

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 28

Sayı/Issue: 2

Temmuz / July – 2018

ELAZIĞ

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 28

Sayı/Issue: 2

Temmuz / July – 2018

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two be annually in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

Cilt/Volume: 28 Sayı/Issue: 2

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Editor in Chief

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Süleyman İLHAN

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Mehmet ÜNSALDI

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

0-424-237 00 00-3739

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>

<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition:

Mehmet ÜNSALDI

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495

ELAZIĞ - 2018

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)

Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)

Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Ahmet KARA (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Burhan AKPINAR (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Emir ERDEN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim KOPAR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan PEKER (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut AYDIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mukadder ERKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KARABULUT (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Sami KILIÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma KARATEPE (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Abit BULUT (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Sırrı YILMAZ (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ÜNAL (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KANTER, Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Feyza BALAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamza ALTIN (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammed TURHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Selma ELYILDIRIM (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç YARAŞIR (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Zehra ASLAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Arkeoloji / Archaeology

- Abdulkadir ÖZDEMİR, Abdulvahap Onur BAMYACI** (Araştırma Makalesi)
Erken ve Orta Kalkolitik Dönem’de Batı Anadolu’da Tekstil Üretimi: Gülpınar Buluntusu
Ağırsaklarının İşlevlendirilmesi
Textile Production in Western Anatolia in Early and Middle Chalcolithic Period: On the Function of Spindle Whorls From Gülpınar 1

Coğrafya / Geography

- Vedat AVCI, Murat SUNKAR** (Araştırma Makalesi)
Bulancak’ta (Giresun) Sel ve Taşkın Olaylarına Neden Olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Derelerinin Morfometrik Analizleri
Morphometric Analysis of Pazarsuyu, İncüvez, Kara and Bulancak Streams Which Cause Flood and Overflow Events in Bulancak (Giresun)..... 15

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Bahir SELÇUK, Nurten ÇELİK** (Araştırma Makalesi)
Safvet-Beg Başağaç’ın Gözünden Nergisi
Nergisi In The Eye Of Safvet-Beg Başağaç..... 43

- Fettah KUZU** (Araştırma Makalesi)
Klasik Türk Şiirine Klasik Olmayan Yaklaşımlar: Bâkî, Yahyâ, Nedîm Örneğinde Klişelerin Sorgulanması
Non – Classical Approaches to Classical Turkish Poetry: Examining Cliches within the Sample of Baki, Yayha, Nedim 63

- Hasan ŞENER, Kübra AKATAY** (Araştırma Makalesi)
Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’ndaki Gazellerinde Gönül
Heart at Gazals of Fuzlûlî’s Turkish Divan 77

- İşıl ŞAHİN GÜLTER** (Araştırma Makalesi)
Female Participation In The State In *Mustapha* And *Macbeth*: A Hegelian Approach
Mustapha ve Macbeth’de Kadının Devlet İşlerine Katılması: Hegelci Bir Yaklaşım..... 97

- Muhammed HÜKÜM** (Araştırma Makalesi)
Refik Halid Karay’ın Ortadoğu İle İlgili Yazıları
Writings On Middle East Of Refik Halid Karay 109

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Necmi GÖKYER, İsmail TÜRKOĞLU** (Araştırma Makalesi)
Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri
Lifelong Learning Trends of University Students 125

- Vildan DONMUŞ KAYA, Ezlam PEPELER** (Araştırma Makalesi)
Etkileşimli Tahta Kullanmada Öğretmen Yeterliliklerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi
An Investigation of Some Variables in Terms of Teacher’s Competencies about Using Interactive Whiteboard 137

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- Atilla YÜCEL, Pınar COŞKUN** (Araştırma Makalesi)
Nöropazarlama Literatür İncelemesi
Neuromarketing Literature Review..... 157

- Burcu ÖZCAN, Ayşe Esra PEKER** (Araştırma Makalesi)
Özel Tasarrufun Belirleyenleri: Türkiye Örneği
The Determinants Of Private Savings: The Case Of Turkey 179

- Esma Ülkü KAYA** (Araştırma Makalesi)
Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz (Ruminatif) ve Kendine Odaklı İç Gözlemsel (Refleksif) Düşünme Tarzlarının Başarı Hedef Yönelimlerine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Örneği
The Effects of Self-Focused Repetitive Negative (Ruminative) and Self-Focused Introspective (Reflexive) Thinking Styles on Achievement Goal Orientations: A Case Study of Undergraduate Students..... 119

Handan KARAKAYA	(Araştırma Makalesi)
Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın <i>Religious Bourgeois and Women In Turkey</i>	211
Murat AYGEN	(Araştırma Makalesi)
Türkiye ve Darbeler: 15 Temmuz Örneği <i>Turkey And Coups: A Case Of July 15</i>	231
İlahiyat / Theology	
Abdurrahman GÜNEŞ	(Araştırma Makalesi)
Sosyolojik Olarak Dinin Boyutları ve İslam’da Cami / Cemaat Kavramları Etrafında Oluşan Erozyonun Günümüze Yansımaları <i>Sociologically The Dimensions of Religion And The Reflection of The Erosion Occurs Around The Concepts of Mosque/Community in İslam To The Present Day</i>	255
İbrahim Ethem AYDIN	(Araştırma Makalesi)
Emile Durkheim Üzerinden Mordecai M. Kaplan’ı Okumak: Din Kavramı ve Kolektif Bilinç <i>Reading Mordecai M. Kaplan Through Emile Durkheim: Religion Concept and Collective Consciousness</i>	269
Sosyoloji / Sociology	
Süleyman İLHAN, Mevlüt YILMAZ	(Araştırma Makalesi)
Gemi İnşa Sektöründe Güvencesiz Çalışanlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma <i>A Sociological Research on Precarious Employees in the Shipbuilding Industry</i>	287
Tarih / History	
Ahmet ÇELİK	(Araştırma Makalesi)
İkinci Dünya Savaşı’nda Hükümet-Basın İlişkileri ve Gazeteci Mebuslar <i>Government –Press Relations and Journalist Deputies in Second World War</i>	315
Alperen BUDAK	(Araştırma Makalesi)
Müsavat Partisinin 1911 – 1922 Yılları Arasındaki Faaliyetleri <i>Activities of Musavat Party Between 1911-1922</i>	333
Kürşat ÇELİK	(Araştırma Makalesi)
Sultan II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Layiha: 1880 Tarihli Beyrut Layihası <i>A Report Presented to Sultan II.Abdülhamid: Beyrut Report Dated 1880</i>	345
Turgay MURAT	(Araştırma Makalesi)
Bandung Konferansı ve Türkiye <i>Bandung Conference and Turkey</i>	363
Uğur DEMLİKOĞLU	(Araştırma Makalesi)
18. Yüzyılda Erzurum Kalesi’nin İaşesi ve Temin Edildiği Bölgeler <i>Subsistence (Food) of Erzurum Castle in 18th Century, And The Regions Where Supplied</i>	381
Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers	403

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 1-14, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 06.04.2018 **Kabul Tarihi:** 31.05.2018

ERKEN VE ORTA KALKOLİTİK DÖNEM'DE BATI ANADOLU'DA TEKSTİL ÜRETİMİ: GÜLPINAR BULUNTUSU AĞIRŞAKLARININ İŞLEVLENDİRİLMESİ

Textile Production in Western Anatolia in Early and Middle Chalcolithic Period: On the Function of Spindle Whorls From Gülpınar

Abdulkadir ÖZDEMİR¹

Abdulahap Onur BAMYACI²

ÖZ

Antik Troas bölgesinin önemli bir kutsal alanı olan Smintheion bünyesinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkan Erken Kalkolitik 2 (Gülpınar II) ve Orta Kalkolitik dönem (Gülpınar III) yerleşimleri Batı Anadolu Erken ve Orta Kalkolitik dönem toplumlarında tekstil üretimi ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Prehistorik dönemde Anadolu'da tekstil üretiminin dolaylı arkeolojik kanıtları arasında ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları, makaralar ile çanak çömlek kaidesi üzerindeki negatif yün, keten ve hasır izleri sayılabilmektedir. Tekstil üretimine ait direkt arkeolojik veriler ise karbonize olmuş bir şekilde günümüze kadar ulaşan kumaş kalıntılarıdır. Kalkolitik Gülpınar yerleşmesinde yapılan kazı çalışmaları sırasında ise tekstil üretiminin dolaylı arkeolojik kanıtları arasında ağırşaklar ve yoğun bir şekilde çanak çömlek kaidesi üzerindeki negatif yün ve keten izleri olduğu görülmektedir. Bu kanıtlar aynı zamanda tekstil üretimi, dokumacılık ve hasırcılığın yerleşimde önemli bir zanaatçılık aktivitesi olduğunu göstermektedir. 2004-2014 kazı sezonlarında ele geçen toplam 39 ağırşak incelenerek kataloglanmıştır. Ağırşak olarak tanımlanan objeler kilden örnekler olup tipolojik olarak 6 farklı forma sahip olduğu görülmektedir. En sık karşılaşılan tipler bikonik, yarı oval ve basık yarımküre ve kesik koni formu ağırşaklardır. Farklı tipte ve ağırlıkta ağırşakların bulunması dokumacılık için farklı kalınlıklarda iplerin üretilme olasılığını göstermektedir. Diğer yandan ele alınan ağırşaklar Gülpınar ve çevresindeki köylerde geleneksel dokumacılıkta kullanılan etnografik örnekler ile yapılan analogik değerlendirmelerden de yararlanılmıştır. Bu çalışma ile tanıtılan ağırşak tiplerinin prehistorik insanların tekstil üretim geleneklerini anlamamıza ve kullandıkları objelerin işlevlendirilmesine katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dokumacılık, Kalkolitik Dönem, Batı Anadolu, Ağırşak, Gülpınar.

ABSTRACT

The Early Chalcolithic 2 (Gülpınar II) and Middle Chalcolithic period (Gülpınar III) settlements identified at Smintheion (Sanctuary of Apollo Smintheus) in the southwestern corner of the modern Biga Peninsula (ancient Troad) in north-western Anatolia have provided important evidence about textile production of Anatolian Early and Middle Chalcolithic societies. Several types of spindle whorls, loom weights, spools and pot bases with negative impressions of woven textiles, mats, and baskets are accepted as indirect evidence of textile production in prehistoric Anatolia. Nevertheless, the direct evidence of textile production is scarce and only represented by carbonized textile remains which were rarely found in archeological contexts. The excavations conducted at Chalcolithic settlements of Gülpınar have resulted in identification of clay objects identified as spindle whorls, pot bases with negative impressions of woven textiles, mats, and baskets mostly related to the textile production. According to these findings it is understood that textile production including mat making was an important craft activity at the settlement. Thirty-nine clay objects including referred to as spindle whorls were catalogued from the 2004-2014 excavations. Spindle whorls at Gülpınar shows that they were represented in six different types. The most common forms are biconical, hemispherical and truncated conical types. The spindle whorls in various

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 23200 Elazığ – Türkiye.
E-posta: aozdemir@firat.edu.tr

² Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen/Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 17100 Çanakkale – Türkiye.
E-posta: aobamyaci@comu.edu.tr

weights and shapes demonstrate the possibility of different types of width of threads, were produced for weaving. In addition, the spindle whorls are also evaluated with ethnographic examples based on traditional weaving techniques in Gülpınar and its vicinity. It is hoped that these tools will contribute to our understanding of long-term conventions in textile production of prehistoric people and in the functional use of these objects.

Keywords: Weaving, Chalcolithic Period, Western Anatolia, Spindle Whorls, Gülpınar.

Giriş

Kalkolitik Gülpınar yerleşimi, Kuzeybatı Anadolu'da Biga Yarımadası'nın (antik Troas) güneybatısında, Gülpınar köyü sınırlarında Apollon Smintheus Kutsal Alanı (Smintheion) sınırları içerisinde yer almaktadır (Şek. 1). Smintheus Kutsal Alanı kazısı, Homeros'un *İlyada* (Homer *II. I. 37, 390, 431*) destanının ana temasını oluşturan Troya savaşlarını konu alan friz ve kabartmalarla sahip M.Ö. 2. yüzyıl Helenistik döneme tarihlenen Apollon Smintheus tapınağı ile ön plana çıkmaktadır (Özgünel 2001, 2003, 2013, 2015). Gülpınar'da prehistorik bir yerleşimin varlığı 1970'li yıllarda ortaya konmuş olmasına rağmen 2004 yılına kadar prehistorik dönem ile ilgili kazı çalışmaları ön planda olmamıştır. Son yıllarda Batı Anadolu prehistoryasında ivme kazanan araştırmalara ek olarak Kalkolitik Gülpınar kültürünün sistematik ve bilimsel yaklaşımlarla araştırılması amacıyla *Institute for Aegean Prehistory (INSTAP)* proje desteğiyle 2004-2014 yılları arasında prehistorik kazılar gerçekleştirilmiştir (Takaoğlu 2006, 2013, 2015; Takaoğlu ve Özdemir 2017).

Yerleşimde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda büyük bir çoğunluğu Geç Helenistik, Roma ve Erken Bizans-Orta Bizans dönemlerine ait mimari ve yapı kalıntılarının altında ve tahribata maruz kalmış şekilde 3 prehistorik tabaka belirlenmiştir. Prehistorik tabaklardan en erken tarihli yerleşim Gülpınar I Geç Neolitik döneme C¹⁴ tarihlemelerine göre ise Gülpınar II evresi (Erken Kalkolitik 2) cal. MÖ 5320-4940 tarihleri arası iskân görmüştür. Yaklaşık olarak MÖ 5600'lerde başlayan ve MÖ 5300 civarında sona eren ve Gülpınar II evresinin öncüsü olarak kabul edilebilecek Erken Kalkolitik 1 evresine ait herhangi bir arkeolojik veriye ulaşılamamıştır. Gülpınar II Erken Kalkolitik 2 evresine ait kültür katmanının düzleştirilerek hemen üzerine kurulduğu anlaşılan ve Orta Kalkolitik döneme atfedilen Gülpınar III yerleşimi ise cal. MÖ 4930-4450 arasında iskân edilmiştir.

Gülpınar II ile Gülpınar III tabakalarını, bitişik nizamlı inşa edilmiş, dörtgen ve dikdörtgen planlı, tam plan veren ve çift sıra taştan kuru duvar tekniğinde örülmüş mekânlar karakterize edilmektedir. Erken Kalkolitik II döneme tarihlenen Gülpınar II yerleşimi materyal kültürü öğeleri açısından ağırlıklı olarak Trakya-Balkan kültürleri ile paralellik göstermektedir. Türk Trakyası yerleşimlerinden Aşağıpınar'ın 5-2 evreleri, Hoca Çeşme I evresi, Bulgaristan'da Karanovo-III-IV ile IV evreleri, Kuzey Yunanistan'da Sitagroi I ve II evreleri, Dikilitaş I evresi ve Paradimi II ve III evreleri bu kapsamda belirli çanak çömlek unsurları açısından Gülpınar II evresi ile benzeşen yönlere sahiptirler (Takaoğlu 2006:292).

Orta Kalkolitik dönem Gülpınar III yerleşmesinin materyal kültür öğeleri özellikle çanak çömlek açısından daha çok Ege dünyası ile iletişim ve etkileşim halinde olduğunu göstermektedir. Gülpınar III yerleşimi buluntuları bu bağlamda en yakın benzerleri Kuzeybatı Anadolu'da Troas bölgesinden güneybatı Anadolu'da Pamfilya bölgesine kadar uzanan Batı Anadolu yerleşimlerinde görülmektedir. Örneğin Kuzeybatı Anadolu'da Beşik-Sivritepe, Kumtepe IA ve Alacalıgöl, Orta Batı Anadolu'da İzmir ve Manisa çevresinde Ulucak, Ege Gübre, Yeşilova, Limantepe ve Kulaksızlar, Büyük Menderes havzası üzerinde Çine-Tepecik ile Latmos Dağları çevresinde Malkayası, Güneybatı Anadolu'da Muğla yöresinde Tavabaşı Mağarası, Girmeler Mağarası ve Tlos yerleşmesinde ve en son olarak Antalya çevresinde Karain Mağarası'ndan bilinir. Ege adalarında ise Chios adasında Emporio X-VIII evrelerinde, Samos adasında Tigani I-II evrelerinde, Rodos adasında Kalythies I-II evrelerinde, Youra Adasında Kyklops Mağarası, Saliagos, Kalymnos adasında Vathy Mağarasında ve Kos adasında Batı Anadolu Orta Kalkolitik materyal kültür öğeleriyle karşılaştırılabilecek buluntular elde edilmiştir. Benzer şekilde Mykonos adasındaki Ftelia

ile Thera adasında Akrotiri yerleşimi ve Naksos adasındaki Zas Mağarası ve Grotto Mağarası çalışmaları da bu kültüre ait izler ortaya koymuştur (Takaoğlu 2015). Yunanistan'ın Ege adalarında yapılan arkeolojik çalışmalar Batı Anadolu kıyı kesimleri ile Kiklad ve Doğu Ege adaları arasında bu dönemde bir kültür birliği ve iletişim ağı olduğuna işaret etmektedir (Takaoğlu ve Özdemir 2018; Mavridis 2017). Gülpınar Kalkolitik yerleşmelerinin en önemli özelliği Erken Kalkolitik 2 ve Orta Kalkolitik dönem yerleşim yapısı, mimarisi ve arkeolojik materyal kültürü konusunda ilk kez kapsamlı bilgiler sunmakta ve öncülü Erken Kalkolitik 1 evresine ait bağlantıların boyutlarını göstermesi ile ön plana çıkmaktadır.

Kalkolitik Gülpınar'da; tekstil üretiminin varlığını güçlü bir şekilde ortaya koyan en somut veri ağırşaklardır. Diğer önemli kanıtlar ise çanak çömleklerin kaideleri altında ele geçen negatif yün ve keten izleridir (Özdemir 2012; 2013). Koyun, keçi gibi hayvanlardan kırılan yapağının veya keten gibi çeşitli bitki liflerinin büküm verilerek iplik haline getirilmesinde kullanılan en önemli araçlardan birisi iğlerdir. Ortası şişkin veya düz, tek veya iki ucu sivri, bazen bir ucu çengelli olan genellikle ağaçtan yapılmış olan ve iğ olarak adlandırılan ahşap sopaların uçlarına geçirilen, kilden veya taştan biçimlendirilmiş ortası delik genellikle halka formu ağırlıklara ağırşak denilmektedir. Ağırşakların görevi dairesel yönde döndürülen iğleri stabil pozisyonda tutmak, devinim kuvvetini düzenlemek ve aşağı doğru çekme kuvveti sağlayarak eğrilme işlemi sırasında liflerin büküm verilmesine yardımcı olmaktır (Barber 1991: 303). Kendine özgü bir forma sahip olan ağırşaklar Neolitik dönemden modern dönemlere kadar farklı dönemlerde görülmesine rağmen morfolojik olarak çok az bir değişim gösteren objelerdir.

Bu çalışmaya konu olan ağırşaklar Gülpınar kazıları sırasında ele geçen diğer materyal kültür öğeleriyle birlikte, yerleşmenin ekonomik faaliyetleri, uzmanlık alanları ve zanaatları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yapı içlerinde ve besin hazırlama alanlarında ele geçen ağırşaklar dokumacılık teknolojisinin ana maddesi olan iplik üretiminin bu mekânlarda gerçekleştirildiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yerleşimde çeşitli formlarda sürtme taş ve kemik aletler ile kil nesnelerin görülmesi farklı uzmanlık alanları olduğunu göstermekle birlikte çömlekçilik, hasır dokuma ve sepetçilik teknolojisinde oldukça ileri düzeyde oldukları görülmektedir. Çanak çömleklerin kaideleri altında oldukça çok sayıda ele geçen negatif tekstil, hasır ve sepet izlerinden ilkel bir çark olarak hasır altlıklarının kullanıldığı görülmektedir (Özdemir 2007; 2012; 2013).

1. Neolitik ve Kalkolitik Dönemde Anadolu'da Tekstil Üretimi

Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik dönemlerde tekstil üretimi ve kullanımı ile ilgili çok az sayıda direkt arkeolojik veri bulunmaktadır. Bu verilerden ön önemlisi şüphesiz MÖ 6000 yılına tarihlenen Neolitik Çatalhöyük tekstilleri olup Anadolu dokumacılığının en önemli kanıtları arasındadır (Mellaart 1967:Pl.119). Çatalhöyük duvar resimlerinde görülen ve kilim motiflerini anımsatan geometrik süslemelerin dışında dokumacılığın en belirgin kanıtları mezarlar ve yapılar içerisinde yangın sebebiyle kömürleşmiş basit örgü tekniğinde yapılmış tekstil kalıntılarıdır (Heidenreich 1960; Burnham 1965:Pl.XXXI-XXXIII). Yapılan analizler sonucunda bazılarının keten tohumlarına ait iç kabuk (*bast*) lifleri bazılarının ise yün olduğu tespit edilmiştir (Ryder 1965: 176; Burnham 1965:170). Ayrıca keten dokuma kumaşa ek olarak yün veya tiftik kumaşının varlığı da saptanmıştır (Mellaart 1967: 219). Yeni dönem Çatalhöyük kazılarında ise 52 no.lu yapı içerisinde tespit edilen mezarda iki çocuk iskeletinin arasında karbonize olmuş keten bitkisinden üretilmiş kumaş kalıntıları Neolitik dönem dokumacılığının önemli bir örneğidir (Özdöl Kutlu 2014: 43).

Neolitik dönem tekstil üretiminin diğer bir örneği Diyarbakır-Çayönü kazısı Hücre Planlı Yapılar Evresinde "DS yapısında (c3)" ele geçen geyik boynuzu oraklardan birinin sap kısmına sarılı ve kireçlenmiş vaziyette kültüre alınmış ketenden dokunmuş bir kumaş kalıntısıdır (Erim-Özdoğan 2007: 83, Res.79). Mikroskobik incelemeler sonucunda, keten liflerine büküm verilerek ip haline getirildiği ve dokumacılıkla ilgili en erken veriler olduğu düşünülmektedir (Erim-Özdoğan 2007: 83). Batı Anadolu'da ise İzmir-Ulucak Höyük Neolitik dönem tabakalarında, C¹⁴ tarihlemelerine göre M.Ö. 6400-6090 yılları arasına tarihlenen Vb evresine ait 33 numaralı yapıda

ele geçen pişmiş toprak idol üzerinde mikroskobik incelemesinde atkı ve çözümlerin görüldüğü sık dokuma kumaş parçası kalıntısı prehistorik tekstil üretiminin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Çilingiroğlu 2009:Fig.7; Çilingiroğlu vd. 2012:Fig.32).

Anadolu'da Neolitik dönem tekstil üretiminin direkt verilerin dışında dolaylı arkeolojik veriler arasında ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları, makaralar, kil ve kerpiçler ile çanak çömlek kaideleri üzerindeki negatif yün, keten ve hasır izleri sayılabilmektedir. Bu tip dolaylı verilerin ele geçtiği yerleşimler arasında; Diyarbakır-Çayönü'nde, Hücre Planlı Yapılar Evresinde keten kumaştan sonra bulunan tezgâh ağırlıkları tekstil üretiminin varlığını destekleyen ikincil veriler olarak kabul edilmektedir (Erim-Özdoğan 2007: 72). Konya-Çatalhöyük'te tekstil üretiminin dolaylı kanıtları olarak keten ve yün kullanımının yanı sıra, boya kalıntıları, ağırşaklar, ağırlıklar, dokuma iğneleri, hasır ve sepet izleri dikkat çekmektedir (Burnham 1965; Büken 2003; Özdöl Kutlu 2014: 44).

Diğer yandan İzmir-Ulucak Höyük'te de kumaş kalıntısına ek olarak Neolitik tabakalarda ele geçen ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları ve negatif hasır izleri yerleşimde tekstil üretiminin varlığını desteklemektedir (Çilingiroğlu-Çilingiroğlu 2007: 368; Çilingiroğlu 2009: 15; Çevik 2018a: 510, fig.52.6). İzmir-Ege Gübre Neolitik yerleşiminin Neolitik Döneme tarihlenen III. tabakasında ele geçen pişmiş toprak ağırşak ve pişmiş toprak tezgâh ağırlığı kısıtlı olsa tekstil üretiminin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Ozan 2012: 226; Lev.87.1-2).

Göller Bölgesi Neolitiğinde ise Hacılar VI tabakasında bikonik formlu ağırşaklar (Mellaart 1970: 164), Kuruçay'ın Erken Kalkolitik tabakalarında ise pişmiş toprak yarımküre formlu ağırşak tespit edilmiştir (Duru 1994: 64, Lev.206.9), Ayrıca üç adet kemikten, ikisi üstü kesik ve basık koni biçimde (Duru 1994: 67, Lev.213.10,220.1; Lev.213.12) ve biri de yarımküre biçimli ağırşak ele geçmiştir (Duru 1994: 67, Lev.213.11,220.2). Diğer yandan Canhasan 2A ve 2B tabakalarında (French 2010: 43,123,126; Schoop 2014: 431) ve Mersin-Yumuktepee XXIV tabakalarında (Garstang 1953: 52-53, Fig.31; Pl. X) sayıca çok ele geçen ağırşaklar prehistorik dönemde Anadolu'da tekstil üretiminin göstergesi olan önemli arkeolojik verilerdir.

2. Erken ve Orta Kalkolitik Dönem Batı Anadolu'da Tekstil Üretiminin Kanıtları

Batı Anadolu arkeolojisinde Kalkolitik Dönem problemlili ve bilinmeyen bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Döneme ilişkin verilerin yok denecek kadar az olmasının başlıca nedenlerinden birisi arkeolojik araştırma, kazılar ve C¹⁴ tarihlerinin eksikliğidir. Batı Anadolu'da Neolitik Dönemin ne zaman bittiği ve Kalkolitik Dönemin ne zaman başladığı ve ne zaman bittiği ile ilgili kronolojik ve terminolojik sorunlar bulunmasına rağmen karanlık ve önemsiz Kalkolitik Dönem algısı son yıllarda artan çalışmalar sonucunda artık göz ardı edilemeyecek bir konuma gelmiştir (Erdoğan ve Çevik 2015). Kabaca M.Ö. 6. bin ile M.Ö. 4. bin arası bir döneme oturan Kalkolitik Dönem büyük bir zaman dilimini içermekte olup Erken ve Orta Kalkolitik döneme tarihlenen ve sistematik olarak kazısı yapılan yerleşim sayısı oldukça azdır. Batı Anadolu'da Erken ve Orta Kalkolitik dönem kazısı yerleşimler içerisinde tekstil üretimine ait arkeolojik veriler oldukça sınırlı olduğundan tekstil üretimine ait kanıtlar ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları gibi materyallerin yanı sıra kil veya kerpiç üzerindeki negatif izlerden ve çanak çömleklerin kaideleri altında ele geçen negatif izler gibi dolaylı arkeolojik verilerden bilinmektedir (Özdemir 2012).

Tekstil üretimi ile ilgili arkeolojik verilerin oldukça az olması hiç şüphesiz dokuma ve hasır gibi organik nesnelere günümüze ulaşamamasıyla ilgilidir. Bu bakımdan seramik kaideleri üzerinde gözlenen dokuma veya hasır negatif izleri dolaylı veri kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Dokuma, hasır ve sepet gibi ürünlerinin prehistorik yaşam içinde ne tür işlemlere sahip olduğu deneysel çalışmalarla aydınlatılabildiği gibi teknolojik açıdan yün, keten, tahıl sapı ve hasırotu gibi hammaddelerden iki boyutlu düz dokuma ve hasır gibi nesnelere üretildiği konusunda bilgiler vermektedir (Özdemir 2013).

Tekstil üretiminde kullanılan organik hammadde ve araç gereçler dışında kemikten yapılan iğne ve bız, pişmiş topraktan yapılan ağırşaklar ve tezgâh ağırlıkları gibi objeler günümüze kadar ulaşan en önemli arkeolojik verilerdir. Batı Anadolu'da Erken ve Orta Kalkolitik dönem tekstil

üretimine ait arkeolojik kanıtların ele geçtiği Erken Kalkolitik dönem yerleşimlerinden; Kuzey Ege Gökçeada- Uğurlu III Erken Kalkolitik (MÖ cal. 5500-5300) tabakasında az sayıda çanak çömlek kırığından disk biçimli ağırşaklar; Orta Kalkolitik döneme tarihlenen Uğurlu II (MÖ cal. 4500-4350) tabakasında ise az sayıda kilden ağırşaklar dikkat çekmektedir (Erdoğan 2018; Çevik vd. 2018b). Kuzeybatı Anadolu'da Troas prehistorik yerleşimlerinden Gülpınar II (MÖ cal. 5320-4940) tabakasında pişmiş toprak ağırşakların yanı sıra çanak çömleklerin kaidesi altında negatif yün dokuma, hasır ve sepet izleri de önemli arkeolojik verilerdir. Gülpınar III (MÖ cal. 4930-4455) tabakasında ise benzer olarak kilden ağırşaklar, çanak çömleklerin kaidesi altında negatif yün dokuma izleri ve az sayıda tezgâh ağırlıkları bulunmaktadır (Takaoğlu ve Özdemir 2018). Diğer yandan Kumtepe IA'da (MÖ 5400/5300-4500/4400) sadece bir adet tezgâh ağırlığı bulunmaktadır (Sperling 1976: 326). Beşik-Sivritepe'de (MÖ 4780-4500) ise sadece negatif hasır izli seramik kaidesine ait örnekler bulunmaktadır (Gabriel 2006: 358, Abb.2.10).

Batı Anadolu merkezinde ise İzmir-Ulucak III (MÖ cal. 5670-5470) tabakasında ise tekstil üretimine ait çanak çömlek kırığı disklerin (Çilingiroğlu vd. 2004:128, Fig.33,4-7) yanı sıra negatif hasır izli seramik kaideleri tespit edilmiştir (Caymaz 2010:27; Çevik 2018a: Fig.52.6). Aydın Çine-Tepecik Höyük IV tabakasında ise az sayıda tezgâh ağırlığı³ ve hasır izli seramik kaideleri ele geçmiş olup İzmir-Yassitepe III'de az sayıda hasır izli seramikler ele geçmiştir⁴. Ayrıca Latmos-Malkayası Mağarası'nda pişmiş topraktan yapılmış yarımküre biçimli ağırşaklar ve ağırlıklar tekstil üretiminin göstergesi olan arkeolojik veriler olarak değerlendirilmektedir (Peschow-Bindokat 2006: 85, res.76).

Özetle Batı Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik dönem tekstil üretimi ve dokumacılığın birincil maddi kültür kanıtları olan tekstil kalıntıları İzmir-Ulucak Höyük'te ele geçen bir figürin üzerinde görülen kumaş kalıntısı ile sınırlı iken ikincil kanıtlar olan küresel formlu kil ağırşaklar ve çömlek kırığı disk ağırşaklar Gökçeada-Uğurlu Höyük, Gülpınar, İzmir çevresinde Ulucak Höyük ve Latmos-Malkayası Mağarası buluntuları ile sınırlı olduğu görülmektedir (Şek.1)

3. Kalkolitik Gülpınar Ağırşakları

Prehistorik Gülpınar yerleşiminde 2004-2014 kazı sezonları arasında yapılan arkeolojik kazılar sırasında Kalkolitik döneme tarihlenen hammaddesi kilden 39 adet ağırşak ele geçmiştir. Kalkolitik Gülpınar'da bulunan pişmiş topraktan ağırşaklar, form yönünden incelendiğinde oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ele alınan 22 örnek, çanak çömlek kırığı olarak bilinen, çanak veya çömleğin gövde parçasından arda kalan kırıkların ikincil kullanım ile fonksiyon kazandırılmasından oluşmaktadır. Yerleşimde ele geçen ağırşaklar tipolojik olarak 6 farklı gruba ayrılmaktadır (Şek.2). 39 adet ağırşak içerisinde tipolojik olarak belirgin bir form veren örnekler katalog için seçilmiştir. Katalog için seçilen örneklerin biçimsel sınıflandırılmasına göre ortaya çıkan tipler şu şekilde sıralanmaktadır; bikonik biçimli (biconical), yarımküre biçimli (hemispherical), yarı oval ve basık yarımküre biçimli (hemispherical with a flattened), kesik koni biçimli (conical with a truncated top), üstü kesik ve basık koni biçimli (conical with a flattened top and truncated) ve çanak-çömlek kırığı disk biçimli farklı ağırşak tipleri olarak toplamda 6 farklı form görülmektedir (Şek 3).

Kalkolitik Gülpınar ağırşaklar tiplerinin evrelere göre sayısal ve yüzdesel dağılımına bakıldığında Gülpınar II ve Gülpınar III evrelerinde Tip 6'nın baskın form olduğu görülmektedir. Tüm ağırşaklar içerisinde Tip 6 %56'lık tip yüzdesi ile ön plana çıkmaktadır. Tip 6'dan sonra en sık görülen Tip 2 olup tüm ağırşaklar içerisinde 6 adet ve %15'lik bir oranla temsil edilmektedir. Diğer ağırşak tipleri ise birbirine yakın oranlarda dağılım göstermektedir (Şek.4)

Gülpınar ağırşaklarının morfolojik özelliklerine bakıldığında;

³ Yunanistan-Atina'da 07-09 Haziran 2013 tarihinde gerçekleştirilen "Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)" adlı konferans'taki Prof. Dr. Sevinç Günel'in sözlü sunumu.

⁴ Edirne Trakya üniversitesi Balkan Kongre merkezinde 05-06 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilen "Tracing the Dynamics of change beyond the modern borders between western Anatolian and Thrace: mid-sixth through the mid-fifth millennium BC" adlı çalıştaydaki Dr. Zafer Derin'in sözlü sunumu.

Tip 1 (Bikonik biçimli)

Gülpınar'daki bikonik biçimli ağırşaklar pişmiş topraktan yapılmıştır. Bu tipteki örnekler, yerleşimin sadece Gülpınar II evresinde ele geçmiştir. Bu örneklerin benzerlerine Gülpınar'ın çağdaşı birçok yerleşimde rastlamak mümkündür. Bunlar; Gökçeada-Uğurlu II'de (Çevik vd. 2018b), Yunanistan'da; Servia yerleşiminin I. tabakasında (Carington Smith 2000: 219,fig.4.32:sf 733,sf 405), Mykonos-Ftelia yerleşiminde (Sampson 2002: 127,fig.135:B6L4,Lev.20:2), Prehistorik Sitagroi yerleşiminde (Elster 2003: 232, Şek. 6.1a-c, Lev. 6.4b, 6.5d) ve Samos-Tigani II/III'de (Felsch 1988: 134,Tafel 86.V40) bu tip ağırşaklara rastlanmıştır. Ayrıca Bulgaristan'daki Sarnevo'da (Alexandrova 2017: 358, Fig.10.1.9-12; 359, Fig.10.2.1-5; 361, Fig.10.4.1), Makedonya bölgesindeki; Slatino yerleşiminde (Chohadzhiev 2006: 54,şek.60:3-9) ve Struma nehri havzasında (Chohadzhiev 2007:81,Şek.3:3.3) benzer ağırşak tipleri bulunmaktadır.

Tip 2 (Yarımküre biçimli)

Yarımküre biçimli ağırşaklar ise Anadolu'da yaygın olarak kullanılan bir formdur. Gülpınar'da her iki evrede birden görülen bu tipteki örnekler pişmiş topraktan yapılmış ve fırınlamadan dolayı yüzeyde bazı renk alacaları görülebilmektedir. Bütün örnekler de yarımküre biçimli forma sahip olmakla birlikte, fırınlama öncesinde hamur haldeyken, merkezlerinde üstten aşağıya doğru açılan delikler, gövdenin alt kısmında hafif şişkinliğe neden olmuştur. Bu formda yapılmış ağırşaklar yeterli genişlikte ve ağırlıktadır. Ayrıca merkezindeki delik ağırşak için yeterli genişliktedir. Gülpınar'daki yarımküre biçimli ağırşakların Kalkolitik dönemdeki benzerleri; Batı Anadolu'da Latmos-Malkayası Mağarası (Peschlow-Bindokat 2006: 85,Res.76), Yunanistan'da Sitagroi yerleşiminde (Elster 2003: 232, Şek. 6.3b, Lev. 6.5c, 6.6f), Mykonos-Ftelia'da (Sampson 2002: 127, Şek. 135, Lev. 20:2) ve Samos-Tigani II/III'de (Felsch 1988: 133-134,Tafel 86.V31-34,V37) ele geçmiştir.

Tip 3 (Yarı oval ve basık yarımküre biçimli)

Yarı oval ve basık yarımküre biçimli pişmiş topraktan yapılan örnekler sadece Gülpınar III evresinde ele geçmiştir. Bu örneklerin bazılarında fırınlama öncesi delik üstten aşağıya doğru açıldığından gövdenin alt kısmında hafif şişkinlik mevcuttur. Genelde bu tipteki ağırşakların yüzeyleri bezemeli olarak ele geçmektedir. Fakat bu örneğin yüzeyinde bezemeye rastlanmaz. Gülpınar III evresinde bulunan bu biçimdeki ağırşakların benzerleri Mykonos-Ftelia yerleşiminde (Sampson 2002: 127,Şek.135,Lev.20:2) ve Chios-Emporio VIII evresinde (Hood 1982: 637,plate 133.6) rastlanmıştır. Ayrıca Bulgaristan'daki Sarnevo'da (Alexandrova 2017: 361, Fig.10.4.4), Makedonya bölgesinde yer alan Slatino yerleşiminde (Chohadzhiev 2006: 54,Şek.60:2) benzer ağırşak tipleri bulunmaktadır.

Tip 4 (Üstü kesik koni biçimli) Üstü kesik koni biçimli örnekler Gülpınar II'de sadece 2 adet olup pişmiş topraktan yapılmıştır. Her iki örneğinde fırınlama öncesinde hamur haldeyken, merkezinde üstten aşağıya doğru açılan delik nedeniyle gövdenin alt kısmında hafif şişkinlik olduğu gözlenmektedir. Kalkolitik Gülpınar'da bulunan bu biçimdeki ağırşakların çağdaşı yerleşimlerdeki benzerleri; Yunanistan'da; Prehistorik Sitagroi yerleşiminde (Elster 2003: 233,Şek.6.4g, Lev.6.7a), Mykonos-Ftelia yerleşiminde (Sampson 2002: 127,Şek.135: B6 L2) ele geçmiştir. Ayrıca Makedonya bölgesinde Struma nehri havzasında (Chohadzhiev 2007: 81,Şek.3:8.1) benzer ağırşak tipleri bulunmaktadır.

Tip 5 (Üstü kesik ve basık koni biçimli)

Üstü kesik ve basık koni biçimli örnekler pişmiş topraktan, kilden yapılmış olup Gülpınar III evresine tarihlenir ve 3 adet ile temsil edilir. Kalkolitik Gülpınar'da bulunan bu biçimdeki ağırşakların çağdaş dönem yerleşimlerdeki benzerlerine Yunanistan'da; Tharrounia 'da (Sampson 1993: Lev.222), Samos-Tigani II/III'de (Felsch 1988: 134,Tafel 86.V36) ve Bulgaristan'da Sarnevo'da (Alexandrova 2017: 358, Fig.10.1.13; 359, Fig.10.2.3-5; 361, Fig.10.4.1) rastlanılmaktadır.

Tip 6 (Çanak çömlek kırığı disk biçimli)

Disk biçimli örnekler çanak çömlek gövde parçalarının kenarlarının yuvarlatılması ve ortasının delinmesiyle yapılmışlardır. Yüzeyleri perdahlı olan ikincil kullanılmış malzemeden üretilmiş disk biçimli bu ağırşakların merkezindeki delik, genellikle her iki yüzünden delinerek oluşturulmuştur. Gövde parçası olmalarından kaynaklanan hafif içe doğru kavis aşlında bu ağırşakları kullanışlı hale getirmektedir. Her iki evrede de görülen Gülpınar'daki bu ağırşakların benzerlerine Anadolu'da Uğurlu III'de ve Ulucak IIIa-c'de (Çevik vd. 2018b), Yunanistan'da; Saliagos yerleşiminde (Evans ve Renfrew 1968: 70,lev.51:1-8), Prehistorik Sitagroi yerleşiminde (Elster 2003: 233,Lev.6.4d-h) ve Servia yerleşiminin EN tabakasında (Carington Smith 2000:210,fig.4.31:sf647,sf744,sf780; 211, PL.4.17:a) ve II. tabakasında (Carington Smith 2000: 210,fig.4.31:sf677) çanak çömlek kırığı disk biçimli ağırşak örnekleri ele geçmiştir. Ayrıca, Bulgaristan'daki Sarnevo (Alexandrova 2017: 344, Fig.9.1.8), Makedonya'daki Slatino yerleşiminde (Chohadzhiev 2006: 54, Şek. 60:1) ve Struma nehri havzasında (Chohadzhiev 2007: 81, Şek. 3:6.1) benzer ağırşak tiplerine rastlanılmaktadır.

4. Etnografik Örnekler ve Kalkolitik Gülpınar Ağırşaklarının İşlevlendirilmesi

Koyun, keçi gibi hayvanlardan kırılan yün veya yapağının dokumacılıkta kullanılabilmesi için eğrilip iplik haline getirilmesi gerekmektedir. Etnografik çalışmalarda dokumacılıkla ilgili araçlar iğ, çırçır, yay ve tokmak, çıkırık, ağırşak, kirkit, yün tarağı olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. En temel araçlar ise iğler ve ağırşaklardır. Etnografik örneklere göre; baş ve sap kısmı kalın olan kalın ip iği, kalın ip iğine göre daha ince kalınlığa sahip formdakine çorap eğirme iği ve baş kısmı ve sapı oldukça ince olan formdakine ise yün eğirme iği olmak üzere 3 farklı çeşidi bulunmaktadır. Eğrilen ipliğin kaymaması için iğin alt ucuna takılan yuvarlak formlu ağırlık sağlayan parçaya ise ağırşak denmektedir (Koşay 1977:51). Bu ağırlıklar iğlerin sallandırıldığında dikey doğrultuda durmasına ve döndürülmesi sırasında ağırlık merkezi oluşturarak dönme hareketine yardımcı olmaktadır. Geleneksel yöntemlerde iplik eğirme için kullanılan araç gereçler iğ, kirman, fengire gibi yöresel olarak farklı adlara sahip olsa da işlevsel olarak benzer formlarda ahşap araçlarla yapılmaktadır (Yanar ve Akpınarlı 2016:171). Yün liflerinin ve yapağının döndürülmek suretiyle büküm verilerek iğ üzerine gerdirilerek sarılması vasıtasıyla ip haline getirilmesi günümüzde geleneksel dokumacılıkta halen kullanılmakta olup etnografik örneklerin prehistorik örneklerle ile analogilerinin yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Çanakkale'nin Çan ilçesi Kumarlar köyünde geleneksel yöntemlerle yapılan aba dokumacılığında iğ ve ağırşakların kullanım fonksiyonları etnografik olarak belgelenmiştir. Geleneksel olarak dokumacılık yapılan hanelerde kullanılan ahşap iğlerin ağırşaklar ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Kaba yün iplikle dokunan aba için keçi ve koyunlardan kırılan yün yapağı tarak aşamasından sonra elde büküm verilmek için iğ ile döndürülerek kullanılmaktadır (Günyol 2005:19). Yine Çanakkale Ayvacık yöresinin geleneksel halı dokumacılığında kullanılan yün veya yapağı tarandıktan sonra iğ veya çıkırık ile eğildiği etnografik çalışmalardan bilinmektedir (Aksoy 2008:308).

Kalkolitik Gülpınar kazılarında iğler ile ilgili arkeolojik bir veri ele geçmemesine rağmen iğ kullanımı ve dolayısıyla tekstil üretiminin kanıtı olarak çok sayıda ağırşak ele geçmiştir. Prehistorik dönemde iğlerin varlığının göstergesi olan ağırşakların ele geçmesi ancak iğlerin ele geçmemesi bunların çoğunlukla ahşaptan yapılmış oldukları tezini güçlendirmektedir. Fakat az sayıda da olsa iğlerin kemikten ve bronzdan yapılan örnekleri de bilinmektedir (Özdemir 2013:114). İğler genellikle küçük ölçekli hane tipi üretim ve kişisel kullanımın göstergesi olup Gülpınar ve civar köylerde yapılan kırsal araştırmalar sırasında rastlanan etnografik örneklerin Kalkolitik Gülpınar ağırşaklarına biçimsel olarak oldukça benzemesi dikkat çekmektedir (Şek.5). Etnografik örnekler göz önüne alındığında Kalkolitik Gülpınar ağırşaklarının; baş kısmı ve sapı oldukça ince olan ahşap iğler ile birlikte yün ve yapağının büküm verilerek iplik üretiminde kullanımları ileri sürülebilmekte ve ağırşakların kullanım fonksiyonları anlaşılabilir (Şek. 6).

Değerlendirme ve Sonuç

Batı Anadolu kronolojisine göre Erken Kalkolitik II (M.Ö. 5300-4900) ve Orta Kalkolitik (M.Ö. 4900-4300) dönemlerine tarihlenen Gülpınar ağırşaklarının benzerlerine çok az yerleşimde rastlanılmaktadır. Batı Anadolu'da Uğurlu II-III ve Ulucak III tabakalarında benzer ağırşak tipleri bulunması yanında Yunanistan'da Sitagroi I-II evrelerinde, Servia yerleşiminde, Saliagos, Tigani II-III evrelerinde, Emporio VIII-IX, Tharrounia 'da, Neolitik Mykonos, Ftelia yerleşiminde, Bulgaristan'da Sarnevo'da, Makedonya'da Slatino yerleşiminde ve Struma nehri havzasında benzer ağırşak tiplerine rastlanılmaktadır. Kalkolitik Gülpınar yerleşimindeki ağırşak buluntuları ile, Yunanistan, Ege adaları ve Balkanlar'da ele geçmiş ağırşaklar, tipolojik açıdan benzer özellikler göstermektedir (Şek.1)

Gülpınar örneklerinin Neolitik ve Kalkolitik dönem ağırşak tipleri ile karşılaştırılmasında, mevcut ağırşak tipolojileri ile uyum içerisinde olduğu ve aykırı bir forma sahip örnek olmadığı görülmektedir. Gülpınar ağırşakların Kalkolitik dönemin ortak bir özelliği olarak düşünülen, bezemesiz ve sade bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Gülpınar ağırşak örneklerinde olduğu gibi Anadolu'da, Erken ve Orta Kalkolitik dönem yerleşimlerinde kilden yapılmış ağırşakların çoğu bezemesiz, sade ve özensiz ele geçmesi bu görüşü desteklemektedir. Kalkolitik döneme atfedilen ve yüzeyi bezemeli ağırşak örnekleri sadece Mersin-Yumuktepe XXIV tabakası ile sınırlı kalmaktadır (Garstang 1953: 52, Fig.31; Pl. X). Bezemeli tipteki ağırşakların Geç Kalkolitik Dönem ile görülmeye başlanıldığı ve özellikle İlk Tunç Çağından itibaren çokça yaygınlaştığı bilinmektedir (Caymaz 2010:268; Joukowsky 1986:374).

Kalkolitik Gülpınar ağırşakların genel morfolojik özelliklerine bakıldığında ise bikonik, oval ve küre tipli örneklerin baskın form olduğu görülmektedir. Prehistorik dönemde üretim ve kişisel ihtiyaçlara göre stratejik ve ergonomik değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Örnek olarak tepesi kesik formdaki ağırşakların; ağırlıklarını düşürmek için veya ağırşaklara daha fazla iplik sarmak için bu şekilde tasarlanmış olabileceği ileri sürülmektedir (Carington-Smith 2000: 218). Küresel formlu örnekler çok fazla ip sarılamaması nedeniyle tepelerinin veya altlarının düzleştirildikleri ileri sürülebilir. Böylelikle, tamamı küre ya da bikonik şekildedeki örnekler kıyasla, yarımküre veya üstü kesik koni biçimindeki ağırşakların kullanım kolaylığı sağlayarak daha fazla ip sarabilme imkânı tanınması önemli yenilikler olarak değerlendirilmektedir. Gülpınar'da az sayıda örnek ele geçmesine rağmen, tek bir tip yerine, farklı tiplerde ve ağırlıklarda ağırşak örneklerinin bulunması farklı kalınlıklara sahip dokuma ipi üretimini düşündürmektedir. Böylelikle etnografik örneklerde olduğu gibi farklı iğ kalınlıkları ile farklı ihtiyaçlara yönelik ipler ile farklı tekstillerin dokunması amaçlanmış olmalıdır.

Tekstil üretimi ve dokumacılıkla ilgili verilerin önemli göstergesi sayılan ağırşaklar ve çeşitli form ve ağırlıktaki tezgâh ağırlıkları Ege Dünyası ve Balkan coğrafyasında Tunç Çağı ile yaygınlaşmaya başlayarak Geç Tunç Çağı ile zirve noktasına ulaşmıştır (Yılmaz 2016: 104). Tunç çağının aksine sayıca az olan Kalkolitik Gülpınar ağırşakları küçük ölçekli hane tipi tekstil üretiminin arkeolojik kanıtları olarak değerlendirilebilmektedir. Ele geçen değişik form ve tiplerde toplam 39 adet ağırşak Kalkolitik Gülpınar yerleşiminde tekstil üretiminin en önemli ana girdisi olan iplik üretiminin varlığını büyük ölçüde desteklemektedir. Bu dolaylı veriler ışığında Gülpınar toplumunun tekstil üretimi konusunda bir nevi uzmanlaşmaya başladığı ayrıca yerleşimde çanak çömlek kaidesi üzerindeki negatif yün ve keten izleri doğrultusunda dokumacılık ve hasırcılık ile ilgili önemli zanaatçılık faaliyetlerinin olduğunu göstermektedir.

Günümüzde Anadolu'nun bazı yörelerinde iğ ve ağırşak kullanımıyla yünün veya ketenin iplik haline getirildiği bu geleneksel üretim modelinin hala devam etmesi etnografik örneklerle arkeolojik verilerin analogik olarak değerlendirilmesi önemli bir katkı sunmaktadır. Bu katkılar ile prehistorik toplumların dokumacılıkta kullandıkları araç ve gereçler ile ilgili açıklayıcı bilgiler üretilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Biçimsel olarak farklı tipteki ağırşaklardan yola çıkılarak oluşturulan Kalkolitik Gülpınar ağırşak tipolojisi, ileriki yıllarda ele edilecek yeni

verilerle birlikte prehistorik dönem tekstil üretimi ile ilgili sınırlı bilgilere ve sorunların çözümüne katkı sağlayacağı şüphesizdir.

Teşekkür

Prehistorik Gülpınar yerleşimi ağırşak buluntularını çalışmamıza izin veren Gülpınar Kazı Başkanı Prof.Dr. Çoşkun ÖZGÜNEL'e ve Kalkolitik dönem kazılarının yürütücüsü Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU'na teşekkürü bir borç biliriz. Diğer yandan Uğurlu Höyük ve Ulucak Höyük kazı buluntusu yayınlanmamış ağırşakların bu çalışmada bahsedilmesine izin veren Prof. Dr. Burçin ERDOĞU ve Prof. Dr. Özlem ÇEVİK'e içten teşekkürlerimizi sunarız. Son olarak suluboya çizimleri ile ağırşakları işlevsel olarak canlandırmasına olanak sağlayan ressam Alper KAYA'ya içtenlikle teşekkür ederiz.

Katalog

1. Bikonik Biçimli Ağırşak (**Tip 1**) (Şek. 3.1)

Pişmiş toprak, hamuru açık kahverengi, yatay kesiti yuvarlak, dikey kesiti bikonik biçimli.

[Yükseklik: 3.5 cm, Genişlik: 4 cm, Delik çapı: 0.7 cm]

2. Yarımküre Biçimli Ağırşak (**Tip 2**) (Şek. 3.2)

Pişmiş toprak, hamuru devetüyü renkte, az pişmiş, fırınlamadan dolayı üst yüzeyde alacalanma mevcut, yatay kesiti yuvarlak, dikey kesiti yarımküre biçimli, dikey delik üstten aşağıya doğru açıldığından alt kısmında hafif şişkinlik mevcut. [Yükseklik: 3.13 cm, Genişlik: 4.9 cm, delik çapı: 0.6 cm.]

3. Yarı Oval ve Basık Yarımküre Biçimli Ağırşak (**Tip 3**) (Şek. 3.3)

Pişmiş toprak, hamuru grimsi-kahverengi, fırınlamadan dolayı çok hafif alacalanma mevcut, yatay kesiti yuvarlak, dikey kesiti yarı oval ve basık yarımküre biçimli; dikey delik üstten aşağıya doğru açıldığından alt kısmında hafif şişkinlik mevcut. [Yükseklik: 1.88 cm, Genişlik: 4.72 cm, Delik çapı: 0.6 cm]

4. Kesik Koni Biçimli Ağırşak (**Tip 4**) (Şek. 3.4)

Pişmiş toprak, yarısı korunmuş; kırmızımsı-kahverengi, fırınlamadan dolayı hamur kısmen siyahlaşmış yatay kesiti yuvarlak, dikey kesiti üstü kesik koni biçiminde; dikey delik üstten aşağıya doğru açıldığından alt kısmında hafif şişkinlik mevcut. [Yükseklik: 2.94 cm. Genişlik: 4.1 cm, Delik çapı: 0.7 cm.]

5. Üstü Kesik ve Basık Koni Biçimli Ağırşak (**Tip 5**) (Şek. 3.5)

Pişmiş toprak, hamuru grimsi-kahverengi, mika katkılı, fırınlamadan dolayı hafif alacalanma söz konusu, yatay kesiti yuvarlak, dikey kesiti üstü kesik ve basık koni biçimli. [Yükseklik: 1.4 cm. Genişlik: 4 cm, Delik çapı: 0.55 cm]

6. Çanak-çömlek Kırığı Disk (**Tip 6**) (Şek. 3.6)

Çömlek gövdesinden yapılmış disk, yarısı korunmuş; hamuru pembemsi-kahverengi, her iki yüzünden yontularak delinmiş, yatay kesiti yuvarlak, dikey kesiti dikdörtgen, kenarları yuvarlatılmış, tekerlek biçimde. [Yükseklik: 0.6 cm, Genişlik: 5.4 cm, Delik çapı: 0.7 cm]

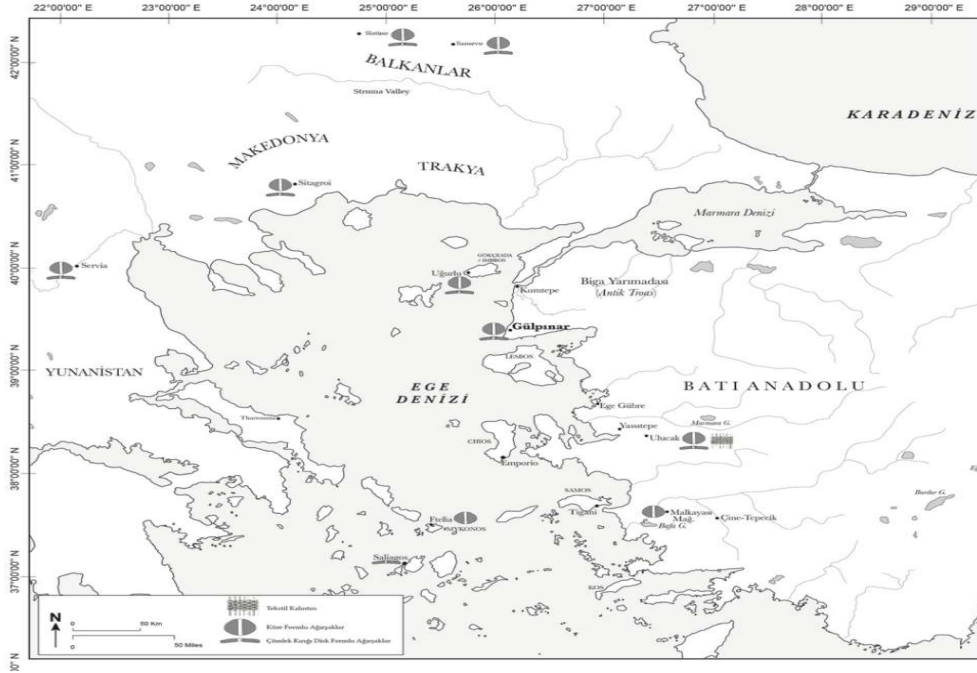
KAYNAKÇA

- Aksoy, Aslı. "Çanakkale-Ayvacak Yöresi Halılarının Teknik, Renk ve Desen Özellikleri," in *Ayvacak Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos)*, A. Akdemir, et al., (eds.), 2008, Çanakkale, 305-321.
- Alexandrova, Ralitsa. "Ceramic Spindle Whorls, Loom Weights and Vaira", *Sarnevo, Pits from the Late Neolithic, Early and Late Iron Age, and the Roman Period, Volume 1: The Late Neolithic pit field*, K.Bacvarov, M.Tonkova;G.Gatsarov (eds.), Sofya, 2017, 345-362.
- Barber, E.J.W. *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*. Princeton 1991.
- Burnham, Harold B."Catal Hüyük: The Textiles and Twined Fabrics", *Anatolian Studies* 15, 1965, 169-174.
- Büken, Rengin. "Çatalhöyük Teskilleri ve Teknik Analizleri", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 3, 2003, 79-86.

- Carrington Smith, Jill. "The Spinning and Weaving Implements", *Servia I, Anglo-Hellenic Rescue Excavations 1971-73*, The British School at Athens 2000, 207-263.
- Caymaz, Tayfun. *Yeni Buluntular Işığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Dönem Kültürü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, Ege Üniversitesi.
- Chohadzhiev, Stefan. *Slatino - Prehistoric Settlements*, 2006.
- _____. *Neolithic and Chalcolithic Cultures in the Struma River Basin*, 2007.
- Çevik, Özlem. "What follows the Late Neolithic occupation in Central-Western Anatolia? A view from Ulucak", in *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage* (ca. 5000/4800-3200/3000 BC), S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic; T. Takaoğlu (eds.), Athens, 2018a, 506-512.
- Çevik, Özlem; Burçin Erdoğan; Turan Takaoğlu; Rıza Tuncel. "Batı Anadolu Arkeolojisi'nin Kayıp Dönemi: MÖ 5600/5500-4500/4000", *Tübitak Araştırma Projesi 114K271*, (Yayınlanmamış Proje Sonuç Raporu), 2018b.
- Çilingiroğlu, Çiler. "Of Stamps, Loom Weights and Spindle Whorls: Contextual Evidence on the Function(s) of Neolithic Stamps from Ulucak, İzmir, Turkey", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 22 (1), 2009, 3-27.
- Çilingiroğlu, Altan, Zafer Derin, Eşref Abay, Haluk Sağlamtimur, İlhan Kayan. *Ulucak Höyük Excavations Conducted Between 1995 and 2002 (Ancient Near Eastern Studies Supplement 15)* Peeters, Belgium, 2004.
- Çilingiroğlu Altan; Özlem Çevik, Çiler Çilingiroğlu. "Ulucak Höyük: Towards Understanding the Early Farming Communities of Middle West Anatolia", in *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research, Western Turkey*, M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), Archaeology&Art Publications, İstanbul, 2012, 139-175.
- Duru, Refik. *Kuruçay Höyük I. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, (Results of the Excavations 1978-1988. The Neolithic and Early Chalcolithic Periods)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.
- Elster, Ernestine S. "Tools of the Spinner, Weaver and Mat Maker", *Prehistoric Sitagroi: Excavations in Northeast Greece, 1968-1970, Volume 2: The Final Report*, E.S. Elster, ve C. Renfrew (eds.), Los Angeles 2003, 229-251.
- Erdoğan, Burçin. "Neolithic to Chalcolithic Transition in the Island of Gökçeada (Imbros)", in *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage* (ca. 5000/4800-3200/3000 BC), S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic; T. Takaoğlu (eds.), Athens 2018, 367-372.
- Erdoğan, Burçin; Özlem Çevik. "Batı Anadolu Kronolojisi ve Terminolojisi: Sorunlar ve Öneriler", *APAD* 1, 2015, 29-45.
- Erim-Özdoğan, Aslı. "Çayönü", *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*; M. Özdoğan ve N. Başgelen (derl.), İstanbul 2007, 57-97.
- Evans, John; Colin Renfrew. *Excavations at Saliagos Near Antiparos, The British School at Athens. Supplementary Volumes: 5*, Times and Hudson, London, 1968.
- Felsch, Rainer C.S. *Das Kastro Tigani, Die spatneolithische und chalkolithische siedlung, Samos II*, Mainz: R. Habelt 1988.
- French, David. *Canhasan Sites: Canhasan I: The Small Finds*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 45, London 2010.
- Gabriel, Utta. 2006. "Ein Blick zurück-Das fünfte Jahrtausend vor Christus in der Troas", in *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, M. Korfmann (ed.), Mainz: Zabern.
- Garstang, John. *Prehistoric Mersin, Yumuktepe in Southern Turkey*, Oxford 1953.
- Günyol, Hande. "Kuzeybatı Anadolu'da Dokumacılık Geleneğinin Kaynakları ve Günümüzden Bir Örnek:Aba", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 5, 2005, 17-22.
- Heidenreich, Robert. "Textiles from Çatal Höyük", *Archaeology* 16, 1960, 39-46.
- Hood, Sinclair. *Chios Prehistoric Emporio and Ayio Gala, Vol. II*. Oxford, 1982.

- Joukowsky, Martha. *Prehistoric Aphrodisias 1, Excavations and studies*. Providence, 1986.
- Koşay, Hamit Z. *Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, 1977, Ankara.
- Mavridis, Fanis. "Neolithic pottery groups from the Agia Triada Cave, southern Euboea, and the Aegean Late Neolithic: Some remarks," in *An Island Between two Worlds: The Archaeology of Euboea from Prehistoric to Byzantine Times, Papers and Monographs from the Norwegian Institute at Athens, Volume 6*, Ž. Tankosić, F. Mavridis and M. Kosma, (eds.), Athens, 2017, 67-98.
- Mellaart, James. "Mellaart, James. *Çatalhöyük. A Neolithic Town in Anatolia*, New York 1967.
- _____. *Excavations at Hacilar*, Edinburg: Edinburg University Pres., 1970.
- Ozan, Ali. Ege Gübre Yerleşiminden Elde Edilen Veriler Kapsamında Kıyı Ege Neolitik Kültürünün Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2012, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Özdemir, Abdulkadir. "An Experimental Study of Mat Impressions on Pot Bases from Chalcolithic Gülpınar (Smintheion)" *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia, Volume 4*, T. Takaoğlu (ed.), Ege Yayınları, İstanbul 2007, 73-86.
- _____. "Kalkolitik Gülpınar (Gülpınar)'da Dokumacılık ve Hasırcılık" *Anadolu/Anatolia* 38, 2012, 139-153.
- _____. *Kalkolitik Gülpınar (Gülpınar) Yerleşiminde Hasırcılık ve Dokumacılık*, Studies on the Troad 3, Troia Vakfı Yayınları, Çanakkale 2013.
- Özdöl, Kutlu, Serap. "Neolitik Dönemde Tekstil", *Aktüel Arkeoloji* 40, 2014, 42-49.
- Özgünel, Çoşkun. *Smintheion: Troas'da kutsal bir alan, Gülpınar'daki Apollon Smintheus Tapınağı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- _____. "Das Heiligtum Des Apollon Smintheus und Die İlias," *Studia Troica* 13, 2003, 261-291.
- _____. *Smintheion: Apollon Smintheusun İzinde*, Ege Yayınları, İstanbul 2013.
- _____. *Smintheion: In search of Apollo Smintheus*, Ege Yayınları, İstanbul 2015.
- Peschlow-Bindokat, Anneliese. *Tarihöncesi İnsan Resimleri, Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri*, 2006.
- Ryder, Michael Lawson. "Report of Textiles From Çatal Höyük", *Anatolian Studies* 15, 1965, 175-176.
- _____. *Sheep and Man* (London), 1983.
- Sampson, Adamantios. *Skoteini at Tharrounia, The Cave, the Settlement and the Cemetery*, Athens 1993.
- _____. *The Neolithic Settlement at Ftelia, Mykonos*, Rhodes 2002.
- Schoop, Ulf-Dietrich. "Weaving Society in Late Chalcolithic Anatolia: Textile Production and Social Strategies in the 4th Millennium BC", *Western Anatolia before Troy Proto - Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, B. Horejs; M. Mehofer (eds.), Austrian Academy of Sciences Press, Vienna 2014, 421-446.
- Sperling, Jerome. W. "Kum Tepe in the Troad: Trial Excavation, 1934," *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 45(4), 1976, 305-364.
- Takaoğlu, Turan. "The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad", *Hesperia* 75, 2006, 289-31.
- _____. "Prehistoric Occupations at Smintheion, A Preliminary Report", *Smintheion in Search of Apollo Smintheus*, C. Özgünel (ed.), Ege Yayınevi, İstanbul 2015, 137-165.
- Takaoğlu, Turan; Abdulkadir Özdemir. "Smintheion Öncesi: Prehistorik Yerleşim". In *Smintheion: Apollon Smintheus'un İzinde*, C. Özgünel (ed.), Ege Yayınevi. İstanbul 2013, 15-28.
- _____. "The Middle Chalcolithic in the Troad: A new look from Gülpınar", in *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosić; T. Takaoğlu (eds.), Athens 2018, 479-490.
- Yanar, Ayşem & Feriha Akpınarlı. "Geleneksel Ankara Sof Dokumaları," *Ankara Araştırmaları Dergisi* 4(2), 2016, 170-179.

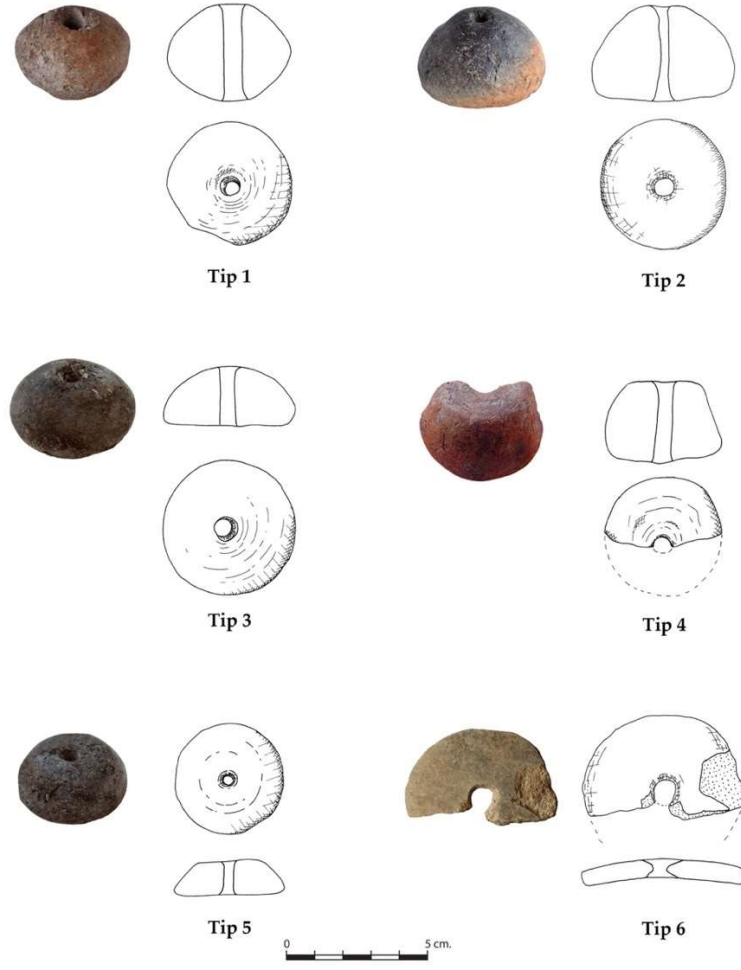
ŞEKİLLER

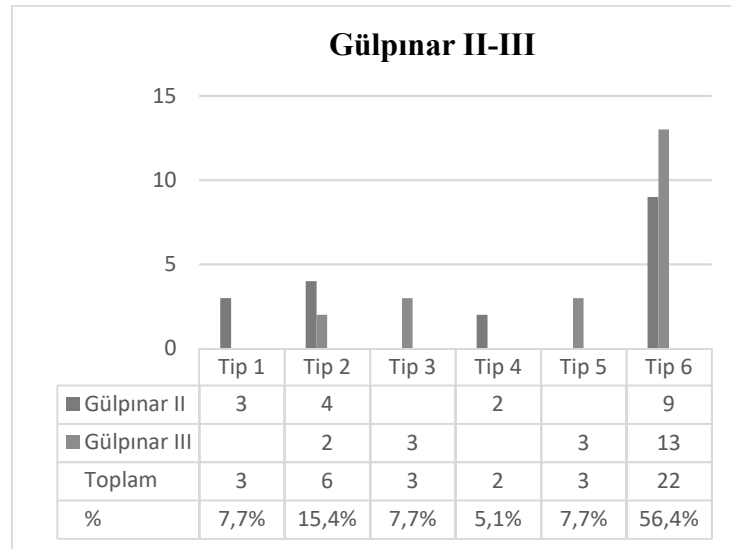
Şekil 1. Batı Anadolu'da Neolitik, Erken ve Orta Kalkolitik döneme tarihlenen yerleşimler ve tekstil, ağırşak buluntularının ele geçtiği merkezler (Çizim: A.Onur Bamyacı).

Ağırşak Tipleri	Tip	Sektör	Gülpınar II	Gülpınar III
 Bikonik (Biconical)	Tip 1 Sayı 3	2 1	Oda 33, Ça Bha 2	- -
 Yarımküre (Hemispherical)	Tip 2 Sayı 6	1 2/1 2 1	Oda 11 Oda 35 Ça Bha 2	Oda 29 Oda 29 - -
 Yarı oval ve basık yarımküre (Hemispherical with a flattened)	Tip 3 Sayı 3	1	-	Oda 25, Avlu, Bha 5, Oda 14
 Kesik koni (Conical with a Truncated top)	Tip 4 Sayı 2	1 2	Bha 1 Ça	- -
 Üstü kesik ve basık koni (conical with a flattened top and truncated)	Tip 5 Sayı 3	2 1	- -	Oda 36 Oda 14, 27
 Çanak Çömlek kırığı disk (Sherd disk)	Tip 6 Sayı 22	1/2 1 1 3/1 3	Oda 1, 3 Oda 3 Bha 2 G12/q4, H12/q2, H13/q4	Oda 36 Oda 23, 29 Avlu-Bha 5 Avlu-Bha 5, K12/q4 H12/q3, F10/q2, J13/q2

Şekil 2. Kalkolitik Gülpınar Ağırşak tipolojisinin evrelere ve mekanlara göre dağılımını gösteren tablo.

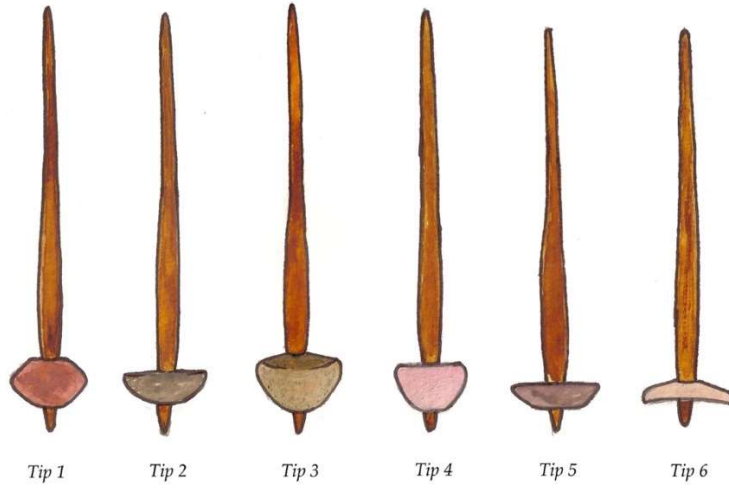
Şekil 3. Kalkolitik Gülpınar ağırşak tipolojisi.

Şekil 4. Kalkolitik Gülpınar Ağırşak tiplerinin evrelere göre sayısal ve yüzdesel dağılımını gösteren grafik.

Şekil 5. (Solda) Çanakkale Çan ilçesi Kumarlar köyünde geleneksel dokumacılıkta kullanılan ahşap iğ ve taş ağırşak örneği (Günyol 2005:Res.5); (Sağda) Çanakkale Ayvacık ilçesi Kızılköçü köyü yörüklerinin yün eğirmede kullandıkları ahşap iğ ve taş ağırşak (Fotoğraf: Abdulkadir ÖZDEMİR).

Şekil 6. Kalkolitik Gülpınar ağırşak tiplerinin ahşap iğ ile birlikte işlevsel kullanımını gösteren hipotetik çizim (Çizim: Alper KAYA).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 15-41, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 25.05.2018 **Kabul Tarihi:** 27.07.2018

BULANCAK'TA (GİRESUN) SEL VE TAŞKIN OLAYLARINA NEDEN OLAN PAZARSUYU, İNCÜVEZ, KARA VE BULANCAK DERELERİNİN MORFOMETRİK ANALİZLERİ

*Morphometric Analysis of Pazarsuyu, İncüvez, Kara and Bulancak Streams Which Cause
Flood and Overflow Events in Bulancak (Giresun)*

Vedat AVCİ*

Murat SUNKAR**

ÖZ

Bu çalışmada, Giresun batısında yer alan Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan akarsu havzalarının morfolojik özellikleri değerlendirilmiştir. Bulancak, kaynağını güneydeki Giresun Dağları'ndan alan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak derelerinin neden olduğu sel ve taşkın riski altında bir yerleşmedir. Pazarsuyu Deresi Havzası diğer akarsulara göre çok daha geniş olup sel ve taşkın riski yüksektir. Diğer derelerin havzaları küçük olmasına rağmen dere yataklarına yapılan müdahaleler nedeniyle bu akarsularda risklidir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) verilerine göre 1948-2012 yılları arasında bu akarsu havzalarında 19 su baskını olayı yaşanmıştır. Jeomorfolojik gözlemlere göre hızlı nüfus artışıyla yerleşmenin kıyıda iç kesimlere doğru genişleyerek akarsu vadilerini işgal ettiği görülmüştür. Akarsu vadilerinde dere yataklarının kullanılması dere enkesitlerinin daralmasına neden olmuştur. Aşağı havzada görülen bu durum ile havzaların morfolojik özellikleri birleştiğinde afete dönüşen sel ve taşkınların frekansının arttığı belirlenmiştir. Bulancak'ta yaşanan sel ve taşkın oluşumunda jeomorfolojik özelliklerin etkisini belirlemek amacıyla havzaların alansal ve relief morfolojisi analiz edilmiştir. Dört akarsu havzasının alansal morfolojik özelliklerini belirlemek amacıyla drenaj yoğunluğu, akarsu sıklığı, havza şekli, uzunluk oranı ve Gravelius indeksi analizleri yapılmıştır. Relief morfolojisi özelliklerini belirlemek amacıyla havza reliefi, relief oranı, engebelilik değeri, akım toplanma zamanı, hipsometrik eğri ve integral analizleri uygulanmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak yapılan analizlerde inceleme alanını kapsayan Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) ve jeoloji haritaları temel data olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre tüm havzaların drenaj yoğunluğu, akarsu sıklığı, engebelilik değeri yüksek olup, havza şekilleri ise dar ve uzun çıkmıştır. Hipsometrik eğri ve integral değerleri havzaların gençliğe yakın olgunluk safhasında olduğunu göstermektedir. İncüvez Dere ve Bulancak Deresi havzalarının sel ve taşkın potansiyelinin diğer havzalara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Giresun, Bulancak, Sel ve Taşkın, Morfolojik Analizler

ABSTRACT

In this study, the morphometric characteristics of the river basins causing flood and overflow in Bulancak, west of Giresun, were evaluated. Bulancak is a settlement under the flood and overflow risk caused by the Pazarsuyu, İncüvez, Kara and Bulancak streams, which takes its source from the Giresun Mountains in the south. Pazarsuyu stream basin is much wider than other rivers and the flood and overflow risk is higher. Although the other basins have small basins, they are at risk for these streams due to the interventions made on the stream beds. According to the data from the Disaster and Emergency Management Authority (AFAD), nineteen floods occurred in these river basins between 1948 and 2012. According to geomorphological observations, with rapid population increase, the settlement was seen to expand from the coast to the inner parts and to occupy the river valleys. The use of stream beds in river valleys has caused narrowing of stream sections. When the morphometric features of the basins are combined with this situation seen in the lower basin, it has been determined that the frequency of the floods and overflows that turn into a disorder increases. Area and relief morphometry analyses of the basins were analyzed in order to determine

* Dr. Öğr. Üyesi., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, BİNGÖL, yavci@bingol.edu.tr

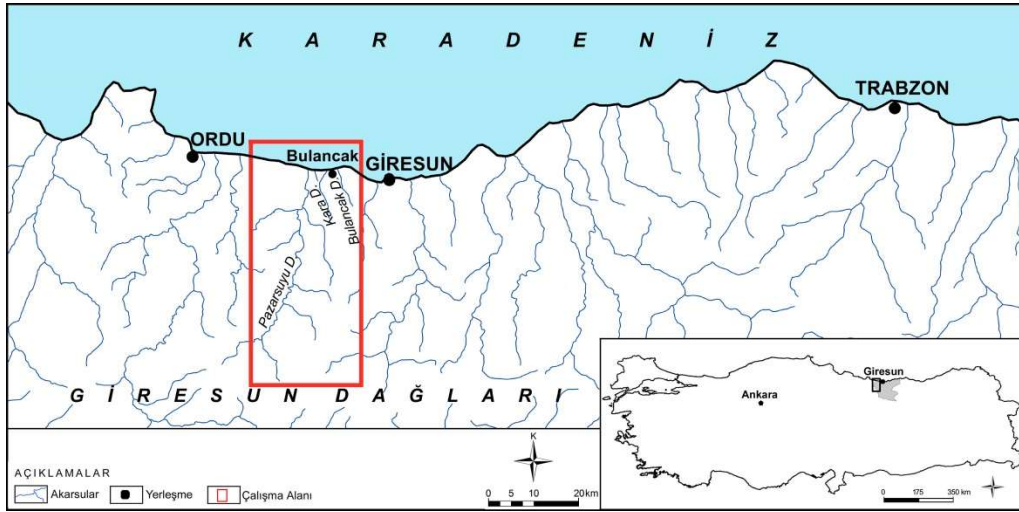
** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ, msunkar@firat.edu.tr

the effect of geomorphological features on flood and overflow formation in Bulancak. Drainage density, stream frequency, basin form, length ratio and Gravelius index analyses were made to determine the spatial morphometric properties of the four river basins. In order to determine Relief morphometry properties, basin relief, relief ratio, ruggedness value, Time of Concentration, hipsometric curve and integral analyses were applied. In the analyses made using Geographic Information Systems (GIS), Digital Elevation Model (DEM) and geology maps covering the study area were used as basic data. According to the results of the analysis, the drainage density, stream frequency and ruggedness of all basins are high and basin shapes are narrow and long. Hipsometric curves and integral values indicate that the basins are at the stage of maturity close to bloom. İncüvez Dere and Bulancak Stream basins are seen to have higher flood and overflow potential according to the other basins.

Key words: Giresun, Bulancak, Flood and Overflows, Morfometric analyses

1. GİRİŞ

Bulancak, Giresun'un 17 km batısında yer almakta olup 2017 TÜİK verilerine göre 44.900 kişi yaşamaktadır. Kaynağını güneydeki Giresun Dağları'ndan alan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak dereleri şiddetli yağışlar sonrasında Bulancak'ta afet boyutunda sel ve taşkınlara neden olmaktadır (Şekil 1). Bulancak'ın kurulduğu alanın topografik özellikleri, Giresun'a olan yakınlığı ve Karadeniz Sahil Yolu üzerinde yer alması nedeniyle son 20-30 yıllık dönemde hızlı ve plansız bir gelişme göstermiştir. Bu süreçte yerleşmeler dere yataklarına doğru genişlemiştir. Son yıllarda da derelerin kıyı kuşağında kalan yatakları yerleşme ve sanayi tesisleri tarafından işgal edilmektedir. Dere yataklarının yerleşmeler tarafından işgali ve yatakların daraltılması sonrasında sel ve taşkın frekansı artmıştır. Bulancakta yaşanan sel ve taşkın oluşumunda havza özelliklerinin etkisini belirlemek amacıyla Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak dereleri havzalarının morfometrik analizleri yapılmıştır.

Şekil 1. Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak derelerinin lokasyon haritası.

Akarsu havzalarının morfometrik analizleri drenaj şebekesini sayısal olarak tanımlamayı sağlamaktadır (Strahler, 1964). Bu analizler hidrolojik ve çevresel süreçler arasındaki etkileşimin anahtarı durumundadır (Kaliraj ve diğ., 2014). Morfometrik analizler havza süreçlerini ve alt havza karakteristiklerini karşılaştırmak için kullanılmaktadır (Mesa, 2006). Ayrıca bu analizlerle drenaj şebekesi ile iklim, jeoloji, relief ve yapısal özellikler arasındaki ilişkiler belirlenmektedir (Miller, 1953; Strahler, 1957; Doornkamp ve Cuchlaine, 1971; Nag, 1988). Havza morfometrik özellikleri, havzadaki jeomorfolojik süreçlerin tahmini ve açıklanmasında kullanılan özelliklerden biridir. Özellikle taşkınların tahmini, sediment miktarlarının belirlenmesi ve erozyonun tahmin edilmesinde kullanılmaktadır (Baumgardner, 1987; Gardnier, 1990; Özdemir ve Bird, 2008).

Morfolojik parametrelerin değerlendirilmesi, akarsu dizinleri, havza alanının ölçülmesi, havza çevresinin ölçülmesi, akarsu kanal uzunluğu, akarsu yoğunluğu, akarsu sıklığı, çatallanma oranı,

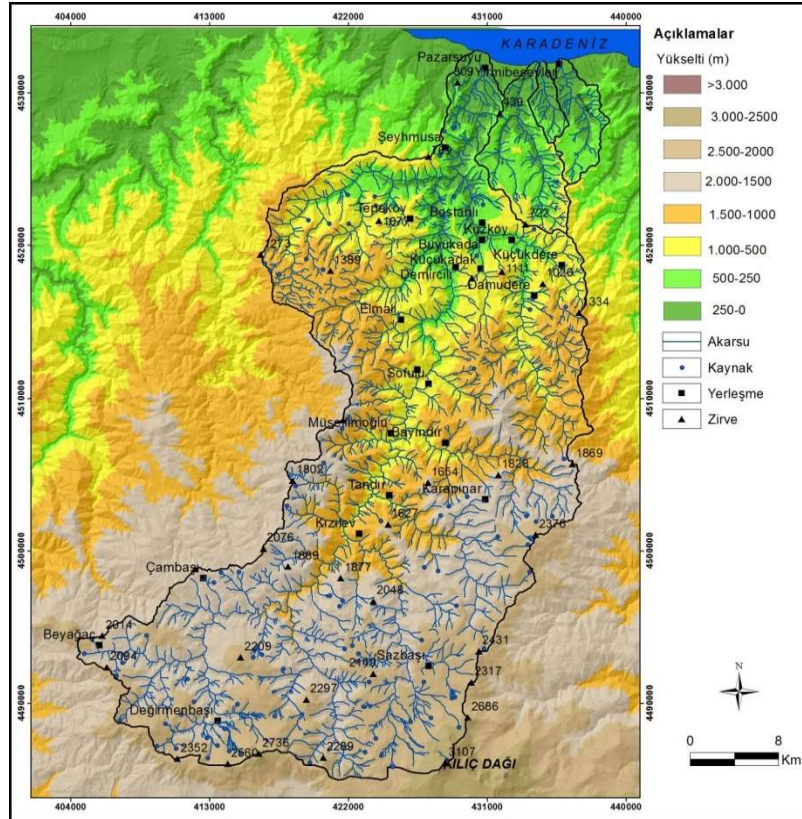
tekstür oranı gibi değişik akarsu parametrelerinin analiziyle gerçekleştirilmektedir (Kumar ve diğ., 2000).

Drenaj havzalarının morfometrisi sel ve taşkın oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Bu önemi nedeniyle literatürde havza morfometrisi ile sel ve taşkınlar arasındaki ilişkileri ortaya koyan çok sayıda çalışma yapılmıştır (Strahler, 1964 ; Biswas ve diğ., 1999; Reddy ve diğ., 2004; Senadeera ve diğ., 2004; Avcı ve Sunkar, 2015). Sel ve taşkın ilişkisi dışında Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılarak havza morfometrisi ile ilgili çalışmaların sayısında da artış gözlenmektedir (Ritter ve diğ., 2002; Özdemir ve Bayrakdar, 2008; Sing ve Awasthi., 2011; Chitra ve diğ., 2011; Manu ve Anirudhan 2008; Magesh ve diğ., 2013; Gajbhiye ve diğ., 2014; Banerjee, 2015; Abboud ve Nofal, 2017). Bu çalışmalar dışında Türkiye’de son yıllarda havza morfometrisi analizlerine yönelik yapılan çalışmaların sayısında artış görülmektedir (Cürebal ve Erginal, 2007; Özşahin, 2010; Avcı ve Günek, 2015; Topuz ve Karabulut, 2016).

Bulancak’ta yaşanan sel ve taşkınlar ile jeomorfolojik özellikler arasındaki ilişkinin açıklanabilmesi için yerleşmeyi etkileyen akarsu havzalarında hem arazi çalışması hem de sayısal analizler yapılmıştır. Havzalardaki bitki yoğunluğunun yüksek olması arazi çalışmalarında dayalı veri toplanmasını güçleştirmektedir. Bu durum dikkate alınarak arazi çalışmaları dışında morfometrik analizlerin kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmüş ve bu amaçla bazı analizler yapılmış, ulaşılan sonuçlara göre Bulancak’ın sel ve taşkın riski sayısal verilerle ortaya konulmuştur.

2. MATERYAL VE METOT

Morfometrik parametrelerin analizleri geniş havzaların hidrolojik davranışları, litoloji ile ilgili yapı, su kaynakları ve taşkın yönetimi hakkında değerli veriler sunmaktadır. Morfometrik parametrelere ait bilgiler uydu görüntüleri ve topografya haritalarından elde edilmektedir (Moore ve diğ., 1991; Teixeira ve diğ., 2013). Bu çalışmada değerlendirilen havzalar ile ilgili analizlerde sahaya ait topografya haritaları ile SYM kullanılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak dereleri havzalarının fiziki haritası.

SYM, çalışma alanına ait eşyüksele eğrilerinden üretilmiştir. Bu işlem Arc-GIS 10.1 Programı 3D Analiz modülü ile yapılmıştır. Elde edilen SYM'den Arc-SWAT programı kullanılarak havzalar otomatik olarak belirlenmiştir. 1/25.000 ölçekli topografya haritaları dikkate alınarak hatalı havzalar düzeltilmiş ve son havza sınırları belirlenmiştir. Bulancak yerleşmesinin sel ve taşkın riski dikkate alınarak dört akarsu havzasının alansal ve relief morfometrisi özelliklerini belirlemek amacıyla Tablo 1 ve 2'de verilen formüller kullanılmıştır. Akarsu havzalarının morfometrik özelliklerini belirlemede kullanılan bu formüller, sel ve taşkın çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır.

Tablo 1. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Alansal Morfometri Özelliklerinin Belirlenmesinde Kullanılan Formüller

Alansal Morfometri Özellikleri		
İndis	Formül	Kaynak
Drenaj Yoğunluğu (D_d)	$D_d = \frac{\sum L}{A}$ D_d : Drenaj yoğunluğu, $\sum L$: Toplam drenaj uzunluğu (km), A : Havza alanı (km ²)	Horton, 1932;1945
Akarsu Sıklığı (F_s)	$F_s = \frac{N}{A}$ N : Toplam dizin sayısı, A : Havza alanı (km ²) dir.	Strahler, 1964; Reddy ve diğ., 2004
Havza Şekli (R_f)	$R_f = \frac{A}{L_b^2}$ A : Havza alanı (km ²), L_b : Havza uzunluğu (km)	Horton, 1932; 1945
Uzunluk Oranı (R_e);	$R_e = \frac{2}{L_m} \times \left[\frac{A}{\pi} \right]^{0.5}$ L_m : Maksimum havza uzunluğu (km), A : Havza alanı (km ²)	Schumm, 1956
Gravelius İndeks (K_G);	$K_G = \frac{P}{2\sqrt{\pi A}} \approx 0.28 \frac{P}{\sqrt{A}}$ K_G : Gravelius indeksi, P : Havzanın çevre uzunluğu (km), A : Havza alanı (km ²)	Gravelius, 1914

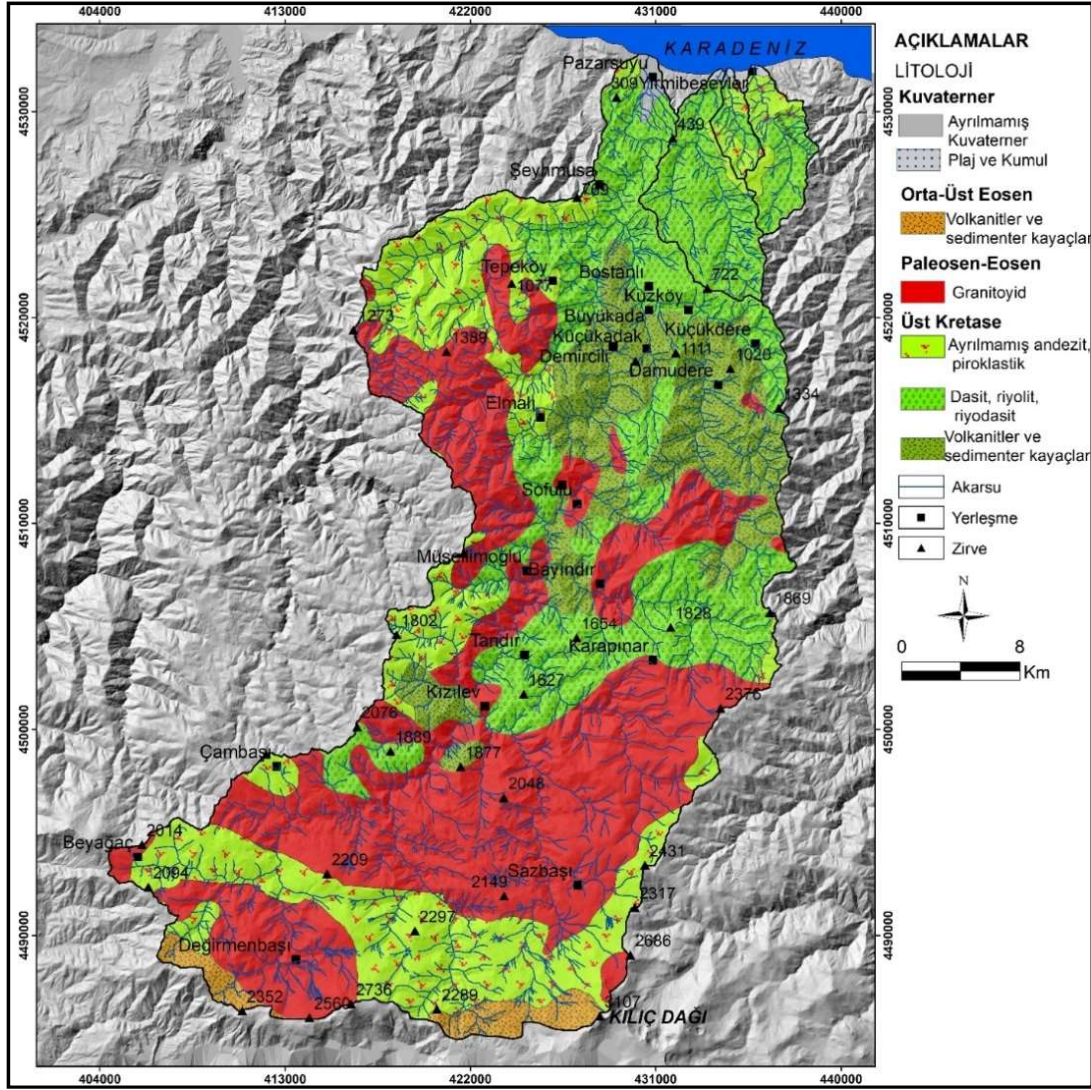
Sel ve taşkın ile ilgili çalışmalarda havzalara ait hidrolojik karakterlerin incelenmesinde 1) Drenaj ağlarına ait morfometrik özellikler, 2) İnfiltrasyon ilişkisi bakımından toprak karakteristikleri, 3) Sahanın yapısal ve erozyonel karakteri bakımından jeolojisi ve morfolojisi, 4) Erozyon, infiltrasyon ve yüzeyin su tutmasını etkilemesi bakımından bitki örtüsü özellikleri ve 5) Yağış girdisi bakımından iklimsel şartlar önemli yer tutmaktadır (Pattaon, 1988). Bu özellikler, havzalarda doğal olarak meydana gelen sel ve taşkınların oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bulancak'ta sel ve taşkın oluşumunda morfometrik özellikler dışında diğer faktörlerin etkisini ortaya koyabilmek amacıyla önce Bulancak ve yakın çevresinin genel coğrafi özellikleri değerlendirilmiş, daha sonra morfometrik analizler verilmiştir.

Tablo 2. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Relief Morfometrisi Özelliklerinin Belirlenmesinde Kullanılan Formüller.

Relief Morfometrisi Özellikleri		
İndis	Formül	Kaynak
Havza Reliefi (B_h);	$B_h = H_{max} - H_{min}$ H_{max} : Havzadaki maksimum yüksekliği, H_{min} : Havzadaki en düşük yükseltiyi ifade etmektedir.	Schumm, 1956
Relief Oranı (R_h);	$R_h = \frac{H(m)}{L(m)}$ $H(m)$: Maksimum havza reliefi, $L(m)$: Ana akarsuya paralel maksimum havza uzunluğudur.	Schumm, 1956
Engebelilik değeri (R_n)	$R_n = B_h \times D_d$ B_h : Havza reliefi (km), D_d : Drenaj yoğunluğunu (km/km ²) göstermektedir.	Melton, 1957
Akım Toplanma Zamanı (Time of Concentration, T_c);	$T_c = \frac{0.0195 \times L^{0.77}}{S^{0.385}}$ T_c : Akım toplanma zamanı (dakika), L : Ana akarsu uzunluğu (m), S : Havza eğimidir (m/m) dir.	Kirpich, 1940
Hipsometrik Eğri (H_e);	$y = \frac{h}{H}$ $x = \frac{a}{A}$ h : Değerlendirmeye alınan yükseklik (m), H : Havza reliefi (maksimum yükseklik–minimum yükseklik)(m), a : Alınan yükseklik üzerindeki gerçek alan değeri (m ²), A : Havzanın gerçek alanıdır (m ²).	Strahler, 1952
Hipsometrik İntegral (H_i);	$H_i = \frac{H - H_{min}}{H_{max} - H_{min}}$	Strahler, 1952

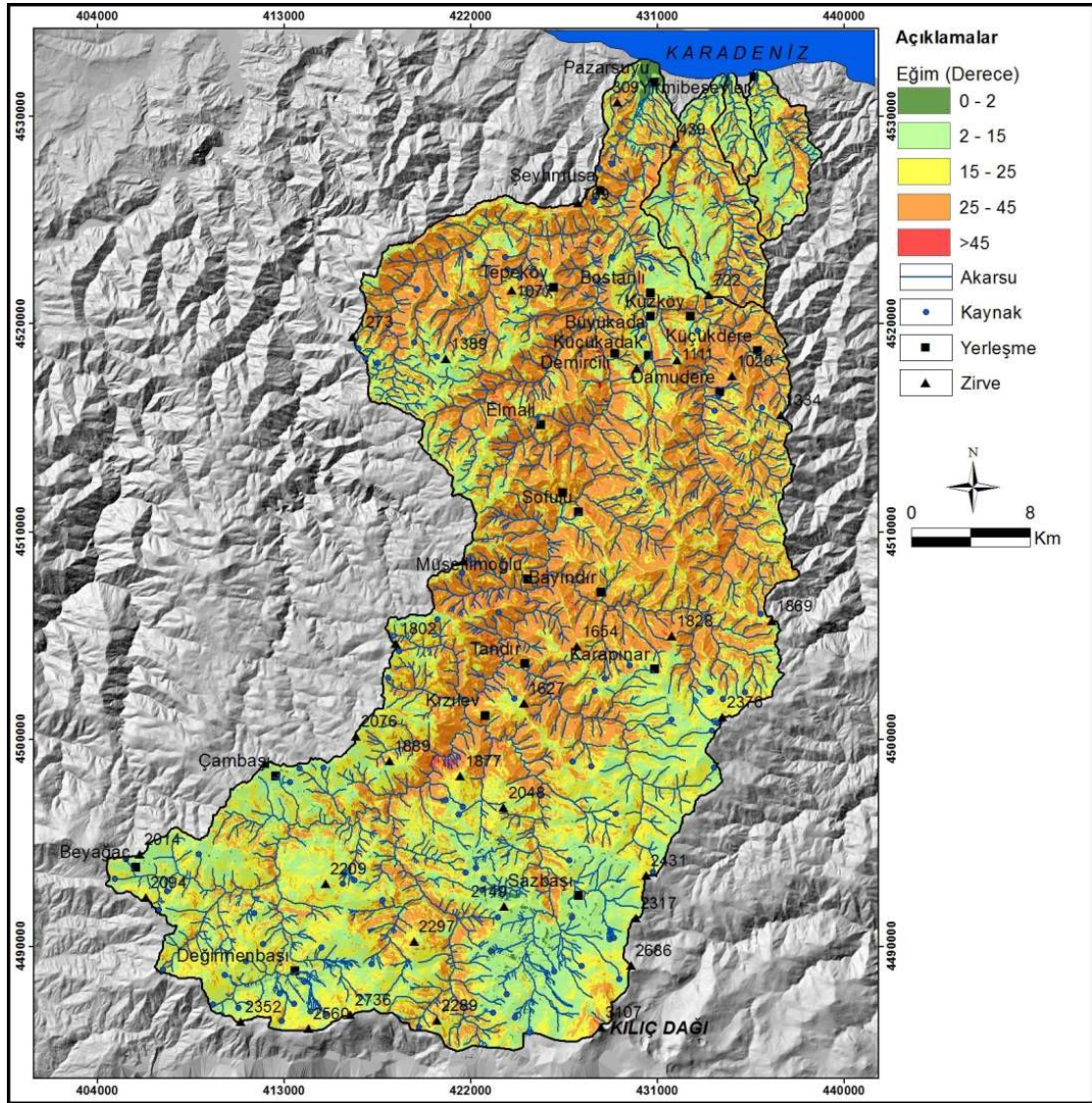
3. ÇALIŞMA ALANI VE GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi havzaları ve çevresinde Üst Kretase'den Kuvaterner'e kadar farklı dönemlerde oluşmuş birimler yüzeylenmektedir (Şekil 3). Üst Kretase'ye ait ayrılmamış andezit, proklastik kayalar, dasit, riyolit, riyodasit, volkanitler ve sedimanter kayalar en geniş yüzeylenme alanına sahiptir. Bu birimlerin içerisine sokulmuş Paleosen-Eosen granitoidleri ikinci sırada gelmektedir. Orta-Üst Eosen volkanit ve sedimanterlerden oluşan birimler Pazarsuyu Havzası'nın en güney bölümünde yüzeylenmektedir. Akarsuların denize döküldüğü alanlarda ve kıyıda 40-50 m yüksekte alüvyonlar, kıyıda plajlar Kuvaterner birimlerini oluşturmaktadır (Hakyemez ve Papak, 2002). Pazarsuyu Havzası'nda litolojik çeşitlilik diğer havzalara göre daha fazladır. Bu durum havzada sızmanın artmasına, drenaj yoğunluğu ve akarsu sıklığının düşük olmasına neden olmuştur. Alansal olarak küçük olan diğer havzalarda litolojik çeşitlilik azdır. Bu havzalarda litoloji daha çok dasit, riyolit ve riyodasitten oluşmaktadır. Bu litolojinin de etkisiyle drenaj yoğunluğu ve akarsu sıklığı daha yüksektir.

Şekil 3. Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan akarsu havzalarının jeoloji haritası (Hakyemez ve Papak, 2002'den yararlanılmıştır).

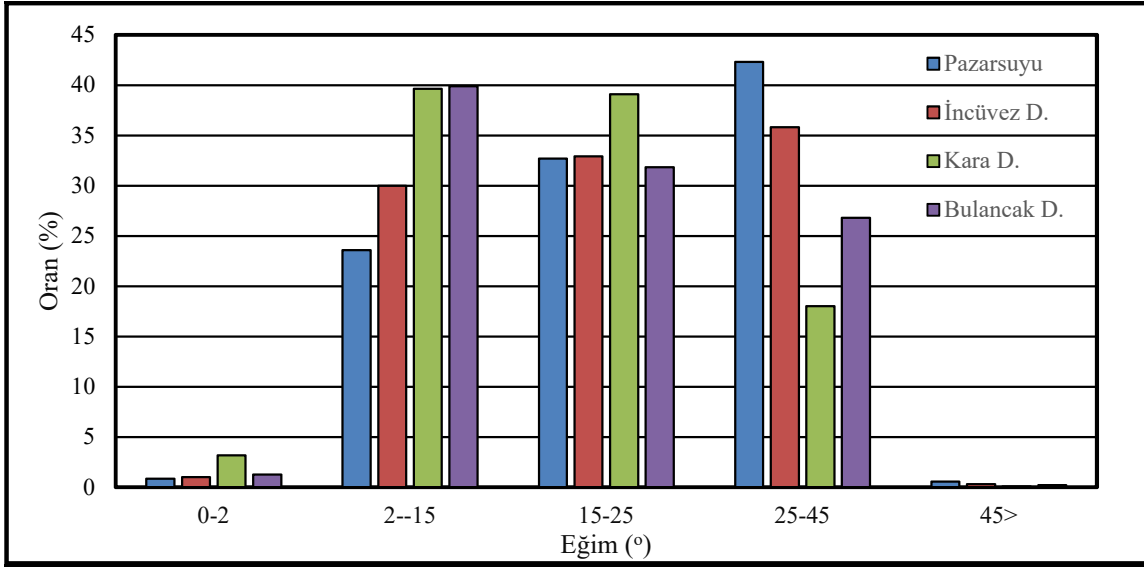
Bulancak, Giresun batısında Karadeniz kıyı kuşağında kurulmuş ve son 20 yıllık dönemde hızlı gelişmiş bir yerleşmedir. Bu yerleşmeyi etkileyen Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak derelerinin aşağı ve yukarı havzalarında farklı jeomorfolojik özellikler görülmektedir. Bulancak kıyıda yer alan ve eski yelpaze dolgularından oluşan taraçalar üzerinde kurulmuştur. Kısmen alçak platolarla çevrelenmiş bu alan dışında güneye doğru tamamen dağlık alanlara geçilmektedir. Genel olarak inceleme alanı kıyıda taraça ve alçak düzlükler, daha geride ise yüksek dağlık alanlardan oluşmaktadır. Kıyıdaki düzlükler ve dağlık alanlar akarsular tarafından derince yarılmış durumdadır (Şekil 4). Kıyı kuşağında düzlüklerin geniş alan kaplamasında Pazarsuyu Deresi'nin oluşturduğu küçük delta önemlidir. Bu morfolojik yapı nedeniyle sel ve taşkınlar kıyıya yakın sahalarda daha geniş alanları etkilemektedir.

Şekil 4. Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan akarsu havzalarının eğim haritası.

Bulancak batısında yer alan Pazarsuyu Deresi kaynağını güneydeki Giresun Dağları'ndan almakta olup, 773 km²'lik alanı ile inceleme alanındaki en büyük havzaya karşılık gelmektedir. Pazarsuyu Deresi'nin kaynak ile ağız kısmı arasında yükselti farkı 3055'ye ulaşmaktadır (Şekil 2). Havzada ortalama yükselti ise 1395 m'dir. 48 km uzunluğunda olan havzada eğim değerleri 0-64° arasında değişmektedir. Ortalama eğim değeri ise 22.76°'dir. Eğimin 25-45° arasında olduğu sahalar havzanın % 42.3'üne tekabül etmektedir. 0-2° eğim grubu % 0.8, 5-15° % 23.5, 15-25° % 32.6, 45° ve üzeri ise % 0.56 oran kaplamaktadır (Şekil 5).

İncüvez Deresi Havzası'nda yükselti 0-780 m arasında değişmekte, ortalama yükselti ise 356 m'dir. Eğim değerleri 0-52.4° arasında değişirken, ortalama değer 21°'dir. Eğimin 25-45° arasında olduğu alanların oranı % 35.8'dir. 0-2° eğim grubu % 0.98, 2-15° eğim grubu % 29.9, 15-25° eğim grubu % 32.9, 45° ve üzeri ise % 0.28 orana sahiptir (Şekil 5).

Şekil 5. Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak deresi havzalarında eğimin oransal dağılımı.

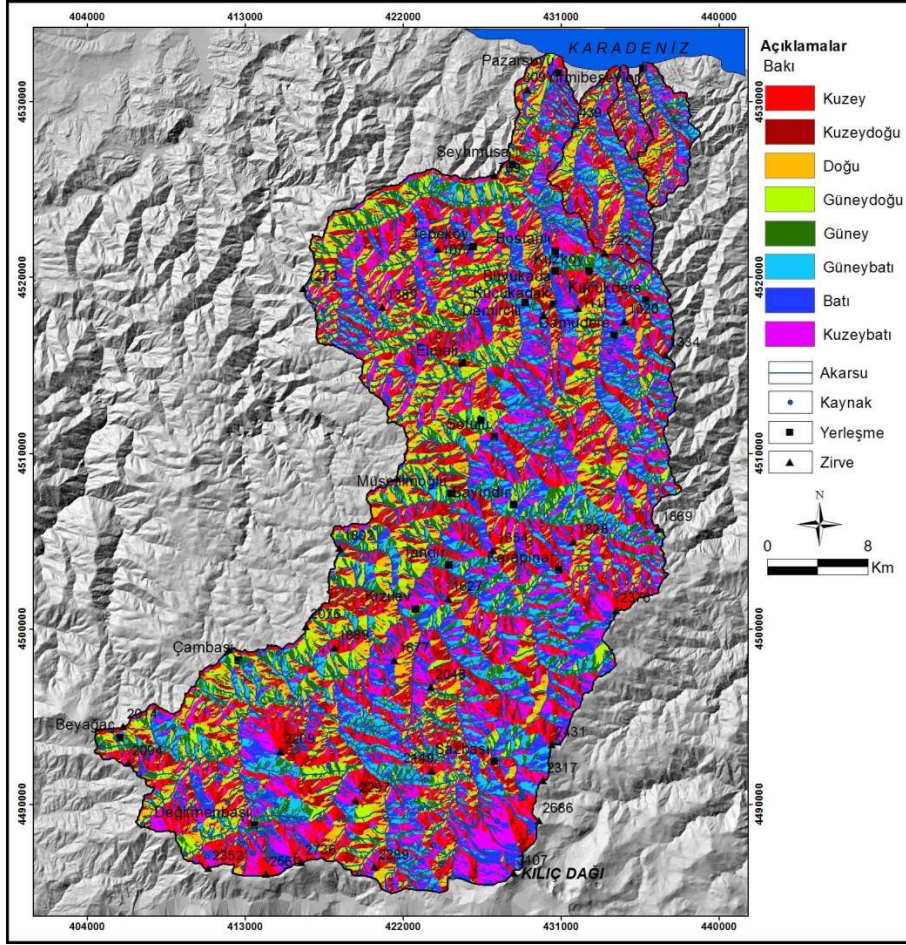
Kara Dere Havzası'nda minimum yükselti 0 m, maksimum 574 m ve ortalama yükselti ise 188.8 m'dir. Havzada minimum eğim 0°, maksimum eğim 48.6°, ortalama eğim ise 17.4°'dir. Eğimin 25-45° arasında olduğu alanlar havza alanının % 18'ine karşılık gelmektedir. 0-2° eğime sahip alanların oranı % 3,1, 2-15° % 39.6, 15-25° arası eğimli alanların oranı % 39'dur. Bulancak Deresi Havzası'nda yükselti 0-618 m arasında değişirken, ortalama değer 262 m'dir. Eğim 0-53.4° arasında değişmekte olup ortalama eğim 18.6°'dir. Eğimin 25-45° arasında olduğu alanların oranı % 26.8'dir. 0-2° eğime sahip alanların oranı % 1.25, 2-15° % 39.8, 15-25° % 31.8, 45 ve üzeri % 0.2 orana sahiptir (Şekil 5).

Eğimin fazla olduğu yerlerde, toprağın su tutma kabiliyetinin az olması, sızmanın ve buharlaşmanın da az olması nedeniyle yağmur suyunda meydana gelen kayıplar azalmaktadır. Bu nedenle akarsuya katılan yağmur suyu miktarı, diğer koşullar da elverişli ise o ölçüde artmaktadır. Yüzeysel akıştaki bu durum nedeniyle eğimin fazla olduğu alanlarda akışa geçen su miktarı artarak taşkın oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Hoşgören, 2001). Eğim değerlerinin yüksek olması aynı zamanda havzaya düşen yağışın çok hızlı bir şekilde yüzeysel akışa geçmesine (Strahler, 1964), drenaj yoğunluğu ve akarsu frekansının da yüksek olmasına neden olmaktadır (Reddy ve diğ., 2004).

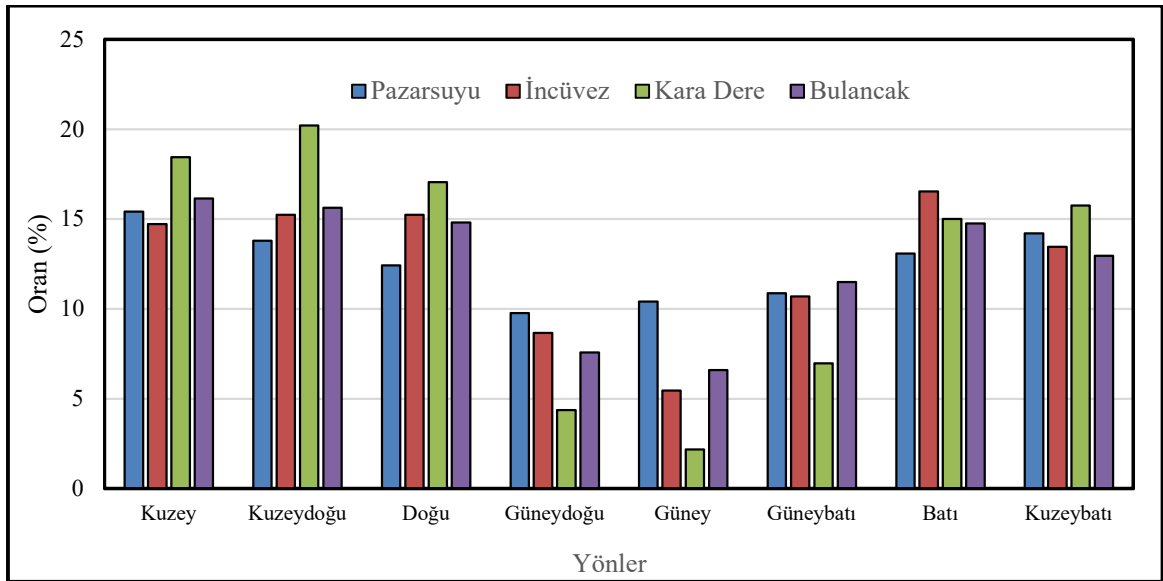
Bulancak'ı etkileyen akarsu havzalarında ortalama eğim değerleri 20°'ye yaklaşmaktadır. Maksimum değerler dikkate alındığında Pazarsuyu ve Bulancak Deresi havzalarında eğimin nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. Yüksek eğim yüzeysel akış miktarını artırarak, pik akımın kısa sürede gerçekleşmesine ve taşkın süresinin kısılmasına neden olmaktadır. Eğim değerleri arttıkça yan kolların ana akarsuya ulaşma süresi kısalarak maksimum akım artmaktadır. İncelenen alandaki havzaların eğim değerleri dikkate alındığında düşen yağışın kısa sürede yüzeysel akışa geçerek sel ve taşkın oluşumunu etkilediği görülmektedir.

Teorik olarak, toprak nemi arttıkça infiltrasyon azalmakta ve yüzeysel akış artmaktadır. Toprak nemini belirleyen faktörlerden biri de bakı şartlarıdır. Kuzeye bakan yamaçlarda güneşlenme süresinin daha kısa ve şiddetinin daha düşük olması, yağış etkinliğinin tür, şiddet, süre ve frekans özellikleri açısından özellikle güneye bakan yamaçlara göre daha fazla olmasını sağlamıştır. Bu nedenle kuzeye bakan yamaçlar üzerindeki toprakların infiltrasyon kapasiteleri de düşüktür. Kuzeye bakan yamaçların oranı ne kadar fazla ise sızma ile su kaybı o oranda azalacak ve yüzeysel akışa geçen su miktarı artacaktır (Turoğlu ve Özdemir, 2005). İnceleme alanındaki akarsu havzalarının bakı haritasına göre havzalarda kuzeye bakan yamaçların oranının daha fazla

olduğu görülmektedir (Şekil 6, 7). Karadeniz'in etkisine açık olan havzalarda bakı özelliklerine bağlı olarak yağış miktarı ve toprak nemi yüksek olduğu için infiltrasyon düşerek, yüzeysel akış miktarı artmaktadır.

Şekil 6. Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak deresi havzalarının bakı haritası.

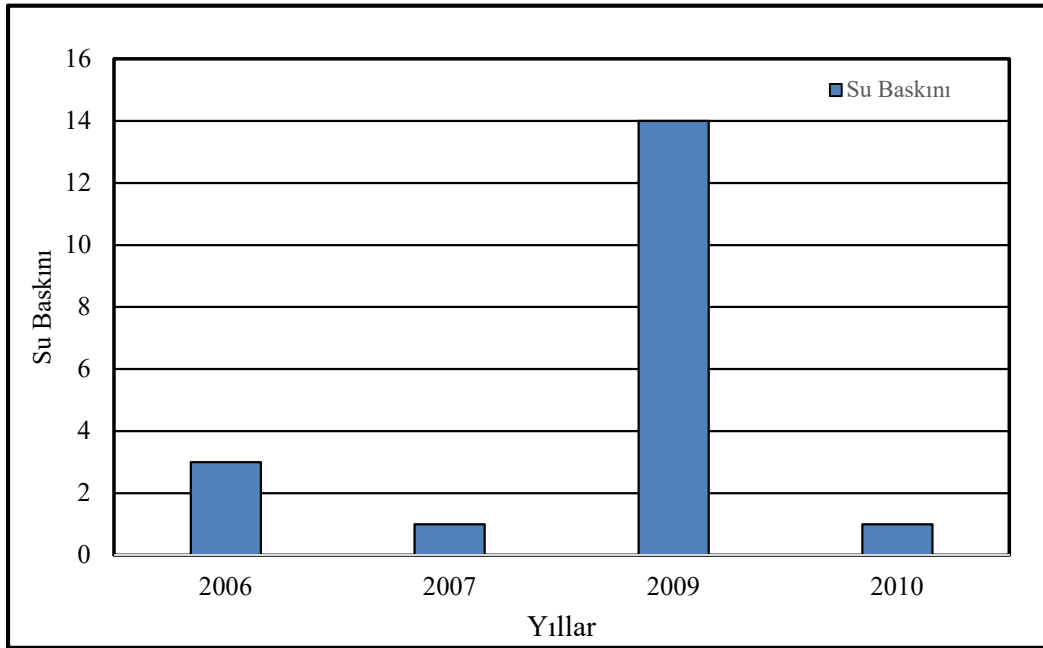
Şekil 7. Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak deresi havzalarında bakının oransal dağılımı.

Yukarıda kısaca özetlenen jeolojik ve jeomorfolojik özellikler nedeniyle Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak derelerinin sel ve taşkın riski yüksektir.

4. BULANCAK'TA YAŞANAN SEL VE TAŞKIN OLAYLARI

4.1. Bulancak'ta Yaşanan Sel ve Taşkınların Nedenleri

İnceleme alanı Türkiye'de sel ve taşkın olaylarının en yoğun olduğu bölge içerisinde kalmaktadır. AFAD verilerine göre Bulancak'ta 1946-2012 arasında 19 su baskını yaşanmıştır. Afet açısından 2009 yılının ön plana çıktığı, toplam sel ve taşkınların % 74'ünün bu yılda yaşanmış olması dikkat çekmektedir (Şekil 8; Foto 1 c, d). Afet kapsamında değerlendirilen bu olayların büyük bölümünün son 10 yılda görülmesi bu dönemde dere yataklarının daraltılması ve yerleşmeler tarafından işgal edilmesine bağlıdır. Bulancak'ta yaşanan ve afete neden olan sel ve taşkınlar dışında hemen her yıl şiddetli yağışlar sonrasında sel ve taşkın olayları yaşanmaktadır. Bu sel ve taşkınlar büyük zarara neden olmadıkları için resmi kayıtlara geçmemektedir. Bu durum dikkate alındığında Bulancak'ta sel ve taşkın frekansı çok yüksek çıkmaktadır.

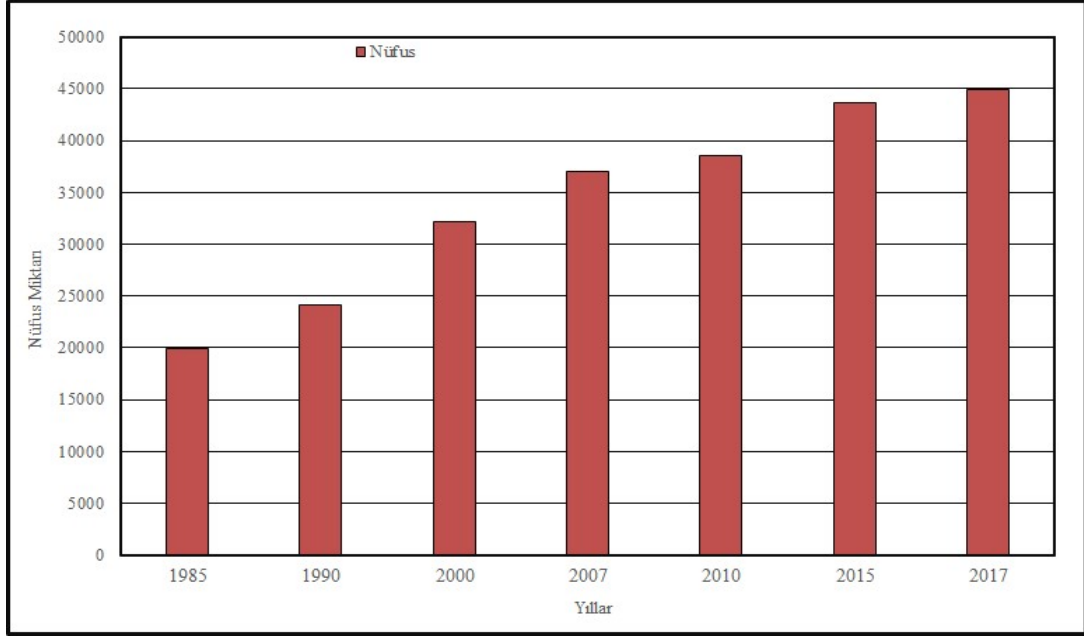

Şekil 8. AFAD verilerine göre 1946-2012 yılları arasında Bulancak'ta yaşanan su baskınları.

Şehirlerin kuruluş ve alansal büyüme ile ilgili yer seçim tercihlerinde şehir jeomorfolojisi esaslarının göz ardı edilmemesi gerekir (Douglas, 1986; Douglas, 1987; Strahler ve Strahler, 1997). Aksi durumda jeomorfolojik ve hidrografik kökenli afetlerin yaşanılması kaçınılmaz olmaktadır. Şehir gelişim istikametlerinde sel ve taşkın riski göz ardı edilerek eğim değerlerinin düşük olduğu nehir kıyıların tercih edildiği alanlarda da hidrografik kökenli afetler yaşanmaktadır. Bulancak, Giresun'a olan yakınlığı ve kıyıda ulaşım yolu üzerinde yer alması nedeniyle son 20-30 yıllık süre içerisinde çok hızlı gelişme göstermiştir (Şekil 9). Bu süreçte vadiler arasındaki sırtlar dolarak, yerleşmeler dere yatakları ve kıyıya doğru genişleme göstermiştir.

Bulancak'ta sel ve taşkına neden olan derelerin havzalarında arazi kullanımı 1990'dan günümüze kadar hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu değişim, kıyı kuşağında tarımsal arazilerin yerleşme ve sanayi tesisleri tarafından işgal edilmesi, ormanlık alanlarda ise fındık bahçelerinin genişlemesi şeklindedir. CORINE verilerine göre 1990-2000 yılları arasında Bulancak'ta yerleşme alanlarının % 50 artış gösterdiği hesaplanmıştır (Şekil 10). 1990'da başlayan hızlı büyüme günümüzde de devam etmektedir. Bu süreçte dere yatakları yerleşmeler tarafından işgal edilerek dere enkesitleri küçülmüş ve kanala alınan akarsularda kavisler ortaya çıkmıştır. Akarsu yataklarına

müdahale sonucu doğal akış mecraları bozulmuş, bazı alanlarda eski dere yataklarına yerleşmelerin kurulması, afet boyutuna dönüşen sel ve taşkınların sayısının artmasına neden olmuştur (Foto 2).

Şekil 9. Balıncak'ta 1985-2017 yılları arasında nüfus artışı (2000 yılına kadar olan veriler TÜİK'in Genel Nüfus sayımlarından, bu tarihten sonraki veriler Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden alınmıştır. <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> 29.07.2018 tarihli erişim).

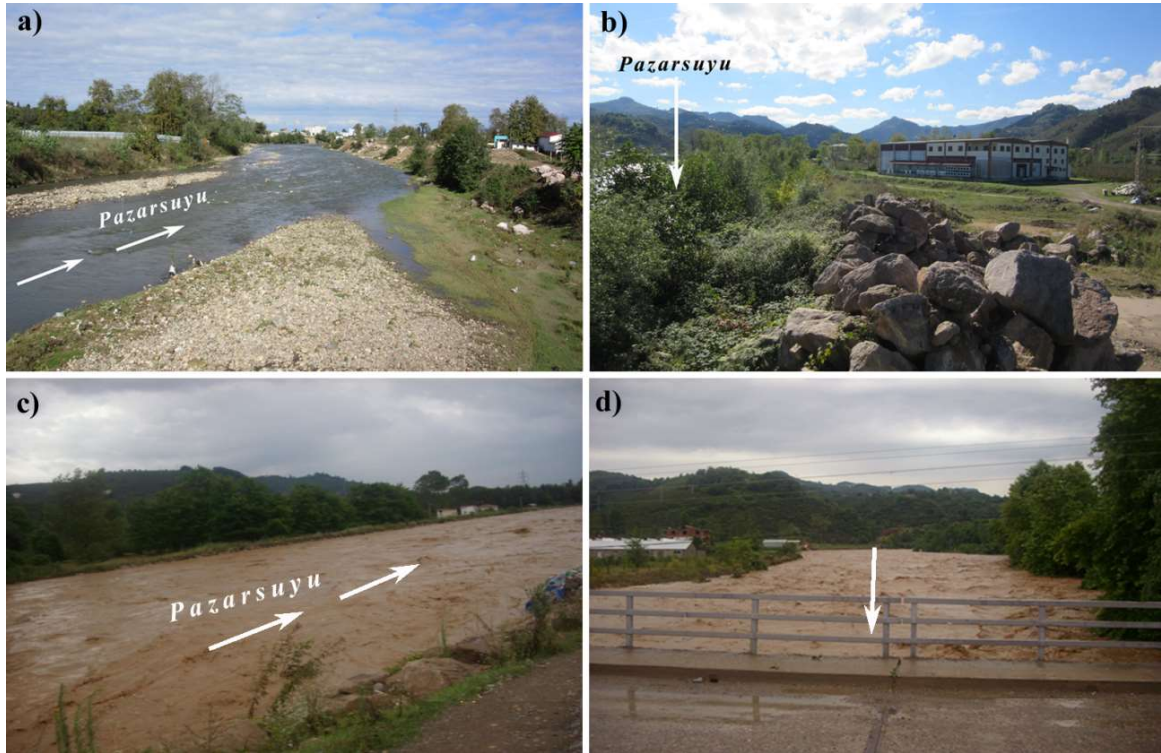
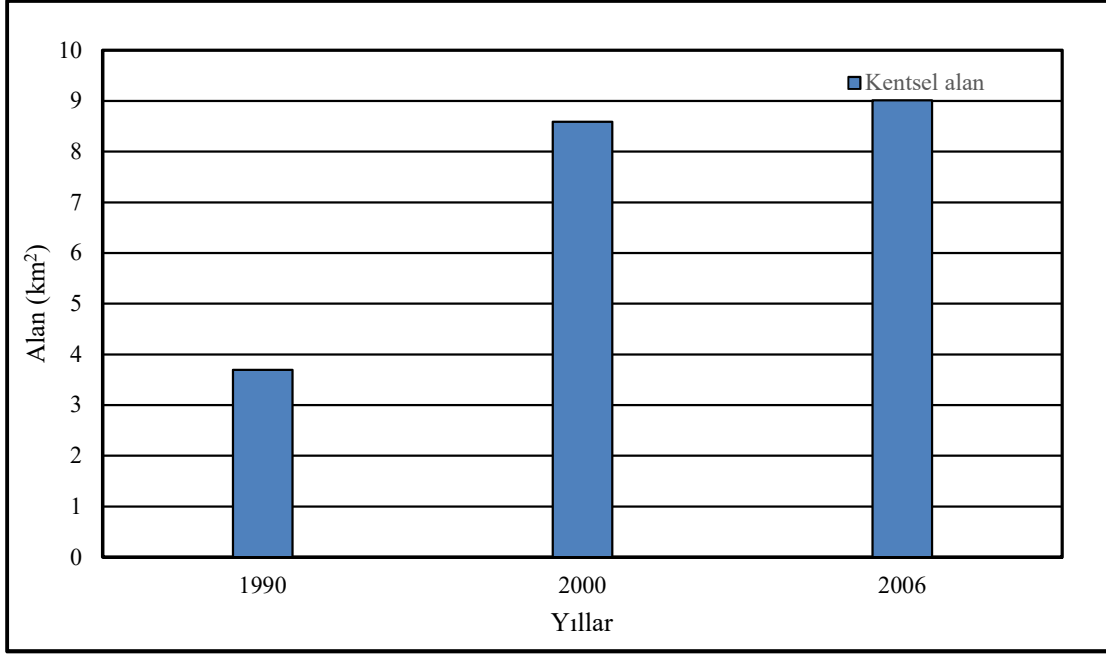

Foto 1. Balıncak doğusunda sel ve taşkın oluşumunda etkili olan en geniş havzaya sahip Pazarısu Deresi. Pazarısu Karadeniz'e dökülmeden önce delta üzerindeki yatağında ıslah çalışması yapılarak çevreye zarar vermemesi için yatak çevresine büyük kaya blokları döşenmiştir (a, b). 22 Temmuz 2009 tarihinde yaşanan taşkında Pazarısu Deresi'nin akım durumu (c, d; Balıncak Belediyesi)

Şekil 10. CORINE verilerine göre 1990-2000 yılları arasında Bulancak'ı etkileyen derelerin havzalarında arazi kullanımında görülen değişim miktarı.

Foto 2. Pazarsuyu Deresi batısında İncüvez (a, b) ve diğer akarsu vadilerinde yapılan binalar (c, d). Aşağı havzada dere yataklarında mesken yapımı ve akarsuların kanala alınması sel ve taşkınlara neden olmaktadır.

İncüvez Dere dışında Kara ve Bulancak derelerinin yerleşme alanı içerisinde kalan bölümleri kanala alınarak yatakları küçültülmüş ve çok sayıda dirsek oluşarak doğal akış bozulmuştur (Foto 3, 4). Dere yataklarına yapılan bu müdahaleler nedeniyle akarsuların sel ve taşkın riski artmıştır.

Foto 3. Kara Dere'nin Bulancak içerisinde kalan bölümü kanala alınarak yatağı daraltılmıştır. Bu müdahale nedeniyle şiddetli yağışların görüldüğü dönemde taşkınlar yaşanmaktadır.

Foto 4. Bulancak'ta yerleşmeleri en fazla etkileyen Bulancak Deresi'nin yerleşme içerisinde kalan bölümündeki yapısal hatalar. a) Kanal üzerinde akışı yavaşlatan ve yatak profilini daraltan köprü, b) Yatak içerisinde yapılan bina ve tesislerin yatağı daraltması, c) Köprü yapımı için yatak daraltılması ve d) Kanallarda kavislerin varlığı sel ve taşkın riskini artırmaktadır.

Ormanlar başta olmak üzere doğal bitki örtüsü, farklı eğim değerlerine sahip arazilerde yüzeysel akışı azaltarak ve yavaşlatarak, afet karakteri kazanmasını engelleyici, dolayısıyla zararları en aza indirici etkilere sahiptir. Doğal bitki örtüsü bu etkiyi yüzeysel akışı azaltmak suretiyle; zeminin infiltrasyon kapasitesini artırma, intersepsiyon ve transpirasyon ile akışa geçen su miktarında kayıplara sebep olma şeklinde gerçekleşir (Görçelioğlu, 2003). Bulancak'ı etkileyen akarsu havzalarında son 20 yıllık dönemde arazi kullanımında ciddi değişim yaşanmıştır. Bu değişim ormanların tahrip edilerek fındık bahçelerine dönüştürülmesi şeklinde olmuştur. Son

yıllarda Bulancak'ta sel ve taşkın frekansındaki artış, fındık bahçelerin artışı ile yüzeysel akışa geçen su miktarının arttığını göstermektedir.

4.2. Bulancak'ta Yaşanan Sel ve Taşkınlar

Doğu Karadeniz ve Giresun çevresinde son 50 yıllık dönemde yaşanmış önemli sel ve taşkın olayları değerlendirildiğinde Giresun il geneli ön plana çıkmaktadır. İl içerisinde de Bulancak'ta yaşanan sel ve taşkın olaylarının son yıllarda afet boyutunda etkili olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. 1966-2009 Yılları Arasında Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen ve Bulancak'ı Etkileyen Büyük Taşkınlar.

Taşkın Tarihi	İller	Taşkından Etkilenen Alanlar	Taşkına Neden Olan Akarsular	Can Kaybı (Kişi)	Maddi Zarar (2008 Yılı Hesapları ile TL)
05/07/1966	Ordu, Giresun	Ordu, Fatsa, Bulancak	Melet, Civil, Bolaman, Ilıca, Pazarsuyu, İncüvez, Bulancak	6	1.837.956
18-20/06/2002	Giresun	Keşap, Bulancak, Dereli, Yağlıdere	Pazarsuyu, Aksu, Keşap, Yağlıdere	-	21.000.000
21/07/2009	Giresun	Giresun, Bulancak, Keşap	Batlama, Aksu, Pazarsuyu, Keşap	1	127.369.000

Kaynak; Yurt, 2003; Avcı ve Sunkar, 2015

Tablo 3'e göre inceleme alanında sel ve taşkın olayı sayısı çok düşük kalmaktadır. Olay sayısı düşük olsa da yaşanan sel ve taşkınların ortaya çıkarmış olduğu zararların çok büyük olduğu görülmektedir. Yörede 20 Haziran 2002 tarihinde meydana gelen taşkın Giresun ilinde 6 trilyon TL'lik zarara neden olmuştur (Coşkun ve Aksoy, 2010). 21 Temmuz 2009 tarihinde yaşana sel ve taşkında ise Bulancak'ta ciddi mal kayıpları yaşanmıştır (Foto 1 c, d). Bu genel değerlendirme dışında Pazarsuyu Deresi'nin oluşturduğu taşkınlar daha sık görülmektedir. 09.03.1994 tarihindeki taşkında 8 kişi hayatını kaybetmiş ve 123.500 TL maddi zarar oluşmuştur. 13.10.2006 tarihindeki taşkında 35 ev taşkından etkilenmiş ev 79 hektarlık fındık bahçesi zarar görmüştür. 21.07.2009 tarihindeki sel ve taşkında 1 kişi hayatını kaybetmiş, 10 ev kullanılamaz hale gelmiş, 20 ev boşaltılmış 142 dönüm fındık bahçesi etkilenmiş ve taşkın olduğu yıl etkili yağış nedeniyle fındık bahçelerindeki verim % 40 azalmıştır (AFAD, 2008). 2009 yılındaki sel ve taşkında DSİ Genel Müdürlüğü ölçümlerine göre 20 Temmuz 2009 günü m²'ye 135 kg, 21 Temmuz günü ise 157,2 kg, sel ve taşkın yaşandığı 10 günde m²'ye 405 kg yağış düşmüştür.

Pazarsuyu Deresi'nin taşkın debisini hesaplamak için 70 mm/saat maksimum yağış değerleri kullanılmıştır. Pazarsuyu'nun denize dökülmeden önceki ikinci köprü'nün bulunduğu alana göre yapılan hesaplamalarda taşkın debisi köprüden geçecek su miktarından 2-3 kat daha yüksek çıkmıştır.

Pazarsuyu Havza Alanı: 769.5 km², Havza Çevresi: 167.1 km, Akarsu Uzunluğu: 64.6 km, Havza uzunluğu: 47 km, P = 70 mm/saat, $\phi = 40$ mm/saat

$$\text{Havzanın harmonik eğimi (S)} = 0,04$$

$$\text{Ana yatak uzunluğu (L)} = 64600 \text{ m}$$

$$\text{Toplanma zamanı (Tc)} = 0,00032 \times \frac{L^{0,77}}{S^{0,385}} = 0,00032 \times \frac{(64600)^{0,77}}{(0,04)^{0,385}} = 5,58774$$

$$\text{Birim sağanak süresi (D)} = 2\sqrt{Tc}$$

$$D = 2 \times \sqrt{5,58774} = 4,72 \cong 5 \text{ saat alındı}$$

$$\text{Hidrografın Yükselme Zamanı (Tp)} = 0,5 D + 0,6 Tc$$

$$(Tp) = 0,5 \times 5 + 0,6 \times 5,58774 = 5,85264 \text{ saat}$$

$$Q = \frac{2,08 \times A \times R_D}{T_p} \text{ (m}^3/\text{sn)} \quad A = \text{Havza Alanı (km}^2\text{)}$$

Dolaysız akım yüksekliği $R_D = P - \phi$

ϕ = ortalama sızma indisi

$P = 70$ mm/saat

$\phi = 40$ mm/saat $\Rightarrow R_D = 70-40=30$ mm/saat =3,0 cm/saat

$$Q = \frac{2,08 \times 769,50 \times 3,0}{5,85264} \cong 820 \text{ m}^3/\text{sn}$$

Pazarsuyu için hesaplanan taşkın debisinin yatak kapasitesinden çok yüksek çıkması akarsu yataklarının yapılan müdahalelerin sel ve taşkın oluşumunda ne ölçüde önemli olduğunu göstermektedir.

5. BULGULAR

Bu bölümde Bulancak'ı etkileyen Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi havzalarının drenaj ağına ait morfolometrik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla alansal ve relief morfolometri analizleri yapılmıştır. Bu analizler bir havzadaki sel ve taşkın riskini belirlemede önemli bir parametre olarak kullanılmaktadır. Önceki bölümde yapılan değerlendirmelerin sayısal verilerle desteklenmesi amacıyla bu analizler yapılmıştır.

5.1. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Alansal Morfolometrik Analizleri

Alansal morfolometrik analizler kapsamında; tüm havzalara Drenaj Yoğunluğu (D_d), Akarsu Sıklığı (F_s), Havza Şekli (R_f), Uzunluk Oranı (R_e) ve Gravelius İndeks (K_G) analizleri uygulanmıştır.

5.1.1. Drenaj Yoğunluğu (D_d) Analizleri

Drenaj yoğunluğu havzaların akarsular tarafından yarıma derecesini göstermekte olup topografya haritaları kullanılarak belirlenmektedir (Verstappen, 1983). Bir havzadaki drenaj durumu veya drenaj kapasitesi, o havzadaki doğal drenaj kanallarını oluşturan ana mecra ve ona bağlı bulunan yan kolların veya derelerin havzaya düşen yağış sularını boşaltabilme yeteneği veya kapasitesidir. Genel bir ifade ile bir havzanın drenaj yoğunluğu ne kadar yüksek ise o havzadaki drenaj ağının yağış sularını çevreye zarar vermeden akıtma yeteneğinin de o ölçüde yüksek olduğu söylenebilir (Görcelioğlu, 2003). Drenaj yoğunluğu değerinin fazla olduğu alanlarda yüzeysel akışlara ait uzunluklar azalır, yamaç eğimlerine ait değerler artış gösterir (Schumm, 1956). Drenaj yoğunluğu, havzaların fizyografik, jeolojik karakterinden örneğin tektonik aktivite, kayaç tipi, toprak tipi ve tekstürü, iklim, havza şekli, relief ve arazi örtüsünden etkilenmektedir (Christofletti ve Oka-Fiori, 1980; Al-Saady ve diğ., 2016). Geçirgenliği fazla olan topraklar ile gevşek kumlu topraklar, gevşek kumtaşı, konglomera ve özellikle çatlaklı kireçtaşlarının olduğu havzalarda drenaj yoğunluğu $1 \text{ km}/\text{km}^2$ 'nin altındadır. Buna karşın kıltaşı, marn, serpantin, gibi geçirimsizliği az olanlar üzerinde $5 \text{ km}/\text{km}^2$ 'nin üzerine çıkmaktadır. Genel bir ifadeyle yağışın fazla ve zeminin geçirgenliğinin düşük olduğu yerlerde fazla olan drenaj yoğunluğu, kuraklığın arttığı geçirimsiz düzlük alanlarda azalmaktadır (Atalay, 2016).

Drenaj yoğunluğu hesaplanırken, havzalarda bulunan mevcut akışa sahip akarsulardan ziyade, maksimum yağışlarda suyu taşıma ve iletme (drene etme) kabiliyetine sahip bütün vadi uzunlukları dikkate alınmaktadır. Havzalardaki taşkınlar açısından bu şekilde bir değerlendirme doğru olacaktır (Özdemir, 2011). Vadi yoğunlukları dikkate alınarak drenaj yoğunluğu, Pazarsuyu Deresi Havzası için 1,93, İncüvez Deresi Havzası için 2,24, Kara Dere Havzası için 2,01, Bulancak Deresi Havzası için 2,01 bulunmuştur (Tablo 4).

Bölgedeki iklim şartlarının akarsu uzunluğuna etkisini gösteren bu değer genellikle 0,5-2,5 km/km^2 arasında değişmektedir (Özhan, 2004). Reddy ve diğ., (2004) drenaj yoğunluğu değerinin 1,75'ten büyük olması halinde yüksek, 2,5'ten büyük olması halinde çok yüksek olarak

tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Deju (1971) drenaj yoğunluğu değerlerini 0.5 (düşük), 0.5-1.5 orta ve 1.5'den olanları büyük olarak gruplandırmıştır. Langbein (1947), drenaj yoğunluğunun nemli bölgelerde 0.55 ile 2.09 km/km² arasında değiştiğini ve ortalama yoğunluk değerinin 1.03 km/km² olduğunu bildirmiştir. Üç sınıflandırmaya göre drenaj yoğunluğu tüm havzalar için yüksek olup, bu durum sel ve taşkın oluşumunu desteklemektedir. Çünkü yüksek drenaj yoğunluğu taşkına duyarlı alanları karakterize etmektedir. Yüksek D_d değerleri düşük infiltrasyon kapasitesi, dik yamaçlar, düşük bitki örtüsünü göstermektedir. Düşük D_d taşkın duyarlılığı düşük alanları karakterize etmektedir (Patton ve Baker, 1976). Vadi yoğunluğunun fazla olması su toplanma zamanını azaltacağından taşkınları büyütücü, pike ulaşma ve taşkın süresini kısaltıcı etki yapmaktadır (Gregory ve Walling, 1985).

Tablo 4. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Drenaj Yoğunluğu (**D_d**) Değerleri

Havza Adı	L (km)	A (km ²)	D_d
Pazarsuyu Deresi	1493.89	773.58	1.93
İncüvez Deresi	79.44	35.43	2.24
Kara Dere	14.39	7.13	2.01
Bulancak Deresi	35.37	17.57	2.01

Drenaj yoğunluğuna göre İncüvez, Kara Dere ve Bulancak Deresi havzalarının yüzeysel akışa geçme ve suyu iletme kapasitesi Pazarsuyu Havzası'na göre daha yüksektir. Pazarsuyu Deresi Havzası alansal olarak diğer havzalara göre çok büyük olmasına rağmen drenaj yoğunluğu düşüktür. Bu durum üzerinde havzanın jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerinin yüzeysel akışa geçen suları yavaşlatması ve tutmasıyla ilişkilidir.

5.1.2. Akarsu Sıklığı (**F_s**) Analizleri

Havza ve alt havzalara ait akarsu kollarının o havzanın birim alanındaki yatak sayısı akarsu sıklığı ile ifade edilmektedir. Bir bölgenin akarsu bakımından zengin veya fakir olduğu akarsu sıklığı ile belirlenmektedir (Hoşgören, 2001). Akarsu sıklığı, geçirimsizlik, infiltrasyon kapasitesi ve relieftan etkilenmektedir (Rekha ve diğ., 2011). Ayrıca yağış miktarı, litoloji, havza şekli de akarsu sıklığını etkilemektedir (Al-Saady ve diğ., 2016). Yüksek F_s değerleri zeminin geçirgen olmadığını ve bitki örtüsünün seyrek olabileceğini göstermesine karşın, düşük olması ise litolojik yapının geçirgen olduğu anlamına gelmektedir.

Vittala ve diğ. (2004)'ne göre yüksek F_s değerleri yüzeysel akışın fazla olduğu sert zemin yüzeyine sahip geniş havzalarda görülmektedir. Belli bir sahadaki akarsu sıklığı iklim, jeoloji ve jeomorfolojik özellikler ile morfolojik dönemin safhasına bağlıdır (Erinç, 2000). Akarsu sıklığı iklim ile ilişkilendirildiğinde, ortalama aynı eğim değerine sahip bölgelerden yarı kurak bölgelerde sıklık fazla, kurak bölgelerde çok az ve nemli bölgelerde orta derecededir (Peltier, 1962). Akarsu yatak boylarının kısa olması, gecikme süresini azaltacağından taşkınları büyütücü, pike ulaşma ve taşkın süresi üzerinde kısaltıcı etki yapmaktadır (Atalay, 1986).

F_s değerleri Pazarsuyu Deresi Havzası için 2.17, İncüvez Havzası için 2.82, Kara Dere Havzası için 1.96 ve Bulancak Deresi Havzası için 2.61 hesaplanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Akarsu Sıklık (**F_s**) Değerleri

Havza Adı	N (Dizin sayısı)	A (km ²)	F_s
Pazarsuyu Deresi	1682	773.58	2.17
İncüvez Deresi	100	35.43	2.82
Kara Dere	14	7.13	1.96
Bulancak Deresi	46	17.57	2.61

İncüvez ve Bulancak Deresi havzalarında akarsu sıklığı drenaj yoğunluğu değerine uygun olarak daha yüksektir (Tablo 5). Pazarsuyu Havzası'nın geniş alan kaplamasına bağlı olarak akarsu sıklığı değerleri düşüktür. Bu durumun nedeni zemin geçirgenliğinin daha yüksek olmasıdır. Tüm havzalar içerisinde Kara Dere Havzası'nda R_f değerleri en düşük çıkmıştır. Kara Dere Havzası'nda değerlerin düşük olması havza alanı ve dizin sayısı arasındaki farkın diğer havzalara göre daha az olmasıyla ilgilidir.

5.1.3. Havza Şekli (R_f) Analizleri

Akarsuların akım özelliklerinin farklı olmasında havza şekil özelliğinin de önemli bir etkisi bulunmaktadır (Horton 1945; Schumm 1956; Verstappen, 1983). Havza şekli, havza alanının maksimum havza uzunluğunun karesine oranlanması ile hesaplanmaktadır (Horton (1932; 1945). Havza şekil analizleri, veri problemi yaşanan havzalarla ilgili araştırmacıların yorum yapabilmesine olanak sağlamaktadır (Miller, 1953). Havza şekli değerleri Pazarsuyu Deresi Havzası için 0.64, İncüvez Deresi Havzası için 0.53, Kara Dere Havzası için 0.48, Bulancak Deresi Havzası için 0.53 olarak bulunmuştur (Tablo 6).

Havza şekli ana akarsuyun beslenme şeklini belirlemektedir. Akarsu havzalarının boyuna dar ve elips şeklinde uzunlamasına olduğu havzalarda R_f değeri yüksek, kısa ve dairemsi olan havzalarda düşük R_f değerleri çıkmaktadır. Yüksek R_f değerlerinin olduğu havzalarda uzun bir süreç içerisinde yan kollardan gelen yüksek akımla, kısa zamanda devamlı düşük akımın görüldüğü ve kısa süreli maksimum akıma neden olan bir durum arz etmektedir. Düşük R_f değerlerine sahip havzalar ise kısa zaman süresinde yan kollardan gelen düşük akımla, uzun süreli meydana gelecek yüksek ana akımın görüleceği bir durum arz etmektedir (Dingman, 1994; Musy, 2001). Buna göre Pazarsuyu Deresi Havzası'nda taşkın döneminde uzun süreli yüksek akım, diğer havzalarda kısa süreli yüksek akım görülmektedir.

Tablo 6. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Havza Şekli (R_f) Değerleri

Havza Adı	A (km ²)	Lm (km)	R_f
Pazarsuyu Deresi	773.58	48.1247	0.64
İncüvez Deresi	35.43	12.1529	0.53
Kara Dere	7.13	5.42802	0.48
Bulancak Deresi	17.57	8.15722	0.53

5.1.4. Uzunluk Oranı (R_e) Analizleri

Havza şekil özelliğindeki farklılıklar akarsuların akım grafiğinin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Bunun için havzanın dairesel biçimli veya uzunlamasına bir şekle sahip olduğu önemlidir. Ayrıca verilerin yetersiz olduğu havzalarda bu kollara ait akımla ilgili tahminlerde bulunulması açısından havza şekil faktörü önemli bir yere sahiptir (Verstappen, 1983). Uzama Oranı (R_e) değerinin düşük olması yüzeysel akış sularının havza çıkışına ulaşmasının gecikmesi, başka bir ifade ile konsantrasyon süresinin uzun olması anlamına gelmektedir (Strahler, 1964 ; Sarangi ve diğ., 2003).

Uzama oranı çeşitli iklim ve jeolojik yapı tiplerinde 0,6-1,0 arasında değişir. 1,0'e yakın değerler çok düşük rölyefi, 0,6-0,8 arasındaki değerler kuvvetli rölyef ve dik yamaçları gösterir (Strahler, 1964). Bir havzanın şeklinin, o havzanın çıkışında gözlenen akım hidrografının şekline ve pik değer üzerinde etkisi büyüktür. Örneğin aynı alana sahip, aynı yağışa maruz kalan yuvarlak bir havza ile uzun bir havzanın davranışları aynı olmaz. Uzun havzadan daha yayvan ve pik değeri daha düşük bir hidrograf meydana gelir (Usul, 2008). Uzunluk oranı Pazarsuyu Havzası için 0.90, İncüvez Deresi Havzası için 0.82, Kara Dere için 0.78, Bulancak Deresi Havzası için 0.82 hesaplanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulançak Deresi Havzalarının Uzunluk Oranı (R_e) Değerleri

Havza Adı	A (km ²)	L_m (km)	R_e
Pazarsuyu Deresi	773.58	48.1247	0.90
İncüvez Deresi	35.43	12.1529	0.82
Kara Dere	7.13	5.42802	0.78
Bulançak Deresi	17.57	8.15722	0.82

Uzunluk oranı değerlerine göre tüm havzaların uzunlamasına bir şekle sahip olduğu görülmektedir. Dairesel havzalarda yüzeysel akışın deşarj edilmesi boyuna uzanan havzalara göre daha kolaydır (Singh ve Singh, 1997). Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulançak Deresi havzalarının uzunlamasına bir şekle sahip olması pik değeri yüksek hidrograf ve yüzey akışının deşarjının zor olduğu, sel ve taşkın riskinin yüksek olduğunu göstermektedir.

5.1.5. Gravelius İndeks (K_G) Analizleri

Havza şeklinin saptanmasında çeşitli katsayılar kullanılmaktadır. Gravelius İndeksi de bu katsayılardan biridir. Bu katsayı havzanın çevre uzunluğunun havzayla aynı alana sahip dairenin çevre uzunluğuna bölünmesiyle elde edilmektedir. Gravelius indeks (K_G) değerine göre sonuç değerinin küçüklüğü oranında havza dairenel bir görünüm göstermektedir (Hoşgören, 2001). İndeks değeri 1'e eşit olursa havza dairenel bir görünüm arz eder (Batista Da Silva ve Carvalho, 2006). Gravelius indeks Pazarsuyu Deresi Havzası'nda 1.71, İncüvez Deresi Havzası'nda 1.49, Kara Dere Havzası'nda 1.41 ve Bulançak Deresi Havzası'nda 1.52 olarak hesaplanmıştır (Tablo 8).

Tablo 8. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulançak Deresi Havzalarının Gravelius İndeks (K_G) Değerleri

Havza Adı	A (km ²)	P (km)	K_G
Pazarsuyu Deresi	773.58	169.426	1.71
İncüvez Deresi	35.43	31.4706	1.49
Kara Dere	7.13	13.4271	1.41
Bulançak Deresi	17.57	22.6973	1.52

Büyüklikleri ve diğer özellikleri aynı fakat şekilleri değişik olan drenaj alanlarından gelecek olan taşkın hacimleri eşit olduğu halde, havzanın şekline göre sarfiyat miktarları, pike ulaşma ve devam süreleri değişmektedir (Eagleson, 1970). Bulançak'ı etkileyen tüm havzalar için Gravelius indeks değerleri yüksek olup, bu durum daireye oranla daha uzun ve dar bir havza şeklini göstermektedir. İndeks değerinin yüksek olması reliefin aşınım faaliyetleri üzerinde etkisinin yüksek ve erozyonun fazla olduğunu da göstermektedir.

5.2. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulançak Deresi Havzalarının Relief Morfometrisi Analizleri

Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulançak Deresi havzaları için relief morfometrik analizler kapsamında Havza Reliefi (B_h), Relief Oranı (R_h), Engebelilik Değeri (R_n), Akım Toplanma Zamanı (T_c), Hipsometrik Eğri (H_c) ve Hipsometrik İntegral (H_i) analizleri yapılmıştır. Bu analizler havzaların eğim ve yükseklik değerlerinin bulunduğu, farklı morfolojik özelliklerin belirlenmesine yönelik olarak uygulanmaktadır (Avcı ve Sunkar, 2015).

5.2.1. Havza Reliefi (B_h) Analizleri

Havza reliefi havzanın en düşük ve en yüksek noktası arasındaki yükselti farkıdır. Havza reliefi eğimi, yüzeysel akışı ve taşınan sediment miktarını belirlemektedir (Babu ve diğ., 2016). Relief değerinin artması daha dik yamaçların ortaya çıkmasına ve daha fazla eğimli yatağa sahip akarsulara, yüzeysel akışın toplanma zamanındaki azalmaya ve bunların beraberinde taşkın

değerlerinin artmasına neden olmaktadır (Baker vd., 1988). Havza reliefi (B_h) havzanın potansiyel enerjisini de ifade etmektedir. Pazarsuyu Deresi Havzası için (B_h) değeri 3055 m, İncüvez Deresi için 860 m, Kara Dere için 575 m, Bulancak Deresi Havzası için 670 m olarak hesaplanmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Havza Reliefi (B_h) Değerleri

Havza Adı	H_{max} (m)	H_{min} (m)	B_h (m)
Pazarsuyu Deresi	3055	0	3055
İncüvez Deresi	780	0	780
Kara Dere	574	0	574
Bulancak Deresi	618	0	618

Tüm akarsu havzalarında havza reliefi değerlerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Havza reliefi değerlerinin yüksek çıkması yukarı havzada erozyonun ve taşınan sediment miktarının artmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak su tutma kapasitesinin azalması aşağı havzada taşkın riskinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Bulancak'ta yaşanan taşkınlarda akarsuların kırmızıya yakın renkteki akışı ve balcık birikimi bu sonucu desteklemektedir (Foto 1 c, d).

5.2.2. Relief Oranı (R_h) Analizleri

Relief oranı, maksimum havza reliefinin ana akarsuya paralel olan maksimum havza uzunluğuna bölünmesiyle elde edilmektedir (Schumm, 1956). Relief oranı, drenaj havzasının dikliğini ve buna bağlı olarak erozif süreçlerin yoğunluğunu gösterir (Babu ve diğ., 2016). R_h değerleri Pazarsuyu Deresi için 0,06, İncüvez Deresi için 0,06, Kara Dere için 0,1, Bulancak Deresi için 0,07 olarak bulunmuştur (Tablo 10, 11). Havzalar için hesaplanan relief oranı, yüksek olup, taşkın oluşumu açısından dikkate alınması gereken bir özelliktir.

Tablo 10. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Şekil Analizlerinde Kullanılan Veriler

Akarsu Adı	Ana Akarsu Uzunluğu (km)	Havza Alanı (km ²)	Maksimum Havza Uzunluğu (km)	Havza Çevresi Uzunluğu (km)
Pazarsuyu Deresi	72.43	773.58	48.1247	169.426
İncüvez Deresi	14.0669	35.43	12.1529	31.4706
Kara Dere	5.62801	7.13	5.42802	13.4271
Bulancak Deresi	9.8891	17.57	8.15722	22.6973

Relief oranı değerleri arttıkça akarsu havzalarında sel ve taşkın riski artmaktadır. Kara ve Bulancak dereleri havzasında R_h değerlerinin yüksek çıkması bu havzalarda sel ve taşkın riskinin Pazarsuyu ve İncüvez dereleri havzalarına göre yüksek olduğunu göstermektedir (Tablo 11). Bu sonuçlar dışında Kara ve Bulancak derelerinin yerleşme içinde kalan bölümünün kanala alınarak dere yataklarının daraltılması bu riski iki katına çıkarmıştır.

Tablo 11. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Relief Oranı (R_h) Değerleri

Havza Adı	H (m)	L (m)	R_h
Pazarsuyu Deresi	3055	48124.7	0.06
İncüvez Deresi	780	12152.9	0.06
Kara Dere	574	5428.02	0.10
Bulancak Deresi	618	8157.22	0.07

5.2.3. Engebellelik Değeri (R_n) Analizleri

Relief özellikleri ve drenaj yoğunluğunun bir sonucu olarak ortaya çıkan havzanın engebellelik değeri (R_n) havza hakkında, su akım gravitesi, sızma ve yüzeysel akış şartları, havzadaki erozif faaliyetler hakkında bilgi vermektedir (Reddy vd., 2004). Yüksek değerin olduğu alanlar, su kaybının az olduğu ve yüzeysel akış için şartların uygun olduğu alanları göstermektedir. Ayrıca yüksek engebellelik değerine sahip havzalar yüksek sel potansiyeline sahip alanlardır (Baker vd., 1988). D_d ve F_s değerlerini etkilediği düşünülen yükselti ve eğim şartlarının etkisini ayrıca havzanın engebellelik değerinde (R_n) de görmek mümkündür. R_n değerinin küçük olması sel karakterli akışların az olacağını göstermektedir (Patton, 1988; Ritter vd., 2002). R_n değerleri Pazarsuyu Havzası'nda 5.89, İncüvez Deresi Havzası'nda 1.74, Kara Dere Havzası'nda 1.15, Bulancak Deresi Havzası'nda 1.24'dür (Tablo 12). Pazarsuyu Deresi havzasında havza reliefi değeri diğer havzalardan yüksek olduğu için R_n değeri en yüksek bulunmuştur. Buna karşın havza reliefi ve drenaj yoğunluğu değerlerinin en düşük olduğu Kara Dere Havzası'nda R_n değeri en düşük çıkmıştır.

Tablo 12. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Engebellelik (R_n) Değerleri

Havza Adı	B_h (km)	D_d (km/km ²)	R_n
Pazarsuyu Deresi	3,055	1.93	5.89
İncüvez Deresi	0,780	2.24	1.74
Kara Dere	0,574	2.01	1.15
Bulancak Deresi	0,618	2.01	1.24

Pazarsuyu Deresi dışında diğer derelerin havzalarında engebellelik değerinin düşük çıkması havzaların morfolojisi ile ilgilidir. Normal şartlarda R_n değerinin düşük olduğu havzalarda sel karakterli akımlar görülmemektedir. Fakat inceleme alanının iklim özellikleri nedeniyle bu kural bozulmaktadır. Pazarsuyu Deresi Havzası'nda R_n değerinin yüksek olmasına bağlı olarak bu havzada sel karakterli ve pik akımlar görülmektedir.

5.2.4. Akım Toplanma Zamanı (T_c) Analizleri

Akım Toplanma Zamanı (Time of Concentration, T_c), suyun havzanın en uzak mesafesinden ana kola veya denize döküldüğü yere kadarki geçen zamanı ortaya koymaktadır (Verstappen, 1983). Akım toplanma zamanı Pazarsuyu Deresi Havzası için 416.51 dk, İncüvez Deresi Havzası için 97.18 dk, Kara Dere Havzası için 42.88 dk., Bulancak Deresi Havzası için 72.67 dk hesaplanmıştır (Tablo 13).

Tablo 13. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Akım Toplanma Zamanı (T_c) Değerleri

Havza Adı	L (m)	S (m/m)	T_c (dk)	T_c (Saat)
Pazarsuyu Deresi	72436	0.029	416.51	6.94
İncüvez Deresi	14066.9	0.049	97.18	1.61
Kara Dere	5628.01	0.065	42.88	0.71
Bulancak Deresi	9889.1	0.05	72.67	1.27

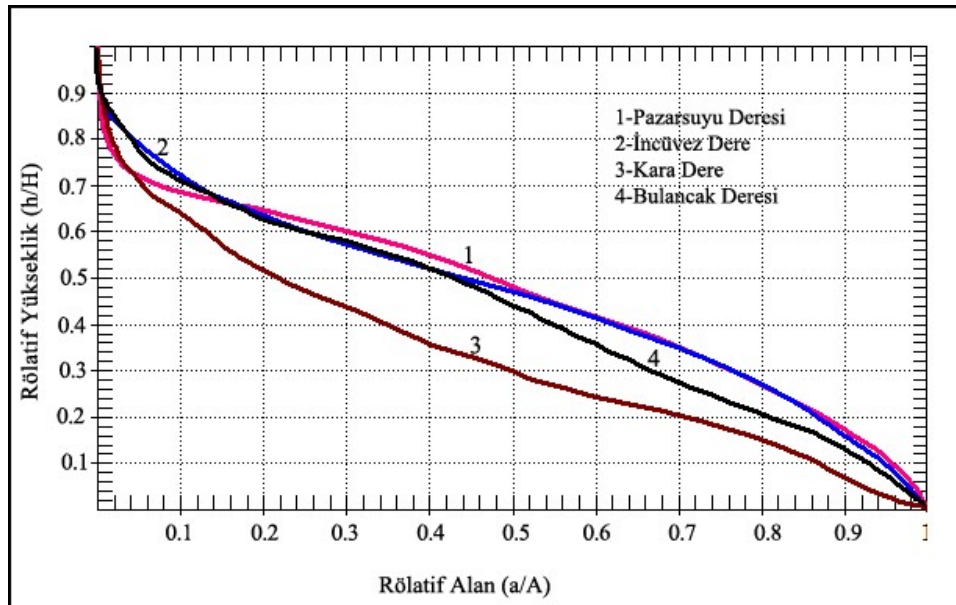
Akım toplanma zamanının farklılık göstermesi havza şekillerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Kara Dere Havzası'ndan suyun toplanması en kısa sürede gerçekleşirken, Pazarsuyu Havzası'nda bu değer en yüksektir. Bu analiz sonuçları engebellelik oranı analizinde yapmış olduğumuz yorumu doğrular niteliktedir.

5.2.5. Hipsometrik Eğri (Hypsometric curve, H_c) Analizleri

Hipsometrik integral ve eğri, havzada yükselti basamaklarına bağlı olarak alansal dağılımı temsil etmektedir (Jones, 1997). Langbein (1947) hipsometrik eğrinin hidrolojik ve erozyon araştırmalarında kullanılmasının faydalı olduğunu bildirmektedir. Pazarsuyu ve komşu havzaların hipsometrik eğrileri gerçek alan verileri kullanılarak hesaplanmıştır (Tablo 14). Elde edilen hipsometrik eğrilere göre, havzalar gençliğe yakın olgunluk aşamasındadır (Şekil 11).

Tablo 14. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Yükselti Basamakları ve Alansal Dağılımı

Yükselti Basamakları (m)	Pazarsuyu Deresi	İncüvez Deresi	Kara Dere	Bulancak Deresi
0-50	4,485442	1,136367	0,895945	1,085337
50-100	3,222897	1,554196	0,899277	1,4301
100-150	4,952567	1,834685	1,353049	2,118776
150-200	6,064075	2,072366	1,060307	1,829223
200-250	6,992474	2,647058	0,772077	1,651113
250-300	7,461038	3,316747	0,787239	1,667553
300-350	8,364101	3,563472	0,476549	2,149875
350-400	10,737652	4,474994	0,481971	2,594545
400-450	11,559497	4,318087	0,248555	1,594201
450-500	11,248917	3,553073	0,098027	0,778562
500-550	11,689031	2,770971	0,045845	0,520451
550-600	13,028441	1,811389	0,010257	0,149546
600-650	13,552385	1,405938		0,003101
650-700	14,047265	0,780691		
700-750	13,797232	0,168533		
750-800	14,170435	0,021392		
800-850	15,007868			
850-900	15,832478			
900-950	15,77111			
>950	571,6203			

Şekil 11. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak dereleri havzalarının hipsometrik eğrileri.

Bu analiz sonucuna göre incelenen havzalarda sel ve taşkınların eşit oranda görülme olasılığı yüksektir. Pazarsuyu ve İncüvez dereleri havzasında gençlik dönemine yakın sonuçlar görülmektedir.

5.2.6. Hipsometrik İntegral (Hypsometric integral, H_i) Analizleri

Hipsometrik integral ve eğri bir bölgedeki morfolojik gelişimin hangi aşamada olduğuna dair önemli sonuçlar vermektedir (Strahler, 1952; Schumm, 1956). Hipsometrik eğrinin altında kalan alan hipsometrik integrali (H_i) ifade etmektedir. 0-1 arasında değişen bu değerlerde 0'a yakınlık havzanın olgun, 1 ise genç olduğunu göstermektedir. Hipsometrik eğri ve hipsometrik integral değeri birlikte değerlendirildiğinde havzaların genç, denge ve olgun aşamalarından hangisi ile ifade edilebileceğine imkan vermektedir (Strahler, 1952; Keller ve Pinter, 2002). Pazarsuyu Deresi Havzası için H_i değeri; 0,45, İncüvez Deresi Havzası için 0,45, Kara Dere Havzası için 0.32, Bulancak Deresi Havzası için 0.42 olarak hesaplanmıştır (Tablo 15). H_i değerlerine göre Kara Dere Havzası yaşlılık dönemine yakın, diğer havzalar gençlikten olgunluğa geçiş dönemindedir.

Tablo 15. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Hipsometrik İntegral değerleri

Havza Adı	Maksimum Yük.	Minimum Yük.	Ortalama Yük.	Hipsometrik I. k k
Pazarsuyu Deresi	3055	0	1395.72	0.45
İncüvez Deresi	780	0	356.79	0.45
Kara Dere	574	0	188.85	0.32
Bulancak Deresi	618	0	262.76	0.42

Tüm havzalarının hipsometrik eğri ve integrali birlikte değerlendirildiğinde; topografyanın genç olduğu, akarsuların aşındırma güçlerinin fazla olduğu, su baskınlarının daha çok sel karakterinde olabileceğini göstermektedir. Ancak Kara Dere Havzası'nın büyük bölümü kıyı kuşağında kaldığı için yaşlılık dönemine benzer sonuçlar çıkmıştır.

6. SONUÇLAR

Giresun batısında yer alan Bulancak kıyıda alçak düzlükler üzerine kurulmuş, son yıllarda kırsaldan almış olduğu göçlerle büyümektedir. Nüfus artışı ile birlikte yerleşmeler dere yatakları ve akarsuların denize dökülmeden önce biriktirdikleri küçük deltalar üzerine doğru kaymıştır. Bu süreçte dere yatakları daraltılarak şiddetli yağışlardan sonra sel ve taşkınlara neden olmaktadır. Derelerin yerleşme içerisinde kalan bölümleri kanala alınmış ve kanal üzerindeki köprülerle yatak enkesitleri daraltılarak sel ve taşkınlara zemin hazırlanmıştır. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak dereleri Bulancak yerleşmesini etkileyen dört önemli akarsuyu oluşturmaktadır. Bu dereler dışında küçük çaplı dereler de yerleşmeyi etkilemektedir. Akarsu yataklarına yapılan müdahaleler dışında havza genelinde arazi kullanımında fındık bahçeleri ormanlar aleyhine genişlemiştir. Arazi kullanımındaki değişim ve dere yataklarına yapılan müdahaleler nedeniyle sel ve taşkınların frekansında artış görülmektedir. Afet boyutunda etkili olan sel ve taşkınlar Bulancak için en önemli doğal afet riski olarak önemini korumaktadır.

Bulancak'ta yaşanan sel ve taşkın oluşumunda akarsu havzalarının morfometrik özelliklerinin etkisini belirlemek amacıyla Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak dereleri havzaları analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; 1) Tüm havzalarda drenaj yoğunluğunun yüksek olması akarsu sıklığının yüksek çıkmasına neden olmuştur. Bu özellik nedeniyle havzalara düşen yağış kısa sürede yan kollarla ana akarsuya iletilmektedir (Tablo 16), 2) Tüm havzalarda Gravelius indeksi ve Uzunluk oranının yüksek, Havza şekli değerlerinin düşük çıkması havzaların uzunlamasına şekle sahip olduklarını göstermektedir. 3) Relief oranlarının yüksek olduğu Kara ve Bulancak dereleri havzalarında sel ve taşkın riski diğerlerinden daha yüksektir. 4) Havza relief, relief oranı ve engebelilik ile ilişkili olan Hipsometrik integral değerlerinin düşük olduğu havzalarda taşkın riski artmaktadır. Yüksek engebelilik değerine sahip havzaların, akım toplanma zamanları da kısadır.

Engebililik değerinin yüksek oluşu, sel potansiyelinin ve sediment taşınımının da yüksek olmasına neden olmuştur.

Tablo 16. Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Deresi Havzalarının Morfometrik Analiz Sonuçları

Analizler	Pazarsuyu Deresi	İncüvez Deresi	Kara Dere	Bulancak Deresi
Drenaj Yoğunluğu	1.93	2.24	2.01	2.01
Akarsu Sıklığı	2.17	2.82	1.96	2.61
Havza Şekli	0.64	0.53	0.48	0.53
Uzunluk Oranı	0.90	0.82	0.78	0.82
Gravelius İndeksi	1.71	1.49	1.41	1.52
Havza Reliefi	3055	780	574	618
Relief Oranı	0.06	0.06	0.10	0.07
Engebililik Değeri	5.89	1.74	1.15	1.24
Akım Toplanma Zamanı	416.51	97.18	42.88	72.67
Hipsometrik İntegral	0.45	0.45	0.32	0.42

Relief oranı ve Hipsometrik integral gibi analizlerde düşük değerler taşkın riskini, Akarsu sıklığı ve uzunluk oranı gibi analizlerde yüksek değerler sel ve taşkın riskini göstermektedir. Her analiz kendi içerisinde sonucun yüksek veya düşük olma durumuna göre sel ve taşkın riskini belirlemede kullanılmaktadır. Fakat sonucun daha güvenilir olması bakımından çok sayıda indisin kullanılması tercih edilmektedir. Uygulanan analiz sonuçlarına göre sel ve taşkın riskinin en yüksek olduğu dere, Kara Dere havzası çıkmıştır. Sel ve taşkın riskini belirlemede kullanılan bu analizler havza yönetimi ve planlama çalışmalarında da kullanılmaktadır.

Havzaların hipsometrik eğri ve integralleri değerlendirildiğinde topografyanın aşınım süreçleri açısından gençliğe yakın olgunluk döneminde olduğu görülmektedir. Bu durum erozyonun yüksek olmasına neden olmuştur. Dört akarsu havzasının bakı yönü kuzey olup Karadeniz üzerinden gelen nemli ve yağışlı hava kütlelerine açıktır. Havzaların bu özelliği nedeniyle yağış miktarı fazladır. Ortalama eğim değerlerinin tüm havzalar için 20°'den fazla olması yüzeysel akışın artmasına ve sızmanın azalmasına neden olmaktadır. Bu durum havzalarda sel taşkın oluşumunu kolaylaştırmaktadır. Havzaların morfometrik özellikleri ile bu havzaların iklimi ve yanlış arazi kullanımı birleştiğinde sel-taşkın duyarlılığı artmaktadır. Bu nedenle havzalardaki taşkın önleme çalışmalarında morfometrik özellikler dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABBOUD, A. I., NOFAL, R. A., 2017, Morphometric analysis of wadi Khumal basin, western coast of Saudi Arabia, using remote sensing and GIS techniques, Journal of African Earth Sciences 126.
- Afet İşleri Genel Müdürlüğü (AFAD), 2008. Türkiye Ulusal Afet Arşiv Sistemi-TUAAS.
- AL-SAADY, Y. I., AL-SUHAİL, Q. A., AL-TAWASH, B.S., OTHMAN, A. A., 2016, Drainage network extraction and morphometric analysis using remote sensing and GIS mapping techniques (Lesser Zab River Basin, Iraq and Iran), Environ Earth Sci, 75:1243.
- ATALAY, İ., 1986, Applied Hydrography, Ege University, Faculty of Letters Publications No: 38, İzmir.
- ATALAY, İ., 2016, Uygulamalı Jeomorfoloji, META Basım-Yayın, İzmir.
- AVCI, V., GÜNEK, H, 2015, Uludere Havzası'nın (Bingöl) Jeomorfolojik Özelliklerinin Belirlenmesinde Morfometrik Analizlerin Kullanımı, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, Sayfa: 745-770

- AVCI, V., SUNKAR, M., 2015, Giresun'da Sel Ve Taşkın Oluşumuna Neden Olan Aksu Çayı Ve Batlama Deresi Havzalarının Morfometrik Analizleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi, Sayı: 30, Sayfa: 91-119.
- BABU, K. J., SREEKUMAR, S., ASLAM, A., 2016, Implication of drainage basin parameters of a tropical river basin of South India, *Appl Water Sci* 6:67-75.
- BAKER, V. R., KOCHER, R. C., PATON, P. C., 1988, *Flood Geomorphology*, John Wiley & Sons, USA.
- BALCI, H. A., ÖZTAN, Y., 1987, *Sel Kontrolü*, Karadeniz Üniversitesi, Orman Fakültesi, Genel Yayın No:113, Fakülte Yayın No: 12, Trabzon.
- BANERJEE, A., SINGH, P., PRATAP, K., 2015, Morphometric evaluation of Swarnrekha watershed, Madhya Pradesh, India: an integrated GIS-based approach. *Appl Water Sci*.
- BATISTA DA SILVA, L.D., CARVALHO, D.F., 2006. *Apostila de Hidrologia: UFRRJ*, 2006. 115 pp.
- BAUMGARDNER, R. W., 1987, *Morphometric Studies of Subhumid and Semiarid Drainage Basin, Texas Panhandle and Northeastern New Mexico*. Austin: Univ. Texas, Bur. Econ.Geol. Rept. Invest.163, 66 pp.
- BISWAS, S., SUDHAKAR, S. ve DESAI, V. R., 1999, "Prioritisation of Subwatersheds Based on Morphometric Analysis of Drainage Basin: A Remote Sensing and GIS Approach", *Journal of the Indian Society of Remote Sensing*, Vol. 27, No.3, p. 155-166
- CHITRA, C., ALAGURAJA, P., GANESHKUMARI, K., YUVARAJ, D., MANIVEL, M., 2011, Watershed characteristics of Kundah subbasin using remotesensing and GIS techniques. *Int J Geomat Geosci* 2(1):311-335.
- Coşkun, M. ve Aksoy, B., 2010, Aksu Vadisi (Giresun) Aşağı Kesiminde Doğal Ortam Şartlarının Taşkın Üzerine Etkileri, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*, Sayı:7, Sayfa: 135-154, Ankara.
- CÜREBAL, İ., ERGİNAL, E., 2007, Mıhlı Çayı Havzası'nın Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 19, Sayfa: 126-135.
- DEJU, R., 1971, *Regional hydrology fundamentals*. Gordon and Breach Science Publishers, New York
- DİNGMAN, S. L., 1994, *Physical Hydrology*, 1st edition. Prentice Hall, Inc. Simon & Schuster, a Viacom Company. Upper Saddle River, New Jersey, pp. 4-5.
- DOORNKAMP, J.C., CUCHLAİNE, A.M.K., 1971, *Numerical Analysis in Geomorphology - An Introduction*, Edward Arnold, London.
- DOUGLAS, I., 1986, *Urban Geomorphology*, (in *A Handbook of Engineering Geomorphology*), Edited By Fookes, P. G.-Vaughan, P.R.), Surrey University Press, ISBN 0-903384-50-7, Chapman &Hall, Newyork, USA.
- DOUGLAS, I., 1987, *The Urban Environment*, Edward Arnold, ISBN 0-7131-6392-5.
- EAGLESON, P. S., 1970, *Dynamic Hydrology*, Mc Graw-Hill Book Company, London.
- ERİNÇ, S., 2000, *Jeomorfoloji I*, DER Yayınevi, İstanbul Konya.
- GAJBHİYE, S., MISHRA, S., PANDEY, A., 2014, Prioritizing erosion-prone area through morphometric analysis: an RS and GIS perspective. *Appl Water Sci* 4:51-61.
- GARDİNER, V., 1990, *Drainage Basin Morphometry*. In *Geomorphological Techniques*, pp. 71-81, Ed. By A.S. Goudie. London: Unwin Hyman.
- GÖRCELİOĞLU, E., 2003, *Flood and Avalanche Control*, Istanbul University, Faculty of Forestry Publications, Istanbul University Publications No: 4415, Faculty of Forestry Publications No: 473, ISBN 975-404-608-3, Istanbul.
- GRAVELIUS, H., 1914, *Grundrifi der gesamten Gewisserkunde*. Band I: *Flufikunde* (Compendium of Hydrology, Vol. I.
- GREGORY, K. J., WALLİNG, D. E., 1985, *Drainage Basin Form and Process*, Edward Arnold Ltd. London

- HAKYEMEZ, H. Y., PAPAĞ, İ., 2002, 1/500000 Ölçekli Jeoloji Haritası Samsun paftası, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- HORTON, R. E., 1932, Drainage basin characteristics. *Trans. Am. Geophys. Union*, 13, 350-361.
- HORTON, R. E., 1945, Erosional development of streams and their drainage basins: hydrophysical approach to quantitative morphology. *Bull Geol Soc Am* 56:275- 370.
- HOŞGÖREN, M. Y., 2001, Hidrografya'nın Ana Çizgileri I: Yeraltı suları Kaynaklar Akarsular, 4. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- JONES, J. A. A., 1997, *Global Hydrology*, London.
- KALİRAJ, S., CHANDRASEKAR, N., MAGESH, N. S., 2014, Morphometric analysis of the River Thamirabarani sub-basin in Kanyakumari District, South west coast of Tamil Nadu, India, using remote sensing and GIS. *Environ Earth Sci* 73:1-27
- KELLER, E. A., PİNTER, N., 2002, *Active Tectonics Earthquakes, Uplift, and Landscape*, Second Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- KİRPİCH, Z. P., 1940, Time of concentration of small agricultural watersheds. *Çivil Engineering* 10 (6), 362.
- KUMAR, R., KUMAR, S., LOHANİ, A. K., NEMA, R. K., SİNGH, R. D., 2000, Evaluation of geomorphological characteristics of a catchment using GIS. *GIS India* 9(3):13-17.
- LANGBEİN, W. B., 1947, Topographic characteristics of drainage basins. *U S Geol. Surv., Water Supply Pap.* 968 C, 125-57.
- LANGBEİN, W. B., SCHUMM, S. A., 1958, Yield of sediment in relation to mean annual precipitation, *Trans. Am. Geophys. Union* 39, 1076-1084.
- MAGESH, N. S., JİTHESHLAL, K. V., CHANDRASEKAR, N., JİNİ, K. V., 2013, Geographical information system based morphometric analysis of Bharathapuzha River Basin, Kerala, India. *Appl Water Sci* 3:467-477.
- MANU, M. S., ANİRUDHAN, S., 2008, Drainage cahercteristics of Achankovil River Basin, kerala. *J Geol Soc India* 71: 841-850.
- MELTON, M. A., 1957, An analysis of the relation among elements of climate, surface properties and geomorphology, Tch. Rep. No. 11, Department of Geology, Columbia University, New York.
- MESA. L., 2006, Morphometric analysis of a subtropical Andean basin (Tucuma'n, Argentina). *Environ Geol* 50:1235-1242.
- MİLLER, V. C., 1953., A quantitative geomorphic study of drainage basin characteristics in the clinch mountain area. Virginia and Tennessee. In: Technical Report. 3. Office of Naval Research. Department of Geology. Columbia University.
- MOORE, I., GRAYSON, R. B., LADSON, A. R., 1991., Digital terrain modelling: a review of hydrological, geomorphological, and biological applications. *Hydrol Process* 5:3-30
- MUSY, A., 2001, e-drologie. Ecole Polytechnique Fédérale, Lausanne, Suisse.
- NAG, S. K., 1998, Morphometric analysis using remote sensing techniques in the Chaka sub basin, Purulia District, West Bengal. *J Indian Soc Remote Sens* 26(1&2):69-76.
- OKA-FIORI, C., CHRISTOFOLETTI, A. O., 1980, uso da densidade de rios como elemento para caracterizar as formações superficiais. *Not. Geomorfológica, Campinas*, 20 (39-40): 73-85.
- ÖZDEMİR, H., 2011, Havza Morfometrisi ve Taşkınlar, Fiziki Coğrafya Araştırmaları: Sistemik ve Bölgesel (Ed: Deniz Ekinci), İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları No: 6, Sayfa: 507-526, İstanbul.
- ÖZDEMİR, H., BAYRAKDAR, C. 2008. 16 Kasım 2007 Tuzla Deresi Taşkınının Nedenleri Üzerine Bir Araştırma (Silivri-İstanbul), *Türk Coğrafya Dergisi* 49, s. 123-139.

- ÖZDEMİR, H., BİRD, D., 2008, Evaluation of morphometric parameters of drainage networks derived from topographic maps and DEM in point of floods, *Environmental Geology* 56, 1405-1415.
- ÖZHAN, S., 2004, Havza Amenajmanı, İ. Ü. Orman Fakültesi Yayınları, İ.Ü. Rektörlük Yayın No:4510, Orman Fakültesi Yayın No:481, İstanbul, 975-404-739-1.
- ÖZŞAHİN, E., 2010, Komşu Akarsu Havzalarının Morfometrik Analizi: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri Üzerine Temel Bir Çalışma (Gönen Havzası, Güney Marmara), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Sayı:1, Sayfa: 139-154.
- PATTON, P. C., BAKER, V.R. 1976, Morphometry and Floods in Small Drainage Basins Subject to Diverse Hydrogeomorphic Controls, *WATER RESOURCES RESEARCH*, VOL. 12, NO. 5
- PELTIER, L.C., 1962, Area Sampling for Terrain Analysis. *Prof. Geogr.* Vol. 14, pp. 2428.
- REDDY, G. P. O., MAJİ, A. K., GAJBHİYE, K. S., 2004, Drainage morphometry and its influence on landform characteristics in basaltic terrain, Central India—a remote sensing and GIS approach. *Int J Appl Observ Geoinf* 6:1-16.
- REKHA, V., GEORGE, A, RİTA M., 2011, Morphometric analysis and micro-watershed prioritization of peruvanthanam sub-watershed, the manimala river basin, Kerala, South India. *Environ Res Eng Manag* 3:6-14.
- RİTTER, D. F., KOCHER, R. C., Miller, J. R., 2002, *Process Geomorphology*. Fourth Edition, McGraw-Hill.
- SARANGİ, A., MADRAMOOTOO, C. A. ve ENRİGH, P. 2003. Development of UserInterface in ArcGIS for Watershed Geomorphology, CSAE (The Canada Society for Engineering in Agricultural, Food and Biological Systems) Paper No.03-120.
- SCHUMM, S. A., 1956, Evolution of drainage Systems and slopes in badlands at Perth Amboy, New Jersey. *Geol. Soc. Am. Bul.* 67, 597-646.
- SENADEERA, K.P.G.V., PİYASİRİ, S., NANDALAL, K.D.W. 2004. The Evaluation of Morphometric Characteristics of Kotmale Reservoir Catchment Using GIS as a Tool, Sri Lanka, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, Vol.34. Part XXX.
- SİNGH, D. S., AWASTHİ, A., 2011, Implication of drainage basin parameters of Chhoti, Gandak River, Ganga plain, India. *J Geol Soc India* 78:370-378
- SİNGH, S., SİNGH, M.C., 1997,. Morphometric analysis of Kanhar river basin. *National Geographical Jour. of India* 43 (1), 31- 43.
- STRAHLER, A. N., 1952, “Hypsometric (area-altitude curve) Analysis of Erosional Topography”, *Geological Society of America Bulletin*, 63: 1117- 1141
- STRAHLER, A. N., 1957, Quantitative analysis of watershed geomorphology. *Trans Am Geophys Union* 38:913-920.
- STRAHLER, A. N., 1964. *Handbook of Applied Hydrology*, Section 4-II Geology, part II. Quantitative Geomorphology of Drainage Basins and Channel Networks, (Editor V.T. CHOW) Mc Graw-Hill Company, NY.
- STRAHLER, A., STRAHLER, A., 1997, *Physical Geography, Science and Systems of the Human Environment*, John Wiley&Sons, Inc.,ISBN, 0-471-11299-2, USA.
- TEİXEİRA, J., CHAMİNE', HI., CARVALHO, J. M., PE'REZ-ALBERTİ, A., ROCHA, F., 2013, Hydrogeomorphological mapping as a tool in groundwater exploration. *J Maps* 9(2):263-273
- TOPUZ, M., KARABULUT, M., 2016, Limonlu ve Alata Havzalarının (Mersin-Erdemli) Jeomorfometrik Analizi, *Turkish Studies*, Cilt: 11, Sayı: 2, Sayfa: 1231-1250.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (<https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> 29.07.2018 tarihli erişim).
- TUROĞLU, H., Özdemir, H., 2005, Bartın'da Sel ve Taşkınlar. Sebepler, Etkiler, Önleme ve Zarar Azaltma Önerileri, ISBN 975-9060-04-3, Çantay Kitapevi, İstanbul.

USUL N., 2008, Mühendislik Hidrolojisi, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

VERSTAPPEN, H. T. H., 1983, Applied geomorphology. ITC, Enschede.

VITTALA, S.R., GOVINDAIAH, S., GOWDA, H. H., 2004, Morphometric analysis of sub watersheds in the Pavagada area of Tumkur District, South India using remote sensing and GIS technique. J Indian Soc Remote Sens 32:351–362.

YURT, R., 2013, İklim Değişikliği ve Plansız Kentleşmenin Giresun Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri, TMMOB Taşkın ve Heyelan Sempozyumu, 24-26 Ekim 2013, Trabzon.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 43-62, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 31.05.2018 **Kabul Tarihi:** 28.06.2018

SAFVET-BEG BAŞAĞIÇ'IN GÖZÜNDEN NERGİSİ

Nergisî In The Eye Of Safvet-Beg Başağaç

Bahir SELÇUK¹

Nurten ÇELİK²

ÖZ

Bosnalı şair ve tarihçi Safvet-Beg Başağaç (1870-1934) “Bosnjacı I Hercegovci U Islamskoj Knjizevnosti” (İslam Ebebiyatında Bosna-Hersekliiler) adlı eserinde, Bosna-Hersekli önemli şair ve yazarlara yer vermiştir. Hırvat Mahmut Paşa, Derviş Paşa, Sâbit, Hersekli Arif Hikmet ve Nergisî, bu sanatkarlar arasında göze çarpan isimlerdendir. Başağaç, Bosna’da doğan ve daha sonra İstanbul’a gelen Nergisî’ye eserinde geniş yer ayırır. Nergisî’nin hayatından ve eserlerinden bahseder, sıkıntılar içinde yaşadığına, oldukça başarılı bir sanatçı olmasına rağmen gerekli ilgi ve takdiri göremediğine işaret eder. Nergisî’yi Mütenebbî, Enveri, Ahsiketî, Verlaine gibi önemli şairlerle mukayese eden Başağaç, onun büyüklüğünü ve sanatındaki başarısını ortaya koymaya çalışır. Boşnakça yazılmış olan eserin Nergisî ile ilgili kısmı, 1917 yılında Ş. B. imzalı bir mütercim tarafından *Yeni Mecmua*’nın 15-19. sayıları arasında, Edebiyat Tarihi başlığı altında yayımlanmıştır. Bu çalışma kapsamında Ş.B. tarafından tercüme edilmiş bu bölümün çevriyazısı yapılacak ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Safvet-Beg Başağaç, Nergisî, Yeni Mecmua, Ş.B. tercüme.

ABSTRACT

Bosnian poet and historian Safvet-beg Başağaç (1870-1934), in his work “Bosnian I Hercegovci U Islamskoj Knjizevnosti” gave place to Bosnian poets and writers who left important works. Hırvat Mahmut Paşa, Derviş Paşa, Sâbit, Hersekli Arif Hikmet and Nergisî are among the prominent figures among these poets and writers. Başağaç, gives a large space in his work Nergisî who was born in Bosnia and then came to Istanbul. He talks about the Nergisî’s life and his works, points out that although he is a very successful artist, he does not see the necessary attention and appreciation. The writer compares him with important poets such as Mütenebbî, Enveri, Ahsiketî, Verlaine, tries to show his greatness and success in his art. The part of the work written in Bosnian about the poet, translated by Ş.B. and published in 1917 among 15 and 19’th editions of *Yeni Mecmua* under the title of History of Literature. In this study, this translated section will be transferred to new letters and evaluated.

Key Words: Safvet-Beg Başağaç, Nergisî, Yeni Mecmua, Ş.B., translate.

GİRİŞ

Bosna’nın önemli şair ve yazarlarından biri olan Safvet-Beg Başağaç (Mirza Safvet) 1870 yılında doğmuştur. Türkçe yazan son Boşnak şairlerinden İbrahim Bey’in oğlu ve aynı zamanda kendisi de bir şair olan Başağaç, modern Boşnak edebiyatının kurucularının başında gelmektedir. Doğu edebiyatlarından ve özellikle Ömer Hayyam’dan birçok çeviri yapmıştır. Mirza Safvet ve başka takma adlarla yaptığı Türkçe şiir çevirisinden başka Tefik Fikret üzerine önemli bir inceleme kaleme almıştır (Taşcıoğlu, 2006:435). 20. yüzyılın başlarında Boşnak ulusal dirilişinin başlatıcısı olarak kabul edilen Başağaç, birçok dergi ve ulusal derneğin kurucusu, ünlü bir şair, çevirmen, tarihçi ve politikacı olarak bilinir. Türk ve Doğu edebiyatından pek çok eser üzerine inceleme, araştırma ve çeviriler yapmıştır. 1934 yılında vefat etmiştir.

Safvet-Beg tarafından kaleme alınan “Bosnjacı i Hercegovci u İslamskoj Knjizevnosti”³ (İslam Edebiyatında Bosna ve Hersekliiler, Saraybosna, 1912) adlı eseri Bosna-Hersekli birçok yazar ve

¹ Prof. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ELAZIĞ bahirselcuk@gmail.com

² Doktora öğrencisi, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Ed. ABD., ELAZIĞ nurtencelik0266@gmail.com

şair hakkında önemli bilgiler ve değerlendirmeler içermektedir. Başağaç'ın Hırvat Mahmut Paşa, Derviş Paşa, Sâbit, Hersekli Arif Hikmet ve özellikle sanatlî nesrin önemli isimlerinden olan Nergisî ile ilgili tespit ve değerlendirmeleri dikkat çekmektedir.

Safvet-Beg'in Boşnakça yazdığı "Bosanci i Hercegovci u İslamskoj Knjizevnosti" (İslam Edebiyatında Bosna ve Hersekliler) adlı eserin Nergisî ile ilgili kısmı, "Ş.B." imzalı bir mütercim tarafından Türkçeye çevrilerek 1917 yılında *Yeni Mecmua*'nın 15-19. sayıları arasındaki beş sayıda "Edebiyat Tarihi" başlığı altında yayımlanmıştır. Mütercim, Başağaç ve eseri hakkında bilgi verdiği kısa girişten sonra "Nergisî"⁴ başlığı altında ilgili kısmı tercümeyle başlamış, zaman zaman "mütercim" notuyla dipnotta bilgiler vermiştir.

Başağaç, söze Nergisî'nin Türk edebiyatı içindeki yerini tasvirle başlar. Onun dil ve üslubunu şekillendiren hususlar üzerinde durur. Büyük şair Bâkî, Türk parnasında âdeta bir devrim meydana getirmiştir. Bâkî'nin şiire getirdiği derinlik, ifade ve şekil inceliği, kendinden sonra yetişen nesil tarafından da devam ettirilmiştir. Fakat zamanla bu eğilim yozlaşmaya uğramıştır. O zamanlar şair için yalnızca ilham yeterli görülmemiş, manzum veya mensur bir şeyler yazabilmek için Arap ve Acem şiirinin bütün inceliklerini tanımak ve her iki dile de hâkim olmak gerekiyordu. Böylelikle o zamanın sanatkârları, şiir ve nesre gittikçe daha zarif ve tumturaklı şekiller verme konusunda âdeta birbirleriyle yarışa girmişlerdir. Özellikle bu tarzda Nergisî, Veysi ve 'Atâi o kadar ileri gitmişler ki onların yazdıklarını anlayabilmek için yazdıkları cümlelerin her birinin dikkatle tahlil edilmesi gerekmektedir. Bunların özellikle mensur eserleri söz ve anlam itibarıyla "hiper-modernizm"⁵'in gerçek örnekleri gibidir. Bu üslupta düşünceler ifadeleri değil ifadeler düşünceleri şekillendirmiş böylece ifade inceliği hesabına eserlerdeki klasik önem kaybolmaya yüz tutmuştur.

O zamanlar gerek şiirde gerekse nesirde, bu tarzda yazmak moda olduğundan Nergisî de modern bir şair olmak adına bu yolda ilerlemiştir. Böylece geniş hayalleri ve güçlü kalemıyla Türk şair ve yazarları arasında önemli bir konuma yükselmiş geniş bir hayran kitlesi kazanmıştır. Nergisî için: "Acemlik 'âleminden haber veren bu meşhûr isim, bizim bâğda doğmuş ve Şark parnasında büyümüşdür" diyen Başağaç, onun teceddüd/yenileşme devri öncesinde inşa sahasında eşsiz bir isim olduğunu, Türk edebiyatında hâlâ adından hayranlıkla bahsedildiğini ve *Hamse*'sinden parçaların inşa tarzını örneklendirmek amacıyla mekteplerde okunduğunu belirtir.

Başağaç, daha sonra sözü Nergisî'nin hayatı, tahsili ve bulunduğu görevlere getirir. Kaynak göstermeden Nergisî'nin 1000 (1592)'de Bosna'da dünyaya geldiğini belirtir.⁶ Babası Nergis-zâde Ahmed, Balkan şehirlerinde kadılık yapmış bir zattır. İlk tahsilini doğduğu yerde görmüş, yüksek tahsilini İstanbul'da Kaf-zâde Feyzullah Efendi'den almıştır. Bu esnada babasını kaybettiğinden geçim derdine düşmüş, medreselerde müderrislik yapmıştır. Önce Gabela'da sonrasında Mostar'da kadılık yapmış ve "Gazavât-ı Mesleme"yi Mostar'da iken yazmıştır. Daha sonra Yenipazar ve Banaluka'da çalışmış ve nihâyet Manastır kadılığında bulunmuştur. "Nihâlîstân"ı da Manastır'dayken kaleme almıştır. İlmi, zarafeti, adil oluşu ile saygınlık kazanmış olsa da layık olduğu takdiri görememiştir.

Nergisî 1044 (1622) tarihinde IV. Murad'ın isteği ile vakanüvis olarak Revan seferine katılır. Fakat yol üzerinde Gegbuze (Gebze) civarında bir bataklık içinde bineğinden düşerek hayatının en parlak döneminde iken hayata veda eder. Cenazesi buradan Gebze'ye götürülmüş ve burada

³ Safvet-Beg Başağaç, *Bosnjaci i Hercegovci u İslamskoj Knjizevnosti*, Our Izdavacka Djelatnost, Sarajevo, 1986.

⁴ Eserin orijinal metninde "Nerkesi Es-Saraji" başlığı vardır.

⁵ Modern ötesi; metinde aykırı, genel algının dışındaki yaklaşım tarzını ifade için kullanılmıştır.

⁶ Akün (1993:194), Başağaç'ın verdiği bu tarihi kabul etmez. "Doğum tarihini Savet Başağaç, kaynak zikretmeden, 1000 (1592) olarak gösterir ise de, Nergisî 1034 (1624-1625) yılında yazdığı bir eserinde yaşının o zaman 40'ı geçtiğini bildirdiği gibi (Maşâkkk al'-uşşâk, İstanbul, 1285, s.4), 1037'de ölen şair ve münşi Veysi'ye, bu tarihten sonraya âit olmayacağı âşikâr bulunan bir mektubunda da 50 yaşına yaklaştığını söylediğine göre (Münşâât, Üniv. kütüp., nr. TY 1526, 286a), bunu kabüle imkân yoktur. Bizzat kendi ifâdesi ile, doğum tarihinin 994'ten önceye âit olduğu böylece kat'î surette sâbit olmaktadır." Çaldak da çalışmasında (2006:560) Akün'ün görüşünü destekler.

defnedilmiştir. Hayatı bir kadılıktan diğerine atanmakla geçen Nergisi, geç de olsa istediği tarzda bir göreve atanmışken talihsizlik eseri boynu kırılıp ölerek hayata küskün bir şekilde veda etmiştir.

Nergisi'nin Viyana Saray Kütüphanesi ve İstanbul'da pek çok kütüphanede eserlerinin bulunduğu dile getiren Başağaç, bu büyük Boşnak şaire ait hükmü başkalarına bırakarak yalnızca elimizdeki eserlerini tetkik edeceğiz diyerek Nergisi'nin eserleri hakkında bilgi verir. Önce en önemli eseri *Hamse*'den bahseder. Bölümlerini sıraladıktan sonra bu eserdeki zincirleme tamlamaların âdeta insanı boğduğunu, bir cümleyi tek nefeste okumanın mümkün olmadığını belirtir.

Hamse'nin ikinci eseri, *İksir-i Sa'âdet*'in, *Kimyâ-yı Sa'âdet*'in kısmi bir çevirisi olduğuna, mukaddimesinin tam sekiz sayfa tuttuğuna dikkat çeker. Eserin serbest bir tercüme tekniği ile aktarıldığına ve bu eserin de ifade bakımından *Nihâlistân* gibi karışık ve müphem olduğuna kanaat getirir.

Üçüncü kitap olan *Meşâkku'l-'uşşâk*'ın Nergisi'nin şairane hayallerini ve üslubunu en açık bir biçimde aksettiren eseri olduğu fikrinde olan Başağaç, eserin dibace kısmından uzunca bir alıntı yapar. Bu dil ve üslup karşısında şaşkınlığını dile getiren Başağaç, ibarelerdeki seçkinliğin ve teşbihlerdeki maharetin hayranlık uyandırdığını fakat diğer yandan ifadedeki belirsizliğin ve suniliğin Nergisi'ye karşı kırgınlığa yol açtığını ifade eder. Macaulay'dan alıntı yapan Başağaç, müphemiyetin ve suniliğin ifade tarzının en büyük iki kusuru olduğunu belirtir. Bu iki kusurun da Nergisi'de mevcut olduğunu dile getiren Başağaç, bu kusuru Nergisi'ye değil devrin tumturaklı söyleyişlere kıymet veren zevk anlayışına havale eder. Çünkü Nergisi, düşünce eksikliğini laf kalabalığı ile örtbas etme gibi bir yola sapmamıştır. Onun hemen her fikri doğal bir biçimde ifade ettiği Türkçe ve Farsça şiirlerini bu iddianın yersizliğine delil olarak gösterir.

Başağaç'ın içeriğinden bahsettiği dördüncü eser *Kanûnu'r-Reşâd*'dir. IV. Murad'a ithaf edilmiş bu tercüme eserdeki hikâye ve şiirlerden hareketle Nergisi'nin bu esere kendinden pek çok şey ilâve etmiş olduğunu belirtir.

Beşinci kitap olan “Gazâvât-ı Mesleme”nin Muhyiddîn ‘Arabî’den “nakl-i me’âl” şeklinde alınarak şairane bir üslupla yazıldığını belirtir. *Kanûnu'r-Reşâd* ve *Gazâvât-ı Mesleme*'nin *Hamse*'nin diğer eserlerinden daha sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olduğuna işaret eden Başağaç, bunu kanıtlamak için *Kanûnu'r-Reşâd*'in dibacesinde yer alan dört beyti örnek olarak verir.

Bundan sonra *Hamse* dışında yer alan *El-Vasfu'l-Kâmil fî Ahvâl-i Vezîri'l-'Âdil ile Münşe'ât*'tan bahseder. Beş bölümden oluşan *El-Vasfu'l-Kâmil*'de, Murtaşâ Paşa'nın davranışları, kahramanlığı, cesareti, yaptığı hizmetler ve devlet adamlığı anlatılır. *Münşe'ât*'ta ise dostlara ve devlet büyüklerine yazılmış otuz iki mektup yer almaktadır. Bu eserde de Nergisi'nin diğer mensur eserlerindeki gibi belirsizlik ve kapalılık hâkimdir.

Mensur eserlerinden sonra sözü Nergisi'nin şiirlerine getiren Başağaç, bunların şekil ve fikir itibarıyla bugünün zevkine yakın bulunduğundan yenileşme devri öncesi şiirlerle rekabet edecek düzeyde olduğunu ifade eder. Bundan hareketle de aslında fitraten şair doğan Nergisi'nin kalemini nesir sahasına yönlendirmekle isabet etmediğini belirtir.

Nergisi Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Kısa şiirleri ince hisler ve canlı hayaller ile dolu iken kasidelerinde -her ne kadar nesrinden daha sade bir dil kullanmış olsa da- kullanmış olduğu dil daha muğlak ve giriftir. Ondaki İran şiirinin tesirini, “Gazelleri Şirâz güllerinden haber verir” şeklinde özetleyen Başağaç, bununla beraber Saraybosna'nın millî aşk şarkılarının da onun şiirleri üzerinde etki bıraktığına dikkat çeker. Saraybosna'nın her şairi büyüleyebilecek güzellik ve kudretteki tesirinden Şark parnasında terennüm eden pek çok Bosnalı şair gibi hassas ruhlu Nergisi de uzak kalamamıştır.

Nergisi'nin “âsâ” redifli gazelinden üç beyti örnek olarak veren Başağaç, bu beyitlerin her birinin perestiş edilen bir güzelin dudaklarından çalınan büselerden daha tatlı olduğunu söyler. Onun Şeyhülislam Yahyâ Efendi için yazdığı *Meşâkku'l-'uşşâk*'taki kasidesi için “‘Acebâ

“Mütenebbî” şu başlangıca gıpta etmez mi idi?” sorusunu sorar. Nergisi’nin hocası Kaf-zâde Fâ’izi’nin ölümü üzerine yazdığı mersiyyeden yedi beyit örnek veren Başağaç, bu şiiri de oldukça güzel ve orijinal bulur. Ancak Başağaç, Nergisi’nin en güzel şiirinin Saraybosna hakkında yazdığı kaside olduğunu söyler. Dervîş Paşa’nın Mostar hakkında yazmış olduğu gazele nazire olan bu şiir, Başağaç’e göre orijinalinden asla geri kalmayacak niteliktedir. Bu kasidedeki bazı beyitlerin Bosnalıların hâlâ devam eden bazı âdetlerini hatırlattığını vurgular. Ayrıca Veysi’nin bir mektubuna cevaben yazılan mektupta yer alan Farsça beyitlerdeki canlı tasvir ve şairane hayalleri çok beğenen Başağaç, bu beyitleri Enveri⁷ ve Ahsiketî’nin⁸ şiirleriyle mukayese eder, hatta his derinliği ve tabiiyet yönüyle onlardan üstün tutar. Onun Farsça şiirlerinin rahatlıkla anlaşılabilirliği hâlde, Türkçe yazıları karşısında okuyucunun “kan-ter içinde kaldığını” belirtir. Ona göre Nergisi’nin Türkçe şiirlerindeki bu kapalılığın kabahati Nergisi’de değil onun yüksek ve süslü bir üslupla yazmasını talep eden çağdaşlarının hususi zevklerindedir.

Kendi döneminin en büyük şairleri arasında yer alan Nergisi’nin Türk münşileri arasında sonsuza kadar konumunu muhafaza edeceğini ifade eden Başağaç, onun *Hamse*’sinin bazı kısımları için “Verlaine, Materlink ve diğer dekadanların çok hoşuna giderdi” der. *Meşâkku’l-’uşşâk* için de “İyi bir terceme ile Fransızcaya nakl edilse, mezkûr âsârı arasında fark edilemezdi.” diyerek Nergisi’ye olan hayranlığını dile getirir.

Başağaç, İtalyan yazar Marini’nin temsilcisi olduğu Marinizm akımı ile Nergisi’nin üslubu arasında -hiçbir bağ olmadığı hâlde- ciddi benzerliklerin olduğunu, Acemler yoluyla Türklere geçen Marinizm’in Nergisi’de en yüksek mertebeye ulaştığını belirtir. Batı’da kısa zamanda unutulup giden Marinizm’in Acemler nezdinde muhafaza edildiğini Türk edebiyatından da ancak Şinâsî’nin gayretleriyle sökülüp atıldığını belirtir.

Acem Marinizm’ini Türk edebiyatına başarıyla aşlayan Baki’ye uyulduğu için Dervîş Paşa gibi millî ve tabii bir lisanla yazan şairlerin rağbet görmediği kanaati taşıyan Başağaç, Dervîş Paşa’yı, dil ve fikir tebliğinde Şinâsî, Namık Kemâl, Muallim Nâcî gibi şairlerle mukayese ederek kolay okunan ve lügatsiz anlaşılabilir bir şâ’ir olduğuna işaret eder. Türkiye’de ve Mısır’da yeni düşüncelerin ortaya çıktığını belirten Başağaç, artık Tuğrâî, Bâkî gibi terennüm etme, Aynî veya Nergisi gibi yazma düşüncesinin kimsenin aklından geçmediğini, daha doğal fikirler, sade ve anlaşılır bir dil, daha çok okuyucuya ulaşmak ve anlaşılabilirlik gibi hususların esas gaye olduğunu dile getirir.

Başağaç, yazısının sonuna doğru okuyucuların Türk parnasında yetişmiş şairleri dil ve üslup bakımından tatsızlık ve sunilik ile itham etmemeleri gerektiğini; dönemin zevk anlayışından dolayı bu şekilde yazdıklarını ifade eder. Ona göre devrin zevki bunu gerektirdiği için âdeta şiir müsveddeleri yazılmış, şeker kutusu gibi ağızlar, mürekkep hokkası gibi memeler bedii bir his ve inşirah vermediği için Bakiler ve Nergisiler zevkle okunmamakta, yenileşme devrinden sonra yetişen Namık Kemal gibi şairlerin şiirlerindeki zevk ve letafet bu şairlerde bulunmamaktadır.

Başağaç, düşüncelerini desteklemek amacıyla şiir örneklerine yer verir; tezkirelere göndermede bulunur, alıntılar yapar. Zaman zaman hemşehrilik duygusundan olsa gerek Nergisi’yi kayırma, üstün gösterme gibi bir yaklaşım sergiler. (bk. Çaldak 2010:38) Sözelimi nesrindeki kapalılık ve

⁷ Evhadüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî-yi Ebîverdi (ö. 585/1189 [?]), İran edebiyatının en büyük kaside şairi. Çok iyi bir öğrenim gördüğü, felsefe, kelâm, mantık, riyâziyyât edebiyat, astronomi (hey’et) ve astroloji gibi ilim alanlarında geniş bilgi sahibi olduğu yine şiirlerinden anlaşılabilir. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=110267> (E.T. 07.06.2018)).

⁸ Esir-i Ahsiketî, VI/XII. yüzyıl sonlarının meşhur ve ünlü şairlerinden olup Fars edebiyatının ve şiirinin meşhur âlimlerindedir. Esir de çağdaşları gibi kendi şiirlerinde bilgilerine ve ilmüne yenilmiş bir durumdaydı. Bu yönü, kasidelerinden rahatlıkla anlaşılabilir. Tüm bunlarla birlikte onun Divan’ında özellikle de tabii ve gönülde yer eden gazellerinde ince ve tatlı beyitler az değildir. Onun en büyük kusuru, şiirlerinde anlamı zorlaştırmaya ilgi duymasındır. Bu da onun kimi beyitlerinin anlamlarının eksik kalmasına neden olmuştur. (<http://www.irankulturevi.com/lang-tr-ESRAHSKET.cgi> (E.T. 07.06.2018)).

ağdalığı ondan bu yolda yazmasını isteyen dönemin zevk anlayışına bağlar. Şiirlerini, özellikle Farsça şiirlerini oldukça yüksek seviyede bulur.

Başagiç, eserini yazarken muhtemelen temel kaynaklara ulaşmadığı veya ulaştığı bilgileri tenkit süzgecinden geçiremediği için Nergisî'nin aslında net olmayan doğum tarihini 1000 (1592) olarak belirtir; Şeyhülislam Yahya'ya ait iki beyti Nergisî'nin diye verir, eserlerinde yer alan Farsça şiirleri kritize etmeden Nergisî'ye nispet eder. Bu nedenle onun bütün grüşlerine katılmak mümkün olmasa da alanında önemli bir yer tutan kaynak eseri ve bu eserde Nergisî gibi bir sanatkâra dair önemli tespit ve değerlendirmeleri takdire şayandır.

Metnin Çevriyazısı

[C. 1, S.15, s.297-298]

Edebiyât Târîhi⁹

[s.297] Bosna-Hersek dîyet¹⁰ meclisi re'isi şâ'ir Başagiç-zâde Saffet Bey'in "İslâm Edebiyâtında Bosna-Hersekliler" nâmında bir eseri vardır. Viyana Encümen-i Danîşinin takdîrine mazhar olan bu eserde Arab, 'Acem ve Türk lisânlarında mühim eserler bırakmış Bosna-Herseklilerin hayât ve eserleri hakkında mühim vesikalara müstenid tedkîkler vardır. Bilhassa Hırvat Mahmûd Paşa, Nergisî, Dervîş Paşa, Sâbit, Hersekli 'Arif Hikmet hakkındaki tedkîkler pek mühimdir. Muasır "Yugoslav" edebiyatının en büyük şâ'iri sayılan ve Şark lisânlarında geniş bir vukûfa mâlik olan mü'ellifin eski Osmanlı sanatkârları hakkındaki bu tedkîkleri tabîi ehemmiyyet ve dikkatle telakkî olunabilir. Muhterem "Tasvîr-i Efkâr" refikimizin 28 Haziran 1917 ve müte'âkib nüshalarında "Mostarlı Dervîş Paşa" hakkındaki tedkîk neşr olunmuşdu; biz de bu sayımızdan i'tibâren nesrin marûf üstâdlarından sayılan "Nergisî" hakkındaki tettebbu'-nâme-yi neşre başlıyoruz.

Nergisî

Büyük şâ'ir Bâkî Türk parnasında inkilâb vücûda getirmişdi. Bâkî'nin şi're idhâl ettiği nezâket, beyân ve zerâfet-i eşkâl kendinden sonra yetişen nesil tarafından nesrde tatbîk edilmiş ve mürûr-ı zamân ile hakîki bir tefessüh ü tereddide uğramışdır. O zamân san'atkâr şâ'ir için yalnız ilham kâfi değil idi; manzûm veya mensûr bir şey yazabilmek için 'Arab ve Acem şi'rinin bütün inceliklerini tanımak ve her iki lisânda sâhib-i ihtisâs olmak lâzım geliyordu. O zamânın zevk-i selîmi bu tarzı istilzâm etdiğinden şi'r perîsinin mahbûbları da bu zevk-i mahsûsu nazar-ı i'tibâra almağa mecbûr olmuş ve şi'r ve nesre gitdikçe daha zarîf ve tumturaklı şekiller vermek husûsunda birbiriyle müsâbakat etmişlerdir.

Bu tarz-ı mahsûsada o zamânın üç şairi: Nergisî, Veysî, 'Atâî o kadar ileri gitmişlerdir ki klasik tarz-ı beyâna ve açık şi'r tasvîrlere alışmış olan bizler kemâl-i i'tinâ ile her cümleyi ayrı ayrı tedkîk ve tahlîl etmeden kendilerini anlayamıyoruz. Bunların âsârı -bi'l-hassa âsâr-ı mensûre-lafz ve ma'nâ 'itibâriyle "hipermodernizm" için hakîki numûneler teşkîl etmektedir.

Burada fikirler ifâdeleri değil, ifâdeler fikirleri vücûda getiriyor; bu sûretle bunların âsâr-ı edebiyesi ifâdenin zerâfeti hesabına olarak klasik ehemmiyyetlerinden pek çok gâib etmektedir. "Âvâz-ı âsyâb mî şinevem ve ârd ne mî bînem"¹¹ mazmûnı o zamânın tarz-ı tahrîrini pek güzel ifâde edebilir.

O zamân gerek şi'rde gerekse nazmda bu tarz-ı tahrîr moda hükmünde olduğundan, tabîi bizim "Nergisî" de kendi zamânının evlâdı sıfatıyla, modaya uymak ve modern bir şâ'ir olmak mecbûriyyetinde idi. Bu sûretle, vüs'at-ı hayâlî ve mahâret-i kalemiyyesi sâyesinde Türk şâ'ir ve muharrirleri arasında mümtâz bir mevki' sâhibi olmuş ve üslûb-ı üstâdânesiyle mu'âsırları arasında pek çok perestîş-kârlar kazanmışdır.

⁹ Tarafımızdan düşülen notlar köşeli ayraç içinde verilmiştir.

¹⁰ [özel parlamento, eskiden kimi ülkelerdeki ulusal meclis]

¹¹ [Değirmenin sesini duyuyorum ancak un göremiyorum.]

Nergisî, ‘Acemlik ‘âleminden haber veren bu meşhûr isim, bizim bâğda doğmuş ve Şark parnasında büyümüşdür. Türk edebiyâtının devr-i teceddüdünden evvel, Nergisî inşâda yek-tâ bir sîmâ gibi tanınmış idi. Nergisî’nin ismi bugün bile eski Türk edebiyâtının perestiş-kârları arasında hürmetle yâd edilmekte ve Türk mekâtib-i ‘âliyyesinde, bir vakitki tarz-ı inşâyâ numûne olmak üzere, “Hamse-i Nergisî”nin muhtelif parçaları okutulmaktadır.

Muhammed Nergisî¹² Saraybosna’da 1000 (1592) senesinde tevellüd eylemiştir. Pederi Nergis-zâde Ahmed Efendi, Balkan şehirlerinin birçoklarında kâdılık etmiş ve iki muhtelif def’a ‘aynı meslekle Saraybosna’da hizmet eylemiştir. Kendisi “Münşe’ât”ında “eben ‘an-ced Nergis-zâde” olduğunu söylüyor. Tahsîl-i ibtidâîyi mahall-i vilâdetinde görmüş ve ‘âlî dersleri İstanbul’da Kaf-zâde Feyzullah Efendi’den almıştır. Fakat bu sırada pederi vefât etdiğinden tahsîlini kesmege mecbûr olmuş ve ma’îşetini te’mîn derdiyle uğraşmağa başlamıştır. ‘İlmiyye meslegine girerek birkaç medresenin müderrisliğinde bulunmuş ise de ‘Uşşakî-zâde’nin dediği gibi:

“Ân ki şîrân-râ koned rûbeh-mizâc
İhtiyâcest ihtiyâcest ihtiyâc”¹³

Sâ’ika-i ihtiyâc onu da zebûn etmiş ve kadılık mesleginde

Ne be-mansıb büved bülend be-merd
Belki mansıb büved be-merd bülend¹⁴

[s.298] şî’âriyle ekmek taharrîsine sevk eylemiştir.

İlk defa Hersek’te “Gabela” kasabasında, ve ba’dehu 1030 (1620) senesinde Mostar’da kadılık etmiş ve burada “Gazavât-ı Mesleme” ismindeki eserini yazmıştır. Bi’l-âhare Yenipazar ve Banaluka (1628-1308)’da hizmet etmiş ve nihâyet Manastır kadılığında da bulunmuştur. “Nihâlistân”ını eserin nihâyetindeki kendi ifâdesine nazaran Manastır’da yazmıştır.

‘İlm ü kemâli, fart-ı nezâketi ve tab’-ı ‘âdilânesi dolayısıyla her tarafda halkın hürmet ve tekrîmine mazhar olmuş ise de âmirleri tarafından lâyıkıyla takdîr edilememiş olduğu zann edilmektedir. Bunu kendisi şöyle ifâde ediyor.

Şimdi kadr-i Nergisî-i zârî bilmezler velî
Sonra anlarlar fakîr-i bî-nevâyî n’idügin

‘Uşşakî-zâde de bunu te’yîden diyor ki: Nergisî pek büyük fezâ’il ü mezâyâyı kendinde cem’ eylemiş kıymet-dâr bir vücûddu. Fakat zamân, iştihâr u temeyyüz etmesine meydân bırakmadı; böylece geldi ve geçdi.

Nergisî’ye 1044 (1622) senesinde târîhinde bir daha tesâdüf ediyoruz. Bu târîhde Sultan Murâd-ı râbî’in ârzû-yı mahsûsu üzerine “vak’a-nüvîs” sıfatıyla Revân seferine iştirâk ediyor. Fakat esnâ-yı râhda Gegbûze civârında bir bataklık içinde bâr-gîrinden düşerek hayât-ı sa’yinin en ziyâde mahsûl verebileceği bir zamânda terk-i hayât ediyor. Cenâzesi buradan Gegbûze’ye nakl edilmiş ve hükûmet hesabına olarak şehri mez-kûrda defn idilmiştir.¹⁵ Mezar taşının üzerinde şu beyit mahkûkdur:

Lafzen ve ma’nen didüm târîhini
Âh bin kırk dörtde göçdi Nergisî

¹² Acemce Nergis (kesr-i kâf ile) ve Arabca nercis (kesr-i cîm ile) ismindeki çiçeğe nisbetle Nergisî. Türkler ‘Acemce “Nergis” kelimesini feth-i kâf ile kabul ettiklerinden “Nergisî” yi de o tarzda telaffuz ederler.

¹³ İhtiyâc arslanı tilki eder.

¹⁴ İnsan mansıbla şereflenmez, belki mansıp insan ile şereflenir.

¹⁵ ‘Uşşakî-zâde: “Zeyl-i ‘Atâî”, varak 13, Şeyhî-zâde: varak 12. Mehmet Tevfik ise “Hazînetü’l-fünûn” eserine ‘atfen na’sının İstanbul’a nakledildiğini ve Eyüb’de medfûn olduğunu söylüyor.

İşte bu sûretle bî-çâre Nergisi, kadere karşı küskün ve kendisini kâdılıktan kâdılığa atan zamânın ricâline karşı muğber olarak hayâtına hâtime çekiyor. Tam son günlerinde hükûmetin resmî vak'a-nüvîsi sıfatıyla bi'l-hassa kâbiliyyet-i 'ilmiyyesini göstermek ve saray erkânıyla İstanbul ricâlinin nazar-ı dikkatlerini celb edebilmek fırsatı eline geçtiği bir zamânda, bâr-gîrden düşmek ve boynu kırılmak mecbûriyyetinde kalıyor. Bu tâli'sizliğin fevkinde bir şeydir!

Nergisi'nin Viyana Saray Kütübhanesinde ve İstanbul'un birçok kütüphanelerinde mahfûz elyazmaları arasında matbû' ve gayr-i matbû' mezbûliyetle mevcûd olan metrukât-ı kalemiyyesi hakkında, yakından bile bir hüküm veremeyeceğiz. Bin'ân 'aleyh bu büyük Boşnak'a lâıyk olan hükmü diğerlerine terk ederek, biz yalnız elimizde mevcûd ba'zı âsârının tedkikiyle iktifâ edeceğiz.

Nergisi'nin en meşhûr eseri "Hamse-i Nergisi"dir. İstanbul'da müte'addid def'alar tab'olunan¹⁶ bu eser isminden de anlaşılacağı üzere beş muhtelif kitaptan mürekkebirdir. Birinci kitâb "Nihâlistân"¹⁷ olup bu da beş kısma (nihâl) münkasımdır.¹⁸

Nihâl-i Evvel: Kerem ve sehâ hikâyelerini,
Nihâl-i Sâni: 'Aşk hikâyelerini,
Nihâl-i Sâlis: 'İbret-'âmîz vak'â-yı muhtelif hikâyelerini,
Nihâl-i Râbi: Misâfir-perverlik hikâyelerini,
Nihâl-i Hâmis: Salâh ve tevbekârî hikâyelerini muhtevîdir.

Nergisi'nin tımtırlı uzun ser-levhalarından çıkarabildiğimiz kısa mevzû'lar işte bunlardan 'ibâretir.¹⁹ Bu kitâbı hangi târihte vücûda getirmiş olduğunu bilmiyoruz. Ma'a-mâ-fih isti'mâl edilen uslûbuna bakılacak olursa, bunun mü'ellifin son âsârı 'idâdına dâhil olması icâb eder. "Her ne zamân ki hâme-i hamâme-i mevzun-terâne-i dil-keş-âvâz-ı ma'rifet-perdâz...ilâ-âhir." tarzında başlayan bu kitâbta, bizi boğan öyle bir "tetâbu'-ı izâfet" vardır ki, bir cümleyi bir nefesde okumak gayr-i kâbildir.

İkinci kitâb "İksîr-i Sa'âdet"²⁰ olup İmâm Gazâlî'nin "Kimyâ-yı Sa'âdet" ismindeki kitabının tercümesinden 'ibâretir. Ahlâkî bir mevzûda olan bu kitâb tasavvuf felsefesinin dekâ'ik-i hikemiyyesiyle mâl-â-mâldir. İmâm Gazâlî burada Allah'a îmân, zâta îmân, 'âleme îmân ve mevta ta'kîb edecek ahvâle îmân gibi dört rûkn-i esâsiyi ('unvân-ı Müslümânî) şerh ve izâh etmiştir. Kırk muhtelif "usûl" dört "rûkn" üzerine binâ edilmiştir.²¹

[C. 1, S.16, s.317-318]

[s.317] (Geçen nüshadan mâ-ba'd) Mukaddimesi tam sekiz sahife dolduruyor. Asla ne kadar ri'âyet edildiği ma'lûmumuz degildir. Şu kadar var ki tarz-ı beyân burada da "Nihâlistân"daki kadar karışık ve mübhemdir. Bu kitâb her hâlde sâdik bir tercümeden ziyâde bir nakl-i me'âl olacaktır.²²

¹⁶ Benim elimdeki "Hamse" İstanbul'da Tatyanos Divitciyân Matba'ası tarafından tab' olunmuştur. Bunun kimin tarafından ve hangi târihte neşredildiği belli degildir. Viyana Saray Kütüphanesinde mevcûd nüshadaki kitap tertîbâtı benim elimdeki tab'ın tertîbâtına uymuyor. (1285 târihinde tab' olunmuştur-Mütercim)

¹⁷ Eser üzerine Süleyman Çaldak tarafından bir çalışma yapılmıştır: *Nergisi ve Nihâlistân'ı*, İstanbul: Kesit Yay., 2010.

¹⁸ [Hamse'deki eserlerin sıralanışında nüshalar arasında bir tutarsızlık söz konusudur. *Hamse*'nin matbu nüshalarındaki *Nihâlistân*, *İksîr-i Sa'âdet*, *Meşâkkü'l-uşşâk*, *Kânûnu'r-reşâd*, *Gazavât-ı Mesleme* şeklindeki sıralama, yazma nüshaların sadece üçünde vardır. Diğer nüshaların her birinde farklı bir sıralama görülür. Bk. Çaldak 2010:85]

¹⁹ "Gustav Flugel: Viyana kütüb-hâne-i kralî ve imparatorîsinin Arabça, Fârisî ve Türkçe el yazmaları, cild-2, sayfa 265, numara 1059". Flugel bu kitâb hakkında "Kitâb-ı Nihâlistân" diyor ki doğru degildir. Bunu mutlakâ birisi bu 'âlim muharririne yanlış anlatmıştır. Çünkü bi'z-zât muharrir kendi mukaddimesinde bu el yazmayı görmediğini söylüyor.

²⁰ [Eser üzerine Nurten Çelik tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır: *Nergisi İksîr-i Sa'âdet (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012]

²¹ Goşç [Gosche]: İmâm Gazâlî'nin Hayâtı ve Âsârı.

²² Bu kitâbın nakl-i me'âl tarîkiyle terceme edilerek mütercimin birçok husûsî ilâveleriyle tevsi' edildiği Nergisi'nin şu ifâdesinden vâzihan anlaşılmalıdır: "Mutlakâ terceme iki kısım olup bir kısmı elfâz-ı mütercemeyi bi-'aynihi terkîbi ile ta'bîrdir. Amâ bu tarz üzere terceme kalîlü'l-müfâd olduğundan gayri şâhid-i şîrîn-cemâl şive-i letâfet ve hatt u hâl-i fesâhat ve belâgatinden bî-nasîb olur. Ve kısım-ı sâni me'âl-i kelâmı ahz edip mazmûn-ı suhan-ı musannifü'l-aslı kâlib-

Üçüncü kitab “Meşâkku’l-’uşşâk”dır²³. Bizim fikrimize nazaran Nergisi’nin tarz-ı beyânıyla hayâl-i şâ’irânesi, en ziyâde vuzûh ile bu eserde göze çarpıyor. Mukaddime şöyle başlıyor:

Dibâce-tırâz-ı defter-i derd
Pîrâye-fezâ-yı peyker-i derd
Ser-nâme-nüvîs-i levh-i mihnet
Zencîre-keş-i nukûş-ı hayret

Tasvîr-i nigâr-ı deyr-i ma’nâ
Revnağ-dih-i nüsha-i temâşâ

Râmişger-i bezmgâh-ı bîdâd
H’ânende-i nakş u savt-ı feryâd

Mihnet-zede Nergisî-i mahzûn
Ferhâd-ı zamâne nakd-ı Mecnûn

Tahkîk-dih-i bahs-i ibtilâyî
Bu yüzden ider suhan-serâyî

(Nesr) Huceste hengâmı ki bârgâh-ı mu’allâ-harîm-i ezelde pîşgâh-ı kadîm-i lem yezelde

Sedene-i kâr-âgâh-ı kârgâh-ı kudret
Ya’nî sürûş-ı sebük-cenâh-ı rahmet

Ber-mûcib-i emr-i meşîyyet ve ber-muktezâ-yı hükm-i irâdet sunûf-ı ervâh-ı muhtelifetü’l-eşbâh-ı benî Âdem tertîb-i sunûf-ı kıyâm ve ta’yîn-i makarr ü makâm idüp

Melâik-râ hurûş nâle ber-hâst
Ki ber-resm-i edeb safhâ şevd râst

(Nesr) Ol bezm-i hâssü’l-hâss-ı ihlâs-mekînün bâr-yâftegân-ı ‘izzet-nişîni sahbâ-yı safâ-bahşâ-yı iltifât-ı elest ile mest ve her biri hem-sohbetân-ı kurb ile dûş-be-dûş u dest-be-dest oldukda ve ol meclis-i germ-â-germ ü dâd-âyînde mastaba-ârâyân-i incizâb-ı samîmî ve bâde-güsârân-ı ibtilâ-yı kadîmîye gösterânide-i dest-i sun’-ı Hudâ olan h’ân-ı pür-na’mâ-yı îtilâfî tezyîn için mücevher etbâk-ı pür-nakş u nigâr-ı âşnâyiye hadâyık-ı muhaddaratü’l-etrâf-ı münâsebetden çide-i kef-i isti’dâd olan bâkûre-i şehd-rîz-i muhtelifü’l-elvân-ı mihr u mahabbet nihâde kılındukda el-hâsıl ordu-yı âzîn-beste-i ‘âlem-i [s.318] ervâhda akmîşe-i reng-â-reng-i hüsn-i cemâl dellâl-ı ‘aşk elinde mezâd olındukda ber-mûcib-i hükm-i hümâyûn-ı (yuhibbuhum ve yuhibbûnehu) vuzûhı sırr-ı nihan-ı (fe halaktü’l-halki li-u’rafa) için âşûfte-dilân-ı kem-pâye ve sûdegerân-ı bî-sermâye re’sü’l-mâl-i irâdetlerin metâ’-ı hüsn-i bâ-kemâle sarf itmek murâd itdüğü bilindükde

Bu belâ mey-hânesinün tâ-ezel mey-h’âresi
Bu felâket-gâh-ı dehrün olmadık âvâresi

hüsn-i edâya ifrâğ için münâsib-i makâm ba’zı elfâz u ‘ibârât u terâkîb ü isti’ârât ile perdâht u zînet verip murâd-ı musannifî sûret-i hûb ve tarz-ı mergûbda tahkîk ü tasvîrdir. Hâlâ ihtiyâr-gerde-i râkümü’l-hurûf kısm-ı sâni olup...ilâ âhir. İksîr-i Sa’âdet: Sahîfe 9” (Mütercim).

²³ [Eser üzerine Bahir Selçuk tarafından çalışma yapılmıştır: *Nergisî Meşâkku’l-’uşşâk (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay., 2009; “Nergisî’nin Meşâkku’l-Uşşâk’ında Osmanlı Sosyal Hayatından Yansımalar”, *Bilig*, Bahar (Nisan) 2009, S.49:161-176; “Nihâlistan ve Meşâkku’l-’uşşâk Çerçevesinde Nergisî’nin Hikâyeciliğine Genel Bir Bakış”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 2012, S.5: 93-108]

(Nesr) ol rûz, bâzâr-ı 'aşk u sûz-ı cihân-efrûzda metâ'-ı mergûbü'l-kulûb-ı derd ü âşûbî râygân bulup

Küfr kâfir-râ vü dîn dîndâr-râ
Zerre-i derdet dil-i 'attâr-râ

(Nesr) ...ilâ âhir.

Bu lisâna ve bu tarz-ı beyâna ne diyelim? Biz bunun karşısında, alacalı kapıya nigerân olan bir çocuk vaz'iyetinde bulunuyoruz. Bir taraftan müntehâb-ı 'ibârât ve teşbîhâtın mahâret-i terkîbine hayrân kaldığımız hâlde, diğer taraftan tarz-ı beyânın mübhemiyet ve 'adem-i tabî'iyetinden dolayı muharrîre karşı iğbirârimızı izhârdan men'-i nefis edemiyoruz. Bu tarz-ı beyânın bir hâsiyyet-i mümtâzesi vardır ki bizim fikrimize nazaran her nev' klasik güzelliklerden 'ârîdir. Makule (Macanlay) [Macaulay] diyor ki: "Tarz-ı beyânın en büyük iki kusûru mübhemiyet ve 'adem-i tab'iyetidir. Hâlbuki bu kusûrların ikisini de Nergisi'nin nesrinde buluyoruz. 'Acabâ bundan dolayı kendisini kabâhatli tutabilir miyiz? Hâyır! Bi'l-'aks kabâhat, o zamânın yalnız tumturaklı ifâdâta ve mutantan tarz-ı beyâna kıymet takdîr eden zevk-i mahsûsundadır. Nergisi'nin noksân-ı efkârı kesret-i kelimât ile setr itmek cehdini iltizâm eylemiş olduğunu iddi'â edecek olursak günâh işlemiş oluruz. Zîrâ onun Türkçe ve Fârisî şi'rleri gösteriyor ki, gerek 'ale'l-'âde gerek en 'ulvî efkârı, basit ve me'nûs kelimât i'ânesiyle pek güzel ifade edebiliyordu.

Meselâ:

Fursat ki hevâ-yı tîz-perdür
İrmek ana bir dahı hünerdür

Fursat didigün dem-i seherdür
Gûyâ ki sabâ-yı hoş-eserdür

Efsûs olur ol nesîm-i nâfi'
Bir gaflet-i yek-dem ile zâyî'

Hûrşîd-i seherden itmedin cûş
Biz bir iki sâgar idelüm nûş

Bu beyitleri gördükten sonra, biz kendisine artık fazla bir şey diyemiyoruz ve Lessing'in (Lessing) "Hiçbir tumturaklı tarz-ı beyân tanımıyoruz ki zînet ve revnakını -az veya çok-hakîk[at]den almasın." sözlerine hak veriyoruz. Hamse'nin dördüncü kitabı "Kanunu'r-reşâd"dır²⁴. Mukaddîmede bu eserin 'Acem 'ulemâsından biri tarafından idâre-i mülk ve memlekete reh-ber olmak üzere Cengiz oğullarından Sultân Muhammed Hudâbende için yazıldığı zikr olunuyor. Ma'a-mâ-fih muhtevî olduğu birçok hikâyât ve eş'âra bakılacak olursa, Nergisi'nin bu kitâba kendinden pek çok şeyler ilâve eylemiş olduğu anlaşılıyor. Nergisi bu kitabı 1033 (1623) senesinde yazmış ve IV. Sultân Murâd'a ithâf eylemiştir.²⁵

²⁴ [Eser üzerine Bahir Selçuk tarafından çalışma yapılmıştır: *Nergisi Kânûnu'r-Reşâd (Ahlâku's-Saltana Çevirisi)*, İstanbul: Kesit Yay., 2013; "Osmanlı Nesir Geleneğinde Çeviri Anlayışı: Ahlâku's-saltâna Çevirileri Örneği", *Osmanlı Nesrinin Dili (Bildiriler)*, Ankara: AKM Yay., 2017, s.339-362]

²⁵ Eserin asıl ismi "Risâle-i Ahlâku's-saltana" olup mü'ellifin ismi "Kânûnu'r-reşâd" da zikr edilmiyor. Nergisi kitabın sebeb-i tahrîri ve tarz-ı tercemesi hakkında şu ma'lûmâtı veriyor: Selâtin-i devr-i kadîmden Sultân Muhammed Hudâbende için te'lîf olunan Risâle-i Ahlâku's-saltana'yı ki nesâ'ih-i mülûk ve selâtinî mutazammın ve kavâ'id-i rûsûm-ı cihân-bânî ve ra'yyet-perverîyi mebnîdir. Teshîl-i fehm için ta'bîrât-ı hoş-âyende-i Türkiyâne ile tercemeye niyyet ve ba'z-ı hikâyât-ı hoş-tab'âne ilhâkiyla pîrâye-bahş-ı sahayîf ü evrâk olduktan sonra hediyye-i nemle mukâbelesinde ber-dâşte-i bârgâh-ı gerdûn-iştibâh-ı sâhib-kîrân-ı Süleymân-mekân-ı İskender-tüvân kılmağa 'azîmet olındı... ilâ âhir. *Kânûnu'r-reşâd*, sahife 7 (Mütercim).

Beşinci Kitap “Gazâvât-ı Mesleme”dir.²⁶ Bu eseri Muhyiddîn ‘Arabî’den nakl-i me’âl sûretiyle kaleme almış, Ümeyye hânedânından zuhûr iden bu meşhûr kahramânın Bizans hükûmetine karşı vâki’ olan mücâdelât ve muhârebâtını bir tarz-ı şâ’irâne ifâde etmiştir.

Bu iki sonraki kitâb evvelkinden çok daha sâde ve daha kolay bir lisân ile yazılmışdır. Bu farkı gösterebilmek için dördüncü kitâbın başındaki şu beyitleri derc ediyoruz:

Ey hâme egerçi nâ-tüvânsın
Zâhirde hamûş u bî-zebânsın

Üstâd eline girince ammâ
Eyler seni ‘andelîb-i gûyâ

Olursın o dem terâne-perdâz
Her nağmen ider beyân-ı sad râz

Gel imdi sürûda kıl ser-âgâz
Ol bülbül tab’ ile hem-âvâz

Bunlar güzel beyitlerdir. Hem de bu günki Türk şâ’irlerinin lisânıyla terennüm edilmiştir. Bunlarda kelimât da efkâr da tâze ve cânlıdır. Şöyle beyitlere ne diyelim:

Bir hokka-i pûşîdeye bir mûrı pinhân itseler
Gerdân idüp ol hokkayı mânend-i yek gûy-ı geri

Eyler devâm-ı inkılâb ol mûrun ahvâlin serâb
Ben nemle-i pür ıztırâb ol hokka çarh-ı çenberî

Nergisî’nin nazm ve nesrinde hâsiyyet-i mümtâzeyi teşkîl iden cânlı hayâle bu beyitler ne güzel tercümân oluyor! İçinde karınca mahbûs olan yuvarlak cism derelerden tepelerden yuvarlanıyor; bî-çâre mahlûk sâniyede yüzlerce def’a- o da bilâ-ârâm- taklak atıyor. Zavallı karınca kendi yerinde bulunacak bir insânın hissedeceği ıztırâbı hissedebilse ‘acabâ ne olurdu?

[C.1. S.17. s.337-338]

[s.337] (Geçen sayıdan mâ-ba’d) Bu şâyân-ı terahhum vazi’yyetde Nergisî kendini karıncaya ve dünyâyı topa teşbîh ediyor. Zavallı şâ’ir çarhın çenberine takılmış, imdâdına mevt yetişerek ıztırâbına nihâyet verinceye kadar, bilâ-ârâm, yuvarlanıyor, yuvarlanıyor.

“Herkes galtân galtân be-gûr-ı h’îş mî-reved”²⁷

Benim ma’lûmâtıma nazaran Nergisî “Hamse”den mâ’adâ daha iki eser bırakmışdır ki, biri yukarıda zikri geçen Murtazâ Paşa’nın Terceme-i Hâl’inden bâhis “Vasfu’l-Kâmil fî Ahvâl-i Vezîri’l-Âdil”²⁸ ve “Münşe’ât”dır.²⁹ Birinci eseri bizzât kendi ifâdesine nazaran Banaluka’da kadî iken 1038 (1628) târihinde ve zarûret-i kaht-ı ricâl iktizâsıyla yazmışdır.

Bütün kitâb beş “vasf”[a] taksîm olunmuşdur. Şöyle ki:

²⁶ [Eser üzerine iki çalışma yapılmıştır: İbrahim Direkli, *El-Akvâlü'l-müselleme fî-Gazâvâtı'l-mesleme (Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013; Kayhan Atik, *Gazavât-ı Mesleme*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990]

²⁷ [Herkes yuvarlana yuvarlana kendi mezarına gidiyor.]

²⁸ [Fahri Oluk eser üzerine bir çalışma yapılmıştır. “*El-Vasfu’l-Kâmil fî-Ahvâl-i Vezîri’l-Âdil*” Adlı Yazma Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007]

²⁹ [İbrahim Halil Haksever tarafından eser üzerine doktora çalışması yapılmıştır: *Eski Türk Edebiyatında Münşe’âtlar ve Nergisî’nin Münşe’âtı*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995]

1. Vezîrin tab'-ı mütevâzî'ânesi, zühd ü takvâsı 'ulemâya, fukarâya, efrâd-ı millete... ve ilâ-âhîr karşı tarz-ı hareketi hakkında;

2. Kahramânlığı, cesâreti, 'adâleti, 'ulüvv-i cenâbı, umûr-ı idârede rey ü tedbîri ve sâ'ir fezâ'ili hakkında;

3. Memleketde te'mîn-i refâh ve tanzîm-i âsâyîş husûsundaki hıdemâtiyle, kal'aların ta'mîr ve yenilerinin vücuda getirilmesi... ve sâ'ir gibi muhâfaza-i memlekete müte'allik husûsâtta ibrâz eylediği gayret ve fa'âliyet hakkında;

4. Vezîrin, kendisinden evvel İslâm ayağı basmayan düşman memâliki içindeki akınlarıyla düşmânlar arasında kışladığı hakkında;

5. Vezîrin, düşmânı sulha icbâr ve bu sûretle hudûd üzerinde sükûn ve âsâyîşi i'âde husûsunda ibrâz eylediği gayret-i fevkâ'l-'âde hakkındadır.³⁰

Murtazâ Paşa aslen Nevşehirli³¹ ve Kanije Fatihî Sadrâ'azam İbrahim Paşa'nın birâder-zâdesidir. Uzun müddet Bosna'da vâlî bulunarak halk arasında iyi bir nâm bırakmıştır. Nergisî, asıl ve müdebbir bir vezîrin icrâ'ât-ı 'âkılânesini bu küçük eserde kayd etmiş ve kıymetli bir emânet makâmında ahlâfa terk eylemiştir.³²

Münşe'ât-ı Nergisî nâmındaki mecmû'a-i mekâtibde, muhtelif ehîbbâya ve ricâl-i devlete yazılmış 32 kıt'a mektûb mevcûddur. Bunları [s.338] "Muhammed bin Muhammed Şeyhî" cem' ve tertîb etmiştir. Bunlarda iltizâm edilen üslûbda, Nergisî'nin sâ'ir âsâr-ı nesriyyesinde görülen üslûb gibi mübhem ve mu'akkaddır.

Nergisî'nin şi'rlerine³³ gelince, bunlar gerek şekil gerekse efkâr i'tibâriyle bu günki zevke pek yakın bulduklarından devr-i teceddüden evvel vücûda getirilmiş en güzel şi'rlerle rekâbet edebilirler. Bunlardan vâzihan anlaşılıyor ki, Nergisî fitraten şâ'ir doğmuş ve âsâr-ı nesriyyeye hasr-ı kalem etmek husûsundaki karârında isâbet etmemiştir.³⁴

O, Türk ve 'Acem lisânlarında terennüm etmiştir. Kısa rubâ'î şi'rleri ince hisler ve cânlı hayâllerle dolu iken, uzun kasîdelerinde -'umûmiyetle nazmında nesrden çok daha sâde daha kolay bir lisân isti'mâl ettiği hâlde bile³⁵ -son derece mübhem ve müşkildir. Gazelleri Şîrâz güllerinden haber verir. Bununla berâber bunlarda Nergisî'nin rûhuna istîlâ etmiş gibi görünen Saraybosna menekşelerinin kokusunu da hiss etmemek kâbil değildir. Bu menekşeler bizim millî 'aşk şarkılarımızdır ki her şâ'irin kalbini teshîr edecek kadar kuvvet ve güzelliğe mâlikdirler. Şark parnasında terennüm etmiş pek çok şâ'irlerimiz bunların te'sîr-i sihr-kârından kurtulamamış; tabî'î hassâs Nergisî de bu te'sîrden âzâde kalamamıştır.³⁶

³⁰ Biz bu îzâhâtı Viyana Saray Kütüphânesindeki el yazmanın fihristine 'atfen veriyoruz, zîrâ eser tamâm degildir. Üçüncü vasfın bir kısmıyla dördüncü ve beşinci vasflar büsbütün noksandır.

³¹ "Novi-şehir" Bosna'da "Teşne" ile "Jepçe" arasında bir kasabadır.

³² Rahmetli pederimin rivâyetine nazaran bu eserin güzel bir el yazması Fâzıl Paşa-zâde Mustafâ Beg'de bulunuyordu. Şimdi kimde olduğunu bilmiyorum. Bu eser neşr edilirse pek iyi olurdu. Bir cihetden Nergisî'nin olması, diğer cihetden zamânının pek müfekkîr ve son derece şâyân-ı dikkat bir şahsiyeti olan Murtazâ Paşa'dan bâhis olması kıymetini arttırmaktadır.

³³ [Nergisî'nin gazelleri ile ilgili şu çalışmalar yapılmıştır: Bahir Selçuk, "Şiir Mecmualarında Nergisî'nin Türkçe Gazelleri ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 6 (2014), S.12, s.1-20; Bahir Selçuk, "Nergisî'nin Yeni Bir Gazeli Üzerine". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 2, Issue 1, Winter 2016, s. 405-412]

³⁴ Hammer: Bunlar hakkında şöyle diyor: "Nergisî'nin mektûbları nasıl mektûb yazılmamak icâb ettiği hakkında örnek olabilirler. Bunlar mu'akkad, müşevveş ve gayr-i tabî'î üslûbun hakikî numûneleridir." Biz Nergisî'ye hak vermiyoruz; fakat Hammer'in Veysi'nin mektûblarına neden daha büyük bir kıymet 'atf ettiğini de anlamıyoruz.

³⁵ Reşâd:1, 108- Nergisî'nin şi'ri nesrinden aşağı degildir. Hatta sâdelik ve tabî'ilik cihetiyle bizce nazmı elbette nesrinden makbûl olmak lâzım gelir.

³⁶ Bosna Hersek Müslümânları ve 'ale'l-umûm cenûb İslâvları (Sırp, Hırvat, Boşnak... ilâ âhîr) millî mahsûlât-ı fikriyyece çok zengindirler. Bu mahsûlâtın kısm-ı a'zamını rubâyî (lîrik) ve kasasî (epik) şi'rler teşkil eder. 'Umûmiyet

Şu beyitler güzel değil midir:

Tokundukça hayâl-i ebrûvânın rişte-i cânâ
Fiğân eyler dil-i şûrîde derdinden rebâb-âsâ

Ne ma'nâlar ne sözler mündericdir safha-i dilde
Egerçi sûret-i zâhirde hâmûşum kitâb-âsâ

Gezer ilden ile sâgar gibi ey Nergisî şî'rin
Neşât-efzâ olur yârâna mazmûnun şarâb-âsâ

Benim fikrime nazaran bu beyitlerin her biri perestiş edilen bir güzelin dudaklarından çalınan bûselerden daha tatlıdır. His ve hayâl ile dolu olan bu nağmeler, onun 'âşık rûhunu pek güzel tasvîr ediyor. Fakat bunlar, Nergisî'nin kasîdelerine, uzakdan bile kıyâs edilemez. Bizim şâ'irimiz bunlarda hakîkaten bir mu'allimdir. Bunlar hakkında vereceğimiz hükm noksân kalacağından biz Türkçe ve Farisî kasîdelerinden birkaç beyt derciyle iktifâ ederek şâ'ir Nergisî'nin büyüklüğü hakkındaki fikri kârîlerimize terk edeceğiz. Eser tenkîdin âyînesidir.

'Acebâ "Mütenebbî" şu başlangıca gıpta etmez mi idi:

Ele al Nergisiyâ câm-ı safâ-peymâyı
Çünkü gördün bu dem-i hurrem-ı behcet-zâyı

Kıl yine na'ra-i el-'ayş ile dehri memlû
Es-sabûh ile pür it sâmi'a-i dünyâyı

Geç otur mastaba-i 'işrete Cemşîdâne
Kec kılup taraf-ı külâh-ı ser-i istiğnâyı

Tutsun âfâkı yine gulgule-i nûş-â-nûş
Cem de görsün nic'olur tantana-i Dârâ'yı

Gice gündüz dimeyüp mest-i müdâm olsa n'ola
Râygân buldı gönül bâde-i gam-fersâyı

Bir dahı dir mi 'aceb 'âlem-i bâlâya belî
Nûş iden bu mey-i râhat-dih-i rûh-efzâyı

Bu mey ol bâde degüldür ki kadeh-âşâmî
Çeke bezminde anun dağdağa-i gavgâyı

Neşve-i yek-demesi fikr-i humâr ile geçe
Ola her bir kadehi mültezim-i rusvâyı

Didigüm ol mey-i şevk-efken-i 'âlemdür kim
Katresi zinde ider gösgötürü dünyâyı

.....ilâ âhir.

'Aynı kasîdenin nihâyetlerinde şöyle pervâz ediyor:

i'tibârıyla kasasî şî'rler daha çok ve daha müttekâmil ise de, Bosna Hersek Müslümân 'unsuru arasında bi'l-hassa 'aşkı terennüm eden rubâyî şî'rlere de oldukça rağbet ve revâcdadır.

Şeref-i necm-i hüda neyyir-i evc-i takvâ
Vâzi'ü'l-asl-ı 'atâ 'illet-i cân-bahşâyî

Mû-şikâf-ı dil-i tedkîk kerem-kâr-ı şefik
Sîret-i lehçe-i tahkîk eser-i dânyâî

Kuvvet-i bâzu-yı dîn bâsıra-i 'ayn-ı yakîn
Revnağ-ı rûy-ı zemîn mâye-i dîn-pîrâyî

.....ilâ âhir.

İşte buna mümâsil altmış üç beyt ile Şeyhü'l-İslâm ve şâ'ir Yahyâ Efendi'nin fazl u kemâlini tekrîm ve Meşâkku'l-'uşşâk ismindeki kitâbını ona ithâf ediyor. Ke-zâlik, mu'allimi Kaf-zâde Fâ'izî Efendi'nin irtihâli münâsebetiyle söylediği mersiye³⁷ oldukça güzel ve ibdâ'îdir. Bu mersiye'nin birkaç beytini derc ediyoruz.

[C.1. S.18. s.357-358]

[s.357] (Geçen sayıdan mâ-ba'd)

Dönmesün çarh-ı felek hâk ile yeksân olsun
Togmasun mihr-i cihân ol dahı pinhân olsun
Dilerin yirlere geçsün bu kühen kâh-ı felek
Hâne-i hâtır-ı yârân gibi vîrân olsun

Esmesün bâd-ı sabâ tâb-ı temûz-ı gam ile
Çemenistân-ı cihân külhen-i sûzân olsun

.....ilâ âhir.

Bütün mersiye bu tarzda terennüm edilmiş olup be-heri on beyti ihtivâ etmek üzere sekiz bendden mürekkebirdir.³⁸ Son kısmı şöyle başlıyor:

Bana 'ayb eylesün nükte-tırâzân-ı fehîm
Sâde düşdüğine bu nazm-ı perîşân sakîm

Fıkr-i mazmun-ı pesendîdeye tâkat mi kodı
Ser-i pür-mihnetüme nâzil olan renc-i elîm

Tîğ-ı hicrânı virüp tefrika endâm-ı dile
İtdi manzûme-i mersiyye gibi tab'ı dü-nîm

Ra'se-nâk oldu humâr-ı dest-i edâ
Nice mümkün ki olam gevher-i güftâra nazîm

.....ilâ âhir.

³⁷ [Kaside, Bahir Selçuk tarafından yayımlanmıştır: "Nergisi'nin Kâfzâde Fâizî Mersiyesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.25, (2015), S.1. 1-14]

³⁸ Bu mersiye tamâm olarak, Saraybosnalı Mohilic Hilmi Efendi'nin kütübhanesinde mevcûd olan "Dîvân-ı Fâizî"nin nihâyetinde mukayyedir. Ser-levhâsında şu ibâre vardır: Mersiyye-i Serâyî Nergisi Çelebî rahmetu'llâhi te'âlâ Berâ-yı fahrü's-şu'ârâ Kaf-zâde Fâ'izî Efendi.

Bizim fikr-i kâsırânemize nazaran Nergisi'nin en güzel şi'iri Saraybosna hakkında söylediği kasîdedir.³⁹ Yigirmi dört [s.358] beytten mürekkep olan bu kasîde vaktiyle Saraybosna'da çıkan "Vatan" gazetesinin 620 numarolu nüshasında birkaç mürettib hatâlarıyla intişâr etmiştir. Te'essüf ediyoruz ki elimizde hiçbir el yazması mevcûd degildir. Gazetede ki hatâları ise tashîhe muktedir olmadığımızdan kasîdeyi tamam olarak derc etmek kâbil olamadı. Binâ'en-'aleyh, yalnız ba'zı beyitlerini nakl etmekle iktifâ idiyoruz:

Kâr itdi derûna gam-ı hicrânı Sarây'un
Dâğ itdi bize firkat-i yârânı Sarây'un

Anda görünür çok yaşamak âdeme zîrâ
Bin yirde akar çeşme-i hayvânı Sarây'un

Halvetlere kor şeyh-sıfat pîr ü cüvânı
Bâridlik ider gerçi zemistânı Sarây'un

Geldükde velî mevsim-i nev-rûz-ı bahâr
Firdevse döner sahn-ı gülistânı Sarây'un

Eflâka çıkâr gulgüle-i bade-perestân
Dünyâyı tutar na'ra-i mestânı Sarây'un
Ol fasla idüp kim çekile seyre güzeller
Meclisler ile zeyn ola her yanı Sarây'un

Bilmem nicedir hûr-ı cinân görmege mevkûf
Dünyâda müselleme hele hûbânı Sarây'un

Zâhidlere ıskât ideriz cennet ü hûrı
Ehl-i dile yitmez mi cüvânânı Sarây'un

Söz âhire erişdi velî hâtıra geldi
Vaz'-ı sitem-âmîz-i zarîfânı Sarây'un

Ma'kûl-şinâs-ı ehl-i dili gerçi ki bî-had
Ammâ bulunur ba'zı kec-iz'ânı Sarây'un

Yanında dehânın açamaz sâhib-i Keşşâf
Bahs eylese 'allâme-i devrânı Sarây'un

Hîç şüphe yok ki Nergisi'nin bu kasîdesi, Dervîş Paşa'nın Mostar hakkındaki gazeline naziredir.⁴⁰ Fakat o kadar güzel söylemiştir ki, kıymet ve letâfetce modelinden hiç geri

³⁹ [Bu şiir, Bahir Selçuk tarafından yayımlanmıştır: "Bir Şehir Medhiyesi: Nergisi'nin Saray Kasidesi". *International Journal of Language Academy*. Volume 2/3 Autumn, 2014, 27-39]

⁴⁰ Mezkûr gazel şu tarzda başlıyor:

Beyân-ı vasfa gelmez hüsn-i bî hem-tâsı Mostar'un
'Aceb mi olsak ey dil-i 'âşık şeydâsı Mostar'un

Hele olmaz bu dünyâda meger Firdevs-i a'lâda

kalmamıştır. Bu kasidede öyle beyitler vardır ki Saraybosnalıların el-ân bugün bile sâdik kaldıkları ba'zı 'âdetleri tahattur ediyoruz. Meselâ sarayın sayfiyyelerinden ma'dûd olan "Sedernik" "Pitçivoda" "Koşavu"... ve ilâ âhirde tertîb edilen teferrüc ve tenezzühler bu cümledendir. Son zamânlarda mahallî katarlar vâsıtasıyla ehemmiyet kesb eden "Bosna menba'î", "Pale" ve ilâ âhir teferrüc-gâhlarına her sene mevsim-i mahsûsunda küme küme kızlar, delikanlılar toplanır ve 'an'anât-ı milliyeye dâ'iresinde "âşıklık" ederek eğlenirler.

'Uşşâkî-zâde, Nergisi ve Saraybosna hakkında şu beyti kaydediyor:

Harîm-i câmi'-i ehl-i ma'ârifün dâ'im
Makâm-ı pâkine bir zer-çerâğdır Nergis

Nergisi'nin Fârisî kasîdelerinden hiçbirine tamâm olarak râst gelmedik. Yalnız şu beytleri tanıyoruz:

Mektûb-ı cân-fezâ-yı tü âmed be-sûy-ı men
Çün h'ânde geşt ber-dil-i sûzân nihâdemeş

Ez-ters-i ân ki âh-ı dil-i men be-sûzediş
Fi'l-hâl ber-dü-dîde-i giryân nihâdemeş

Ez-havf-ı ân ki âb-ı dü çeşmem be-şuyedeş
Ez-dîde ber-giriftem ü ber-cân nihâdemeş

.....ilâ-âhir

"Cân-fezâ mektûbun geldi; okunduktan sonra yanan gönlümün üzerine koydum. Gönlümün âhı onı yakmasun diye korkdum, derhâl iki ağlayan gözlerime götürdüm. Fakat iki gözümün yaşı onu silmesin korkusuyla gözlerimden aldım ve ruhûmun içine koydum."... ilâ âhir.

Bu beyitler meşhûr muharrir ve şâ'ir Veysi'nin tezkeresine karşı yazılan cevâbın başlangıcıdır.⁴¹

Bu beyitlerde ne canlı tasvîr ne şâ'irâne efkâr eksik değildir. Bunlarda müntahab kelimeler de var, yüksek hayâller de vardır. Bu beyitler -bizim fikrimize nazaran- en büyük 'Acem şâ'irlerinin mahsûlât-ı fikriyyesi arasında yer tutabilir. Hülâsa bunlar da "Enverî"nin ve "Ahsiketî" [Esîreddin]'in kasîdelerinde mevcûd olan her şey mevcûddur. Hatta bunların ikisinde mevcûd olmayan bir şey de vardır ki o da rikkat-ı hissiyât ve suhûlet-i ifâdedir. Nergisi'nin Fârisî şî'rleri ile Türkçe şî'rleri arasında ne kadar büyük fark vardır! 'Acemce terennüm ederken kendisini bilâ-müşkilât anladığımız hâlde, Türkçe yazıları karşısında kan ter içinde kalıyoruz. Buradan kemâl-i itmi'nân-ı kalb ile hükm edebiliriz ki, Nergisi'nin Türkçe mahsûlâtını anlayamadığımız için kabâhat kendisinde değil, belki onun da "Atâyî, Veysi... ve ilâ-âhirler gibi muhaşşem ve müzeyyen bir üslûb ile yazmasını taleb eden mu'âsırlarının zevk-i mahsûsundadır. Haşmet ve tezyîn ise ekseriyâ te'kîd ve ibhâm ile mahdûd olur."⁴²

[C.1. S.19, s.377-378]

Hevâ-yı dil-keş u âb-ı hayât-efzâsı Mostar'un

⁴¹ Şâyân-ı te'essüfdür ki Nergisi'nin terceme-i hâlini yazan tezkirecilerden hiçbiri bu cevâb-nâmeden fazla bir şey kayd etmemiş; her ne kadar bu nev' âsârdan pek çok görmüş isem de şimdiye kadar bundan daha güzel bir tezkire başlangıcına tesâdüf etmedim.

⁴² Hammer: Edebîyat-ı 'Osmâniyye Tarîhi, Cild 2, Sahife 23.

[s.377] (Geçen sayıdan mâ-ba'd) 'Uşşâkî-zâde ile Şeyhî, Nergisî'nin kudret-i edebiyesini şu tarzda ifâde ediyorlar:

Hayât-ı tâze virdi fenn-i hatt u şî'r u inşâya
Mesîh-âsâ Muhammed Nergisî-i mu'cize-gûyâ

Nergisî'nin bütün âsâr-ı edebiyesine velev ki pek sathî bir nazar 'atf etdigimiz zamân bile kendisinin, zamânının evlâdı sıfatıyla, kendi 'asrının en büyük şâ'irleri arasında büyük bir mevki'-i edebî sâhibi olduğunu, ve Türk münşîleri arasında ile'l-ebed bu mevki'i muhâfaza edeceğine teslîm etmemek kâbil degildir.⁴³

Hamse'nin ba'zı aksâmı bi'l-hassa Verlen (Verlaine), Materlenik (Materlink) ve sâ'ir dekadanların pek hoşuna giderdi. Hele *Meşâkku'l-'uşşâk* iyi bir terceme ile Fransızcaya nakl edilse, mezkûr muharrirlerin âsârı arasında pek de fark edilemezdi.

Pek çok zamân evvel bir mecmû'ada Nergisî'nin âtîdeki şî'rlerini görmüş terceme eylemişdim. Her ne kadar şimdi asıllarını tahattur edemiyorsam da hoşuma gittikleri için buraya derc etdim.⁴⁴

Söz kim zebânuma gele gûyâ zebânedür⁴⁵
Ben 'âşıkam sözüm de benüm 'âşıkânedür

Korkarum cennetde de 'uşşâk râhat bulmaya⁴⁶
Ögrenürse şîve-i hûbân-ı İstanbulî hûr
Cüvân eyler felek tıflı cüvânî pîr-i zâl eyler
Ne hâletdür hilâli bedr eder bedri hilâl eyler

Nergisî'nin *Hamse*'sini karışdırırken aklıma İtalyan muharriri Marini (1569-1625) ve onun nâmına nisbet edilerek bir zamânlar Avrupa'da pek çok taraf-dârlar kazanmış olan "Marinizm" mesleği geldi. Almanya'da ikinci Silezya Mektebi'yle Fransa'da "Ranbuviye" (Rambouillet) Otelî'nin müdâvimleri bu mesleğin edebiyâta tatbîki sûretiyle halk arasında ta'mîmine çalışmışlardır. Her ne kadar Marini'nin genç bir mu'âsırı olan [s.378] Nergisî'nin Marini'den ve onun te'sîs-kerdesi olan Marinizim mesleğinden zerre kadar ma'lûmâtı yok idiye de, bu meslek ile Nergisî'nin tarz-ı tahrîri arasında hiçbir fark mevcûd degildir. 'Acemistân'da bu tarz-ı tahrîr daha onuncu 'asırda mazhar-ı 'itibâr olmuş ve buradan bütün 'âlem-i İslâm'a yayılmışdır.

Almanya'da en büyük Marinist Daniyel Kaspers (Daniel Caspers)'ın eş'ârına bugün Alman ebebiyâtının en kaba ve gayr-i tabîi' numûneleri nazarıyla bakılmaktadır. Bi'l-'aks 'Acemlerden Türklere intikâl iden Marinizim zamân ile bunların rûhuna nüfûz etmiş ve Nergisî'de evc-i kemâlini bulmuşdur.

Bu tarz-ı tahrîr Garbda çabuk müeddâdan düşmüş ve ebedî nisyâna atılmış olduğu hâlde, Şarkda 'Acemler nezdinde bugüne kadar muhâfaza edilmişdir. Türk edebiyâtının müceddidlerinden

⁴³ Doktor Saffet Beg âsârını tedkik etdiği Türk ve 'Acem üdebâsının hemân bütün eş'ârını nazmen tercüme eder. Bunlar o kadar sâdik ve o derece mükemmeldir ki asıllarındaki letâfeti fazlasıyla ifâde ve matlûb olan te'sîr-i bedî'i bâliğân mâ belağ ifâde ederler. Biz mezkûr beytlerden üçünün asıllarını bularak derc etdikse de, yukarıda zikri geçen mersiyeden alınmış olması melhûz bulunan dördüncüsünün aslı bulamadığımızdan, hafz etdik. (Mütercim)

⁴⁴ Reşâd "Eslâf", 1, 106: "Eslâf içinde edebiyâtın inşâ-ı nesr kısmında hâ'iz-i iktidâr-ı fevka'l-âde olan e'âzımdan biri de Nergis-zâde Mehmed Efendi'dir ki mukaddemâ terceme-i hâli yazılan Veysi'ye mu'âdil ve belki hakk-ı ta'bîri cihetiyle ana râcihtir."

⁴⁵ [Nergisî'ye ait olarak gösterilen bu beyit, Şeyhülislam Yahya'ya aittir. (Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, s.112, G.87/1, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>, (E.T. 23.05.2018).]

⁴⁶ [Nergisî'ye ait olarak gösterilen bu beyit, Şeyhülislam Yahya'ya aittir. (Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, s.79, G.54/4, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>, (E.T. 23.05.2018).]

Şinâsî yazdığı bir sürü 'ilmî makâlât ile bu meslek-i sakîmi 'Osmanlı edebiyâtından def' ve tard etmiş ve genç neslin sâde ve tabî'î bir lisân ile yazmasını te'mîne muvaffak olmuştur.

Dervîş Paşa'nın oldukça millî ve tabî'î bir lisân ile terennüm etdiğini yukarıda görmüştük. Fakat o sırada herkes, 'Acem Marinizmini Türk edebiyâtına mahâretle aşıl原因an Bâkî'ye iktidâ etdiği için, Dervîş Paşa'nın eş'ârı ne mu'âsırlar ne de ahlâf 'indeinde rağbete mazhar olamamıştır. O zamânki ve daha sonraki nesiller ilk mahsûlât-ı şâ'irânesiyle Türk parnasının hâkim-i yegânesi kesilen Bâkî'ye peyrev olmakda muztar kalmışlardır.

Bâkî'nin peşi sıra gitmek istemeyenler Dervîş Paşa'nın 'âkibetine dūçâr olmuşlar ya'nî ile'l- ebed gūşe-i nisyâna atılmışlardır. Kim bilir bu büyük şâ'irin hâtırası hiç ihyâ edilecek midir? Bugünkü Türk nesli Bâkî, Nef'î, Nâbî... ilâ-âhir gibi hâ'iz-i şöhret sanâdîdin âsârına bakarak, mu'âsırların şöyle yol üstü zikr ederek geçiverdikleri ba'zı şâ'irlerin bugün tahattura bile lâyıq olmadıklarını zann ediyoruz. Hâlbûki bu tarz-ı muhâkemenin sakîm olduğuna en celî bürhân, beni, birkaç şi'ri ve "Murâd-nâme"siyle devr-i teceddüden evvel yetişmiş bütün Türk şu'arâsından ziyâde teshîr etmiş olan Dervîş Paşa'dır. Dervîş Paşa Marinist değil, lisânda ve teblîğ-i efkârda Şinâsî, Kemâl, Hikmet, Nâcî ve sâ'ireye pek yakın duran bugünkü bir Türk edîbi gibi kolay okunan ve lügatsiz anlaşıl原因an bir şâ'irdir.

Bu suretle Şinâsî'ye kadar Türklerin hoşuna gitmiş olan şey, 'Acemistân'da ve Hindistân'da el-ân rağbet ve revâcdadır. Zamânların ve milletlerin zevkleri muhtelifdir; medeniyetin vazîfesi ise ahlâk ile berâber milletlerin zevkleri arasında bir i'tilâf husûline sâ'î bulunmaktır. Bugün Türkiye'de ve Mısır'da efkâr-ı cedîde gittikçe daha bâriz şekiller iktisâb ediyor. "Tugrâ'î" veyâ "Bâkî" gibi terennüm etmek, "Aynî" veyâ "Nergisî" gibi yazı yazmak artık kimsenin hâtırından bile geçmiyor. Şimdi her muharrir daha tabî'î efkâr ve hissiyâtın daha sâde ve kolay bir lisân ile ifâdesine gayret ediyor ve daha çok kimseler tarafından okunmak ve anlaşıl原因abilmek gayesini ta'kîb ediyor.

Nesir ve nazmda eski 'Osmânlı zevkini tanımayan kârî'lerin, Türk parnasında yetişmiş şâ'irlerimizi lisânda ve tarz-ı beyânda tatsızlık ve 'adem-i tabî'îlikle ithâm etmemeleri için, bu mütâla'âtın serdine lüzûm gördüm. O zamânın zevki bu olduğ için, tabî'î onlar da mu'âsır Türk ve 'Acem şu'arasına ittibâ'en hakîkî şi'irler yerine kesel ve kelâle düşmeden iki sahifesini okuyamadığımız şi'r taslakları vücûda getirmek mecbûriyetinde kalmışlardır. Haftalar, aylar geçmeli ki bir iki sahîfe daha okumağa karâr verelim; çünkü "şeker kutusu" gibi ağızlar veyâ "mürekeb hokkası" gibi memeler, bize değil heyecân-ı bedî' hissi, en sıkıntılı zamânımızda ufak bir inşirâh bile vermiyor ki Bâkîleri ve Nergisîleri lezzet ve memnuniyetle okuyalım ve bunlarda "Kemâl, Hikmet" ve teceddüd devrinden sonra yetişen sâ'ir Türk klasiklerindeki zevk ve letâfeti hissedelim. (Ş.B.)

SONUÇ

Başagiç, "Bosnjacı I Hercegovci U Islamskoj Knjizevnosti" (İslam Ebebiyatında Bosna-Hersekliiler) adlı eserinin Nergisî ile ilgili bölümünde Nergisî'nin hayatı, eserleri ve sanatçı kişiliği üzerinde durmuş, önemli tespitlerde bulunmuştur. Başagiç bu değerlendirmelerinde bilimsel bir bakış açısından ziyade sanatçı bir bakış açısının hâkim olduğ görülür. Başagiç'in değerlendirmelerinde isabetli tespitlerin yanında biraz da hemşehrilik duygusundan kaynaklanan öznel yaklaşımlar da söz konusudur. Nergisî'nin büyüklüğü ve donanımı nispetinde takdir görmemesi, şiir ve inşa alanında güçlü bir sanatkâr olması, devrin zevk anlayışına uyarak müphem ve ağdalı bir dil kullanması, özellikle şiirlerinde özgün hayallere yer vermesi noktasında Başagiç'e hak vermemek mümkün değildir. Fakat Başagiç'in Nergisî'nin nesrini geri plana atıp özellikle şairliğine odaklanması, mensur eserlerindeki sadeliği mukayese ederken şiirlerinden örnek vermesi, onu Arap ve İran edebiyatının büyük şairleriyle mukayese etmesi, hatta bazı yönleriyle onlardan daha üstün görmesi, ona ait olduğ kesinlik taşımayan Farsça şiirlerindeki başarısını abartması, Şeyhülislam Yahya'ya ait beyitleri Nergisî'ye nispet etmesi tartışma götürür yaklaşımlardır. Şiirleri nesrine göre daha açık ve anlaşılır olsa da Nergisî, eserlerinde bizzat ifade ettiği üzere inşa

vadisinde bir çığır açma peşinde olmuş ve bunda da başarılı olmuş; edebiyat tarihlerinde daha çok bu yönüyle anılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö.Faruk (1993). “Nergisi”, *İslam Ansiklopedisi*. C.9. İstanbul: MEB Yay.
- Atik, Kayhan (1990). *Gazavât-ı Mesleme*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başıgaç, Safvet-Beg (1986). *Bosnjaci i Hercegovci u Islamskoj knjizevnosti*. Sarajevo: Oour Izdavacka Djelatnost.
- Çaldak, Süleyman (2006). “Nergisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.32. Ankara: TDV Yay., s.560-562.
- Çaldak, Süleyman (2010). *Nergisi ve Nihâlistân'ı*. 2. Baskı. İstanbul: Kesit Yay.
- Çaldak, Süleyman (2014). “Nergisi'nin Farsça Gazelleri”. *UTEK 14 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*. Saraybosna. Bosna Hersek (23-25 Mayıs).
- Çelik, Nurten (2012). *Nergisi İksîr-i Sa'âdet (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Direkli, İbrahim (2013). *El-Akvâlî'l-Müselleme fi-Gazâvâtî'l-Mesleme (Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haksever, Halil İbrahim (1995). *Eski Türk Edebiyatında Münşe'atlar ve Nergisi'nin Münşe'âtı*. Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavruk Hasan, Şeyhülislam Yahya Divanı, Kültür Bakanlığı, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>, (E.T. 23.05.2018).
- Oluk, Fahri (2007). *El-Vasfu'l-Kâmil fi-Ahvâli Veziri'l-Âdil" Adlı Yazma Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Selçuk, Bahir (2009). *Nergisi Meşâkku'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay.
- Selçuk, Bahir (2009). “Nergisi'nin Meşâkku'l-Uşşâk'ında Osmanlı Sosyal Hayatından Yansımalar”. *Bilig*. Bahar (Nisan). S.49:161-176.
- Selçuk, Bahir (2012). “Nihâlistan ve Meşâkku'l-Uşşâk Çerçevesinde Nergisi'nin Hikâyeciliğine Genel Bir Bakış”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*. S.5: 93-108.
- Selçuk, Bahir (2013). *Nergisi Kânûnu'r-Reşâd (Ahlâku's-Saltana Çevirisi)*. İstanbul: Kesit Yay.
- Selçuk, Bahir; Elçi, Fatih (2013). “Sultan Abdulaziz'e Sunulmuş Bir Siyasetnâme Çevirisi: Kavalalı Hüseyin Kâzım'ın “Risâle-i Seciyye”si”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 6. Nisan. S.12.
- Selçuk, Bahir (2014). “Şiir Mecmualarında Nergisi'nin Türkçe Gazelleri ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 6. S. 12. 1-20.
- Selçuk, Bahir (2014). “Bir Şehir Medhiyesi: Nergisi'nin Saray Kasidesi”. *International Journal of Language Academy*. Volume 2/3 Autumn. 27-39.
- Selçuk, Bahir (2015). “Nergisi'nin Kâfzâde Fâizî Mersiyesi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.25. S.1. 1-14.
- Selçuk, Bahir (2016). “Nergisi'nin Yeni Bir Gazeli Üzerine”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. Volume 2. Issue 1. Winter. s. 405-412.
- Selçuk, Bahir (2017). “Osmanlı Nesir Geleneğinde Çeviri Anlayışı: Ahlâkus-saltâna Çevirileri Örneği”. *Osmanlı Nesrinin Dili*. (Bildiriler). Ankara: AKM Yay. s.339-362.
- Ş. B. (1917). “Nergisi”. *Yeni Mecmua*. S.15. 18 Teşrin-i evvel. s. 297-298.
- Ş. B. (1917). “Nergisi”. *Yeni Mecmua*. S.16. 25 Teşrin-i evvel. s. 317-318.

Ş. B. (1917). "Nergisi". Yeni Mecmua. S.17. 1 Teşrîn-i sâni. s. 337-338.

Ş. B. (1917). "Nergisi". Yeni Mecmua. S.18. 8 Teşrîn-i sâni. s. 357-358.

Ş. B. (1917). "Nergisi". Yeni Mecmua. S.19. 15 Teşrîn-i evvel. s. 377-378.

Taşçıoğlu, Yılmaz (2006). "Balkanlarda Yeni Türk Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C.4. S.7. s.429-477.

(<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=110267> (E.T. 07.06.2018))

(<http://www.irankulturevi.com/lang-tr-ESRAHSKET.cgi> (E.T. 07.06.2018))

Ek 1

(Safvet-Beg Bašagić. "Bosnjaci i Hercegovci u İslamskoj knjizevnosti". Sarajevo: Oour Izdavacka Djelatnost. 1986. s.90-91)

Osim gori navedenih deset djela, Atâi veli da je još o arapskoj štilistici napisao tekst i komentar i u mnogim strukama znanosti ostavio samostalno djelo *اكتفونده مستقل تاليف وار* i bezbroj rasprava *رسائل لا بعد ولا يحصى*. Slično se izražava i Katib Čelebi, dok Evlija Čelebi veli: da je o svima znanostima po jedno djelo napisao. Makar to bilo i pretjerano, kad nešto bude istina, moramo priznati da se Kafija istaknuo velikom literarnom djelatnosti među rumskom ulemom, a to je dovoljan dokaz da se Bosna može s njime ponositi kao s odličnim sinom, koji je upleo dosta cvijeća u njezin vijenac slave. Kuddise sirruhu!

Kafin savremenik bio je Šejh Nedžmuddin Hasan Behadirebegović, koji je radi učenosti i pobožnosti bio poznat širom islamskog svijeta. Mnogo je putovao da se upozna sa velikim šehovima. Rodio se u Srbiji, u gradu Kruševcu, a umro u Jemenu, u gradu Irem, gdje je i sahranjen. Katib Čelebi¹⁶⁵ i Atâi¹⁶⁶ vele da je bio u književnosti Džahiz svoga vremena, a na čursu (predikaonici) drugi Husein. Vječnu je uspomenu ostavio što je prvi zapalio kandilje kad je učio mevlud. To se sultan Muratu III vanredno svidjelo, pa je izdao naredbu da se po cijelom islamskom svijetu na taj dan pale kandilji. Po tarihu:

Zaputi se na onaj svijet Nedžmuddin Hasan

preselio je na onaj svijet 1019. na dan "mevluda". Rahmetullahi aleihi!

Nerkesi Es-Saraji

Veliki pjesnik Baki izveo je prevrat na turskom Parnasu. Eleganciju izraza uveo je u poeziju, što se u narednom naraštaju prenijelo i na prozu i izobličilo u pravu dekadencu. Pjesniku-umjetniku nije bilo dovoljno nadahnuće, njemu je još trebalo i visoke naobrazbe i strukovnog poznavanja arapske i perzijske poezije. To je iziskivao duh vremena, a za njim se morao povadati svaki miljenik muza i nastojati da čim elegantniju i načičkaniju formu dade pjesmi i prozi.

U tome su tri tadanja pjesnika Nerkesi, Veisi i Atâi tako daleko dotjerali da ih mi, koji smo naučeni na jedri klasični štil i jasne pjesničke slike, ne možemo razumjeti što nećemo pedantno

¹⁶⁵ Fezleke I, 338.

¹⁶⁶ Zeili Šekâik: II, 599.

razglobiti rečenicu po rečenicu. Njihova su djela — naročito u nevezanom slogu — urneci hipermodernizma u misli i riječi. Tu misli ne stvaraju izraze nego izrazi stvaraju misli i tako na račun izraza njihova pjesnička djela gube neizmjerljivo mnogo od svoje klasične vrijednosti. Krasna je karakteristika za tadanji način pisanja ona perzijska: što se može i ovako prevesti:

Mi čujemo žubor fraza,
Ali misli — misli nema.

Takovo je pisanje i pjevanje onda bilo moderno, pa je i Nerkesi, kao čedo svoga vremena, morao biti moderan pisac i pjesnik i u tome, kao darovit i obrazovan duh, zauzeta jedno mjesto u prvom redu među turskim piscima i pjesnicima i zadiviti svoje savremenike majstorskim štilom.

Nerkesi — to glasovito ime, koje zvuči na perzijski cvijet — iz našeg je perivoja na istočnom Parnasu.¹⁶⁷

Prije preporoda turske književnosti Nerkesi je slavljeno kao stilista *kath' exochen*. Njemu se i dan-danas među prijateljima stare knjige odaje velika pošta. Štoviše, cijeli odlomci iz njegove Chamse (Peterojci) čitaju se na visokim školama kao uzorci negdašnjeg štila.

Muhammed Nerkesi ugledao je sunce pod Trebević-planinom u Šeher-Sarajevu oko godine 1000. 1591/92.²³ Otac mu je Nerkeszade Ahmed-efendi, koji je kao kadija služio u više gradova na Balkanu, pa i u Sarajevu u dva maha. U predgovoru "Munšeata" veli: da mu je porodica poznata pod imenom Nerkeszade. Prve je nauke učio u rodnom mjestu, a visoke nastavio u Carigradu kod Kafzade Feizullah-ef. Nu prije nego je mogao dovršiti nauke umre mu otac. I tako, lišen potpore, bude prisiljen prekinuti i početi skrbiti za se i za svoje.

¹⁶⁷ Perz. نرگيس arap. نرگيس znači cvijet narciz (Narcisse) Nergisi-Narckiski. Turci to čitaju nerkes; po turskom izgovoru poznat je naš pjesnik, dakle: Nerkesi.

²³ H. Šabanović pretpostavlja da je Nerkesija rođen 992/1584., ili 994/1586. godine. V: H. Šabanović, Isto, 228; F. Babinger, GOW, I, 1927, 73-4 Menezel, EI. sv. Nergisi; Salih Trako, Al-vasful-kamil fi ahvali veziri l-'adil-Biografija bosanskog vezira Murteza-paše od Muhamed Nergisija, POF X-XI/1960-61, Sarajevo, 1961, 179-192; S. Balić, Kultura Bošnjaka . . . , 63, 94.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 63-75, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 06.04.2018 Kabul Tarihi: 27.07.2018

KLASİK TÜRK ŞİİRİNE KLASİK OLMAYAN YAKLAŞIMLAR: BÂKÎ, YAHYÂ, NEDİM ÖRNEĞİNDE KLİŞELERİN SORGULANMASI

*Non-Classical Approaches to Classical Turkish Poetry: Examining Cliches within the
Sample of Baki, Yayha, Nedim*

Fettah KUZU¹

ÖZ

Günümüzde klasik Türk şiiri sahasındaki çalışmaların temel problemlerinden biri, belli şairler ve şiirleri hakkında verilmiş birtakım hükümlerin zaman içerisinde kesinlik kazanarak araştırmacıların ortak görüşü hâline gelmesidir. İlk örnekleri tezkirelerde görülmeye başlanan şair ve şiir eleştirisi zaman içerisinde edebiyat tarihlerinin yazılmasıyla gelişimini sürdürmüş ve belli dönemlerin usta şairleri ve onların şiirleri hakkında önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak edebî eleştiri sahasındaki bu çalışmalarda şairler ve şiirleri ile ilgili ortaya koyulan değerlendirmeler zaman içerisinde mutlak gerçekler olarak kabul edilmek suretiyle sorgulanması güç doğrulara dönüşmüşlerdir.

Bu çalışmada genelde sosyal bilimlerin özelde de edebiyat araştırmalarının özüne aykırı biçimde dogmatik bir anlayışla mutlak doğrular veya gerçekler olarak kabul edilen birtakım mülahazalar, klasik Türk edebiyatının usta şairlerinden Bâkî, Şeyhülislam Yahyâ ve Nedim hakkında ileri sürülmüş birtakım hükümler çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Bâkî, Yahyâ, Nedim, mahallileşme, İstanbul Türkçesi, klişe

ABSTRACT

One of the main problems of today's works in the field of classical Turkish poetry is that some estimations, by obtaining certainty in time, about certain poets and their poems become the common view of researchers. Criticism upon poets and their works which is first seen in tezkires (collections of poet biographies) has maintained its development by literary history works and some important evaluations have been realised about notable poets and their poems of certain periods. However, reviews being put forth by these works within the field of literary criticism have transformed into unquestionable facts by being accepted as absolute truths about poets and their poems.

In this study with a dogmatical understanding, which is against the nature of social sciences in general and literary searches in particular, some evaluations accepted as absolute truths and realities are tried to be discussed within the frame of certain estimations suggested about Baki, Yahya and Nedim who are considered among the greatest poets of classical Turkish literature.

Key words: Baki, Yahya, Nedim, localization, Istanbul Turkish, cliché

Giriş

Türk edebiyatı sahasındaki araştırmalar hem nitelik hem de nicelik yönünden gelişimini devam ettiren yeni, farklı ve özgün çalışmalar meydana getirmeyi hedefleyen alan araştırmacılarının da bu gelişimi tetikleyecek biçimde sorgulayıcı, eleştirel ve hatta biraz da şüpheli bakış açıları ortaya koymak gibi mühim bir vazifeleri bulunmaktadır.

Klasik Türk şiiri ile ilgili olarak günümüze gelinceye kadar yapılmış olan hepsi birbirinden değerli çalışmaların mevcudiyeti araştırmacılara rehberlik etme ve belli bir çalışma sistemi önerme

¹ Dr. Öğr. Üys., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü GAZİANTEP
fettahkuzu@hotmail.com

noktasında büyük ehemmiyet arz etmektedir. Tezkirelerle başlayan şair ve şiir eleştirisi ilerleyen dönemlerde edebiyat tarihlerinin yazılmasına paralel olarak gelişmiş ve özellikle belli dönemlerin önde gelen şairleri ve onların eserleri üzerine önemli çıkarımlar yapılmıştır. Ancak önemli bir ihtiyacı karşılama işlevi üstlenen söz konusu çalışmaların şairler ve eserleri hakkında ortaya koydukları değerlendirmelerin birçoğu zaman içerisinde dogmalara dönüşerek sorgulanması güç mutlak doğrular olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Türk edebiyatında klasik şiir geleneği ile ilgili modern anlamdaki ilk ve en önemli çalışmalardan biri E. J. W. Gibb tarafından kaleme alınan *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserdir. Gibb eserini meydana getirirken hem bir edebiyat tarihçisi olarak klasik Türk şiirini kronolojik biçimde öne çıkan şairler ve eserleriyle birlikte kaydetmiş hem de bir münekkit görüntüsüyle mevzubahis sanatçılar ve eserleri hakkında birtakım yorum ve çıkarımlarda bulunmuştur. Gibb'in ciddi bir emek mahsulü olan eseri, birçok anlamda Türk edebiyatı çalışmaları için bir örnek teşkil etmiş, gerek edebiyat tarihçiliği gerekse edebî eleştiri alanlarında önemli bir rehber kaynak olmuştur. Ne var ki Gibb'in özellikle şairler ve eserleriyle ilgili mülahazalarında serdettiği görüş ve düşünceler, kendisinden önce değerlendirmelerde bulunmuş olan tezkirecilerin ve Tanzimat sonrası dönemin önemli edip ve münekkitlerinin görüşlerini temel alarak öznel ölçütlere dayalı olarak geliştirdiği kişisel değerlendirmeleridir. Bu bağlamda onun görüş ve değerlendirmelerinin mutlak doğruluğunu iddia etmek veya koşulsuz olarak onun söylediklerini tasdik etmek, onun hüküm ve iddialarının sorgulanması, eleştirilmesi veya reddedilmesi noktasında direnç göstermek sosyal bilimlerin doğasına aykırı bir durum arz eder. Ancak Gibb sonrası edebiyat tarihçileri ve münekkitler, özellikle usta şairler ve eserleri hakkındaki değerlendirmeleri noktasında onun sınırlarını belirlediği alanın ötesine çıkmamaya gayret göstermiş ve onun söylediklerini tekrar etmekten kurtulamamışlardır. Bu anlamda Gibb ve ilk takipçileri tarafından klasik Türk şiirine dair öne sürülen her fikir âdetâ kutsanmakta ve dogmalaştırılarak kabul edilmiş görünmektedir.

Bir anlamda edebiyat eleştirisinde ve metin tahlillerinde yazar, metin ve okur merkezli üç farklı bakış açısı çerçevesinde tezahür eden yaklaşımlara Türk edebiyat araştırmalarında bir dördüncü yaklaşım tarzı eklenmiştir: eleştirmen merkezli bakış açısı. Elbette Türk edebiyatı sahasında böyle bir bakış açısı adı konulmuş bir biçimde mevcut değildir. Ancak sanatçı ve eser değerlendirmelerinde aynı veya benzer hükümlerin devam ettirilmiş olması çok da farkında olunmadan böyle bir bakış açısının geliştiğini ve gelişimini sürdürdüğünü göstermektedir. Daha açık ifade edilecek olursa Türk edebiyatı araştırmacılarının birçoğu bir edebî eseri değerlendirirken müellifin biyografisinden, eserin bizzat kendi bütünlüğünden veya bir okur olarak eserden ne alımladığından ziyade eserle ilgili daha önce verilmiş hükümlerden faydalanmakta ve belli bir ön koşulla yaklaştığı eseri, sınırı önceden belirlenmiş kıstaslar çerçevesinde değerlendirmektedir.

Günümüzde değerli çalışmalarıyla gerçekten önemli görevler üstlenmiş Gibb, Ziya Paşa, Köprülü ve Tanpınar gibi önemli araştırmacıların düşünce ve yorumları ile ilgili aykırı beyanda bulunmak, onların iddialarını tartışmaya açmak veya daha öteye giderek onların söylediklerini reddetmek pek de hoş karşılanmamaktadır. Özellikle statükocu anlayışa sahip, değişime kapalı muhafazakâr bakış açıları, farklı olanı ayrıştırıcı, öteleyici hatta ötekileştirici bir tutum sergilemektedir. Böyle bir tutum edebiyat sahası için araştırmacıları kısıtlayıcı ve araştırma alanlarını daraltıcı bir etki yaratmaktadır. Bir anlamda üzerinde belli bir değerlendirme yapılmış ve kabul görmüş olan hükümlerin tekrar tartışılmasının önü kapatılmak suretiyle araştırmacılar baskı altına alınmakta ve farklı tezlerin önerilmesi engellenmektedir. Çıkarımlarının kesin sonuçlara dayandırılması mümkün olmayan sosyal bilimlerde ve dolayısıyla edebiyat sahasında bu şekildeki kısıtlamalar sanatçıların ve eserlerinin gereği gibi ele alınıp değerlendirilmesi ve bu sayede kültürel mirasın sağlıklı biçimde gelecek nesillere aktarılması bağlamında aşılması güç engeller olarak araştırmacıların karşısında durmaktadır.

Bu çalışmada, Türk edebiyatının büyük şairlerinden Bâkî, Şeyhülislam Yahyâ ve Nedîm ile bu sanatçıların eserleri hakkında bugüne kadar yapılmış çalışmaların, üzerinde ittifak ettikleri hususlar

örnekler üzerinden incelenerek haklarında yazılan ve genel kabul görmüş klişelere dönüşen hükümler noktasında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İnceleme

Klasik Türk şiir geleneğinin en fazla karşılaşılan klişelerinden biri, Bâkî'nin Türk edebiyatının en büyük şairi kimliğiyle şiirlerinde İstanbul Türkçesini en güzel kullanan sanatçı olduğu iddiasıdır. Bu iddianın temelini, yukarıda belirtildiği üzere alanda görüşlerine değer verilen önemli araştırmacıların Bâkî hakkında yapmış oldukları öznel değerlendirmeler oluşturmaktadır. Hatta bu değerlendirmeler de öncelikle tezkirelere ve bizzat bazı şairlerin şiirlerindeki değerlendirmelere (Nedîm'in, bir beytinde gazel nazım biçiminde Bâkî ve Yahyâ'yı üstat kabul etmesi gibi), sonrasında da Ziya Paşa başta olmak üzere Tanzimat sonrası münekkitlerin eserlerindeki klasik Türk şiirine ve muhtelif şairlere dair görüş ve eleştirilere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Bâkî için yapılan yorumlar ve bu yorumların derli toplu olarak bir arada yer aldığı Gibb'in eseri ışığında verilen hükümler günümüze kadar ciddi bir tenkit ve tetkik süzgecinden geçirilmeden kabul edilmiş, bir anlamda "dogmalaşmış" bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle Bâkî'nin büyük şair olması ve Türkçeyi kullanmada rakipsiz kabul edilmesi herhangi bir tetkike dayalı olmayıp en azından Gibb açısından kişisel beğeniye bağlı öznel değerlendirmelerdir. Ancak sonraki araştırmacıların aynı iddiayı sürdürmeleri bir tetkik veya tahlile dayalı olmayıp daha ziyade Gibb'in tekrarı veya taklidi mahiyetindedir. Köprülü tam da bu durumu izah ettiği aşağıdaki ifadesinde şunları kaydetmektedir:

"Bâkî'nin, meselâ benim üzerindeki te'sirlerinden hangisi esere, hangisi benim şahsiyetime tâbi'dir? Ben şahsi teessürlerimi nasıl bir umumî mîkyas addederek, bana has birşeyi umûma teşmil edebilirim? Halbuki edebiyatın tarifi bile, onun rûhündeki enfüsülüğü göstermiyor mu? Biz, bir dehâyı tasvir ve tersim ederken, onun kendi üzerimizdeki te'sirlerini kayıt ve zabtetmekle iktifa ediyoruz: halbuki böyle sırf enfüsî (subjective) olan bir bilgiye umumî ve kat'î bir mahiyet, bir ilmî sıfat vermek ne dereceye kadar doğru olabilir?" (Köprülü, 1999, s.29)

Köprülü'nün altını çizdiği husus bugün gelinen noktada sanatçı ve eser değerlendirmelerindeki öznelliğin belli bir süre sonra nesnel hükümler olarak kabul edilmesinin yanlışıdır. Sonrakilerin aynı hükmü tekrarı Gibb'den ve onun da kendi mülahazalarını dayandırdığı selefi münekkitlerden mülhem olarak yine onları tasdik biçimindedir. Diğer bir ifadeyle yapılan değerlendirmeler Ziya Paşa ve Gibb gibi sanatkar, araştırmacı ve eleştirmenlerin söylediklerine göre şekillenen "eleştirmen merkezli" bir görüntü arz etmektedir. Bâkî ile ilgili değerlendirmelerinde farklı edebî şahsiyetlerin görüşlerine yer veren Gibb "*Nâcî, şairin eski sistemin altında mümkün olduğu kadar yeni bir tarz ortaya koymaya, yenilik yapmaya ve bu dili vatandaşlarına öğretmeye çalışan bir öğreticilik fonksiyonu yüklediğini iddia eder*" (Gibb s. 109) ifadesiyle şair hakkında bambaşka bir iddiaya da dikkat çeker. Bu iddia ile konu Bâkî'nin üslup ve dil özelliklerini tespit ve tahlil hususunu da aşarak şaire bir kimlik verme noktasına taşınır. Bâkî'nin vatandaşa Türkçe öğretme gayretinde olduğu iddiasıyla bir niyet okuma denemesi yapan Nâcî, şaire yüklediği öğreticilik fonksiyonu ile dikkat çekmektedir.

Gibb'in Bâkî hakkında kendi değerlendirmesini ortaya koyduğu "*Bâkî dilde mükemmel bir sanatkarıdır. Kendinden önce hiçbir şair ve herhalde kendinden sonra da hiçbir şair onun kelimeleriyle işlediği ustalıkta ona eşdeğer olmamıştır.*" (Gibb s. 109) şeklindeki değerlendirme herhangi bir geçerli dayanak sunulmadan söylenmiş tamamen öznel bir ifade niteliğindedir. Gibb çelişkili ifadeleriyle de dikkat çekmektedir. Bir taraftan Bâkî'nin, dilindeki saflık ve düzgünlük dolayısıyla klâsik Türk şairleri arasında en üst mevkide bulunduğunu söyleyip hemen akabinde "*Bâkî'nin Divanı Türkiye'de uzun süreden beri bütün edebî hayatın üzerine serilmiş olan Farsça kültürünü taklitçilik eğilimlerinin doruk noktasıdır.*" (Gibb s. 110) gibi tam aksi yönde bir beyanda bulunmak Gibb'in tutarsızlığını göstermesi bakımından ilginçtir. Bâkî'nin dili ve üslubu ile ilgili aşağıdaki ifadeler, şair hakkında verilmiş olan önceki hükümlerin tekrarı niteliğindedir:

“Divan şiirine İstanbul Türkçesi’ni yerleştirmek gibi bir rolü olan Bâkî zaman zaman halk söyleyişinden gelen ifade malzemesine de açılır. Bâkî tabiata ve zevk hayatına açık yönü ve üslûbu ile Şeyhülislâm Yahyâ ve Nedîm’e bir öncü sayılmıştır. Temiz ve âhenkli bir üslûba sahip olan Bâkî divan şiirine bir söyleyiş kudreti ve rahatlığı kazandırmıştır.” (Çavuşoğlu, 1991, s.539)

Bâkî’nin, divan şiirine İstanbul Türkçesini yerleştirdiği yönündeki bu ifade Bâkî’den önce şiirde kullanılan dili tanımlamayı zorunlu kılmaktadır. Farklı bir açıdan söylenecek olursa İstanbul Türkçesi Bâkî ile şiire girmişse öncesindeki dil en azından Necâtî Bey’in şiir dili nasıl tanımlanmaktadır? Bâkî’nin İstanbul Türkçesi bağlamında şiire getirdiği iddia edilen yeni ve farklı söyleyiş tarzının Yahyâ ve Nedîm gibi sonraki dönem şairleri üzerindeki etkisi meselesi ile ilgili olarak Mine Mengi Çavuşoğlu’nun söylediklerini destekleyen *“Gerek dönemi, gerekse ölümünden sonra etkisini ta Şeyh Galib’e kadar sürdüren Baki, ikinci sıradaki pek çok şairi etkilemesinin yanı sıra Türk edebiyatının en büyük şairlerinden Nef’i ve Şeyhülislam Yahya aracılığıyla Nedîm’i de etkilemiştir.”* (Mengi, 1999, s.162) şeklindeki açıklamalarıyla söz konusu klişe hükmü tekrar etmekten kurtulamamıştır. Mengi, Nedîm’in Bâkî’den doğrudan değil de Nef’i ve Yahyâ vasıtasıyla etkilendiğini söylemekle oldukça garip bir iddiada bulunmaktadır. Zira Gibb’in, Nef’î’nin şiirde kullandığı dil hakkındaki aşırı biçimde İrânîleşmeden etkilendiği yönündeki tanımlaması (1999, s. 197) onun, en azından İstanbul Türkçesi noktasında Bâkî ile Nedîm arasında bir köprü konumunda olamayacağını göstermektedir.

Köprülü, Bâkî’nin İstanbul Türkçesini başarıyla kullanmış olduğu yönünde bir iddiada bulunmadığı gibi tam aksine onu Türkçeyi küçümseyen sanatkarlar zümresine dâhil eder. Bu telakkisini kanıtlamak için de şairin aşağıdaki beytinde ikinci mısraı biraz da maksatlı olarak değiştirmekten çekinmez.

Her tâc olamaz fakr u fenâ şâhına ser-tâc
Terk ehlinün ey hâce biraz başı kabadur (Bâkî, G.106/2)

İkinci mısraın ilk kelimesi olan“terk” sözcüğü yerine Arap alfabesinde yazımı aynı olan“Türk” kelimesini kullanarak şairin, kendinin de bir mensubu olduğu Türk milletine hakaret mahiyetindeki “Türk ehlinin ey hace biraz başı kabadır” (Köprülü, 1999, s.197) biçimine dönüştürmüştür.

Nef’î ve Bâkî gibi şairlerin eserlerini tantanalı olarak tanımlayan Köprülü (1999, s. 207); Ziya Paşa’nın, “Şiir ve İnşâ” makalesinde klasik şiire karşı aldığı tavrı ve klasik şiirin Arap ve Acem şiirinin taklidi olduğu, bundan dolayı da gayri milli bir mahiyet arz ettiği yönündeki düşüncelerini zımnen de olsa kabul etmiş görünmektedir (1999, s.224).

Gerek Köprülü gerek Tanpınar tarafından Bâkî’nin dilinin süslü ve tumturaklı yapısına değinilmekte ve kullanılan dildeki Arapça ve Farsça unsurların mevcudiyeti vurgulanmaktadır. Köprülü Bâkî ve Nedîm’i gayri milli olarak nitelendirirken Tanpınar söz konusu şairlerin başarısını Arapça ve Farsça kelimeleri dilimize kazandırmaları ve aruzu kullanmadaki maharetlerine bağlar (2001, s.3). Şentürk ve Kartal da Bâkî hakkında imale ve zihaf gibi aruz kusurlarını asgariye indiren şair tanımlamasını yapmaktadırlar (2005, s.284).

Aruz veznini Türkçeye uygun hâle getirme meselesi de ayrı bir tartışma konusudur. Bu iddiayı dile getirenler Bâkî’nin şiirindeki imale ve zihaf gibi aruz kusurlarının azlığına işaret ederler. Öncelikle belirtilmesi gereken husus, büyük bir kusur sayılan zihafın Türk şiirinde tesadüf edilebilecek örneklerinin oldukça sınırlı olduğu gerçeğidir. Başka bir ifadeyle zihaf gibi yapılması hoş karşılanmayan bu aruz kusuruna rastlanmaması Bâkî’ye has bir durum olmayıp klasik Türk şiiri sahasındaki şairlerin genel özelliği durumundadır. Öte yandan vokal açısından zengin bir dil olan Türkçede açık heceli kelimelerin kapalı hecelilere göre -en azından Arapça ve Farsça kelimelerle karşılaştırıldığında- daha fazla bulunması imaleyi zorunlu bir tasarruf haline getirmektedir. Bir şairin fazlaca imale yapmaması, kelime kadrosu tercihinde daha çok -özellikle uzun ünlülere bağlı olarak kapalı heceli kelimelerin yoğunluğu sebebiyle- Arapça ve Farsça asıllı

sözcüklerin seçilmesiyle açıklanabilir. Yani aruzun sağlam bir şekilde kullanılmış olması İstanbul Türkçesinin mükemmel kullanımına değil yabancı unsurların yoğunluğuna delalet etmektedir.

Tanpınar da üç şairi İstanbul lehçesini kullanma ve Türkçeyi aruza uygun hâle getirme noktasında birleştirmekte ve böylelikle kendinden önceki değerlendirmeleri tekrar yoluna gitmektedir. Ancak o da bir taraftan İstanbul lehçesi vurgusu yaparken diğer taraftan “*Ancak Bâkî ile, Arap, Fars kelimelerinin şiir dilimize iyice yerleşmesinden sonra, dil zevkimiz ve tahassüs imkânlarımız değişir, olgunlaşır.*” (Tanpınar, 2001, s.337) şeklinde kendi görüşünü inkar eder nitelikte tuhaf bir ifade ile Bâkî'nin başarısını Arapça ve Farsça unsurları şiir diline yerleştirmesiyle açıklamaktadır.

İddialara konu olan İstanbul Türkçesinin kullanımı meselesi izaha muhtaç bir durum arz etmektedir. İstanbul Türkçesinin kullanımı Arapça ve Farsça unsurların kullanım yoğunluğu bağlamında değerlendirilecekse Bâkî'nin şiir dilinde bu iki dile ait unsurların klasik Türk şiir dilinin ve dönemin Osmanlı Türkçesinin doğası gereği oldukça fazla tercih edildiği görülecektir. Söz varlığı ile ilgili bu unsurların kullanım yoğunluğu bir dereceye kadar anlaşılabilir bir tercihtir. Ancak her iki dile ait özellikle Türkçe sentaks yapısına uymayan söz dizimi ile ilgili gramer özelliklerinin yoğunluğu dolayısıyla, kullanılan dilin, içerisinde “Türkçe” kavramı bulunan hiçbir ifade ile birlikte anılma hakkı yoktur. Bu ayrım belirtildikten sonra dil özellikleri ile ilgili örnekler daha sağlıklı değerlendirilebilecektir.

Aşağıda Bâkî'den alınan ve nispeten Türkçe unsurların ağır bastığı örnek beyit, Bâkî'nin İstanbul Türkçesini kullanma noktasındaki durumu hakkında bir ipucu verecektir:

Bencileyin günin geçürür âh u vâh ile
Sencileyin vefâsuzı her kim sever geçer (Bâkî, G.62/2)

Beyitte kullanılan kelime kadrosu köken itibarıyla Türkçe ağırlıklıdır. Bu durumun beyte gözle görülür bir estetik değer katıp katmadığı tartışmaya açıktır. Eğer tumturaklı bir dil kullanıp kullanmama şairin veya şiirinin değerinin ölçülmesinde bir kıstas olacaksa şiirlerinde pek az örneğine rastlanan yukarıdaki gibi beyitler Bâkî'yi büyük şair olarak takdir etmeye veya Türkçeyi mükemmel kullanan bir sanatçı olarak tasavvur etmeye yetmeyecektir. Aslında Bâkî'yi büyük şair yapan şiirleri yukarıdaki gibi örneklerde değil, Kanuni Sultan Süleyman için kaleme aldığı mersiyesinin birinci bendinin ilk iki mısraı gibi hafızalardan silinmeyen örneklerde aramak daha sağlıklı olacaktır.

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm u neng
Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-direng (Bâkî, Trk.1/1)

Her iki mısra tamamen Farsça unsurlarla kurulmuş, gerek ahenk gerek anlam açısından ilk etapta muhatabını sarsan dünyanın faniliği karşısında insanın alması gereken tavrı haykıran söylemiyle estetik anlamda bir önceki örnekle kıyas kabul etmez bir mahiyet arz etmektedir. Bâkî'nin edebî kişiliği ile ilgili olarak yapılacak değerlendirmelerde onun üslubu, şiir malzemesini kullanmaktaki hüneri ve entelektüel birikimi, dikkat edilmesi gereken hususların başında gelecektir. Onun İstanbul Türkçesini en iyi kullanan şair olarak takdim edilmesi için gerekçe gösterilecek çok sayıda örnek olduğunu iddia etmek kanıtlanmaya muhtaçtır. Dönemin dil özellikleri hassaten İstanbul Türkçesi ile ilgili hangi kıstasların belirlendiği belli değilken ve şairin şiirlerinin çoğunluğu klasik şiir geleneğinin doğal bir özelliği olarak Farsça ve Arapça unsurlardan müteşekkil, yüksek zümreye hitap eden, oldukça süslü bir dille yazılmışken onun dili ile ilgili mezkûr hükümlerin benimsenmesi doğru bir tutum gibi görünmemektedir. Bâkî'yi, İstanbul Türkçesini en iyi kullanan şair olarak nitelemek yerine onun büyüklüğünü şiir dilindeki başarısına, dili kullanmadaki ustalığına ve üslubuna bağlamak daha yerinde olabilirdi. Zira klasik Türk şiirini meydana getiren dil İstanbul Türkçesi değil, Türkçenin yanı sıra Farsça ve Arapçanın da ağırlıklı olarak yer aldığı dönemin sanat ve edebiyat dili durumundaki Osmanlı Türkçesidir. Bâkî şiirinin en güzel numunelerinden olup günümüzde dahi dillerden düşmeyen aşağıya alınan beyitlerdeki dili

İstanbul Türkçesinin en güzel kullanım şekli olarak kabul etmek mümkün olmamakla birlikte şiir dili bağlamında mükemmel örnekler olarak değerlendirmek çok da yanlış sayılmayacaktır:

Nedür bu handeler bu işveler bu nâz u istignâ
Nedür bu cilveler bu şîveler bu kâmet-i bâlâ

Nedür bu pîç pîç ü çîn çîn ü ham-be-ham kâkûl
Nedür bu turralar bu halka halka zülf-i müşğ-âsâ

Nedür bu ârız u hadd ü nedür bu çeşm ü ebrûlar
Nedür bu hâl-i Hindûlar nedür bu habbetü's-sevdâ

Miyânun rişte-i cân mı gümüş âyîne mi sînen
Bünâgûşunla mengûşun gül ile jâledür gûyâ

Vefâ ummaz cefâdan yüz çevürmez Bâkî âşıkdur
Niyâz itmek ana cânâ yaraşur sana istignâ (Bâkî, G.6)

Görüleceği üzere gazelde kullanılan dil, Arapça ve Farsça söz varlığının hissedilir biçimde kullanıldığı, klasik Türk şiir dilinin tipik bir numunesini teşkil etmektedir.

Bâkî'nin "hazan gazeli" olarak bilinen bir diğer şiiri de gerek ritim ve ahenk gerekse anlam bağlamında okuruna sunmuş olduğu sonbahar manzarasıyla emsaline az rastlanır bir güzellik taşımaktadır. Ancak bu güzellik İstanbul Türkçesinin kullanımına değil klasik Türk şiir dilinin zenginliğinin şairin kendine has üslubuyla bütünleşmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Gazelin matla beytinde şu ifadelerle yer verilmiştir:

Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düşdi çemende berg-i dirahit itibârdan (Bâkî, G.371/1)

Görüleceği üzere Bâkî, bahar mevsiminin sona erişi ve sonbaharın gelişini metaforik bir söylemle yaprakların itibardan düşmesi biçiminde hüsn-i ta'lil sanatıyla ifade etmektedir. Şair bunu yaparken köken itibarıyla Arapça ve Farsçaya ait olmakla birlikte Osmanlı Türkçesinin zengin söz hazinesine dâhil olmuş kelime ve kelime guruplarından istifade etmiştir.

Aşağıya alınan beyit Bâkî'nin merkeze İstanbul Türkçesini (eğer şairin dili ile ilgili İstanbul Türkçesi tanımlaması kabul edilecekse) olarak meydana getirdiği, estetik anlamda değeri tartışmaya açık, edebî açıdan bayağı sayılabilecek benzetme unsurlarıyla kurgulanmış ve bu anlamda şairin büyüklüğüne yakışmayan bir görüntü arz etmektedir:

Başumı kesdüğine râziyem ol hûnînün
Ayagın bassa yüzüm üstüne kassâb gibi (Bâkî, G.507/3)

Beyitte, sevgili uğruna can verme hususu "kasap gibi yüzümün üstüne bassa" biçiminde kaba bir ifadeyle klasik şiirde çok sık kullanılan "kurban" ile ilgili mazmunlar arasında en kötü örnekler arasına girmeye oldukça müsait bir durum arz etmektedir.

Şair ve şiir ile ilgili değerlendirmelerde şiir dili noktasında Bâkî için iddia edilen hususlar sonraki yüzyıllarda sırasıyla Şeyhülislam Yahya ve Nedîm için de dillendirilmiştir. Hatta dil ve üslup benzerliğine dayalı yüzyıllar arası hayali bir temsil köprüsü veya ekol olarak adlandırılabilir bir ilişkilendirme ile söz konusu şairler arasında zorlama bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Bu zorlama bağlantıda bizzat Nedîm'in gazel alanındaki üstünlükleri iddiasıyla Bâkî ve Yahyâ için söylediği meşhur mısraın da etkisi yadsınmaz:

Nef'î vâdî-i kasâidde sühan-perdâzdır
Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi (Nedîm, K.14/38)

Gazel nazım şeklinin iki üstadı olarak Bâkî ve Yahyâ'yı zikretmesi Nedîm'in bu iki şaire olan beğenisini ortaya koymakla birlikte adının onlarla anılmasına da katkıda bulunmuştur.

Kınalızade'nin hükümlerinin açık etkisi altında yapmış olduğu değerlendirmelerde Gibb geçiş dönemi şairi olarak belirlediği Yahyâ için “*Bir kurucu olarak, en azından bu grubun bir lideri olarak Yahya tabiatıyla Nef’î’den şiirindeki uygulaması olan aşırı İrânîleşmeden çok az etkilenmişti. Bir elini Bâkî’ye uzatırken bir elini de Nedim’e uzatır.*” (Gibb, 1999, s. 197) iddiasında bulunur. Sonrasında şairin tamamen klasik üslupla kaleme almış olduğu “çözdi” redifli gazelini gerçekçi ve yeni yapısıyla bir geçiş dönemi şairinin eseri olarak takdim eder (Gibb, 1999, s. 200-201). Şair ile ilgili olarak “*Yahyâ Efendi, daha önceki asırlarda Necâtî Bey ve Bâkî tarafından temsil edilen şehir Türkçesini başarıyla devam ettirmiştir.*” (Şentürk ve Kartal, 2005, s.377) şeklinde ortaya konulan iddia yine önceden verilmiş hükümlerin sorgusuz kabul edilmesine örnek teşkil etmektedir.

Daha önce ifade edildiği üzere Yahyâ'nın Bâkî ve Nedîm arasında bir köprü vazifesi gördüğü şeklindeki ifade herhangi bir tenkide tabi tutulmadan kabul görmüştür. Nitekim İslâm Ansiklopedisinde Yahyâ Efendi maddesinde Bayram Ali Kaya bu durumu “*Kimi manzumelerindeki akıcılık ve şuh ifadelerle daha sonra Nedîm’de rastlanır. Nitekim Gibb onun Bâkî ile Nedîm arasında bir köprü konumunda bulunduğunu belirtir.*” (Kaya, 2013, s. 245) ifadesiyle Gibb’e referansta bulunarak dile getirirken Ahmet Kabaklı da bu hususu “*Divân şiirinin dilini güzelleştirmek ve İstanbul şivesini şiirlerinde canlı ve güzel kullanmak bakımından Bâkî ile Nedîm arasında bir köprü gibi olan Yahyâ Efendi, İmparatorluğun en karışık yıllarında, 91 sene yaşamıştır.*” (Kabaklı, 2008, s.669) biçiminde benzer ifadelerle belirtmiştir. Mine Mengi ise “*Bazı kaynakların, Yahya'nın Baki ile Nedim arasında 'köprü' oluşturduğu görüşünde olmalarında gerçek payı vardır. Gerçekten, rindane ve aşıkane konulu gazelleri İstanbul Türkçesinin en güzel örnekleri arasındadır.*” (Mengi, 1999, s.187) cümleleriyle onun köprü fonksiyonuna ve kullandığı “İstanbul Türkçesi”ne işaret etmiştir. Yine Kaya, Yahyâ'nın şiir diline işaret ederken “*Divanında mahallî unsurlara da yer veren şair dil ve ifade yönünden Necâtî, Zâtî ve Bâkî tarzını sürdürerek şehirli Türkçe'sini şiire hâkim kılmaya çalışmış, sanat uğruna dolaylı ve külfetli anlatımlardan kaçınarak sade ve samimi bir söyleyiş benimsemiştir.*” (Kaya, 2013, s. 245) diyerek onun dilindeki sadeliği “şehirli Türkçesi” kavramıyla tarif etmiştir.

Yahyâ'nın şiirlerindeki dil özelliklerinin; Türkçe asıllı kelimeleri, atasözlerini ve deyimleri kullanımındaki başarısı noktasında tercih ettiği dil bakımından Necâtî Bey’le karşılaştırmak ve iki şairin şiirleri arasında bu yöndeki benzerliğe dikkat çekmek doğru bir tutum olacaktır. Ancak şiirlerinde Arapça ve Farsça unsurları kullanma bağlamında hiç de tereddüt göstermediği anlaşılan Bâkî ile Yahyâ arasında bu anlamda bir halef selef ilişkisi kurmaya çalışmak pek de isabetli sayılmayacaktır. Hele Yahyâ'nın şairlik istidadını mezkûr iki şairle kıyaslamak ya da onlarla aynı çizgide olduğunu söylemek fazla iddialı hatta zorlama bir tez olmaktan öteye geçemeyecektir. Yahyâ ve kısmen de sonraki dönemde onun temsilcisi olarak gösterilen Nedîm'in “mahallîleşme” ve buna bağlı olarak “dilde sadeleşme” çabaları eğer yenilik olarak kabul edilecekse halk ozanlarının şiirleri yeni olma noktasında öteden beri var olagelmiş örnekler sunmaktadır.

Yahyâ'nın gazellerinde görülen söyleyiş hususiyetleri şairin gerek Bâkî'nin dilinden gerekse Nedîm'in gazellerindeki dilden daha sade bir dil kullandığını göstermektedir. Yukarıda izah edildiği üzere burada sadelikten kasıt söz varlığı yönünden ziyade Arapça ve Farsça terkipler gibi gramer tercihleri bakımındandır. Aşağıdaki gazel Yahyâ'nın gazellerindeki genel dil özelliklerini muhtasar olarak bünyesinde taşıyan bir örnek olarak dikkate değer tespitlere ışık tutmaktadır:

Agyârı urup virme bâzûlarına zahmet
Öldürmek ise kasdun şâhum koluna kuvvet

Her toluda sultânım bir bûse olur dirler
Güstâhlık olmasun sizde nicedür `âdet

Bir hâlde uşşâka râhat mı var ey meh-rû
Geh bîm-i gam-ı fûrkat geh fikr-i dem-i vuslat

Nergisleri dil-dârun mâdâm ki ola bîmâr
Bir lahza müyesser mi dil-hastelere râhat

Hân-ı ni`âm-ı vuslat çok nâz u niyâz ister
Hûn-ı dile râzî ol Yahyâ hele bî-minnet (Yahyâ, G.25)

İlk iki beyit ile üçüncü beytin ilk mısraında Arapça ve Farsça terkipler bulunmayıp kelime kadrosu bakımından da nispeten Türkçe kökenli kelimelerin baskın kullanımı söz konusudur. Bu durum süssüz, rahat ve külfetsiz bir söyleyiş özelliği olarak hemen hissedilebilecek bir mahiyettedir. Ancak üçüncü beytin ikinci mısraından itibaren gazelin sonuna kadarki bölüm hem söz varlığı açısından hem de terkiplerin kendini hissettirecek yoğunluğu bakımından dili ağırlaştırmakta ve daha ziyade klasik dile yaklaşmaktadır. Gazelin tam yarı yarıya denk gelecek biçimde iki ayrı yapıdaki üsluba işaret eden yapısı bir anlamda Yahyâ'nın şiir dilindeki tutarsızlığı veya en azından kararsızlığı göstermesi bakımından ilginçtir.

Başu açık yalın ayak abdâlun olmuşdur güneş
Bir yirde ârâm eylemez şevkünle dünyâyı gezer (Yahyâ, G.49/2)

Beyitte Yahyâ, tercih ettiği kelime kadrosu ve ifade tarzıyla Necâtî Bey'i hatırlatmaktadır. Ancak aynı beyitte Bâkî'yi anımsatacak hiçbir işaret bulunmamaktadır. Aşağıdaki gazel külfetsiz ve sanat kaygısından uzak söyleyiş özellikleriyle Yahyâ'nın şiir dili hakkındaki iddiaları destekler nitelikte sade ve mahallî özellikler taşımaktadır:

Sun sâgarı sâkî bana mestâne disünler
Uslanmadı gitdi gör o divâne disünler

Peymânesini her kişi toldurmada bunda
Şimden girü bu mescide mey-hâne disünler

Dil hânesini yık koma taş üstüne bir taş
Sen yap anı iller ana vîrâne disünler

Gönlünde senün gayr u sivâ sûreti neyler
Lâyık mı bu kim Ka`beye büt-hâne disünler

Yahyâ'nun olup sözleri hep sırr-ı mahabbet
Yârân işidüp söyleme yâbâne disünler (Yahyâ, G.92)

Söz varlığı, özellikle de söz dizimi bağlamında Türkçe unsurların Arapça ve Farsça unsurlar karşısında -klasik şiirin genel dil özellikleri açısından- nispeten daha hissedilir biçimde kendini gösterdiği gazel Yahyâ'nın kendi dönemi söz konusu olduğunda şiir dili açısından ayırt edici niteliktedir. Ancak bu dil ve üslup özellikleri, şairin bütün şiirlerine yansıyan genel nitelikteki hususiyetler olmaktan çok münferit örnekler olarak tezahür etmektedir.

Yukarıda ele alınan beyitler ve gazeller ışığında Yahyâ'nın şiirine yansıyan dil özellikleri ile Bâkî'nin dil malzemesinin aynı veya benzer olduğunu söylemek, her iki şairi İstanbul Türkçesinin kullanımı noktasında birleştirmeye çalışmak oldukça iddialı hatta zorlama bir çaba olmaktan öteye geçemez. Bâkî'nin ağdalı üslubuna karşı Yahyâ'nın kullanmayı tercih ettiği oldukça sade dil arasındaki fark bu iki şairin en azından dil ve üslup bağlamında aynı tarzın temsilcileri olmaları tezini hükümsüz kılmaktadır.

Bâkî ve Yahyâ ile ilgili değerlendirmelerden sonra, araştırmacılar tarafından söz konusu iki şairin temsilcisi, takipçisi ve hatta taklitçisi olarak kabul edilen Nedîm ile ilgili mülâhazalar da oldukça dikkat çekici bir mahiyet arz etmektedir. Gibb, Nedîm ile ilgili mülâhazalarında öncelikle Tanzimat sonrası sanatçı ve aydınlarından Namık Kemal, Ekrem, Ebuzziya Tevfik ve Celal Bey tarafından şair için yapılan övgü dolu değerlendirmelere yer verdikten sonra Ziya Paşa'nın onu Yahyâ'nın basit bir taklitçisi olmakla itham edişinden bahseder (Gibb, 1999, s. 287-290). Daha sonra şair hakkında kendi hükmünü verirken şunları kaydeder:

“O kadar seçkin şahsiyetlerin önemle belirttikleri bir husus hakkında, yabancı birinin aykırı bir görüş belirtmesi biraz küstahça olacaktır; benim de Nedim hakkında herhangi bir görüş ifade etmeye cüret etmem hayli sıkıcı da olsa, öyle görünüyor ki, Nedim hakikaten bir Bahâî ya da Yahya kopyacısı değildir. Üslubu, dili ve tarzı tamamen kendisine aittir.” (Gibb, 1999, s.290)

Görülüyor ki Gibb'in yukarıda yer alan ifadesindeki ruh hâli, çalışmanın başında işaret edilen günümüz edebiyat araştırmacısının ruh hâlini anımsatmaktadır. Seçkin şahsiyetlerin söylediklerine aykırı bir görüş belirtmenin küstahça kabul edilmesi daha o dönemde baskılayıcı bir anlayışın etkilerini göstermesi bakımından ayrıca ilginçtir. Gibb, Nedîm'in şiire getirdiği yeniliklerden ve özellikle sanatındaki “millî” karakter noktasından ve Türkçeyi onun kadar kimsenin başaramadığı bir biçimde kullandığından bahsettikten sonra şairi pek de üzerinde durulmaya değer bulmayan Hammer'in iyi bir münekkît olmadığına dikkat çeker (Gibb, 1999, s. 291).

Nedîm'in Yahyâ takipçisi veya taklitçisi olup olmadığı hususunda, her iki şairin aşağıya alınan beyitleri arasındaki benzerlik az da olsa bir fikir verecektir:

Bir şeker-handeyle bezm-i şevka câm etdin beni
Nîm sun peymâneyi sâkî tamâm etdin beni (Nedîm, G.158/1)

Nedîm'in “tamâm etdin beni” cümlesi hem kavramsal olarak işaret ettiği hamlıktan olgunluğa geçiş veya kemâle erme durumu hem de ifade tarzı bakımından akla Yahyâ'nın aşağıdaki beytini getirmektedir:

Getür câm-ı sürûr-encâmı diller şâd-kâm olsun
Tamâm itdi bizi gam sâkiyâ gam da tamâm olsun (Yahyâ, G.272/1)

Yahyâ'nın; kemâle erme, olgunlaşma anlamındaki “tamâm itdi” ve “tamâm olsun” ifadeleriyle kurup geliştirdiği matla beyti âdetâ Nedîm'in beytinin ilhamı veya çıkış noktası gibi bir görüntü arz etmektedir. Bu durum, Ziyâ Paşa'nın iddia ettiği taklitçilik meselesi için uygun bir örnek teşkil etse de bu beyit ve benzer nitelikteki, iki şairin ortak üslup özelliklerini yansıtan örnekler mutlak manada bir temsil, takip veya taklit iddiasının doğruluğu için yeterli kabul edilmeyecektir.

Bâkî-Yahyâ-Nedîm çizgisinin kronolojik olarak sonuncu sıradaki şairi Nedîm için en fazla dile getirilen iddiaların başında, mezkûr iki şair için de söz konusu edilmiş olan İstanbul Türkçesini kullanma başarısı yer almaktadır.

“Nedîm'in tam bir İstanbul şairi oluşu, ele aldığı çevrelerle beraber dil ve üslûbunda da görülmektedir. Nedîm'deki bu zarîf şive, ilkin Bâkî'de başlayıp Yahyâ'dan geçerek şairimizde son kıvamını bulmuştur. İstanbul ağzını ve deyimleri ve hatta konuşma şivesi ile en güzel kullanan Nedîm'dir.” (Kabaklı, 2008, s.722).

Bâkî'yi parnasiyen olarak takdir eden Kabaklı “Bâkî'nin bir başka önemi, şiirlerine alımlı ve şuurlu bir tarzda, İstanbul şive ve konuşmasını yerleştirmiş bulunmasıdır. Onun açtığı bu şive yüzyıllar boyu yürünen, gezilen geniş caddeler gibi nice şairlerce benimsenmiş Nedîm ise bu yolun hem menzil, hem konağı olmuştur.” (Kabaklı, 2008, s.599) sözleriyle Nedîm'i onun başarılı bir takipçisi ilan etmekte ve onu Bâkî'nin İstanbul Türkçesi bağlamında klasik şiire getirmiş olduğu

anlayışı zirveye taşımakla vasıflandırmaktadır. Bâkî ile Nedîm arasındaki ilişkiye istinaden “*Bu itibarla şahsiyetleri birbirine çok yakın olan Bâkî ile Nedîm arasındaki fark, iki şairin yaşadıkları devirden ibarettir, demek pek de hatalı bir hüküm sayılamaz.*” (Tanpınar, 2001, s.10) şeklindeki beyanıyla Tanpınar da Nedîm’i, Bâkî’nin bir devamı veya temsilcisi olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci önemli iddia, Bâkî’den ziyade Yahyâ için geçerli olup aynı zamanda bir ekol veya akım olarak da değerlendirilen mahallileşmenin bir temsilcisi olduğu iddiasıdır. Nedîm’i mahallileşme akımının en önemli temsilcisi olarak gösteren ve onun epiküryen bir şair olduğuna dikkat çeken Mengi “*15. yüzyılda Necati Bey’le başlayan ve devam ettirilen mahallileşme hareketi Nedîm’de daha da gelişmiştir. Halk dilinde kullanılan kelime ve deyimler, adetler Nedîm’in şiirinde daha çok ve ustaca kullanılmıştır. Bâkî’nin şiir diline soktuğu İstanbul şivesi, Nedîm’de şiir dili olmuştur.*” (1999, s.210) iddiasıyla şiire İstanbul şivesini kazandıran sanatçının Bâkî olduğunu ve Nedîm’in de bu şiveyi müstakil manada bir şiir dili olarak geliştirip şiire yerleştirdiğini iddia etmektedir.

Üçüncü olarak da Nedîm’in “Nedîmâne” olarak adlandırılan ve esasını “şuhluk” ve “yerlilik”ten alan yepyeni bir üslubun kurucusu olduğu iddia edilmektedir. Konu ile ilgili olarak “*Kasidede Nef’î’nin, gazelde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî’nin etkisinin revaçta olduğu şiir ortamında yetişen Nedîm çok geçmeden “Nedîmane” denilen yeni bir tarz geliştirmiştir. Bu tarzın esasını söyleyiş mükemmelliği, yerlilik arzusu ve şuh eda oluşturur.*” (Macit, 2006, s.511) ifadeleriyle “Nedîmane” üslubu tanımlayan Macit’in “yerlilik arzusu” ve “şuh eda” olarak belirlediği özellikler Nedîm için kabul edilebilir olsa da “söyleyiş mükemmelliği” kavramı oldukça öznel, tartışmaya açık ve iddialı bir mahiyet arz etmektedir. Zira her şair için en önemli husus mükemmel söyleyişi elde etmektir ve bunun aksi yönde bir tutum sergilemek sanatın doğasına aykırıdır.

Aslında biraz dikkat edilecek olursa Nedîm’in şiirde kullanmış olduğu dilin belli bir standart görüntü sergilemediği fark edilecektir. Özellikle musammatlarında, iddia edildiği gibi sade ve anlaşılır bir üslup hâkimken gazellerde klasik yapının özellikleri daha çok hissedilir. Şairi, mahallileşmenin kendi dönemindeki en büyük temsilcisi olarak kabul eden Muhsin Macit şunları kaydetmektedir:

“Onun şiirlerindeki önemli özelliklerden biri de yerlilik merakıdır. Divan şiirinde Necâtî Bey’le belirginleşen, Bâkî ve Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahyâ gibi şairlerin eserlerinde mükemmelleşen mahallileşme akımının XVIII. yüzyıldaki en büyük temsilcisi Nedîm’dir. İfade ve üslûpta halk edebiyatına yakınlaşması, gerçek hayattan alınan unsurları kullanması, günlük dilden gelen deyimlere yer vermesi, yerlilik arzusunu gösteren unsurlar olarak değerlendirilmektedir.” (Macit, 2006, s.511)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere şiirde mahalli unsurlara yer verilmesi, Necâtî Bey’den başlayıp Şeyh Gâlib’e kadar olan dönemde ve özellikle de Nedîm ve Gâlib’in yaşadığı 18. yüzyılda çok sık rastlanılan bir durumdur. Nedîm mahalli unsurlara yer verirken klasik şiir malzemesini değiştirme yönünde birtakım tasarruflarda bulunmuş yer yer başarılı da olmuştur. Onun şiire getirmiş olduğu yeniliklerle ilgili Muhsin Macit şu açıklamalarda bulunur:

“Bulduğu yeni bir imajı veya hoşuna giden orijinal benzetme unsurlarını şiirlerinde tekrar tekrar söz konusu eden Nedîm’in asıl kudreti dili kullanmadaki ustalığındadır. Konuşma dilinden gelen söyleyişleri kullanmadaki dehası ve âhengi sağlamadaki titiz işçiliği onu çağdaşlarından ayırır. Kafiye, redif ve vezinde fevkalâde başarılıdır. Ara sıra Türkçe kelime ve eklerle yaptığı kafiyelerdeki âhenk ve tabiiyet daha önceki şairlerde az rastlanan bir husustur. Aruzun mûsikisini yakalayarak onu âdeta bir âhenk unsuru olarak kullanması şiirlerine bestelenmeye elverişli bir yapı kazandırmıştır.” (Macit, 2006, s.511)

Gölpınarlı; Nedîm'in, şiirde Bâkî ve Yahyâ ile yansıma bulduğunu iddia ettiği ifade güzelliği, beyan nezaheti ve hayal inceliği bakımından Türk edebiyatının mübalağasız en yüksek şairi olduğunun altını çizip onun şiirinde önemli bir yere sahip olan İstanbul ve İstanbul Türkçesi hakkında “*Nedîm, İstanbullu bir şâirdir. Hele şarkılarını saran İstanbul havası, hiç olmazsa İstanbul konaklarında esen ve esintisi mesirelere, kahvehanelere taşan bir havadır ve bu nağmenin dili, tam İstanbul dilidir. Terkipler ve uydurma Türkçe, onda sadeliğe doğru bir gelişmeyle eştir.*” (Gölpınarlı-Nedim Divanı, 2004, s.XXIX) ifadelerine yer verirken Şentürk ve Kartal şairi yeni çığır açan, İstanbul'un günlük hayatından sahneleri tablolar hâlinde resmetmek suretiyle çağını aşan bir sanatçı olarak tavsif etmektedir (2005, s.439-440). Benzer değerlendirmelere yer veren Macit de “*XVIII. yüzyılda halk şiiri ve divan şiiri arasında görülen nisbi yakınlaşmada onun hece vezniyle yazılmış iki koşmasının önemli yeri vardır. Ancak şairin en dikkate değer yanı şiirlerinde İstanbul hayatından sahneler sunmuş olmasıdır.*” (Macit, 2006, s.511) şeklindeki mülahazalarıyla onun şiirinin, bir bakıma halk şiiri ve dîvân şiirinin kesişim noktasında oluşundan ve yoğun biçimde İstanbul'un günlük hayat sahnelerini resmeden yönünden bahseder.

Köprülü, şairi şiirindeki millî ve mahallî öğeleri kullanması yönüyle âdeta kutsamaktadır. Millî hassasiyetleri ve Türkçenin önemi noktasındaki söylemlerine rağmen büyük şair Nevâî'nin millî vezne kayıtsız oluşu, şairin millî vezinle söylediği tek bir şiire dahi tesadüf edilemediği gerçeğine işaret eden Köprülü; millî ve mahallî unsurlara, bu bağlamda halk şiirine rağbetin ancak Nedîm'den sonra arttığına dikkat çekmektedir (1999, s.217-218-219).

Onun şiirinde konuşan kişi zevk ve eğlence düşkünü, hayatı dolu dolu yaşama hevesinde İstanbul'un en güzel seyirlik mekânlarında gününü gün eden, biraz epiküryen, şuh ve çapkın bir İstanbullu olarak tezahür eder. Ancak her yeniliğin başarı sayılamayacağı, yenilik adına yapılan girişimlerin şiirde bayağılaşma ve estetikten uzaklaşma gibi menfî neticelere sebebiyet verebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Diğer bir ifadeyle sanatın kendi mecrasından çıkarılarak mahallileşme, millileşme gibi amaçlar doğrultusunda dönüştürülmeye çalışılması klasik Türk şiirinin 18. yüzyılda miadını doldurması örneğinde olduğu gibi sanatı köreltici bir tesir yaratır.

Mahallileşme ve dilde sadeleşme eğilimlerinin şiirde yenilik olarak sunulması klasik şiirle paralel olarak varlığını devam ettirmiş olan halk şiirinin yok sayılması anlamına gelmektedir. Zira klasik şiire yeni bir soluk getirdiği iddia edilen millî ve mahallî unsurlar daha önce de belirtildiği üzere zaten halk şiirinin dil malzemesi içerisinde mevcut bulunmaktaydı. Klasik şiiri halk şiirine uyarlama şeklindeki hamleler -18. yüzyılda Nedîm ve Şeyh Gâlib'in hece ölçüsüyle yaptıkları denemeler de düşünüldüğünde- yenilik olmaktan çok klasik yapıyı bozan, klasik olgusunu ortadan kaldıran teşebbüslerdir ve neticeleri bakımından şiirin gelişimine katkı sunamayan bu girişimler klasik şiirin sonunu hazırlamıştır. Dolayısıyla şiirde büyük bir merhale gibi sunulan klasik olanı yıkma bahasına şiir malzemesini zenginleştirme çabaları, yeni olana kapı aralayamadığı gibi eski olanı muhafaza etme imkânı da bırakmamış ve klasik şiir Şeyh Gâlib ile noktalanmıştır.

Amân pek yârelendim ol nigâh-ı şûh-ı evbâşe
Kapıldım doğrusu ol yâl ü bâle ol güzel kaşe
Geçersen semtimizden yolun uğrarsa Beşiktâş'e
Efendim gel mürüvvet kıl senindir bende vü hâne (Nedîm, Ş.24/4)

Yukarıdaki bentte klasik şiirin izlerini bulmak oldukça zor görünmektedir. Dil sade ve anlaşılır olmakla birlikte gerek ahenk bakımından gerekse mana yönünden hiçbir dikkat çekici özellik arz etmemektedir. Bu bendi ele alırken günlük hayattan alınan “geçersen semtimizden yolun uğrarsa Beşiktâş'a” mısraı eğer iddia edilen mahallileşmenin ve günlük hayat sahnelerinin şiire konu edilmesinin bir örneği kabul edilecekse aynı mısraın edebî anlamda herhangi bir estetik güzellik taşımadığı, yenilik elde etme adına oldukça basit ve sıradan bir görüntü arz ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Aşağıya alınan bir şarkısının nakaratında şair şöyle seslenir:

Serd oldu hevâ çıkma koyundan kuzucağım (Nedîm, Ş.13/N)

Bir taraftan mahallî ve millî olanın temsilcisi diğer taraftan Türkçeyi mükemmel kullanan bir şair olarak “serd oldu” biçiminde mısraın sentaksını alt üst eden bir başlangıç şairin büyüklüğü ile bağdaşmaz. Daha da vahim olan husus “koyundan çıkmak” ifadesiyle yapılmaya çalışılan ve ifadeyi şiir olmaktan çıkarıp basit hatta bayağı bir niteliğe bürüyen, “ihâm-ı kabîh” niteliğindeki tevriye denemesidir. Aşağıda İstanbul Türkçesinin bir başka başarılı (!) kullanımı görülmektedir:

Be dest-i gamze nüvâziş-gehidir ol çeşmin
Kenâr-ı rûy-ı fezâ taraf-ı gabgab-ı âşûb (Nedîm, G.9/2)

Beyitteki ifadeyi gerek lafız gerekse mana itibarıyla günlük hayattan alınmış millî özellikleri muhteva bir şiir örneği saymak ne derece sağlıklı bir değerlendirme olacaktır? Şairin bu beyitte ortaya koymuş olduğu dil ve üslup özelliklerine bakıldığında bambaşka bir mahiyet arz eden aşağıdaki beyit muhatabında farklı bir şaire ait olduğu izlenimi uyandıracak niteliktedir.

Topukların göricek mest olup safâsından
Pabuç gibi açılıp kaldı ağzı haffâfın (Nedîm, G.61/3)

Tamamen Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerden kurulu bir önceki beytin aksine sade ancak basit ve kaba bir Türkçenin kullanıldığı bu beyitte, sevgilinin topuklarını görünce kendinden geçen ayakkabıcının ağzının pabuç gibi açılması biçimindeki bayağı söylem herhalde hayal ve ifade zarafetini göstermede uygun bir misal teşkil etmeyecektir.

Nedîm’in yeni çığır açtığını söyleyenler milli şiirimiz olarak kabul edilen halk şiirini gereği gibi anlamamış görünmektedirler. Zira Nedîm’in özellikle şarkıları klasik şiir özelliklerinden çok halk şiir özellikleri gösterir. Rubaileri klasik rubai şekline çok halk şiirinin temel formlarından maniye yakın bir mahiyet arz etmektedir.

Zâhirde egerçi cümleden ednâyız
Erbâb-ı nazar yanında lik a’lâyız
Saymazsa hisâba nola ahabbâ bizi
Biz zümre-i şâirânda müstesnâyız (Nedîm, R.4)

Şairliği ile ilgili olarak kaleme aldığı yukarıdaki rubaide Hayyâm’dan veya Hâletî’den izler aramak veya mukayese yapmak en azından klasik şiir geleneği bağlamında mümkün görünmemektedir. Tamamen tefahür veya tekebbür denilebilecek tarzda ifadelerle kurulmuş bir şiir denemesi niteliğinde görünen rubai, Nedîm için takdir edilen şairlik derecesiyle eşdeğer bir mahiyet arz etmez. Gölpınarlı’nın çalışmasında yer almayıp Muhsin Macit tarafından hazırlanan Dîvân’da yer alan bir diğer rubaisinde şairin şöyle seslendiği görülür:

Meded ey mâh-rû şitâb eylersin
Cünbiş-i nâzükün bî-tâb eylersin
Ben seni ez-dil ü cân sevdiğim
Hem bilirsin de hem itâb eylersin (Nedîm, 2017, R.7)

Şairi millî bir kimliğe bürümek ve ona İstanbul Türkçesini en güzel kullanan şair unvanı vermek için birbiriyle yarışan araştırmacılar “ez-dil ü cân sevmek” gibi bir ifadeyi İstanbul Türkçesinin değil olsa olsa bir “şiveye mugayeret” durumunun örneği olarak gösterebilirler.

Sonuç

Buraya kadar yapılan bütün bu değerlendirmeler kişisel beğeni ve zevkin etkin rol oynadığı, doğruluk veya gerçeklik noktasında olmasa da tutarlılık noktasında tartışılması doğal kabul edilebilecek çıkarımlardan ibarettir. Burada amaçlanan; tezkire yazarları, Gibb, Ziya Paşa veya başka herhangi bir araştırmacının tam aksi yöndeki tez ve iddialarını çürütmek değil, onların çıkarımlarının hiçbir tenkide tabi tutulmadan ve sorgulanmadan kabulünün yanlışlığına işaret etmektir.

Edebiyat tarihçileri ve münekkitlerin çoğunluğunun dikkat etmedikleri veya bilinçli şekilde ısrar ettikleri önemli bir husus şiir veya daha geniş manada sanat eserinin herhangi bir fayda prensibine bağlı değerlendirilmesinin söz konusu yapılamayacağı meselesidir. Sanat eserinin millî, mahalli, anlaşılır veya muhtevasını günlük hayattan alan nitelikler taşımasının yüceltilmesi; sanat eserine ve sanatçıya yönelik eleştirinin de yönünü değiştirmektedir. Sanat eserinin kendine has yapısı içerisinde sadece estetik kıstaslarla değerlendirilmesi; herhangi bir ideoloji, dünya görüşü, din ve inanç ekseninde ele alınmaya muhtaç olmayan özel ve özerk bir yapıda kabul edilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle sanat eseri herhangi bir amaç için araç durumunda olmayacak kadar değerli ve biricik bir yapıya sahip bulunmalıdır. Böyle bir yapıdaki eserin ve eseri meydana getiren sanatçının; muhatabına kendini anlaşılır kılmaya, bilinen gerçeklikleri yansıtmaya, millî veya mahalli olma gibi endişeleri bulunmayacaktır. Klasik şiirin yapısı düşünüldüğünde tam da bu sebeplerden kendini herkese kabul ettirme ve bunun için de sanat ve estetik noktasında taviz verme bahasına sadeleşme, mahallileşme veya günlük hayata yaslanma kaygısı yoktur. Ona bu kaygıyı yükleyen veya yüklemeye çalışan, münekkitlerin gereksiz ve zorlama gayretleridir. Dolayısıyla şiir alanında ortaya koymuş oldukları eserlerle kendi devirlerinde öne çıkmayı başarmış Bâkî, Yahyâ ve Nedîm gibi klasik Türk edebiyatının üç usta şairi hakkında yapılacak değerlendirmelerde onların eserlerini önceden belirlenmiş koşullara bağlı olarak değerlendirmek bilimsel anlamda doğru bir davranış tarzı olmayacaktır. Gerek mezkûr üç şair hakkında gerekse diğer şairler ve eserleri ile ilgili mülahazalarda her araştırmacının kendi tetkikleri neticesinde ulaşacağı kişisel farklılıklara dayalı öznel nitelikteki değerlendirmeler, neticede elde edilecek hükümler açısından arzu edilen nispi nesnellığı sağlamakta büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Bâkî Dîvânı** (2015). (S. Küçük, Haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1991). **BÂKÎ**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.4, s.537-540, İstanbul: TDV Yayınları
- Gibb, E.J.Wilkinson (1999). **Osmanlı Şiir Tarihi III-V**. (A. Çavuşoğlu, Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kabaklı, Ahmet (2008). **Türk Edebiyatı II**. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaya, Bayram Ali (2013). **YAHYÂ EFENDÎ, Zekeriyâzâde**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.43, s. 245-246, İstanbul: TDV Yayınları.
- Köprülü, Fuad (1999). **Edebiyat Araştırmaları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Macit, Muhsin (2006). **NEDÎM**. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.32, s. 510-513, İstanbul: TDV Yayınları
- Mengi, Mine (1999). **Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nedîm Dîvânı** (2004). (A. Gölpınarlı, Haz.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Nedîm Dîvânı** (2017). (M. Macit, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>)
- Şentürk, A. Atilla ve Kartal, Ahmet (2005). **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Şeyhülislam Yahyâ Divânı** (2001). (H. Kavruk, Haz.). Ankara: MEB Yayınları.
- Tanpınar, A. Hamdi (2001). **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 77-95, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 06.04.2018 **Kabul Tarihi:** 27.07.2018

FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE DİVANİ'NDAKİ GAZELLERİNDE GÖNÛL

Heart at Gazals of Fuzlûlî's Turkish Divan

Hasan ŞENER¹

Kübra AKATAY²

ÖZ

Fuzûlî XVI. yüzyılda yaşamış, Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Şiirlerinde duygusallığı ön planda tutan şair, devrinde kıymetinin bilinmemesi, yoksulluk ve kimsesizlikten şikâyet etmiştir. Bu ilgisizlik şairin ruh dünyasını derinden etkilemiş ve bu durum onun şiir dünyasına da yansımıştır. Fuzûlî, şiirlerini kendine has üslubuyla ve ince hayallerle süslemiştir. Bu çalışmaya konu olan “gönül” kavramı Fuzûlî Divanı’nda beşerî ve ilahi aşkın kaynağı olarak işlenmiştir. Şair divanında gönül etrafında şekillenmiş çeşitli beyitler kaleme almış ve gönül kelimesi ile ilgili olarak çeşitli mecaz ve mazmunlar kullanmıştır. Fuzûlî Divanı’nda tecrit ve teşhis yoluyla âdeta ikinci bir âşık olarak ele alınmış olan gönül de tıpkı âşık gibi ağlar, kanlı gözyaşı döker, dert ve üzüntüyü arar, acı çekmekten hoşlanır. Bu anlam ilgileri çoğaltılabilir. Çalışmada, gönül kavramının çeşitli kaynaklardaki tanımı, bilim insanlarının kavram ile ilgili görüşleri, sufilere göre gönül kavramı ve klasik edebiyat şairlerinin kavramla ilgili beyit örnekleri verildikten sonra Fuzûlî divanında gönül kavramının hangi münasebetlerle kullanıldığı örnek beyitlerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Türkçe divan, gazel, gönül.

ABSTRACT

Fuzûlî who lived in the XVI. century, is one of the greatest poets of Turkish literature. Poet, whose poetries are at the forefront of sensuality, complained of not being known his value in his era, poverty and desolation. Being neglected affected his spirit world very deeply and this situation reflected on his poetry world. He decorated his poetries with his own style and his delicate dreams. “Gönül” concept subject to this study is evaluated as the source of human and divine love at Fuzûlî Divan. Poet in his Divan wrote different couplets composed of heart, and used metaphors and poetic themes about the word of heart. The heart approached as a second lover with the ways of isolation and diagnosis at Fuzûlî Divan cries like a lover, sheds bloody tears and looks for trouble and sadness, and likes having pain. This sense can be augmented. Moreover, the definition of different sources, the views of scientists about the concept, heart concept according to Sufis, classical literature poets’ couplet examples related to the concept and the reason of using the word in poet’s Divan have been tried to be explained with giving examples of couplets.

Key words: Fuzûlî, Turkish divan, gazal, heart.

Giriş

Gönül, Türk edebiyatında çokça zikredilen bir kavramdır. Gerek klâsik Türk edebiyatında gerekse halk edebiyatında vazgeçilmez bir unsur ve kavram olan gönül, sadece yazılı edebiyatta değil, sözlü kültür ortamında da, özellikle deyim oluşturmada, Türkçenin en üretken kelimelerinden biri olmuştur. Atalarımız gönülsüz yapılan işin, yenilen aşın bile ya karın ya da baş ağrıtaacağını söylemişlerdir. *Gönül hem verilebilir, hem alınabilir. Gönül kapılabilir, çelinebilir, kaptırılabilir, yıkılabilir, akabilir, akıtılabilir, bağlanabilir, berkitilebilir, azalabilir kısaca Türkçe gönülden yana zengin bir dildir* (Aydın, 1999:104). Klâsik edebiyat şairleri de hem ilahi aşkın hem de beşerî aşkın kaynağı olan gönülle ilgili beyitler kaleme almış ve gönül kavramını çeşitli mecaz ve mazmunlar münasebetiyle kullanmışlardır.

¹ Doç. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. ELAZIĞ senerhasan@gmail.com

² Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans (Mezun) ELAZIĞ

Farsça dil, derûn; Arapça kalb, hâtır; Türkçe yürek kelimeleriyle de karşılanan gönül kavramı Türk edebiyatının hemen her safhasında yer almış bir kavramdır (Kurnaz, 1989: 150). Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde gönül kelimesi “Sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük 2011: 963). Bugün gönül şeklinde kullandığımız kelime eski Türkçede “köngül” olarak geçmektedir. Gönül kelimesine ilk olarak VIII. asırda Orhun Yazıtları’nda rastlanmaktadır. Adını bildiğimiz ikinci Türk yazarı olan Yollug Tigin, “*Taş tokıtdım, köngültegi sabımın ... bitidim. (Taş yontturdum, gönüldeki sözüümü ... yazdırdım.)*” der (Banarlı 2011: 86). Gönül kelimesi araştırmacılar tarafından, “*İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevi yönü, yürek, dil*”, “*Cenâb-ı Hakk’ın insanda tecelli ettiği yer, tasavvufi aşkın kaynağı*” (Ayverdi 2008: 1088); “*İnsanın manevi varlığına, manevi gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi kötü, bütün duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen ad*” (Gölpınarlı 2004: 127) ; “*âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yer*” (Pala 2012: 168) şeklinde tanımlamıştır.

Sufilere göre gönül, keşif ve ilham merkezidir. Çünkü tasavvufta gönül, Hakk’ın tecelli ettiği yer olarak tasavvur edilmektedir. Bu anlamda rivayet edilen bir kutsi hadiste şöyle buyrulmaktadır: “*Ben yere ve göğe sığmam ama mümin kulunun kalbine sığarım.*” (Yılmaz 1994: 31). Gönül, tasavvufi bilginin, marifet ve irfanın kaynağı; keşif ve ilhamın meydana geldiği yerdir (Güler 2004: 108). Tasavvufta gönül Allah’a açılan kapıdır. Onun yıkılması demek bu kapının kapanması demektir (Parmaksız, 2013). İşte bu sebepten tasavvufta kalbin sureti olarak kabul edilen Kâbe somut olarak, gönül ise soyut olarak Allah’ın mekânıdır (Akbalık 2013: 23). Farsça bir beyitte şöyle denilmektedir:

Ka’be bünyâd-ı Halîl-i Âzerest
Dil nazar-gâh-ı Celîl-i ekberest

Kâbe, İbrahim peygamberin inşa ettiği taş bir yapıdır. Kalp ise Hakk’ın nazargahı ve onun eseridir. Bu nedenle bir gönül binlerce Kâ’beden daha üstündür. Yunus Emre’nin “*Bir kez gönül yıktın ise bu kaldığın namaz değil.*” sözü de bu manaya işaretir.

1. Klasik Türk Edebiyatında Gönül

Klasik Türk edebiyatı şairleri, hem ilahi aşkın hem de beşerî aşkın kaynağı olan gönül mefhumuna kayıtsız kalmamış, divanlarında gönül etrafında şekillenmiş çeşitli beyitler kaleme almış ve gönül kelimesi ile ilgili olarak çeşitli mecaz ve mazmunlar kullanmışlardır. Klasik Türk edebiyatında şairlerin teşhis ve tecrit yoluyla ikinci bir âşık olarak tasavvur ettikleri gönül, tıpkı âşık gibi ağlar, kanlı gözyaşı döker, gam ve kederle beslenir. Gönül bir hitap yeridir ve âşık gönlüyle konuşur, dertleşir (Pala 2012: 168). Âşığın dert ortağı olan gönül, sevgilinin kulu ve kölesidir. Sevgilinin her türlü cevr ve cefasına tahammül gösteren gönül, sevgilisinden asla ümidini kesmez. Mahzûn, perişân, hasta, dertli, ağlayan, inleyen, vîrâne gönül, çoğu zaman sevgilinin vefasızlığından yüz parça olarak düşünülür.

Gönül, klasik Türk şiirinde birçok teşbih ve mecaza konu olmuştur. Mekân olarak gönül, mülk/şehir, hâne, ev, vîrâne, Kâbe, Mısır, Bağdat olarak tasavvur edilir. Bu mülk genellikle gam ve sıkıntıların olduğu bir yerdir. Gönülün virane oluşu sevgilinin cevrenden dolayıdır. Taş yürekli sevgili, âşığın gönlünü yıkmak için eline taş almıştır. Aslında böyle yaparak bu “harâb-âbâd”gönlü ma’ mûr eder. Bu da âşığa zevk verir:

Gönlüm yıkmağa ol seng-dil almış ele taş
Belki ma’ mûr edeyin der bu harâb-âbâdı

Hayâlî (Kurnaz 2012: 218)

Gönül, bazen “şikâyet edilen, uslanmayan, söz dinlemeyen” olarak tasavvur edilmiştir. Âşık inleyişleriyle öyle bir hâle gelir ki âdeta bir alev sütununu andırır. Bu âhın tesiri gökyüzüne ulaşip felekleri yakar ama gönle laf geçirmek daha zordur:

Veriş-i âh ederek âh-ı mücessem oldum
Çarha te'sir ederim gönlüme te'sir edemem

Nef'î (Kapal 2012: 1617)

Gönül kimi zaman sevgilinin cefası, eziyeti, ızdırabından dolayı hastadır. Gözün ve gamzenin okları, zehri ve büyüleriyle hasta olan gönlün derdinin ilacı sevgilinin şifa veren dudaklarıdır:

Bûse tiryâkin umarken dil-i bîmârumuza
Zehr-i gam virdi saçun gör bu siyeh-kârluğu

Ahmet Paşa (Tolasa 2001: 312)

Gam denizinde yol alan gönül, kimi zaman bu denizde yol alan kayığa benzetilmiştir. Bu gam denizinde aşk rüzgârı gönül kayığını elbet bir kıyıya atacaktır:

Dil zevrakını lücce-i gamdan hevâ-yı aşk
Elbette bir kenâra atar rüzgârdur

Bâkî (İpekten 2014: 123)

Gönül, bazen sevgilinin saçına bağlı olarak perişan bir hâlde tasavvur edilir. Sabah rüzgârı sevgiliden bazen haber bazen de koku getirirerek âşığın gönlünü perişan eder:

Esdikçe bâd-ı subh perîşânsın ey gönül
Benzer esîr-i turra-i cânânsın ey gönül

Nedim (Macit 2010: 123)

Aşkın sebep olduğu hâllerle sıkıntıya düşen gönül, çok hassas ve kırılğan bir yapıya sahiptir. Bu sebeple taşlı yollara düşen gönül bir şişe gibi dağılır:

Yine zevrak-ı derûnum kırılıb kenâra düşdü
Tayanır mı şişedir bu reh-i seng-sâra düşdü

Şeyh Gâlib (Kalkışım 1994: 419)

Gönül, bazen kuş olarak tasavvur edilir. Gönül kuşunun sevgilinin eyvanında bulunma arzusu yoktur. Onun istediği sevgilinin eşliğinde duası kabul edilen bir duacı olmaktır:

İşigünde dâ'î-yi makbûlün olmakdur murâd
Murg-ı dil sanma firâz-ı tâk-ı evvânundadır

Nev'î (Sefercioğlu 1990: 259)

Gönül, sürekli feryat edip nağmeler çıkarması, boğumlardan meydana gelmesi ve menşesinde sır ile ilgili rivayetin yer alması gibi özelliklerden dolayı ney'e benzetilir. Ney gibi gam ve kederden dolayı yüz parça olan gönül de çıkardığı seslerle sırları ifşa eder:

Ahmed'ün râzını fâş eyledi zârilik ile
Ney gibi bu dil-i sad-pâre elümden ne gelür

Ahmet Paşa (Tolasa 2001: 323)

Gönül aynaya da teşbih edilmektedir. İlahi güzelliğin sırrı gönül aynasında görünür. Güzelliğin tecelli etmesi için gönül aynasının temiz ve saf olması yani masiva kirlerinden arınmış olması gerekir. Sâlik kendi gönül aynasına baktığında sevgiliyi görür. Bu nedenle başka göz ve ayna aramasına gerek yoktur:

Kendi mir'âtına nazar eylesen yârı görürsün
Cân gözünden gayrı ana açacak göz arama

Hulûsî-i Dârendevî (Kaplan 2012: 31)

2. Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki Gazellerinde Gönül

XVI. yüzyıl Türk edebiyatının en tanınmış birkaç şairinden sayılan Fuzûlî'yi, Divanı'ndan hareketle bir gazel şairi olarak değerlendirmek mümkündür. Fuzûlî, bir aşk şairidir. Bütün

şiiirlerinde aşkını dile getirmiştir. Abdülkadir Karahan (1996: 243), Fuzûlî'nin şiiirlerindeki aşk anlayışının sadece beşerî ve dünyevi ya da sadece ilahî ve tasavvufî olarak yorumlanmasının isabetli olmayacağı düşüncesindedir. Onun şiiirlerindeki aşkın dünyevî, sonra platonik, nihayet sufîyâne bir görünüşte olduğunu savunur. Bu sebeple Fuzûlî'nin karakterini sufi değil mutasavvıf-meşrep bir şahsiyet olarak görmenin daha doğru olacağını söyler. Hasibe Mazioğlu (2011: 31) da Fuzûlî'nin şiiirlerinde tasavvufun önemli bir yerinin ve etkisinin olduğunu ancak her şeyden önce Fuzûlî'nin bir sanatkâr olduğunu ve tasavvufun çok defa onun için bir gaye değil bir vasıta olduğunu söyler. Onun şiiirlerini tasavvufun mecazları ile yoğurduğunu ifade eder.

Fuzûlî'nin şiiirlerinde, özellikle de gazellerinde, hem ilahi hem de beşerî aşkın kaynağı gönüldür. Fuzûlî Divanı'nda tecrit ve teşhis yoluyla âdeta ikinci bir âşık olarak ele alınmış olan gönül de tıpkı âşık gibi ağlar, kanlı gözyaşı döker, dert ve üzüntüyü arar, acı çekmekten hoşlanır (Pala 2012: 168). Aşkın ızdırabını onun kadar duyan ve çeken yoktur. Kimi zaman da âşık, onunla konuşur, dertleşir ve ona nasihat eder.

Fuzûlî Divanı'nda gönül için kullanılan sıfatlar şunlardır: *gâfil, harâb, âvâre, rüsvâ, şeydâ, zâr, sad-pâre, bîmâr, mahzûn, âşüfte, mecrûh, şikeste, dertli, ser-geşte, endûh-gîn, sûzân, vîrâne*. Divanda gönül için kullanılan teşbihler de şunlardır: *genc-i gam, ehl-i hırs, deryâ, mevc, zevrak, murg, köpek, bülbül, gonca, âyine, şarâp, şişe, demir, yolcu, hâris, pâs-ban, tıfl-i sebak, mülk, Kâ'be, Mısır, taht, mum, kandil*. Ayrıca divanda gönül ile ilgili çeşitli deyimler de yer almaktadır: *Gönül açmak, gönül almak, gönül bağlamak, gönül vermek...*

Kasîdelerinden çok gazelleriyle şöhet kazanan Fuzûlî gazellerinde lirizmin, tasavvufî aşk ve heyecanın doruğuna ulaşmıştır (Karahan 1996: 244). Divan'ında gönül ifadesi daha çok gazelerde geçmektedir. Kasidelerine oranla daha âşıkâne ve sufîyane bir üslup kullandığı gazellerinde gönül kavramı ile ilgili teşbihler daha belirgin ve estetik değeri daha yüksektir. Şair, gazellerinde kendine özgü üslubuyla gönül ile ilgili renkli teşbih ve tasavvurlar ortaya koymuştur. Divanı'nda iki gazelinde, “gönlüm” ve “gönlümü” kelimeleri redif olarak kullanılmıştır. “gönlüm” redifli gazelinde şair, sevgilisine seslenerek gönlünün aşk ateşine düşmeden önce ve sonraki hâlden bahsetmektedir: *Ey sevgili senin rahatlamış, aşk fezâsında ma'mûr, gamsız gördüğün gönlüm, aslında gam ateşi ile yanmaktadır ve ayrılık diyarında senin aşkının zulüm seline kapılarak harap olmuştur. Aşka düşmeden evvel şeriat yolunun meşrebini ve hareketlerini seven gönlüm aşka düştükten sonra şaraba taparcasına sarılmaya başladı. Aşkın getirdiği bela, gam, cefa, eziyet ve rüsvâlîğe dayanan ve sebat gösteren, vuslatı arzulayan gönlüm, ayrılığın ateşine dayanamayıp mum gibi erimektedir. Her işte hüner sahibi olan gönlüm, aşkın ızdırabının ne kadar müşkil olduğunu görüp de aşka karşı koyamayarak aczini beyan etmektedir. Şarap içmeye alışkın gördüğün gönlüm senin aşkına düşmeden evvel zevk ve safa içinde yaşardı* (Gazel 203)³. Fuzûlî bu gazelinde aşkın verdiği gam, keder, cefa ve eziyetin kendisini düşürdüğü hâlleri sırasıyla beyan etmiştir.

Aşk ve ızdırap şairi olan Fuzûlî “gönlümü” redifli gazelinde ise aşktan ve aşkın elemiini çekmekten memnun, gam ve ızdırap ile dolu olan gönlünün ilacının ağlamak olduğunu, hicran, dert ve acı ile huzur bulan gönlünün cevri ve cefaya alışkın olduğunu ve gül yanaklı dilberlerin kendisini kavuşma vaatleriyle muzdarip etmemesini söyleyerek aşkın her an gönlünde yaralar açtığını, oradan oraya savrulan gönlünün bir an dahi huzura eremediğini ifade etmektedir (Gazel 288).

Aşk hep hüznün, dert ve acı yönüyle görüren Fuzûlî (İpekten, 2008: 31), gönlünde bir derdi bulunmayan, aşktan ciğeri yanmayan insanların şiiirlerinde tat olmadığını; ızdırabın doğurduğu şiiirlerin daha etkileyici olduğunu ifade eder (Tarlan 2005: 9). Ayrılık, dert, üzüntü ve cefayı arayan şair, gönlünün bu acılarla sükûna ereceğine inanır. Fuzûlî'nin ayrılık ateşiyle yanan gönlü kavuşmayı, neşeyi ve mutluluğu istemez. Fuzûlî, aşkın zorluklarına seve seve katlanır. Aşkın ızdırap ve elemelerinden, sevgilinin cevri ü cefasından memnundur ve aşkın ateşini azaltacağı

³ Çalışmada kullanılan beyitler, [Kenan AKYÜZ vd. (1990). *Fuzûlî Divanı*. Akçağ Yayınları.] adlı eserden alınmış ve referanslar bu kaynaktan verilmiştir.

düşüncesiyle vuslatı istemez (Mazıoğlu 2011: 31) Ciğerdeki hararet nasıl gözyaşı ile sükûna ererse gönlünün de aşkın ızdırabı ile yanarak rahata ulaşacağına inanır:

Teskîn bulur ciğerde harâret sirişk ile
Sûz-i dil ile sînede râhat olur füzûn (G. 231/3)

Şiirlerinde genellikle gönlündeki aşk derdine derman istemeyen, aksine ızdırabının artmasını isteyen Fuzûlî, kimi zaman da sevgiliye kavuşmayı arzu etmektedir. Bir beyitte Hak'a vasil olmak istediğini, gam yüklü gönlüne bu visal müjdesinin verilmesini istemektedir:

Taleb-kâr-i visâlim müjde-i vaslın dirîğ etme
Kim ol müjde ferah-bahş-i dil-i endûh-gînimdir (G. 102/5)

Mutasavvıf-meşrep bir şair olan Fuzûlî'nin Divanı'nda gönül genellikle tasavvufi boyutuyla işlenmiştir. Şiirlerinde ilahi sevgili olan Allah'a kavuşma arzusu ön plandadır. Masiva ile dolu olan gönle Allah tecelli etmediği için gönlünde Hak'tan gayrı olanı yani kesreti çıkararak vahdete ulaşmayı amaçlar. Gönülde Hak'tan gayrısı yoktur. Onun aşkı gönülde masiva olan her şeyi yok eder:

Safha-i dilde bulunmaz eser-i sûret-i gayr
Hîne mâ halle nef'e'l-gayru ani'l-kalbi hevâk (G. 155/4)

Fuzûlî'nin şiirlerinde gönül, kimi zaman manevi yolculuktaki sâlik olarak düşünölmüştür. Bir beyitte tecrit yoluyla gönlüne seslenen şair, hayret makamındaki sâlike yani gönlüne nasihat ederek bu makamda nasıl davranması gerektiğini söyler. "Ey gönül hayret karanlığında yolunu kaybedersen sakın şaşırma, o diyara ateş yağdıran âhlar ederek git." Hayret bir duraklama anıdır.

Hayranlık, hayret makamındayken İlahî âlemi seyretme ile meydana gelen hâldir. Allah'ın isimlerindeki yüceliği, sıfatlarındaki lütuf ve güzelliği, sanatındaki mükemmelliği ve kudreti anlamanın ve görmenin verdiği şaşkınlık ile kendinden geçmedir. Hayranlık ve hayret dünya ile ilginin kesildiği, zaman ve mekânın farkında olunmadığı hâldir. Hayranlık ve hayret, Hz. Musa'nın Tûr'da yaşadığı hâldir; Züleyha'yı kınayan kadınların, Yûsuf'u görünce meyve yerine ellerini kestikleri anda düştükleri hâldir. Zaten tasavvufî hayatın aşk ve gönülle ilgili olan kısmı tamamen bir hâlet-i rûhiyedir. Hayret sözüyle âlem-i ervahta Allah'ın cemali karşısında ruhların düştüğü hayranlık hâline telmih yapılmaktadır. Çoğu söyleyişlerde de aşkın coşkuluğu ile beliren ruh ve vecd hâline işaret edilmektedir (Güler, 2004: 116).

Hayret Allah'a yakınlık makamıdır. Gönülünde aşk olmayan kişi bu makamı geçemez. Âşık ya o makamı geçer yahut yolunu şaşırır. Şair de gönlüne bu makamı geçmek istiyorsa ateşli ahlar etmelisin yani aşk ateşi ile yanmalı ve sevgiliyi zikretmelisin der. Zira yürekler yanmadan sevgilinin diyarına gidilmez. Aşkı arayan onu ancak yanık bir gönülle bulur:

Yol azarsın zulmet-i hayrette ey dil vâkîf ol
Zinhâr ol kûya varma âh-i âteş-bârsız (G. 118/4)

Kimi beyitlerde gönül, Allah'ta yok olma anlamına gelen fena makamına ulaşmış bir âşık olarak ele alınmıştır. Şair, "Ey gönül, aşk denizine düşünce can lezzetini unut, buluşa erdin ana rahminden içtiğin kanı unut." şeklinde gönlüne seslenerek onun artık hakiki sevgiliyi bulduğunu, madde olan cana meyl etmemesini ve dünya nimetleri olan mâsivâdan sıyrılmasını istemektedir. İnsan, maddeden kurtulunca fenafillaha erişmiş olur. Gönül de can lezzetinden geçince fenafillaha ulaşır hakiki sevgilide yok olmuştur:

Bahr-i ışka düşdüm ey dil lezzet-i cânı unut
Bâliğ oldun gel rahimden içdüğün kanı unut (G. 45/1)

Şair bir beyitte de vahdet ülkesinde bir makam elde etmek isteyen bir gönül tasavvur etmiştir. Burada henüz fenafillah makamına ulaşamayan gönül ele alınmıştır. Gönül, sevgilinin hastasıdır ve

sürekli ağlayıp feryat ederek onun diyarında bir yer tutmak ister. Ancak ne yazık ki bütün feryat ü figanlarına, inlemelerine rağmen sevgilinin diyarında kendine bir yer edinememiştir, yani masiva kirlerinden arınarak vahdette, hakiki sevgilide yok olma hususunda bir merhale katedememiştir:

Yer tutam derdi gönül nâle ile kûyunda
Yetmedi bir yere her nice ki efgân etti (G. 282/2)

Fuzûlî'nin aşkına konu olan sevgili, somut olarak kendini belli etmez, soyuttur. Yani Fuzûlî'nin sevgilisi ilahi sevgilidir. Bu yüzden şiiirlerinin büyük bir çoğunluğundaki aşk tasavvufi aşktır. İlahi aşkın anlatıldığı aşağıdaki beyitte şair, kendisinde bir tek can yerine binlerce canının olmasını ve her biriyle sevgiliye bin kez feda olmayı istemektedir. Zira aşkın kemali, âşğın cananı için canını feda etmesidir:

Bin cân olaydı kâş men-i dil-şikestede
Tâ her biriyle bin kez olaydım fidâ sana (G. 17/3)

Her ne kadar Fuzûlî de Leyla sevgisi Mevla sevgisine dönüşmüşse de bazı beyitlerde beşerî sevgiliye meyleden bir gönül karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin diyarında köle olmaya razı olan gönül, daima oraya ulaşmak ve oradan hiç ayrılmamak ister. Sevgilinin eşiğinin taşına baş koymak âşıkların en büyük saadetidir:

Olur meyl-i dil efzûn âsitânın taşına her dem
Egerçi resmdir yastıktan ikrâh eylemek sayru (G. 238/3)

Fuzûlî, şiiirlerinde hemen her zaman kendi gönlünün hâlini arz etmeye çalışmıştır. Çünkü aşkın ızdırabını onun kadar duyan ve çeken yoktur. Şair bazı beyitlerinde gönlüyle konuşur, dertleşir ona aşk ile ilgili telkinlerde bulunur ve nasihat eder. Şair gönlüne seslenerek “*Ey gafil gönül! Akıl sahibi insanların davranışlarına meyletme, bu dert aşkın derdinden daha fena değildir*” diyerek akıl ile aşkı karşılaştırmaktadır. Aşkın ızdırabını, derdini, cevri ve cefasını isteyen gönlüne aşktaki derdin daha fazla olduğunu söyler. Çünkü iyinin ve kötünün ölçüsü, derdin eksik ve fazla olmasıyla ilgilidir:

Yahşı sanma ey gönül ehl-i hıred etvârını
Olma gâfil aşk derdinden yaman olmaz bu derd (G. 64/3)

Fuzûlî, çok az olmakla birlikte, “*Geceleyin gönül, sevgilisine gizli gamını anlattı. O dilberin gönlü huzur içinde iken onu bir parça perişan etti.*” örneğinde olduğu gibi, kimi zaman kendi gönül hâliinden bahsederken sevgilinin gönül hâline de değinmiştir. Sevgili cevri ve cefası ile dert çektirmekten hoşlanırken insafa gelip âşğın bu hâline üzölmüştür. Bu durum Fuzûlî'nin şiiirlerinde çok az görülür. Çünkü Fuzûlî, aşkın ızdırabını, derdini çekmeyi ve cefasıyla âşğa dert çektiren vefasız güzelleri sever:

Dün gönül dil-bere şerh-i gam-i pinhân etti
Cem' iken gönlünü bir pâre perişân etti (G. 282/1)

Fuzûlî, yaşadığı devirde değerinin bilinmemesinden, kimsesizlikten ve yoksulluktan daima şikâyet etmiştir. Bu şikâyetler şairin ruh dünyasını derinden etkilemiş ve şiiir dünyasına da yansımıştır. Şairin şiiirlerinde gönül de bazen “şikâyet edilen, uslanmayan, söz dinlemeyen” olarak tasavvur edilmiştir. Bu nedenle âşık onu vefasız bir yâr elinde bırakmak isteyerek ondan kurtulmak ister. Fuzûlî bir beyitte söz dinlemeyen gönlüne seslenerek kendisinden habersiz aşk yoluna girdiği için ona kızmaktadır. Çünkü aşk müşkil bir iştir ve gönül âşıktan habersiz bu zor işe girişmiştir. Şair aşkın irade dışı olduğunu bildiği hâlde aşkın ızdırabı ile kendinden geçtiği için gönlünü kabahatli buluyor:

İşitmedin mi gönül aşkın müşkil olduğunu
Sana bu müşkil işi kim dedi ki bünyâd et (G. 41/4)

Gönül, her daim âşığı bir yerden biryere sürüklediğinden, âşık için beladır. Şair, yine gönlünden şikâyet ettiği bir beyitte, şeyda gönlünün kendisinde huzur ve rahat bırakmadığını belirtip onu cefası çok olan vefasız bir güzele vererek kurtulmak istediğini ifade etmektedir:

Ey Fuzûlî bende râhat koymadı şeydâ gönül
İsterim ki kurtulam andan verem bir dil-bere (G.255/7)

Fuzûlî birçok şiirinde en büyük âşık olmakla övünür. Aşktaki sebatını ve tahammülünü büyük aşk kahramanları Mecnûn'un ve Ferhad'ın aşkı ile karşılaştırır. Fuzûlî'nin şiirlerinde sevgili bazen dost, arkadaş veya karşı cinsten bir güzel veya Tanrı'dır (Mazioğlu 2011: 27). Sevgilisine, bir dost veya arkadaşına seslendiği bir beytinde gönlünün dertle dolu olduğunu ve Mecnûn'un masalının altında kendi gönül derdinin bulunduğunu, kendisinin Mecnûn' dan daha üstün bir âşık olduğunu ifade eder:

İşit derd-i dilim efsâne-i Mecnûn'a meyl etme
Kim ol efsâneden hem anlanan mutlak bu mazmûndur (G. 90/3)

Fuzûlî belki de ömrünün sonlarına doğru yazdığı bir şiirinde gönlüne seslenerek ömrünün muhasebesini yapmaktadır. Şair, adeta ikinci bir âşık olarak düşündüğü gönlüne seslenerek ömrünü güzel sevmekle geçirdiğini, güzel peşinde koşmaktan ibadete vakit bulamadığını ve ömrünü bu şekilde tamamladığını artık yaşlandığını ve gönül aynasını kötülüklerden, kirlerden kısaca masivadan arındırıp eğer ömründen bir dem kalmış ise aşka tövbe edip kalan ömrünü bağışlanmayı dileyerek geçirmesi gerektiğini nasihat eder:

Ey gönül mutlak ibâdet kılmayıp ömrün tamâm
Eyledin sevdâ-yi zülfi her perî-ruhsâra sarf
Saç ağardı gel yeter mir'at-i kalbin tîre kıl
Ömrden bir dem ki kalmış eyle istiğfâra sarf (Mkt. 18/1-2)

2.1. Fuzûlî Divanı'nda Gönül İle İlgili Benzetme ve Tasavvurlar

2.1.1. Sad-pâre, Perişân, Dertli, Yaralı, Ağlayan/İnleyen, Âvâre, Şeydâ Gönül

Fuzûlî Divanı'nda gönül için, beytin genel anlamıyla uyumlu olacak şekilde, sad-pâre, perişân, dertli, yaralı, ağlayan, inleyen, âvâre, şeydâ kelimelerinin sıkça sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir. Aşkın verdiği ızdırapla paramparça olan âşığın gönlü, artık bünyesinde yanan aşk ateşine tahammül edememekte ve katre katre kan olup gözyaşı şeklinde dökülmek istemektedir:

Pâre pâre gönlümün sûz-ı derûna tâbı yok
Göz yolundan katre katre kan olup çıksaydı kâş (G. 129/6)

Aslında âşığın gönlünün paramparça olması, onun kaderinin bir sonucudur. Ezel kâtipleri âlemde herkese bir kısmet yazdıklarında âşığa da yüz parçalı gönülden bir parça yazmışlardır:

Muharrirler yazanda her kime âlemde bir rûzî
Bana her gün dil-i sâd-pâreden bir pâre yazmışlar (G. 68/2)

Aşka düşen âşığın gözleri nemli, sinesi yaralı ve gönlü dertli olduğundan canında huzur ve rahat kalmamıştır. Âşık bu durum karşısında ne yapacağını bilemez hâldedir:

Âh bilmen n'eyleyim cânımda râhat kalmadı
Gözlerim nem-nâk ü sinem çâk ü gönlüm derd-nâk (G. 154/6)

Âşığın gönlü, aşkın verdiği acı ile ağlayıp inlemektedir. Ama âşık, aşkın verdiği dertten, kederden, gamdan öldüğü hâlde ağlayan, ızdırap çeken gönlünün hâlini sevgilisine söylememektedir. Söylediği taktirde sevgilisinin incineceğini düşünmektedir:

Gamdan öldüm demedim hâl-i dil-i zâr sana
Ey gül-i tâze revâ görmedim âzâr sana (G. 20/1)

Aşk acısıyla âhlar çeken âşık, bu âhlarının aleviyle âvâre (aşka düşen) gönlünü yakmakta ve onu bir ateş topuna çevirmektedir. Bu hâliyle âşık sadece kendisi yanmaz etrafındaki herkesi bu aşk ateşiyle yakıp kebab hâline getirir:

Şu'le-i âh ile yandırdım dil-i ser-geşteyi
Bir od oldum çizginen çevremde olmaz mı kebâb (G. 28/2)

Âşığın gönlü şeydadır; âştan aklını kaybetmiş, divane, düşkün ve şaşkındır. Bu hâliyle âşıkta huzur bırakmamıştır. Âşık şaşkın olan bu gönlünü bir dilbere verip onun çılgınlıklarından, şaşkınlığından kurtulmak istemektedir:

Ey Fuzûlî bende râhat koymadı şeydâ gönül
İsterem kim kurtulam andan verem bir dil-bere (G. 255/7)

2.1.2. Virâne / Harâp, Bîmâr (Hasta) Gönül

Gönül sevgilinin aşkının derdiyle hastadır. Gamdan helak olmuştur. Bu hastanın ilacı ise sevgilinin diyarındadır. Sevgilinin diyarında köle olmaya razı olan gönül daima oraya ulaşmak, oradan hiç ayrılmamak ister:

Buldu kûyunda devâ derd-i dil-i bîmârımız
Sen ağasın biz kuluz kûyundadır tîmârımız (G. 120/1)

Sevgilinin aşkıyla hasta olan gönlün ilacı, sevgilinin şifa veren dudaklarıdır. Hasta gönül dünyaya bağlanmaktadır. Onu hastalıktan kurtaran sevgilinin şifa veren dudaklarıdır. Dudak fenafillahtır. Masivaya bağlanan hasta gönlü, hakikate yani asıl hayata ulaştırır:

Şifâ lutf et dil-i bîmâra la'l-i nûş handinden
İyen hem olma ey bî-derd gâfil derd-mendinden(G. 218/1)

Harap olan gönül sevgilinin makamıdır. Bu makamın abat veya berbat (perişan) olması sevgilinin elindedir. Âşık için abat gönül, virane olmuş gönüldür. Sevgiliden gelen her türlü zulüm, eziyet ve cefa zahirde âşığın gönlünü perişan etse de aslında âşığın nazarında gönlünü abat etmiş olur. Dolayısıyla âşığa zulüm ve cefa lazımdır. Beyitte, “senin makamın olan bu gönlün harab olmasını görmezlikten gelme, onu birkaç taş ile tamir et” denilmektedir. Taş, burada taşlamak, azarlamak, tan etmek manasındadır. Âşık, harap olan gönlünü sevgilinin, zulüm ve cefa ile tamir etmesini istiyor:

Harâb olan gönül ey büt senin makâmındır
Tegâfûl eyleme birkaç taş ile âbâd et (G. 41/3)

Halk arasına hazine veya definelerin viranelerde bulunduğu inanılır. Aşkı tatmayan âşığın gönlü manen virandır. Âşık onu aşk ile daha çok viran hâle getirmiş ve bu viranede aşk incisi hazinesini saklamıştır:

Salmasaydın dil-i vîrâna imâret tarhın
Anda genc-i güher-i aşkı nihân etmez idim (G. 196/5)

2.1.3. Teşne (Susamış) Gönül

“Ey gönül, sevgilinin kılıcının cevherinin temizliğinden muradını alamazsın. Ey susamış bu serap sana su verir sanma.” diyen şair, gönlünü susamış olarak vasıflandırmaktadır. Gönlün sevgilinin kılıcından muradını alması demek, o kılıç vasıtasıyla ölmek demektir. Bu da masivadan alakasını kesmek demektir. Bu durumda gönül masivadan alakasını kesmeye susamış olmaktadır:

Safâ-yi cevher-i tîğinden umma kâm ey dil
Sağınma su vere ey teşne ol serâb sana (G. 18/6)

2.1.4. Gam hazinesi

Gam ve kederin devamlı bulunduğu yer olması bakımından gam hazinesi olarak vasıflandırılan gönül, sevgilinin aşkından ötürü yaralıdır. Bu yaranın merhemi de yine sevgiliden gelen bakış oklarının temrenidir. Âşığın gönlü gam hazinesidir ve gönüldeki yara ise onun kapısıdır. Şair içi gamla dolu ve dış aleme kapalı gönlü bir hazine, sevgilinin bir temren gibi düşünülen bakışlarının açtığı yaraları da şekil ve renk ilgisinden dolayı onun demir kapısı gibi tahayyül etmiştir:

Gönlümün zahmına peykânını ettim merhem
Genc-i gamdır n'ola ger böyle demir kapılıdır (G. 93/6)

Gam ve kederle dolu gönül yaralarla doludur. Sevgilinin bakışları, iltifatı âşığın yaralarına adeta merhem olmakta onu bir nebze de olsa sükunet kazandırmaktadır. Şair içi gamla dolu ve dış aleme kapalı gönlü bir hazine, sevgilinin bir temren gibi düşünülen bakışlarının açtığı yaraları da şekil ve renk ilgisinden dolayı onun demir kapısı gibi tahayyül etmiştir.

2.1.5. Ateş ile İlgili Tasavvurlar

2.1.5.1. Od/Âteş

Gönül ile ateş arasındaki münasebet, aşk ateşinin gönülde tutuşmasındandır. Âşığın gönlü daima ateşler içinde yandığı için gönüldeki aşk ateşi gönlü de topyekûn bir ateş hâline dönüştürmekte ve bu ateş zaman zaman kıvılcımlar hâlinde gözden çıkmaktadır. Beyitte şair kanlı göz yaşlarını ateş kıvılcımlarına teşbih etmiştir:

Lahza lahza gönlüm odundan şererlerdir çıkan
Katre katre göz dökən sanman sirişkim kanıdır (G. 86/3)

2.1.5.2. Sûz-ı dil (Gönül Âteşi)

Gönüldeki ateş aşk ateşidir. Âşık bu aşk ateşinin sönmesini istemez, bilakis artmasını ister. Çünkü âşığı rahatlatan bu aşk ateşidir. Beyitte ciğer maddeyi; gönül ise manayı temsil eder. Ciğerdeki harareti oluşturan kandır. Bu kan, madde olan gözyaşı ile vücuttan atılır ve ciğerdeki hararet azalarak ciğer sükûna erer. Mana olarak tasavvur edilen gönlün ızdırabı arttıkça aşk ile yanan gönül, rahata kavuşur:

Teskin bulur ciğerde harâret sirişk ile
Sûz-i dil ile sînedede râhat olur füzûn (G. 231/3)

2.1.5.3. Dûd-ı Dil (Gönül Dumanı)

Ateş dumansız olmaz. Yanan gönülden de duman çıkar ve göğe doğru yükselir. Âşık, gam ateşiyle yanan gönlün dumanının gökyüzünü kaplamasını istemektedir. Çünkü gökyüzünün, âşığın inciye benzeyen gözyaşlarını görünce hayrette kalıp dönüşünü terkedeceğinden korkar:

Tut gözün ey dûd-i dil çarhın ki devrin terk edip
Kalmasın hayrette çeşm-i gevher-efşânım görüp(G. 36/4)

Aşağıdaki beyitte leff ü neşr yoluyla sevgilinin yanağı bahara, âşığın gönlündeki ateşler şimşeğe ve gönül ateşinden kaynaklanan dumanlar da bulutlara teşbih edilmiştir. Nasıl ki bahar mevsiminde şimşekler çakıp gökte bulutlar dolaşıyorsa, sevgilinin yanağını gören âşığın da gönül ateşi yanmaya başlıyor ve bu ateşten yükselen dumanlar da göğe çıkıp bulut oluyor:

Ruhun görgeç olur sûz-ı derûn u dûd-ı dil hâsıl
Bahâr eyyâmı sıçrar berk-i rahşende sehâb oynar (G. 70/3)

2.1.5.4. Felek

Bir güzelde sabit kalmayan gönül, bu yönüyle durmadan dönen feleğe teşbih edilmiştir. Feleğin dönüşü dünyanın tersine yani doğudan batıya doğrudur. Bundan dolayı *çarhı-ı keç-rev*, *çarh-ı gerdûn*, *çarh-ı çep-endâz* gibi tabirlerle aksine dönen, aldatan anlamlarında kullanılır.

Gönül felek gibi sürekli dönmekte ve zevkten zevke veya maddi olan masiva güzelliklerinin birinden birine koşmaktadır. Bu gerçek bir âşık için istenmeyen bir durumdur. Gönülün felek gibi çok dolaşmaması gerekir. Çünkü pergelin noktası gibi sabit durmak felek gibi dolanmaktan daha iyidir.

Ey gönül çok seyr kılma günbed-i devvâr tek
Sâkin olmak seyrden yeğ nokta-i pergâr tek (G. 157/1)

2.1.5.5. Haris İnsan

Fuzûlî aşağıdaki beyitte yanan gönlünü, leff ü neşr yoluyla haris insanlara benzetmiştir. Altın yığımları haris insanlara nasıl lezzet verir ise, sevgilinin derdinden kaynaklanan taze yaralar da gönle öyle lezzet vermektedir. Haris insanlar ne kadar çok altın istiyorsa, bu tür insanların altına karşı ne kadar zaafi varsa, gönül de aşkın ızdırabını, cefasını, kederini, eziyetini o derece istemektedir:

Tâze tâze dâğ-ı derdindir dil-i sûzânıma
Fi'l-mesel hırs ehline cem'iyet-i zer tek lezîz (G. 65/6)

2.1.5.6. Mün'im (Zengin)

Zengin insanların işi sahip oldukları nimetleri, süsleri fakirlere göstermektir. Beyitte gönül, sevgilinin aşkından dolayı çektiği dertleri cana arz etmek isteyen zengin kişi olarak tasavvur edilmiştir. Gönül, derdinin çokluğundan ötürü zengindir. Gönül mana, can ise maddedir. Şair, mana cihetinden çok zengin olduğunu madde bakımından ise fakir olduğunu belirtmektedir. Gönülün mana bakımından zenginliği onun masiva olan maddeden sıyrıldığını, aşk derdi ile Hakk'a doğru yol aldığını gösterir:

Mün'imın arz-i tecemmüldür işi fakr ehline
N'ola ger dil kılsa her dem derd-i aşkın câne arz(G. 139/6)

2.1.5.7. Deryâ-Mevc-Zevrak (Deniz-Dalga-Kayık)

Aşkın ızdırabı ile çırpınan gönül leff ü neşr yapılarak dalgalanan denize benzetilmiştir. Esen havanın etkisiyle deniz nasıl dalgalanıyorsa âşığın gönlü de sevgilinin aşkının verdiği ızdırap ile coşmaktadır:

Sînemi çâk eyle gör dil ıztrâbın aşktan
Revzen aç her dem hevâdan mevc uran deryâyâ bah (G. 58/5)

Aşk dalgaları ile kabarmış olan dert denizinde ızdırap ile dolu olan gönül aşırı ağlayıp inlemesiyle dalgaya teşbih edilmiştir:

Hevâdan mevce gelmiş bahr-i derdim şâhid-i hâlim
Dil-i pür-ıztrâb ü nâle-i bî-i'tidâlimdir (G. 101/6)

Sevgili, aydır. Ayın medcezir ile denizi dalgalandırması gibi sevgili de cazibesıyla aşk denizini dalgalandırır ve gönül kayığına ızdırap çektirir. Aşkın gözyaşı denizinde yol alan gönül, kayık gibi tasavvur edilmiş ve ayın, gözyaşı denizinde rahat ve sükûn içinde giden gönül kayığını rahatsız etmemesi istenmiştir:

Bıraktım zevrak-i dil eşk bahrine sakın ey mâh
Temevvüc vermesin teşvîş ana kim andan sâkindir (G. 104/2)

2.1.5.8. Murg (Kuş)

Gönlün kuş olarak tasavvur edildiği beyitte, her daim sevgilinin yanında olmayı arzulayan âşık onun perişan saçlarını kendisine yuva yapmıştır. Böylece sevgili nereye giderse âşığın gönlü de onunla beraberdir:

Âşyân-i murg-i dil zülf-i perişânındadır
Kanda olsam ey perî gönlüm senin yanındadır (G. 85/1)

Gönül, sevgilinin diyarında yuva yapan bir kuştur. Sevgilinin diyarı vahdet diyarıdır ve hakiki cennettir. Hakiki cenneti bulan âşık Kâ'be'ye de masiva nimetleriyle dolu olan cennete de dönüp bakmaz:

Âşyân tâ ravzâ-i kûyunda tuttu murg-i dil
Geçti tavg-i Ka'beden uçmağa pervâ etmedi (G. 280/4)

2.1.5.9. Köpek

Beyitte gönül, sevgilinin diyarında beli bükülmüş bir köpek olarak tasavvur edilmektedir. Bu köpeğin tasma da âşığı oradan oraya koşturup türlü cefalar çektiren sevgilinin elindedir:

Kapında ham kaddimi gezdirip yürür gönlüm
İtin durur yüğürür her taraf kılâde ile (G. 248/5)

2.1.5.10. Gonca, Gül, Bülbül, Gül Bahçesi

Izdırap çeken gönül, kapalı oluşu ve kırmızı renginin kan şeklinde tasavvuru ile aşk sırrını saklayan goncaya teşbih edilmiştir:

Bâğâ seyr et bu ruh ü lâ'l ile kim gonca vü gül
Göstere hûn-i dil ü dîde-i hûn-bâr sana (G. 20/5)

Sevgilinin yanağındaki gül bahçesini arzulayan gönül mecazi âşık olan bülbüle benzetilmiştir. Izdırap çeken gönül bülbülü, bunun için her dem zar etmektedir:

Bülbül-i dil gül-şeni ruhsârın eyler ârzû
Tûtî-i cân lâ'l-i şeker-bârın eyler ârzû (G. 240/1)

Âşığın gönlü, güzellerin terlemiş yanaklarıyla açılan bir gül bahçesidir. Bu öyle bir gül bahçesidir ki ona ateşten (güzellerin yanakları) su verilmektedir:

Terlemiş ruhsâr ile hûblar açarlar gönlümü
Gör ne gül-şendir ki âteşten verirler âb ana (G. 9/7)

Âşığın gönlü yaralıdır. Onu yaralayan sevgilinin ok gibi kirpikleridir. Bu yaralı hâliyle gönül, gülen goncaya benzemektedir. Gülen gonca, goncanın açılmış hâli yani güldür. Dolayısıyla beyitte gönül, güle benzetilmektedir. Sevgilinin okları (kirpikleri)'nin ucundaki temren de gülün üzerindeki çiğ tanesine teşbih edilmiştir. Nasıl ki gül üzerinde çiğ tanesi hoş bir görüntü veriyorsa âşığın açılmış goncaya benzeyen yaralı gönlü üzerinde sevgilinin oklarının olması da yakışık kalmaktadır:

Çâk gönlüm yâresinde yaraşır peykânın
İkd-i şeb-nem hoş olur gonca-i handân içre (G. 254/5)

2.1.5.11. Âyîne/Mir'ât (Ayna)

Gönül, kırılma, paslanma, görüntü hususiyetleriyle aynaya benzetilir. Âşığın gönlü, sevgilinin güzelliğinin tecelli ettiği yer olması itibarıyla aynadır. Gönül, sevgilinin hayalinin naksettiği bir aynadır. Beyitte de âşığa kalbini sevgilinin suretine tutup, yalnızca onu düşünmesi ve ondan gayrı olan her şeyi unutmaması söylenmektedir. Âşık, kalbini masiva kirlerinden temizleyince, gönülde Hakk tecelli etmeye başlar. Çünkü güzelliğin tecelli etmesi için gönül aynasının saf ve temiz olması gerekir:

Levh-i hâtır sûret-i cânâna kıl âyîne-dâr
Anı yâd et her ne kim yâdında var anı unut (G. 45/7)

Gönlün aynaya teşbih edildiği beyitte şair, şaraba gönül aynasını temizlediği için teşekkür etmekte ve artık gönlünde dünya sıkıntılarının kalmadığını belirtmektedir. Kadeh yani aşk, gönülde sevgiliden gayrı olan her şeyi temizler ve sonunda dünyaya ait sıkıntılar da yok olur:

Âferin ey câm kim sildin gönül âyînesin
Hâtır-i pâkimde dünyânın melâli kalmadı (G. 259/7)

2.1.5.12. Zülfe (Saça) Bağlanmış Gönül

Sevgili, âşıktan, kendinden başkasına gönül vermemesini istemektedir. Âşığın ise bir tek gönlü vardır, o da sevgilinin zülûflerinin ucuna bağlı olan bahtı kara gönülden başkası değildir. Bahtı kara gönül ile sevgilinin zülûflerinin karalığı arasında bir renk tenasübü vardır. Zülûf, kesrettir. Şair, hâlâ kesretten kurtulup vahdete erişememiş bir gönülden bahsediyor:

Ey diyen gayra gönül verme hanı bende gönül
Ser-i zülfünde olan bahtı karadan gayrı (G. 271/2)

2.1.5.13. Şarap, Şişe

Gönül kanının şarap olarak tasavvur edildiği şu beyitte, şarap, içen kişiye nasıl zevk ve safa veriyorsa, gam meclisinde ah edip ızdırıp çekmenin de gönle öyle zevk ve safa verdiği ifade edilmektedir:

Harîf-i bezm-i gamım hûn-ı dil şarâbım olup
Terâne-i tarabım âh-i âşıkâne yeter (G. 82/6)

Kanla dolu gönül nazik, ince ve kırılğan bir yapıya sahip olduğundan şişeye benzetilmiştir. İçi kanla dolu olan bu gönlün bela oklarına maruz kalıp kırılmaması istenmektedir.. Zira bu şişe kanla doludur, eğer kırılırsa dünya da kana bulanır:

Dil-i pür-hûnuma yağdırma belâ peykânın
Hazer et şişeye nâ-geh zarar eyler doludur (G. 93/5)

2.1.5.14. Sarhoş/Kendinden Geçmiş Gönül

Rint-zahit karşılaştırmasının yapıldığı bu beyitte, aşk ile sarhoş olan gönlün zahit ehline uyup bu hâlde eline tesbih almaması söylenmiştir. Namaz ehlinin yaptığı gösteriştir. Çünkü aslolan aşktır. Tesbih aşk ile çekilince anlam kazanır:

Gönül tâ var elinde câm-i mey tesbîhe el urma
Namâz ehline uyma anlar ile durma oturma (G. 241/1)

2.1.5.15. Demir

O gül yüzlü sevgilinin aşkını kalbine bir ok gibi basan âşığın gönlü ayrılık ateşine tahammül gösterdiği için demire benzetilmiştir. Okun temreni demirden yapılmaktadır ve temrene şekil verebilmek için de önce ateşte bekletilmesi gerekir. Gönül de ayrılık ateşine katlandığı için demir olarak tasavvur edilmiştir. (Beyitte, “tahammül etmek” anlamında Türkçe “dözmek” fiili kullanılmıştır):

Câna bastım gonce-veş peykânını ey tâze gül
Dözmek için hecrine düzdüm demirden bir gönül (G. 178/1)

2.1.5.16. Yolcu

Gönlün avare bir yolcu olarak tasavvur edildiği beyitte, bu yolcunun virane bir kervansaray olan dünyaya sıkı sıkıya bağlanmaması istenmektedir:

Kılmagıl muhkem gönül dünyâya akd-i irtibât
Sen bir âvâre misâfirsin bu bir vîrân ribât (G. 140/1)

2.1.5.17. Safha (Sayfa)

Gönlün sayfa olarak tasavvur edildiği bu beyitte, sevgilinin aşkının gönüle girmesi ile ondan gayrı olan her şey gönülden silinmiştir. Hak sevgisinin hakim olduğu gönülde ondan gayri olan masivaya yer yoktur:

Safha-i dilde bulunmaz eser-i sûret-i gayr
Hîne mâ halle nef'e'l-gayru ani'l kalbi hevâk (G. 155/4)

2.1.5.18. Meslek Grupları

2.1.5.18.1. Pâs-bân (Bekçi)

Sevgilinin yan bakışı ile kendinden geçen gönül, leff ü neşr yoluyla sarhoş bekçiye benzetilmiştir. Bekçi sarhoş olunca hazinede ne varsa yağma edilir. Manevi idrak hazinesi olan gönül yan bakışa maruz kalıp kendinden geçince madde olan gamze o hazineyi yağma etmeye başlar:

Gönül tâ oldu bî-hod aldı gamzen cânımı tenden
Verir yağmaya nakdin gencin olgaç pâs-bân ser-hoş (G. 134/6)

2.1.5.18.2. Hâris (Çiftçi)

Sevgilinin diyarında gözyaşı dökerek vuslata ulaşmak isteyen gönül leff ü neşr yoluyla çiftçiye, gözyaşı da tohuma benzetilmiştir. Gönül hakiki sevgiliye kavuşmak için aşkın ızdırabını çekip gözyaşı dökmektedir:

Döküp eşk kûyunda vaslın diler dil
Saçar nef' için dâne toprağa hâris (G. 47/6)

2.1.5.18.3. Tıfl-ı Sebak (Öğrenci)

Her sanem (yani mecazi güzel), Hakk'ın güzellik mushafında bir ayettir. Her gönül de, aşk mektebinde onu okuyup öğrenen bir öğrencidir. Mektep çocuklarının Kur'an-ı Kerim'deki ayatleri okuması gibi gönüller de Hakk'ın tecelligahı olan dünyadaki güzellikleri görür ve okurlar:

Her sanem mushaf-i hüsn-i Hak'a bir âyetdir
Mekteb-i aşkta her dil ana bir tıfl-ı sebak (G. 150/4)

2.1.5.18.4. Asker

Sevgili uğrunda can ile kavga eden gönül kapalı istiare yoluyla askere benzetilmiştir. Can madde gönül ise manadır. Can masiva, gönül hakikattir. İnsanın ömrü de bu mücadele içinde geçmektedir. Paylaşamadıkları aşktır.

Cân ü dil bir ömrdür tîğın'çün eylerler cedel
Girmeden tîğın senin ortaya kat' olmaz nizâ' (G. 142/6)

2.1.5.19. Mülk/Şehir (Ülke), Mısır, Kâbe

Göz güzellerin gönül mülküne girmesi için bir yoldur. Güzellerin gözden gönül ülkesine girmesi maddeden manaya geçmeleridir. Göz ile görülen maddi güzelliklerdir. Gönül ile de onların manaları anlaşılır:

Göz yoludur ki gönül mülküne hûblar girer andan
Tutma ey eşk anı bi'llâh ki aceb râh-güzerdir (G. 106/2)

Aşk kılıcı âşığın göğsünde yaralar açar, böylece onun gönül ülkesini bir ordu gibi fethederek sevgilinin aşkının girmesi için büyük kapıları açmış olur:

Çâklar göğsümde sanman kim açıptır tîğ-i aşk
Gönlümün şehrine mihrin girmege dervâzeler (G. 79/4)

Âşığın harap olan gönlü sevgilinin mülküdür. Sevgilinin sultan olduğu bu mülkte âşığın gönlü sevgilinin vefasızlığı yüzünden perişan bir hâledir:

Kıl sabâ gönlüm perîşân olduğun cânâna arz
Sûret-i hâlin bu vîrân mülkün et sultâna arz (G. 139/1)

Gönül bir ülkedir, padişahı da Yusuf-ı Kenan'dır. Gönül ülkeye benzetilirken, Mısır ülkesini de çağrıştıracak şekilde "mısır" ifadesi kullanılıyor ve Yusuf kıssasına telmih yapılıyor. Bu beyitte şair sevgilisini Yusuf'la aynı güzellikte görmektedir:

Bir kul oğlunu gönül mülküne sultân ettim
Mısır-i dil pâd-şehin Yûsuf-i Ken'ân ettim (G. 200/1)

Gönülde dostun düşüncesi vardır. Bu sebeptendir ki müminin kalbi Allah'ın evidir, yani Kâ'be'dir. Bu beyitte dostun Allah olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü kalp, Hakk'ın tecelligahıdır. "Ben yere ve göğe sığmam ama mümin kululumun kalbine sığarım" kudsi hadisi bunu teyit etmektedir. Farsça bir beyitte ise şöyle denilmektedir:

Ka'be bünyâd-ı Halîl-i Âzerest
Dil nazar-gâh-ı Celîl-i ekberest

Kâbe, İbrahim peygamberin inşa ettiği taş bir yapıdır. Kalp ise Hakk'ın nazargahı ve onun eseridir. Bu nedenle bir gönül binlerce Kâbe'den daha üstündür:

Fuzûlî hâlî olmaz sûret-i dil dost fikrinden
Bu ma'nîden ki Beytu'llâh derler kalb-i mü'mindir (G. 104/7)

2.1.5.20. Taht

Gönül, dilberlerin oturduğu bir makamdır. Âşık bu makamı âh ile yele vererek adını da Süleyman tahtı koymuştur.

Dil ki bir dil-bere ser-menzil idi âhım ile
Yele verdim adını taht-ı Süleymân ettim (G. 200/2)

Âşığa zuleden o adaletsiz sevgili ne olursa olsun gönül tahtının sultanıdır. Âşık gönlünde ondan gayrı olan hiçbir şeyi istememektedir:

Demem kim adli yok yâ zülmü çok her hâl ile olsa
Gönül tahtına andan gayrı sultân olmasın yâ Rab (G. 30/6)

2.1.5.21. Muska

Gönlün kapalı istiare yoluyla muska olarak tasavvur edildiği bu beyitte gönül, âşığı dert ve belalardan koruyamamıştır ve bu sebeple gönlüden şikâyet edilmektedir. Gönül, insanı hakikatlere ulaştırmak için verilmiştir. İnsan hakikatlere ulaşmak için de manen büyük ızdıraplara katlanır. Şair, gönlün bela tarafına artık tahammül edememekte çünkü gönül muskası işlevini yerine getirememekte ve âşığı hakiki saadete ulaştıramamaktadır:

Dil n'ider yanımda çün kılmaz beni gamdan halâs
Çekmen ol ta'vîz bârın kim belâdan saklamaz (G. 110/2)

2.1.5.22. Mum-Kandil-Fitil

Gönül aşkın getirdiği bela, gam, cefa, eziyet, rüsvalığa dayanır ve sebat gösterir, fakat ayrılık ateşine dayanamaz. Şairin sabır ve sebat açısından çelik olarak düşündüğü gönül, ne yazık ki ayrılık ateşine dayanamayıp mum gibi erimiştir:

Firâkın odunu gördükçe mûm tek eridi
Sebât ü sabrda fûlâd gördüğün gönlüm (G. 203/4)

Âşığın yanan gönlü leff ü neşr yoluyla kandile benzetilmiştir. Nasıl ki nazargahlara (herkesin ziyaret edip baktığı, değer verdiği yerlere) kandil asmak adettendir, sevgilinin kaşlarının tâkına da yanan gönlü asmak yakışıır, buna şaşmamak gerekir:

Kaşların tâkına versem dil-i sûzân ne aceb
Resmdir asıla kandil nazar-gâhlara (G. 243/3)

2.1.5.23. Tutsak/Esir

Âşığın inleyen gönlü bedende bela zindanının tutsağıdır, ızdıraba alışkın olan gönül bundan şikâyet etmez. Çünkü gönül bu belalarla imtihan edilir.

Hâsılım berk-i havâdisden melâmet dağıdır
Mesnedim kûy-ı melâmetde fenâ toprağıdır
Zâr gönlüm tende zindân-ı belâ tutsağıdır
Rahm kıl devletli sultânım mürüvvet çağıdır (Mur. 1/1)

2.1.5.24. Ceres/Çan

İçindeki sırrı saklamayıp dışa vuran gönül cerese (çana) teşbih edilmiştir. Çan, içindeki sırrı sürekli ifşa ettiği için asılmaktadır (Hüsni-i talil). Eğer gönül de sahip olduğu sırları saklamayıp ifşa ederse o da çan gibi asılır. Beyitte “ene'l-hak” deyip aşk sırrını ifşa eden ve bu sebepten asılan Hallac-ı Mansur'a işaret vardır. (Beyitte genel anlamda gönülden ziyade sırrını ifşa eden gönül çana teşbih edilmiştir.):

Râz-ı derûnu taşraya salmak revâ değil
Budur günâhı kim asılır muttasıl ceres (G. 127/2)

2.2. Fuzûlî Divanı'nda Gönül İle İlgili Deyimler

“Gönül” kelimesi Türkçe bir kelimedir. Edebiyat tarihçisi Nihat Sami Banarlı'nın *Türkçenin Sırları* adlı eserinde belirttiği gibi Türkçenin deyim ve terim geliştirmede en güçlü ve en üretken kelimelerinden biridir (Banarlı 2011:86-89). Fuzûlî Divanı'nda gönül kelimesi ile ilgili çeşitli deyimler yer almaktadır. Bunların bir kısmı şöyledir:

a. Gönül almak: Âşık etmek.

Bir nigâr-i anberîn-hattır **gönüller almağa**
Gösterir her dem nikâb-ı gaybdan ruhsâr söz (G.119/4)

“Söz, ayva tüyleri amber kokulu bir güzeldir ki gönüller almak için her an gayb örtüsü altından yüzünü gösterir.”

Müjen ger seng-diller **gönlünü alsa** aceb olmaz
Anun tek âbnûs ok lâyıkı fûlâd peykândır (G.89/2)

“Kirpiğin, taş yüreklilerin gönüllerini alsa yani onları kendine âşık etse buna hayret edilmez. Zirâ onun gibi abanoz oka çelik temren lâyıktır.”

b. Gönül açmak: Neşelendirici şeylerle insanın iç sıkıntısını gidermek.

Terlemiş ruhsâr ile hûblar **açarlar gönlümü**
Gör ne gül-şendir ki âteşten verirler âb ana (G.9/7)

“Güzeller, terlemiş yanakları ile gönlümü açarlar. Gör bu ne gül bahçesidir ki, ona ateşten su verirler.”

Nâle vü zârım Fuzûlî hoş gelir ol gül-ruha
Açılır gül gönlü bülbül nâle vü zâr eylegeç (G.51/7)

“Fuzûlî, benim ağlayıp inleyişim o gül yanaklı sevgiliye hoş geliyor. Çünkü bülbül ağlayıp inledikçe gülün gönlü açılır.”

Gönlüm açılır zülf-i perişânını görgeç
Nutkum tutulur gonce-i handânını görgeç (G.53/1)

“Perişan zülfünü gördükçe gönlüm açılır. Gülen, açılan goncanı görünce hayret ve heyecandan dilim tutulur, söz söyleyemem.”

c. Gönlü bağlamak : Severek bağlanmak, içten sevmek.

Ey Fuzûlî bir sanem zülfüne **gönlüm bağladım**
Çekti zencîr-i cünûna âkıbet sevdâ beni (G.290/7)

“Ey Fuzûlî, gönlümü bir dilberin zülfüne bağladım. Bu delilik, beni en sonunda cünûn zincirine çekti.”

d. Gönlü vermek : Âşık olmak, sevgiyle bağlanmak.

Gönlü verdim fenâ vü fakra terk-i i'tibâr ettim
Bi-hamdi'llâh ki âhir küfrümü îmâna deşşirdim (G.197/4)

“Kendimi Hakk'ta yok etmeye, dünyadan elimi eteğimi çekmeye gönlü verdim, kıymet hükümlerini deşştirdim. Allah'a şükür nihayet küfrümü imana tebdil ettim.”

Bi sanem zülfüne gûya ki veriptir gönlün
Ki Fuzûlî'nin iyen hâli perişân görünür (G.108/7)

“Sanki bir putun zülfüne gönlü vermiştir. Zira Fuzûlî'nin hâli çok perişan görünüyor.”

Sonuç

XVI. yüzyılda yaşamış, Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fuzûlî'nin şiirlerinde duygusallık ön plandadır. Devrinde kıymetinin bilinmemesi, yoksulluk ve kimsesizlikten şikâyet eden şairin yaşadıkları, ruh dünyasını derinden etkilemiş ve bu durum onun şiir dünyasına da yansımıştır. Çektiği sıkıntı ve ızdıraplarla olgunlaşmış, dünyanın geçici zevklerine değer vermemiş manevî hazlara yönelmiştir.

Fuzûlî Divanı'nda “gönlü” kavramı beşerî ve ilahi aşkın kaynağı olarak işlenmiştir. Şair divanında gönlü etrafında şekillenmiş çeşitli beyitler kaleme almış, gönlü kelimesi ile ilgili olarak çeşitli mecaz ve mazmunlar kullanmış ve kendine has üslubuyla kavramı ince hayallerle süslemiştir. Fuzûlî Divanı'nda tecrit ve teşhis yoluyla âdetâ ikinci bir âşık olarak ele alınmış olan gönlü, tıpkı âşık gibi ağlar, kanlı gözyaşı döker, dert ve üzüntüyü arar, acı çekmekten hoşlanır. Gönlü, yârin cefa oklarından delik deşşik olduğundan her yanı yaralıdır, aşk ateşiyile yanmaktadır ve aşkın ızdırabından parça parça olmuştur. Gönlü âhlar, fîganlar ve kanlı gözyaşları ile doludur. Gönlüdeki ateş kimi zaman öyle bir hâle gelmiştir ki âşığın bağırmı yakmış ve kebab hâline getirmiştir. Şaire göre gönlü perişandır, mesttir, ağlayandır, sevgilinin aşkının ızdırabından darmadağındır. Sevgilinin cefa ve cevrine alışkındır ve buna rağmen sevmekten vazgeçmez. Çünkü Fuzûlî aşktan ve aşkın elemine çekmekten memnundur. Gönlü sevgilinin aşkının derdiyle hastadır ve gamdan helak olmuş bir hâldedir. Bu hastanın ilacı ise sevgilinin diyarındadır. Sevgilinin diyarında köle olmaya razı olan gönlü daima oraya ulaşmak, oradan hiç ayrılmamak ister. Âşığın harap olan gönlü sevgilinin mülküdür. Sevgilinin sultan olduğu mülkte âşığın gönlü sevgilinin vefasızlığı yüzünden perişan bir hâldedir. Gönlü bazen Hakk'ın tecelligâhı olması yönüyle Kâbe'den dahi üstün olarak tasavvur edilmiştir. Gönlü kimi zamanda sevgilinin güzelliğini aksettiren ayna olarak düşünölmüştür. Bu ayna, mutlak/hakiki sevgilinin tecelli ettiği bir aynadır. Âşık, Hakk'ın tecelli ettiği gönlü aynasını masiva kirlerinden temizlemek ister. Çünkü güzelliğin tecelli etmesi için gönlü aynasının saf ve temiz olması gerekir. Gönlü, hem tecellinin merkezi hem de tecellinin kendisidir. Âlemlere sığmayan Allah, insanın gönlüne sığmıştır. Gönlü aşk ile, aşk ızdırabı ile saflaştırılan bir aynadır. Bela oklarına maruz kalan gönlü yeri gelir nazik, ince ve

kırılğan bir yapıya sahip olduğundan şişe, yeri gelir aşk ızdırabı ile kendinden geçmiş sarhoş olarak tasavvur edilir. Her daim sevgilinin diyarında olmayı arzulayan gönül, ızdırap kanatlarıyla uçan bir kuştur; bu hâl ile sevgilinin perişan saçlarını kendine yuva yapmıştır. Gönül sevgilinin sultan olduğu bir tahttır. Âşık, gönül tahtında kendisine zulmeden adaletsiz sevgiliden gayrı olan hiçbir şeyi istememektedir. Gönül kimi zaman İlahi sırları ifşa ettiği için ceres (çan) olmuştur. Çan, içindeki sırrı sürekli ifşa ettiği için asılmaktadır. Gönül de sahip olduğu sırları saklamayıp ifşa ederse o da çan gibi asılır. ızdıraba alışkın olan gönül bela zindanının tutsağıdır ve bundan şikâyet etmez. Çünkü gönül bu belalarla imtihan edilir.

Fuzûlî'nin Divanı'nda taranan ve incelenen *gönül* kavramının dinî ve tasavvufî düşünce yönü, beşerî ve dünyevî düşüncelerden daha ağır basmaktadır. Bunda, şairin yaşadığı coğrafya, düşünce ve yaşayış tarzı etkili olmuştur. Mutasavvıf-meşrep bir şair olan Fuzûlî'nin şiirlerinde ilahi sevgili olan Allah'a kavuşma arzusu ön plandadır. Fuzûlî, masiva ile dolu olan gönle Allah tecelli etmediği için gönlünde Hak'tan gayrı olanı, yani kesreti çıkararak vahdete ulaşmayı amaçlar. Gönül, kimi zaman manevî yolculuktaki sâlik olarak düşünülmüştür. Şair hayret makamındaki sâlike, yani gönlüne nasihat ederek bu makamda nasıl davranması gerektiğini söyler. Gönül kimi zaman vahdet ülkesinde bir makam elde etmek isteyen bir âşık olarak, kimi zaman da Allah'ta yok olma anlamına gelen fena makamına ulaşmış bir âşık olarak ele alınmıştır.

Klasik Türk edebiyatı şairleri, hem ilahi aşkın hem de beşerî aşkın kaynağı olan gönül mefhumuna kayıtsız kalmamış, divanlarında gönül etrafında şekillenmiş çeşitli beyitler kaleme almış ve gönül kelimesi ile ilgili olarak çeşitli mecaz ve mazmunlar kullanmışlardır. Gönül kavramının Fuzûlî Divanı'ndan ve diğer klasik şairlerin şiirlerinden hareketle bir kıyaslaması yapıldığında Fuzûlî Divanı'nda, gönül ile ilgili klasik benzetmelerin haricinde, yeni ve özgün sayılabilecek tasavvurlar görülür. Çalışma esnasında incelediğimiz eserlerden⁴ hareketle klasik şairlerin şiirlerinde de gönül, Fuzûlî'de olduğu gibi genellikle ikinci bir âşık olarak ele alınmıştır. Hemen bütün şairlerin şiirlerinde sevgilinin saçlarını kendisine yuva yapan gönül kuştur, sevgilinin güzelliğini aksettiren ve Hakk'ın tecelligâhı olan aynadır, gam ve sıkıntıların olduğu yerdir, aşkın ızdırabından dolayı viranedir, sevgilinin cevrenden dolayı hastadır, aşk ateşiyle çırpınan bir denizdir, kimi zaman da bu denizde yol alan bir kayıktır. Kısacası gönül diğer şairlerin şiirlerinde de feryat eden, gam ve sıkıntı çeken, aşk ateşiyle yanan bir konumdadır. Ancak Fuzûlî aşk ve ızdırap şairidir. Aşk hep hüznün, dert ve acı yönüyle görülür. Onun şiirlerinde gönül ile ilgili klasik benzetmelerin haricinde, geleneğin dışında yaşadığı coğrafya, düşünce ve yaşayış tarzından kaynaklanan yeni ve özgün sayılabilecek tasavvurlar vardır. Fuzûlî, gönül kavramını kendine özgü üslubuyla ve ince hayallerle süslemiştir. Aşkın ızdırabını, cefasını, kederini, eziyetini isteyen gönlün altın yığınlarının zevk verdiği haris insanlar gibi tasavvur edilmesi, gam ve kederin devamlı bulunduğu yer olması bakımından gam hazinesi olarak vasıflandırılması, ayrılık ateşine tahammül gösterdiği için demire benzetilmesi, sevgilinin diyarına varmak için gözyaşı tohumlarını eken çiftçiye benzetilmesi, âşığı dert ve belalardan koruyamayan ve bu sebeple şikâyet edilen muska olması gibi benzetmeler Fuzûlî'nin, diğer klasik şairlerden farklı olarak görülen üslubunu ve zengin hayal dünyasını yansıtan örneklerdir.

⁴ Bu kapsamda taranan eserler şunlardır: Tolasa, Harun (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.; Kurnaz , Cemal (2012), *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları; Sefercioğlu, M.Nejat (1990), *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; Kaplan, Mahmut (2012), *Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Dîvânı'nda Gönül ve Aşka Dair*, Ankara: Nasihat Yayınları; Üstüner, Kaplan (2007), *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Yayınevi; Kapal, Münire Nurefşân (2012), *Nef'î Divanı'nda Gönül*, *Türkish Studies*, Volume 7/3, s.1605-1618; Doğan, Ahmet (2013), *Kilisli Ebu Bekir Vahîd Divançesi'nde Gönül*, I. Uluslararası Muallim Rıfat Kilis ve Çevresi Sempozyumu, s. 499-511, 16-17 Mayıs, Kilis.

Kaynakça

- Akbalık, Esra (2013), Yunus Emre'nin Şiirlerinde Gönül İmgesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.26, s.20-28.
- Akyüz, Kenan vd. (1997), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aydın Yağcıoğlu, Songül (2010), Fuzûlî ve Bâkî Divanlarında Aşk Anlayışı ve Sevgili Tipi, *Türkish Studies*, Volume 5/3, s.559-587.
- Aydın, Mehmet (1999), Gönül Kelimesi Üzerine, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.566, s.104.
- Ayverdi, İlhan (2008), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Banarlı , Nihat Sami (2011), *Türkçenin Sırları*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Cebecioğlu, Ethem(2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2013), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, Ahmet (2013), Kilisli Ebu Bekir Vahid Divançesi'nde Gönül, *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, s. 499-511, 16-17 Mayıs, Kilis.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2004), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Güler, Zülfi (2004), Şeyh Galip Divanında Ayna Sembolü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14/1, s.103-121.
- İpekten, Haluk (2008), *Fuzûlî, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları
- İpekten, Haluk (2014), *Bâkî, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalkışım, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kapal, Münire Nurefşân (2012), Nef'î Divanı'nda Gönül, *Türkish Studies*, Volume 7/3, s.1605-1618.
- Kaplan, Mahmut (2012), *Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Dîvânı'nda Gönül ve Aşka Dair*, Ankara: Nasihat Yayınları.
- Karahan, Abdülkadir (1996), Fuzûlî, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, s. 243.
- Kurnaz , Cemal (2012), *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Kurnaz, Cemal (1989), Gönül, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.14, s.151
- Levend, Agâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Macit, Muhsin (2010), *Nedim, Hayatı-Eserleri ve Sanatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mazioğlu, Hasibe (2011), *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nazif, Süleyman (2014), *Fuzûlî*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Onat Çakıroğlu, Tuba (2013), Yunus Emre Divanı'nda Gönül, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, s. 77-86.
- Onay, Ahmet Talât (2013), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Pala, İskender (2012), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sefercioğlu, M.Nejat (1990), *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Selçuk, Bahir (2005), Fuzûlî'de Gözyaşı, *Ekev Akademi Dergisi*, S.25, s. 233-246.
- Selçuk, Bahir (2012), Klâsik Türk Şiirinde Ceres, *Turkish Studies*, Volume 7/3, s. 2231-2250.
- Tanyeri, M.Ali (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (2005), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, Harun (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki Gazellerinde Gönül.

Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uludağ, Süleyman (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları

Üstüner, Kaplan (2007), *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Yayınevi.

Yılmaz, Hasan Kamil (1994), *Tasavvuf ve Kalp*, *Altınoluk Dergisi*, S. 104, s.31.

Elektronik Kaynaklar

Parmaksız, Mehmet Nuri, (2013), *Gönül Kelimesi Üzerine Düşünceler*, <http://www.edebiyatufku.com/artikel.php?artikel id=1790> (E.T. 28.01.2016).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 97-107, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 03.05.2018 **Kabul Tarihi:** 24.07.2018

FEMALE PARTICIPATION IN THE STATE IN *MUSTAPHA* AND *MACBETH*: A HEGELIAN APPROACH

Mustapha ve Macbeth' de Kadının Devlet İşlerine Katılması: Hegelci Bir Yaklaşım

Işıl ŞAHİN GÜLTER¹

Abstract

Queen Elizabeth's reign informs dramatists to deal with the themes of power and politics in this era, since the sovereign's gender is one of the fundamental social and political considerations of Elizabethan period. The English display an ambivalent reaction to the idea of woman ruler, as a ruler is always identified with masculinity. Queen Elizabeth's reign arouses a vague anxiety among the English people who perceive an inherent danger within female rule. In this context, this study aims to analyze perception of inherent danger within female rule in Fulke Greville's *Mustapha* (1594) and W. Shakespeare's *Macbeth* (1606) by focusing on the representation of female participation in state affairs in the light of Hegel's construction of the state. According to Hegel, nature assigns man to the state, and woman to the family; man maintains his power in public affairs while the woman is expected to fulfill the responsibility of training children to be citizens of the state rather than participating in public affairs. In *Mustapha*, Greville sets his play in the Ottoman state and depicts Rossa (Hurrem Sultan) as an ambitious, manipulative, and intriguing character. Similarly in *Macbeth*, Shakespeare stages Lady Macbeth as a power-hungry and intriguing character. Rossa (Hurrem Sultan) and Lady Macbeth's preference of political to familial is depicted as unnatural by their nature that results in disorder for the state. This study aims to demonstrate that Greville and Shakespeare represent female participation in the state as a disruptive force in the light of Hegel's construction of the state.

Key Words: Elizabethan Drama, Hegel, Hurrem Sultan, Lady Macbeth, State.

Öz

Kraliçe Elizabeth hükümdarlığı, dönemin oyun yazarlarını güç ve politika temalarına değinmeleri konusunda yönlendirir; çünkü hükümdarın cinsiyeti Elizabeth döneminin önde gelen sosyal ve politik hususlarından biridir. İngilizler kadın hükümdar fikrine çelişkili bir tutum sergiler, çünkü hükümdarlık erkeklik ile özdeşleştirilir. Kraliçe Elizabeth hükümdarlığı, kadın yönetiminde mevcut bir tehlike sezen İngilizler arasında tanımlanamayan bir endişeye yol açar. Bu bağlamda, bu çalışma Hegel'in devlet inşası ışığında, kadının devlet işlerine katılmasına odaklanarak, Fulke Greville'nin *Mustapha* (1594) ve W. Shakespeare'in *Macbeth* (1606) oyunlarında kadın yönetimindeki mevcut tehlike algısını incelemeyi amaçlar. Hegel'e göre, doğa erkeği devlete, kadını ise aileye tayin eder; erkek gücünü kamu işlerinde idame ettirirken, kadının kamu işlerine katılmak yerine, kamuya vatandaş yetiştirme sorumluluğunu üstlenmesi beklenir. *Mustapha* oyununda, Greville Osmanlı Devleti'ni konu alır, ve Hürrem Sultan'ı hırslı, manipulatif ve entrikacı karakter olarak resmeder. Benzer bir şekilde, *Macbeth* oyununda Shakespeare Lady Macbeth'i gözünü iktidar hırsı bürümüş entrikacı karakter olarak sahneler. Hürrem Sultan ve Lady Macbeth'in politik olanı ailevi olana tercih etmeleri cinsiyetlerinin doğasına aykırı olarak resmedilir ki, bu da devlet düzeninin bozulmasına neden olur. Bu çalışma, Hegel'in devlet inşası ışığında, Greville ve Shakespeare'in kadının devlet işlerine katılmasını yıkıcı güç olarak resmettiklerini göstermeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Elizabeth Dönemi Tiyatrosu, Hegel, Hürrem Sultan, Lady Macbeth, Devlet

Introduction

Hegel's interpretation of Sophocles' play *Antigone* is vital to understand woman's role in the Hegelian system. Hegel utilizes *Antigone* both in *Phenomenology* and the *Philosophy of Right* in

*Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu. ELAZIĞ e-posta: igulter@firat.edu.tr

order to assert that nature assigns man to the state and woman to the family. In Hegelian system, man is granted with the right of participating in political life, while the familial ethical life is woman's unique responsibility. This article aims to apply Hegel's construction of the state to the plays of Elizabethan period in which we can find an outlet to deal with the separation of the familial/political nexus. Queen Elizabeth's reign (1558-1603) inspired many dramatists to deal with the separation of the particular and universal, family and community, divine law and human law, woman and man. The concern about the ruler's gender formed one of the primary social and political considerations of Elizabethan period, so the dramatists could hardly separate themselves from the social and political concerns. As seemingly, "the poet is an imitator of nature; he produces what he sees in the world, and it is only his preoccupation with that world which renders him a poet" (Bloom, Jaffa, 1964: 8). Inevitably, social and political paradigms of this period informed the works of Fulke Greville and W. Shakespeare whose subjects and themes often revolve around issues of power and politics as will be analyzed in this article.

Wain remarks on Elizabethan playwrights' thematic concerns and argues that the sovereign stability was the priority: "The English scene, viewed from an Elizabethan standpoint, was dominated by one urgent need: the need for political stability, guaranteed by an undisputed monarchy" (1965: 24). The Tudor monarchy, afflicted with Henry's succession problems, Mary's failed marriage, and Queen Elizabeth's ambivalent attitudes towards matrimony perplexed people and created a desire for stable sovereignty. Especially, Queen Elizabeth's reign aroused an undefined distress among the English people who perceived an inherent danger within female rule. An Elizabethan historian, Carole Levin remarks that the English displayed an ambivalent reaction to the Queen's reign due to the conflict between rule and femininity since "womanly behaviour would ill-fit a queen for the rigors of rule" (1994: 3). Although Elizabeth asserted the title King as frequently as Queen and sought ways of transcending the gender issue, for the Queen it is difficult to meet the demands made on the monarch, since the characteristic qualities which a monarch is expected to display have been associated with masculinity (MacCaffrey, 1993: 358). In other words, perception of inherent danger within female rule posited Queen Elizabeth's reign as unstable for the Englishmen.

The undefined anxiety among the English is reflected, and responded to, in Elizabethan drama. In Fulke Greville's *Mustapha* and W. Shakespeare's *Macbeth* the anxiety of female participation in the state is personified in Rossa (Hurrem Sultan) and Lady Macbeth. Greville utilizes Ottoman state and characters in order to reflect his political vision of Queen's reign. Greville depicts Rossa's manipulation of the state affairs and her participation in political sphere as the intrigues that set the family and the state in opposition. Similarly, Shakespeare's Lady Macbeth is depicted as an intriguing character that prefers political life to familial one that disrupts the harmony between these two spheres. Greville's depiction of Rossa and Shakespeare's depiction of Lady Macbeth as a disruptive force in the state can be regarded as their discontentment of Queen Elizabeth's reign. In order to analyze representation of female participation in the state in the examples of Elizabethan drama, Hegel's construction of the state will be used as theoretical approach in this article.

Hegel's Construction of the State: Family/State and Woman/Man

Hegel begins his treatment of history with the ancient *polis* or city-state in his *Phenomenology* and furthers his argument in *Philosophy of Right* where he establishes a dialectic of particular and universal. In the ancient world, the *polis* only recognizes the universal aspect of human action and risk of life for welfare, while the particular is confined to the family. In the ancient world, man is necessarily a member of a family that represents particularity. Man's presence in the family circle represents "mere particularity" since this presence is lack of risk of life for recognition. In order to achieve self-consciousness and become a citizen, the male moves out of the family circle (Kojève, 1969: 59). Hegel remarks this phenomenon as follows:

The acquisition and maintenance of power and wealth is in part concerned only with needs and belongs to the sphere of appetite; in part, they become in their higher determination something that

is only mediated. This determination does not fall within the Family itself, but bears on what is truly universal, the community; it has, rather, a negative relation to the Family, and consists in expelling the individual from the Family, subduing the natural aspect and separateness of his existence, and training him to be virtuous, to a life in and for the universal (1977: 269).

As it can be inferred, the community separates man from the family “by training him to be virtuous.” This separation leads man to achieve “the manhood of the community” or universal individuality at the expense of his particularity which is possible only in death in the ancient world (Taylor, 1975: 172-177). In other words, in the ancient world, the particular is represented by the family; the universal is represented by the *polis*. The family is the sphere of life, while the *polis* is the risk of life. There is a constant tension between these two spheres that is inevitable; man cannot deny his particular existence in the family as well as the universality of his existence in and for the *polis*. Each institution preserves and produces the other, since each owes its very existence to the other (Kain, 2002: 6).

This tension between particular/universal and family/community brings out the tragic character of the ancient world and creates an opposition between particular family life and universal community in the *polis* (Kojève, 1969: 61, 298). According to Hegel, the conflict between *polis* and family, universal and particular, is also a conflict between human law and divine law as represented in conflict between man and woman. Hegel notes that man and woman differ from each other in natural characteristics: “the former is powerful and active, the latter passive and subjective” (2008: 168). In the section entitled “The Ethical Order,” Hegel prefigures the human law and the divine law that are the two fundamentals of the ancient world. The human law is “the *known* law, and the prevailing custom” in the form of universality; its truth is the authority (1977: 267). On the other hand, human law finds its antithesis in divine law that confronts human law’s openly accepted authority (1977: 268). Hegel points out that nature assigns man and his public affairs in the community to human law where man maintains his power and wealth. However, the nature assigns woman and her activity in the family to divine law. Thus, in the political sphere man can find an outlet where he asserts the manhood of the community, while the womanhood is confined to the family (2008: 169). In other words, the powerful and active man is assigned to the *polis* that represents community and state, while passive and subjective woman is assigned to the family in Hegel’s dialectic. According to Hegel, woman cannot attain “the ideal” due to her lack of artistic production. For this reason, woman cannot participate in state or government. Hegel remarks this phenomenon as follows:

When women hold the helm of government, the state is at once in jeopardy, because women regulate their actions not by the demands of universality but by arbitrary inclinations and opinions. Women are educated -- who knows how? -- as it were by breathing in ideas, by living rather than by acquiring knowledge. The status of manhood, on the other hand is attained only by the stress of thought and much technical exertion (2008: 169).

According to Hegel, woman’s participation in the state is regarded as a threat since woman is lack of demands of universality on the contrary to man. Hegel asserts that woman behaves not by demands of universality but by demands of particularity that posits the state in a dangerous situation. In Hegelian state, woman is expected to fulfill responsibility of training children to be citizens of the state. Woman educates the children within family circle as free individuals who are “capable of holding free property of their own and founding families of their own, the sons as heads of new families, the daughters as wives” (2008: 175). However, in Hegelian state, woman is denied from political affairs and not granted with the right of participating in the state.

The point that triggers my attention for the theoretical approach of this article is Hegel’s perspective of Antigone² that he employs in order to deal with the ancient world. In the section

² Sophocles’s play *Antigone*, written in 411 BC, deals with the tragedy of Antigone who defends individual freedom in a world where the rules of human law and divine law are in conflict.

entitled “The Ethical Order”³ in *Phenomenology*, the human law that represents public affairs of the community is assigned to Antigone’s brothers. On the other hand, divine law that represents family, religion, and tradition is assigned to Antigone (Kain, 2002: 4). The young man raised in the family achieves virtue and public honor by risking his life in the ancient world as Hegel asserts “death is the fulfillment and the supreme ‘work’ which the individual as such undertakes on its behalf” (1977: 270). According to Hegel, the highest service that an individual could undertake for his community is “death.” On the other hand, the highest duty of the family is to provide a proper burial. In the case of Antigone, Eteocles and Polynices leave their home for the community, for politics and government, while Antigone remains within the family. Eteocles becomes the ruler of the city and Polynices attacks it that caused death of the brothers. The city recognizes Eteocles as their ruler but condemns Polynices as an enemy and a traitor. According to human law, Eteocles deserves to be buried in the proper way; however the burial is denied to Polynices who takes up arms against the community. The deprivation of burial rights for Polynices is not acceptable to divine law. As seemingly, the equilibrium between human law and divine law, community and family is dissolved; by honoring one brother and dishonoring the other, human law and divine law are set in opposition (1977: 555). For Antigone, the new ruler Creon’s action denies divine law and universal moral principle as a result she asserts that commitment to divine law is prior to human law of community. Antigone reacts to human law as the representative of divine law. Her reaction is suppressed by human law that results in Antigone’s transformation into an “internal enemy” (1977: 288).

Hegel’s perspective of *Antigone* reveals the way in which the tragic conflict between universal community and particular family results in “soulless and dead” universality (1977: 289). Hegel asserts that not only external forces but also “the rebellious principle of pure individuality” repressed by the community cause the destruction of the pagan world. Hegel remarks this phenomenon as follows:

Since the community only gets an existence through its interference with the happiness of the Family, and by dissolving [individual] self-consciousness into the universal, it creates for itself in what it suppresses and what is at the same time essential to it an internal enemy – womankind in general. Womankind – the everlasting irony [in the life] of the community – changes by intrigue the universal end of the government into a private end, transforms its universal activity into a work of some particular individual, and perverts the universal property of the state into a possession and ornament for the Family (1977: 288).

According to Hegel, repressed individualism of woman transforms her into an “internal enemy” who intrigues in order to change universal end of the government into a private end. This attempt brings about the end of communal life. In other words, the repression of woman’s individualism disrupts the communal life in the ancient world. In Hegelian state, the disruptive individualism of woman persuades the young man to exercise his power for the sake of family dynasty rather than for public welfare. That is, the woman conspires with their sons, brothers, or husbands in order to realize male domination for family dynasty that results in disorder within the state (Mills, 1986: 138, 139). In this article, Hegel’s construction of the state will be applied as the theoretical approach to the examples of Elizabethan drama in which female participation in the state is regarded as a disruptive force.

Rossa (Hurrem Sultan) in Fulke Greville’s *Mustapha*

Fulke Greville’s *Mustapha* (1594) was written in the social, political and literary context of the Elizabethan age and it was intended for the specific audience of the courtiers that were grouped

³ “The Ethical Order” or *Sittlichkeit* is the ethical behavior embedded in our customs, traditions, and practices of community. Hegel asserts that “the wisest men of antiquity have therefore declared that wisdom and virtue consist in living in accordance with the customs of one’s nation.” G. W. F. Hegel. *Phenomenology of Spirit*. Trans. A.V. Miller. Oxford: Oxford UP. (1977): 142.

around the Earl of Essex (Rigali, 2000: 8). It is certain that Elizabethan social and political atmosphere influenced Greville's ideas on the issues of the familial/political perspective. Karen Raber argues that Greville's literary works reflect his own political vision. She remarks that his "plays draw consistently disastrous conclusions about the consequences of blending family and state structures in a hereditary monarchy, which reproduces itself through familial relations" (2001: 113). In order to represent the instabilities derived from blending family and state affairs, Greville repeatedly posits intriguing women at the heart of the familial/political nexus. In this fashion, monarchy's fragility is associated with gender issue (2001: 113).

In this respect, Greville's representation of Rossa⁴ derives from the tension between familial and political as also argued in Hegel's construction of the state. As seemingly, Rossa's interference in the political sphere by plotting and succeeding in the murder of Mustapha is regarded as a disruptive force in the play. Almas argues that Rossa is depicted as an immoral, hypocritical, ambitious and egocentric character in the play. Rossa's plotting not only the murder of the potential heir Mustapha, but also of her own daughter, Camena⁵, intensifies her wickedness in the course of the play (2009: 124). Rossa (Hurrem Sultan) is also depicted as an ambitious, hypocritical, cunning and intriguing character in many Turkish plays such as Yusuf Niyazi's *Mazlum Şehzadeler Yahud Hurrem Sultan* (1909), Orhan Asena's *Hurrem Sultan* (1959) and *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe* (1989) (Doğan, 1999: 58). She is accused of plotting against Mustapha who was regarded as the potential heir to Solyman's throne. Mustapha is well-educated, moral and beloved son of Solyman who is also respected and admired by other statesmen and the janissaries. However, Hurrem Sultan reacts in order to eliminate Mustapha from succession to throne in favor of her own sons Selim and Bayazıd (Yücel, Sevim, 1991: 201). She plots against Mustapha with the support of Rustem Pasha who wrote a letter to Iran's Shah Tahmasb asking Shah to help him against his father by imitating Mustapha's signet (Unan, 1990: 9-16). They also spread rumor of Mustapha's attempts to succession to the throne with the help of Anatolian sipahis, Turkomans, and bandits. They succeed in convincing Solyman to murder his son Mustapha (Shaw, 1994: 160, 161). Rustem Pasha is accused of this plot that recorded in Ottoman history as "Mekr-i Rüstem" (Peçevi, 1999: 252). The murder of Mustapha is overreacted by society, and this reaction is reflected by Ottoman poets of the period in their epicedials. The most famous epicedial belongs to Taşlıcalı Yahya who lambasted Hurrem Sultan and Rustem Pasha in his work (Uzunçarşılı, 1995: 403). Greville stages a similar plotline as will be analyzed below.

In the play, Rossa appears on the stage and accuses Solyman's potential heir Mustapha of being too ambitious and possessing "a strange aspiring minde" (*Mustapha* 1. i. 31). She aims to raise Solyman's doubts of Mustapha about his impatient attempts to succeed his father: "But judge him with himself, and that by fact/ Persia our old imbrued enemy,/ Treates marriage with sonne without father" (*Mustapha* 1.i. 33-35). Rossa accuses Mustapha of making secret agreements with Persia, the Ottoman state's long time enemy, without Solyman's consent. She draws attention over Mustapha by referring "his untimely borne, strength strangely gathered" (*Mustapha* 1. i. 26). She expresses his fear of this threat and states that:

⁴ The name Hurrem was practically unknown in Europe probably until the nineteenth century, when it appeared in several multivolume histories of the Ottoman Empire (e.g., Khurrem or Churrem in Joseph von Hammer's *Geschichte des Osmanischen Reiches* and *Histoire de l'Empire ottoman*, respectively). Early modern western texts used the names Rossa, Roxolana, or their variants, which often reflected geographical and ethnic differences: e.g., Rossa (Italian); Rose (French), Rosa (English); Rosa Solimana, Roxa (Spanish); Reussin (German); Roxelane, Roxolane (French); Roxelana, Roxalana (English, German); Rosselane, Rosselana (Italian); Roksolana (Polish, Ukrainian), and Roksoliana (western Ukrainian). G. Yermolenko. *Roxolana in European Literature, History and Culture*. Ashgate (2010): 271.

⁵ Roxolana's daughter Mihrimah is seldom mentioned by that name in early modern western historical and literary texts. In some early modern plays and chronicles, she is called Camena or Cameria. In the play, Rossa plotted the murder of Camena, however in Ottoman history Mihrimah Sultan died (1578) nearly twenty years after Hurrem Sultan's death (1558) G. Yermolenko. *Roxolana in European Literature, History and Culture*. Ashgate (2010): 272.

Solyman; feare is broke loose within my spirits;
What will or may be, seems already happens:
His power thus great, well fixt, occasion ready,
Shadowes of ruine to my heart deliuer.
Confused noise within my eares doth thunder,
Of multitudes, that with obeying threaten.
Solyman, feare of thee makes me wish for death,
And feare again to leaue thee, feareth death (*Mustapha* 1.i. 65-72).

As it can be inferred Rossa tries to raise Solyman's doubts of Mustapha about his impatient attempts to succeed his father drawing attention to Mustapha's increasing power. She offers her counsel to Solyman and states that the only safe policy is to kill Mustapha. By the way, Rossa reminds Solyman Baiazeth's overthrown by his own son⁶:

Old age is natures pouerty, and scorne:
Desires riches liues in Princes children,
Their youths are Comets, within whose corruption,
Men prophecy new hope of better fortune.
Baiazeth shows no man turnes from a Kingdome,
For humblenes to aske his fathers blessing:
Nature corrupted is; and wit preferreth
The wisdom that for self-advantage erreth (*Mustapha* 1.i. 106-13).

By reminding Baiazeth's overthrown by his own son, Rossa succeeds in convincing Solyman that Mustapha is a menace to the state, and it is clear that her interference in the state brings a disorder by shaking Solyman's personal insecurity. Rossa's counsel incites Solyman's fear of losing the control of the state. Rossa attempts to persuade Solyman to exercise his power for the sake of family dynasty rather than for public welfare. That is, Rossa conspires with her husband in order to realize male domination for family dynasty that results in disorder within the Ottoman state. In Hegelian terms, Rossa puts her individual subjective needs not only before the welfare of the universal, but in place of state itself that set the state and family in opposition.

In Act 2, Beglerbie's honest account of Mustapha's court confirms Mustapha's innocence and reassures Solyman's confidence in his son eliminating his fears temporarily. Camena also affirms Mustapha's innocence: "I *Mustapha* haue warned/That Innocence is not enough to saue/...For dreadful is that State; which all may doe/ Yet they that all men feare, are fearful too" (*Mustapha* 2. i. 70-77). In the following scene, Camena tries to assure his father Solyman of Mustapha's innocence: "Sweet *Mustapha* doth Nature lie in you?/ Sir, these be Greatness mists; be not deceiued/ For Kings hate in their fearefull waining state/And easily doubt, and what they doubt, they hate" (*Mustapha* 2. ii. 53-56). In Act 2, scene iv, we witness that intriguing Rossa decides to murder Camena when she learns from Beglerbie that her daughter warns Mustapha as well as softens Solyman's heart towards his son:

And they do erre that others erruor cherish;
Camena, then since thy desires would make
Thy mothers harme examples of thy glory,
Since thou do'st leaue me for a brothers sake,
Since thy heart feels not what makes others sorry,
Thy triumphe shall be death, thy glory shame,
For so die they that wrong a mothers name;

⁶ In *Selimus, Emperor of the Turks* (1594), English playwright Robert Greene presents the actions of Selimus, the Ottoman prince who poisons and dethrones his father Baiazeth on his way to attain sultanate of the Ottoman state. Although this play departs markedly from historical context, Ottoman succession is repeatedly displayed and referred by Elizabethan playwrights.

Thy treasures with thine owne arts are discarded;
I will do something not to be forgotten,
The giuers of examples are regarded (*Mustapha* 2. iv. 99-108).

As seemingly, after Rossa learns that Camena discovers the danger for Mustapha and warns him, she decides to victimize her own daughter. The slaughter of Camena by her own mother, convinces Solyman that Camena and Mustapha conspired against him and Solyman decides that: “What hills hath nature rais'd above the fier?/ What state beyond them is, that will conspire?/ I swear by all the Saints, my sonne shall die,/ Revenge is justice and no cruelty” (*Mustapha* 4.iii. 120-23). The murder of Camena and Solyman’s decision to murder Mustapha foreshadow disorder that grips the state. This disorder reveals that the familial interference in political sphere disrupts the harmony between the two by disregarding separation of powers (Raber, 2001: 136). Greville’s depiction of the familial participation in the state dissolves internal coherence of the political and familial sphere. On behalf of the family, Rossa reacts to divine law by murdering her own daughter; on the contrary Solyman reacts to human law by denying legal punishment of Rossa for killing Camena. By familial participation in the state the human law and divine law are set in opposition similar to Antigone’s case. That is, Greville posits Rossa as the “internal enemy” who intrigues with male authority and “perverts the universal property of the state into a possession and ornament for the Family” (Hegel, 1977: 288). Furthermore, Rossa sacrifices her motherly instinct for the sake of political power that disrupts the harmony between familial and political.

The main point to get hold of here is that Greville’s depiction of Rossa associates Elizabethan anxiety of female rule with Hegel’s consideration of familial participation in the state. According to Raber, Greville tries to reevaluate the jeopardy that Queen’s gender posits to England and “the internalized danger of femininity, the disruptive force within- the force that is the family, that creates family with all the consequent messy, unstable power relations between husbands and wives, parents and children” (2001: 137). In other words, Greville’s play exposes the perception of inherent danger within female rule due to the unstable power relations within the family. If we take Greville’s depiction of Rossa into consideration, it is clear that Hegel’s definition of woman as repressed “internal enemy” that disrupts community and public welfare can be applied to Elizabethan drama. Representation of Rossa as an intriguing character who plots against Mustapha conspiring with Solyman not only reveals Greville’s discontentment with Elizabethan reign within which Greville assumes an inherent danger but also complies with Hegel’s attitude to female participation in the state.

Lady Macbeth in W. Shakespeare’s *Macbeth*

W. Shakespeare draws the plot for *Macbeth* (1606) from historical sources, particularly Raphael Holinshed’s *Chronicles of England, Scotland, and Ireland* (1577). However, Shakespeare combines different versions of the story of Macbeth and Duncan in order to create his play. The *Chronicles* include an account of King Malcolm II (r. 1005-34), whose throne passed first to his grandson Duncan I (r. 1034-40) and then to Macbeth (r. 1040-57). For his portrayal of the murder through which Macbeth took Duncan's throne, Shakespeare includes another version of the *Chronicles*—King Duff's death at the hands of one of his retainers, Donwald. In combining the two stories, Shakespeare creates a specific tone for the tale of regicide (Stallybrass, 2003: 1). *Macbeth* was written after the accession of James I to the throne that gave England a monarch ruled again by a male. Critics discuss the correspondence between James I’s accession and Shakespeare’s composition of *Macbeth* and point out that Shakespeare aims to examine the political succession of a male ruler over a female one by dramatization and demonization of Lady Macbeth in the course of the play (Hadfield, 2004:2, Regan, 2000: 19). In other words, the discontentment of the familial participation in the state is personified in Lady Macbeth whose interference in the political sphere brings disorder to the state and set the familial and the political in opposition similar to the cases of *Antigone* and *Mustapha*. This tendency shows clear resemblance to Hegel’s dialectics of particular/universal, familial/political, divine law/human law, and woman/man. Through James I’s

succession to the throne, the family is no longer expected to participate in the political sphere rather to stay within familial sphere in order to train children to be citizens of the state.

Similar to Greville's depiction of Rossa, Shakespeare depicts Lady Macbeth as an ambitious, cunning and intriguing character who brings disorder to the state by her ambitious attempts which are highly unnatural by the familial side. She is so aware of her power over Macbeth that, she assumes that only her motivation will lead Macbeth actively to attain the kingly position of power and authority. When she summons Macbeth with the murmuring words of the witches in her soliloquy, she assumes "unholy, ungodly, and unnatural" spirit of the witches and she echoes their destructive evil spirits (McGuire, 1994: 111). She says that:

Glamis thou art, and Cawdor; and shalt be
What thou art promised: yet do I fear thy nature
It is too full o'the milk of human kindness...
Than wishest should be undone.
Hie thee hither, that I may pour my spirits in thine ear;
And chastise with valour of my tongue;
All that impedes thee from the golden round (*Macbeth* 1.v. 14-28).

Lady Macbeth participates in the state as a disruptive force that is confirmed by Macbeth's murdering current monarch Duncan in their home for his own family dynasty rather than public welfare. Macbeth's plotting against Duncan and murdering him set particular/universal, family/state, divine law/human law in opposition similar to the cases of *Antigone* and *Mustapha*. Shakespeare posits Lady Macbeth as the "internal enemy" who intrigues with male authority and "perverts the universal property of the state into a possession and ornament for the Family" (Hegel, 1977: 288). Shakespeare's depiction of Lady Macbeth as an intriguing and disruptive character reaffirms Hegel's depiction of woman as an "internal enemy." Thus, Macbeth's murdering current monarch Duncan on the order of Lady Macbeth disrupts not only natural order of monarchy, but also the equilibrium between human law and divine law, community and family. The consequences of disruption of the harmony between these spheres are most particularly clear in nature as Macbeth states: "It is the bloody business which informs/ Thus to mine eyes. Now o'er the one half-world/ Nature seems dead, and wicked dreams abuse/ The curtain'd sleep..." (*Macbeth* 2.i. 49-52). In the second act, disruption of nature is displayed as follows:

The night has been unruly. Where we lay,
Our chimneys were blown down and, as they say,
Lamentings heard i' th' air, strange screams of death,
And prophesying with accents terrible
Of dire combustion and confused events
New hatch'd to the woeful time. The obscure bird
Clamour'd the livelong night. Some say the Earth
Was feverous and did shake (*Macbeth* 2.iii. 28-35).

It is clear that disruption of monarchy on the order of Lady Macbeth reverberates in the nature. Shakespeare displays disruption of nature following Macbeth's evil deeds on the order of Lady Macbeth through storms, earth shakes, animal shrieks. In Hegelian terms, Lady Macbeth puts her individual subjective needs not only before the welfare of the universal, but in place of state itself. Lady Macbeth's participation in the state also disrupts the equilibrium between the natures of sexes. On the disruption of the equilibrium between the familial and the state, femininity and masculinity, Adelman argues that *Macbeth* "gives us images of a masculinity and a femininity that are terribly disturbed" (1987: 93). In other words, Lady Macbeth's participation in the state and Duncan's affliction by feminine prevails such as "planting the children to his throne and making them grown" really disturbed the confines of the family and the state, femininity and masculinity. Shakespeare's discontent of this disturbance results in elimination of Duncan from the political

sphere (Adelman, 1987: 94). On the other hand, the perversion of the familial resulted in elimination of Lady Macbeth's motherly instinct. Since feminine desires for the state were seen unnatural and unacceptable, Lady Macbeth repudiates her femininity for the sake of political power:

The raven himself is hoarse
That croaks the fatal entrance of Duncan
Under my battlements. Come you spirits
That tend on mortal thoughts, unsex me here;
And fill me, from the crown to the toe, top full
Of direst cruelty! Make thick my blood;
Stop up the access and passage to remorse,
That no compunctious visitings of nature
Shake my fell purpose, nor keep peace between
The effect and it! Come to my woman's breasts,
And take my milk for gall, you murdering ministers,
Wherever in your sightless substances
You wait on nature's mischief! (*Macbeth* 1.v. 38- 50)

It is inferred that the tension between feminine nature and the political ambition leads Lady Macbeth to be "unsexed," since, as Hegel asserts above, "[man] is powerful and active, [woman] passive and subjective" (2008: 168). In order to attain power in political sphere, Lady Macbeth relinquishes her femininity. As Carolyn Asp argues in her article "Lady Macbeth openly attempts to reject her feminine traits and adopt a male mentality because she perceives that her society associates feminine qualities with weakness" and regards them as unsuitable for the political sphere (1981: 78). Similarly, Robert Kimbrough points out that "in Elizabethan literature, especially *Macbeth*, there is the idea that to be 'manly' is to be aggressive, daring, bold, resolute, and strong, especially in the face of death. And to be 'womanly' is to be gentle, fearful, pitying, wavering, and soft, a condition signified by tears" (1983: 178). Aware of her feminine confines, Lady Macbeth prefers to be "unsexed" in order not to feel any grief and remorse for the evil deeds she provokes. Manipulating her husband and intriguing within the political sphere Lady Macbeth breaks the harmony of Hegel's dialectics of particular/universal, family/state, divine law/human law and woman/man. Similar to Hegel's premises, Shakespeare represents Lady Macbeth as an "internal enemy" who disrupts state order by conspiring with male authority for the sake of family dynasty. Shakespeare's depiction of Lady Macbeth as an intriguing character not only reveals his discontentment with female participation in the state but also his contentment with James I's accession to the throne after the Queen. The main point to get hold of here is that Shakespeare's representation of Lady Macbeth as an intriguing woman who plots against the recent monarch conspiring with male authority not only reveals Shakespeare's discontentment with Elizabethan reign within which he assumes an inherent danger but also complies with Hegel's attitude to female participation in the state.

Conclusion

Fulke Greville and W. Shakespeare take into consideration the issues of power and politics of the Elizabethan period. Queen's reign inspires the dramatists to deal with familial/political concern of the period since Queen's reign is perceived as an unstable monarchy. The Englishmen show an ambivalent reaction to the idea of woman ruler since the monarch is always associated with masculinity. Both dramatists reflect this anxiety and fear of female participation in the state by utilizing different setting and characters; however depiction of their female protagonists, Rossa (Hurrem Sultan) and Lady Macbeth, reflects the same theme: inherent danger within female rule.

In Hegelian state, nature assigns woman to particular/family/divine law; and man to universal/state/human law. Woman is confined to particular family whose laws are embedded in religion and tradition. Woman is responsible of training children to be citizens of the state; however

woman is denied from the right of participating in the state. On the other hand, man is granted with universal community where he proves his manhood and maintains his power and wealth. He is also granted with the right of participating in the state. In other words, because of natural differences between two sexes, the political life of the city-state is the sphere of manhood while the family is the sphere of womanhood. The conflict between these two spheres is inevitable since each owes its very existence to the other; each preserves and produces the other. However, the tragic conflict between the particular family and universal community results in suppression of the divine law by the human law. When the human law suppresses and denies the divine law, this suppression creates “an internal enemy” who would disrupt the equilibrium between particular/family/woman and universal/community/man. Hegel’s “internal enemy” perverts the universal community for the sake of family dynasty rather than public welfare by participating in the state as a disruptive force. In Hegelian terms, female participation in the state is regarded as a threat, since woman’s regulation of actions is arbitrary and far away from universality.

The representation of female participation in the state in Elizabethan drama provides an outlet to which Hegel’s dialectics can be applied. Both in *Mustapha* and *Macbeth*, the separation between particular/family/woman and universal/state/man is easily traced. However, we witness that this rigid separation disrupts internal coherence of each of them. The repression of these forces brings out an “internal enemy” who is personified as a disruptive force in Rossa (Hurrem Sultan) and Lady Macbeth. As seemingly, their desire to participate in the state affairs not only disrupts the state but also their feminine nature. Rossa murders her own daughter for the sake of family dynasty. Similarly, Lady Macbeth sacrifices her mother instinct for the sake of desired kingly position of power and authority. Consequently, although Greville and Shakespeare set their plays in different states, the period in which they write brings them together in common assumption of female as a disruptive force for the state. The ambitious and intriguing female characters who prefer political to familial ethic reflect the political vision of Elizabethan period and the anxiety of female rule.

References

- Adelman, Janet. (1987). “‘Born of Woman’: Fantasies of Maternal Power in *Macbeth*.” *Cannibals, Witches, and Divorce: Estranging the Renaissance*. Ed. Marjorie Garber. Baltimore: Johns Hopkins UP, p. 90-121.
- Almas, Lamiya Mohamed. (2009). “The Woman of the Early Modern Turk and Moor Plays.” Ph. D. Thesis, University of Minnesota.
- Asp, Carolyn. (1981). “‘Be Bloody, Bold and Resolute’: Tragic Action and Sexual Stereotyping in *Macbeth*.” *Studies in Philology* 78. 2, p. 153-169.
- Bloom, Allan and Jaffa, V. (1964). *Shakespeare’s Politics*. Chicago: University of Chicago.
- Doğan, Abide. (1999). “Türk Tiyatrosunda Hürrem Sultan.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. p. 57-64.
- Greville, Fulke. (1594). *The Tragedy of Mustapha*. <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A02227.0001.001/1:2.3.2?rgn=div3;view=fulltext> (accessed 01, March 2018)
- Hadfield, Andrew. (2004). *Shakespeare and Renaissance Politics*. London: Arden Shakespeare.
- Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of Spirit*. Trans. A.V. Miller. Oxford: Oxford UP.
- ... (2008). *Philosophy of Right*. Trans. T. M. Knox. Ed. Stephen Houlgate. Oxford: Oxford UP.
- Kain, P. J. (2002). “Hegel, Antigone, and Women,” *Owl of Minerva*, 33, p. 157-177.
- Kimbrough, Robert. (1983). “Macbeth: The Prisoner of Gender.” *Shakespeare Studies*, 16, p. 175
- Kojeve, Alexandre. (1969). *Introduction to the Reading of Hegel*. Trans. James H. Nichols, Jr. New York: Basic Books.
- Levin, Carole. (1994). *The Heart and Stomach of a King*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- MacCaffrey, Wallace. (1993). *Elizabeth I*. London: Edward Arnold.
- McGuire, Philip C. (1994). *Shakespeare: The Jacobean Plays*. London: Macmillan.
- Mills, Patricia J. (1986). "Hegel's Antigone" *Owl of Minerva* 17. 2, p. 131-152.
- Peçevi, İbrahim. (1999). *Peçevi Tarihi*, Hz. Bekir Sıtkı Baykal, C. I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Raber, Karen. (2001). *Dramatic Difference: Gender, Class, and Genre in the Early Modern Closet Drama*. Newark: University of Delaware Press.
- Regan, Stephen. (2000). "Macbeth". *Shakespeare: Texts and Contexts* Ed. Kiernan Ryan. Basingstoke: Macmillan in association with the Open University.
- Rigali, Amanda. (2000). "The Plays of Fulke Greville in Context." Ph.D. Thesis, King's Colledge, London.
- Shakespeare, William. (1606). *The Tragedy of Macbeth*. <http://shakespeare.mit.edu/macbeth/full.html> (accessed 15, March 2018).
- Shaw, Stanford. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları.
- Stallybrass, Peter. (2003). "Macbeth and Witchcraft." *Exploring Shakespeare*. Online ed. Detroit: Gale p. 1-10.
- Taylor, Charles. (1975). *Hegel*. Cambridge: Cambridge UP.
- Unan, Fahri. (1990). "Kanuni Devri Şehzade Mücadeleleri ve Bunun Osmanlı Siyasi ve Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", *Türk Yurdu*, X/35, Ankara. <http://yunus.hacettepe.edu.tr>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1995). *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Wain, John. (1965). *The Living World of Shakespeare: A Playgoer's Guide*. London: Macmillan.
- Yermolenko, Galina I. (2010). *Roxolana in European Literature, History and Culture*, Farnham: Ashgate.
- Yücel, Yaşar and Sevim, Ali. (1991). *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih, Yavuz, Kanuni*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 109-124, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 05.06.2018 **Kabul Tarihi:** 02.07.2018

REFİK HALİD KARAY’IN ORTADOĞU İLE İLGİLİ YAZILARI¹

Writings On Middle East Of Refik Halid Karay

Muhammed HÜKÜM²

ÖZ

Refik Halid Karay, Türk hikâye ve romanında önemli bir yere sahip olmasının yanında siyasi ve sosyal içerikli gazete yazıları ile tanınan bir yazardır. Refik Halid Karay, siyasi tavrı sebebi ile iki kez sürgün hayatı yaşamıştır. Yazarın ilk sürgünlüğü 1913’te başlayarak 1918’de biter. Refik Halid’in ikinci sürgünü ise 1922’de Beyrut’ta başlar ve 1938’de sona erer. Özellikle Ortadoğu’da geçen ikinci sürgün dönemi onun edebi kimliği üzerinde etkili olmuştur. *Sürgün* romanı ve *Gurbet Hikâyeleri* Ortadoğu’da yaşadığı sürgünlük deneyimini odağa alan eserlerdir.

Refik Halid’in Memleket Yazıları serisinin 17. kitabı “*Sulhte Cimri, Harpte Müsrif*” yazarın özellikle Suriye, Lübnan, Kıbrıs, Hatay gibi Ortadoğu coğrafyasının önemli merkezleri hakkında yaptığı siyasi ve sosyal tahlilleri içerir. Bu yazılar dünya siyaseti ve Osmanlı sonrası Ortadoğu’nun sosyal ve siyasi yapısını göstermesi açısından önemli yazılardır.

Anahtar Sözcükler: Refik Halid Karay, Ortadoğu, Dünya Siyaseti

ABSTRACT

Refik Halid Karay is a well-known writer with his political and social contented newspaper articles as well as having an important place in Turkish story and novels. Refik Halid Karay was exiled two times because of his political attitude. First exile of the writer started in 1913 and ended in 1918. Second exile of Refik Halid started in Beirut in 1922 and ended in 1938. Especially the second exile period lasted in Middle east effected the literary identity of him. His *Sürgün* [Exile] novel and *Gurbet Hikâyeleri* [Abroad Stories] are the works focusing on his exile experience in Middle East.

17th book of Memleket Yazıları [Hometown Writings] series named “*Sulhte Cimri, Harpte Müsrif* [Mean at Peace, Wasteful at War]” of Refik Halid contains political and social analysis about important centers of Middle East geography such as especially Syria, Lebanon, Cyprus, Hatay. These writings are important writings in that they reflect the political and social structure of Middle East after world politics and Ottoman.

Keywords: Refik Halid Karay, Middle East, World Politics

1. Refik Halid’in Orta Doğu ile İlişkisi, Edebî Dünyası ve Gazeteciliği

Gazeteci, mizah yazarı, hikâyeci ve romancı olarak tanınan Refik Hâlid, (1888-1965) başlangıçta Fecr-i Âti topluluğu içinde yer almakla beraber, bilhassa 1917’den itibaren Millî Edebiyat Hareketi’ne katılarak ölüncüye kadar bu hareketin ruhuna uygun yazılar yazar. Refik Halid Karay, çok çeşitli konu ve türlerde yazdığı yazılarıyla son devir edebiyatımızın en popüler yazarları arasında yer alır. Batıya açık, kültürlü ve yenilik taraftarı, maddî imkânları iyi olan bir aile ortamında yetişen Refik Hâlid, istikrarlı bir öğrenim görmemiştir. 1900-1906 yılları arasında Galatasaray Lisesi’ne devam ettiyse de burayı bitirememiştir. 1907’de Hukuk Fakültesi’ne geçmiş, bir ara Maliye’de memurluk yapmış, 1908 Meşrutiyetinin ilânı üzerine de okulu ve memurluğu bırakarak tamamiyle yazı hayatına atılmıştır (Özbalcı, 1988: 77).

¹ Bu makale 26-27 Ekim 2017 Tarihinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi’nde düzenlenen “Uluslararası Mercidabık’tan Günümüze 500 Yılda Ortadoğu Sempozyumu”nda sunulmuş sözlü bildirin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir. Tam metin başka hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

²Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, KİLİS e-posta; mhukum@kilis.edu.tr

Refik Halid'i bir gazete yazarı olarak da bir romancı olarak farklı bir konuma taşıyan ne siyasî görüşleri ne muhalifliğidir. Onun Türk edebiyatına kazandırdığı en özgün niteliklerden biri gazete yazılarında ve kurgusal metinlerinde kullandığı dildir. Refik Halid Karay'ın kullandığı dil, Türk edebiyatında gazete yazısı, öykü ve roman formlarında, özgün ve çok geniş ifade kabiliyetine sahip bir özellik taşır. Cemil Meriç'in "Bayağılığa düşmeden tabii, taze, samimi ve kaynaktan fişkırarak su gibi berrak" (Meriç, 1998:267) sıfatları ile ifade ettiği bu tarzın, dönemin edebî dili için oldukça ufuk açıcı olduğunu belirtmek gerekir. Başta gazete yazıları olmak üzere Karay'ın yazdığı yazılar bir sohbet havasında kaleme alınmış, kendinden bir şeyler katarak ilerleyen, konuşmalarla süslenen, hatıralarla zenginleştirilen yazılardır. Kısa ama eğlendiren; hayata, yaşanılan çevreye ait gözlemlerle beslenen düşünceler; öğretmeyen, uyarmayan, öfkelenmeyen bir dille kaleme alınmışlardır. Refik Halid'i farklı kılan, onu üslup sahibi yapan yönü de burasıdır. Küçük dikkatler, hayata ait çağrışımlar, ilginç benzetmeler (Törenek, 2013: 163) yazıların akıcılığını ve okunabilirliğini sağlayan temel yönelimlerdir.

Bu açıdan bakıldığında Refik Halid'in Türkçe ile ilgili kat'i ve vazgeçilmez bir üslup sahibi olduğu gözlemlenebilir. Refik Halid'in dil konusundaki özgünlüğü ve yeteneği yazarlık sürecini başlatan ve etkileyen bir olaylar dizgesi üzerinden anlaşılabilir. Refik Halid Karay, Meşrutiyet sonrasında *Cem* gazetesinde bir yazı yazar ve yazı çok büyük bir ilgi görür. Bu mecmuada Refik Halid yine daha önce hiç yapılmamış bir şey yaparak "Tarih-i Devr-i Mebusan" ve "Kirpi-i Natüvan" imzasıyla Naima üslubuyla "Enderun Edebiyatı" nesrinin tüm özelliklerini gösteren bir dizi mizahî yazı kaleme alır. Bu yazılarla eski nesri mükemmel Arapça bilgisiyle mizah alanında uygular; ancak yazıları okuyanlar bunların 23 yaşında genç bir muharririn kaleminden çıkmış olabileceğine inanmazlar. Yazıların Refik Halid'in olduğu daha sonra anlaşılır. Böylece bir çığır açmış olan yazarın arkasından aynı yöntemle yazanlar olmuştur (Ebcioğlu, 1943). "Kirpi" adıyla yazmaya *Şehrah*'ta devam eder ve yazdıkları sürekli olarak ses getirir. "Kirpi" adıyla yazılan yazılar 1911'de *Kirpinin Dedikleri* adlı bir kitapta toplanır.

Eşref, *Şehrah*, *Kalem* ve *Cem* dergilerinde imzasız veya "Kirpi" takma adıyla yayımladığı siyasi yazı ve hicivlerinden dolayı tedirgin olan İttihat ve Terakki iktidarı, Mahmud Şevket Paşa'nın katli ile suçlananlar arasında onu da Sinop'a (1913) arkasından Çorum'a (1916) sürgün eder. Bu sürgün kendi isteğiyle önce Ankara'ya (1917) daha sonra Bilecik'e (1917-1918) çevrilir. Refik Halid Karay, "Millî Mücadele aleyhine yazdıkları sebebiyle cezalandırılacağından korkup 1922'de yurdu terk ettikten sonra, 16 yıl Beyrut, Cünye ve Halep'te yaşar. O yıllarda Halep'te ve Şam'da 2 Türkçe gazete çıkmaktadır: *Doğruyol* ve *Vahdet*. *Doğruyol*'u, 150'liklerden Celâl Kadri ve akrabası Hasan Kadri, *Vahdet*'i ise Nuri Genç çıkarmaktadır. *Vahdet*'te Cemil Meriç'in tanıdığı Tarık Mümtaz (Göztepe) ile Antakya Sultanisi'nde hocası Ali İlmi Fanî (Bilgili) de yazılarını yayınlamaktadır. Karay da bu gazetelerin yazar kadrosundadır." (Karaca, 2017). Meriç, o yıllarda bir de Şam'da *Musavver Sahra* adlı Türkçe dergi çıktığını, ayrıca Kuneytire'de yarı Türkçe bir gazete yayımlandığını söyler (Meriç, 1998: 255).

Gazete yazılarındaki muhalif kimliğin onun sürgünlerinin sebebi olduğu düşünüldüğünde Refik Halid'in edebî dünyasını şekillendiren nedenlerin gazetecilik mesleği ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Edebî açıdan bakıldığında Refik Halid'in Türk edebiyatı içerisinde özellikle öykü türünün gerçekçiliğe yönelmesi ve Anadolu'ya açılması konusunda öncü bir konumda olduğunu belirtmek gerekir. *Memleket Hikâyeleri* ve *Gurbet Hikâyeleri* tamamıyla yazarın sürgün yıllarının gözlem ve değerlendirmelerinin edebî bir dille ve öykü formunda dile getirilmiş şekilleri olarak göze çarpar. *Yezidin Kızı*, *Çete*, *Yer Altında Dünya Var*, *Dişi Örimcek* ve *Sürgün* romanları yazarın Ortadoğu'da özellikle Halep ve Beyrut'ta geçirdiği yılların edebî yansımasıdır. Bu romanlarda ve öykülerde de yer yer Ortadoğu özellikle Suriye coğrafyası ile ilgili saptamalarda bulunmuştur:

"Suriye'de gene biliyorum ki, yeni Türk rejimine muhalif ve onun devrilmesini isteyen şekil şekil gruplar vardı. Bunlardan bir kısmı yabancıydı. Kilikya'dan çekilmelerini unutamayan bir kısım subaylar ve onların elemanları... Sonra kuvvetli bir Türkiye'yi Arap birliği için tehlikeli gören nasyonalistler... Daha sonra, ancak Cumhuriyet'in yıkılmasıyla vatanlarına dönebileceklerini

sanar hanedan üyeleri ve yüzellikler... Ermeni, Kürd bağımsızlığını tasarlayan komiteleri de bunlara eklersek Suriye, her türlü düşmanlık hareketine uygun bir geniş meydana." (Karay, 2016: 16-17)

Tüm romanlarında görülen egzotizme yönelme, farklı mekânlar, kültürleri tanıma ve tanıma eğilimi, farklı coğrafyaları farklı özellikleri ile kurguya taşıma gibi tavırlar da sürgünlük yıllarının etkisi ile Karay'ın yazma biçimine sirayet etmiş özellikler olarak kabul edilebilir. Özellikle egzotizm Karay'ın gazete yazıları ile kurgusal eserleri arasındaki ilişkinin en önemli ortak noktalarından biridir. Gazete yazılarında Güney Amerika'dan Kuzey Avrupa'ya kadar birçok ülkenin siyasi yapısı ve bu ülkelerdeki politik tartışmalar üzerinde duran Refik Halid'in romanlarında da geniş bir coğrafya üzerinde zaman zaman egzotizme ulaşacak bir bilgi dünyası vardır. Kavram olarak da egzotizm içeren Yezidilik konusunda yazdığı romanı olan *Yezidin Kızı*'nda Ortadoğu coğrafyası ve sosyal yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgilerin yanı sıra Arjantin'in doğal ve kültürel özelliklerinden uzun uzadıya bahsi, Karay'ın kurgusal yapı ile geniş entelektüel birikimini uzlaştırma gayretini örnekendirir. Bu açıdan bakıldığında gazete yazılarının Karay'ın romanlarındaki uluslararası bakışını sağlayan entelektüel birikimin kaynağı olduğu da tespit edilebilir.

Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyeleri Anadolu insanının mekânı anlamlandırma biçimi üzerinden ilerleyen yerli özelliklerin gözlemlenebileceği bir eserdir. Gurbet hikâyeleri de "Ortadoğu'ya göç eden Türkler, Arapların kültürel tavırları, Osmanlıya bakışları, Ortadoğu coğrafyasındaki İngiliz ajanların faaliyetleri" (Kanter, 2018: 246) gibi konular üzerinde yoğunlaşan bir dikkatin öyküleridir. Bu açıdan Karay'ın Ortadoğu ile ilişkisini hem kurgusal metinlerinde hem de gazete yazılarında görebilmek, onun yazdığı her iki metin türünün de geniş bir arka plan dâhilinde biçimlendiğini söylememize olanak tanır.

Refik Halid Karay, ilk edebî yazılarını Meşrutiyet sonrası kaleme almaya başlamış bir yazardır. Meşrutiyet'in ilanı ile okulu ve memuriyeti bırakarak Servet-i Fünun ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde çalışmıştır. Bir süre Son Havadis adıyla bir gazete çıkarmıştır (Okay, 2001: 480) Tüm bu süreçten hareketle Karay'ın edebî yazılarının gelişiminin ve üslubunun da gazetecilikle doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Önceleri daha çok mizah ve hiciv ağırlıklı siyasî gazete fıkraları yazan Refik Halid'in, *Ayşe'nin Talihi* adını taşıyan ilk hikâyesi, 1909 yılında Muhit mecmuasında yayınlanır. Refik Halid, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı, Millî Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna hem gazeteci kimliği ile hem de edebiyat sahasında eserler veren bir sanatçı olarak şahitlik etmiştir. Refik Halid'in Ortadoğu ile ilişkisi her iki kimliği üzerinden de okunmaya müsaittir. Zira "Refik Halid Karay, eserlerinde Türkiye dışında meydana gelen tarihî ve siyasi konulara ilgi duyan ve bu konular üzerinde değerlendirmelerde bulunan yazarlardan biridir. Hemen hemen bütün eserlerinde daha önceden yapmış olduğu tarihî araştırmalardan ve yaşadığı dönemle ilgili gözlemlerden istifade etmiştir. Yazarın dünya tarihi ile ilgili olarak üzerinde durduğu konuları genel itibarıyla Amerika tarihi, Güney Amerika tarihi, Avrupa tarihi, Asur, Çerkez, Dürzî ve Yezidî tarihi, Doğulu ve Batılı mütefekkirler, I. ve II. Dünya Savaşları gibi oldukça geniş bir alan nüfuz eden yönelimlerdir. Özellikle ikinci sürgün yıllarında yaşamını sürdürdüğü Lübnan ve Suriye'de yaptığı gözlemlerde Arap yarımadasından Arjantin'e yapılan göçler, Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra Arap devletlerinin Türkiye'ye bakışları hakkında yazıları önemli bir kaynak vazifesi de görebilecek metinlerdir (Ünal, 2013: 283-296). Karay'ın Ortadoğu tecrübesi ile üslubuna kattıkları Osmanlı yazı dilinin, geniş bir coğrafyadan elde edilen estetik özellikleriyle birlikte ortaya çıkarılması için de önemli bir veridir.

Millî Mücadele'ye muhalifliği sebebi ile 1 Haziran 1924 tarihli kararname ile sürgün edilen, 150'likler olarak anılanlar arasında Refik Halid Karay da vardır. Refik Halid bu kararnamenin çıkmasından önce 9 Ekim 1922'de Türkiye'den ayrılarak Suriye'de Beyrut yakınlarındaki Cünye kasabasına yerleşmiştir. Burada geçimini *Doğru Yol* ve *Vahdet* gibi Türkçe gazetelere yazdığı makaleleriyle sağlayan Karay, bu esnada sık sık Halep'te bulunmuştur. Refik Halid'in daha sonra Cumhuriyet inkılaplarını takdir eden yazıları, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı için bölgedeki Türk

gençlerini teşvik gayretleri Ankara hükümetini memnun ettiğinden önce özel olarak affi söz konusu olmuştur. Bir süre sonra da “Yüzellikler” hakkında çıkarılan af kanununun yürürlüğe girmesiyle Karay, on altı yıllık sürgün hayatının ardından Temmuz 1938’de Türkiye’ye dönmüştür (Okay, 2001:480-482).

Ölümünde kadar gazete yazıları ve edebî eserler yazmaya devam eden Refik Halid Karay’ın tüm gazete yazıları *Memleket Yazıları* serisi ismiyle 18 cilt halinde İnkılap Yayınevi tarafından 2017 yılında tekrar basıldı. Refik Halid’in ülkeye dönüşünden sonra 1938-1965 arasında *Tan*, *Akşam* *Yeni İstanbul*, *Zafer* gibi gazetelerde yazdığı yazıların bir kısmı Halep ve Beyrut’ta kaldığı süredeki gözlemleri ile bu dönemin ışığında Ortadoğu ve dünya siyasetini yorumladığı yazılardır. Yazılarda dikkate çarpan unsurlar Refik Halid’in Türkçe sevgisi ve hemen her konuya karşı geliştirdiği ihtiyatlı, yerleşik düzenin devamını önceleyen tavrıdır.

2. Refik Halid’in Ortadoğu Yazıları, Osmanlı Sonrası Fransız Mandası Altındaki Suriye Yazıları

Refik Halid Karay, yurda döndükten sonra yazdığı gazete yazılarını daha çok politik ekseninde yazar. I. Dünya savaşı sonrası dünyadaki gelişmeler ve II. Dünya Savaşı’nın etkileri yoğunlaştığı noktalardır. Ortadoğu ile ilgili yazdığı yazılar 1941’den başlayarak 1958 e kadarki süreçte *Tan*, *Akşam*, *Yeni İstanbul* gazetelerinde fasıllı olarak yazdığı yazılardan oluşur. Yazıların tamamı dikkate alındığında Karay’ın bu coğrafyadaki 16 yıllık tecrübelerinin Doğu-Batı ilişkileri konusunda oldukça büyük bir fikrî olgunlaşma yaşadığı intibamı uyandırdığını söylemek mümkündür. Sürgün öncesinde Batı’nın dünyaya getirdiği cihan ideali fikrine inanan Karay’ın I. Dünya Savaşı ve sonrasında Batı’nın özellikle Ortadoğu’daki politikaları sebebi ile bu ideale olan inancının yerini gerçekçi bir gözlemciliğin aldığını söylemek gerekir. Özellikle Fransızların Suriye’deki politik hamlelerini dikkatle izleyen Karay için bu süreç kendi fikri gelişimi açısından bir öze dönüş yönelimini hissettirir.

1941’den 1958’e kadar olan dönemde yayınlanmış yazılar, I. Dünya Savaşı sonrasında başlayarak Suriye’deki siyasî gelişmeler üzerinden ilerler. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransız mandası altına giren Suriye 1936’da Fransa’nın kontrolünde bir cumhuriyet olmuş, 1941’de bağımsızlığını ilân etmiştir. Fransa bu kararı 1944’te tanımış ve son yabancı birlik de ülkeyi 1946 Nisan’ında terk etmiştir. 1946’da iş başına gelen ve ailesi aslen Konyalı olan Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el Kuvvetli, 30 Mart 1949’da liderliğini Albay Hüsnü Zaim’in yaptığı bir darbe ile devrilmiştir (Bardakçı, 2011). Yine bu esnada, bir yıllık bağımsızlığın ardından Hatay Meclisi 29 Haziran 1939’da Türkiye’ye katılma kararı almıştır. Bu gelişmeleri takiben, 24 Temmuz’dan sonra Fransız askerleri Hatay’dan çekilmiştir. Bu durum karşısında Refik Halid’in tavrı, Hatay’ın ana vatana katılmasını desteklemek yönünde olmuştur. Affedilerek yurda dönüşünde bu çabaların olumlu etkileri olduğunu söylemek mümkündür.. Refik Halid’in *Tan* gazetesinde yazdığı ilk yazılar genellikle bu sürecin ilk dönemlerine aittir.

Refik Halid’in Ortadoğu ile ilgili yurda döndükten sonra ilkyazı serisi 7- 16 Haziran 1941 tarihleri arasında her gün yazılan yazılardır. Üst başlık olarak “Manda Altındaki Suriye 1, 2, 3 ve 4 isimlendirmesi ile yayınlanan yazıların alt başlıkları ve içerikleri 1918’den başlayarak Fransız Mandater yönetiminin Suriye’deki yönetimini odağa alır. Bu yazıların başlangıcında Refik Halid, *Mütarekeden Şam İsyanına Kadar* başlığı altında yazıların mahiyeti hakkında şu bilgileri verir:

“Milattan önceki devirlerden tutunuz da daha dünkü vukuata kadar bütün Suriye tarihini hem kitaplarda hem de yerinde uzun uzadıya tetkike zemin ve zaman bulmuş, bu memleketin yıllarca içinde yaşamış bir muharrir olmak itibarı ile niyetim notlarımı sıralamak ve bir eser hazırlamaktır.” (Karay, 2017: 294)

Karay’ın açıklamasında belirttiği gibi onun yazılarının dikkate değer olmasının sebebi bu coğrafyada yaşaması dolayısıyla özellikle Suriye ve Lübnan’ın diline, kültürüne ve siyasî ortamına bilgi ve donanım olarak hâkim olmanın yazara sağladığı avantajı kullanabilmesidir. Suriye’nin

Osmanlı idaresi sonrasında yaşadığı büyük problemlerin daha anlaşılır olabilmesi açısından Karay'ın yazılarının aydınlatıcı bir özelliği vardır:

“Hâlbuki Suriye bugün dünya efkârını üzerine toplamış, çok merak verici bir vaziyette bulunuyor. Diğer taraftan komşumuzun son 22 senelik karmakarışık ve yıpratıcı hadiselerle dolu sergüzeştini bilenler de pek azdır. 1919-1940 yılları arasında orası nelere şahit oldu, bilhassa Fransız manda idaresi ne şekilde işledi, bunların hülasasını yapmak faydalı olsa gerektir. Şu noktayı ilave lüzumludur: bu hülâsa tamamen vesikalara istinaden vücuda getirilmiştir.” (Karay,2017: 294,)

Manda Altındaki Suriye yazılarının ilki yukarıdaki açıklamayı da içeren *Mütarekeden Şam İsyanına Kadar*, üst başlığının altında; *Fransız Mandasını Suriyeliler İstedi mi ?*, *Askerî İşgal İdaresi*, *İlk Suriye Devleti'nin Hudutları*, *Üç Ay Süren Bir Devlet ve Bir İstiklâl*, *Lübnan Büyütülüyor*, *Suriye Küçültülüyor*, *Garaud Geri Alınıyor*; *Weygand Bir İş Göremiyor ve Sarail Felakete Sebep Oluyor*, adlı alt başlıklardan oluşur.

İlk alt başlık olan *Fransız Mandasını Suriyeliler İstedi mi?* kısmında Milletler Cemiyeti'nin 24 Temmuz 1922 tarihli kararıyla Suriye'yi Fransa mandasına vermesi anlatılır. Yazıda Karay, dünya ve Fransız basının Suriye halkının bu durumu istediği algısını yarattığı belirtir. Buna karşın aslında hazırlanan bir raporda Suriyelilerin istiklalini temini şimdilik mümkün değilse Amerikan mandasını tercih ettikleri bilgisi verilir. İkinci başlık olan *Askerî İşgal İdaresi*'nde Müttefikler ordusunun 1918'de Şam'a gelişi ile başlayan, Fransızların Trablus, Beyrut, Sür ve Seyda bölgelerini ele geçişleri ve İngilizlerin Şam, Hama, Homs ve Halep kentlerini Emir Faysal'a bırakışları ifade edilir.

1919'da İngilizlerin, Filistin ve Irak'a dönüşleri sonrasında Fransızların Suriye'nin idaresini büyük oranda ele aldıkları tespiti yapılır. 1916'da Suriyeliler iki devlet tarafından kendilerine vaat edilen istiklallerini 11 Mart 1920'de Emir Faysal'ı kral seçerek ve 8 Mart 1920'de meclis kararı ile elde ettiklerini düşündükleri anlatılır. Bu Suriye'nin sınırları Halep, Hama, Homs, Baalbek, Buka, Hasbayya, Reşayya gibi mutasarrıflık ve kentlerden oluşuyordu. Fakat ülkenin denize çıkışı yoktu. Bu şartlarda bir devlet olmaya çalışan Suriye'nin istiklalinin çok sürmeyeceği algısı bu yazılarda Karay'ın şahsi değerlendirmesi olarak ortaya çıkar.

Üç Ay Süren Bir Devlet ve Bir İstiklâl başlığı altında Fransız General Gouraud'un Türkiye'ye karşı Kilikya harekâtında cepheye asker ve cephane sevki için Rayak-Halep demiryolunu cebren kullanmasının siyasi sonuçları anlatılır. Gouraud'un bir müstemleke valisi tavrıyla Kral Faysal'a ağır bir mektup yazması sonucu gelişen olaylar Karay'a göre Suriye'ye temin edilen bağımsızlığın gerçekçi olmadığını ilk göstergesidir. Zira bu olayda bir generalin doğrudan bir hükümetten talepte bulunuşu karşısında Kral Faysal'ın “yeni kazanılmış hürriyetin gururu tesiri ile hiddete kapılması” (Karay, 2017: 297) Batı'nın Suriyelileri istiklal vaadi ile kandırdığı gerçeğinin kısa sürede açığa çıkacağı olayları tetikler. Gouraud, 9 Haziran 1920'de Emir Faysal'a bir kesin uyarı verir art arda gelişen olaylarla Suriye hiçbir hukukî dayanağı olmadan Fransızlarca işgal edilir. Temmuz 1920'de Gouraud'un Şam'a girişi ile Batı'nın Suriye'ye verdiği istiklal vaadinin gerçekliği sadece 3 ay sürer. Bu işgale direniş gösteren Harbiye Nazırı Yusuf El-Azma³'nin mezarındaki rikketi tasvir eden Karay, bu tavrı ile gazeteciğin getirdiği gözlemci kimliği ile kalemindeki ustalığı fıkra yazı türünde birleştirerek özgünlüğünü de gösterir. Karay, siyasi olayları anlatırken yerler ve isimler konusundaki titizliği ile dönemi açığa çıkarırken Türkçe'nin incelikli kullanımlarını da yazısına taşımayı başarır. Özgür olma hayaliyle Osmanlıya karşı tavır alan Arap devletlerinin umutlarının pişmanlığa dönüşmesi, paralelinde Karay'ın da fikirlerindeki değişikliklerin de takip edilmesine olanak tanır. Başlangıçta Avrupa'nın demokrasi ve özgürlükler

³ Emir Faysal'ın savunma bakanı olan Azma bir Osmanlı subayıdır. Bazı belgelerde Yusuf El-Azma'nın Kilis'in Keferagni köyünde Millî Mücadele içerisinde savaşan Polat Bey'le Fransızlara karşı gizli mutabakata vardığı ifade edilir. (Bkz. Akşin, Sina (1986) Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal (1918-20), Turkish Yearbook of International Relations, Ankara, s. 3-17. Yılmaz, Hadiye, Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak, CTAD, Yıl 10, Sayı 20, (Güz, 2014),s. 289-306.)

konusunda bir cihan ideali yarattığına inanan Karay, gözlemleri sonucunda bu hayalin ardındaki sömürü düzenini kavrar ve yazılarına taşır.

Karay'ın romanlarında ve gazete yazılarında özel bir ilgi ve sevgi ile bahsettiği Lübnan'ı Suriye'deki siyasî yazılarında daha çok orada yaşayan Hıristiyan azınlık üzerinden konu eder. Bu minvalde işgal yönetiminin ilk olarak Lübnan'daki bu azınlık üzerinden Lübnan'ın topraklarını arttırıp Suriye'yi baskılamak fikrinin Fransız manda yönetiminin temel stratejilerinden biri olduğunu iddia eder. Suriye'ye gönderilen Fransız Ho-komiserlerin Lübnan Hıristiyanları ile iyi anlaşığı ve genellikle Müslüman çoğunluğun olduğu yerlerde dahi Hıristiyan yöneticileri atadıkları da Karay'ın gözlemleri arasındadır. Gouraud sonrası Suriye'ye gönderilen Weygand ve Sarail gibi generallerin de Suriye'de Fransızlara karşı artan nefreti önleyemediklerini belirten Karay'ın en dikkat çekici tespitlerinden biri de Marunî ve Hıristiyanların Manda idaresi ile olan ilişkileridir:

“Lübnan Hıristiyanları, bilhassa Marunîler teşkilatlarına güvendiklerinden dolayı şımarık idiler. Kiliselere gitmek ve sonu gelmez ayinlerde bulunmak fırsatını kaçırmayan Weygand bile onlardan yaka silker, “Tahakkümlerinden bıktım !” derdi.” (Karay, 2017:299)

General Sarail'in Cebelidürüz ahalisini de gücendirmesinin yol açacağı Dürzî isyanını anlatırken Karay, mandanın din fark etmeksizin bir bölgenin yerli halkını memnun edebilecek bir yönetim şekli olamayacağını ifade eder. Suriye'de yaşayan Hıristiyan ve Dürzîlerin rahatsızlıkları üzerinden Batı'nın hürriyet, demokrasi ve eşitlik vaadi ile oluşturmaya çalıştığı kurgunun kendi emperyalist emellerine kolayca dönüşebildiğini vurgular. Karay'ın bu deneyimlerinin edebî yazılarındaki yansımaları *Gurbet Hikâyeleri*, *Yezidin Kızı* ve *Sürgün* romanlarında gözlemlenebilir.

Manda Altındaki Suriye I yazısının en dikkat çekici yönü 1916'da Suriye'ye vaat edilen bağımsız yönetimin Avrupa'da ve Milletler Cemiyeti'nce idealize edilen şekli ile uygulanmayıp Ortadoğu'da emperyalist bir karaktere dönüşümünün ifade edilmesidir. Zira Refik Halid'in sürgünlerinden önce Avrupa'nın siyasî ve etik değerlerinin belirli bir seviyeye kadar gerçekçiliğine inanan bir söylemi vardır. Bu açıdan bakıldığında Karay'ın tüm yazılarında geliştirdiği gerçekçilikle beslenen fikri altyapısının bir yanılığının tamiri olarak düşünülmesi de mümkündür.

Karay'ın yazılarda kullandığı üslubun hissettirdiği, genel olarak Avrupa ülkelerinin uygulayacaklarını söyledikleri, özgürlük ve halkların kendileri tarafından yönetilme vadinin gerçekte bir karşılığı olmadığını. Suriye'deki siyasî gelişmelerin Avrupa ruhunu ve medeniyeti temsil etmekten ziyade özellikle İngilizlerin kendi çıkarlarını uzun süre koruyacak yerel bir yönetici ataması yaptığı ve emperyalizmin çok acımasızca uygulandığı bir alana dönüştüğü vurgusu ayrıntıların arkasındaki ana temadır. Yazılar bu coğrafyadaki halklara vaat edilen bağımsız devlet sözünün sadece 3 ay süren bir hülya olduğu ve emperyalizmin bağımsızlık vaadiyle Suriye topraklarına nasıl yerleştiği fikri etrafında ayrıntılandırılır.

Sykes-Picot'ta Suriyelilere sunulan vaatte, kısa dönemli bir mandater yönetimin sadece bağımsızlığa geçişte kullanılacağı ifade edilir. Fakat Karay'ın gözlemlerine göre olaylar, bu çerçevede gelişmemiştir. Karay'ın yazının tamamında geliştirdiği ana fikir, Avrupalıların demokratik söylemleri ile Ortadoğu politikaları arasındaki tezattır. Yazılarda 1919'da Suriye'nin Fransız mandası altına alınmasında yerli halkın herhangi bir etkisi olmadığı ve daha çok Amerika'nın bu kararda etkili olduğundan bahsedilmektedir. 1918'de başlayan süreçte İngilizlerin işgal ettikleri Suriye topraklarının büyük bir kısmı olan Şam, Hama, Homs (Humus) ve Halep'i öncelikle Emir Faysal idaresine bırakmaları da yazara göre sömürü planının kısa vadeli bir kandırmacasıdır. Olarak .

İngilizlerin 1919'da Suriye'yi terk edip alanı Fransızlara bırakması, Fransızların bu coğrafyadaki etkisini arttırmasına sebep olur. Refik Halid'in yazdıklarına göre Fransız General Gouraud'un 1920'de başlayan Suriye işgalinin bu toprakların sömürgeleşmesinin ilk adımı olduğunu gözlemlemek mümkündür. Refik Halid, bu süreçte Hıristiyan azınlığın hakları öncelikli tutulmak suretiyle Lübnan'ın Suriye karşısında büyütüldüğünü ve Suriye'nin ciddi baskı altında kaldığını vurgular. Yazılarda 1920'den 1940'lara kadar Suriye'de tahakküm kuran Fransız generallerin sık

sık değişmesinin huzur ve sükûna engel olduğu belirtilir. Bu karmaşadan daha çok Hıristiyan, Dürzî ve Marunî cemaatlerinin kazançlı çıktığı da Karay'ın odaklandığı ve önemsedığı konular olarak göze çarpar.

Karay'ın *Manda Altındaki Suriye 2* yazılarında, müstebit müstemleke generali Sarail'in fevri tavırlarının neden olduğu Cebelidürûz ayaklanması üzerinde durulur. Sarail'in müstebit tavrı karşısında Soltan El Atraş'ın önderliğinde başlayan ayaklanmanın ortaya çıkış sebepleri de Karay'ın kuvvetli gözlemleri ile ortaya konulur. Karay bu ayaklanmayı anlatırken zaman zaman bir romancı üslubunu da yakalar:

“Michaud kabiliyetsiz, silik, tembel bir zabitti. Bütün zamanını masasının başına geçip kumanda ettiği askeri kuvvetin bir kibrite, bir deste muma kadar hesaplarını tetkikle boşu boşuna geçirirdi... Sueyda Kalesi'nin granit taştan siyah ve heybetli şekli de ufukta belirdi. Michaud “Muvaffakiyet!” diye bağırarak arzusunu güç yeniyordu. Zabıt yanına koştu, “Felaket!” diye haykırdı” (Karay, 2017: 302)

Ayaklanma Dürzî kuvvetlerinin galibiyeti ile sonuçlanır ve Fransızlar'ın Sueyda kasabasından çekilmesine yol açar. Bu arada Dürzî kuvvetleri Şam'ın güneyinden şehre girmeye dahi cesaret etmişlerdir. Yerli halktan da destek alan Dürziler Ho-komiserlerin ikamet ettiği Azım Sarayı'nı kuşatıp Senegalli askerlerle çatışmaya girmiş ve sarayın bir kısmını tahrip etmiştir. Sarail bu durumda çatışmayı göze almamış ve kimseye haber vermeden Şam'ın bombardıman edilmesini emretmiştir. Birinciteşrin'in (Ekim ayının) 19. ve 20. günü 1925'te Şam'ın Fransızlar tarafından topraklarla bombardımana tabi tutulmasını Karay, müstemleke yönetimlerinin hukuk tanımazlığının göstergesi olarak algılar. 1926 yılına kadar devam eden isyanın bu tarihten itibaren zayıflamasına rağmen, fikri olarak Fransız varlığından duyulan rahatsızlık devam etmektedir. Bu isyanın uzun vadede Fransızlar lehine dönüşmesinde büyük etkisi olan kolonel Collet'i de anan Karay, müstemleke yönetimlerinin ve kapitalist yapılanmanın Fransızları Suriye'de tutan önemli unsurlar olduğunu sık sık ima eder.

Karay bu yazılarda objektif bir tutum takındığını vurgulamak için kendi gözlemlerinin yanı sıra “hür fikirli Fransız muharrirleri” olarak tanımladığı Fransız yazarların kitaplarına da atıfta bulunur. Alice Poulleau'nun *A Damas, sous les bombes* (Şam'da Bombalar Altında) ve ismi anılmayan bir yazarın *La verite la Syrie* (Suriye Gerçeği) adlı kitaplarını anan Karay'ın bu tavrı özgür ve muhalif düşüncenin de hâlâ Avrupa aydınlarında bulunabileceğine inancını da gösterir.

Manda Altındaki Suriye 3 üst başlıklı yazılar Fransızların Suriye'ye atadıkları yöneticiler olan Ho-Komiser'in hukuksuz ve sorumsuz tavırlarıyla Suriye'de yarattıkları felaketleri işler. *Ho-komiserler Resmî Geçidi* üst başlığı altında *General Gouraud'un İdare Tarzı, Kurulan Bir Uzak Şark Müstemlekesidir, General Weygand'ın Yaptıkları, De Jouvenal İş Başında; Bir Tefeci Paşa Oluyor Oğulları Prens, Beşinci Ho-Komiser Geliyor, Ho-komiserler Nasıl Seçilir ?, Ponsot ve De Martel* başlıklı yazılar bulunur.

Refik Halid Karay, ilk yazı olan *General Gouraud'un İdare Tarzı*'nda, General Gouraud'un Hıristiyanlığa aşırı bağlılığı, arazi ele geçirme hırsları ve tüm sorunları kaba kuvvetle çözebileceğine inanması dolayısıyla müstemlekeci bir ruh yapısına sahip olduğunu ve bu sebeple bazı hatalar işlediğini vurgular. Bu hatalar sadece Gouraud'un değil tüm Fransız yöneticilerin hataları olarak değerlendirilir. Karay'ın tespitlerine göre bu hatalar:

- 1- Müstakil Suriye devleti topraklarına göz dikip verilen söz hilafına, sırf İngiltere'yle rekabet için bir vesileyle oraları ele geçirmesi
- 2- Kilikya adı verilen öz Türk topraklarını işgal etmeye çalışması
- 3- Müslüman Suriye'nin küçültülüp Hıristiyan azınlıkların Lübnan lehine büyütülmesi,
- 4- Önemli bir liman olan Trablus'un Suriye'den alınması
- 5- Fransa'nın Milletler Cemiyeti'nin Paktının idare kararlarını (22. Madde) hiçe sayarak yerli hükümetleri kukla mertebesinde görmesi
- 6- Ho-Komiserlik dairelerini binlerce Fransız memuru ile doldurması

7- Kilikya'dan boşaltılan Hıristiyanları Lübnan'a yerleştirip bunlara asıl ahaliden fazla imtiyaz vererek onları kullanmasıdır.

Tüm bu tercihlerin Suriye'yi bir uzak şark müstemlekesi haline getirdiği bu yazılarda vurgulanır. Bu yazıların arka planında zaman zaman Osmanlı'nın tasfiyesinden sonra içlerinde kendisinin de bulunduğu bazı Türk aydınlarının aklına gelen manda yönetiminin sürdürülebilir bir model olmadığı emareleri gizlidir.

Karay, Fransızların Ortadoğu politikalarındaki sorunun sadece oraya atanan yöneticilerin beceriksizliği ile ilgili bir durum olmadığını vurgulamak için Weygand, De Jouvenel, Ponsot, De Martel gibi Ho-komiserlerin (yüksek komiser) yönetici olarak görev yaptıkları dönemleri de ayrıntıları ile anlatır. Bu tavırla Karay, Ortadoğu'da bu dönemde yaşanan kargaşanın bireysel tercihlerle değil Batı medeniyetinin bu konudaki açgözlü politikalarına uygun olarak oluşturulmuş sömürücü yapılarla ilgili olduğunu vurgular. Weygand'ın Suriye'yi 6'ya bölmesi, Cebelidürüz'a idarî muhtariyet verilmesi, yerlilere verilen haklarda işbirliği şartının gözetilmesi gibi birçok konu bu politikaların esas niyetini açığa çıkarmak üzere kullanılmış örneklerdir.

Manda Altındaki Suriye 3 yazısının bir alt başlığı olan *Bir Tefeci Paşa Ohuyor, Oğulları Prens* kısmında Fransız mandası altındaki Suriye'de birden zenginleşen ve yönetici konumuna geçen kişilerin durumu üzerinde durulur. Suriye-Filistin Cemiyeti'nin başında bulunan ve Arap istiklalini isteyen Prens Lütfullah'ın aslen Ortodoks bir Hıristiyan olan Habip Paşa'nın oğlu olduğu ve tefecilikle elde edilmiş büyük bir servetin varisi olduğu bilgisi, yerel işbirlikçilerin Suriye'deki niteliklerini açıklamak açısından önemlidir. Fransızların Komiser De Jouvenel döneminde Fransız muvakkat hükümetini değiştirip Sultan Abdülhamit'in sabık damatlarından Ahmet Nami Bey'i devlet reisi olarak ataması, Osmanlı nüfuzundan yararlanarak Fransızların bu çevrede sükûn temin etme gayreti olarak yorumlanır. Fakat bu gayretin amacına ulaşmadığı da ifade edilir. Tüm bu girişimlerin olumsuz sonuçlanmasını Karay, Fransızların Suriye'ye gönderdikleri yöneticilerin hiçbirinin bu coğrafyayı tanımıyor oluşlarına bağlar. İç politikada kuvvetli çatışmalarla uğraşan Fransız hükümetinin istikrarsız ve emperyalist politikalarının da bu çeşit yöneticilerin Suriye'ye gönderilmesindeki kronik yanlış olduğunu ileri sürer.

1922'den itibaren Fransızların Suriye'de yaşadıkları problemleri denize ulaşımdan mahrum bıraktıkları Suriye'yi bölgelere bölerek çözmeye çalışmaları üzerinden istikrarsızlık vurgusu yapılır. Bu yorumlarda Refik Halid, V. De Saint Point, Pierre la Mazierre gibi Fransız oldukları anlaşılan yazarlardan yaptığı alıntılarla üslubunu evrensel ahlakî kurullarla uzlaşan bir çizgide kullanarak objektifliğini de vurgular:

“Yalnız 1920-25 arası 5 yıllık kısacık müddette gerek arazi gerek idare şekli bakımından Suriye'nin kaç türlü değişikliğe uğradığına dikkat edilince Fransa'nın kararsızlığı, programsızlığı hatta şaşkınlığı tamamıyla meydana çıkar.” (Karay, 2017: 308)

Bu parçalı yapının Suriye, Lübnan, Aleviyyin, Cebelidürüz, İskenderun Sancağı gibi farklı bölgelerde tam bir karmaşanın devamına sebep olduğu ve istikrarsızlığın bu surette sürekli kılındığı yazılardan anlaşılan bir başka durumdur. Bu durum kukla yerli idarelerin çok basit işleri dahi yaptırarak otoriteye sahip olamadığının göstergesidir. Karay'a göre manda idaresinin Suriye bütçesinden her sene aldığı 95 milyon Frank, yine Suriye halkına ödetilmektedir. Bu açıdan bakıldığında istikrarsızlığın nedeni daha açık anlaşılabilir.

“Milletler Cemiyeti Suriye ve Lübnan mandasını Fransa'ya bir şartla vermişti. Bu şarta göre manda yönetimi devreye girdikten en fazla üç yıl sonra yerli hükümetlerle bağ kurularak anayasa yapma imkânı sunulacak ve halkın arzularını dikkate alan bir yönetim tesis edilecekti. 1922'de devreye giren mandater yapı 1930'da kabul edilen Suriye anayasasını dahi tam anlamıyla tatbik edememişti.” (Karay, 2017: 312)

1926'dan itibaren Fransa'nın yerli nasyonalist Araplarla çeşitli vesilelerle uzlaşma yoluna gittiği ve fakat 1932'de Mebusan Meclisi'nin toplanmasına kadar kargaşanın sürdüğü bu yazılarda

tafsilatıyla anlatılır. Arap İzzet Paşa'nın oğlu Mehmet Ali El Abid, Başvekil Şeyh Tacettin gibi yöneticilerin de Mebusan Meclisi'nin de kargaşaya mani olacak politikalar geliştirememesi Fransız müstemlekesinin devamlılığının başka bir sebebi olarak yazılarda vurgulanır.

Manda altındaki Suriye'nin idari yapısına eğilen *Manda Altındaki Suriye 4* yazıları manda yönetimine atanan, sorumsuz ve acımasız yöneticilerin Suriye'nin yapısında vücuda getirdikleri tahribatı içerir. “Osmanlı zamanında 1914'te sadece 350 memurla idare edilen Suriye'nin Fransız mandasında 4000 memurla idare edilemediği ve bu memurların masraflarının tamamının Suriye halkına ödetildiği (Karay, 2017: 317) düşünüldüğünde idari yapı hakkında bir fikir edinilebilir. Bu çerçevede *Hükümsüz Hükümetler Serisi* alt başlığında manda idaresinin kuklalaştırdığı yerel idareleri, *Emir Kulu Yerli Memurlar* başlığında, manda idaresi ile birlikte çalışan yerlilerin daha çok işbirlikçi ve vasıfsız insanlardan oluştuğu anlatılmaktadır.

T.O.E. Ne Demektir ? başlığı altında mandanın Suriye ve Lübnan'da oluşturduğu istihbarat şebekesinin mahiyeti TOE (Theatre des operations exterieurs) kavramı üzerinden anlatılır. Fransız ordusunda disiplin sorunları çıkartan ve ordudan atılması gereken subay ve askerlerin (ve onların eşleri konumunda oldukları söylenen kadınların) Suriye'ye gönderilmesinin Suriye'deki huzursuzluğun nedenlerinden biri olduğu ifade edilir:

“... emirleri altındaki silahlı kuvvetleri suiistimal vasıtası yapmışlardır. Kendilerine birer derebeyi payesi vermişler; senyör, şövalye tavrı takınmışlardır.” (Karay, 2017: 321)

Tüm bu yapının sonucu olarak 1920'de Havran Kıyımı, aynı sene Alevî ve Bedevîlerin isyanı, 1921'de Hama, Homs ve Deyrizor vukuatları, büyük Dürzi isyanı gibi olaylarla 22 yıllık manda yönetiminde asla sükûnetin ve huzurun oluşmaması bir yana Fransızların masrafları ve kayıpları ile Suriye'den zararlı bir biçimde ayrıldıkları ifade edilir. Tüm bu zararı da yerli halka ödeten Fransa örneği üzerinden I. Dünya Savaşı sonrası ülkelere medeniyet götürme vaadi ile oluşturulan mandater yönetimlerin esas emperyalist amaçları bu yazıların omurgasını oluşturur.

Bu dönem yazılan yazılarda ana odak Suriye ve Lübnan'daki emperyalist etkiler olmakla birlikte daha çok bu ülkelerin özgün yapıları ile ilgili tespitlere rastlanır. Örneğin 11 Haziran 1941'de Tan gazetesinde müstakil olarak çıkan *İçinden Çıkılamayan Mesele* yazısı Ortadoğu'daki dinî ve mezhebî çeşitliliği isimler üzerinden okuma girişimi olarak ifade edilebilecek bir metindir. Ortadoğu'da Rum, Ermeni Arap, Protestan, Katolik, Marunî, Nasturi, Süryani, Melkit gibi birçok yapının yaşadığı ve bunların -Abdullah- gibi isimleri ortak kullanmasının yarattığı karmaşanın siyasî yapıdaki karmaşa ile organik bir bağı olduğu oldukça ironik bir dille izah edilir:

“Şair Şeyh Nimetullah Mübarek, bir doktor El Hac Ebu Selame, bir mühendis Emir Kazım Şemseddin ile tanışırız. Hay nurlu ve mübarek isimli Müslümanlar hay! Sakın aldanmayınız! Birincisi koyu Marunî, ikincisi mutaassıp Rum-Ortodoks, üçüncüsü zünharlı Katolik'tir... Suriye'de kadına ve boğaya tapanlar gibi gizli ve acayip itikattakiler bir yana dursun resmen tanınmış 30 adet din ve mezhep mevcuttur. Ben on yedi sene için içinden çıkamadım; affa uğrayıp kurtuldum. Fransızlar da yirmi sene bocaladılar ve bu defa istiklal vermek suretiyle kendi kendilerini affedip zannederim kurtulmanın yolunu buldular.” (Karay, 2017: 326)

16 Haziran 1941'de Refik Halid'in Tan gazetesinde yazdığı son yazı *Yanlış Anlaşılmasın Diye* başlığını taşır. Bu yazıda Karay, ellerinde beyaz bayraklarla müstemleke ordusuna katılan Fransızlara ateş açanların yarattığı karmaşayı anlatır. Ona göre bu olayı; vatanseverlik, millî iman ile ilgisi bulunmayan kişiler gerçekleştirmiştir.. Yazıda genel olarak Suriye'nin gerçek yerlileri ile müstemleke yanlıları (Karay bunların daha çok göçmen, çapulculardan oluştuğunu belirtir.) arasındaki farklara dikkat çekilir.

3. Ortadoğu'ya Dair Tespitler İçeren Yazılar

Refik Halid'in 1941'den sonra Ortadoğu ile ilgili yazılara bir süre ara verdiği ve Ağustos 1943'te Tan gazetesinde yine aynı konuya döndüğü görülür. 1943'ten sonraki yazıların alt başlıklar içermeyen daha kısa ve spesifik yazılar olduğu söylenebilir. Bu yazılardan özellikle 1946 sonrası

gelişmelerle ilgili olarak Karay'ın ilk yazılarında görülen Ortadoğu sempatisinin, Arap Milliyetçiliği, Türkiye Ortadoğu ilişkilerindeki gerilimler nedeniyle kaybolduğu söylenebilir.

12 Ağustos 1943 tarihinde Tan gazetesinde yayımlanan *Bir Damla İksir* yazısında Cezayir'de Araplara verilen yeni hakları ironik bir biçimde ifade eder. Bu yazıda Fransız İhtilali'nin getirdiği hak, adalet, eşitlik gibi kavramların Batı lehine tek yönde işletildiği eleştirisi güçlü bir biçimde hissedilir. Kendi memleketlerinde basit bir memur olabilmek için Fransızların hak tanımamasını bekleyen Cezayirlilerin durumunun modern dünyadaki eşitlik, adalet ve özgürlük kavramlarının hiçbiri ile izah edilemeyeceği vurgulanır:

“Bütün bunlardan anladığımıza -eskiden de bildiğimize- göre demek ki Cezayir Araplarının Fransız istilasından beri yani bir asırdır, öz memleketlerinde belediye reisi muavini olmak dahi çok görülümü; şirketlerin idare meclislerine dahi giremezler, kendi sermayeleriyle dönen müesseselerde olan biten meseleler hakkında tek söz söyleyemezlermiş. İşte büyük ihtilalden başlayarak son günlere kadar dünyaya hürriyet, adalet, müsavat dersi veren Fransa'nın Frikiye takkesi altında sakladığı o güzel baş bu çürük beyni taşır.” (Karay, 2017: 329)

14 Kasım ve 17 Kasım 1943 tarihli Tan gazetesi yazıları *Cihan İdealine İndirilen Şamar ve Lübnan Üzerine Hakikatler* başlıklarını taşır. Bu tarihlerde Lübnan Cumhuriyeti'nin ve hükümet azalarının Fransız Kurtuluş Komitesi emri ile Senegalli askerlerce tutuklanması ve 1. Dünya Savaşı'nda gönüllü olarak Fransızlardan yana olan fakat şimdi onlarla savaşan Lübnanlılar üzerinden mütalaalarda bulunulur. Genel bakış açısı Fransızların baskıcı ve plansız müstemlekeci tavırlarının coğrafyaya ve Fransa'ya huzur getirmeyeceği ve dünya idealine zarar vereceği yönündedir.

Karay'ın Tan gazetesinde 1944'te Ortadoğu ile ilgili son yazısı *Lavrans Nerdesin, Kulakların Çınlamıyor mu?* yazısıdır. Bu yazı Arap kavramının mahiyeti üzerinedir. Dışarıdan Arap çatısı altında tanımlanan Ortadoğu'nun lisan birliği ve ırk birliği taşımadığı; bu birlikleri taşıyan unsurların da daha büyük ayrılık vesileleri ile birbirlerine karşı dış biledikleri ifade edilir. Amerika'nın önerdiği federasyon düşüncesini bu şartlarda imkânsız bulan Karay, bu ayrılığı şöyle ifade eder:

“Mısırlıyı Arap sayamayız... Mısır iktisat bakımından hâlâ Firavunlar ülkesidir. İmtiyazlı sınıfın manevi kırbacı altından iki büklümdür. Arap federasyonunun başına da görünüşe göre bu sınıf geçecektir... Suriyeli ise bazı politikacıların gayretine rağmen hala Arap ırkından geldiğini ispat edememiştir... Birbirine zıt yüz çeşit ırk, din, mezhep ve menfaat bölgesidir... Hıristiyan Lübnanlıya “Sen Arapsın !” demeye hiç gelmez, küplere biner. Dürzü ise yalnız Dürzü'dür. Alevi için sadece Alevilik vardır. Irak, Iraklıdır. Bu memleketin Türk ve Kürt olan şimal kısmı ile cenubu arasında lisan birliği de yoktur... Beriberi Arapçasını Arap anlamaz ” (Karay, 2017: 341-343).

Tüm bu açıklamalardan sonra Arap federasyonu hamlesinin Fransa'nın boşluğunu Akdeniz'de doldurmak isteyen Amerika'nın bir girişimi olarak yorumlayan Karay, bu politikanın Lavrans'ın yarattığı karmaşadan daha büyüğünü yaşatacağı öngörüsünde bulunur. 1952'de Mısır'daki General Necip darbesinden sonra Cemal Abdülnasır'ın kuvvetle uyguladığı politika olan Arap milliyetçiliği, Suriye'nin Mısır'la birleşmesini öngörmektedir. Ortadoğu'daki nasyonalist politikaların Amerika'nın bölge üzerindeki emelleriyle ilgili olduğu bu yazılardan hareketle hissedilmektedir.

1945'ten 1947'ye kadar Akşam gazetesinde Ortadoğu ile ilgili olarak Karay'ın sadece 4 yazısı vardır. İlk yazı olan *Topa Tutulan Parlamento Binası* 1945'te bombalanan Şam ve bu bombardımanda yıkılan parlamento binası ile ilgilidir. 1925'te ve 1945'te iki kez gerçekleşen bombardıman hadiselerini Karay, Fransa için utanç duyulacak bir olay olarak algılar. Karay bu biçimde Batı'daki demokrasinin kurucusu kabul edilen Fransa'nın kendi prestijini Suriye'de kaybettiğini ifade eder. İkinci Yazı olan *Made in Madagaskar* 2 Kasım 1945 tarihlidir. Yazıda Yahudilerin Madagaskar adasına yerleştirilme planları hakkında ironik tespitler vardır. Bu tespitlere göre bu durum gerçekleşirse Madagaskar adasının gelecekte dünyanın en gelişmiş

yerlerinden biri olacağı belirtilirken Arap dünyasının bu konudaki konumu da eleştirel bir ima ile eleştirilir. *Türk-Lübnan Dostluğu* adlı yazı, Lübnan'ın istiklali üzerine yazılmıştır. 4 Nisan 1955'te Akşam'da yayınlanan *Lübnan Devleti* ve 6 Aralık 1956'da *Yeni İstanbul* gazetesinde yayınlanan *Lübnan'ın Kıymeti* yazıları da bu yazıyla benzer olumlu yönelimler içerir. Karay'ın Lübnan ile ilgili dikkatlerinde, olumlu geçen Lübnan yıllarının etkisi hissedilir:

“Bu memleket ahalisi hem çalışkan, hem terbiyeli, hem de şen ve sevimlidir. Yaradılıştan medenîdir; ayrıca Türk dostudur. Yıllarca gezip tozduğum komşu ülkeler arasında bir an olsun incinmediğim yer, Lübnan'dır. Lübnan'ın her ırka, her dine, her ictimai seviyeye mensup cemaati – Müslüman eşraf, Marunî papazları, Dürzî şeyhleri, Rum Ortodoks ve Katolik tabakası, eskiden yerleşmiş Katolik Ermeniler- hepsi Türk'e karşı sevgi ile karışık saygı besler.” (Karay, 2017: 352)

Akşam gazetesinde 17 Ocak 1947 tarihli “Bayır- Bucak'a Dair” yazısı bugün de üzerinde çokça konuşulan Bayır-Bucak Türkmenleri üzerinedir. Karay, bu bölgede Türk'ten başka “ferdi aferide” rastlanmadığını belirtir ve bu bölgenin yapısı dolayısıyla özgün dil ve kültürel özelliklerini muhafaza eden Türkmenlerle ilgili detaylı bilgi verir. Bu dönemde Suriye hükümetinin Bayır-Bucak Türkmenlerine yaptığı eziyetler dolayısıyla bu konuya eğilen Karay, bu konuda çarpıcı üslubuyla bugünü de aydınlatacak saptamalarda bulunur:

“Bu derece lisanına, âdetlerine, anane ve ırk icaplarına bağlı, sadık, vefalı kalmış bir Türk cemaatine değme yerde rastlanmaz... Öz Türk lügatı, bu halkın lügatı tetkik olunmadıkça tamamlanamaz; folklor bakımından da büyük istifadeler temini mümkündür.” (Karay, 2017: 354-355)

1949'dan itibaren Karay'ın yazılarında İsrail, Mısır ve Suriye'de gelişen olayların ağırlık kazandığı görülür. 19 Şubat 1949'da *Ay Dede*'nin 83. sayısında çıkan *Bize mi Düştü* başlıklı yazıda Karay, yeni kurulan ve hızla gelişen İsrail devleti ile ilişkilerimizde ticari ve seküler menfaatleri gözetmemiz gerektiğini vurgular. Bu yumuşak tavırlı yazının hemen ardından 26 Şubat'ta *Aydede*'de yayınlanan *Haydi Güle Güle* yazısında Türkiye'de yaşayan Yahudilerin Filistin'e göç edişleri eleştirel bir gözle değerlendirilir. Yazıda “varlık vergisi” konusunda Yahudilerin Türkiye'ye karşı geliştirdikleri olumsuz tutum eleştirilir.

Karay'ın 1949 sonrası yazılarında Ortadoğu'daki siyasî ve sosyal değişimlerin izini sürdüğü görülür. Karay'ın bu dönemde yazdığı yazılarda sadece Suriye ile ilgilenmediğini, Irak, Mısır ve Lübnan'daki siyasî gelişmeleri dikkatle gözlemlediğini belirtmek gerekir. Zira Karay'a göre özellikle Arap milliyetçiliğinin yükselişi ve bölgedeki Amerikan etkisi, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile ilişkilerinde de birinci derecede belirleyici etken olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Refik Halid, gözlemlediği dönemdeki Ortadoğu ile 1949'dan başlayan değişimi karşılaştırırken evrensel şartlar ile Ortadoğu'nun özgün yapısı arasındaki gerilimi içeriden biri gibi değerlendirir.

1949'dan 1954'e kadar Suriye'de dört defa hükümet darbesi, yirmi bir kabine değişikliği olmuş ve iki defa da askeri diktatörlük kurulmuştur (Armaoğlu, 2007: 506). İlk darbe, Albay Hüsni Zaim tarafından komünizm tehlikesine karşı ve 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilgiye tepki olarak 30 Mart 1949 tarihinde gerçekleştirilmiştir. İkinci darbe ise Albay Hınnavi tarafından 15 Ağustos 1949 tarihinde yapılmış ve Suriye Cumhurbaşkanı Zaim ve Başbakan Muhsin Barrazi kurşuna dizilmiştir. Hınnavi'nin tutuklanarak hapse atılmasıyla sonuçlanan üçüncü darbe girişimi ise Edip Çiçekli tarafından 19 Aralık 1949 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Dürzilerin başlattığı ayaklanma ve siyasi partilerin verdiği destekle zayıflayan Edip Çiçekli iktidarı ise 25 Şubat 1954 tarihinde yaşanan dördüncü darbe ile devrilmiştir. Öte yandan Mısır lideri Nasır'ın, 1958'de Suriye ile Mısır arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasının ardından Suriye'de siyasi partileri yasaklayıp burayı Mısır'ın bir eyaleti gibi yönetmeye başlaması sonucunda bazı tepkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim kısa bir süre sonra da Suriye ordusu 28 Eylül 1961 tarihinde yaptığı darbeye, Suriye'yi BAC'dan ayırmıştır. Böylece Suriye'deki darbeler sürecinin 1963 yılındaki Baas iktidarına kadar sürecek olan ikinci perdesi açılmıştır (Öztürkci, 2017: 378).

1957’de *Suriye’nin Vaziyeti* adlı yazıda tüm bu olayların Suriye’deki parçalı yapının daha keskin bir biçimde devam ettiğini belirtir Refik Halid Karay.

Karay’ın 20 Ağustos 1949’da Aydede’de yazdığı *Kemirici Politika Nöbetleri* yazısı Zaim darbesi üzerine yazılmıştır. Zaim’in üç aylık diktatörlüğünün cezasını çabuk bulmasını, cihan siyaseti namına bir kazanç olarak gören Karay, Suriye’de bu tür darbelerin devamlı olmaması için dua ederken âdeta gaipen haber verecek bir yorum yapar. Karay’ın 10 Eylül 1952’de Akşam gazetesindeki *Beylik, Paşalık* yazısında Ortadoğu ülkelerinin yönetimde veya sosyal alanda yaptıkları Batı odaklı değişikliklerin gerçekte bir karşılığı olmadığı vurgulanır. Mısır ve Ürdün’de “Bey” ve “Paşa” unvanlarının resmi olarak kaldırılışının asıl nedeninin bu devletlerin modernleşme çabalarını değil; Osmanlı’ya ve Türklüğe karşı değişen tavırlarının göstergesi olduğunu vurgular. Yazıya ustalıkla yerleştirilmiş ironiden Karay’ın Türkiye’de bu unvanların kaldırılışının sosyal etkilerinden de rahatsız olduğunu anlamak mümkündür. 19 Ocak 1955’te Akşam’da Re-Ha imzasıyla yayımlanan *Bu da Böylesi* adlı yazı Suriye halkına eleştirel bir gözle bakılan bir yazıdır. Refik Halid’in 1952 sonrası Mısır-Suriye yakınlaşmasının ve Arap milliyetçiliğinin yükselmesinin ardından, Ortadoğu ülkelerine, özellikle Suriye’ye karşı daha önceki müsamahakâr tavrında ciddi değişiklikler gösterdiğini yazılardan hareketle gözlemlemek mümkündür. Karay, 19 Kasım 1956’da Yeni İstanbul’da yazdığı *Arapşaçı* adlı yazıda Arap devletlerinin şımarıklığının Avrupa ve Amerika’nın Ortadoğu’ya müdahale etmemesinden kaynaklandığını ifade eder. Mısır’ın Ortadoğu’daki diğer ülkelerle Arap milliyetçiliği ekseninde kurmaya çalıştığı ortaklığı Müslümanlık üzerinden genişletmeye çalışırken Türkiye’yi eleştirmesini 24 Aralık 1956’da Yeni İstanbul’da yayımlanan *Türrehat* yazısıyla ele alan Karay, bu vesile ile Osmanlı Devleti’nin ve Türklerin İslamiyet’e hizmetlerinin sosyal sonuçlarını da açıklar:

“Türkler, Müslümanlığı kabul etmeseler ve o derece imanla hizmetine girmeselerdi acaba Mısırlı, Suriyeli mi bu dini muhafaza edecekti? Neyi muhafaza etmişlerdir ki onu korumuş olsunlar. Eğer Türkler bir İslam İmparatorluğu kurmasaydılar şimdi Müslümanlık namına bizi tartaklayanlar çoktan Nasranileşmiş, memleketleri de çan kuleleri ile bezenmiş hale gelirdi. Biz yine Müslüman kalırdık ve bugün bize “Müslümansınız !” diye çatarlardı! Efendi değiştirmekten zevk alanlar din değiştirmekte de güçlük çekmezlerdi.” (Karay, 2017: 382)

Bu derece sert bir söylemin başlangıçtan itibaren Ortadoğu’ya dair umutlar besleyen fakat her gelişmede hayal kırıklığı yaşayan bir aydının zihninin yansımaları olduğunu belirtmek gerekir. Bu umutsuzluk Refik Halid’in söyleminde Türkiye milliyetçiliği söyleminin yükselmeye başlamasının da nedenidir. Ortadoğu’da yükselen Arap milliyetçiliğine karşı Refik Halid’in yazılarının bu yolda geliştiği söylenebilir. 1957’de Ürdün hükümetinin Türkiye nezdindeki büyükelçiliğini lağvetme kararı Karay’ın ironik üslubuyla 5 Ocak 1957 tarihli *Andığımız Heccav* yazısında görülür.

8 Mart 1955’te Akşam’daki *Beslediklerimiz* ve 25 Ağustos 1956’da Yeni İstanbul’daki *Et ve Ot* yazıları Suriye Türkiye sınırındaki hayvan ve ticari mal kaçakçılığı üzerinedir. Bu yazılarda Suriye’nin Türkler tarafından vergisiz kazançlarla beslendiğini ifade edecek kadar sertleşen Karay’ın bu tavrı Suriye tarafının bu dönemde Türk tarafına gösterdiği sert tavırla doğru orantılıdır:

“Cenup komşumuz ahalişi nümayiş yapmayı pek sever. Diyebiliriz ki yılda birkaç defa sokaklara dökülüp bağırıp çağırmasa, cam çerçeve kırmazsa içi rahat etmez; o yılı âdeta boşa harcamış, zevksiz geçirmiş gibi üzüntü duyar... Meselâ bir parti veya şahsın aleyhine ayaklanır, az sonra aleyhine. Bugün Mısır’ı destekler yarın kahrolsun avazeleriyle yine ona hücum eder... Tabiidir ki bu nümayişler ahvalin gidişi üzerine hiçbir tesir yapmaz. Yine Mısır Müslüman Kardeşler’i asar, yine İsrail Almanya’dan tazminat alır ve yine Irak lüzumlu gördüğü ittifaka girer ve komünistlerle münasebetini keser.” (Karay, 2017: 362)

Karay tüm bu eleştirileri Ortadoğu ülkelerinde bir devlet geleneğinin oluşmamasından kaynaklanan bir ciddiyetsizlikle açıklar. Bu ciddiyetsizlik, sadece Suriye ve Mısır’a değil; tüm Arap ülkelerine yöneliktir. Örneğin 1 Aralık 1956’da Yeni İstanbul’da yayımlanan *Üye Hazretleri* yazısında Birleşmiş Milletler’deki Yemen delegesinin Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesini isteyen

konusması karşısında Refik Halid'in tavrı oldukça ilginçtir. 25 Ocak 1955 ve 28 Şubat 1955'te Akşam'daki *Hamdolsun ve Hazır Ol Emri* yazılarında Mısır'daki yönetimin fevri hareketlerinin devlet ciddiyetine yakışmadığını 15 Şubat'ta yine aynı gazetede *Bir Kuvvet Kaynağı* yazısında ise Suriye'deki bazı partilerin Türkiye'nin Suriye'nin iç işlerine katıldığı suçlamalarını dillendirmelerinin devlet ciddiyetine sığmadığını ifade eder. Bu tavrın bir başka nedeni Fransız işgali sonrası 1955'e kadar hiçbir parti veya hükümetin istikrarı kuramadığı bir ülke olan Suriye'nin Türkiye karşısında geliştirdiği politikaların Avrupa, Amerika veya Mısır baskısıyla oluşturulması dolayısıyladır. 18 Mart ve 1 Nisan 1955'te Akşam'daki *İstikrar ve Destekleme* yazıları bu imayı içerir.

16 Kasım 1956'da Yeni İstanbul'daki *Efendi Değiştiren* yazısında Karay'ın Suriye halkı hakkında yaptığı tespitlerin gittikçe sertleştiğine şahit olunur. Karay, efendi değiştirmenin Suriye'nin millî seciyesi olduğunu belirtirken Suriye'nin son olarak "kapılanmak istediği" Rusya tehlikesini 1956 Macar devrimi ile örnekler. Nitekim 1955 sonrasında SSCB'nin Suriye üzerindeki nüfuzunun artışı *Suriye Komünistliği* yazısıyla ifade eden Karay, bu konuda liberalliğini muhafaza ederek komünizm karşıtı bir noktada kalır. Bu yazıda Suriye'de sol cereyanların Ermeniler üzerinden harekete geçiriliyor olmasının Karay'ca ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Suriye yöneticilerinin Ermeni Taşnak ve Hınçaklar'la beraber hareket edip Lübnan'ın buna tenezzül etmemesini de vurgulayan Karay, bu desteğin zamanla Suriye'nin de başını ağrıtaacağı öngörüsünde bulunur.

Mısır'da 1952'de Hür Subaylar adı verilen bir grup, Kralı Faruk'un İskenderiye'de bulunduğu sırada başkent Kahire'de bir hükümet darbesi yaparak kontrolü ele geçirmişlerdi. Kral Faruk'un gezme ve eğlenceye düşkünlüğü, bar ve kumarhanelerde büyük paralar harcaması ve 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır ordusunun mağlubiyeti fakir Mısır halkı ve ordu içerisinde "Kavalalılar" hanedanına karşı bir tepkinin doğmasına neden olmuştu. Yürütmenin yetkileri kısa sürede devrimin önderlerinden Cemal Abdülnasır'ın elinde toplanmış ve Mısır'da Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemi de dâhil olmak üzere Krallık gibi bir tek adam yönetimi oluşmuştu (Soran, 2005). Bu süreçler esnasında Karay'ın yazılarında Mısır'daki Abdülnasır hâkimiyeti, nasyonalist politikaların Suriye üzerindeki etkisi, Rusya'nın bu süreçte Suriye'de etkili olma çabaları yazıların içeriğini şekillendirmektedir. Mısır'la ilgili olarak darbe öncesi Kral Faruk yönetimi için de çok olumlu görüşler taşımayan Karay bu görüşlerini *Hazır Ol Emri* ve *Kötülüğe Himaye* yazılarında belirtir:

"Mısır'ın başında çok acemice hareket eden bir ihtilal hükümeti var. Esasen bu devlet yaşlı başlı rical elinde bulunduğu zaman bile pek iyi idare olunamazdı. Suiistimal önlenemezdi, daima skandallere meydan verilirdi. İsrail ile savaş halindeyken silahların düşmana satıldığına şahit olmuştuk." (Karay 2017: 365)

Darbe sonrası hükümeti bu biçimde eleştiren Karay, 30 Nisan 1955 tarihli Akşam gazetesi yazısında tahttan indirilen Faruk'un dış odaklar tarafından desteklenmesini de kötü niyetli bulur. Bu dönemde Karay'ın Mısır ve Suriye hakkındaki yazılarında başlangıçtaki liberal veya Anglosakson muhafazakârlığına benzetilebilecek tavırlarından tamamen uzakta ve oldukça sert bir yönelim içinde olduğu söylenebilir. Karay, 3 Aralık 1956'da Yeni İstanbul'daki *Firavunlar* başlıklı yazısında, Nasır, Hitler ve Mussolini gibi silaha sarılarak diktatörlükle yönetilen bir imparatorluk kurma hayalinin vebalinin onu silah ve para ile destekleyen yabancıların omuzlarında olduğunu ifade eder. 22 Aralık 1956'da Yeni İstanbul'daki *Asıl Suçlu* yazısında yine Faruk'u söz konusu eden Karay, Nasır darbesinin sorumlusu olarak da Faruk'u gösterir. Ona göre Kral Faruk yönetimindeki rezaletler Abdülnasır darbesine neredeyse meşru bir zemin hazırlamıştır. *Her Hitler'in Birkaç Cahmberlain'i Oluyor* yazısı 5 Mart 1958'de Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanmıştır. Bu yazının konusu Karay'a göre Mısır İhtilali'ni insanlara sempatik gösteren General Necib'in ortadan kayboluşu üzerine yazılmıştır. Albay Cemal Abdülnasır, 25 Şubat 1954'te Necib'i devirip bir villaya hapsedmiştir (Bardakçı, 2011). General Necib'in Sudanlı oluşu nedeniyle hapsedilmesinin Sudan'ın Mısır'a katılmasına engel olduğunu söyleyerek bu durumu

Mısır diktatörünün hayalindeki Nil Vadisi'nin tamamına sahip olma hevesini de engellediğini belirtir.

Karay'ın 1959'da Irak'ın Bağdat Pakti'nden ayrılmasını anlatan *Soğukkanlılıktan Ayrılmayalım, Biz Neler Gördük!* yazısı bu ayrılığın sorumluluğunu Amerika'ya ve Mısır diktatörlüğünün sebebi olarak gördüğü son Kral Faruk'a yükler.

Yeni İstanbul gazetesinde 24 Temmuz 1958'de yayımlanan *Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Tasfiyesi Hatası* yazısında, I. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'nun durumu tartışılır. Batı'nın Ortadoğu hesaplarının da tutmayışıyla uzun bir kaos yaşayan Ortadoğu'nun Osmanlı'nın yıkılmamış olması durumunda bugünkü halinden daha iyi bir durumda olacağı vurgulanır. Bu yazıdan bir gün sonra aynı gazetede *Çölde Bir Devlet Bütçesine Denk Bir Gülistan* yazısında ise petrol gelirlerini "görgüsüzce" ve müsrifçe harcayan Suudlardan ve Irak yöneticilerinden bahsedilir. *Cenup Komşularımızın Durumları Hakkında* ve *Krallık da Bir Nevi Karaborsacılık mı Olmuş* yazıları, Karay'ın bu dönemde Ortadoğu ile ilgili yazdığı son yazılardır. İlk yazı Ortadoğu'nun coğrafi, sosyolojik ve ekonomik yapısı hakkında bir hülasa mahiyetindedir. İkinci yazı ise Irak üzerinden krallık kavramının kapitalizmle uzlaşısı sonrasında ortaya çıkan zengin diktatörlerin eleştirisi olarak değerlendirilebilecek bir yazıdır.

4. Sonuç

Refik Halid Karay, Türkiye'ye geldiği 1938 yılından itibaren gazetelerde yazdığı köşe yazıları ile köşe yazısı konusundaki ustalığını sergileyerek kendine ait özgün tavır oluşturmuş bir yazardır. Kısalık, vuruculuk, akıcılık ve bahsedilen kavramlara hâkimiyet noktasında oldukça başarılı bir köşe yazarı olan Karay'ın Ortadoğu ile özel bir bağı vardır. Yaklaşık 16 yıl Lübnan ve Suriye'de kalan Karay, Ortadoğu'nun sosyal ve siyasi yapısı hakkında sürgünlük yıllarında derin gözlem ve saptamalarda bulunmuştur. Bu gözlemlerin Osmanlı'dan ayrılışından 1950'lerin sonuna kadar Ortadoğu'da gelişen tüm siyasi ve sosyal meselelerin değerlendirilmesinde Karay için çok önemli bir katkı sağladığını söylemek mümkündür. Başlangıçta Suriye'deki manda idaresinin yanlıları ve Ortadoğu ülkelerinin yaşadığı mağduriyetler üzerinden ilerleyen yazılar, Ortadoğu'nun emperyalist politikalarla bağlantılı gelişen Arap milliyetçiliği politikalarına dönüşü üzerine yeni bir mecra bulur. Bugünkü mevcut sosyal ve siyasal yapı hakkında geliştirilecek düşüncelerde de Refik Halid Karay'ın yazılarının göz önünde bulundurulması gerekebilir. Edebi açıdan da oldukça başarılı sayılabilecek yazılar, Türkiye'de gazete fıkraları konusunda ilgililerine üslup ve içerik açısından yol gösterici mahiyettedir.

Yazılarda 1956 sonrası Suriye ve Mısır'da gelişen yönetim değişiklikleri nedeni ile yaşanan Türkiye-Suriye gerginlikleri Suriye'deki darbeler tarihi ile eşgüdümlü bir biçimde takip edilir. Bu süreçlerin hazırlık aşamasında Suriye'de Hüsnü Zaim iktidarda sadece dört ay kalabilmiş, başka bir darbe ile devrilmiştir. Suriye 1949'dan 1955'e kadar art arda darbeler yaşamış ve sekiz cumhurbaşkanı görmüştür. 1949'da devrilip sürgüne giden Şükrü el Kuvvetli 1955 Eylül'ünde yeniden iktidara gelmiştir. Mısır'da 1952'de krallığı devirip devlet başkanı olan Cemal Abdülnasır, o dönemde Arap dünyasını derinden etkilemiş ve "Arap milliyetçiliği" Ortadoğu politikalarının belirleyicisi olmaya başlamıştır. 1956'dan sonra Amerika'nın bölgede etkili olma girişimine destek veren Menderes hükümetinin bu tavrı Suriye ve Türkiye arasındaki ilişkilerde gerilime neden olmuştur. Bu gerilim 1971'e kadar Amerika-Rusya çekişmesi ekseninde devam etmiştir (Bardakçı, 2011). İlişkilerdeki bu bozulmanın Karay'ın yazılarında üslup düzeyinde etkili olduğu gözlemlenebilir. 46-49 yıllarındaki Şükrü el Kuvvetli iktidarının darbe ile devrilmesi ile 1949'da iktidarı ele geçiren Albay (Mareşal) Zaim'in diktatörlüğü, 48'deki Arap İsrail savaşının Suriye üzerindeki etkileri ve tüm bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin tutumları yazıların yeni mecrasıdır. Suriye'de 4 aylık Albay Zaim iktidarından sonraki darbeyi yapan Edip Çiçekli'nin de Şükrü El Kuvvetli gibi Türk soyundan geldiğini ifade ediyor olması Karay'ın yazılarından elde edilebilecek ilginç bilgilerdendir.

Özellikle Mısır-Suriye ittifakı sonrası Karay'ın Ortadoğu ülkelerine bakışında daha mesafeli bir tavır takındığını söylemek mümkündür. Fransız Mandası Altındaki Suriye'nin mazlumluğunun yerini ironik, küçümseyici bir eleştirel tavır alır. Bu dönemde Arapların Türkiye'nin Arap devletlerinin iç meselelerine karıştığı söylemi Karay'ın bu eleştirel bakış açısını destekler mahiyettedir. Türk dış politikasında muhalefetin ve iktidarın ortak hareket edişini Türk demokrasisinin Araplardan farklı olarak düşünen Karay bu durumu olumlu bulur. Karay'ın Suriye karşısındaki muhalif tutumu Türkiye ve Suriye arasındaki kaçakçılık meselesi üzerinden yazdığı 2 yazı ile somut ekonomik bir mecraya taşınır. Suriye'de gelişen sol faaliyetlerde Ermenilerin etkisini içeren *Mahzur* ve Suriye istikrarsızlığının toplumsal nedenleri üzerine eğilen *Efendi Değiştiren* yazıları da eleştirel düşüncenin dozunun arttığı yazılardır. 1956'dan sonra Arap coğrafyasındaki nasyonalizmin Türkiye'ye karşı Lübnan dışındaki tüm Arap devletlerinde görülen suçlayıcı yönelim Mısır, Yemen ve Suriye örnekleri üzerinden *Arapşacı* ve *Üye Hazretleri* yazılarında kullanılır. Bu yazılarda Karay'ın daha önceki temkinli tutumundan Arap milliyetçiliği aleyhinde yüksek ses sesli, liberal ve seküler bir tavır takındığı gözlemlenebilir.

50'li yıllardan sonra Mısır'ın Arap politikalarında belirleyici roller edinmesi Karay'ın yazılarında Kral Faruk'tan onun dönemindeki savurganlık ve yolsuzlukların Mısır halkını diktatörlere mecbur bırakmasından kaynaklandığını fikriyle ifadesini bulur. Bu süreç Karay'ın Mısır'daki istikrarsızlıktan daha fazla bahsetmesine olanak tanır.

Refik Halid Karay, Ortadoğu'daki yaklaşık on beş yıllık tecrübesini romanları ve gazete yazılarıyla Türk edebiyatına ve fikir dünyasına başarıyla taşımış bir yazardır. Onun Ortadoğu ile ilgili yazılarının değerlendirilmesi edebî nitelikli eserlerinin de sosyal arka planının anlaşılması için bir imkân mahiyetindedir. Karay'ın yazı dünyasında Osmanlı sonrası Türk aydınının geçirdiği fikrî aşamaları da görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina**, “Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal” (1918-20), Turkish Yearbook of International Relations, Ankara, s. 3-17. 1986
- Armaoğlu, Fahir**, 20. yy. Siyasi Tarihi, (1914-1995), Alkım Yayınevi, 16.bs., İstanbul, 2007, s. 506.
- Bardakçı Murat**, “General Necib'i Hatırlar mısınız?” Habertürk Gazetesi, 14.02.2011, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/600750-general-necibi-hatirlar-misiniz>,
- Bardakçı, Murat**, “Suriye İşi Eskiden Daha Büyük Dertti 1957'de Neredeyse Savaş Açacaktık” Habertürk Gazetesi, 04.03.2012, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/721567-suriye-isi-eskiden-daha-buyuk-dertti-1957de-neredeyse-savas-acacaktik>
- Ebcioğlu, Hikmet Münür**, Kendi Yazılarıyla Refik Halid, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943.
- Kanter, M. Fatih**, “Refik Halit Karay'ın Gurbet Hikâyelerinde Orta doğu” Uluslararası Mercidabık'tan Günümüze 500 Yılda Orta Doğu Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 245-250. Kilis, 2018
- Karaca, Alaattin**, “Refik Halid'in Gözüyle Suriye'de Fransız Mandası”, Karar Gazetesi, 19.02.2018 <http://www.karar.com/yazarlar/alaattin-karaca/refik-halidin-gozuyle-suriyedeki-fransiz-mandasi-6244>
- Karay, Refik Halid**, Memleket Yazıları-17: Sulhte Cimri Harpte Müsrif, İnkılâp Kitabevi, (Haz. Tuncay Birkan), İstanbul, 2017
- Karay, Refik Halid**, Yezidin Kızı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016
- Meriç, Cemil**, “Süleyman Nazif” Jurnal Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Okay, M. Orhan**, “Refik Halid Karay”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 24, İstanbul, 2001.
- Özbalcı, Mustafa**, “Hayatının ve Sanatının Ana Çizgileriyle Refik Halid Karay” Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.3, 1988

Özbalcı, Mustafa, “Hayatının ve Sanatının Ana Çizgileriyle Refik Halid Karay” On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi., S.3, s.75-91, 1988, Samsun.

Öztürkci, Alparslan, “Soğuk Savaş’ın 1950’li Yıllarda Orta Doğu’da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVII/34 (2017-Bahar/Spring), ss. 373-394.

Soran, Şükür, “İslam Coğrafyasında Değişim ve Demokrasi Sorunu: Mısır”, Avrasya Dosyası, Cilt 11, Sayı 3, 2005.

Törenek, Mehmet, “Bir Dil Ustası: Refik Halid Karay: Üslubuna Dair Bazı Dikkatler” Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı/Number 51, Aralık/December 2013, 159-174.

Ünal, Yenal, Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay, Yeditepe Yay. İstanbul, 2013.

Yılmaz, Hadiye, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, CTAD, Yıl 10, Sayı 20, (Güz, 2014),s. 289-306.

Yılmaz, Hadiye, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, CTAD, Yıl 10, Sayı 20, (Güz, 2014),s. 289-306

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 125-136, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 15.05.2018 Kabul Tarihi: 08.06.2018

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAM BOYU ÖĞRENME EĞİLİMLERİ*

Lifelong Learning Trends of University Students

Necmi GÖKYER**

İsmail TÜRKÖĞLU***

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültesi öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin belirlenmesi ve yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin çeşitli değişkenlere göre karşılaştırılmasıdır. Bu araştırma anlık tarama modelindedir. Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde bulunan yedi bölümünün birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarında öğrenim gören toplam 1740 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemi ise, her bölümden basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 1205 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Diker Coşkun ve Demirel (2009) tarafından geliştirilen “Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri (YBÖEÖ)” adlı ölçek kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin; *Güdülenme, merak yoksunluğu* alt boyutlarında yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin *çok az uyuyor* düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulguya göre öğrencilerin bu alt boyutlardaki yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğu söylenebilir. *Sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* ve *ölçeğin* tamamında kısmen uyuyor düzeyinde olduğu saptanmıştır. Bu bulguya göre de öğrencilerin bu alt boyutlardaki yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite öğrencileri, hayat boyu öğrenme, eğilim.

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the lifelong learning trends of the education faculty students and to compare the lifelong learning trends with various variables. This research is in the instant scan model. The study's universe constitutes a total of 1740 students studying in the first, second, third and fourth grades of the seven departments of Fırat University Faculty of Education in the academic year of 2017-2018. The sample is composed of 1205 teacher candidates determined by simple random sampling from each department. As a means of data collection in the survey, the scale called "Lifelong learning tendencies of university students (YBÖEÖ)" developed by Diker Coşkun and Demirel (2009) is used. It has been found that the lifelong learning trends of the students who participated in the research are low in the sub-dimensions of motivation and lack of curiosity. According to this finding, it can be concluded that the lifelong learning trends of the students in these sub-dimensions are low. Persistence, lack of learning in regulation, and scale were all found to be at the level of partially fits. According to this finding, it can be said that the lifelong learning trends of the students in these sub-dimensions are high.

Keywords: University students, lifelong learning, trend,

1.GİRİŞ

İnsanların öğrenme süreci hayat boyu devam etmekte ve öğrenme merakının doğuştan itibaren doğal olarak var olduğu bilinmektedir. Bireylere bu meraklarını besleyecek olanak ve fırsatların verilmesi de eğitim sistemlerinin fonksiyonlarından biridir. Örgün eğitim sistemi, yetişen yeni

* Bu çalışma 10-12 Mayıs 2018 tarihleri arasında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde düzenlenen 13. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur. Bu çalışma başka bir yerde yayınlanmamıştır.

** Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ELAZIĞ e-posta: ngokyer@firat.edu.tr

*** Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ELAZIĞ, e-posta: isturkoglu@firat.edu.tr

nesillerin zihinsel gelişimlerinin yanı sıra onların kişilik, karakter, ahlaki, duygusal, bedensel ve sosyal gelişimlerine de katkı sağlayarak bütün yönleriyle gelişmelerini amaçlamaktadır.

Örgün eğitimin pahalı olması, uzun zamanda gerçekleşmesi, özellikle belli yaşları hedef kitle olarak seçmesi gibi sınırlılıklarından dolayı kalkınma planlarında ve şura kararlarında halk eğitimine ağırlık ve önem verilmeye başlanmıştır. Halk eğitimi denildiğinde, halka daha iyi yiyecek, giyecek ve mesken, daha iyi kazanç, kendileri ve çocukları için daha iyi bir sağlık, yurt ve dünya meselelerinde zengin bir anlayış ve işlerin verimli yapılması gibi konularda hayata bir katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır. Ülkemizde halk eğitimi, yaygın eğitim kimliği ile daha geniş alanlara ve kitlelere yönelme şeklinde bir çalışma içerisinde (Kurt, 2008, s. 3).

Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği'nin 3/p maddesine göre yaygın eğitim, "Örgün eğitim sistemine hiç girmemiş ya da örgün eğitim sisteminin herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademedен ayrılmış ya da bitirmiş bireylere; ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini sağlayıcı nitelikte çeşitli süre ve düzeylerde hayat boyu yapılan eğitim, öğretim, üretim, rehberlik ve uygulama etkinliklerinin tümünü ifade eder" (Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği, 2010). Yaşam boyu öğrenme de yaygın eğitimin ilkelerinden biridir. Yaşam boyu eğitim, mevcut sistemi yeniden yapılandırmayı ve formal eğitim sisteminin dışında eğitimle ilgili tüm potansiyeli geliştirmeyi amaçlayan genel bir düzenlemedir ve örgün ve yaygın her türlü eğitim faaliyetini kapsayan geniş bir kavramdır.

Yaşam boyu öğrenme kavramı, 1800'lü yıllarda ilk kez Grundtvig tarafından kullanılmış (Wain, 2000), 1970'li yıllara kadar "yetişkin eğitimi" kavramı içinde şekillenmiş ve mesleki eğitimin önemini vurgulayan bir süreç olarak ele alınmıştır (Akt. Evin Gencel, 2013). Yaşam boyu öğrenme, eğitimde yeniden yapılanmada anahtar kavram olarak ilk kez 1970 yılında Paul Lengrand tarafından UNESCO Konferansı'nda sunulan "Yaşam Boyu Öğrenmeye Giriş" adlı bir bildiri ile gündeme gelmiştir. Yaşam boyu öğrenme, temel becerilerin geliştirilmesi yoluyla kişilere ikinci bir olanak sağlayabilme ve daha ileri düzeyde öğrenim olanakları sunma anlamına da gelmektedir (Soran, Akkoyunlu ve Kavak, 2006, s. 2).

Dinevski ve Dinevski (2004), kavramı, yer, zaman, yaş, sosyo-ekonomik düzey gibi kısıtlamalar olmaksızın örgün eğitim, yaygın eğitim, mesleki eğitim, hizmet içi eğitim gibi yaşam boyunca gerçekleşen eğitim-öğretim süreci olarak tanımlamaktadır. Aksoy (2008) ise kavramı, bireylerin bilgi, beceri, tutum ve davranışlar ile yeterliliklerini geliştirmek amacıyla, yaşamları boyunca katıldıkları örgün, yaygın, yaşamdan öğrenme etkinlikleri ve bu etkinlikler sonucu elde edilenlerin belgelendirilmesi olarak tanımlamıştır. Yaşam boyu öğrenme doğumdan ölüme kadar devam eden öğrenmek için gerçekleştirilen çeşitli etkinlikleri ifade eder. Yaşam boyu öğrenme, kişisel, toplumsal, sosyal ve/veya iş yaşamı çerçevesinde bilgi, beceri ve yetilerin geliştirilmesi amacıyla yapılan, ister örgün ister yaygın veya doğal, sürekli devam eden, bütün amaçlı öğrenme etkinliklerini kapsar (Commission of the European Communities, 2000). Knapper ve Croypley (2000)'e göre de yaşam boyu öğrenen birey kendi öğrenmesini planlayan ve ölçen, öğrenmede etkin olan, gerektiğinde farklı disiplinlerden bilgileri bir araya getirebilen ve farklı durumlarda farklı öğrenme stratejilerini uygulayabilen bireydir.

Yaşam boyu öğrenme, temel becerilerin geliştirilmesi yoluyla kişilere ikinci bir olanak sağlayabilme ve daha ileri bir düzeyde öğrenim olanakları sunma anlamına da gelmektedir (Soran, Akkoyunlu ve Kavak, 2006, s.2). Yaşam boyu öğrenmenin amaçlarından birisi öğrenme kültürü oluşturmak, diğeri sosyal ve ekonomik yenilenmeyi gerçekleştirmektir (Jarvis, 2010). DPT (2001, s.10) tarafından hazırlanan rapora göre yaşam boyu eğitimin üç temel amaca yöneldiği belirtilmektedir. Bunlar, yaşam boyu öğrenmede fırsatlar yaratarak bireylerin kişisel gelişimini sağlamak, toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirmek ve ekonomik büyümeyi sağlamaktır (DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, s. 10). Chapman ve Aspin (1997) de yaşam boyu öğrenmenin amaçlarını üç temel başlık altında toplamıştır: 1) niteliği yüksek işgücü yetiştirmek, 2) daha başarılı bir yaşam için kişisel gelişimi sağlamak, 3) güçlü bir toplum oluşturmak.

Avrupa Konseyi (2007), yükseköğretimin dört ana amacı olduğunu ifade etmektedir (Berganve Damian, 2010; Akt: Günay, 2011): (1) sürdürülebilir istihdam için hazırlama; (2) demokratik toplumda aktif yurttaşlar olarak hayata hazırlama, (3) kişisel gelişme, (4) öğrenme, öğretme ve araştırma yoluyla geniş ve ileri bilgi tabanını koruma ve geliştirme. Yükseköğretimin yapısı ve ilgili programlar bu amaçlar doğrultusunda tasarlanmalıdır. Yüksek öğretim kurumları, yaşam boyu öğrenme için gerekli beceri ve yeterlikleri geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Üniversitelerin bu işlevi yerine getirebilmesi, hem araştırma faaliyetlerine, hem de genel kültür eğitimine verilen önemle yakından ilişkilidir. Bu konuyla ilgili, 29 Avrupa ülkesinin eğitim bakanları bir araya gelerek "Bologna Bildirisi" olarak bilinen ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bologna Bildirisi (1999) ile, yaşam boyu öğrenmeyi hayata geçirmede yüksek öğretimin önemli katkısı olduğunun altı çizilmekte ve yaşam boyu öğrenmenin yüksek öğretim faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır (Diker Çoşkun ve Demirel, 2012). Harpe ve Radloff (2000), yaşam boyu öğrenmenin gerçekleşmesi için üniversite programlarının öğrencilerin kendi öğrenmelerini kontrol edebilecekleri, öğrenme için neye, neden ihtiyaçları olduğuna karar verebilecekleri ve araştırma sorumluluğunu alabilecekleri etkinliklerle düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle, aşağıda belirtilen özellikler üniversite eğitimi için çok önemli görülmektedir: (1) öğrenci-merkezli öğrenmeyi gerçekleştirmek; (2) öğrencileri hem formal eğitim süresince, hem de mezuniyetlerinden sonra kendi kendilerine öğrenmelerini sağlayacak davranış ve becerilere odaklayan öğretim ortamı sağlamak; (3) öğrenmenin, üniversitenin akademik olan ya da olmayan birçok ortamında ve hatta toplumda, işyerinde ve ailede gerçekleştiğini kabul etmek (Knapper ve Cropley, 2000).

Soran, Akkoyunlu ve Kavak (2006) üniversitelerin öğretim ve araştırma işlevlerine 1950'lerden sonra toplum hizmetleri işlevinin de eklendiğini belirterek üniversitelerin yaşam boyu öğrenme becerilerinin kazandırılmasında önemli rollerinin olduğunu belirtmiştir. Üniversitelerin bu işlevini yerine getirmesi için üniversite eğitimcilerinden yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip olmaları ve öğrencilerin araştırma sorumluluğu üstlenerek kendi öğrenmelerini gerçekleştirebilecekleri öğrenme ortamlarını tasarlamaları beklenmektedir. Ancak üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenmeye ilişkin faaliyetlere katılmaya yeterince istekli olmadıkları, yaşam boyu öğrenme faaliyetlerini düzenlemede sorunlar yaşadıkları ve yaşam boyu öğrenme için gereken meraklılığın öğrencilerde yeterince bulunmadığı görülmüştür (Diker Çoşkun ve Demirel 2012). Bu bağlamda, her alanda hızlı ve sürekli bir değişimin olduğu günümüzde öğrencilerin yaşadığımız çağa ve gelişmelere uyum sağlayabilmeleri ve hayal ettikleri ya da yapmayı düşündükleri mesleklerinde başarılı olabilmeleri için eğitim hayatlarında çok önemli bir dönüm noktası olan bu yıllarda kendilerini sürekli geliştirmeleri ve bilgilerini güncellemeleri gerekmektedir. Bu da ancak onların yaşam boyu öğrenme anlayışına sahip olmaları ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla bu araştırmada, öğretmenlik mesleğine temel teşkil eden bir fakülte olarak eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin gelecekte de ülkenin ihtiyaç duyduğu insan kaynağını da yetiştireceği dikkate alındığında, sosyal, duygusal ve zihinsel olarak tanınması, hatta bazı değişkenlere göre aileleri ve kişisel özellikleri hakkında da bilgi alınması bu fakülteyi tercih eden adayları tanımak açısından önemli görülmüştür. Bu nedenle öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin belirlenmesi ve yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin çeşitli değişkenlere göre karşılaştırılması araştırmanın amacı olarak tanımlanmıştır.

Araştırmada aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

1. Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi nedir?
2. Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri cinsiyet, bölüm, ailelerinin yaşadıkları yer, sınıf düzeyleri, yaşları ve aylık toplam gelirleri değişkenlerine göre değişmekte midir?
3. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinin güdülenme, sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma modeli

Araştırma eğitim fakültesi öğrencilerinin yaşlarına bağlı olarak yürütülmüş ve çalışmanın yapıldığı süreçteki yaşam boyu öğrenme eğilimlerine ilişkin görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin yaşlarına ve yaşantılarına bağlı olarak ta gelecekte bu görüşleri değişebileceği için bu araştırma anlık tarama modeli olarak tanımlanmıştır. Anlık tarama araştırmaları, belli bir zamanda mevcut durumun var olduğu şekliyle betimlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2016:179). Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009:77).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde bulunan yedi bölümünün birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarında öğrenim gören toplam 1740 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemine ise, her bölümden basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 1205 öğretmen adayı oluşturmaktadır. BÖTE bölümünde dördüncü sınıfta dört öğrenci olduğu için örnekleme alınmamıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri incelendiğinde araştırmaya katılan erkek öğrencilerin sayısı 316 (%26,2), kadın öğrencilerin sayısı ise 889 (%73,8)'dur. Bölüm değişkenine göre, resim-iş bölümünde 92 öğrenci (%7,6), matematikte 182 öğrenci (%15,1), fen bilgisinde 163 öğrenci (%13,5), sosyal bilgilerde 167 öğrenci (%13,9), BÖTE'de 95 öğrenci (%7,9), sınıf öğretmenliğinde 170 öğrenci (%14,1), Türkçede 180 öğrenci (%14,9) ve okulöncesinde de 156 öğrenci (%12,9) bulunmaktadır. Öğrencilerin 786'sının (%65,2) ailesi il merkezinde, 264'ü (%21,9) ilçe merkezinde ve 155'i de (%12,9) köy merkezinde yaşamaktadır. Birinci sınıfta 240 öğrenci (%19,9), ikinci sınıfta 316 öğrenci (%26,2), üçüncü sınıfta 334 öğrenci (%27,7) ve dördüncü sınıfta ise 315 öğrenci (%26,1) bulunmaktadır. Öğrencilerin 460'ı (%38,2) 17-20 yaş aralığında ve 745'i de (%61,8) 21 yaş ve üzerindedir. Öğrencilerin 891'inin (%73,9) aylık toplam geliri 1-500 TL arasında, 264'ünün (%21,9) 501-1000 TL arasında ve 50'sinin de (%4,1) 1001 TL ve üzerindedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Diker Coşkun ve Demirel (2009) tarafından geliştirilen "Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri (YBÖEÖ)" adlı ölçek kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek amacıyla geliştirilen YBÖEÖ'nün birinci bölümünde olgusal sorular, ikinci bölümde ise, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek amacıyla 27 madde bulunmaktadır. Ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır. Motivasyon ve sebat alt boyutlarındaki tüm maddeler olumlu iken; öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu boyutlarındaki tüm maddeler olumsuzdur. Motivasyon ve sebat boyutlarındaki puanın yüksek olması yaşam boyu öğrenme eğiliminin yüksek olduğunu gösterirken düşük olması yaşam boyu öğrenme eğiliminin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu boyutlarında ise tam tersidir. Yani boyut puanlarının yüksek olması, yaşam boyu öğrenme eğiliminin düşük olduğunu; düşük olması da yaşam boyu öğrenme eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir. Altılı Likert dereceleme türünde hazırlanan ölçeğin maddeleri, "Çok uyuyor (6), kısmen uyuyor (5), çok az uyuyor (4), çok az uymuyor (3), kısmen uymuyor (2) ve hiç uymuyor (1) aralığında puanlanmaktadır. Ölçeğin tamamından toplam puan alınabilmektedir. Ölçekten alınabilecek minimum puan (27x1) 27 ve maksimum puan (27x6) 162 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve .89 bulunmuştur (Diker-Coşkun ve Demirel, 2009). Bu çalışmada da ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ile hesaplanmış ve .84 bulunmuştur.

2.4. Verilerin çözümü

Veriler, SPSS for Windows 21 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öğrencilerin demografik özelliklerini (cinsiyet, öğrenim gördükleri sınıf, öğrenim gördükleri bölümler, ailenin yaşadığı yer, yaş, aylık toplam gelir) belirlemek için frekans ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeylerini belirlemek için aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır. Cinsiyet ve yaş değişkenleri açısından belirtilen görüşler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-Testi yapılmıştır. Ayrıca öğrenim gördükleri sınıf, öğrenim gördükleri bölümler, ailenin yaşadığı yer, aylık toplam gelir gibi değişkenler açısından görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Uygulanan testlerin anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeylerini belirlemek için uygulanan ölçekten elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri

Tablo 1. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri

Alt boyutlar	n=644	\bar{x}	SS
1. Güdülenme		4,07	,48
2. Sebat		4,75	,84
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk		4,51	1,37
4. Merak yoksunluğu		4,20	,81
5. Toplam		4,61	,64

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, öğrencilerin; *Güdülenme* ($\bar{x}=4,07$) ve merak yoksunluğu ($\bar{x}=4,20$) alt boyutlarında yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin çok az uyuyor düzeyinde, sebat ($\bar{x}=4,75$), öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ($\bar{x}=4,51$) ve ölçeğin tamamında ($\bar{x}=4,61$) kısmen uyuyor düzeyinde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin güdülenme düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Merak yoksunluğu alt boyutuna ilişkin maddeler ters puanlanmışlardır. Bu nedenle ortalamanın düşük olması öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle öğrencilerin araştırma yapma, kişisel gelişimlerine önem verme, eksikliklerini tamamlama, kurs ve seminerlere katılmayı zaman kaybı olarak görmeme, kütüphaneleri sıkıcı yerler olarak görmeme, hobileriyle ilgilenme, yeni şeyler öğrenmede maddiyatı sorun etmeme ve sürekli yeni bilgi ve beceriler öğrenmelerinin kendilerini rahatsız etmediği gibi hususlarda yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Sebat alt boyutunda öğrencilerin, yeni bilgi ve beceriler öğrenme konusunda arkadaşlarından daha istekli olma, öğrenmek için araştırma yapmaya zaman harcama, yoğun olsalar bile yeni bilgiler öğrenmek için fırsatlar oluşturma, en iyi biçimde öğrenmek için çaba gösterme gibi hususlarda yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutundaki puanlarının yüksek olması yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda öğretmenlerin zorunlu değilse zamanlarını araştırma yaparak kaybetmek istemedikleri, kişisel gelişimleri için zaman harcamak yerine sevdikleri ile zaman geçirmeyi tercih ettikleri, öğrendikleri konularda sorumlu değilse eksikliklerini kapatmak için çaba harcamayı gerekli görmedikleri, zorunlu olmadıkça yeni şeyler öğreneceğim diye kurs ve seminerlere katılmalarının kendilerine zaman kaybettireceği, sadece merak ediyor diye bir konuyu öğrenmek için zaman ayırmak istememeleri, kütüphanelerin sıkıcı yerler olduğunu düşünmeleri, yeni şeyler öğrenmek yerine hobileriyle ilgilenmeyi tercih etmeleri, maddi sıkıntıya düşüreceklerse yeni bilgi ve becerileri öğrenmek için çaba harcamak istememeleri, sürekli yeni bilgi ve beceriler öğrenmek zorunda hissetmelerinin kendilerini rahatsız etmesi gibi hususlarda lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğu söylenebilir.

3.2. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerine yönelik yapılan analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Görüşlerine İlişkin t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Değişkenler	N	\bar{X}	SS	Levene		t	p
					F	p		
1. Güdülenme	Erkek	316	4,04	,57	12,195	,000	-1,265	,206
	Kadın	889	4,08	,44				
2. Sebat	Erkek	316	4,71	,96	15,877	,000	-1,041	,298
	Kadın	889	4,77	,79				
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	Erkek	316	4,07	1,45	10,615	,001	-6,737	,000*
	Kadın	889	4,67	1,30				
4. Merak yoksunluğu	Erkek	316	3,94	,88	25,846	,000	-6,629	,000*
	Kadın	889	4,29	,76				
5. Ölçeğin tamamı	Erkek	316	4,42	,72	33,030	,000	-6,360	,000*
	Kadın	889	4,68	,59				
1. Güdülenme	17-20	460	4,10	,42	6,494	,011	1,684	,092
	21 ve üzeri	745	4,05	,51				
2. Sebat	17-20	460	4,76	,85	,117	,732	,191	,849
	21 ve üzeri	745	4,75	,83				
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	17-20	460	4,66	1,32	5,027	,025	2,924	,003*
	21 ve üzeri	745	4,42	1,39				
4. Merak yoksunluğu	17-20	460	4,27	,78	7,110	,008	2,387	,016*
	21 ve üzeri	745	4,15	,83				
5. Ölçeğin tamamı	17-20	460	4,68	,60	6,309	,012	2,606	,009*
	21 ve üzeri	745	4,58	,66				

Tablo 2’de görüldüğü gibi, cinsiyet değişkenine göre, *öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* (kadın \bar{X} =4,67 ve erkek \bar{X} =4,07) ve merak yoksunluğu (kadın \bar{X} =4,29 ve erkek \bar{X} =3,94)

alt boyutları ile ölçeğin tamamında (kadın \bar{X} =4,68 ve erkek \bar{X} =4,42) öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında anlamlı bir fark çıkmıştır. Kadın öğrencilerin, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi erkeklere göre daha yüksektir. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu alt boyutlarındaki maddeler ters puanlanmışlardır. Bu nedenle ortalamanın yüksek olması öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda kadın öğrencilerin bu alt boyutlarda yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyinin erkeklere göre düşük olduğu söylenebilir. Yaş değişkenine göre, *öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* (17-20 yaş \bar{X} =4,66 ve 21 yaş ve üzeri \bar{X} =4,42) ve merak yoksunluğu (17-20 yaş \bar{X} =4,27 ve 21 yaş ve üzeri \bar{X} =4,15) alt boyutları ile ölçeğin tamamında (17-20 yaş \bar{X} =4,68 ve 21 yaş ve üzeri \bar{X} =4,58) öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında anlamlı bir fark çıkmıştır. 17-20 yaş aralığında olan öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi 21 yaş ve üzerinde olanlara göre daha yüksektir. Cinsiyet değişkeninde verilen bilgi dikkate alındığında, 17-20 yaş grubundaki öğrencilerin bu alt boyutlarda yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyinin 21 yaş ve üzerinde olanlara göre düşük olduğu söylenebilir.

3.3. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerine yönelik yapılan ANOVA sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrenim Gördükleri Bölümler değişkenine göre ANOVA sonuçları

	N	\bar{X}	Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kar Ort.	F	P	Fark
Değişkenler									
Öğrenim gördükleri bölümler									
1. Güdülenme alt boyutu									
1. Resim	92	4,13	Gruplararası	3,484	7	,498	2,148	,036	
2. Matematik	182	3,99	Gruplarıçi	277,314	1197	,232			
3. Fen Bilgisi	163	4,12	Toplam	280,798	1204				
4. Sosyal Bilgiler	167	4,02							
5. BÖTE	95	4,09							
6. Sınıf Öğretmenliği	170	4,08							LSD fark: 2-1,3,7; 4-7
7. Türkçe	180	4,14							
8. Okulöncesi	156	4,04							
2. Sebat alt boyutu									
1. Resim	92	4,81	Gruplararası	14,809	7	2,116	3,031	,004	
2. Matematik	182	4,60	Gruplarıçi	835,478	1197	,698			
3. Fen Bilgisi	163	4,92	Toplam	850,287	1204				
4. Sosyal Bilgiler	167	4,72							
5. BÖTE	95	4,80							
6. Sınıf Öğretmenliği	170	4,79							LSD fark: 1-2,8;2-6,7; 3-2,4,8
7. Türkçe	180	4,84							
8. Okulöncesi	156	4,59							
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutu									
1. Resim	92	4,45	Gruplararası	28,700	7	4,100	2,193	,033	
2. Matematik	182	4,85	Gruplarıçi	2238,016	1197	1,870			
3. Fen Bilgisi	163	4,43	Toplam	2266,716	1204				
4. Sosyal Bilgiler	167	4,38							
5. BÖTE	95	4,37							
6. Sınıf Öğretmenliği	170	4,46							LSD fark: 2-1,3,4,5,6,7
7. Türkçe	180	4,46							
8. Okulöncesi	156	4,58							
4. Merak yoksunluğu alt boyutu									
1. Resim	92	4,10	Gruplararası	5,507	7	,787	1,186	,308	
2. Matematik	182	4,25	Gruplarıçi	794,101	1197	,663			
3. Fen Bilgisi	163	4,24	Toplam	799,608	1204				
4. Sosyal Bilgiler	167	4,06							
5. BÖTE	95	4,17							
6. Sınıf Öğretmenliği	170	4,23							
7. Türkçe	180	4,23							
8. Okulöncesi	156	4,23							

Tablo 3'te de görüldüğü gibi, bölüm değişkenine göre, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri öğrenmek için yapılan ANOVA sonuçları, bütün alt boyutlar için anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin bölüm değişkenine göre, güdülenme alt boyutunda; matematik ($\bar{X}=3,99$) bölümünde öğrenim gören öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi; resim ($\bar{X}=4,13$), fen bilgisi ($\bar{X}=4,12$) ve Türkçe ($\bar{X}=4,14$) bölümlerine öğrenim görenlere göre daha düşüktür. Sosyal bilgiler bölümü öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi ($\bar{X}=4,02$), Türkçe bölümü öğrencilerine göre ($\bar{X}=4,14$) daha düşüktür. Matematik ve sosyal bilgiler bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin kendini geliştirme, kişisel gelişimlerini sağlamada kendilerine inanma, sürekli yeni bilgi ve beceriler kazanma gibi hususlarda güdülenme düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Sebat alt boyutunda, resim bölümü öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi ($\bar{X}=4,81$), matematik ($\bar{X}=4,60$) ve okulöncesi ($\bar{X}=4,59$)

bölümleri öğrencilerine göre daha yüksektir. Bu alt boyutta resim bölümü öğrencilerinin, yeni bilgi ve beceriler öğrenmek için araştırma yapma ve fırsatlar oluşturma, yeni bilgileri zorlanmadan öğrenme ve özel harcamalarından pay ayırma gibi hususlarda yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyinin matematik ve okulöncesi bölümü öğrencilerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunda; matematik ($\bar{X}=4,85$) bölümü öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, resim ($\bar{X}=4,45$), fen bilgisi ($\bar{X}=4,43$), sosyal bilgiler ($\bar{X}=4,38$), BÖTE ($\bar{X}=4,37$), sınıf öğretmenliği ($\bar{X}=4,46$) ve Türkçe ($\bar{X}=4,85$) bölümü öğrencilerine göre daha yüksektir. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunda veriler ters puanlandığından matematik bölümü öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi diğer bölümlere göre daha düşüktür. Merak yoksunluğu alt boyutunda; sosyal bilgiler ($\bar{X}=4,06$) bölümünde öğrenim gören öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, matematik ($\bar{X}=4,25$), fen bilgisi ($\bar{X}=4,24$) ve Türkçe ($\bar{X}=4,23$) öğrencilerine göre daha düşüktür.

3.4. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, sınıf düzeyleri değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Alt amacına yönelik yapılan ANOVA sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sınıf düzeyleri değişkenine göre ANOVA sonuçları

	N	\bar{X}	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kar Ort.	F	P	Fark
Değişkenler									
Sınıf düzeyleri									
1. Güdülenme alt boyutu									
1. Birinci sınıf	240	4,15	Gruplararası	3,064	3	1,021	4,416	,004	
2. İkinci sınıf	316	4,10	Gruplarıçi	277,735	1201	,231			
3. Üçüncü sınıf	334	4,06	Toplam	280,798	1204				
4. Dördüncü sınıf	315	4,00							LSD fark: 1-3,4; 2-4
2. Sebat alt boyutu									
1. Birinci sınıf	240	4,90	Gruplararası	7,861	3	2,620	3,736	,011	
2. İkinci sınıf	316	4,69	Gruplarıçi	842,426	1201	,701			
3. Üçüncü sınıf	334	4,76	Toplam	850,287	1204				
4. Dördüncü sınıf	315	4,69							LSD fark: 1-2,3,4
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutu									
1. Birinci sınıf	240	4,51	Gruplararası	39,785	3	13,262	7,152	,000	
2. İkinci sınıf	316	4,62	Gruplarıçi	2226,931	1201	1,854			
3. Üçüncü sınıf	334	4,68	Toplam	2266,716	1204				LSD fark: 4-1,2,3
4. Dördüncü sınıf	315	4,22							
4. Merak yoksunluğu alt boyutu									
1. Birinci sınıf	240	4,23	Gruplararası	12,361	3	4,120	6,286	,000	
2. İkinci sınıf	316	4,25	Gruplarıçi	787,246	1201	,655			
3. Üçüncü sınıf	334	4,28	Toplam	799,608	1204				
4. Dördüncü sınıf	315	4,03							LSD fark: 4-1,2,3

Tablo 4'te de görüldüğü gibi, sınıf düzeyleri değişkenine göre, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri öğrenmek için yapılan ANOVA sonuçları, bütün alt boyutlar için anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin sınıf düzeyleri değişkenine göre, *güdülenme* alt boyutunda, birinci sınıf öğrencilerinin ($\bar{X}=4,15$) yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, üçüncü ($\bar{X}=4,06$) ve dördüncü ($\bar{X}=4,00$) sınıf öğrencilerinden daha yüksektir. Aynı alt boyutta ikinci sınıf

öğrencilerinin ($\bar{X}=4,10$) yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, dördüncü sınıf ($\bar{X}=4,00$) öğrencilerinden daha yüksektir. *Sebat* alt boyutunda, birinci sınıf öğrencilerinin ($\bar{X}=4,90$) yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, ikinci sınıf ($\bar{X}=4,69$), üçüncü sınıf ($\bar{X}=4,76$) ve dördüncü sınıf ($\bar{X}=4,69$) sınıf öğrencilerinden daha yüksektir. *Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* alt boyutunda, dördüncü sınıf ($\bar{X}=4,22$) öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, birinci sınıf ($\bar{X}=4,51$) ikinci sınıf ($\bar{X}=4,25$) ve üçüncü sınıf ($\bar{X}=4,68$) öğrencilerinden daha düşüktür. *Merak yoksunluğu* alt boyutunda, dördüncü sınıf ($\bar{X}=4,03$) öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, birinci sınıf ($\bar{X}=4,23$) ikinci sınıf ($\bar{X}=4,25$) ve üçüncü sınıf ($\bar{X}=4,28$) öğrencilerinden daha düşüktür.

3.5. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinin güdülenme, sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Alt amacına yönelik yapılan analize ait bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Alt Boyutlara Göre Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki İlişki

		1.	2.	3.	4.
1. Güdülenme	Pearson Correlation	1	,574**	,154**	,250**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000
	N	1205	1205	1205	1205
2. Sebat	Pearson Correlation		1	,097**	,288**
	Sig. (2-tailed)			,001	,000
	N		1205	1205	1205
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	Pearson Correlation			1	,608**
	Sig. (2-tailed)				,000
	N			1205	1205
4. Merak yoksunluğu	Pearson Correlation				1
	Sig. (2-tailed)				
	N				1205

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 5'te görüldüğü gibi, güdülenme ile sebat arasında ($r=0,574$, $p<0.01$) orta ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre güdülenme arttıkça sebatın arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.33$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %33'ünün sebatan kaynaklandığı söylenebilir.

Güdülenme ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,250$, $p<0.01$) düşük ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre güdülenme arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.062$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %7'sinin merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Sebat ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,288$, $p<0.01$) düşük ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre sebat arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.08$) dikkate alındığında, sebatteki toplam varyansın %8'inin merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,608$, $p<0.01$) orta ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.37$) dikkate alındığında, öğrenmeyi düzenlemedeki yoksunluğun toplam varyansının %37'sinin merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmaya katılan öğrencilerin; *Güdülenme, merak yoksunluğu* alt boyutlarında yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin *çok az uyuyor* düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. *Sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* ve *ölçeğin* tamamında kısmen uyuyor düzeyinde olduğu saptanmıştır. Bu bulguya göre de öğrencilerin bu alt boyutlardaki yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Literatürdeki diğer bir çalışmada Diker Coşkun'un (2009) çalışmasında çeşitli üniversite ve fakültelerden araştırmaya katılan öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri düşük düzeyde bulunmuştur. Bulgular farklıdır. Karakuş (2013) tarafından gerçekleştirilen ve meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin incelendiği çalışmada, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Şahin ve Arcagök (2014) öğretmenler üzerinde yürüttüğü bir çalışmada, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme genel yeterlik düzeyinin yüksek olduğu bulgusuna erişmiştir. Ayra ve Kösterioğlu (2015) tarafından yapılan araştırma bulgusuna göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğindeki alt boyutlar içerisinde en yüksek ortalamaya motivasyon alt boyutunun sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın motivasyon alt boyutuna ilişkin bulguyla örtüşmemektedir.

Cinsiyet değişkenine göre, *öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* ve merak yoksunluğu alt boyutları ile ölçeğin tamamında kadın öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri anlamlı çıkmış ve farkın kadın öğrenciler yönünde yüksek olduğu saptanmıştır. Coşkun ve Demirel (2012) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, kız ve erkek öğrencilerin ortalama puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı ve farkın kız öğrenciler yönünde yüksek olduğu saptanmıştır. Sonuçlar örtüşmektedir. Dindar ve Bayraktar (2015) tarafından üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenmelerine etki eden faktörlerin incelendiği çalışmada, cinsiyetin yaşam boyu öğrenmeye anlamlı bir etkisinin olmadığını ancak kadınların merak puanlarının erkeklerden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Yaş değişkenine göre, *öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* ve *merak yoksunluğu* alt boyutları ile ölçeğin tamamında, 17-20 yaş aralığında olan öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi 21 yaş ve üzerinde olanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Dindar ve Bayraktar (2015) tarafından yapılan çalışmada yaşın yaşam boyu öğrenmede yordayıcı olmadığı bulunmuştur.

Öğrencilerin bölüm değişkenine göre, güdülenme alt boyutunda; matematik bölümünde öğrenim gören öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi; resim, fen bilgisi ve Türkçe bölümlerinde öğrenim görenlere göre daha düşüktür. Sosyal bilgiler bölümü öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, Türkçe bölümü öğrencilerine göre daha düşüktür. *Sebat* alt boyutunda, resim bölümü öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, matematik ve okulöncesi bölümleri öğrencilerine göre daha yüksektir. *Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* alt boyutunda; matematik bölümü öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, resim, fen bilgisi, sosyal bilgiler, BÖTE, sınıf öğretmenliği ve Türkçe bölümü öğrencilerine göre daha yüksektir. *Merak yoksunluğu* alt boyutunda; sosyal bilgiler bölümünde öğrenim gören öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, matematik, fen bilgisi ve Türkçe öğrencilerine göre daha düşüktür. Karakuş (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada bölümler arasında anlamlı fark bulunmamış, fakat sınıf seviyesi arttıkça yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin de arttığı sonucuna varılmıştır. Aرسال (2011) tarafından yapılan üniversite öğrencilerinin (öğretmen adayı öğrencilerin) yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlendiği bir çalışmada da bölümler arasında farklılık bulunmamıştır. Bu çalışmanın bulguları ile bu bulgular farklılık göstermektedir.

Öğrencilerin sınıf düzeyleri değişkenine göre, *güdülenme* ve *sebat* alt boyutlarında birinci sınıf öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden daha yüksek çıkmıştır. Birinci sınıf öğrencilerinin üniversiteye yeni gelmenin heyecanı, isteği ve öğrenme merakı ile böyle bir sonuç çıkmış olabilir. *Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk* ve *merak yoksunluğu* alt boyutlarında (bu alt boyutların maddeleri ters puanlanmıştır), dördüncü sınıf öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi, birinci sınıf ikinci sınıf ve üçüncü sınıf öğrencilerinden daha düşük çıkmıştır. Dördüncü sınıf öğrencileri son sınıfta olmalarına bağlı olarak, bilgi ve deneyim kazanmaları ve meslek edinmeye yaklaşmaları nedeniyle

bu alt boyutlarda yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin daha olumlu olduğu söylenebilir. Coşkun ve Demirel (2012) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri sınıf düzeyi değişkeni açısından dördüncü sınıf öğrencileri lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar çıkmıştır. Sonuçlar benzerlik göstermektedir. Dindar ve Bayraktar (2015) tarafından yapılan çalışmada sınıfın yaşam boyu öğrenmede yordayıcı olmadığı bulunmuştur.

Araştırmada ailenin geliri ile öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında fark çıkmamıştır. Dindar ve Bayraktar (2015) tarafından yapılan çalışmada aile gelirinin yaşam boyu öğrenmede yordayıcı olmadığı bulunmuştur. Bu çalışmada ailelerinin yaşadıkları yerler değişkenine göre öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında; güdülenme ile sebat arasında orta ve pozitif düzeyde; Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ile merak yoksunluğu arasında orta ve pozitif düzeyde bir korelasyonun olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmada ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişkiye bakılmış ve öğrencilerin güdülenme düzeyleri arttıkça sebatın arttığı, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arttıkça da merak yoksunluğunun arttığı saptanmıştır. Bu durumda yaşam boyu öğrenme eğilimleri yüksek olan öğrencilerin güdülenme düzeylerinin yüksek olduğu ve bunun sonucu olarak ta yeni bilgi ve beceriler öğrenme konusunda daha istekli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yine merak yoksunluğu ve öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk kapsamındaki maddelerin ortalamalarının yüksek çıkması da öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda öğrencilerin sosyal, duygusal, zihinsel sermayelerine yatırım yapmaları konusunda zengin yaşantılar sunacak aile, üniversite, çevre ortamları ve olanakları sunmanın öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerine etki edeceği söylenebilir.

Araştırmanın bulgularına göre bazı öneriler şöyle ifade edilebilir: Bilişim ve teknoloji çağı olarak tanımlanan günümüzde üniversite öğrencilerine yaşam boyu öğrenme anlayışının kazandırılması önemsenmelidir. Öğrencilerin sürekli öğrenme kaynaklarına ulaşabilmeleri için kampüs içinde ve dışında ortamlar sağlanmalı, öğrencilerin bunlara kolayca ulaşabilmeleri ve etkili bir biçimde kullanmaları sağlanmalıdır.

5. KAYNAKLAR

- Aksoy, M. (2008). *Hayat Boyu Öğrenme Ve Kariyer Rehberliği İlkelerinin İstihdam Edilebilirliğe Etkileri: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama* (Doktora tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Arsal, Z.(2011). Lifelong Learning Tendencies of the Prospective Teachers İn The Bologna Process in Turkey. ATTE Annual Cnference 2011:Teachers' Life-cycle from Inital Teacher Education to Experienced Professional, Latvia University, Riga 496-509.
- Ayra, M. ve Kösterelioğlu, İ. (2015). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Mesleki Öz Yeterlik Algıları İle İlişkisi. *NWSA-Education Sciences*. 10, (1), 17-28.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (4.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Chapman, J. & Aspin, D. (1999). Schools and the learning community: Laying the basis for learning across the lifespan. In Aspin, D., Chapman, J., Hatton, M. and Sawono, Y. (Eds). *International handbook on lifelong learning*. Dordecht: Kluwer Press International.
- Commission of the European Communities (2000). A Memorandum on Lifelong Learning. Brussels. Erişim adresi: <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees>. Erişim tarihi: 12.05.2018.
- Diker Coşkun, Y. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Diker Coşkun, Y. ve Demirel, M., (2012). *Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 108-120.

- Dindar, H. ve Bayraktar, M. (2015). Factors Effecting Students' Lifelong Learning in Higher Education, *International Journal on Lifelong Education and Leadership*, 1(1): 11-20.
- Dinevski, D., & Dinevski, I. V. (2004). The concepts of university lifelong learning provision in Europe. *Transition Studies Review*, 11 (3), 227-235.
- DPT. (2001). Hayat boyu eğitim veya örgün olmayan eğitim özel ihtisas komisyon raporu. Erişim adresi: <http://www.eduser.com.tr>. Erişim tarihi: 12/05/2018.
- Evin Gencel, İ. (2013). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine yönelik algıları. *Eğitim ve Bilim*, 38 (170), 237-252.
- Günay, D. (2011). Türk yükseköğretiminin yeniden yapılandırılması bağlamında sorunlar, eğilimler, ilkeler ve öneriler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(3), 113-121.
- Harpe, B., & Radloff, A. (2000). "Informed teachers and learners: The importance of assessing the characteristics needed for lifelong learning." *Studies in Continuing Education*, 22 (2), 169-182.
- Jarvis, P. (2010). *The Routledge international handbook of lifelong learning*. USA: Routledge Publishing.
- Karakuş, C. (2013). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2 (3): 26-35.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi. Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (4.Basım). Ankara:Pegem Akademi.
- Knapper, C. & Copley, A. (2000). *Lifelong learning in higher education*. London: Kogan Page.
- Kurt, İ. (2008). *Yetişkin Eğitimi* (2. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım Limited Şirketi.
- Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği (2010, 21 Mayıs). Resmi Gazete (Sayı: 27587). Erişim adresi: <http://www.Resmigazete.gov.tr/eskiler>.
- Soran, H. Akkoyunlu, B. ve Kavak, Y. (2008). Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri ve Eğitimcilerin Eğitim Programı. Hacettepe Üniversitesi Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 201-210.
- Şahin, Ç. ve Arcagök, S., (2014). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlikleri Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 394-417.
- Tunca N., Alkın Şahin, S.ve Aydın, Ö. (2015). Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, (2), 432-446. DOI: 10.17860/efd.92694.
- Wam, K. (2000). The learning society: postmodern politics. *International Journal of Lifelong Education*, 19 (1), 36-53.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 137-155, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 06.04.2018 **Kabul Tarihi:** 18.07.2018

ETKİLEŞİMLİ TAHTA KULLANMADA ÖĞRETMEN YETERLİLİKLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

*An Investigation of Some Variables in Terms of Teacher's Competencies about Using
Interactive Whiteboard*

Vildan DONMUŞ KAYA¹

Ezlam PEPELER²

Öz

Bu araştırmanın amacı etkileşimli tahta kullanma açısından öğretmenlerin yeterliliklerini cinsiyet, kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre genel yeterlilikler ve alt boyutları bağlamında incelemektir. Araştırma tarama modelinde tasarlanmıştır.

Araştırmanın örneklemi 2014-2015 eğitim öğretim yılında Elazığ ili Merkez ilçede resmi ortaöğretim kurumlarında görev yapan 490 (289 erkek, 201 kadın) öğretmenden oluşmaktadır. Çalışmada ölçme aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen 6 boyut ve 28 maddeden oluşan "Etkileşimli Tahta Kullanmada Öğretmen Yeterlilikleri Ölçeği" kullanılmıştır.

Verilerden elde edilen bulgulara göre, cinsiyet değişkenine göre etkileşimli tahta kullanma açısından öğretmen genel yeterliliklerinde ve alt boyutlarında istatistiki olarak bir fark olmadığı görülmektedir. Kıdem değişkenine göre etkileşimli tahta kullanma öğretmen genel yeterliliklerinin, B1, B2, B4 ve B6 boyutlarında istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı, B3 ve B5 boyutlarında anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanma saati değişkenine göre ise etkileşimli tahta kullanma öğretmen genel yeterliliklerinde ve tüm alt boyutlarda anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında ise öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada öğretmen genel yeterlilikleri ve alt boyutlarında "çoğunlukla" yeterlilik düzeyinde görüş bildirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etkileşimli tahta, Akıllı tahta, Fatih Projesi, Öğretmen yeterlilikleri

Abstract

The purpose of this study is to investigate the general competencies and sub-dimensions in terms of interacting with the intended teachers according to gender, seniority, and interactive timetable variables. This study was designed with descriptive models. The sample was selected by using appropriate sampling of non-random sampling method. The sample of this study consists of 490 (289 male, 201 female) teachers working at secondary school located in the Centre of Elazığ in the academic year of 2014-2015. Data was collected through Teacher's Competencies about Using Interactive Whiteboard Scale -6 dimensions and 28 items-developed by researchers. Data was analyzed by descriptive statistics, t-test and ANOVA.

According to the findings, the teacher's scores about all of dimensions and general competencies has been found no statistical significant according to variable of gender. There was no statistically significant in dimensions of B1, B2, B4, B6 and general competencies according to variable of seniority. But, there was statistically significant in B3 and B5 dimensions according to variable of seniority. The teacher's scores about all of dimensions and general competencies has been found statistical significant according to variable of Interactive timetable. When looking at the average, it was seen that the teachers opinions reported on the "most" competence level in general competencies and dimensions.

Keywords: Interactive whiteboard, Smartboard, FATİH Project, Teacher's competencies

¹ Dr. Arş Gör., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ e-posta: vildandnms@gmail.com

² Dr. Öğr. Üys., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, MALATYA. e-posta: ezlam.susam@inonu.edu.tr

*Bu çalışma 24-26 Mayıs 2017 tarihinde İnönü Üniversitesi'nce düzenlenen 11. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

Giriş

En ilkel zamanlardan günümüze kadar farklı aşamalardan geçerek oldukça radikal sayılabilecek bir değişim ve gelişim gösteren teknoloji kavramı, hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmektedir. Yalın (2010) teknolojiyi bilgi ile uygulama arasında köprü olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda teknoloji, uygulamaya dökülecek işlerin daha kolay yapılabilmesi rolünü üstlenmektedir. Bu rolü ile teknoloji, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da varlığını ciddi olarak hissettirmekte ve bu hissiyata kaygısız kalınmaması sebebiyle her geçen gün eğitim alanında ciddi yatırımlar yapılmaktadır. Eğitim alanında teknolojiye yapılan yatırımların odağında, hem farklı öğrenme stiline sahip öğrencilere aynı anda hitap edebilmek, hem gelişen ve değişen dünya eğitim sisteminin gerisinde kalmamak hem de ulusal boyutta öğrenciler arasındaki fırsat eşitsizliğini kaldırmak temel amacı yatmaktadır. Bu açıdan bu sektörün odağında olan öğrencilere “nasıl daha iyi öğretebiliriz?” sorusunun cevabında özellikle teknoloji vurgulanmalıdır. Geçmişte birçok aparatın (kara tahta, cetvel, harita, maket vb) ayrı ayrı kullanılarak öğrenme- öğretme sürecinin etkililiği artırılmaya çalışılırken, günümüzde dijital dünyaya ayak uydurmak ana amacından yola çıkarak, bu aparatlar yerini etkileşimli tahta teknolojilerine bırakmıştır. Bu anlamda ülkemizde etkileşimli tahta ve tabletlerin yaygınlaştırılması amacıyla sürekli yatırım yapılmakta, sınıflar bu teknolojiler ile donatılmaktadır. Eğitim ortamının bir ögesi olarak öğretmen, günümüzde etkileşimli tahtanın etkili kullanımında kilit rol üstlenmektedir. Bu rolü üstlenen öğretmen, kendi yeterliliği hakkında kendine göre bir değerlendirme yapmak ve elde ettiği yeni yorum ve verilerle zihin dünyasında var olan soru ve problemlere cevaplar aramak zorunda kalmaktadır.

Toplumsal değişme ve etkileşim olgusunun yadsınamaz bir gerçek olduğu modern toplumsal yaşamda insan için farklı öğrenmeleri gerekli kılan problem alanları hakkında öğretmenler de, zorunlu olarak yeni bir öğrenme ve değerlendirme sürecine girmektedir. Bu bağlamda AB tarafından desteklenen Temel Eğitime Destek Projesi (TEDEP) bünyesinde 2002 yılında Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü tarafından öğretmen yeterlilikleri ile ilgili bir çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde “Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri” belirlenmiş ve TTK tarafından onaylanmıştır. Belirlenen yeterlilikler sonrası öğretmen yeterlilikleriyle ilgili çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmış, ancak bu öğretmen yeterlilikleriyle ilgili çalışmalardan çok azının teknoloji yeterlilikleriyle ilgili olduğu görülmüştür (Dursun, 2013; Çoklar, 2012; Kayaduman, Sırakaya ve Seferoğlu, 2011). Bu sebeple, etkileşimli tahtalarla karşı karşıya kalan, kendi öğrenme yöntemlerini belirlemiş, olay, olgu ve durumları eleştirel açıdan yorumlayabilen öğretmenlerin yeterliliklerinin irdelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Araştırma ile MEB tarafından ortaya koyulan genel öğretmen yeterlilikleri içerisinde etkileşimli tahta kullanımında etkili olduğu düşünülen performans göstergeleri açısından öğretmenlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Genel yeterliliklere göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmalarının cinsiyet, mesleki kıdem yılı, etkileşimli tahtayı derslerinde kullanma sürelerine göre değerlendirilmesi mesleki hizmet ihtiyacını ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca Türkiye’de genel durumun değerlendirilmesi FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) projesi gibi ulusal düzeyde bir projeye geçiş aşamasında önemli katkılar sağlayacaktır.

Araştırmada sonunda elde edilen bulguların, öğretmen yeterlilikleriyle ilgili yapılmış önceki araştırmaları teknoloji boyutunda tamamlayıcı olacağı ve gelecekte teknoloji-öğretmen yeterliliği ile ilgili araştırmalara da kaynak olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, araştırmada öğretmenlik hayatını etkileşimli tahta teknolojisi ile devam ettiren öğretmen yeterlilikleri değerlendirilmeye çalışıldığından bu teknolojinin etkin olarak kullanılmasının beklendiği öğretim programlarıyla ilgili program geliştirme uzmanlarına da program geliştirme sürecinde ciddi ipuçları sağlayabileceği düşünülmektedir. Araştırma sonunda elde edilen bulguların çok daha nitelikli ve etkili programların geliştirilmesi için katkı sağlayabileceğine inanılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı etkileşimli tahta kullanmada öğretmen yeterliliklerini belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlar belirlenmiştir:

Öğretmenlerin cinsiyet, kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanma açısından;

1. Genel yeterlilikleri farklılık göstermekte midir?
2. “Öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma” yeterlilikleri farklılık göstermekte midir?
3. “Öğrenciyi tanıma” yeterlilikleri farklılık göstermekte midir?
4. “Kişisel değerlerinin farkında olma” yeterlilikleri farklılık göstermekte midir?
5. “Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama” yeterlilikleri farklılık göstermekte midir?
6. “Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi” yeterlilikleri farklılık göstermekte midir?
7. “Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme” yeterlilikleri farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, örnekleme, veri toplama aracının oluşturulması, veri toplama aracının uygulanması, verilerin analizine yönelik açıklamalar yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma tarama modelinde tasarlanmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2009). Bu çalışmada öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma yeterlilikleri var olduğu şekliyle ortaya konulmuştur.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2014-2015 eğitim öğretim yılında Elazığ ili Merkez ilçede bulunan resmi ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma evreninin büyüklüğü ve zamandan tasarruf sağlamak amacıyla örneklem alınmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle oluşturulan örnekleme dâhil edilen öğretmenlerin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Frekans(f)	Yüzde(%)
Cinsiyet		
Erkek	289	59
Kadın	201	41
Mesleki Kıdem(yıl)		
0-4	62	12,7
5-9	58	11,8
10-14	103	21,0
15 ve üzeri	267	54,5
Etkileşimli Tahta Kullanma (Saat)		
0-4	157	32
5-9	157	32
10-14	52	10,6
15-19	70	14,3
20 ve üzeri	54	11,0
Toplam	490	100

Araştırmada veriler Elazığ ilinde; Kaya Karakaya Fen Lisesi, Cemil Meriç Fen Lisesi, Balakgazi Anadolu Lisesi, Elazığ Anadolu Lisesi, Elazığ Lisesi, Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi, Hıdır Sever Anadolu Lisesi, Atatürk Anadolu Lisesi, Mehmet Koloğlu Anadolu Lisesi, Çubuk Bey Anadolu Lisesi, Necip Fazıl Kısakürek Anadolu Lisesi, Ahmet Kabaklı Anadolu Öğretmen Lisesi, 75. Yıl Anadolu Lisesi, Fatih Anadolu Lisesi, Vali Muharrem Göktaoğlu Anadolu Lisesi ve Kaya Karakaya Anadolu Lisesi olmak üzere 16 okuldan toplanmıştır.

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin % 59' u erkek % 41'i kadınlardan oluşmaktadır. Öğretmenlerin mesleki kıdemlerine göre dağılımlarına bakıldığında ise, % 12,7'i 0-4 yıl, % 11,8'i 5-9 yıl, % 21'i 10-14 yıl, % 54,5 15 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcı öğretmenlerin %32 si etkileşimli tahtayı haftada ortalama 0-4 saat, %32 si 5-9 saat, %10,6'sı 10-14 saat, %14,3'ü 15- 19 saat ve %11'i ise 20 saat ve üzerinde kullandıklarını ifade etmişlerdir. Etkileşimli tahta kullanmada öğretmen yeterliliklerinde cinsiyet, kıdem ve haftalık etkileşimli tahta kullanma saati önemli değişken olarak düşünüldüğünden bunlara ilişkin bilgilere bu bölümde yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışma grubunun bu değişkenler bakımından homojen olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırmada “*Etkileşimli Tahta Kullanmada Öğretmen Yeterlilikleri*”ni belirlemek amacıyla ölçek araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Bu bağlamda Milli Eğitim Bakanlığının 2002 yılında belirlemiş olduğu genel öğretmen yeterlilikleri dikkate alınarak 61 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. 61 maddeden oluşan bu form uzman görüşüne sunulmuştur. Bu kapsamda 5 öğretim üyesi (Eğitim Programları ve Öğretim ABD'den 2, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri eğitiminden 2, Türkçe Eğitiminden 1) ve 8 öğretmenin (2 Bilgisayar, 1 İngilizce öğretmeni, 1 Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni, 1 Kimya öğretmeni, 1 Coğrafya, 1 Tarih ve 1 Fizik) görüşüne başvurulmuştur. Yapılan eleştirilere bağlı olarak gerekli düzeltmeler yapılmış ve 53 maddelik form oluşturulmuştur. Oluşturulan bu form imla, yazım ve anlaşılabilirlik bakımından incelenmesi için Türkçe Eğitimi Anabilim Dalından 1 öğretim üyesi ve 2 Türkçe Öğretmeninin incelemesine sunulmuştur. Bu ölçek formu sıklık belirten beşli likert şeklinde hazırlanmış olup “hiç”, “az”, “kısmen”, “çoğunlukla”, “tamamen” şeklinde aralıklandırılmıştır. Bu aşamadan sonra denemelik ölçek formuna nihai şekli verilmiş ve ölçeğin geçerliğinin ve güvenilirliğinin sınanması için uygulamalar yapılmıştır. Öğretmenlere uygulanmak üzere oluşturulan anketlerin geçerlik çalışması için Elazığ İli Merkez İlçede bulunan altı ortaöğretim kurumunda görev yapan 200 öğretmene uygulanmıştır. Toplanan verilerden anketin sadece bir yüzünün doldurulduğu, kontrol maddelerinin uygun işaretlenmediği ve geometrik şekil çizilerek rastgele doldurulduğu yine kontrol maddelerinden anlaşılan ve bu sebeplerle uygun olmayan 40 tanesi çalışmaya dâhil edilmemiştir. Elde edilen veriler yapı geçerliğini sağlamak amacıyla açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analiz sonucunda etkileşimli tahta kullanmada öğretmen yeterlilikleri ölçeğinin KMO değeri .914 olarak hesaplanmıştır ve Barlett ($X^2= 6156,874$ $p<.05$) anlamlı bulunmuştur. Sonuçlar, verilerin faktör analizi için uygunluğunu ortaya koymuştur. Ayrıca faktör yükleri .40'ın altında olan maddeler ölçekten çıkarılarak uygulanabilir hale getirilmiştir. 53 maddelik etkileşimli tahta kullanmada öğretmen yeterlilikleri ölçeğinden 25 madde çıkarılarak 28 madde, altı boyutta toplanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi ardından ölçeğin altı faktörlü yapıya sahip olduğuna ilişkin elde edilen bulguları destekleyebilmek amacıyla AMOS programı kullanılarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Bu çalışmada model uyumunun değerlendirilmesinde bu indekslerden faydalanılmıştır. Bu uyum indekslerinden Ki-kare (Chi-Square)/serbestlik derecesi oranının ($\chi^2/(sd)$) 3' ten küçük olması mükemmel uyumun, 5'ten küçük olması iyi uyumun göstergesidir (Kline, 2011). Bunun yanı sıra GFI (Goodness of Fit Index), AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index), CFI (Comparative Fit Index) değerlerinin .90 ve üzeri olması kabul edilebilir bir uyum iyiliği değeri, .95'den büyük olması ise iyi bir uyum iyiliği değerinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) ve SRMR (Standardized RMR) değerlerinin .05'in altında olması iyi bir uyum değerini, .008'in altında olması ise kabul edilebilir bir uyum iyiliği değerini göstermektedir (Brown, 2006; Kline, 2011; Şimsek, 2007). DFA sonucunda elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde ($\chi^2/(sd)= 2.815$, GFI=.93, AGFI=.91, CFI=.95, RMSEA= 0.061, SRMR= .045), altı boyutlu yapıdan oluşan modelin tüm uyum iyiliği kriterleri açısından kabul edilebilir aralıkta olduğu görülmüştür EK1'de yer alan ölçek maddelerinin boyutlara göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

1. Öğrenciyi Anlama ve Öğrenciye İnanma: 1, 2, 3, 4
2. Kişisel Değerlerinin Farkında Olma: 5, 6, 7, 8, 9
3. Öğrenciyi Tanıma: 10, 11, 12
4. Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama: 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20
5. Öğrenme Çevrelerinin Düzenlenmesi: 21, 22, 23, 24
6. Öğrenme- Gelişimi İzleme Ve Değerlendirme: 25, 26, 27, 28

Ölçeğe son şekli verilerek, uygulanabilir hale getirilmiştir. Ölçekteki yeterlilik düzeyleri aşağıdaki şekilde aralıklandırılmıştır:

Hiç	1.00- 1.79
Az	1.80- 2.59
Kısmen	2.60- 3.39
Çoğunlukla	3.40- 4.19
Tamamen	4.20- 5.00

Veri Toplama Aracının Uygulanması

Veriler Elazığ İli merkezinde yer alan ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerden toplanmıştır. Araştırmacı, verilerin toplanması sürecine bizzat katılmıştır. Süreç sonunda dağıtılan 700 adet veri formundan, 539 adet geri dönmüştür. Geri dönen anketlerden kontrol maddelerine ve uygun doldurulmamış anketlere bakılarak 49 ölçek formu analiz dışında bırakılmıştır. Toplamda 490 veri çalışmaya dâhil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde araştırmanın alt problemleri çerçevesinde betimsel istatistikler (ortalama, frekans, yüzde ve standart sapma), bağımsız gruplar t-testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Değişkenlerin temel etkilerinin incelendiği tek yönlü ANOVA sonrasında olası farkların kaynaklarını tespit etmek amacıyla Scheffe testlerinden faydalanılmıştır. Çıkarımsal analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Etkileşimli tahta kullanmada öğretmen yeterliliklerinin araştırıldığı, çalışmanın bu bölümünde, ilgili ölçekle elde edilen nicel verilerin analizine ait bulgulara değinilmiştir. Öncelikle araştırma sorularından yola çıkarak nicel verilere ilişkin bulgular ve genel yorumlar üzerinde durulmuştur. Bir sonraki aşamada ise bu bulgular yorumlanarak ortak bir sonuca varılması hedeflenmiştir.

1. Öğretmenlerin cinsiyet, kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanmada öğretmen genel yeterlilik düzeyleri farklılıkları

Cinsiyet değişkenine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 2. Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre etkileşimli tahta kullanmada öğretmen genel yeterlilik düzeylerine ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Kadın	201	3.98	.476	488	.556	.578
Erkek	289	3.96	.461			
Toplam	490					

Tablo 2'den elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma genel öğretmen yeterliliklerinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=.578$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma genel öğretmen yeterlilikleri düzeyleri cinsiyetten etkilenmemektedir.

Kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre belirlenmiş araştırma sorularını test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA (one-way ANOVA) testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir farkın yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 3. Öğretmenlerin kıdeme göre etkileşimli tahta kullanmada öğretmen genel yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	1.222	3	.407	1.877	.133
Gruplar içi	105.500	486	.217		
Toplam	106.722				

Tablo 3'ten elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma genel öğretmen yeterliliklerinde kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (F=1,877; p>.05). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma genel öğretmen yeterlilikleri düzeyleri kıdemden etkilenmemektedir.

Tablo 4. Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma saatine göre etkileşimli tahta kullanma genel öğretmen yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	10.904	4	2.726	13.798	.000	.102	6-10/0-4, 10-14/0-4, 15-19/0-4, 20 ve üzeri/ 0-4
Gruplar içi	95.818	485	.198				
Toplam	106.722	489					

Tablo 4'e göre, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma yeterliliklerinin, etkileşimli tahta kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, F(4.485)= 13.798, p<.05. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma öğretmen yeterlilikleri, etkileşimli tahtayı kullanma saatine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 20 ve üzeri saat (\bar{X} =4.18, S=.397), 15-19 saat (\bar{X} = 4.11, S=.357), 10- 14 saat (\bar{X} =4.13, S= .492), 5-9 saat (\bar{X} = 3.98, S= .484) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 0-4 saat (\bar{X} = 3.78, S= .436) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden daha yeterli olduğu görülmüştür. Ortalamalara bakıldığında ise öğretmenlerin hemen hepsinin “çoğunlukla” yeterlilik düzeyinde oldukları görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanma genel öğretmen yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki (η^2 =.102) düzeyinde olduğu görülmektedir.

2. Öğretmenlerin cinsiyet, kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanma “öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma” yeterlilik düzeyleri farklılıkları

Cinsiyet değişkenine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 5. Öğretmenlerin cinsiyete göre etkileşimli tahta kullanmada öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma yeterlilik düzeylerine ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Kadın	201	4.10	.566	488	1.633	.103
Erkek	289	4.00	.591			
Toplam	490					

Tablo 5'ten elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma yeterliliklerinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (p=.103; p>.05). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma yeterlilik düzeyleri cinsiyetten etkilenmemektedir.

Kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre belirlenmiş araştırma sorularını test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA (one-way ANOVA) testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir farkın yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 6. Öğretmenlerin kıdeme göre “*öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma*” yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	.902	3	.301	.888	.447
Gruplar içi	164.570	486	.339		
Toplam	165.472	489			

Tablo 6’den elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma* yeterliliklerinde kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($F=.888$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma *öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma* yeterlilik düzeyleri kıdemden etkilenmemektedir.

Tablo 7. Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma saatine göre “*öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma*” yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	19.145	4	4.786	15.864	.000	.115	6-10/0-4, 10-14/0-4, 15-19/0-4, 20 ve üzeri/ 0-4
Gruplar içi	146.327	485	.302				
Toplam	165.472	489					

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma* yeterliliklerinde, etkileşimli tahta kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(4,485)= 13, 798$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma* öğretmen yeterlilikleri, etkileşimli tahtayı kullanma saatine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 20 ve üzeri saat ($\bar{X}=4.27$, $S=.427$), 15-19 saat ($\bar{X}=4.24$, $S=.417$), 10-14 saat ($\bar{X}=4.24$, $S=.673$), 5-9 saat ($\bar{X}=4.08$, $S=.571$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 0-4 saat ($\bar{X}=3.77$, $S=.570$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden *öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma* boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Ortalamalara bakıldığında ise, 20 ve üzeri saat, 15-19 saat, 10-14 saat etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin yeterlilik düzeylerinin “tamamen”, 5-9 saat ve 0-4 saat etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin yeterliliklerinin ise “çoğunlukla” düzeyinde olduğu görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanma *öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma* yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2=.115$) düzeyinde olduğu görülmektedir.

3. Öğretmenlerin kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanma “*öğrenciyi tanıma*” yeterlilik düzeyleri farklılıkları

Cinsiyet değişkenine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 8. Öğretmenlerin cinsiyete göre etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi tanıma* yeterlilik düzeylerine ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Kadın	201	4.01	.568	488	.907	.365
Erkek	289	3.97	.528			
Toplam	490					

Tablo 8’den elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi tanıma* yeterliliklerinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı

görülmektedir ($p=.306$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma *öğrenciyi tanıma* yeterlilik düzeyleri cinsiyetten etkilenmemektedir.

Kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA (one-way ANOVA) testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir farkın yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 9. Öğretmenlerin kıdeme göre *öğrenciyi tanıma* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	.619	3	.206	.694	.556
Gruplar içi	144.552	486	.297		
Toplam	145.171	489			

Tablo 9'dan elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi tanıma* yeterliliklerinde kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($F=.694$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi tanıma* yeterlilik düzeyleri kıdemden etkilenmemektedir.

Tablo 10. Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma saatine göre *öğrenciyi tanıma* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	5.381	4	1.345	4.668	.001	.037	10-14/0-4 ve
Gruplar içi	139.790	485	.288				15-19/0-4
Toplam	145.171	489					

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada kendi *öğrenciyi tanıma* yeterliliklerinde, etkileşimli tahta kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(4,485)= 4,668$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenciyi tanıma* öğretmen yeterlilikleri, etkileşimli tahtayı kullanma saatine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 15-19 saat ($\bar{X} = 4.09$, $S=.469$), 10- 14 saat ($\bar{X}=4.11$, $S=.585$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 0-4 saat ($\bar{X} = 3.84$, $S=.519$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden *öğrenciyi tanıma* boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanma *öğrenciyi tanıma* yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2=.037$) düzeyinde olduğu görülmektedir.

4. Öğretmenlerin kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanma “kişisel değerlerinin farkında olma” yeterlilik düzeyleri farklılıkları

Cinsiyet değişkenine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 11. Öğretmenlerin cinsiyete göre etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterlilik düzeylerine ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Kadın	201	3.54	.887	488	-.778	.437
Erkek	289	3.60	.810			
Toplam	490					

Tablo 11'den elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterliliklerinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=.437$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterlilik düzeyleri cinsiyetten etkilenmemektedir.

Kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA (one-way ANOVA) testi kullanılmıştır. Bu test ile

öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir farkın yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 12. Öğretmenlerin kıdeme göre etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	18.073	3	6.024	8.913	.000	.052	5-9/ 0-4, 10-14/ 0-4, 15-19/ 0-4, 15-19/ 15 üzeri
Gruplar içi	328.498	486	.676				
Toplam	346.571	489					

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterliliklerinde, kıdeme göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(3,486)= 8,913$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* öğretmen yeterlilikleri, kıdeme bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 5-9 yıl ($\bar{X} = 3.87$, $S=.885$), 10- 14 yıl ($\bar{X}=3.75$, $S=.763$) , 15 ve üzeri ($\bar{X}=3.53$, $S=.778$) kıdemdeki öğretmenlerin 0-4 yıl ($\bar{X} = 3.18$, $S=1.020$) kıdemdeki öğretmenlerden *kişisel değerlerinin farkında olma* boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Ayrıca 5-9 yıl ($\bar{X} = 3.87$, $S=.885$) kıdemdeki öğretmenlerin 15 ve üzeri ($\bar{X}=3.53$, $S=.778$) kıdemdeki öğretmenlerden *kişisel değerlerinin farkında olma* boyutunda daha yeterli olduğu da görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanma *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2=.052$) düzeyinde olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma saatine göre etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	22.826	4	5.707	8.549	.000	.066	5-9/ 0-4, 15-19/ 0-4, 15-19/ 10-14,
Gruplar içi	323.744	485	.668				
Toplam	346.571	489					

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterliliklerinde, etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(4,485)= 8,549$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* öğretmen yeterlilikleri, etkileşimli tahta kullanma saatine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 5-9 saat ($\bar{X} = 3.65$, $S=.792$), 15- 19 saat ($\bar{X} =3.95$, $S=.689$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 0-4 saat ($\bar{X} = 3.31$, $S=.834$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden *kişisel değerlerinin farkında olma* boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Ayrıca 15-19 saat ($\bar{X} =3.95$, $S=.689$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 10- 14 saat ($\bar{X} =3.48$, $S=.982$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden *kişisel değerlerinin farkında olma* boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanma *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2=.066$) düzeyinde olduğu görülmektedir.

5. Öğretmenlerin kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanma “Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama” yeterlilik düzeyleri farklılıkları

Cinsiyet değişkenine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 14. Öğretmenlerin cinsiyete göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* yeterlilik düzeylerine ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Kadın	201	4.07	.541	488	.784	.433
Erkek	289	4.03	.529			
Toplam	490					

Tablo 14'ten elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenme-öğretme sürecini planlama* yeterliliklerinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=.433$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma *öğrenme- öğretme sürecini planlama* yeterlilik düzeyleri cinsiyetten etkilenmemektedir.

Kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA (one-way ANOVA)" testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir farkın yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 15. Öğretmenlerin kıdeme göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	1.643	3	.548	1.932	.123
Gruplar içi	144.552	486	.283		
Toplam	145.171	489			

Tablo 15'ten elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenme-öğretme sürecini planlama* yeterliliklerinde kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($F=1.932$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenme- öğretme sürecini planlama* yeterlilik düzeyleri kıdemden etkilenmemektedir.

Tablo 16. Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma saatine göre etkileşimli tahta kullanma *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	11.763	4	2.941	11.174	.000	.084	10-14/ 0-4,
Gruplar içi	127.644	485	.263				15- 19/ 0-4,
Toplam	139.408	489					20 ve üzeri/ 0-4, 10-14/ 5-9

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* yeterliliklerinde, etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(4,485)= 11.174$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* öğretmen yeterlilikleri, etkileşimli tahta kullanma saatine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 10-14 saat ($\bar{X} = 4.29$, $S=.481$), 15- 19 saat ($\bar{X}=4.13$, $S=.448$), 20 ve üzeri saat ($\bar{X} = 4.27$, $S=.475$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 0-4 saat ($\bar{X} = 3.86$, $S=.557$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Ayrıca 10-14 saat ($\bar{X} = 4.29$, $S=.481$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 5- 9 saat ($\bar{X}=4.02$, $S=.516$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Öğretme Sürecini Planlama* yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2=.084$) düzeyinde olduğu görülmektedir.

6. Öğretmenlerin kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanma “Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi” yeterlilik düzeyleri farklılıkları

Cinsiyet değişkenine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 17. Öğretmenlerin cinsiyete göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterlilik düzeylerine ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Kadın	201	4.15	.513	488	-.241	.810
Erkek	289	4.16	.557			
Toplam	490					

Tablo 17’den elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterliliklerinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=.810$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterlilik düzeyleri cinsiyetten etkilenmemektedir.

Kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA (one-way ANOVA) testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir farkın yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 18. Öğretmenlerin kıdeme göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	2.971	3	.990	3.467	.016	.020	5-9 / 15 ve üzeri
Gruplar içi	138.814	486	.286				
Toplam	141.784	489					

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterliliklerinde, kıdeme göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(3,486)=3.467$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* öğretmen yeterlilikleri, kıdeme bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 5-9 yıl ($\bar{X} = 4.33$, $S=.503$) kıdemdeki öğretmenlerin 15 ve üzeri ($\bar{X} =4.10$, $S=.541$) kıdemdeki öğretmenlerden *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* boyutunda daha yeterli olduğu da görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2=.020$) düzeyinde olduğu görülmektedir.

Tablo 19. Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma saatine göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	9.578	4	2.439	8.961	.000	.068	10-14/ 0-4, 15- 19/ 0-4, 20 ve üzeri/ 0-4, 10-14/ 5-9
Gruplar içi	132.027	485	.272				
Toplam	141.784	489					

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterliliklerinde, etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(4,485)= 8.961$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* öğretmen yeterlilikleri, etkileşimli tahta kullanma saatine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 10-14 saat ($\bar{X} = 4.38$, $S=.548$), 15- 19 saat ($\bar{X} =4.29$, $S=.364$), 20 ve üzeri saat ($\bar{X} = 4.33$, $S= .540$) etkileşimli tahta kullanan

öğretmenlerin 0-4 saat ($\bar{X} = 3.99$, $S=.472$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden **Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi** boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Ayrıca 10-14 saat ($\bar{X} = 4.38$, $S=.548$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 5- 9 saat ($\bar{X} =4.11$, $S=.607$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden **Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi** boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanmada **Öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi** yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2=.068$) düzeyinde olduğu görülmektedir.

7. Öğretmenlerin kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre etkileşimli tahta kullanma “Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme” yeterlilik düzeyleri farklılıkları

Cinsiyet değişkenine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 20. Öğretmenlerin cinsiyete göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme* yeterlilik düzeylerine ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Kadın	201	3.84	.725	488	.053	.958
Erkek	289	3.83	.693			
Toplam	490					

Tablo 20’den elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada **öğrenme-gelişimi izleme ve değerlendirme** yeterliliklerinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=.958$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma **öğrenme- gelişimi izleme ve değerlendirme** yeterlilik düzeyleri cinsiyetten etkilenmemektedir.

Kıdem ve etkileşimli tahta kullanma saati değişkenlerine göre belirlenmiş araştırma sorusunu test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA (one-way ANOVA)” testi kullanılmıştır. Bu test ile öğretmenlerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerinde gözlenen değişimin, gruplar arasında anlamlı bir farkın yaratıp yaratmadığı tespit edilebilmektedir.

Tablo 21. Öğretmenlerin kıdeme göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	4.212	3	1.404	2.851	.037
Gruplar içi	239.301	486	.492		
Toplam	243.513	489			

Tablo 21’den elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada **Öğrenme-Gelişimi İzleme ve değerlendirme** yeterliliklerinde kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($F=2.851$; $p>.05$). Başka bir deyişle öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada **Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme** yeterlilik düzeyleri kıdemden etkilenmemektedir.

Tablo 22. Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanma saatine göre etkileşimli tahta kullanmada *Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme* yeterlilik düzeylerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler Toplamı	S	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı Fark
Gruplar arası	15.748	4	3.937	8.383	.000	.065	20 ve üzeri / 0-
Gruplar içi	227.765	485	.470				4, 20 ve üzeri / 5-9
Toplam	243.513	489					

Analiz sonuçları, öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada **Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme** yeterliliklerinde, etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(4,485)= 8.383$, $p<.05$. Başka bir deyişle, öğretmenlerin etkileşimli tahta

kullanmada **Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme** öğretmen yeterlilikleri, etkileşimli tahta kullanma saatine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 20 ve üzeri saat ($\bar{X} = 4.25, S = .501$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerin 0-4 saat ($\bar{X} = 3.65, S = .736$) ve 5-9 saat ($\bar{X} = 3.83, S = .698$) etkileşimli tahta kullanan öğretmenlerden **Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme** boyutunda daha yeterli olduğu görülmüştür. Etkileşimli tahta kullanmada **Öğrenme- Gelişimi İzleme ve değerlendirme** yeterliliklerindeki bu farka ilişkin etki büyüklüğü incelendiğinde; küçük (small) etki ($\eta^2 = .065$) düzeyinde olduğu görülmektedir. Derslerinde etkileşimli tahtayı daha çok kullanan öğretmenlerin daha yeterli olması, gelişimi izleme ve değerlendirmenin süreçle ilgili dönütlere karar verme ve süreci değerlendirme noktasında daha fazla zamanın olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın bulguları çerçevesinde ulaşılan sonuçlara ve bu sonuçlar bağlamında uygulamaya ve yapılacak araştırmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Etkileşimli tahta kullanma öğretmen genel yeterliliklerinde cinsiyet ve kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülürken, etkileşimli tahta kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında ise öğretmenlerin hemen hepsinin “çoğunlukla” yeterlilik düzeyinde oldukları görülmüştür. Bu bulgu öğretmenlerin orta düzeyde bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım yeterlilikleri ile çelişirken (Kurtoğlu, 2009; Çelik, 2008; Fendi, 2007), öğretmenlerin yüksek düzeyde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım yeterlilikleriyle paralellik göstermektedir (Çoklar, 2012). Etkileşimli tahta teknolojisinden çok daha önce eğitim alanında kullanılan bilgisayarlarla ilgili Kahraman, Köse ve Kara (2005) öğretmenlerin bilgisayarların eğitimde kullanımına yönelik yüksek orandaki olumlu tutumu ve bilgisayarların eğitim ve öğretimde kullanımının faydalı olacağına duydukları inançtan bahsederek, aslında teknolojiye dair öğretmenlerde var olan olumlu tutumdan öğretmenlerin yeterliliklerinde kendilerini daha yeterli hissetmeleri gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Etkileşimli tahtayı daha fazla saat kullanan öğretmenlerin daha az saat kullanan öğretmenlerden yeterli olması, teknolojik aletlere adapte olma ve onları sık kullanarak özelliklerini kavrama bağlamında zamanın etkisi olduğu düşünülmektedir.

Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada **öğrenciyi anlama ve öğrenciyeye inanma** yeterliliklerinde cinsiyet ve kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülürken, etkileşimli tahta kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğunu görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında ise, öğretmenlerin yeterlilik düzeylerinin “tamamen” ve “çoğunlukla” düzeyinde olduğu görülmektedir. Türel ve Johnson (2012) çalışmalarında öğretmenlerin haftada 7 saatten fazla akıllı tahta kullandıkları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca öğrencilerin akıllı tahta kullanılarak yapılan öğrenmelerde daha hızlı öğrendikleriyle ilgili görüş bildiren öğretmenler olduğundan bahsetmişlerdir. Bu bulgu araştırmanın bulgusunu güçlendirir niteliktedir. Bir başka araştırmada ise (Akbaş ve Pektaş, 2011) akıllı tahta kullanarak gerçekleştirilen öğrenmede öğrencilerin daha başarılı olduğu sonucundan hareketle, başarının öğretmenin akıllı tahtayı öğrenci başaracağına inanarak ve öğrenciyi anlayarak kullanma yeterliliğiyle ilgisi olduğu görüşünü desteklemektedir. Bunun nedeninin, etkileşimli tahtayı derslerinde daha fazla saat kullanan öğretmenlerin, etkileşimli tahta teknolojisi ile ilgili öğrencilerinin ilgi ve ihtiyaçlarını daha fazla fark etmesi ve bu teknolojiyi kullanarak işlediği derslerde öğrencilerinin başarılı olacağına inanması, öğrenci-teknoloji etkileşimi için daha fazla zaman ayırması olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada **öğrenciyi tanıma** yeterliliklerinde cinsiyet ve kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı, etkileşimli tahta kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Teknolojiyi sürece adapte eden ve kullanan öğretmen, öğrenci ihtiyaçlarını, farklı öğrenme özelliğine sahip öğrencileri bilir ve öğrenci motivasyonunu arttırmak için ne yapması gerektiğini bilir. Bu bağlamda akıllı tahtanın öğrenci motivasyonuna etkisinin

araştırıldığı çalışmada Özerbaş (2013), akıllı tahtayı kullanarak öğretimin yapıldığı öğrenci grubunda öğrenci motivasyonunun yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Çoklar (2012) çalışmasında bilgi ve iletişim teknolojileri öğretmen yeterliliklerinde öğrenciyi tanıma alt boyutunda, öğretmenlerin çoğunun yeterli düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir. Tüm bu araştırma sonuçları, etkileşimli tahtaların öğrenme ortamında kullanılmasının öğrencilerin bilgiye daha kolay ulaşması, kendi başlarına çalışmaları ve kendi öğrenmelerini sağlamaları (Adıgüzel, Gürbulak ve Sarıçayır, 2011; Ekici, 2008) görüşünü desteklemektedir. Öğretmenlerin öğrencilerini yeni teknolojiler karşısında tanıyabilmesinin zamanla doğrudan ilintili olduğu düşünülmektedir. Yeni teknolojileri kullanarak geçirilen zaman, öğretmenlerin öğrencileri tanıma bağlamında daha yeterli oldukları ve zamanın etkileşimli tahta kullanmada öğrenciyi tanımada da etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *kişisel değerlerinin farkında olma* yeterliliklerinde, cinsiyete göre anlamlı bir fark olmadığı görülürken, kıdeme ve etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin öğrencilerini yeni teknolojilerin kullanıldığı ortamlarda tanıyabilmesi teknolojinin kullanıldığı zamanla doğrudan ilintilidir. Teknolojinin kullanıldığı zaman arttıkça öğretmenlerin öğrencileri tanıma bağlamında daha yeterli oldukları ve zamanın etkileşimli tahta kullanmada öğrenciyi tanımada da etkili olduğu düşünülmektedir. Sağlam (2007) yapmış olduğu çalışmada öğretmenlerin 292'sinin (% 94,2) bilgi teknolojileri kullanımı konusunda kendilerini geliştirmek istedikleri sonucuna varmıştır. Bu araştırmanın öğretmenlerin kişisel değerlerinin farkında olması yeterliliği ile paralellik göstermektedir. Etkileşimli tahtayı derslerinde aktif olarak kullanan öğretmenlerin, kendilerini değerlendirmek ve kendi performanslarıyla ilgili farkındalık yaratabilmek için daha fazla zaman buldukları ve bu farkın etkileşimli tahtayı daha çok kullanmaktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenme- öğretme sürecini planlama* yeterliliklerinde cinsiyet ve kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı, etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Öğrenme öğretme süreçlerini planlamada dikkat edilen ilk unsurlardan biri yeni teknolojilere uygun etkinliklerin geliştirilebilmesi ve gereksinim duyulduğunda sürecin o doğrultuda şekillendirilebilmesidir. Bu bağlamda Eliküçük (2006) yapmış olduğu çalışmasında eğitim-öğretim teknolojilerinin öğrenme öğretme sürecinde kullanımıyla ilgili öğretmenlerden aldığı görüşlerinde, çoğu öğretmenin eğitim-öğretim teknolojilerini, gereksinim duyduklarında, konuya uygun olması durumunda kullandıklarına dair görüş bildirdiği üzerinde durmuştur. Çoklar (2012) ise çalışmasında öğretme-öğrenme süreci alt boyutunda öğretmenlerin çoğunlukla yeterli düzeyde bilgi ve iletişim teknolojilerini kullandığı sonucuna ulaşarak, araştırmanın sonucunu destekler niteliktedir. Öğrenme ve öğretme sürecinin planlanmasının, yeni kullanılan teknolojilere zaman ayrılması, teknolojinin ve öğrenci ihtiyaçlarının farkında olunmasıyla süreci planlama noktasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterliliklerinde, cinsiyete göre anlamlı fark olmadığı görülürken, kıdeme ve etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında ise öğretmenlerin “çoğunlukla” ve “tamamen” düzeyinde yeterli oldukları görülmektedir. Bu bağlamda teknoloji kullanarak öğrenme çevrelerini düzenlemede öğretmenlerin genel olarak yeterli olduğu sonucuna ulaşılır. Bu bulgu Fendi (2007)'nin çalışmasında “Okulda Bulunan Eğitim Teknolojilerine Uygun Ortam Hazırlayabilirim” sorusuna öğretmenlerin çoğunlukla yeterli olduklarına dair görüş bildirmeleriyle paralellik göstermektedir. Öğrenme çevrelerinin yeni teknolojilere uygun olarak düzenlenmesi genç öğretmenlerin teknoloji adaptasyonunda daha az zorluk yaşamalarıyla ilintilidir. Bu farkın nedeninin genç öğretmenlerin teknoloji adaptasyonunda zorluk çekmemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yine, derslerinde etkileşimli tahtayı daha çok kullanan öğretmenlerin öğrenme çevrelerini düzenlemede daha yeterli olmasının nedeni, öğrenme çevrelerini teknolojiye uygun düzenleyebilmek için yeni teknolojiyi kullanmada daha fazla zaman harcanması gerekliliği ve bu teknolojileri derslerde kullanmayla ilgili olmasından kaynaklanabilir.

Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada **öğrenme- gelişimi izleme ve değerlendirme** yeterliliklerinde cinsiyet ve kıdeme göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı, etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında öğretmenlerin bu yeterlilik alanında kendilerini “çoğunlukla” derecesinde yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu Fendi(2007)’nin çalışmasında öğrencilere teknolojiye uygun ödev ve proje verip değerlendirebilme noktasında öğretmenlerin kendilerini az yeterli görmesi bulgusuyla çelişmektedir. Kıdeme göre farklılığın bulunmadığı çalışmanın aksine Koca(2006), öğretmenlerin öğrenci gelişimlerini izlemede yeni öğretmenlerle kıdemi fazla öğretmenler arasında anlamlı fark bulunmuştur.

Öneriler

1. Uygulamaya yönelik öneriler

- Etkileşimli tahta kullanmada öğretmen genel yeterliliklerinde kıdem değişkenine göre istatistiksel bir fark bulunmasa da ortalamalara bakıldığında kıdem yılı aralığı arttıkça öğretmenlerin kendilerini yeterli görme düzeyinin azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle yeni teknolojiye adaptasyonda sorun yaşayan kıdemli öğretmenlere etkileşimli tahta kullanma ile ilgili hizmetiçi eğitim verilebilir.

- Etkileşimli tahta kullanmada öğretmen genel yeterliliklerinde etkileşimli tahta kullanma saati değişkenine göre bulunan istatistiksel fark etkileşimli tahtayı çok kullanan öğretmenler lehinedir. Bu bağlamda öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmaya teşvik edilmesi için etkileşimli tahta kullanmama sebeplerine okul yönetimince çözüm geliştirilebilir.

- Etkileşimli tahta kullanmada “*öğrenciyi anlama ve öğrenciye inanma*” yeterliliğinde etkileşimli tahta kullanma saati değişkenine göre bulunan istatistiksel fark etkileşimli tahtayı çok kullanan öğretmenler lehinedir. Bu bağlamda az kullanan öğretmenlerin yeni bir teknoloji olan etkileşimli tahtayı daha çok kullanmaları için, bu teknolojiyi kullanarak derslerinde öğrenci başarısının arttığı öğretmenler tarafından seminer verilebilir ve bu seminere katılımları sağlanabilir.

- Etkileşimli tahta kullanmada “*öğrenciyi tanıma*” yeterliliğinde etkileşimli tahta kullanma saati değişkenine göre bulunan istatistiksel fark etkileşimli tahtayı çok kullanan öğretmenler lehinedir. Bu bağlamda az kullanan ya da kullanmaya ılımlı olmayan öğretmenlere bu sürecin işlevselliği açısından öğrencileriyle nasıl bağ kuracağıyla ilgili bilgilendirme toplantıları yapılabilir.

- Etkileşimli tahta kullanmada “*kişisel değerlerinin farkında olma*” yeterliliklerinde kıdem değişkenine göre bulunan istatistiksel fark kıdemi az öğretmenler lehinedir. Kıdem yılı aralığı arttıkça öğretmenlerin kendilerini yeterli görme düzeyinin azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda öğretmenlerin etkileşimli tahta ile ilgili mesleki gelişimi ve paralelinde kişisel gelişimi sağlayacak seminer, toplantı, dergi, forum vb platformları aktif olarak takip etmeleri sağlanabilir.

- Etkileşimli tahta kullanmada “*kişisel değerlerinin farkında olma*” yeterliliklerinde etkileşimli tahta kullanma saati değişkenine göre bulunan istatistiksel fark etkileşimli tahtayı çok kullanan öğretmenler lehinedir. Bu bağlamda etkileşimli tahtaya az zaman ayıran öğretmenler için özellikle kendi zümrelerinde olan ve etkileşimli tahtayı oldukça fazla kullanan meslektaşlarıyla bir araya gelebilecekleri seminere katılmaları, çağın ve eğitim sisteminin gereği olarak etkileşimli tahta kullanma noktasında eksiklerini gidermeleri için uygun platformlar oluşturulabilir.

- Etkileşimli tahta kullanmada “*öğrenme- öğretme sürecini planlama*” yeterliliklerinde etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu fark az kullanan öğretmenler lehinedir. Bu bağlamda teknoloji destekli süreç planlama noktasında öğretmenlere gerekli bilgilendirmenin ve örnek etkinliklerin sunulması fayda sağlayabilir.

- Öğretmenlerin etkileşimli tahta kullanmada *öğrenme çevrelerinin düzenlenmesi* yeterliliklerinde, kıdeme ve etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda öğretmenlere kendi materyallerini hazırlayabilmeleri için gerekli programları tanıtıcı argümanlar sağlanabilir.

- Etkileşimli tahta kullanmada öğrenme- gelişimi izleme ve değerlendirme yeterliliklerinde kıdeme göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı, etkileşimli tahtayı kullanma saatine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öğretmenlerin teknoloji destekli alternatif ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını kullanmaları için kullanabilecekleri yaklaşımlarla ilgili bilgi ve örnekler sunulabilir.

2. Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler

- Araştırma Elazığ ili Merkez ilçe ile sınırlandırılmıştır. Geliştirilen ölçek, Türkiye geneli farklı coğrafi bölgelerini kapsayacak şekilde, bir norm çalışma olarak desenlenmesi daha belirgin şekilde etkileşimli tahta kullanmada öğretmenlik mesleği yeterliliklerinin ortaya konmasını sağlayacaktır.

- Etkileşimli tahta kullanma yeterlilikleri ile mesleki kıdem arasında genel olarak bir fark bulunamamıştır. Ancak ortalama bağlamında etkileşimli tahta kullanımı konusunda 15 ve üzeri yıllar için belirgin farklılıkların ortaya çıktığı görülmüştür. Araştırmanın yeniden desenlenmesi durumunda 15 ve üzeri kıdemdeki öğretmenlerle de çalışılmalıdır.

- Araştırmada kurum türü olarak Fatih Projesi kapsamında henüz ortaöğretim kurumları arasında etkileşimli tahta dağıtımı yapıldığından, projenin ilerleyen aşamalarında farklı kademelere yapılacak dağıtımlar sonrası araştırmalar o kademelerde yapılmalıdır.

- Öğretmenlerin branşlarına göre etkileşimli tahta kullanma yeterliliklerini belirleyecek araştırmalar da yapılabilir.

- Öğretmenler, öğretmen adayları ve öğretim elemanlarının birlikte desenlendiği, etkileşimli tahta kullanma yeterliliklerinin kıyaslandığı bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, T., Gürbulak, N. ve Sarıçayır, H. (2011). Akıllı tahtalar ve öğretim uygulamaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 457-471.
- Akbaş, O. & Pektaş, H. M. (2011). The effects of using an interactive whiteboard on the academic achievement of university students. *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, 12(2), 1- 19.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford Press.
- Çelik, E. (2008). *Eğitimciler Açısından Eğitimde Bilişim Teknolojileri Ve Otomasyon Sistemlerinin Kullanımına Bakış*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoklar, M. (2012). *Genel Öğretmen Yeterlilikleri İçerisinde Bilgi ve İletişim Teknolojileri: Afyonkarahisar İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Dursun, F. (2013). *Bilişim Teknolojileri Öğretmen Yeterliliklerinin Öğretim Elemanı, Öğretmen Adayı ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Eliküçük, H. (2006). *Öğretmenlerin Öğretme-Öğrenme Süreçlerinde Teknoloji Kullanma Yeterlilikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Fendi, F. (2007). *İlköğretim öğretmenlerinin teknoloji kullanım yeterliliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kahraman, Ö., Köse, S. ve Kara, İ. (2005). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Branş Öğretmenlerin Bilgisayar Okuryazarlığı, Bilgisayara Karşı Ve Bilgisayar Destekli Öğretime Karşı Tutum Araştırması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*. 28-30 Eylül 2005, Denizli.

- Kayaduman, H., Sırakaya, M. ve Seferoğlu, S. S. (2011). *Eğitimde Fatih Projesinin Öğretmenlerin Yeterlilik Durumları Açısından İncelenmesi*. XIII. Akademik Bilişim Konferansı, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2 - 4 Şubat.
- Kline, R.B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. (3rd ed.). New York: Guilford Press.
- Koca, M. (2006). *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kabul Ve Kullanımı Birleştirilmiş Modelinin Değişkenlerine Göre Öğretmenlerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanmalarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kurtoğlu, M.(2009). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğretme-öğrenme sürecine entegrasyonu hakkındaki görüşlerinin yeniliğin yayılımı kuramı temelinde incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özerbaş, M. E. (2013). The effect of the use of interactive whiteboard on students' motivation. *Educational Research and Reviews*, 8(7), 338-344
- Sağlam, F. (2007). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin Derslerinde bilgi teknolojisi kaynaklarından yararlanma öz-yeterlilikleri ve etki algılarının değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimsek, Ö.F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Basın Yayın Dağıtım Ltd Sti.
- Türel, Y. K. & Johnson, T. E. (2012). Teachers' Belief and Use of Interactive Whiteboards for Teaching and Learning. *Educational Technology & Society*, 15 (1), 381–394.
- Yalın, H.İ. (2010). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Nobel Yayınevi.

EK1: ETKİLEŞİMLİ TAHTA KULLANMADA ÖĞRETMEN YETERLİLİKLERİ ÖLÇEĞİ
Değerli öğretmenim,

Bu araştırma, öğretmenlerin *etkileşimli tahta kullanma öğretmen yeterliliklerine* ilişkin durumlarını belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Soruları yanıtlarken göstereceğiniz samimiyet ve sabır, var olan durumun olduğu gibi ortaya konulması açısından önemlidir. Bu nedenle lütfen anketteki hiçbir soruyu yanıtızsız bırakmayınız. Anketlerden elde edilen veriler sadece araştırma amacı kapsamında kullanılacaktır, bu nedenle isim yazmayınız. Gösterdiğiniz ilgi ve katkılarınız için teşekkür ederiz.

1. **Cinsiyetiniz:** ()Kadın ()Erkek
2. **Mesleki Kıdeminiz** () 0-4 yıl () 5-9 yıl () 10-14 yıl () 15 ve üzeri
3. **Branşınız:**.....
4. **Derslerinizde haftada kaç saat etkileşimli tahta kullanırsınız?**.....

MADDELER	Tamamen	Çoğunlukla	Kısmen	Az	Hiç
1. Etkileşimli tahta kullanarak öğrencilerin ihtiyaçlarına göre farklı etkinlikler sunmaya dikkat ederim.					
2. Öğrencilerin etkileşimli tahta ile ilgili farklı etkinlikler önermesine ve bu etkinliklere katılmasına olanak sağlamaya dikkat ederim.					
3. Etkileşimli tahta kullanarak gerçekleştirdiğim derslerde aynı anda öğrencilerimi de dinlemeye dikkat ederim.					
4. Etkileşimli tahta kullanarak verdiğim ödevlerde öğrencinin destek alabileceği çevrelerin (kişiler, internet kaynakları vb) durumuna dikkat ederim.					
5. Etkileşimli tahta kullanırken farklı öğrenme özelliğine sahip öğrencileri dikkate alırım.					
6. Etkileşimli tahta kullanma ile ilgili kuralları ve sorumlulukları öğrencilere kazandırmaya dikkat ederim.					
7. Etkileşimli tahta çalışmalarımı analiz ederek öz(kendimi) değerlendirme yaparım.					
8. Etkileşimli tahta kullanımımı ilgili performansımı değerlendirirken öğrenci görüşlerinden yararlanırım.					
9. Etkileşimli tahta ile ilgili mesleki gereksinimlerimin farkındayım.					
10. Etkileşimli tahta ile ilgili hizmet içi eğitim, toplantı ve seminerlere katılırım.					
11. Etkileşimli tahta ile ilgili mesleki yayınları takip ederim.					
12. Etkileşimli tahta kullanımına ilişkin araştırmaların sonuçlarını öğrenme öğretme sürecini iyileştirmek için kullanırım.					
13. Etkileşimli tahtayı öğrenme- öğretme sürecinde kullanmada öğrenci fikirlerine ve ürünlerine değer veririm.					

MADDELER	Tamamen	Çoğunlukla	Kısmen	Az	Hiç
14. Etkileşimli tahtaya uygun etkinlikleri belirlerim.					
15. Etkileşimli tahtaya uygun diğer kaynak ve materyalleri belirlerim.					
16. Etkileşimli tahta materyallerini hazırlarken öğrenci görüşlerini dikkate alırım.					
17. Etkileşimli tahta materyalinin konu içeriğine uygun olmasına dikkat ederim.					
18. Etkileşimli tahtanın kullanıldığı, öğretme- öğrenme ile ilgili kaynaklara/dokümanlara ulaşırım.					
19. Etkileşimli tahta ortamını düzenlerken öğrencilerin etkileşimli tahta ile ilgili deneyimlerini dikkate alırım.					
20. Etkileşimli tahta ortamını etkinlik türüne göre (bireysel, işbirlikli vb) düzenlerim.					
21. Etkileşimli tahta güvenli biçimde kullanımı için önlemler alırım.					
22. Etkileşimli tahta kullanmada öğrencilere model olurum.					
23. Etkileşimli tahta kullanırken öğrencilere yapıcı, açıklayıcı ve geliştirici geri bildirimler veririm.					
24. Etkileşimli tahta ile öğrencilerin kendilerini güdülemeyi öğrenmelerine olanak sağlarım.					
25. Etkileşimli tahta kullanarak öğrenci çalışmalarını kontrol ederim (proje, ödev vb).					
26. Etkileşimli tahta kullanırken, gerektiğinde alternatif materyal, strateji ve etkinlikler geliştiririm.					
27. Etkileşimli tahta ile öğrenmeyi engelleyen etmenleri analiz ederek öğrenci ihtiyaçlarına yönelik düzenlemeler yaparım.					
28. Ders içeriğini etkileşimli tahta kullanmaya uygun şekilde oluştururum /düzenlerim.					

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 157-177, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 19.02.2018 **Kabul Tarihi:** 16.07.2018

NÖROPAZARLAMA LİTERATÜR İNCELEMESİ

Neuromarketing Literature Review

Atilla YÜCEL¹

Pınar COŞKUN²

ÖZ

Son zamanlarda pazarlama dünyasında giderek daha sık duymaya başladığımız bir kavram olan nöropazarlama; nörolojik araştırmalarda elde edilen verilerin pazarlama disiplinine aktarılması anlamına gelmektedir. Nörobilim ve Pazarlama Bilimlerinin etkileşiminden doğan Nöropazarlama, Fonksiyonel Manyetik Görüntüleme (fMRI), Elektro Beyin Grafisi (EEG), Eyetracking, Galvanik Deri İletkenliği (GSR) gibi son teknoloji beyin görüntüleme araçları ile uzmanlık gerektiren istatistiksel analizler sonucunda elde edilen verilerin, pazarlama ve nörobilim uzmanlarıyla birlikte yorumlandığı bir araştırma alanı olarak literatürde yerini almıştır. Nöroloji, kısaca beyin ve sinir sistemiyle ilgilenen bir bilim dalıdır. Pazarlama uzmanları, bu bilim dalında geliştirilen teknikleri pazarlama araştırmalarında kullanarak, tüketicilerin satın alma kararını nasıl verdiklerini ve hangi pazarlama araçlarından etkilendiklerini anlamaya çalışmaktadırlar. İnsan beyni, yıllardır pazarlamacılar tarafından keşfedilmesi gereken bir kara kutu olarak düşünülmüştür. Nörobilim, tüketici davranışlarının arkasında yatan sebeplere ışık tutarken; nöropazarlama da bir marka imajı veya mesajı, bir ürün veya ambalajı, bir reklam kampanyasının tüketicilerin bilinçaltında nasıl bir etki uyandırdığı ve tüketici kararlarının nasıl etkilendiğine dair yol göstermektedir.

Bu çalışmada; nöropazarlama kavramı, bu alanda kullanılan araçlar, nöropazarlamanın etik yönü ve uygulama alanları hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Çalışmanın amacı; nöropazarlama konusunda-literatürde ulaşılabilen kaynaklar bağlamında- şimdye kadar Türkiye’de yapılan makale, bildiri ve lisansüstü tezleri analiz ederek mevcut durumu ortaya koymak ve gelecekteki nöropazarlama araştırmalarına yön tayin etmeye katkı sağlamaktır. Ayrıca bu çalışma, bu alanda yapılan ilk literatür taraması özelliğini de taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nörobilim, Nöropazarlama, Literatür incelemesi, EEG, Deneysel Çalışma

ABSTRACT

Neuromarketing, a concept that we have recently heard increasingly in the marketing world; it means transferring the data obtained in neurological researches to marketing discipline. The expertise required by statistical analyzes as well as state-of-the-art brain imaging tools such as Neuromarketing, Functional Magnetic Imaging (fMRI), Electro Brain Graphic (EEG), Eyetracking, Galvanic Skin Response (GSR) arise from the interaction of Neuroscience and Marketing Science has been taken up in the literature as a field of research that has been interpreted together with marketing and neuroscientists. Neurology, a science that deals with the brain and nervous system. Marketing experts are using the techniques developed in this science in marketing research to understand how consumers are making purchasing decisions and which marketing tools they are influencing. The human brain has been thought of as a black box that has to be discovered by marketers for years. Neuroscience sheds light on the causes behind consumer behavior; neuromarketing also leads to a brand image or message, a product or packaging, how an advertising campaign inspires consumers in the subconscious and how consumer decisions are affected.

In this study ; the concept of neuromarketing the tools used in this area, the ethical aspect of neuromarketing and its application areas. The aim of the study; neuromarketing the resources available in the literature about-context-so far in Turkey articles, papers and graduate theses in analyse the current situation and to contribute to future neuromarketing research direction determination will provide. Besides this, also recently completed the first review of the literature. The purpose of the work of the neuromarketing

¹ Dr.Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, ELAZIĞ e-posta: ayucel@firat.edu.tr

² Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi TUNCELİ, e-posta: pcoskun@munzur.edu.tr

can be accessed via the literature in the context of the resources so far in Turkey article, papers and graduate theses by analyzing the status of the present and to contribute to future neuromarketing research direction determination will provide. Besides this, also recently completed the first review of the literature.

Key words: Neuroscience, Neuromarketing, Literature Review, EEG, Experimental Study

GİRİŞ

Pazarlama günümüze gelinceye kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Pazarlama 1.0 (ürün odaklı) ile başlayan süreç sanayi devrimi esnasında üretim teknolojisine geçerek değişim göstermiş enformasyon teknolojisi ile Pazarlama 2.0'a (müşteri odaklı) dönüşmüştür. Değişen pazar ortamı da Pazarlama 3.0'ın (duygu odaklı) doğuşuna neden olmuştur. Nörobilimde kullanılan tekniklerin pazarlama alanında kullanılmasıyla da pazarlama 4.0 kavramı ortaya çıkmıştır (Yücel ve Çubuk, 2014:222). Pazarlama stratejilerinin ve tekniklerinin gelişimine rağmen elde edilen ölçümlerin bize tutarlı ve net sonuçlar vermek yerine tahmini bir yol gösterici olarak işlev görmesi pazarlama stratejilerinin değişmesi gerektiği ihtiyacını doğurmuştur. Zaltman'ın 1990 yılında Nörogörüntüleme'nin pazarlama alanında kullanıldığını duyurmasıyla Nöropazarlama (neuromarketing) kavramı resmi olarak, pazarlama alanına girmiştir (Zaltman,2000:423).

Nöropazarlama, pazarlama alanına girerek pazarlamacıların, reklamcıların, araştırmacıların ve işletmelerin dikkatini çekmiştir. Nöropazarlama tüketicinin bilincinin veya bilinçaltının neleri etkilediğini tespit etmek için pazarlama stratejilerinin oluşturulduğu pazarlama yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Tüzel, 2010:164). Nöropazarlama beyinde ki satın alma düğmesine giden yolu bulmaktır. Nöropazarlama ile tüketicinin satın alma kararını neye göre verdiği değil de gerçek hayatta tüketicinin satın alma kararını nasıl aldığı anlamaya çalışılır (Ural, 2008:421). Tüketicinin değişen tercihlerini tespit edebilmek duygusal etkileri ve satın alma karar sürecini çözümlmek için Nöropazarlama yöntemleri araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Nöropazarlama diğer adıyla duygusal pazarlama; insan zihnindeki kara kutuyu açmak ve anlamak konusunda pazarlama alanında atılan önemli bir adımdır. Geleneksel yöntemlerin yerine diğer disiplinlerle beraber çalışılan bir alan haline gelmiştir. Nöropazarlama; Nöroloji, Psikoloji, Sosyoloji, Tıp, gibi birçok disiplinden faydalanmaktadır. Pazarlamanın ve nöropazarlamanın diğer disiplinlerle ilişkileri, pazarlamanın farklı boyutlarını ortaya çıkarmaktadır (Aytekin ve Kahraman, 2014:51).

NÖROPAZARLAMA KAVRAMI VE AMACI

Tüketici davranışları açısından hayati öneme sahip olan nöropazarlama dikkat, duygusal bağlılık, akılda tutma olmak üzere üç önemli parametreyi ölçmeye dayalı olarak kullanılan bir pazarlama yöntemidir. Bir tüketicinin alışveriş esnasında raflara gösterdiği dikkatin; tüketicilerin nelerden korktuğunun, nelere sevgi gösterdiğinin; izlenen reklamın ya da görünen bir resmin ne kadarının, özellikle hangi kısmının akılda kaldığının ölçülmesi bu parametrelere örnek olarak verilebilmektedir. Nöropazarlama, ilk bakışta ölçülmesi imkansız gibi görünen bu kavramları kullanarak pazarlamaya yön vermektedir(<http://www.usasabah.com>). Tüketicilerin davranışlarını daha iyi anlamak ve tahmin etmek nöropazarlamanın temel amacıdır (Lee, vd., 2007:200).

Pazarlamayı bilimsel temellere oturtarak üretilecek ürünlerin önceden doğru bir biçimde belirlenmesi, doğru zamanda, doğru miktarda ve doğru kitleye ulaştırılmasına çabalayan nöropazarlama tüketicilerin pazarlama uyarıcılarına verdiği tepkileri anlamaya çalışır. (Tüzel, 2010:165).

NÖROPAZARLAMADA KULLANILAN ARAÇLAR

Nöropazarlama kavramının daha net açıklanması için nöropazarlamada kullanılan, beyin tarama yöntemlerinin ne olduğunun bilinmesinde fayda vardır. Ayrıca duygusal verilerin spesifik anlamlarının saptanması için de nörometrik ölçümlerin biometrik ölçümlerle desteklenmesi şarttır. Nöropazarlamada kullanılan yöntemler şunlardır:

- PET
- FMRI (Fonksiyonel Magnetig Görüntüleme Cihazı)

- EEG (Elektro Beyin Grafiği Cihazı)
- EyeTraking (Göz Tarama)
- SSPT (Steady State Probe Topography)
- MEG (Magnetoencephology)
- TMS
- YÜZ İFADE TANIMLAMA
- ÖRTÜK ÇAĞRIŞIM TESTİ
- DERİ İLETKENLİĞİ TESTİ

Pozitron Emisyon Tomografisi (PET)

Kısaltılmış hali Positron Emmision Tomography olan PET, radyoaktif maddenin ve özel bir tip kamera kullanıldığı üst düzey bir görüntüleme tekniğidir (Akın, 2014:57). Nükleer tıp uzmanları kanser hücrelerinin belirlenmesinde PET cihazını kullanmaktadır. PET ölçümler vasıtasıyla vücut sistemimizin geniş bir alanı taranarak tümörlerin varlığı hakkında detaylı bilgiler elde edilebilmektedir (Şimşek vd., 2015:1195).

Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntülemesi (FMRI)

FMRI yöntemi, nöropazarlamada tüketicilerin davranışlarını incelerken neye tepki verdiklerini öğrenmek için kullanılmaktadır. Nöropazarlamada en çok kullanılan bu tekniktir. Bu cihazla deneye farklı uyarıcılar gösterilir ve zamanla beynin hangi alanlarının aktif hale geldiği saptanır ve bunların derecelerini gösteren bir harita eşliğinde beyin taraması yapılır (Ural, 2008:423). FMRI cihazı vasıtasıyla beynin ödül, zevk, endişe gibi duygulardan sorumlu olan bölgelerine bakılarak verilen uyarıcının tüketicide oluşturduğu duygu tespit edilmektedir. FMRI tekniği EEG cihazına oranla 10 kat daha fazla ve ayrıntılı veriler elde eder.

Elektroensefalografi (EEG)

1929 yılında Alman bilim adamı ilk kez EEG'yi kullanarak beyin dalgalarının aktivitesinin bu yöntemle izlenmesini sağlamıştır (Çubuk, 2012:33). Beynin elektriksel etkinliğinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bir işlemdir (<http://www.medicana.com.tr/formlar/2012/eylul/eegnedir.aspx>).

Bu yöntem ile beynin belli bölümlerinden alınan elektriksel sinyaller, matematiksel değerler aracılığıyla çeşitli formülasyonlardan geçirilerek bize dikkat, motivasyon, duygusal ilgi, bilişsel iş yükü, meditasyon gibi durumlara yönelik seviyeler verebilmektedir. Voltaj verilerinin EEG yönteminde toplanması küçük elektrotların saçlı deriye yerleştirilmesiyle yapılmaktadır. İnsanın bilişsel süreçlerinin ortalama frekansı ise 4-50Hz arasındadır. EEG'den alınan insan beyni sinyallerindeki değişiklik, Delta (0-4 Hz), Teta (3-7), Alfa (8-12), Beta (13-30) ve Gama (30-40) ana bantları üzerindedir. Bu bant aralıkları gözlenerek tüketicilerin önceden hazırlanmış pazarlama uyarılarına bilişsel veya duygusal tepki süreci ortaya çıkar (Batı ve Erdem, 2015:283).

Beynin lobundan yayılan elektrik dalgaları vasıtasıyla Delta, teta, alfa, beta ve gama dalgalarının her biri heyecan, dikkat, korku, hoşlanmama gibi duygulara karşılık gelmektedir. Herhangi bir uyarıcı karşısında elde edilen beyin dalgalarındaki değişim bilgisayara kaydedilmektedir. Daha sonra deneklerin pazarlama uyarısına ne tür duygusal tepki verdiği dair çıkarımlar uzmanlar tarafından elde edilmektedir. Örneğin alfa dalgasındaki azalış sol frontal lobda aktivasyon artışını ima etmekte ve denegın hoşlandığı anlamına gelmektedir (Akın, 2014:63). EEG'nin birçok beyin görüntüleme tekniklerine göre daha az maliyetli olması ve kolay uygulanabilir olması nöropazarlama araştırmalarında da EEG cihazını daha sık kullanılabilir hale getirmiştir (Batı ve Erdem, 2015:283).

EyeTracking (Göz İzleme)

Nöropazarlama araştırmalarında en sık kullanılan tekniklerden biri de EyeTraking, (Göz izleme) tekniğidir. Eye Tracking, tüketicilerin gözlerinin hedefe obje veya uyarıda nereye odaklandığını tespit eden bir cihaz olarak tanımlanmaktadır. Gözbebeği hareketlerinin ve büyüüp küçülme düzeyleri Eye Tracking cihazı ile kaydedilmektedir. Bu kayıt esnasında göz bebeklerini

60 hz hızında kızılötesi bir ışınla takip edilmektedir. Gözlerimiz sürekli hareket halindedir. Bunların bir kısmı bilinçli hareketler olsa da büyük bir kısmı bilinçaltı yapılan kontrolsüz hareketlerdir. “Örneğin, göz bebekleri her bir kelime üzerinde duran, sonra sıçrayarak bir sonraki kelimeye geçen hızlı ve seri hareketler yapmaktadır. Bilinçli bir odaklanma olmadığı sürece göz en fazla 250-300 milisaniye belirli bir noktada sabitlenebilmektedir. Bu sabitlenme noktalarının artışı, bilişsel iş yükünün artışı yani beynin çözüm bulma ve muhakeme düzeyinin artışıyla ifade ettiği bilimsel çalışmalarla ispatlanmıştır” (Girişken, 2015:16).

Eye Tracking maliyet ve kullanım kolaylığından dolayı pazarlama araştırmalarında sıklıkla tercih edilmektedir. Örneğin, bir ürünün ambalajında veya reklamında nereye odaklandıklarını, marketin içinde gezinirken hangi bölümlere ne yoğunlukla baktıklarını ve tüketicilerin bir web sayfasında gezinirken nerelere baktığını, tespit etmek için kullanılmaktadır. Şirketler bunun sayesinde ambalaj tasarımlarını, paket üzerindeki logo ve amblemlerini, web sayfası tasarımlarını yeniden düzenleyip, yerlerini optimize edebilmektedirler. Eye Tracking ile yapılan bir araştırmaya göre bir marka sadece paket üzerindeki logosunun yerini değiştirmesiyle satışlarını yüzde 28’den yüzde 44’e çıkarttığı görülmüştür (Girişken, 2015:16). Bu yöntemle Alışveriş merkezlerindeki raf dizaynları, web sitelerinin kullanılabilirliği, ürün paket tasarımlarında görsel uyarıların tüketicilerin hangi kısımlarına odaklandığının analizi kolayca yapılır (Özdoğan, 2008:136).

S.S.P.T.

S.P.T.T. kullanılmaya başlandığı ilk yıllarda klinik vakalarda kullanılan bu teknik Nöropazarlama alanında başlayan beyin görüntüleme yöntemlerinin kullanılmasıyla beraber bu alanda da kullanılmaya başlandı. EEG tekniğinin daha geliştirilmiş bir versiyonudur. Bu yöntemin dezavantajı cihazın 3 boyutlu görüntüleme çözünürlüğü düşüktür. Beynin hangi tarafının ağırlıklı olarak kullanıldığını belirlemek için kullanılan bir cihazdır (Çubuk, 2012: 35).

Manyetoensefalografi (MEG)

M.E.G. cihazı üç boyutludur ve zamana bağlı çözünürlüğü çok yüksektir. Bundan dolayı en iyi görüntüleme yöntemlerinden bir tanesidir. Maliyeti yüksek olduğu için nöropazarlama araştırmalarında çok sık kullanılmamaktadır. M.E.G. teknolojisi sayesinde beyin hücreleri arasında meydana gelen minik elektriksel akımları beyin okuyabilmektedir. Özellikleri ve daha kullanışlı olma açısından MEG cihazı daha avantajlıdır; fakat araştırma maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle EEG yöntemi MEG’ e göre daha düşük maliyetli olduğu için nöropazarlama araştırmalarında daha çok tercih edilmektedir (Behremen, 2015:88).

Transkraniyal Manyetik Stimülasyon (TMS)

TMS genellikle demir bir çekirdek kullanılmak suretiyle, baş üzerine yerleştirildiğinde alttaki nöronlarda elektriksel akımlar meydana getirmeye yeterli manyetik bir alan oluşturur. TMS beynin bölgelerini geçici olarak devre dışı bırakmak suretiyle bu bölgelerin nedensel rolünü incelemek için kullanılır.

Facial Coding System (Yüz İfade Tanımlama)

Ekman-Friesen-Davidson tarafından geliştirilen sistem sayesinde (FACS) çeşitli videolarda yer alan insanların yüz ifadelerinden yola çıkarak deneyimlediği duyguları saptamak mümkündür. Geliştirdikleri sistem 43 ayrı yüz kasının pozisyonuna/lokasyonuna dayanmaktadır ki bunların bileşik hareketleri sonucunda binlerce farklı yüz ifadesinin oluşması mümkün olmaktadır. Birçok durumda duyguların (veya duygusal ifadelerin) gözle görülmeyecek kadar hızlı şekilde akıp gitmesi bu test için önemlidir.

Implicit Association Test (Örtük Çağrışım Testi)

Greenwald ve arkadaşları (1998) tarafından bireylerin herhangi bir kavrama ilişkin örtük tutumlarını ölçmek amacıyla oluşturulmuş olan Örtük Çağrışım Testi () ölçek, sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalarda örtük tutum ölçmede en çok kullanılan testlerden birisidir. Bu test ile insanların zihinlerinde aynı kategoride yer alan kavramların otomatik olarak birbirlerini çağrıştırdıklarını varsayılmaktadır.

Galvanik Deri İletkenliği (GSR)

Sinema sektöründe bu yöntem sıkça kullanılmaktadır. Bu yöntem sayesinde karakterleri, senaryoları, sahne efektlerinde izleyicilerin tepkileri ölçülerek ayarlamalar yapılmaktadır. Galvanic Skin Response “Elektrodermal Aktivite” Sinir sisteminden alınan uyarılara karşı gösterdiği etkileme oranını (affectif veya duygusal anlamda) ölçen tekniktir (<http://iktisadiyat.com/2010/06/18/neden-noropazarlama-npyd-3-2>). Bu yöntem pazarlama araştırmalarında ağırlıklı olarak reklamlara ve internet sitelerine yönelik olan tepkilerin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Ucuz, kolay ve taşınabilir olmasının avantajlarıyla Galvanik Deri İletkenliği, zaman zaman nöropazarlama araştırma tekniklerine destek amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bu cihaz takılıken deney sırasında istediği gibi hareket ettirebilmekte, oturup kalkabilmekte ve bu sırada veriler kaydedilebilmektedir (Valiyeva, 2015:83).

NÖROPAZARLAMANIN UYGULAMA ALANLARI

Nöropazarlama genellikle; reklam verimliliğini ölçme, marka sadakati oluşturma, ürün tasarımı ve ambalaj, fiyatlandırma, siyaset, mimari, eğlence ve film sektörü gibi kullanım alanları vardır (Akın & Sütütemiz, 2014:70). Bunların dışında işletme ve ürüne olan güvenin ölçülmesi, etkili mağaza tasarımı, ürün yerleştirme, medya araçlarının seçimi, satış görüşmelerinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi, tüketicilerin ürün ve marka seçimlerini etkileyen faktörler, etkili reklam mesajının oluşturulması, reklam mesajlarına verilen tepkinin ölçülmesi ve son olarak reklamın hatırlanması ve ilgi çekiciliğinin ölçülmesi gibi kullanım alanları mevcuttur (Aytekin & Kahraman, 2014b:50-51).

Reklam Verimliliği

Nöropazarlama araştırmaları, reklam verimliliğine ilişkin en güvenilir ve geçerli ölçütün hangi ürün veya marka olursa olsun tüketicinin hafızasında kalıp kalmadığı olduğu saptanmıştır. Bu tüketicilerin ilerideki satın alma davranışlarını da etkilediği görülmüştür (Lindstrom, 2008:55).

Milton Keynes Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi ve London Business School tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda, tüketicilerin bir ürünü satın alırken yaptıkları marka seçimlerinde geçmiş deneyimlerini temel alarak duygusal seçim yaptıkları ortaya konulmuştur. Bu durumda beyin hatırlama merkezi daha aktif hale gelmektedir (Ural, 2008:424). Beyinde bulunan soyut düşünme, akıl yürütme, planlama ve kişisel değerlendirme işlevini yürüten frontal lobunda bulunan medyal prefrontal korteksin (mPFC) aktif hale geldiğinde reklamdaki belirli bir görselin büyük oranda takdir kazandığını göstermektedir. Bununla birlikte mPFC'daki aktif hale gelme durumu ile benlik hissi ve tercih arasında bir ilişki olduğu bilinmektedir. Böylece mPFC ile reklamı yapılan ürün görseli yakın ilişkisi bulunması bu tercih olasılığını arttırmaktadır (Kömürcüoğlu, 2016).

Marka Sadakati

Güven, son yıllarda pazarlama içinde önemi artmakta olan bir konudur. Müşteri sadakatinde önemli rol oynayan markanın verdiği güven duygusal bir unsur olup, sağlığa ve çevreye etkisi örnek verilebilir. Bu bağlamda nöropazarlama ile sinirbilimsel yöntemler kullanılarak güven doğasına ve gelişimine önemli fikirler verebileceği düşünülmektedir (Lee, Broderick, & Chamberlain, 2007:201).

Firmalar bazı firmaların ürünlerini almazlarsa sağlıksız, kötü durumlara düşeceklerine inandırarak markalarına güveni aşlamaya çalışarak markalandırmalarını arttırmaktadırlar (Lindstrom, 2008:190).

Logo

Nöropazarlamada kullanılan fMRI cihazı beyin aktivitesinin gerçek zamanlı görüntülerine ulaşabilmeyi sağlar. Bir marka logosuna tüketici maruz kaldığında, medial prefrontal korteks bölgesinde hiper oksijenli kan akımında bir artış olmaktadır. Hiper oksijenli kan deoksijen kanı farklı manyetik özelliklere sahiptir. Kontrol ve test gruplarında logoya maruz kalma arasındaki fMRI görüntülerindeki varyasyonlar ile tercüman marka logosuna maruz kalma arasındaki ilişki ve

beynin etkilenen bölge ile ilgili fonksiyonları hakkında varsayımlar yapabilmeyi sağlamaktadır. Medial prefrontal korteks maruz kalma sırasında aktive edildiği düşünülmekte olup beyinde logo, marka ve ikonların tüketici için önemi olup olmadığını belirlemek amacıyla değerlendirilebilmektedir (Kömürcüoğlu, 2016).

Ürün Geliştirme

Tüketicinin bir ürünün ambalajını baktığında ilk hangi noktalara dikkat ettiği, ambalajı gözlemlerken ne gibi duygusal değişiklikler hissettiği ve gördüğü ambalajın hangi kısımlarının aklında kaldığı nöropazarlama ile ölçülebilmektedir. Böylece doğru görsellerin kullanılması sağlanarak en etkili ambalaj tasarımları oluşturulabilmektedir (Ceylan ve Ceylan, 2015:124).

Fiyatlandırma

Tüketicilerin satın alma davranışları duygusal olması kendini kanıtlama, markaya duyduğu güven, markanın bilinirliği, yapılan indirim ve motivasyon gibi değişkenler bir ürüne veya hizmete ödenecek miktarı zihinde etkilemekte ve satın alma davranışına yön verebilmektedir.

Eğlence Sektörü

Nörosinema, izleyicilerin beyin aktivitesi üzerine verilen bir filmin etkisini değerlendirmek için yeni bir yöntem olarak açıklamaktadırlar. Yapılan araştırmada beyin aktivitesi filmleri izleme sırasında (fMRI fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme kullanılarak ölçülmüş ve (ISC) denekler arası korelasyon analizi film izleme sırasında izleyicilerin beyinleri arasında mekansal-zamansal cevapların benzerliklerini değerlendirmek için kullanılmıştır. Bazı filmler göz hareketleri ve beyin aktivitesi üzerinde önemli bir kontrol uygulamasına neden olduğunu gözlenmiştir. Yazarlar ISC için nicel nörobilimsel verilerin analizini sağlayarak film çalışmalarını için yararlı olabileceğini önermişlerdir (Kömürcüoğlu, 2016).

Mimari

Nörobilim ile mimari birleştiğinde iki bakış açısı ortaya çıkmaktadır. İlkinde inşaatın özgün açılarını görmeye bağlantılı sinirsel aktiviteler ortaya çıkar ikincisinde ise, mimari tasarım sürecine sinirsel tepkilerin yol göstermesi ortaya çıkar. Nöropazarlamanın mimari tasarımda kullanılmadan önce, meydana gelmesi beklenen sinirsel tepkilerin tanımlanmasına ihtiyaç duyularak verilerin yorumlanması ve hedeflerle kıyaslanması kolaylaşmış olur. Bu bağlamda nöropazarlama tekniklerinin mimaride kullanılması yararlı olacaktır (Ariely ve Berns, 2010:290).

Siyaset

Son yıllarda Nöropazarlama ile tüketici tutum ve davranışları ölçümlenebilmektedir. Bu bağlamda nöropazarlama siyasette de kullanılarak seçmenlerin tutum ve davranışları analiz edilebileceği düşünülmektedir. Pazarlamada kullanılan marka etkisi siyasette siyasi markalarla ilgili sıfatların tüketicinin hafızasında ayırt edici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Nöropazarlama ile bir adayın görünümü, güvenilirliği ve verdiği mesajın içeriği seçmen kararını etkileyebilmektedir. Nöropazarlama teknikleri kullanılarak yüz simetrisi, deri rengi ve çekiciliği gibi insan yüzleri ve özellikleri algısı üzerinde araştırmalarının mevcuttur. Nörogörüntüleme ile temel yüz tanıma alanı, bakış yönü, niyet ve çekiciliği bakımından siyasi adayların görünüm etkisi üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar ile itibar, adalet ve belirsizlik olarak güvenin farklı boyutlarının beyin farklı bölgelerindeki aktiviteyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Ariely ve Berns, 2010:291).

NÖROPAZARLAMA VE ETİK

Son on yılda toplum üzerinde çeşitli pazarlama faaliyetlerinin sayısında büyük artış yaşanmıştır. Bunlardan bazıları pazarlamadaki etik konulara odaklanmıştır. İnsanların alışveriş esnasında kararlarını, duygularını anlamak için birçok araştırma yapılmıştır. Tüketiciler pazarlama bombardımanına maruz kalarak, aşırı tüketim ve ihtiyaç dışı alma bağımlılığı gibi zararlarla karşı

karşıya kalma tehlikesindedirler. Satış araştırmalarında, çoğu araştırmalar etik dışı satış faaliyetleri ortaya çıkarmıştır bundan dolayıda olumsuz gelirler ortaya çıkmıştır. Nörobilim çevrelerince korkuya sebep olan beyindeki “kara kutu” olarak anılan satın almaya etki eden faktörlerin değerlendirme sürecinin öğrenilmesine dair kaygılar pazarlamada artmaktadır. Nörobilimin pazarlamaya uyarlanması insanoğlunun günlük yaşamda markalara dair bilgileri nasıl oluşturduğu, depoladığı, hatırladığı ve ilişki kurduğunu anlama konusunda temel teşkil edebilmektedir (Lee, Broderick ve Chamberlain, 2007:5).

Amerika Birleşik Devletleri’nde tüketicileri koruma hedefiyle kar amaçsız kurulmuş olan “Consumer Alert” örgütü nöropazarlamanın etik yönüne dikkat çekerek çeşitli resmi kurumlara yapılan şikayetleri arşivlemektedir. Dünya çapında “Nöropazarlama Bilim ve İş Birliği (NPBİB) Teşkilatı”, olarak oluşturulan kurum nöropazarlamacılar ve nöropazarlama alanında çalışan bilim insanlarına profesyonel destek sunma amacıyla oluşturulmuştur. Kurum nöropazarlama çalışmalarında dikkat edilmesi gereken etik kurallar konusunda standart oluşturmuştur. NPBİB’nin oluşturduğu etik kurallar incelendiğinde teleolojik yaklaşımın göz önüne alındığı gözlemlenmiştir. Çünkü bu yaklaşımda bir eylemin iyi ya da kötü olduğu hakkında yargıya varılabildiği, o eylemin sonucuna bakılarak mümkün olmaktadır ([http:// www.nmsba.com/ethics](http://www.nmsba.com/ethics)).

İşletme ve pazarlamaya yönelik her ne kadar pek çok dergi yayınlansa da, nörobilim akademisyenlerinin bu alanın içeriğini, kapsama alanını ve tıpla bağlantısını daha çok sorgulamaya olan eğilimleri, nöropazarlamanın kilit boyutunu teşkil etmektedir. Bazı araştırmacılar da beyin görüntülemenin insanların mahremiyetlerini ihlal ederek tamamıyla tasvip edilemez boyutlara ulaşabileceğinden endişe etmektedir. (Akin ve Sütütemiz, 2014:77).

Tablo 1: Türkiye’de Nöropazarlama Alanında Yapılan Bilimsel Çalışmalar

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Özdoğan, Tolon ve Eser, 2008	Makale	Teori	Literatür Taraması	Nöropazarlama Üzerine Kavramsal Bir Çalışma	Nöropazarlamanın 5-10 yıl içerisinde işletmelerin pazarlama stratejilerinin rutin bir parçasını oluşturacağı yönünde sonucuna varılmıştır.
Ural, 2008	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Pazarlamada Yeni Yaklaşım: Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme	Bu çalışma, çok tartışılan nöropazarlama yaklaşımının gelecekteki araştırmalar için sağlayacağı yararları, olumsuz yanlarını ve sınırlarını kuramsal temelde irdelemeyi hedeflemiştir.
Tüzel, 2010	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Tüketicilerin Zihnini Okumak: Nöropazarlama ve Reklam	Nöropazarlama insan zihninde olup bitenlere ışık tuttuğundan gelecekte pazarlama yöneticileri ve reklam verenler tarafından daha yaygın bir biçimde kullanılacaktır.
Çubuk, 2012	Tez	Teori	Betimleme ve Kaynak Taraması	Pazarlamada Uygulamaya Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Nöropazarlama	Nöropazarlamanın gündeme gelmesiyle anket ve odak çalışmaları, sırasında deneklerin yalan söyleme ihtimalini nöropazarlama ortadan kaldırmaktadır.
Utkuoğlu ve Alkibay, 2013	Makale	Teori	Literatür Taraması	Nöropazarlama: Reklam Etkinliğinin Psikofizyolojik Tekniklerle Değerlendirilmesi Üzerine Yapılmış Araştırmalarının Gözden Geçirilmesi	Nöropazarlama araştırmaları incelendiğinde, reklam etkinliğini geleneksel yaklaşımla değerlendiren yöntemlerin açığa çıkartmadığı tepkilerin tespit edilebildiği görülmüştür.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Giray ve Girişken, 2013	Bildiri	Deneysel	EEG	Gözün Bilinç Seviyesinde Duyumsayamadığı Uyarınları Beynin Algılaması Mümkün müdür? Nöropazarlama Yöntemi ile Ölçümleme Üzerine Deneysel Bir Tasarım	Kişiler teknik olarak gözlerinin önünden geçen objeleri görmeseler bile bilinç dışında demografik özellikleriyle tutarlı bir tepki ortaya koyabilmektedir. İkinci bulgu ise özellikle basılı ve görsel pazarlama iletişim araçlarında kadın türünlere için kadın mankenler kullanılacağı zaman iki kere düşünmek gerekebilir.
Yücel ve Çubuk, 2013	Makale	Teori	Literatür Taraması	Nöropazarlama ve Bilinçaltı Reklamcılık Yaklaşımlarının Karşılaştırılması	Bilinçaltı reklamcılık ve Nöropazarlama kavramları açıklanarak çeşitli örneklemelerle kıyaslama yapılmakta böylece bu iki alanın farklılıkları ortaya konulmuştur.
Aytekin ve Kahrman, 2014	Makale	Teori	Literatür Taraması	A New Research Approach Marketing:NeuromarketingPazarlamada Yeni Bir Araştırma Yaklaşımı: Nöropazarlama	Pazarlamacılar için yeni ve farklı bir yöntem olan nöropazarlama kavramsal bir değerlendirmesi yapılmış ve farklı amaçlar doğrultusunda yürütülmüş nöropazarlama araştırmalarına ilişkin örnekler verilmiştir.
Yücel ve Çubuk, 2014	Makale	Teori	Literatür Taraması	Nöropazarlama Penceresinden Marka Değeri	Marka değeri oluşum aşamaları tüketici istekleri göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Üreticilerin bu istekler doğrultusunda oluşturduğu stratejiler ve planlamalar çerçevesinde tüketici gözünde marka değerinin oluşması çift yönlü bir ilişkiyi detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.
Yücel ve Çubuk, 2014	Makale	Deneysel	EEG	Bir Nöropazarlama Araştırmasının Deneysel Yolculuğu ve Araştırmanın İlk İpuçları	EEG cihazı kullanımı sonucunda dikkat edilmesi gereken kuralları tespit edilmiştir. Bu kurallardan herhangi birine uyulmadığında deney sonucu hatalı değerlendirilmektedir.
Akın ve Sütütemiz, 2014	Makale	Uygulama	Mülakat	Nöropazarlama ve Uygulamacıların Perspektifinden Etik Yönü	Araştırma kapsamındaki şirketlerden biri NMSBA'nın etik kuralları hakkında bilgi sahibi iken, diğerinin bilgi sahibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Nöropazarlama çalışmaları yürütecek şirketlerin NMSBA'nın etik kurallarını benimsemelerine ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir.
Bilgiç, 2014	Tez	Teori	Literatür Taraması	A contemporary marketing technique: neuromarketing Çağımızın Pazarlama Tekniği: Nöropazarlama	Herhangi bir reklamın etkisini geleneksel pazarlama yaklaşımının aksine nöropazarlama arttırır.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Akın, 2014	Tez	Uygulama	Betimsel Analiz Tekniği	Pazarlama Araştırmacıları Perspektifinden Nöropazarlama: Keşifsel Bir Araştırma	Nöropazarlama teknikleriyle yürütülen çalışmalar neticesinde elde edilen bulgular, pazarlama bileşenlerinin ve stratejilerinin oluşturulmasında kullanılmıştır.
Bozoklu, Alkibay, 2014	Bildiri	Deney, Uygulama	Anket, EMG	Nöropazarlama Kapsamında Tv Reklamlarına Yönelik Duygulanım Tepkilerinin Değerlendirilmesi: Yüz Kasları Analizi İle Anket Yönteminin Karşılaştırılması	Yüz kasları hareketi analizi ile anket yönteminin aksine, duygu değeri ve uyarılma düzeyi açısından her reklam tipi için hem daha detaylı hem de istatistiksel anlamlılık düzeyinde daha hassas sonuçlar sağlanmıştır.
Solmaz, 2014	Tez	Uygulama	Anket Yöntemi	Nöropazarlama Faaliyetlerinde Bilinçaltı Reklamcılık ve Tüketici Algısı Üzerindeki Etkisi	Reklamlar artık tüketicide istek ve ilgi uyandırmak için akıllıca planlanmaktadır. En önemlisi de isteklerinde ihtiyaçmış gibi tüketicinin zihninde konumlandıklarını sağlamaktadır.
Yücel ve Diğerleri, 2014	Bildiri	Uygulama	Anket Yöntemi	Customer Perception Analysis of Stores Within the Framework of Empathic Mind	Katılımcıların satın alma algılamaları ölçülerek algı ve davranışlar arasındaki benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.
Çevik, 2015	Tez	Uygulama	Anket Yöntemi	An Awareness Research For Neuromarketing That is A New Scientific Way of Doing Market Research Pazar Araştırması Yapmada Yeni Bir Bilimsel Yol Olan Nöropazarlama İçin Farkındalık Araştırması	Nöropazarlama yöntemini firmalar kullanarak ürünlerinin dizaynını, fiyatlandırmasını tüketicinin gerçek isteğine bağlı olarak yaparlar.
Valiyeva, 2015	Tez	Teori	Literatür Taraması	Tüketici Davranışlarını Etkilemede Yeni Bir İletişim Tekniği Olarak Nöropazarlama İletişimi	Pazarlamacıların değişen şartlara ayak uydurması, tüketicilerin istekleri doğrultusunda hareket etmesi ve etkin şekilde ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir.
Ceylan ve Ceylan, 2015	Makale	Teori	Betimleme Araştırma Yöntemi	Ambalaj Tasarımında Bilinçaltı Mesaj Öğelerinin ve Nöropazarlama Yaklaşımının Kullanımlarının Karşılaştırılması	Ambalajlarda bilinçaltı mesajlar kullanılarak gerçekleştirilmek istenen hiçbir ürünle rekabete girmeden ürünün satın alınması iken nöropazarlama yaklaşımı muadil ürünler ile en iyi şekilde rekabet edebilmenin yolları aramaktır.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Tayfun ve Öçlü, 2015	Makale	Uygulama ve Deneysel	Anket Yöntemi, EEG	Yeşil Pazarlama Uygulamasının Tüketiciler Açısından Algılanmasının Nöropazarlama Tekniği İle Araştırılması	Yeşil pazarlama uygulamalarından reklam filminde bahsetmenin tüketicinin dikkatini çekmedeki rolünün büyük olduğu tespit edilmiştir.
Göral, 2015	Tez	Deneysel	EEG	Nöropazarlama Çerçevesinde Farklı Emosyonel Değerliğe Sahip Uyarıların Bellek Üzerindeki Etkisinin Olaya İlişkin Potansiyeller ve Salınımlarla Araştırılması	Analizler sonucunda UDRS resimlerine ilişkin salınımlarda hatırlanan ve hatırlanmayan sözcükler arasında belirgin fark gözlenmezken, şematik yüzlerle gerçekleştirilen deneylerde frontal teta salınımlarının anlamlı derecede farklılaştığı saptanmıştır.
Ustaahmetoğlu, 2015	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Nöropazarlama Üzerine Bir Değerlendirme	Sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için nöro bilimsel çalışmalar geleneksel veri toplama yöntemleriyle elde edilen verilerle birlikte değerlendirilmelidir.
Yücel ve diğerleri, 2015	Bildiri	Uygulama	İçerik Analizi	A Neuropolitc Experiment on State Leaders on the Grounds of Power, Charisma, Trust and Peacebility	Yapılan araştırmada; nörobilim, nöromarketing ve nöropolitika bağlamında; farklı ülkelerin politik liderlerinin görsel profillerinin- güç, karizma, güven ve barışçıl -unsurlar açısından nasıl algılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.
Yücel ve diğerleri, 2015	Bildiri	Deneysel	EEG	Coffee Tasting Experiment From the Neuromarketing Perspective	Sonuçlar değerlendirilirken; deneklerin sahip olduğu kahve markasını belirleyebileceklerini teyit ettiler. Ancak isimsiz kahveler arasında seçilen kahveyi bulamadıkları belirlendi.
Yücel ve diğerleri, 2016	Bildiri	Deneysel	EEG	A Neuro-Experimental Design On Cognition Of Cities	Bu çalışmada şehirlerle ilgili görsellerin nasıl algılandığı EEG ile tespit edilmeye çalışılmıştır.
Özer, 2016	Tez	Uygulama, Deneysel	Göstergebilim analiz, EEG	Sigara Karşıtı Kamu Spotlarının Bireyler Üzerindeki Etkisinin Nörogörüntüleme Yöntemiyle Tespit Edilmesi	Kamu spotlarının duygusal bağlamda bireylere hitap etmesi araştırmada elde edilen önemli bir bulgudur.
Şimşek, 2016	Tez	Deneysel	EEG	Tüketicilerin Otomobil Markaları Üzerindeki Algılarının Nöropazarlama Açısından Ölçülmesi.	Araştırmanın sonucunda, tüketicilerin rasyonellikten uzaklaştığı ve şık tasarım, kaliteli hizmet, prestij gibi daha duygusal ve soyut kavramların ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Bayır, 2016	Tez	Uygulama, Deneysel	Anket Yöntemi, EEG	Marka Kişiliği Algısının Ölçümünde Anket ve Nöropazarlama Yöntemlerinin Karşılaştırılması	Turkcell marka operatörünün 5 marka kişiliği boyutundan ve 12 marka kişiliği sıfatından, Vodafone marka operatörünün ise; 3 marka kişiliği boyutundan ve 6 marka kişiliği sıfatından oluştuğu bulunmuştur.
Sadedil, Bozkurt, Uraltaş ve Taş, 2016	Makale	Deneysel ve Geleneksel Yöntem	EEG, Anket Yöntemi	Pazarlama Mesajlarının Etkinliği Açısından Geleneksel Pazarlama Araştırmaları İle Nöropazarlama Araştırmalarının Karşılaştırılması	Bu çalışmada, nörobilim araştırmalarının pazarlama alanında kullanılıp kullanılmayacağına yönelik kaynak bir veri olması amaçlanmaktadır. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı'nın hazırladığı, sigara bırakılmaya yönelik kampanyanın bir parçası olan, sigara paketleri üzerindeki görsel mesajların karşılaştırmalı olarak hem nörobilim teknikleri (EEG) hem de geleneksel araştırma tekniklerinden biri ile (online sorvey) incelenmiş ve sonuçları etkinliklerine göre karşılaştırılmıştır.
Fırat ve Kömürçüoğlu, 2016	Makale	Uygulama	Anket Taraması	Etkili Bir Reklam İçin Nöropazarlama	Katılımcıların reklamda ünlü kişi, kadın ve cinsellik öğelerinin kullanılmasının reklamı etkili yapmayacağı yönünde olmuş olup nöropazarlama çalışmalarının ise bu durumun aksini iddia etmesi ve başarılı bir reklamın ürüne olan inanç ve tutumlarını etkilediği görülmüştür.
Bayassova ve Kazan, 2016	Makale	Uygulama	Anket Yöntemi	Gerçek Eylem Olarak Nöropazarlama: Tüketici Davranışları Uygulaması	Görsel hale getirilen tüketici davranışının NöroModel'i tüketicilerin "Dış çevre faktörleri", "Satın alma karar süreci", "Nöropazarlama faktörleri" ve "Pazarlama uyarıcıları" faktörlerinin etkisi altında nasıl davrandıklarını ve bu uyarıların tüketici tepkilerini nasıl etkilediğini anlamaya odaklanma sonucuna varılmıştır.
Boz ve Yılmaz, 2016	Makale	Deneysel	Eye Tracking	Çalışanların İşe Alım Sürecinde Başvuruların Çekiciliğini Etkileyen Bir Göz Takibi Analizi: Bir Nöropazarlama Çalışması	Turizm sektöründeki yöneticilerin deneyimin önemli olduğu buna karşın dış görünümün ve personel cazibesinin önemli olmadığı müşteri ile etkileşimin en az olduğu departmanlara personel alım sürecinde yöneticilerin öz geçmişlerde dikkat ettiği bilgileri araştırılmıştır.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Boz ve diğerleri, 2016	Bildiri	Teorik	Literatür Taraması	Nöromarketing Araçları İşletme Araştırmalarına Nasıl Uygulanır?	Son yıllarda kullanılmaya başlanan modern veri toplama yöntemlerinden Elektroensefalografi (EEG), Galvanik Deri Tepkisi (GSR) ölçümü, kalp atışı (HR) ve göz takibi (ET) metodlarının avantajları ve deney tasarımları açıklanmaya çalışılmıştır.
Düzgün, 2016	Tez	Deneyisel	EEG	Nöromarketing Alanında Marka Algısının Elektrofizyolojik Olarak Beyin Osilasyonlarıyla Ölçülmesi: Eeg (elektroensefalografi) Yöntemi Uygulaması	Anlatılan kavramlar ve uygulamalar gerçekleştirildiğinde nöropazarlamada yeni bir başlangıç olduğu ve EEG beyin görüntüleme yönteminin diğer beyin görüntüleme yöntemlerine daha önemli olduğu görülecektir.
Demirtürk, 2016	Tez	Uygulama, Deneyisel	Açık Uçlu soru, EEG	Nöropazarlama Açısından Bilgilenmiş Kullanıcıların Karar Süreci Üzerinde Koku Etkisinin Ölçülmesi	Kadın hastalıkları ve doğum uzman hekimlerinden oluşan bilgilenmiş kullanıcılara yönelik ürün tanıtımlarında marka kimliklendirme bileşeni olarak koku duyusunun kullanılmasıyla, Y ürününün doğallık vurgusu akılda kalıcı ve ayırt edici şekilde iletildiği gözlemlenmiştir.
Kömürcüoğlu, 2016	Tez	Uygulama	Anket	Pazarlama İletişim Sürecinin Etkinliğini Arttırmada Nöropazarlama: Bir Alan Araştırması	Kitle iletişim araçlarından ankette sık kullanıma göre öncelik sırası internet, televizyon, gazete ve dergi ile radyo şeklinde olmuştur. Yine araştırma sonuçlarına göre en sık kullanılan kitle iletişim aracı internet iken reklamın ikna etme gücü olarak katılımcılara sorulduğunda en yüksek değeri televizyon almıştır.
Akgün ve Ergün, 2016	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Yeni Bir Pazarlama Yaklaşımı Olarak Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Araştırma	Nöropazarlama ile ilgili genel tanımlamalara, kullanılan nöropazarlama araştırma tekniklerine, nöropazarlama kavramının etik boyutuna ve nöropazarlama ile ilgili dünyada ve Türkiye’de yapılmış olan çalışma örneklerine yer verilmiştir.
Köylüoğlu, 2016	Tez	Uygulama Deneyisel	CAPI , Eye tracking, EEG	Nöropazarlamada Davranışsal Deneylerle Reklamın Tüketici Üzerindeki Etkisinin Araştırılması	CAPI araştırmasına göre, reklam filminin ürüne olan katkısı düşüktür ancak markaya olan katkısının yüksek olduğu açıkça görülmüştür.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Sadedil, 2016	Tez	Uygulama, Deneysel	Anket, EEG, LPP	Pazarlama Mesajlarının Etkinliği Açısından Geleneksel Pazarlama Araştırmaları İle Nöropazarlama Araştırmalarının Karşılaştırılması; "Sigara Paketleri Üzerindeki Caydırıcı Mesajların, Sigara Kullanma Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisi"	Geleneksel pazarlama araştırmalarında katılımcıların farklı beyanda bulunduğu, beyan ve beyin görüntüleri karşılaştırılarak ortaya konmuştur. Yanlış beyan verilmesi ile doğacak problemleri nöropazarlama araştırmalarının çözebileceği bu araştırma ile ispatlanmıştır.
Uyar, 2016	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Pazarlamanın Yeni Yaklaşımı: Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Bakış	Nöropazarlama hakkında genel bilgi verilerek araştırmacılara yol göstermiştir.
Yılmaz ve diğerleri, 2016	Bildiri	Uygulama	İçerik Analizi	Nöropolitika Bağlamında Ülke Liderlerinin Algılanması Üzerine Deneysel Bir Çalışma	Yapılan araştırmada; nörobilim, nöromarketing ve nöropolitika bağlamında; farklı ülkelerin politik liderlerinin görsel profillerinin- güç, karizma, güven ve barışçıl -unsurlar açısından nasıl algılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.
Yücel, Yılmaz, 2016	Bildiri	Teori	Literatür Taraması	Sosyal Bilimlerde Deneysel Çalışma Aracı Olarak Nöromarketing ve EEG Kullanımı	Nöropazarlama araştırmaları ve kullanım alanları, Nöropazarlama ölçümlerinde kullanılan teknikler ve ölçme araçları, Nöropazarlama ve EEG, Nöropazarlamanın etik yönü ve yöneme getirilen eleştiriler teorik olarak ele alınmıştır
Tunalı, Gözü ve Özen, 2016	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Pazarlama ve Reklam Araştırmalarında Nöropazarlama Üzerine Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi ve Etik Boyutunun Tartışılması	Tüketicilerden geleneksel yöntemlerden farklı içgörüler elde etmeye yönelik, EEG ve göz izleme başta olmak üzere, tüm nöropazarlama araştırma tekniklerinin piyasa ve pazar araştırmalarında tek başlarına kullanılmaları, yalnızca bu araştırma sonuçlarına göre planlama ve pazarlama stratejilerinin oluşturulması riskli görünmektedir.
Değirmen ve Şardağı, 2016	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Nöropazarlama Uygulamalarının Etik Bağlamında Değerlendirilmesi	Araştırmada "Nöropazarlama etik açıdan ne kadar uygun?", "Bilimde kullanılan tekniklerin pazarlama amaçlı kullanılması doğru mudur?", "Nöromarketing çalışmaları sonucunda elde edilen bilgiler ne kadar güvenilir ve tutarlıdır?," "Nöropazarlama tekniklerinin pazarlama alanında sağlayacağı avantajlar nelerdir?" sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Coşkun ve Yücel, 2017	Bildiri	Teorik	Literatür Taraması	Kültürel Turizmin Gelişmesinde Nöropazarlamanın Etkisinin Kuramsal Olarak İncelenmesi	Nöropazarlamanın kapsamını, kullanım alanlarını, zorluklarını ve yapılan eleştirileri değerlendirerek nöropazarlamayı kavramsal olarak inceleyerek kültürel turizmde nöropazarlamayı etkin hale getirmek için bilgi verilmiştir.
Taş ve Şeker, 2017	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Nöropazarlama ve Yönetim Bilişim Sistemler	Nöropazarlama alanında yapılan çalışmaların bilişim ve işletme bilgisine sahip kişilerle yürütülmesi işlerin daha verimli ve etkin yürütülmesini sağlayacağı sonucuna varılmıştır.
Tunç, 2017	Tez	Deneyisel	EEG	Reklamlarda Kullanılan Görsellerin Farkındalık Yaratma Etkisinin Nöropazarlama Açısından İncelenmesi	Dış macunu reklamlarının tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkileri ölçülmeye çalışılmıştır.
Uğur, 2017	Tez	Deneyisel	EEG	Retro Pazarlama Uygulamalarının Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisinin Nöropazarlama Açısından İncelenmesi	Retro Pazarlama anlayışına yönelik olarak yapılan reklamlardaki mesajlara tüketicilerin nasıl tepki verdikleri, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileme düzeyleri ve tüketicinin bilinçaltındaki düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır.
Yücel ve Gündüz, 2017	Bildiri	Deneyisel	EEG	Bölgesel Kalkınmada Girişimci Kadınların Rolü: Başarılı Kadın Girişimci Örneğinin Eeg Analiz Yöntemi İle İncelenmesi	Gönüllü katılımcılara "Kadın Girişimcilik" temalı kamu spotu izlettirecek ve EEG analiz yöntemi kullanılarak bu kamu spotuna karşı vermiş oldukları tepkiler ile kamu spotunun etkinliği tespit edilmiştir.
Yücel, Özdemir ve Gür, 2017	Bildiri	Deneyisel	EEG	Şehirlerin Algılanması Üzerine Nöro-Deneyimsel Bir Tasarım	Deneyimsel olan bu çalışmada araştırmaya katılan gönüllülere şehirler ve o şehirlere ilişkin kavramlar gösterilerek şehirlerle ilgili duygusal algıların belirlenmesi çalışılmıştır.
Yücel, Gündüz ve Atlı, 2017	Bildiri	Deneyisel	EEG	Nöropazarlama Çerçevesinde Kadına Yönelik Şiddet Temalı Kamu Spotlarının Eeg Analizi Yöntemi İle İncelenmesi	Gönüllü katılımcılara "Kadın Yönelik Şiddet" temalı kamu spotu izlettirilmiştir ve EEG analiz yöntemi kullanılarak bu kamu spotuna yönelik vermiş oldukları tepkiler ile kamu spotunun etkinliği tespit edilmiştir.
Akan, 2017	Tez	Uygulama, Deneyisel	Yüzyüze Görüşme Tekniği, EEG	Havayolu Marka Kişiliği Algısının Yüzyüze Görüşme ve Nöropazarlama Yöntemlerinden Eeg ile araştırılması: Bir Uygulama	Araştırmanın sonucunda; her iki yöntemden elde edilen bulguların büyük oranda farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

YAZARLAR	ÇALIŞMANIN TÜRÜ	TEORİ UYGULAMA DENEYSEL	KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER	ÇALIŞMANIN KONUSU	BULGULAR
Yücel, 2017	Bildiri	Teorik	Literatür Taraması	Pazarlama ve Beynin etkileşimi: Nöropazarlama Deneysel çalışma Örnekleri	Nöropazarlama yöntem ve araçlarının kullanılarak yapıldığı deneysel çalışma örneklerine yer verilmiştir.
Bayır, Yücel, ve Gündüz 2017	Bildiri	Deneysel	Eye Tracking	E-Devlet Portalı'nın Anasayfasının Kullanılabilirlik Ve İşlevsellik Açısından Değerlendirilmesi	Göz izleme cihazı (eyetracker) vasıtasıyla katılımcıların odaklanma sayıları ve odaklanma bölgeleri tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda; anket ve göz izleme cihazı (eyetracker) ile elde edilen veriler toplanarak e-Devlet Portalı'nın kullanılabilirlik ve işlevsellikleri üzerine araştırma bulguları ve potansiyel çıkarımlar mevcut literatür ışığında karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.
Bayır, Yücel, ve Ath, 2017	Bildiri	Deneysel	Eye Tracking Anket	"Eye Tracking (Göz İzleme) Yöntemi İle Ürün Yerleştirmenin İncelenmesi: Apple ve Samsung Markalarının Karşılaştırılması"	Çalışmada; Apple ve Samsung markalarına ait ürün yerleştirme görselleri katılımcılara gösterilerek ve ilgili katılımcıların mevcut görseller üzerindeki odaklanma sayıları, odaklanma süreleri ve ısı haritaları Eye Tracking (Göz İzleme) ile tespit edilmiştir.
Yücel, Gür ve Coşkun, 2017	Bildiri	Deneysel	EEG	Trafik Kazaları Temalı Kamu Spotlarının Nöropazarlama Kapsamında EEG Analizi Yöntemi İle İncelenmesi	Yapılan bu çalışma ile bundan sonra yapılacak olan trafik kazaları temalı kamu spotlarının amacına ulaşmasında daha etkili olması ve toplumsal farkındalığın artırılması için yapılması gerekenler hakkında önerilerde bulunulmuştur.
Yücel ve Gür 2017	Bildiri	Deneysel	EEG	Beyin Müzik İlişkisi: Tüketicilerin Reklam Müziklerine Tepkilerinin Nöropazarlama ile İncelenmesi	EEG Yöntemi ile reklam müziklerine tüketicilerine olan tepkileri değerlendirilmiş ve katılımcıların gerçek tepkileri ortaya konulmuştur. Yapılan çalışma ile bu reklam müziğinin etkin olduğu ve katılımcılar üzerinde gerekli mesajları verdiği tespit edilmiştir.
Salman ve Perker, 2017	Makale	Nitel Araştırma	Derinlemesine Mülakat	Dünya'da ve Türkiye'de Nöropazarlama Çalışmalarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi	Nöropazarlama uzmanları ile derinlemesine mülakat yapılarak, reklamlar üzerine yapılan nöropazarlama çalışmalarını ve bulgularına yer verilmiştir.
Akan, 2018	Makale	Teorik	Literatür Taraması	Yeni Bir Disiplinlerarası Alan Olarak Nöropazarlama Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme	Bu çalışmada yeni bir disiplinler arası alan olarak nöropazarlamamın kavramsal olarak değerlendirilmesi ve nöropazarlama çalışmalarında kullanılan teknikler ve kullanım alanları konusunda bir inceleme yapılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüketiciler satın alma kararlarını verirken yalnızca rasyonel verilerle hareket etmemekte, duygusal faktörleri de karar verme sürecine dahil etmektedirler. Bu duygusal faktörleri ölçme noktasında da nöropazarlama devreye girmektedir. Nöropazarlama, tıpta kullanılan tekniklerin pazarlamada özellikle ürün tasarımı, reklam verimliliği, fiyatlandırma ve müşteri sadakati oluşturma gibi alanlarda stratejilerin oluşturulmasında ve ölçümlenmesinde kullanılmaktadır. Nöropazarlama pazarlamacılar için yeni bir çıkış açmıştır çünkü nörobilimde kullanılan teknikler pazarlama alanında kullanılarak tüketici davranışları anlamaya çalışılmıştır. Tüketici zihninde kalıcı olmak ve tüketiciyi satın alma eğiliminde neleri tercih edeceğini belirlemek, etkili bir reklam-pazarlama stratejisi oluşturmak, işletmelerin ürettiği mal ve hizmetleri tüketicilere daha fazla satabilmek için nöropazarlama yöntemleri kullanılmaktadır. Nöropazarlama ile tüketicilerin beyinlerinin hangi bölgesinde hareket olduğu gözlenerek tüketicilerin gördükleri bir ürün ya da marka, izledikleri bir reklam karşısında ne gibi tepkiler verdikleri saptanabilmektedir. Bu yöntemlerin pazarlama alanında kullanılması etik kaygıları da ortaya çıkarmıştır. Bu kaygıların temelini insan beyninin istismar edilme riski ve tüketici verilerinin korunmaması oluşturmaktadır.. Bununla birlikte Nöropazarlama araştırmalarına yönelik herhangi bir resmi yönetmeliğin bulunmadığı tespit edilmiştir. Nöropazarlama araştırmaları için *Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu*'ndan izin alınması gereklidir.

Nöropazarlama teknikleri zihin tarafından bilinçli olarak fark edildiği için etik olduğu ileri sürülmüştür. Yalnız bilinçaltı mesaj teknikleri etik değildir. Katılımcının nöropazarlama araştırmaları öncesinde bilgilendirilmesi, çalışmanın amacının, hedeflerinin ve yayınlanacağı ortamın açık bir şekilde anlatılmasının etik olması için şart olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sayede etik kaygıları hafifletmesi beklenmektedir.

Tablo 1.'den çıkarılan sonuçlara göre; ülkemizde yapılan nöropazarlama çalışmalarına bakıldığında, Lisansüstü çalışmalardan 4 adet doktora tezi yapılmıştır. Diğer yüksek lisans tezlerinde de uygulamalı çalışmalara rastlanılmaktadır. Bildiri ve makalelerde uygulamalı çalışmaların yapıldığı görülmekle beraber ağırlık teorik çalışmalardadır. Çalışmaların çoğunluğunun teorik olarak yapılmasının sebepleri; araştırmacıların yeterli teknolojik alt yapıya (fMRI, EEG, Eye Tracking, GSR, MET vb. cihazlar) sahip olmaması, teknolojik alt yapıların maliyet bakımından pahalı olması ve bu alt yapıyı kullanacak teknik elemanların yetersiz olması şeklinde sıralanabilmektedir. Literatür incelendiğinde, nöropazarlamanın teorik olarak olgunlaştığı ancak deneysel çalışmaların henüz istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Deneysel çalışmaların (nitel), nicel araştırmalara göre da az örneklem ile yapılabilmesi araştırmacılar için bir avantaj oluşturmaktadır.

Deneysel çalışmalarda (EEG analiz yöntemi ile) 30-40 kişi arasındaki grupların, %1'den daha düşük bir hata payı ile en optimum ve tutarlı örneklem sayısı olduğu belirlenmiştir (Sands, 2009). Bu durumun nicel araştırma yöntemlerine göre araştırmacılara bir avantaj sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte; ülkemizde deneysel olarak yapılan nöropazarlama araştırmalarına bakıldığında çoğunlukla EEG ve Eye Tracking cihazları ile yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Nöropazarlama araştırmalarında en sağlıklı sonucu veren fMRI yönteminin maliyet bakımından EEG ve Eye Tracking gibi cihazlara göre daha pahalı olması genellikle araştırmacıların dezavantajlarından birini temsil etmektedir. Ayrıca, yapılan deneysel çalışmaların temelini görseller, kamu spotları, reklamlar ve Retro ürünlerin oluşturduğu görülmektedir. Bu kapsamda tat, koku, müzik vb. unsurlar temel alınarak deneysel çalışmalar yapılabilir. Bu vb. unsurların deneysel çalışmalara dâhil edilmesi literatüre zenginlik katacaktır.

Ülkemizde gerçekleştirilen mevcut deneysel çalışmalara bakıldığında, çalışmalarda EPOC Emotiv cihazının diğer cihazlara göre daha geç dâhil edildiği görülmektedir. EPOC Emotiv cihazının EEG cihazına göre maliyet bakımından uygunluğu, kurulum süresinin daha kısa sürmesi ve taşınabilir fonksiyonu ile araştırmacıların çalışmalarını daha kolay gerçekleştirmelerini

sağlayacaktır. EEG, Eye Tracking ve EPOC Emotiv dışında GSR, Facial Coding gibi duygusal faktörleri belirlemede etkin rol oynayan yöntemlerin de deneysel çalışmalarda eşzamanlı kullanılması gerekmektedir. Bununla birlikte, deneysel çalışmalarda daha sağlıklı sonuçlar veren fMRI cihazının sadece Tıp Bilimlerinde değil aynı zamanda Sosyal Bilimler alanında da kullanımı için gerekli alt yapı desteğinin sağlanması gerekmektedir. Bu sayede daha sağlıklı deneysel çalışmaların önünün açılacağı ve deneysel çalışmalarla ilgili ülkemizdeki çalışmaların zenginleşeceği düşünülmektedir. Ayrıca deneysel çalışmaların artması için üniversite alt yapılarının en az nöropazarlama şirketlerinin teknolojik alt yapıları kadar desteklenmesi gerekmektedir. Özel sektördeki nöropazarlama şirketlerinin deneysel çalışmalar için bir araştırmacının karşılayamayacağı ücret (30 örneklem: 86.000 TL) talep etmeleri deneysel çalışmaların yapılması için engel teşkil etmektedir. Bu sebeple nöropazarlamanın, ticari faaliyetlerden çok akademik anlamda gelişmesi için bu alt yapının sağlanması gerektiği düşünülmektedir. Buna ek olarak nöropazarlama şirketlerinin yapmış olduğu çalışmalarda yapılan araştırmalar ile ilgili; herhangi bir etik kurul izni, deneylerin yapıldığı ortam, araştırmacının kurgulanması, deneylerin nasıl yapıldığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamakta ve sadece analiz sonuçları fahiş bir ücret karşılığı araştırmacılara sunulmaktadır. Bu durum firmalar açısından ticari bir sır olarak değerlendirilebilir ancak akademik çalışmalara bir destek ya da bu alandaki çalışmaların gelişmesine bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca bu alandaki Lisansüstü programlar yetersizdir. Bu alandaki çalışmaların daha kurumsal olarak yapılabilmesi için yüksek lisans ve doktora programlarıyla birlikte üniversitelerdeki araştırma merkezlerinin açılmasının desteklenmesi bu alanın gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Teknolojinin yaygınlaşarak ucuzlaması ve Türkiye'deki işletmelerin pazarlama araştırmalarına ayırdıkları bütçe oranlarının artması Türkiye'deki işletmeleri daha fazla nöropazarlama araştırması yapmaya özendirilebilecektir. Nöropazarlamanın yaygınlaşması için işletmeler, danışmanlık/araştırma şirketleri ve üniversiteler arasında işbirliği sağlanabilir. Bundan sonraki araştırmalarda, konuyla ilgili yapılan yeni çalışmalar eklenerek bu literatür çalışması genişletilebilir. Böylece bu alandaki teorik çalışmaların eksik yönlerine katkı sağlanarak teorik altyapı güçlendirilebilir, uygulamalı çalışmalar içinde yeni alanlar belirlenerek farklı disiplinlerle ortak çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akan, Ş., (2017), "Havayolu Marka Kişiliği Algısının Yüzyüze Görüşme ve Nöropazarlama Yöntemlerinden EEG İle Karşılaştırılması: Bir Uygulama", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Akan, Ş., (2018), "Yeni Bir Disiplinlerarası Alan Olarak Nöropazarlama Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme", Black Sea Journal of Public and Social Science 1(1): 20-25.
- Akgün, V. Ö., Ergün, G.S., (2016), "Yeni Bir Pazarlama Yaklaşımı Olarak Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Araştırma", Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, Sayı:11, 223-235.
- Akın, M.S., (2014), "Pazarlama Araştırmacıları Perspektifinden Nöropazarlama: Keşifsel Bir Araştırma", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Akın, M.S., Sütütemiz, N., (2014), "Pazarlama Araştırmacıları Perspektifinden Nöropazarlama: Keşifsel Bir Araştırma", Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi, 2(1), 67-83.
- Ariely, D., Berns, G.S., (2010), "Neuromarketing The Hope and Hype of Neuromarketing In Business" Nature, 11, 284-292
- Aytekin, P., Kahraman, A. (2014), "Pazarlamada Yeni Bir Araştırma Yaklaşımı: Nöropazarlama" Journal of Management, Marketing and Logistics, 1(1), 48-62
- Bayır, T., (2016), "Marka Kişiliği Algısının Ölçümünde Anket ve Nöropazarlama Yöntemlerinin Karşılaştırılması", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

- Bayır, T., Yücel, N., Gündüz, K., (2017), "Usability Analysis of E-Government Portal: Eye Tracking Method", International Conference on Multidisciplinary, Science, Engineering and Technology (IMESET'17 Bitlis), Oct 27-29, 2017, Bitlis., 1-6.
- Bayır, T., Yücel, N., Atlı, Y., (2017), "Eye Tracking (Göz İzleme) Yöntemi İle Ürün Yerleştirmenin İncelenmesi: Apple ve Samsung Markalarının Karşılaştırılması", International Conference on Multidisciplinary, Science, Engineering and Technology (IMESET'17 Bitlis), Oct 27-29, 2017, Bitlis., 1-7.
- Bayassavo, A., Kazan, H. (2016), "Gerçek Eylem Olarak Nöropazarlama: Tüketici Davranışları Uygulaması" International Journal of Social and Educational Sciences, 3(5), 71-86.
- Batı, U., Erdem, O., (2015), "Ben Bilmem Beynim Bilir", İstanbul: MediaCat.
- Behremen, C., (2015), "Yiyecek ve İçecek İşletmelerinin Nöropazarlama Faaliyetlerinde Duyusal Algıların Etkisi: Psikonörobioyokimya Perspektifi", Balıkesir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Bilgiç, S., (2014), "A Contemporary Marketing Technique: Neuromarketing", Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Boz, H., Yılmaz, Ö., (2016), "An Eye Tracker Analysis of the Influence of Applicant Attractiveness on Employee Recruitment Process: A Neuromarketing Study", Ecoforum Journal #536 (in press), 153-164
- Boz, H., Yılmaz, Ö., Koç, E., (2016), "Nöromarketing Araçları İşletme Araçlarına Nasıl Uygulanır?", International Human and Nature Sciences: Problems and Solution Seeking Congress, October 7 – 9, 2016 Sarajevo, 153-164.
- Bozoklu, Ç.P., Alkibay, S., (2014), "Nöropazarlama Kapsamında Tv Reklamlarına Yönelik Duygulanım Tepkilerinin Değerlendirilmesi: Yüz Kasları Analizi İle Anket Yönteminin Karşılaştırılması", Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 19. Ulusal Pazarlama Kongresi, (18-22 Haziran 2014 Gaziantep), Gaziantep, 143-150.
- Ceylan, İ.G., Ceylan, H.B., (2015), "Ambalaj Tasarımında Bilinçaltı Mesaj Öğelerinin ve Nöropazarlama Yaklaşımının Kullanımlarının Karşılaştırılması", International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10(2), 123-142.
- Coşkun, P., Yücel, A., (2017), "Kültürel Turizmin Gelişmesinde Nöropazarlamanın Etkisinin Kuramsal Olarak İncelenmesi", I. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, (7-10 Aralık 2017 Mardin), Mardin, 34-46.
- Çevik, R., (2015), "An Awareness Research For Neuromarketing That is A New Scientific Way of Doing Market Research", Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çubuk, F., (2012), "Pazarlamada Uygulamaya Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Nöropazarlama", Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Değirmen, G. C., Şardağı, E., (2016), "Nöropazarlama Uygulamalarının Etik Bağlamında Değerlendirilmesi", Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:25, 140-160.
- Demirtürk, H., (2016), "Nöropazarlama Açısından Bilgilenmiş Kullanıcıların Karar Süreci Üzerinde Koku Etkisinin Ölçülmesi", Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Düzgün, A., (2016), "Nöromarketing Alanında Marka Algısının Elektrofizyolojik Olarak Beyin Osilasyonlarıyla Ölçülmesi: Eeg (elektroensefalografi) Yöntemi Uygulaması", İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Fırat, A., Kömürçüoğlu, F., (2016), "Etkili Bir Reklam İçin Nöropazarlama" Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 17(38), 21-39.
- Giray, C., Girişken, Y., (2013), "Gözün Bilinç Seviyesinde Duyumsaymadığı Uyarıları Beynin Algılaması Mümkün müdür? Nöropazarlama Yöntemi ile Ölçümleme Üzerine Deneysel Bir Tasarım", Kafkas

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 18. Ulusal Pazarlama Kongresi, (19-22 Haziran 2013 Kars/Sarıkamış), Kars, 608-618.

Girişken, Y., (2015)., “Gerçeği Algıla”, İstanbul: Beta.

Göral, F., (2015)., “Nöropazarlama Çerçevesinde Farklı Emosyonel Değerliğe Sahip Uyarıların Bellek Üzerindeki Etkisinin Olaya İlişkin Potansiyeller ve Sahnımlarla Araştırılması”, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gündüz, K., Yücel, N., ve Atlı, Y., (2017), “Nöropazarlama Çerçevesinde Kadına Yönelik Şiddet Temalı Kamu Spotlarının EEG Analizi Yöntemi İle İncelenmesi”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu, (12-14 Ekim 2017 Diyarbakır), Diyarbakır, 234-244.

Kömürçüoğlu, F.,(2016), “Pazarlama İletişim Sürecinin Etkinliğini Arttırmada Nöropazarlama: Bir Alan Araştırması”, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Köylüoğlu, A.S., (2016), “Nöropazarlamada Davranışsal Deneylerle Reklamın Tüketici Üzerindeki Etkisinin Araştırılması”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Lee, N., Broderick, A. J., ve Chamberlain, L., (2007), “What is 'neuromarketing'? A discussion and agenda for future research”. International Journal of Psychophysiology (63), 199-204.

Lindstrom, M., (2008), “Buy-ology”, Optimistik Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, F., (2008), “Göz İzleme ve Pazarlamada Kullanılması Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:2, CÜ 134-147.

Özdoğan, F.B., Tolon, M., ve Eser, Z., (2008), “Nöropazarlama Üzerine Kavramsal Bir Çalışma” Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi, Sayı:3, 1-15.

Özer, D., (2016), “Sigara Karşıtı Kamu Spotlarının Bireyler Üzerindeki Etkisinin Nörogörüntüleme Yöntemiyle Tespit Edilmesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Sadedil, S.N. K., (2016), “Pazarlama Mesajlarının Etkinliği Açısından Geleneksel Pazarlama Araştırmaları İle Nöropazarlama Araştırmalarının Karşılaştırılması; “Sigara Paketleri Üzerindeki Caydırıcı Mesajların, Sigara Kullanma Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Sadedil, S.N. K., Bozkurt, İ., Uraltaş, K.N.T., Taş, C., (2016), “Comparison of Conventional Marketing Researches And Neuromarketing Researches In Regard To The Efficiency Of Marketing Messages”, The Journal of Neurobehavioral Sciences, Vol.3 , Number.3, 2016, 101-109.

Salman, G. G., Perker, B., (2017), “Dünya’da ve Türkiye’de Nöropazarlama Çalışmalarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, 35-57.

Sands, F.Stephen,(2009), Sample Size Analysis for Brain Collection (EEG) Methodologies,White Paper,October 2009. (<http://www.sandsresearch.com/assets/white-paper.pdf>)

Solmaz, I., (2014), “Nöropazarlama Faaliyetlerinde Bilinçaltı Reklamcılık ve Tüketici Algısı Üzerindeki Etkisi”, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Şimşek, A. İ., (2016), “Tüketicilerin Otomobil Markaları Üzerindeki Algılarının Nöropazarlama Açısından Ölçülmesi: Elazığ İlinde Yapılan Deneysel Bir Çalışma”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Taş, B., Şeker, Ş. E., (2017), “Nöropazarlama ve Yönetim Bilişim Sistemler”, YBS Ansiklopedi, 4(2), 12-17.

Tayfun, N.Ö., Öçlü, B., (2005), “Yeşil Pazarlama Uygulamasının Tüketiciler Açısından Algılanmasının Nöropazarlama Tekniği İle Araştırılması”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 95-113.

- Tunalı, S.B., Gözü, Ö., ve Özen, G., (2016), “Pazarlama ve Reklam Araştırmalarında Nöropazarlama Üzerine Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi ve Etik Boyutunun Tartışılması”, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi, 24(2), 1-8.
- Tunç, F. (2017), “Reklamlarda Kullanılan Görsellerin Farkındalık Yaratma Etkisinin Nöropazarlama Açısından İncelenmesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Tüzel, N., (2010), “Tüketicinin Zihnini Okumak Nöropazarlama”, Marmara İletişim Dergisi, Sayı:16, 163-176.
- Uğur, E., (2017), “Retro Pazarlama Uygulamalarının Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisinin Nöropazarlama Açısından İncelenmesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Ural, T., (2008), “Pazarlamada Yeni Yaklaşım Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(2), 421-432.
- Ustaahmetoğlu, E., (2015), “Nöropazarlama Üzerine Bir Değerlendirme”, Business & Management Studies: An International Journal, 3(2), 154-168.
- Utkutuğ, Ç.P., Alkibay, S., (2013), “Nöropazarlama: Reklam Etkinliğinin Psikofizyolojik Tekniklerle Değerlendirilmesi Üzerine Yapılmış Araştırmalarının Gözden Geçirilmesi”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31(2), 167-195.
- Uyar, A., (2016), “Pazarlamanın Yeni Yaklaşımı: Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Bakış”, Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi, Sayı:8, 86-104.
- Valiyeva, T., (2015), “Tüketici Davranışlarını Etkilemede Yeni Bir İletişim Tekniği Olarak Nöropazarlama İletişimi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yılmaz, A.S., Orhan, E.B., Yücel, N., ve Yücel, A., (2016), “Nöropolitika Bağlamında Ülke Liderlerinin Algılanması Üzerine Deneysel Bir Çalışma, Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar”, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yücel, A., Çubuk, F., (2013), “Nöropazarlama ve Bilinçaltı Reklamcılık Yaklaşımlarının Karşılaştırılması” Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 172-183.
- Yücel, A., (2017), “Pazarlama ve Beynin Etkileşimi: Nöropazarlama Deneysel Çalışma Örnekleri”, AL-FARABI 1st International Congress on Social Sciences, (11-14 Mayıs 2017 Gaziantep), Gaziantep, 648.
- Yücel, A., Çubuk, F., (2014), “Bir Nöropazarlama Araştırmasının Deneysel Yolculuğu ve Araştırmanın İlk İpuçları”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2), 133-149.
- Yücel, N., Çubuk, F., (2014), “Nöropazarlama Penceresinden Marka Değeri”, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 25- I, 221-233
- Yücel, N., Çubuk, F., Yücel, A., Yüksel M., ve Çubuk, C., (2014), “Customer Perception Analysis of Stores Within the Framework of Empathic Mind”, WEI International Academic Conference Proceedings, (19-22 Ekim 2014 New Orleans/USA), USA, 47-53.
- Yücel, N., Gündüz, K., (2017), “Bölgesel Kalkınmada Girişimci Kadınların Rolü: Başarılı Kadın Girişimci Örneğinin Eeg Analiz Yöntemi İle İncelenmesi”, Munzur Üniversitesi IV. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, (21-23 Eylül 2017 Tunceli), Tunceli, 1045-1057.
- Yücel, A., ve Gür, Y.E., (2017), “Beyin Müzik İlişkisi: Tüketicilerin Reklam Müziklerine Tepkilerinin Nöropazarlama ile İncelenmesi”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu, (12-14 Ekim 2017 Diyarbakır), Diyarbakır, 212-233.
- Yücel, A., Gür, Y. E., Coşkun, P., (2017), “Trafik Kazaları Temalı Kamu Spotlarının Nöropazarlama Kapsamında EEG Analizi Yöntemi İle İncelenmesi”, 3. International Congress on Economics and Business , (19-23 Mayıs 2017 Novi Sad\Serbia), Serbia, 30.

- Yücel, A., Orhan, E. B., Yücel, N., Yılmaz, A.S., Şimşek, A. İ., ve Çubuk, F., (2015), “A Neuropolitic Experiment on State Leaders on the Grounds of Power, Charisma, Trust and Peaceability”, The WEI International Academic Conference, (8- 10 Haziran 2015 Harvard, USA), USA, 22-28.
- Yücel, A., Özdemir F, Gür, Y.E., (2017), “Şehirlerin Algılanması Üzerine Nöro-Deneyimsel Bir Tasarım”, I. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, (7-10 Aralık 2017 Mardin), Mardin, 111-134.
- Yücel, N., Yücel, A., Yılmaz, A.S., Çubuk, F., Orhan, E. B., ve Şimşek, A. İ., (2015), “Coffee Tasting Experiment From the Neuromarketing Perspective The WEI International Academic Conference”, (8- 10 Haziran 2015 Harvard, USA), USA, 29-35.
- Yücel, A., Gülter, E., Şimşek, A. İ., Doğan, D., (2016), “A Neuro-Experimental Design on Cognition of Cities”, The 2016 WEI International Academic Conference Proceedings Boston, USA, 42.
- Yücel, A., Yılmaz, A.S., (2016), “Sosyal Bilimlerde Deneysel Çalışma Aracı Olarak Nöromarketing ve EEG Kullanımı”, Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Zaltman, G., (2000), “Consumer Researchers:Take A Hike?”, *Journal of Consumer Research*, 26(3), 423-428.
- <http://www.medicana.com.tr/formlar/eegnedie.aspx> Erişim Tarihi: 01.04.2016.
- <http://www.usasabah.com.tr>, Erişim Tarihi: 03.05.2016.
- <http://www.nmsba.com/ethics>, Erişim Tarihi: 01.06.2016.
- <http://www.iktisadiyat.com/2012/06/08/yuz-ifadesikodlama>, Erişim Tarihi: 14.06.2016.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 179-197, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 28.05.2018 **Kabul Tarihi:** 12.06.2018

ÖZEL TASARRUFUN BELİRLEYENLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

The Determinants Of Private Savings: The Case Of Turkey

Burcu ÖZCAN¹

Ayşe Esra PEKER²

ÖZ

Ülke ekonomilerinin yatırım- tasarruf eşitliğini sağlamaları ülkenin iç dengesi açısından oldukça önemlidir. Ancak Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkede, tasarruf miktarının yatırımların altında kaldığı ve tasarruf açığı sorununun kronikleştiği görülmektedir. Tasarruf açığının yaşanması ülkenin yatırım yapabilmek için uluslararası finans kaynaklarına kaymasına neden olmaktadır. Bu durum ülkenin dışa bağımlılığını artırmasının yanı sıra dış finans kaynaklarından gelen para nedeniyle ülke parasının değerlenmesine, cari açık oranının artmasına ve ülkenin uluslararası arenada güç kaybetmesine yol açmaktadır. Dışa bağımlılığın artması ülkenin dış kaynaklı krizlere olan hassasiyetini de artırmak da ülkeyi ekonomik risklere açık hale getirmektedir. Bu bağlamda tasarruf olgusunun belirleyicilerinin ele alınması Türkiye gibi ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, 1985-2014 dönemleri arasında özel tasarruflar ile tasarruf belirleyenleri arasındaki ilişkinin Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi ile sınanması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, enflasyon oranındaki azalışların, kamu tasarruf oranı ve yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışların özel tasarrufları azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Tasarruf, tasarrufun belirleyenleri, ARDL eşbütünleşme testi.

ABSTRACT

That country economies provides the equation of investment-saving is highly important in terms of internal balance of country. However, in many developing countries like Turkey, it is seen that the amount of saving remains under investments and that the problems with saving deficit becomes chronic. That saving deficit is experienced leads country to go toward international financial resource to be able to invest. Besides that this case increases foreign-dependency of a country, due to the currency inflowing from foreign financial resources, it is seen that country currency revalues, increases current deficit rate, and causes country to lose power in international arena. The increase of foreign dependency also increases the sensitivity of country to exogenous crises and makes it open to economic risks. In this context, dealing with the determinants of the phenomenon saving has a great importance for the countries like Turkey. In this study, it is aimed to test the relationship between private savings and socioeconomic determinants by means of co-integration test, developed by Pesaran et al. (2001), in the range of the period 1985-2014. The results obtained are in the direction of that the decrease in the inflation and increase in public saving rate and elderly dependent population rate reduce private savings.

Keywords: Domestic Saving, determinants of saving , ARDL co- integration test.

1. GİRİŞ

Yatırımların finansmanı tasarruflar ile sağlandığından ekonomik kalkınma için ekonomilerde tasarruf düzeyi büyük önem arz etmektedir. Özellikle sermaye piyasalarının yeterince gelişmediği ülkelerde yatırım ve kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesi ulusal tasarruf düzeyine bağlıdır. Dışa açık küçük ekonomilerde uluslararası sermaye piyasalarıyla yeterli bütünleşme sağlanamadığından ulusal tasarruf ve yatırımlar birbiriyle oldukça ilişkilidir. Yüksek tasarruf açığı sorunu, yatırımların büyük bir kısmının dış tasarruflar ile finanse edilmesini zorunlu kılmakta ve cari işlemler açığını arttırmaktadır. Özellikle portföy yatırımları şeklinde ülkeye giren kısa vadeli sermaye akımlarından oluşan dış tasarruflar ise ekonomiyi dışsal şoklara maruz bırakarak ekonomik kırılganlıklara sebep

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat ABD, ELAZIĞ bozcan@firat.edu.tr

² Dr. Öğr. Üys., Fırat Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat ABD, ELAZIĞ esrapeker@firat.edu.tr

olmaktadır. Oynaklığı son derece yüksek olan kısa vadeli sermaye akımları, iktisadi açıdan kötüye gidiş anında ülkeyi terk ederek mevcut durumun daha da kötüleşmesine ve ülkenin kriz sürecine dahi girmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle cari açığın finansmanında yabancı sermayeye aşırı bağımlılık, sermaye girişlerindeki ani azalış ya da çıkışlar karşısında, iç talepte büyük çaplı düşmeye ve büyümede daralmaya sebep olarak ekonomide beklenmeyen olumsuzluklar yaşanmasına neden olabilmektedir. “*Cari Açık= Yatırım-Tasarruf*” şeklinde tanımlanan cari hesap özdeşliğinde, yabancı tasarruflara bağımlılığı azaltmak ve yüksek sürdürülebilir büyüme oranlarını elde etmek ancak ulusal tasarrufların artırılmasına bağlıdır (Rijckeghem ve Üçer, 2008). Cari açık denklemi aşağıda verilmektedir;

$$NX = (S - I) + (T - G) \quad (1)$$

Yukarıdaki şekilde ifade edilen denklemin sağ tarafından yer alan ilk ifade, özel kesim net tasarrufunu ifade etmektedir. Eğer $S = I$ ise tasarruf-yatırım eşitliği sağlanmakta, yatırımlar tasarruflardan daha fazla ise tasarruf açığı söz konusu olmaktadır. Bir başka ifade ile mevcut tasarruflar yatırımları karşılayamamaktadır. Tam tersi bir durum olan tasarrufların yatırımlardan büyük olması durumunda ise ekonomide tasarruf fazlası oluşmaktadır. Denklemin sağ tarafında yer alan ikinci ifadede ise, kamu kesimi dengesi verilmektedir. Bu oluşumda eğer kamu harcamaları (G), kamu gelirlerinden (T) büyük ise bütçe açık vermekte, tersi durumun geçerli olması durumunda yani kamu gelirleri kamu harcamalarından büyük ise bütçe fazlası oluşmaktadır. Denklemin sol tarafı (NX) ise dar anlamda cari açığı ya da geniş anlamda ise net ihracatı temsil etmektedir. Bir ekonomide yatırımların tasarruflardan ve/veya kamu harcamalarının vergilerden fazla olması durumunda ülkede cari açığı oluşturmaktadır. Türkiye örneği üzerinde düşünüldüğünde; tasarruf açığı, beraberinde bütçe açığına ve cari açığı da getirdiğinden “*Üçüz Açık*” denilen problem ile karşılaşmaktadır ki bu durum Türkiye için kronik bir sorun haline gelmiştir.

Bir ülkede sürdürülebilir büyümenin sağlanması için yatırımların finansmanının sağlanması, yurtdışı finansmana bağımlılığın azaltılması, sürdürülebilir iktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi ve bahsedilen sorunlarla karşılaşılması için yurtiçi tasarrufları yeterli ve istikrarlı hale getirmeye yönelik kamu politikalarının hükümetler tarafından önemle ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda tasarruf-yatırım açığına neden olan faktörlerin incelenmesi ve sürdürülebilir büyümeye olan etkisinin ortaya konulması ülke ekonomisinin yönetimi açısından oldukça önemli bir konudur. Nitekim, 2008 Küresel Finansal Krizi sonrasında Türk Hükümeti tarafından alınan önlemler ve teşviklerde yurtiçi tasarrufların artırılması temel amaçlardan birisi olarak ele alınmıştır. Ulusal tasarrufların oldukça büyük bir kısmını oluşturan kamusal tasarrufları belirleyen faktörler üzerine 19. yüzyıldan itibaren yapılan çalışmalar sonucunda bu konudaki nitelikli yayın sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir (Sancak & Demirci, 2012:160-161).

Bu çalışmada, Türkiye'nin ulusal tasarruflarına yönelik değerlendirmeler yapılması amaçlanmıştır. Çalışma teorik ve ampirik olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Teorik kısımda tasarruf kavramına ve konuya yönelik teorik yaklaşımlara, ayrıca tasarruf düzeyinin temel belirleyicilerine yer verilmiştir. Çalışmanın ampirik kısmında ise 1985-2014 dönemleri arasında özel tasarruflar ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem etkileşim sorgulanmıştır. Çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL eşbütünleşme testi uygulanarak Türkiye'de özel tasarruf düzeyinin belirleyicileri ampirik olarak sorgulanmıştır. Türkiye'deki ulusal tasarruf düzeyi ile temel belirleyicileri arasındaki bu ilişkinin değerlendirildiği ampirik çalışma sayısının az olması bu çalışmayı özgün kılmakta ve çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Teorik Çerçeve ve Tasarruf Kavramı ve Yaklaşımları

Tasarruf kavramı, kullanılabilir gelirin tüketimden arta kalan kısmı şeklinde tanımlanabilmektedir. Tasarruf, ulusal ve yabancı tasarruf olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Ulusal tasarruf, ekonominin yeni sermaye oluşum kapasitesini belirlediğinden önemli bir makroekonomik ölçüt olarak kabul edilmektedir. Ulusal tasarruf kamu sektörü ve özel sektörü tasarruflarından ibaret olup

ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Yabancı tasarruf ise dış kaynaklı finans kaynaklarından temin edilmekte kısa ya da uzun vadeli yabancı sermaye şeklinde ülke ekonomisine dahil olmaktadır.

Ulusal tasarruf kapsamında yer alan özel sektör tasarrufları (S_{PRI}), hanehalkı sektörü (S) ve iş alemleri sektörü tasarruflarının (UCP) toplamına eşit olmakta ve aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$S_{PRI} = S + UCP \quad (2.1)$$

Özel sektör tasarruflarını oluşturan hanehalkı tasarrufları, hanehalkı kullanılabilir gelirinden hanehalkı tüketim harcamalarının çıkarılması sonucu elde edilmektedir. İş alemine ait tasarruflar ise, dağıtılmayan kurum kârları ile sabit sermayeye ait amortismanın toplamından oluşmaktadır. Aynı şekilde özel sektör tasarruflarını oluşturan kamu tasarrufu (S_G), kamunun gelirlerinden kamu giderlerinin çıkarılması sonucunda elde edilmektedir. Kamunun temel gelir kaynağı ise vergiler olup vergi gelirleri kurumlar vergisi, gelir vergisi ve sosyal güvenlik kesintileri toplamından oluşmaktadır. Kamu harcama kalemleri ise hükümet alımları (G), transfer ödemeleri (TR) ve faiz ödemeleri (N) toplamından oluşmakta olup aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$S_G = T - (G + TR + N) \quad (2)$$

Ekonomilerin kamu tasarrufunu arttırmak için bütçe fazlasına ihtiyaç duymaktadır. Bütçe fazlası oluşturmak içinse vergi gelirlerini artırıcı politikalara başvurulmaktadır. Ancak o zaman kamu tasarruflarını arttırmak mümkün olmaktadır. Ancak vergi oranlarındaki artış kamu gelirlerini artırdığı gibi aksi şekilde özel sektörün kullanılabilir gelirinin azalmasına ve dolaylı olarak özel tasarruf düzeyinin düşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda oluşturulacak politikaların olumlu ve olumsuz etkilerinin kapsamlı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tasarrufun amacı, tüketicinin birikimini artırarak, tüketimini zamana yaymasıdır. Bu anlamda ekonomiler ve tüketiciler açısından tasarruf gelecek dönemdeki tüketim seviyeleri korumak yada arttırmak için kilit rol oynamaktadır. Örneğin, artan tasarruf düzeyinin sermaye stokunu artırmasıyla ülkede üretim kapasitesinin ve istihdamı düzeyinin artırması söz konusudur. Bireyler açısından tasarrufların artması değerlendirildiğinde gelecekte sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlar için fon kaynağı oluşturmasına katkı sağlamaktadır (Kim, 2010). Ayrıca yatırımların finansmanı tasarruflar ile sağlandığından ekonomik kalkınma açısından tasarruf düzeyi oldukça önem arz etmektedir. Özellikle sermaye piyasalarının yeterince gelişmediği ülkelerde, yatırım ve kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesi, ulusal tasarruf düzeyine bağlı olmaktadır. Dışa açık küçük ekonomilerde, uluslararası sermaye piyasalarında yeterli bütünleşme sağlanmadığından, ulusal tasarruf ve yatırımlar arasında yüksek derecede korelasyona bulunmaktadır. Bu nedenle, ulusal tasarruflardaki artış, yatırımı ve dolayısıyla büyümeyi arttıracığı için gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin elde edilmesinde önemli role sahip olan tasarruf düzeyi, ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak da değerlendirilmektedir (Farhan ve Arkam, 2011).

İktisadi karar birimleri tüketim ve tasarruf kararlarını eş anlı bir şekilde zamanlararası bir çerçevede almaktadır. Bireylerin tasarrufları, tüketimlerini zamana yayarak yaşamlarının farklı dönemleri arasında kaynakları değiştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu durum, tasarrufların da zamanlararası bir çerçevede karşılaştırıldığı ve tasarrufun ertelenmiş bir tüketim şeklinde ele alınabileceğine işaret etmektedir (Matur vd., 2012). Kısacası, rasyonel bireyler, tasarruf kararlarını ileriye yönelik zamanlararası fayda maksimizasyonu elde etmek için almaktadırlar.

Ekonomik büyümeye katkısı açısından tasarrufun rolüne “*Büyüme ve Kalkınma İktisadi*” yazınında büyük ölçüde yer verilmektedir. Örneğin, Klasik iktisatçılar tasarruf düzeyinin artırılmasının sermaye birikimine yol açarak büyümeyi tetikleyeceğini ileri sürmektedir. Ayrıca tam istihdam varsayımına dayalı olarak tasarruf-yatırım eşitliğinin kendiliğinden sağlanacağını da belirtmektedirler. Keynesyen teoride ise tasarruf, kullanılabilir gelirin tüketimden artı kalan kısmı olarak tanımlanmakta, gelir düzeyi arttıkça hem tüketim, hem de tasarruf düzeyinin yükseleceği ifade

edilmektedir. Fakat, gelir artışına paralel olarak tüketime ayrılan pay azalırken, tasarrufa ayrılan pay ise artış göstermektedir.

Harrod (1939) ve Domar (1946) tarafından geliştirilen Post-Keynesyen büyüme modellerinde ise tasarruf oranındaki artış ülkenin ekonomik büyüme oranında sürdürülebilir bir artış elde etme yeteneğinin zeminini hazırlayan temel bir faktör şeklinde ele alınmaktadır. Solow (1956) ve Swan (1956) tarafından hazırlanan Neo-klasik büyüme teorisinde ise, tasarrufun uzun dönemde sadece seviye etkisine sahip olduğu fakat büyüme etkilerine sahip olmadığı vurgulanmaktadır. Bu teoride durağan denge büyüme oranı yapısal demografik değişkenlere ve teknolojik ilerlemeye bağlıdır. Yakın döneme ait Endojen büyüme teorisi (Barro ve Sala-i-Martin, 1997; Lucas, 1988; Rebelo, 1991; Romer, 1986) ise ulusal tasarruf ve uzun dönemli ekonomik büyüme arasında varsayılan pozitif ilişkiyi tekrarlamaktadır.

Tüketim ve tasarruf ile ilgili yazında Friedman (1957) tarafından geliştirilen “Sürekli Gelir Hipotezi” ile Ando ve Modigliani (1963) tarafından geliştirilen “Ömür Boyu Gelir Hipotezi” yaklaşımları dikkat çekmektedir. Sürekli Gelir Hipotezi’nde, tasarrufun belirleyeni olarak geçici ve sürekli gelir şeklinde bir ayırım yapılmaktadır. Sürekli gelir, planlanan bir dönem boyunca uzun dönem gelir beklentisi olarak, geçici gelir ise, cari ve sürekli gelir arasındaki fark şeklinde tanımlanmaktadır. Gelirdeki geçici değişikliklerin tüketim ve tasarruf düzeylerinde önemli bir etkiye sahip olamayacağı da ileri sürülmektedir. Ömür Boyu Gelir Hipotezi’nde ise, rasyonel bireylerin yaşamları boyunca gelirlerinin bugünkü değerinin sabit bir yüzdesini tüketim düzleştirmesi güdüsü ile tükettikleri ifade edilmektedir (Matur vd., 2012). Rasyonel ekonomik birimler, zamanlararası fayda maksimizasyonuna dayalı olarak tasarruf etmekte ve bu nedenle tasarruf, ertelenen bir tüketim şekli olarak görülmektedir. Bireyler tüketimlerini tüm zamana yayarak düzleştirme yoluna giderlerken, kötü günde tüketim yapabilmek için iyi günde tasarruf yaptıkları kabul edilmektedir (Özcan ve Günay, 2012). Kısacası bu yaklaşımda kişiler hayatlarının çalışma döneminde, emeklilik dönemine kıyasla daha fazla gelir elde etmekte, böylece emeklilik döneminde tüketimin geliri aşan kısmını finanse etmek için yaşamlarının çalışma döneminde pozitif tasarrufta bulunmaktadırlar. Bir diğer ifade ile tüketim düzleştirmesi yaparak gelirlerinde ömürleri boyunca meydana gelen dalgalanmanın tüketim düzeyleri üzerindeki etkisini gidermeyi amaçlamaktadırlar.

3.TASARRUF DÜZEYİNİN BELİRLEYENLERİ

Tasarruf üzerine teorik ve ampirik araştırmalar, genellikle tasarrufların temel belirleyeni hükümet politikası değişkenleri, finansal değişkenler, gelir ve büyüme değişkenleri, demografik değişkenler, belirsizlik ölçüleri ve dışsal değişkenler başlıkları altında gruplandırmaktadırlar. Bu bölümde tasarruf düzeyinin belirleyeni kısa şekilde özetlenmiştir.

Hükümet Politikaları: Hükümetler maliye politikası ile tasarruflara gelir ve harcamalar yoluyla yön vermektedir. *Ricardocu Denklik Hipotezi*’ne göre kamu tasarruflarındaki sürekli artış, özel tasarruflardaki düşüşle tamamen bertaraf edilecek ve nihayetinde ulusal tasarruf değişmeyecektir. Bu yaklaşıma göre hükümetin harcamalarını vergi ya da borçlanma ile finanse etmesi arasında fark bulunmamaktadır. Örneğin hükümet, harcamaları için bono ihraç ederken bireyler hükümetin borçlanmasını karşılayabilmek amacıyla gelecekte vergi artışlarına başvuracağını öngördükleri için cari dönemde aynı miktarda tasarruf düzeylerini artırmaktadır (Özcan ve Özcan, 2005). Ancak bu yaklaşımda, sermaye piyasalarının mükemmel olduğu ve tasarruflar üzerindeki etkinin belirsiz olmadığı varsayılmaktadır. Söz konusu bu varsayımların sağlanmadığı durumda kamu ve özel tasarruflar arasında birebir oranında ikameden bahsedilemeyecektir (Athukorala ve Sen, 2004). Yapılan çalışmalarda ise özel ve kamu tasarruflarının tam ikame olmadıkları, kamu tasarruflarının özel tasarrufları kısmen dışladığı büyük ölçüde ortaya konmuştur (Nwachukwu ve Egwaikhide , 2007).

Sosyal güvenlik primleri: Bir diğer önemli mali değişken ise, sosyal güvenlik primleridir. Türkiye için sosyal güvenlik primleri, sosyal güvenlik sistemine kayıt zorunlu olduğundan, zorunlu bir tasarruf aracı olarak kabul edilmektedir. Sosyal güvenlik primlerindeki artış, özel tasarruf

hesaplarından kamu tasarrufu hesaplarına doğru bir kaymanın yaşanmasına neden olabilmektedir. Ancak Türkiye’de kayıt dışının yüksek olması ve kayıt dışının engellenebilmesi için sosyal güvenlik sistemine kayıt olunması zorunlu hale getirilmiştir. Ancak bu zorunluluğa rağmen, sosyal güvenlik primlerinin oranındaki artış bireyler tarafından emeklilik sistemine atfedilen önemdeki artışı da yansıtabilmektedir. Bu bağlamda, uzun vadeli tasarruflara yönelik ilgiden bahsedilmektedir. Bu durumda, sosyal güvenlik primlerinin oranı ve özel tasarruflar arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir (Matur vd., 2012).

Gelir ve Büyüme Değişkenleri: Modigliani (1986) tarafından geliştirilen Ömür Boyu Gelir Hipotezi çerçevesinde birey bütçe kısıtı altında faydasını maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Bütçe kısıtı, cari dönemdeki net değer ile gelecek dönemde elde edilecek gelirlerin beklenen bugünkü değerleri toplamına eşittir. Bu durumda Ömür Boyu Gelir Hipotezi, bireylerin tüketim düzeylerinin, yaşamları boyunca elde edecekleri gelir düzeylerine ilişkin beklentilerine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bireyin gelirinin yaşamı boyunca dalgalanmalar gösterdiği dikkate alındığında, bu durum öncelikle tasarruf yapma gereğini beraberinde getirmektedir. Böylece yaşamı boyunca istikrarlı bir tüketim düzeyine sahip olabilmek için birey gençlik döneminde tasarruf etmekte ve yaşlılık ile çocukluk dönemlerinde ise birikmiş tasarruflarını kullanmaktadır (Nwachukwu ve Egwaikhide, 2007). Bu çerçevede ülkedeki ekonomik performansın iyileşmesine dayalı olarak artan kişi başı gelir, bireyin yaşamı süresince elde edeceği kaynakları da artıracığından gençlik döneminde yapılan tasarruflar da artmaktadır. Öte yandan Sürekli Gelir Hipotezi’ne göre ise ekonomik büyüme ile birlikte bireyler gelecekteki sürekli gelirlerinin artacağı düşüncesiyle hareket ederek cari dönem tüketimlerini artırabilmektedir (Özcan ve Özcan, 2005). Dolayısı ile kişi başı gelir ya da ekonomik büyüme değişkenleri ile tasarruf düzeyi arasındaki ilişki bu iki teoriden hangisinin ağır bastığına dayanmakta olup pozitif ya da negatif olabilmektedir

Finansal Değişkenler: Tasarruf davranışı ile ilgili önemli finansal değişkenlerden bir diğeri ise reel faiz oranıdır. Fakat teorik açıdan reel faiz oranlarının tasarruflar üzerindeki etkisi, birbirine zıt gelir ve ikame etkileri nedeniyle belirsizdir. İlk olarak, reel faiz oranındaki bir artış gelecekteki gelir akımlarının bugünkü değerini azaltarak tasarruflar üzerinde negatif etkiye yol açmaktadır (gelir etkisi). Fakat aynı zamanda bu durum, tasarrufların net getirisini de arttırmakta ve tasarrufları bugün için daha cazip kılmaktadır. Başka bir ifade ile tüketimin ertelenmesine yol açmakta ve tasarruflar üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmaktadır (ikame etkisi) (Matur vd, 2012). Bu nedenle reel faiz oranlarının net etkisi bu iki zıt etkinin nispi ağırlığı tarafından belirlenmektedir. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde ikame etkisinin baskın olması nedeniyle reel faizler ile tasarrufların pozitif ilişkiye sahip olduğu savunulmaktadır (Nwachukwu ve Egwaikhide, 2007).

Finansal gelişme: Finansal gelişme ulusal likidite kısıtını gevşetecek şekilde kredi imkânı sunmaktadır. Bu durumda tasarruflar, daha fazla kredi imkânı sunulmasından ötürü cazibesini kaybetmektedir (Keho, 2011). Diğer taraftan eğer borçlanma kısıtı sıkı ise, hanehalkı büyük çaplı borçlanmaya başvurmadan ev, araba vs. satın alımı için tasarruf edecektir (Özcan ve Günay, 2012). Ayrıca finansal gelişme açıklananın tersine tasarruf düzeyinin artmasına yardımcı da olabilmektedir. Çünkü finansal gelişme sadece banka fonları ve araçlarının bulunabilirliğinde bir artışa işaret etmemekte, aynı zamanda tasarruf enstrümanlarının çeşitliliğinde bir artışa da işaret etmektedir. Derinleşen bir finansal sistemin insanların tercihleri, riskten kaçınmaları ve gelir profilleri ile yeterince uyumlu alternatif tasarruf araçları sağlama yeteneğine de sahip olması gerekir. Bankaların sürdürülebilirliği için hanehalkının finansal sisteme katılma isteğini de arttırması gerekmektedir (Schmidt-Hebbel ve Serven, 2002). Derinleşmiş finansal piyasalar ve sağlam finansal kurumlar, tasarruf ve yatırım fırsatlarının zenginleşmesine yol açacaktır. Tasarrufların toplanarak yatırımlara kanalize edilmesinde aracı görevi üstlenen para ve sermaye piyasalarının yeterince gelişmiş olduğu ülkelerde tasarruf düzeyinin de yüksek olduğu söylenebilir. Çünkü çok sayıda farklı finansal enstrümanın varlığı sayesinde tasarrufla bulunmanın cazibesi artacaktır. Finansal piyasaların gelişimiyle sermaye artacak, bireylerin riskleri dağıtılacak ve tasarruflar artacaktır. Finansla ilgili bir diğer kanal ise, finansal liberalleşmedir. Finansal liberalleşme, daha etkin bir finansal piyasa ortamı sağlayarak büyüme üzerinden tasarrufları etkileyebilir. Tasarruf ve büyüme uzun dönemde yüksek

korelasyona sahiptir. Bu nedenle, finansal liberalleşme daha yüksek büyüme oranları ile tasarruflar üzerinde dolaylı bir uzun dönem etkisine neden olabilir.

Demografik Değişkenler: Nüfusun yaş dağılımı, bağımlılık oranı, yaşam beklentisi, emek gücüne katılım oranı, kadının işgücüne katılım oranı ve kentleşme oranı tasarruf düzeyini etkileyen başlıca demografik faktörlerdir. Ömür Boyu Gelir ve Sürekli Gelir Hipotezleri kapsamında tasarruf oranı demografik yapıya bağlıdır. Bu çerçevede genç ve emekli yaş grubunun düşük ya da herhangi bir gelire sahip olmaması dolayısıyla negatif tasarruf yaptıkları kabul edilmektedir. Bu nedenle 15 yaş altı ve 64 yaş üstündeki nüfusun işgücüne oranını ifade edilen “*bağımlılık oranı*” tasarrufla negatif ilişkilidir. Diğer taraftan, daha yüksek genç bağımlılık oranı ise, tasarruf ve tüketim davranışı üzerinde iki etkiye sahip olabilir. Bu çerçevede örneğin çocuk bakımı için ailelerin tüketimleri artabilir ya da çocukların eğitimi şeklinde geleceğe döneme ait masrafların karşılanması için tasarruf eğilimleri artabilir (Farhan ve Arkam, 2011).

Kentleşme oranı: Bir diğer demografik değişken ise kentleşme oranıdır. Kentsel alanda yaşayan insanların toplam nüfus içerisindeki payı arttığında tasarruf düzeyinin azalması beklenmektedir. Çünkü artan kentleşme ihtiyatı güdülerle tasarruf ihtiyacını azaltmaktadır. Diğer taraftan kırsal toplumlarda gelir düzeyinde görülen yüksek oynaklık ihtiyatı tasarruf düzeyini de arttırmaktadır (Özcan ve Günay, 2012). Yaşam beklentisindeki değişiklikler de, aktif çalışma ve çalışmama dönemlerinin nispi süresini değiştirebildikleri için tasarruf kararlarını etkileyecektir. Doğumda beklenen ortalama yaşam süresinin uzaması tasarruf düzeyi üzerinde negatif etkiye yol açmaktadır.

Makroekonomik ve Politik İstikrar: Enflasyon gelecekte elde edilecek gelirle ilgili belirsizlik doğurmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek ve değişken enflasyon oranı beklenen enflasyon oranının ve belirsizliğin yüksek olmasına yol açarak tasarrufları artırabilecektir. Belirsizliğin varlığı, olası istenmeyen gelişmeler durumunda gelire sahip olabilmek amacıyla riski sevmeyen seçmenlerin ihtiyatı güdülerle tasarruf yapmasını sağlamaktadır. Bu durumda enflasyonun düşmesi ve istikrarlı olması, geleceğe ve elde edilecek gelire ilişkin belirsizliğin giderilmesini sağladığından tasarruf oranını düşürecektir (Nwachukwu ve Egwaikhide²⁰⁰⁷). Diğer taraftan enflasyon tasarrufları reel servet aracılığıyla da etkileyebilmektedir. Örneğin bireylerin geliriyle bağlantılı olarak belli bir düzeyde servet ya da likit varlık hedeflemeleri durumunda, tasarruflar enflasyonla birlikte yükselmektedir (Athukorala ve Sen, 2004). Benzer şekilde, bireyler için belirsiz bir ekonomik çevre oluşturan politik istikrarsızlığın da tasarruflar üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu söylenebilir (Özcan, vd. 2003).

Dışsal Değişkenler: Ticaret hadleri ve dış borçlar önemli dışsal değişkenlerdir. Dış ticaret haddi ve özel tasarruflar arasındaki ilişki Harberger-Laursen-Metzel hipotezine dayalı olarak açıklanmaktadır. Harberger-Laursen-Metzel hipotezi, tüketicilerin miyop olduklarını varsayarak dış ticaret hadlerindeki kötüleşmenin reel geliri ve dolayısıyla tasarrufları olumsuz etkileyeceğini ileri sürmektedir. Dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, ulusal malların fiyatının yabancı malların fiyatına kıyasla düşmesini ifade edip ulusal geliri ve dolayısıyla tasarrufları azaltacaktır. Diğer taraftan ileriye dönük bireyler varsayımından hareket edildiğinde ise, değişken ve belirsiz olan geleceğe döneme ait gelirlerin varlığı altında tüketimlerini istikrarlı kılmayı amaçlayan bireylerin tasarrufları, dış ticaret hadlerinden farklı şekilde etkilenebilecektir. Bu durumda dış ticaret hadlerindeki değişimin sürekli ya da geçici olup olmaması önem taşımaktadır. Dış ticaret hadlerindeki kötüleşme geçici ise, ulusal malların satın alma gücünün düşmesi neticesinde bireyler reel tüketim düzeyini koruyabilmek için harcamalarını artıracaktır. Dış ticaret hadlerindeki kötüleşme sürekli olduğunda ise, belli bir düzeyde yaşam standardını gelecekte de sürdürmek isteyen bireyler cari dönem tasarruflarını artırmayı tercih edecektir (Athukorala ve Sen, 2004). Dış borçların yükselmesi ise, gelecekteki vergi yükünün artacağı beklentisi nedeniyle tüketim harcamalarını azaltırken tasarrufları teşvik edecektir. Ancak dış borçlarla birlikte ekonomik performansın kötüleşmesi sebebiyle dışarı sızan ulusal tasarruflar nedeniyle toplam tasarruflar azalacaktır (Değirmen ve Şengönül, 2012).

4. TÜRKİYE'DE TASARRUFUN SEYRİ

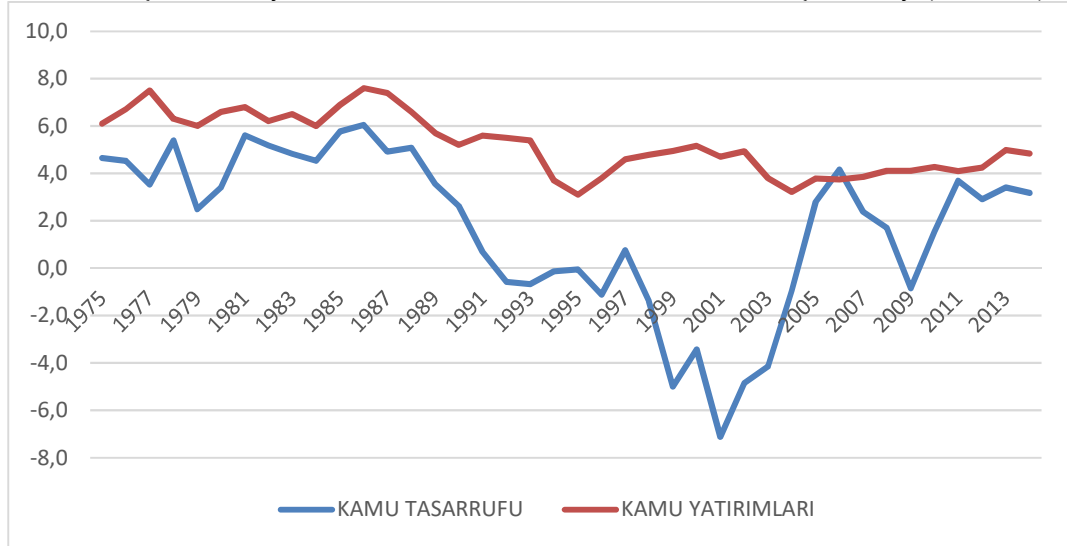
Tüketim davranışlarındaki hızlı değişim, ulusal krizlerin sayısının artması ve küreselleşmeyle birlikte uluslararası krizlerin etkilerinin hızlı bir şekilde yayılması ekonomilerin tasarruf konusuna daha dikkatli eğilmesini zorunlu kılmıştır. Sürdürülebilir bir büyüme için yatırımların sayısının artırılması, sermaye malları üretim kapasitesinin genişletilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda kaynak oluşturan tasarruf birikiminin sağlanması, ülke ekonomileri için büyük önem arz etmektedir (Sancak & Demirci, 2012:160).

Kalkınma ve büyümenin temelini oluşturan unsurlardan biri olan tasarrufların artırılması için maliye politikası araçları kullanılarak uzun dönemde üretim artışı yaratılmaya çalışılmaktadır. Maliye politikaları ile tasarruf açığının kapatılamaması durumunda ülkenin ekonomik krizlere karşı kırılganlığı artmaktadır. Maliye politikalarının tasarruf yetersizliğinin kapatamaması durumunda ise ülkeler yatırım kaynağı olarak dış finansmana başvurmakta, ithal tasarruflara bağlı olarak sermaye hareketlerine olan bağımlılıklarını artırmaktadır. Döngüsel bu sorun ise makroekonomik dengenin bozulmasına ve daha büyük bir sorunsala dönüşmesine neden olmaktadır (Karabulut, 2017:178). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kronik hale gelen tasarruf açığının ortaya koyulabilmesi için dönemsel olarak tasarruf değerlerinin irdelenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de tasarrufların seyri incelendiğinde 2001 yılının önemli bir kırılım noktası olduğunu söylemek mümkündür. Şubat 2001 finansal krizi, Türkiye'de önemli bir ekonomik daralmanın yaşanmasına neden olmuş ve çok boyutlu dönüşümlere neden olmuştur. Krizin maliyetini azaltmak için geniş kapsamlı mali destek paketleri oluşturulmuştur. 2011 yılında yaşanan bir diğer küresel krizi ise başarılı bir şekilde yöneterek yüksek büyüme rakamları ile atlatan Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir büyümesini devam ettirebilmesi için tasarruf açığı sorununu göz ardı etmemesi gerekmektedir.

Türkiye'de tasarruf yatırım dengesinin belirlenmesinde kamu politikalarından başlanması gerekmektedir. Bu bağlamda kamu tasarrufları ve kamu yatırımları yol gösterici olmaktadır. Türkiye'de kamu tasarruf ve yatırımlarının GSYİH'daki payı Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil-1 Türkiye'de Kamu Tasarruflarının ve Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (1975-2014)

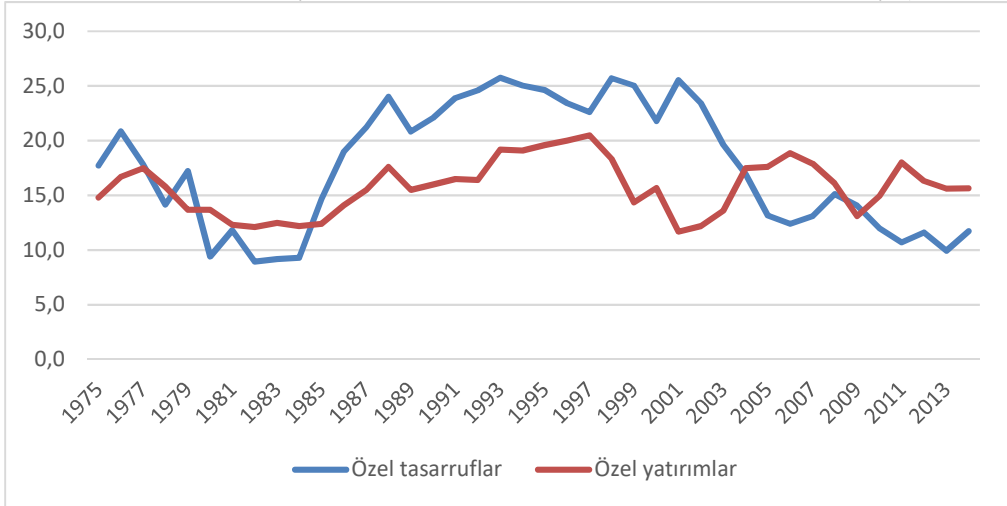
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı,, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1975-2014)

Şekil 1'de görüldüğü üzere Türkiye'de kamu tasarruf değerlerinin her zaman kamu yatırım değerlerinin altında kaldığı görülmektedir. Bu durumun tek istisnası 2006 yılı olmuş ve kamu sürekli tasarruf açığı vermiştir. 1980 yılında Türkiye ekonomi politikası olarak benimsenen dışa açılma süreci yabancı sermaye girişinin artması ile kamu yatırımlarının artmasında etkin rol oynamıştır. Öyle ki bu artış 1986 yılında yatırım oranını 7.6'lara yükselmesine neden olmuştur. Bu sürecin bir

maliyeti olan borç yükü kamuda yatırımların azalmasına neden olmuş ve 1994 krizi ile sonuçlanmıştır. Krizden sonraki 1995 yılında kamu yatırımları yüzde 3.1 seviyesine kadar düşmüştür. Bu yıldan sonrada oranlarda büyük değişimler yaşanmamıştır.

Türkiye’de liberalizasyonun yaşandığı 1980’li yıllarda kamu sektörünün payı ekonomide azalmıştır. Ancak yüksek faiz maliyetleri ile karşı karşıya kalması kamunun tasarruflarının azalmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllardan 2000’li yıllara gelinceye kadar tarım sektörü desteklemeleri, sosyal güvenlik harcamaları ve yüksek faiz ödemeleri gibi unsurlar kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Bu 10 yıllık süreçte kamu tasarruflarının negatif değerlere sahip olduğu görülmektedir. 2001 yılında yaşanan kriz ile dibe vuran kamu tasarruf değeri “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile yeniden artmaya başlamıştır. Bu krizin aşılmasında faiz oranlarının düşürülmesi kamu borç maliyetinin azalmasına ve kamu tasarruflarının artmasına neden olmuştur. Ülkenin yaşadığı bu ılımlı süreç 2008 küresel krizi ile duraklamış kamu tasarrufları 2009 yılında yeniden negatif değerlerin görülmesine yol açmıştır. Kamu tasarrufların seyri irdelendiğinde sorunun Türkiye’nin kronik bir sorununu oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sorunun kronikleşmesinin arkasında yatan en önemli nedenler arasında sabit sermaye yatırımlarının yapılabilmesi için ekonomi politikalarında uzun döneme ihtiyaç duyulması ve yüksek maliyetli yatırımları karşılayacak ulusal tasarrufun olmaması yer almaktadır. Tasarruf yatırım ilişkisinin diğer bir ayağını oluşturan özel tasarruflar ve yatırımları seyri önemli bir yol göstericidir. Türkiye’de Özel Tasarrufların ve Yatırımların GSYİH İçindeki Payı Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2 - Türkiye’de Özel Tasarrufların ve Yatırımların GSYİH İçindeki Payı (1975-2014)

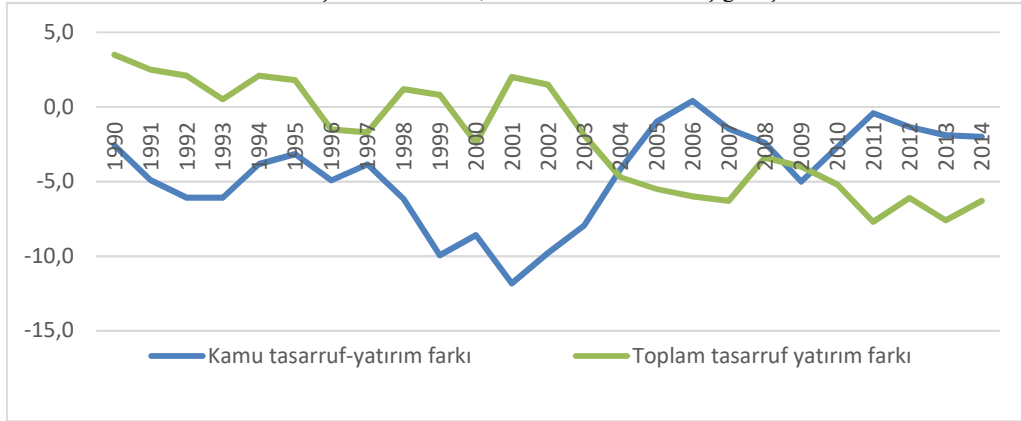
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı,, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1975-2014)

Şekil 2 irdelendiğinde özel tasarruf ve yatırım değerlerinde 1980’de yaşanan dışa açılım sürecinden sonra konjüktürel dalgalanmaların çok yaşandığı görülmektedir. 2001 krizine kadar özel tasarrufların yaklaşık yüzde 25 seviyelerinde gerçekleştiği, bu yıldan sonra ise azalmaya başladığı görülmektedir. 1980 yılındaki liberalizasyon süreci ülkeyi yoğun bir borçlanmanın içerisine sürüklemiş, 1990 yılında yüksek enflasyon ve faiz rakamları nedeniyle halkın parasını döviz olarak saklamasına neden olmuştur. 2001 krizinden sonra alınan önlemler ile özel tasarruf oranlarında düşüşler yaşanmıştır. Aynı dönem özel yatırımlar için değerlendirildiğinde 2001 yılında yaşanan kriz ile ekonomik daralmış ancak krizin aşılması için sunulan önlem paketinde faizlerin düşürülmesi ile özel yatırımların maliyeti düşürülmüş ve özel yatırım oranı artırılmıştır. Bu artış 2008 yılında yaşanan küresel krize kadar devam edebilmiştir. 2009 yılından bu yana da Türkiye toparlanma sürecine devam etmektedir. 1980’den günümüze kadar özel tasarruf ve yatırım ilişkisi daha önce ele aldığımız kamu tasarruf ve yatırım ilişkisi kadar dalgalanmaların yaşandığı bir unsurdur.

Türkiye’de tasarruf, yatırım ve tasarruf açığı ilişkisi Şekil 3’de gösterilmektedir. Şekil 3 incelendiğinde tasarruf açığının belirlenmesinde özel tasarrufların belirgin rol oynadığını söylemek

mümkündür. 2001 yılından sonraki süreçte özel tasarruflar düşerken uygulamaya konulan bütçe disiplini ve mali uyum politikaları neticesinde kamu tasarrufu artış trendi göstermiş ve 2004’de negatif değerlerden pozitif değerlere ulaşmıştır (Özcan vd., 2012) . Kısacası 2001 yılından sonra yaşanan toplam tasarruftaki düşüş özel tasarruflardaki düşüşten kaynaklanmıştır. Özel tasarruflardaki düşüş, kamu tasarruflarındaki artıştan daha fazla olduğu için de toplam tasarruf düzeyini de düşmüştür. 2001 yılında yüzde 11 civarındaki kamu tasarruf açığı özel sektörün tasarruf fazlasıyla karşılanmıştır. 2012’de ise toplam tasarruf açığının yüzde 83’ü özel sektörden ileri gelmekteydi. Dolayısıyla 2010 ve 2011 yılındaki mevcut tasarruf açığı problemi, 1990’lı yıllardaki yanlış maliye politikaları sonucu oluşan yüksek kamu tasarruf açıklarından değil, özel sektörün ve özellikle hanehalkının daha az tasarruf yapmasından kaynaklanmaktaydı (Özlale ve Karakurt, 2012)

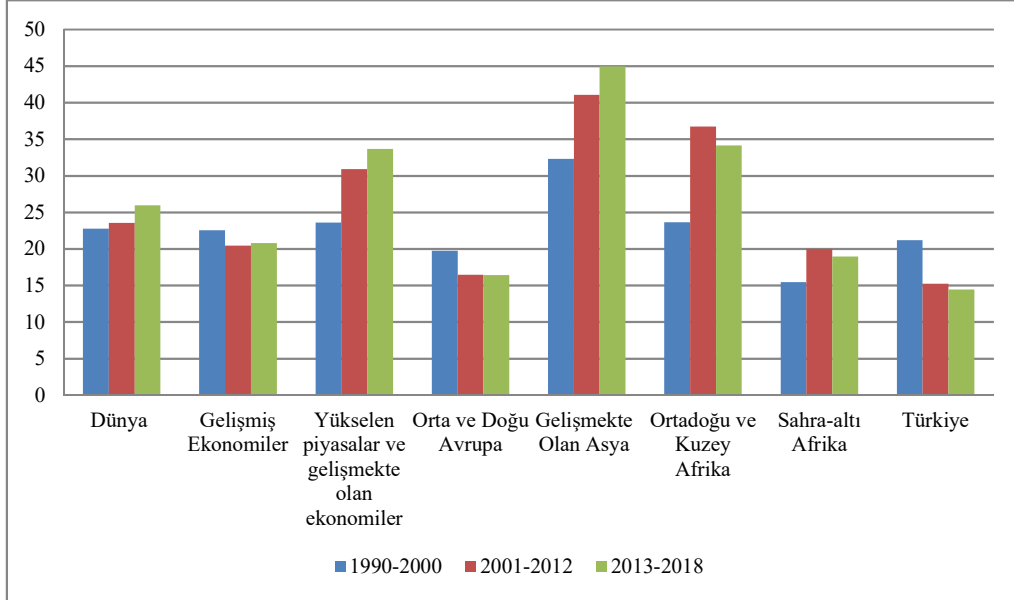
Şekil 3: Tasarruf, Yatırım ve Tasarruf Açığı İlişkisi

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı,, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1975-2014)

Türkiye'nin ulusal tasarruf düzeyi diğer ekonomilerle kıyaslaması ise Şekil 4'te verilmektedir.

Şekil 4. Ülke Gruplarına Göre Brüt Ulusal Tasarruf/GSYİH

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, 2018.

Şekil 4’de görüldüğü üzere, yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler ile gelişmekte olan Asya ülkelerine ait ulusal tasarruf düzeyleri gittikçe artmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile gelişmiş ekonomilerin ise yaşanan son kriz neticesinde ulusal tasarruf düzeylerinin önemli oranda düştüğü görülmektedir. Türkiye’de de ulusal tasarruf düzeyi gelişmiş ekonomiler ile Orta ve Doğu

Avrupa ülkelerine benzer şekilde birinci döneme (1990-2000) kıyasla ikinci dönem (2001-2012) ve üçüncü dönemde (2013-2018) azalmıştır.

5. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde çalışmanın konusu ile benzerlik gösteren çalışmaların literatür özetine, çalışmada kullanılan veri setine ve çalışmanın metodolojisine son olarak da ampirik bulgulara yer verilmiştir.

5.1. Literatür Taraması

Tasarrufların belirleyenleri konusuna son yıllarda iktisat yazınında artan bir ilgi söz konusudur. Özel tasarruflar üzerinde etkisi olan faktörleri sorgulayan çalışmalardan bazılarının ülke gruplarını ele alırken bazı çalışmaların ise tek bir ülkeye odaklandığı görülmektedir. Örneğin; Özcan ve Özcan (2005), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerini 1981-1994 döneminde incelemiştir. Çalışmada özel tasarruflar üzerinde gelirdeki artışın önemli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) yönteminin kullanıldığı çalışmada finansal derinlik ve enflasyonun özel tasarruflarla pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kamu tasarruflarının ise özel tasarrufları kısmen dışladığı gözlenmiştir. Keho (2011) ise Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği ülkelerini 1970-2006 döneminde araştırmıştır. Keho (2011) çalışmasında finansal liberalleşme ve para politikalarının tasarrufları artırmada etkili olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Alain ve Pelgrin (2003) ise OECD ülkelerine odaklanmıştır. 15 ülkenin incelendiği çalışmada kamu tasarrufları, dış ticaret haddi, nüfus yapısı, emek verimliliğindeki artış ve reel faiz oranının tasarrufları açıklamada anlamlı olduğu gözlenmiştir. Alain ve Pelgrin (2003), analizlerde dinamik panel veri modelini kullanmış ve 1990 sonrası döneme odaklanmıştır. Göçer ve diğerleri (2013), 1980-2012 dönemi için 20 OECD ülkesine yönelik yurtiçi tasarruflar ile yatırım arasındaki ilişkiyi yatay kesit bağımlılığı altında çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda finansal serbestleşmenin tasarruflara olan bağımlılığı azalttığını, yatırımların yabancı finans kaynakları ile finanse edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tek bir ülkeyi dikkate alan çalışmalardan Athukorala ve Sen (2004), gelişmekte olan bir ülke olan Hindistan'daki özel tasarrufların belirleyicilerini sorgulamıştır. 1954-1998 döneminin analiz edildiği çalışmada harcanabilir gelir düzeyi, gelir büyüme oranı, enflasyon ve reel faizlerin tasarrufları pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca kamu tasarruflarının özel harcamaları dışlama etkisi gözlenirken dış ticaret haddi ve işçi dövizlerinin negatif etkili olduğu belirlenmiştir. Gana'daki özel tasarrufları belirleyen makroekonomik faktörleri 1970-2010 dönemi için inceleyen Larbi (2013) ise, kişi başı gelir, finansal gelişme ve enflasyondaki artışların tasarrufları artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, Ricardocu denklik hipotezini destekleyecek şekilde mali açığın tasarruflar üzerinde pozitif etkili olduğu tespit edilmiştir. Finansal gelişme ve kamu tasarruflarının özel tasarrufları artırdığına dair bir başka kanıt ise Shahbaz vd. (2013) ulaşmıştır. Pakistan'ı 1971-2011 yılları arasında analiz eden Shahbaz vd. (2013), Keynes'in mutlak gelir hipotezini destekler doğrultuda gelirin özel tasarrufları pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Ayrıca çalışmada dış ticaret haddindeki iyileşmelerin ve uluslararası yardımların tasarrufları olumsuz yönde etkilediği gözlenmiştir. Jongwanich (2010) ise, Tayland'ı dikkate aldığı çalışmasında tasarruflar üzerinde dış ticaret haddi ve ekonomik büyümenin aynı yönde bir etkiye sahipken enflasyonun tasarruflar üzerinde ters yönde bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Paiwa ve Sarwat (2003), Brezilya örneğini 1965-2000 yılları arasında ele aldığı çalışmasında kamu tasarruflarının özel tasarruflarla ters ilişkili olduğunu belirlemiştir. İlaveten dış ticaret haddi ve finansal derinleşmenin özel tasarruflar üzerinde pozitif etkisi tespit edilmiştir. Şehirleşme oranındaki artışların ise tasarrufları azalttığı ulaşılan bir başka bulgudur.

Türkiye'deki özel tasarruflar konusunu ele alan çalışmalardan Özcan vd. (2003), 1968-1994 arası dönemde gelir düzeyinin, alışkanlıkların ve finansal derinliğin özel tasarrufları pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. En Küçük Kareler yönteminin kullanıldığı çalışmada Ricardocu denklik hipotezini destekleyen güçlü kanıtlara ulaşamamıştır. Enflasyon oranının özel tasarrufları aynı yönde etkilemesi dolayısıyla teoride beklenildiği gibi ihtiyati güdülerle tasarruflarda artışın sözü konusu olduğu gözlenmiştir. Ayrıca ömür boyu gelir hipotezi doğrultusunda yaşam beklentisinin tasarrufları negatif etkilediği belirlenmiştir. Diğer taraftan gelirdeki artışların tasarruflar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Özcan vd. (2003)'e ait çalışmayı

genişleterek makroekonomik ve sosyal birçok değişkeni inceleyen Özcan vd. (2012) ise, enflasyon, gelir düzeyi, dış ticaret haddi, özel sektöre verilen krediler, reel faiz oranı, şehirleşme oranı, genç nüfus bağımlılık oranı, ekonomik kriz ve politik istikrarsızlığın tasarruflar üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Cari açık, finansal derinlik, gelirdeki büyüme, yaşlı bağımlılık oranı ve yaşam beklentisi değişkenlerinin ise özel tasarrufları azaltıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Özcan vd. (2012) ayrıca, özel tasarrufların geçmiş değerinden etkilendiğini dolayısıyla tasarruflar üzerinde alışkanlıkların güçlü bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Kamu tasarruflarının ise sınırlı düzeyde bir dışlayıcı etkisi gözlenmiştir. En Küçük Kareler yönteminin kullanıldığı çalışma 1975-2008 arası dönemi kapsamaktadır. Bir başka çalışmada Matur vd. (2012) Johansen eşbütünleşme testini tercih etmiştir. Elde edilen bulgularda kişi başı gelir, kamu tasarrufları, şehirleşme oranı, döviz kuru ile genç ve yaşlı nüfus bağımlılık oranı, tasarrufları negatif yönde etkilemektedir. Aynı çalışmada reel faiz oranı, enflasyon, para arzı, kadın nüfusun işgücüne katılım oranı ile vergilerin tasarruflarla pozitif ilişkili olduğu gözlenmiştir. Kıvılcım ve Günay'ın (2012) 1975-2006 yıllarını baz alan çalışmasında Türkiye'de özel tasarrufların belirleyicileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak büyümenin ve dış ticaret açığının özel tasarrufları negatif yönlü etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Barış ve Uzay (2015) ise çalışmalarında yurt içi tasarruflar, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini 1960-2012 dönemi için johansen eş bütünleşme, granger nedensellik, toda yamamoto nedensellik ve varyans ayrıştırma yöntemlerini kullanarak ele almışlardır. Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre tasarruf ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı, Granger nedensellik testine göre, tasarruflar ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, cari açıktan tasarruflara doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada yapılan bir diğer test olan Toda yamamoto testine göre ise, tasarruf ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığı Fakat varyans ayrıştırma testine göre tasarruflarda meydana gelen değişimin kaynağı büyük ölçüde kendisi ve ekonomik büyüme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Berke vd (2015) çalışmasında 2003Q2-2012Q4 dönemleri dikkate alınmıştır. Çalışmada üçüz açığın büyümeye etkisi VAR model ile analiz edilmiş ve çalışmanın sonucunda üçüz açıkların büyümeyi negatif yönde etkileyen en önemli faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kaygısız vd (2016) ise 1980-2014 dönemleri için Türkiye'nin cari denge, tasarruflar, yatırımlar ve büyüme arasındaki ilişkisi Granger Nedensellik analizi uygulanarak analiz edilmiştir. Çalışmada büyüme, tasarruf ve yatırımlar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemişi ancak büyüme, tasarruf ve yatırımlardan cari dengeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş ve Türkiye'de cari açığın yüksek büyüme dönemlerinde hızla arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.2. VERİ SETİ VE MODEL

Özel tasarrufların belirleyenlerine odaklanılan bu çalışmada ilgili literatür çerçevesinde (Örneğin; Alain ve Pelgrin, 2003; Matur vd, 2012; Özcan ve Özcan, 2005; Özcan, Gunay ve Ertac, 2012) çeşitli makroekonomik ve sosyal değişkenler kullanılmıştır. Örneğin, şehirleşme oranı, para arzı (M2), dış borçlar, cari açık, reel döviz kuru, özel sektöre verilen krediler, nüfus bağımlılık oranı ve dış ticaret haddi değişkenleri analiz edilmiştir. Ancak modele ilişkin sonuçların anlamlılığı neticesinde özel tasarrufların; enflasyon oranı, kamu tasarrufları, faiz oranı, reel kişi başı gelir ve nüfus bağımlılık oranı değişkenlerinin bir fonksiyonu olduğu belirlenmiştir. Özel tasarruflarla ilişkili olan söz konusu değişkenler aşağıdaki eşitlikteki gibi doğrusal olarak modellenenmektedir:

$$PRIV = f(INF, INT, PGDP, GOV, OLD)$$

$$PRIV = \alpha_0 + \alpha_1 INF + \alpha_2 INT + \alpha_3 PGDP + \alpha_4 GOV + \alpha_5 OLD + \varepsilon_t \quad (3)$$

Modelde yer alan PRIV; özel tasarrufları temsil etmekte olup özel tasarrufların gayrisafi ulusal harcanabilir gelire (gross national disposable income, GNDI) oranı alınarak hesaplanmıştır. Gayrisafi ulusal harcanabilir gelir ise, gayrisafi milli hasılaya net karşılıksız dış transferlerin ilave edilmesi ile elde edilmiştir (Özcan ve Özcan, 2005, s. 104). Bağımsız değişkenlerden INF, enflasyon oranını ifade etmektedir. Enflasyon oranı olarak, gayrisafi yurtiçi hasıla deflatörüyle hesaplanan enflasyon kullanılmıştır. PGDP; reel kişi başı GNDI'nın logaritmik değeridir. INT, ise reel faiz oranını yansıtmaktadır. Reel faiz oranı dönem sonu tasarruf mevduatı faiz oranının reel hale dönüştürülmesi

ile elde edilmiştir. Kamu tasarruflarının GNDI'ya oranını ise modelde GOV değişkeni temsil etmektedir. OLD ise yaşlı nüfus bağımlılık oranını ifade etmektedir. Yaşlı nüfus bağımlılık oranı 65 yaş ve üstü kişi sayısının toplam nüfus içerisindeki oranı olarak hesaplanmıştır. Değişkenlere ait veriler World Development Indicators (WDI) ve Kalkınma Bakanlığında derlenmiştir.

5.3. METODOLOJİ VE BULGULAR

Çalışmada özel tasarrufların belirleyenlerini sorgulamak amacıyla Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testine yer verilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle değişkenlere birim kök analizi yapılmıştır. Birim kök testlerinden yaygın olarak kullanılan ADF ve KPSS testine Tablo 1'de yer verilmiştir. Tablo 1'de Dickey-Fuller (1979) ADF birim kök testi ile Kwiatkowski vd. (1992) KPSS birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Birim kök testleri değişkenlerin düzey ve birinci fark değerlerine ilişkin farklı sonuçlar vermekle beraber, I(0) ya da I(1) oldukları en azından ADF ya da KPSS testlerinden biri tarafından teyit edilmiştir. Bu nedenle serilerin I(2) olmadıklarına kanaat getirilmiş ve analize devam edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisi araştırılırken ARDL sınır testi tercih edilmiştir. Çünkü Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testinin bilindik eşbütünlüşme testlerine karşı bir takım avantajları bulunmaktadır. Örneğin; Engle ve Granger (1987) gibi bilindik eşbütünlüşme testlerinde serilerin birinci dereceden durağan olması şartı aranmaktadır. Ayrıca küçük örneklerde sapmalı sonuçlar elde edilme olasılığı artmaktadır (Farhan ve Arkam, 2011, s. 66). ARDL sınır testinde ise, serilerin düzeyde ve birinci dereceden durağan olmasına izin verilmektedir. Ancak ikinci dereceden durağan olan serilerle karşılaşıldığında ise Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen F istatistikleri kullanılamamaktadır. Bunlara ilaveten ARDL yaklaşımında, küçük örneklerde de güvenilir ve etkin sonuçlar elde edilmektedir. Diğer taraftan ARDL testinde dinamik Hata Düzeltme Mekanizması (ECM) kullanmak için basit bir doğrusal dönüşüm gerçekleştirilmektedir. Ayrıca ARDL yaklaşımında kısa ve uzun dönemli ilişki, uzun dönemle ilgili bilgi kaybı söz konusu olmadan birlikte belirlenebilmektedir (Ahmad ve Mahmood, 2013: 53; Banerjee ve Newman, 1993).

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		KPSS	
	Sabit	Trend ve sabitli	Sabit	Sabit ve Trendli
PRIV	-1.02(0.72)	-2.61 (0.27)	0.363**	0.186
INF	-1.60(0.46)	-2.34(0.39)	-0.406**	0.169
INT	-0.55(0.85)	-0.27(0.98)	0.457**	0.156
PGDP	-0.90(0.76)	-3.49(0.06)*	0.731*	0.064**
GOV	-1.87(0.33)	0.797(0.99)	0.277*	0.155
OLD	-0.61(0.84)	-4.08(0.02)**	0.742	0.115**
Değişkenler	Sabit	Trend ve sabitli	Sabit	Sabit ve Trendli
dPRIV	-4.48(0.00)***	-2.77(0.22)	0.481*	0.073**
dINF	-4.94(0.00)***	-5.37(0.00)***	0.500*	0.500
dINT	-3.19(0.03)**	-4.94(0.00)***	0.088**	0.078**
dPGDP	-5.60(0.00)***	-5.40(0.00)***	0.054**	0.053**
dGOV	0.88(0.99)	-1.27(0.85)	0.187**	0.057**
dOLD	-3.26(0.03)**	-3.01(0.15)	0.264***	0.180*

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. *, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. KPSS testi kritik değerleri sabitli model için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla, 0.7390, 0.4630 ve 0.3470'dur. Sabitli ve trendli model için ise yine %1 %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla 0.2160, 0.1460 ve 0.1190'dur. KPSS kritik değerleri Kwiatkowski vd. (1992)'den alınmıştır.

ARDL modelinin bu çalışmaya uyarlanmış şekli şöyledir:

$$\begin{aligned} \Delta PRIV_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta PRIV_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta INT_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta PGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{5i} \Delta GOV_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{6i} \Delta OLD_{t-i} + \alpha_7 PRIV_{t-1} + \\ & \alpha_8 INF_{t-1} + \alpha_9 INT_{t-1} + \alpha_{10} PGDP_{t-1} + \alpha_{11} GOV_{t-1} + \alpha_{12} OLD_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (4)$$

Bu eşitlikte μ , hata terimini göstermektedir. Modelde eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipoteze ($H_0 : \alpha_7 = \alpha_8 = \alpha_9 = \alpha_{10} = \alpha_{11} = \alpha_{12} = 0$) karşı alternatif hipotez ($H_1 : \alpha_7 \neq \alpha_8 \neq \alpha_9 \neq \alpha_{10} \neq \alpha_{11} \neq \alpha_{12} \neq 0$) sınanmaktadır. Hesaplanan F istatistiğinin Pesaran vd. (2001) çalışmasında yer alan alt ve üst sınır kritik değerlerinin arasında kaldığı durumda farklı eşbütünleşme testlerinin kullanılması önerilirken, alt sınırdan küçük bir hesaplanan F istatistiği eşbütünleşme ilişkisine işaret etmemektedir. ARDL sınır testi için eşbütünleşme ilişkisinin varlığı; F istatistiğinin Pesaran vd. (2001) çalışmasında yer alan alt ve üst kritik değerlerden büyük olması durumunda söz konusudur.

Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi sonrasında Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi kritik değerlerden yararlanılarak uygun gecikme uzunluğu elde edilmektedir. Uygun gecikme uzunluğu, en küçük kritik değeri sağlayan gecikmedir. Ancak en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu ile kurulan modelin otokorelasyon içermesi durumunda ikinci en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu dikkate alınmaktadır. Yine kurulan modelde otokorelasyon tespit edildiğinde otokorelasyon problemi ortadan kalkana kadar sırasıyla sonraki en küçük kritik değerler dikkate alınmaktadır. Özel tasarrufların belirleyenleri üzerine yapılan bu çalışmada elde edilen F istatistiği sonuçları Tablo 2’de özetlenmektedir.

Tablo 2: ARDL Sınır Testinde Hesaplanan F İstatistiği

k	F Test İstatistiği	% 5 Anlamlılık Düzeyi Kritik değerleri		% 10 Anlamlılık Düzeyi Kritik değerler	
		Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)
5	5.0012	3.2845	4.7412	2.6743	3.9596

Not: k, modelde kullanılan bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir.

Tablo 2’deki F test istatistiği (5.0012) % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinin her ikisi için de Pesaran vd. (2001)’nin üst sınır kritik değerlerinden daha büyüktür. Bu durum değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 3’de ise analizlerden elde edilen ARDL(1,0,1,0,0) modeline ilişkin diagnostik testler yer almaktadır. Özel tasarrufların belirleyenlerine odaklanılan çalışmada özel tasarruflar ile faiz oranı değişkenleri için uygun gecikme 1 olarak tespit edilmiştir. Enflasyon oranı, kamu tasarrufları, reel kişi başı gelir ve nüfus bağımlılık oranı değişkenleri içinse uzun dönemli ilişkinin tespitinde uygun gecikme sayısı sıfır olarak belirlenmiştir. Analizlerde uygun gecikme uzunluğu için Akaike Bilgi Kriterinden faydalanılmıştır. Burada X^2_{BG} testi istatistiği modelde otokorelasyon olmadığını gösterirken X^2_{WHITE} testi istatistiği ise modelde değişen varyansın bulunmadığına işaret etmektedir. X^2_{NORMAL} ve X^2_{RAMSEY} testi sonuçlarına göre ise normal dağılım söz konusudur ve modelin kurgulanmasında bir hata bulunmamaktadır.

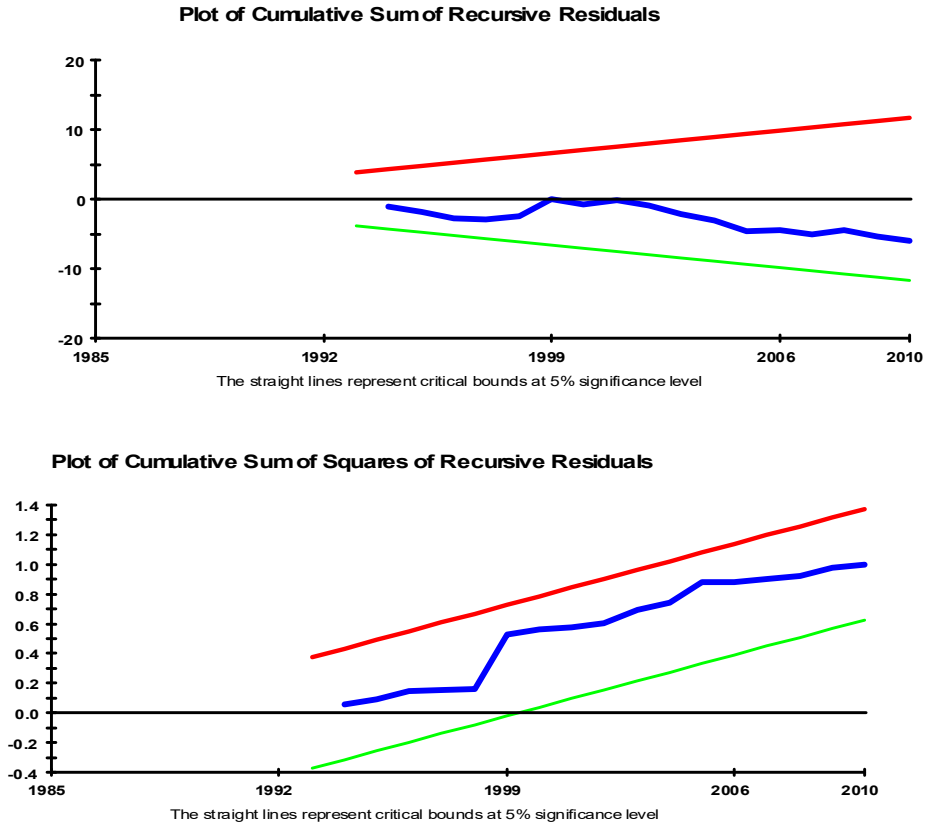
Tablo 3: Diagnostik Testler

DİAGNOSTİK TESTLER			
X^2_{BG}	1.9128[.167]	F-İst.	45.3506[.000]
X^2_{NORMAL}	.20256[.904]	R^2	.94634
X^2_{WHITE}	.28114[.596]	R^2_d	.92547
X^2_{RAMSEY}	1.9354[.164]		

Not: Parantez içerisinde olasılık değerleri yer almaktadır.

Modelin CUSUM ve CUSUMSQ test sonuçları ise aşağıda yer almaktadır. CUSUM ve CUSUMSQ testleri ARDL modelindeki parametrelerin kararlılığı ile ilgili bilgi vermektedir. Bu çerçevede tahmin hataları tespit edilmekte ve dolayısıyla ARDL modelinin güvenilirliği ortaya konulmaktadır. Tahmin değerleri ve reel değerler arasındaki fark minimize edildiğinde model uygun olmaktadır. Şekil 4’de CUSUM ve CUSUMSQ testleri, % 5 anlamlılık düzeyi için, kritik sınırlar içerisinde yer aldığından tahmin edilen ARDL modelinin katsayılarının kararlı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Şekil 4: CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Uzun Dönem Modeli analizler sonucunda ulaşılan ve değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin kurulabilmesini sağlayan ARDL modeli aşağıdaki gibidir:

$$PRIV_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} PRIV_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} INF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} INT_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} PGDP_{t-i} \quad (5)$$

$$+ \sum_{i=0}^m \beta_{5i} GOV_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} OLD_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Modelin uzun dönem katsayıları Tablo 4’te özetlenmektedir. Tablo 4’deki sonuçlara göre uzun dönemde özel tasarruflar, enflasyon oranı, kamu tasarrufları ve yaşlı nüfus bağımlılık oranı ile ilişkilidir. Kamu tasarruflarının özel tasarrufları dışladığı görülmektedir. Yine teoride beklenildiği üzere yaşlı bağımlı nüfus oranı arttıkça tasarruflarda düşüş söz konusu olmaktadır. Enflasyon oranı arttıkça ise teorik açıdan beklendiği üzere, kişilerin ihtiyat amaçlı tasarruf oranlarını arttırdıkları görülmektedir. Söz konusu değişkenlerden yaşlı nüfus bağımlılık oranının özel tasarruflar üzerindeki etkisi daha büyüktür. Reel kişi başı gelir ile reel faiz oranı değişkenlerinin ise özel tasarruflar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi söz konusu değildir. Reel faiz oranlarına ilişkin elde edilen sonuç, gelir etkisi ve ikame etkisi şeklindeki iki zıt etkinin birbirini nötrleştirdiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 4: ARDL (1,0,1,0,0,0) Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri
INF	0.051164	0.021194	2.4141** [.027]
INT	3.7672	2.1715	1.7348 [.100]
PGDP	.060429	20.5291	.0029436 [.998]
GOV	-1.2598	.21963	-5.7360*** [.000]
OLD	-5.5928	1.6222	-3.4477*** [.003]
C	47.9634	55.3355	.86677 [.397]

Not: *** ve **, sırasıyla % 1 ile % 5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler, olasılık değerleridir.

Kısa Dönem Modeli. Uzun dönemli ilişkinin tespiti sonrasında bağımlı değişken üzerinde etkili olan değişkenlerin kısa dönemli davranışları araştırılmaktadır. Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki, hata düzeltme modeli çerçevesinde ele alınmaktadır. (5) Nolu denklem vektör hata düzeltme modelini göstermektedir. Denklemdaki Δ değişkenlerin ilk farkını, m uygun gecikme uzunluğunu, ECM hata düzeltme terimini, μ ise hata terimini ifade etmektedir.

$$\Delta PRIV_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta PRIV_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta INT_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta PGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{5i} \Delta GOV_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{6i} \Delta OLD_{t-i} + \phi ECM_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

Hata düzeltme terimi, kısa dönemdeki dengesizliklerin uzun dönemde ayarlanma hızını ifade etmektedir. Bu bağlamda hata düzeltme değişkeninin katsayısının negatif ve anlamlı olması, modelin uzun dönemde dengeye geleceğini ifade etmektedir.

Tablo 5: ARDL (1,0,1,0,0,0) Modeli Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-İstatistikleri
dINF	.037285	.014589	2.5557** [.019]
dINT	.82782	1.0459	.79152 [.438]
dPGDP	.044037	14.9634	.0029430 [.998]
dGOV	-.91805	.19322	-4.7513*** [.000]
dOLD	-4.0757	1.3618	-2.9929*** [.007]
ECM (-1)	-.72874	.11020	-6.6126*** [.000]

Not: *** ve ** sırasıyla % 1 ve % 5 düzeyindeki anlamlılıkları yansıtmaktadır. Parantez içinde ise olasılık değerlerine yer verilmektedir.

Tablo 5’de kısa dönem sonuçları özetlenmektedir. Burada hata düzeltme terimi katsayısı (-.72874) negatif ve anlamlıdır. Bu sebeple sistemin uzun dönemde dengeye geleceği anlaşılmaktadır. İlave hata düzeltme terimi katsayısının sıfır ve eksi 1 arasında bulunması dolayısıyla sistem tek düze dengeye gelecek ve kısa dönem dengesizlikler giderilecektir. Kısa dönem sonuçları incelendiğinde, özel tasarruflar üzerinde enflasyon oranı, kamu tasarrufları ve nüfus bağımlılık oranı değişkenlerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu değişkenlerden yaşlı nüfus bağımlılık oranı özel tasarruflar üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Elde edilen kısa dönem sonuçlarına göre

Türkiye’de enflasyon oranındaki artışlar özel sektör tasarruf oranlarını da arttırmaktadır. Ekonomik belirsizliği temsil eden enflasyon oranı, insanların ihtiyati güdülerle tasarruflarını arttırmalarına yol açmaktadır. Böylece elde edilen bu sonuçlar enflasyon ile tasarruflar arasında pozitif ilişki tespit eden Loayza vd. (2000) ve Gupta (1987) gibi ampirik çalışmalarla da uyumludur. Kamu tasarrufları ile nüfus bağımlılık oranındaki artışlar ise özel tasarrufları büyük oranda ve negatif yönde etkilemektedir. Böylece teoride beklenen doğrultuda dışlama etkisi ile emeklilik döneminde tasarrufların düştüğünü ileri süren ömür boyu gelir hipotezini destekleyen bulgular söz konusudur. Faiz oranı ve kişi başı gelir değişkenlerinin ise özel tasarrufları etkilemede istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Ulusal tasarruflar; yatırım, büyüme, istihdam ve cari denge gibi birçok makroekonomik değişkenle ilişkilidir. Örneğin, tasarruf açığı istenilen yatırım düzeyine ulaşamamasına neden olurken, istihdam düzeyinin düşerek işsizliğin artmasına da sebep olmakta ve böylece ekonomik büyüme oranını düşürmektedir. Büyümedeki düşüğe paralel, ulusal gelir düzeyinin bir fonksiyonu olan ulusal tasarruflar da azalmaktadır. Dolayısı ile düşük tasarruf → düşük büyüme → düşük tasarruf şeklindeki kısır döngü süreklilik kazanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de görülen tasarruf açığı probleminin nedenleri ve bu problemin çözümü için gerekli olan politika önerilerinin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaçla kullanılan ARDL eşbütünleşme testi sonucunda özel tasarruflar üzerinde enflasyon oranı, kamu tasarrufları ve yaşlı nüfus bağımlılık oranı değişkenlerinin etkili oldukları tespit edilmiştir. Kamu tasarruflarının özel tasarrufları güçlü bir oranda dışlayıcı etkiye sahip olduğu, artan yaşlı nüfus bağımlılık oranının tasarrufları olumsuz etkilediği ve enflasyon oranlarındaki artışların ise ihtiyat amaçlı tasarruf oranını artırdığı saptanmıştır. Bu bağlamda, son yıllarda azalan enflasyon oranı sayesinde elde edilen makroekonomik istikrar ortamının, yüksek yaşlı bağımlı nüfus oranının ve kamu tasarruf fazlasının Türkiye’deki özel tasarruf düzeyinin azalmasında etkili oldukları söylenebilir. Elde edilen bulgular göstermektedir ki tasarruflar ekonomik konjüktüre oldukça duyarlıdır

Yüksek büyüme rakamlarına ulaşmak için uluslararası tasarruflara bağımlı olmak doğru bir büyüme modeli değildir. Bu bağlamda Türkiye’nin hedeflediği istikrarlı büyümeye ulaşması için ulusal tasarruflarını artırması gerekmektedir. Tasarruf açığı probleminin etkilerinin büyük ölçüde hissedilmesi 2001 yılında gerçekleşmiştir. Ulusal tasarruf düzeyi Türkiye’de sürekli azalan bir seyir izlemektedir. Bu azalmanın 2001 yılından önceki nedeni kamu tasarruf açıklığından, 2001 yılından sonraki nedeni ise özel tasarruf açıklıklarından kaynaklanmıştır. Ulusal tasarruf düzeyinin yetersizliğini ortadan kaldırmak için son dönemde gerek orta vadeli programlarda gerek ise kalkınma planlarında çeşitli politik tedbirler alınmaktadır. Alınana tedbirler arasında tüketici kredileri ve kredi kartlarına ilişkin sınırlayıcı yasal düzenlemelerin getirilmesi, üretimde ara ve yatırım malı ithaline dayalı aşırı bağımlılığı ortadan kaldırarak cari açık sorununu hafifletici tedbirler, Onuncu Kalkınma Planında yer alan “*Yurtiçi Tasarrufların Artırılması ve İsrafın Önlenmesi Programı*”, gelir arttırıcı ve ekonomik kırılmalıkları azaltıcı makro politikalar, finansal okuryazarlığı yükseltici tedbirler, tasarruf yapmayı cazip kılan finansal türev enstrümanların geliştirilmesi, bankacılık sektörünün ağırlıklı olduğu finansal sistemin sermaye piyasası ayağını güçlendirici çözümler, toplam faktör verimliliğini arttırıcı önlemler, dış ticaret haddinde iyileşme sağlayıcı dış ticaret politika uygulamaları, kamuda verimsiz harcamalarda kesintiye gidilmesi ve ekonomide kayıt dışılığın önüne geçilmesi tedbirler yer almaktadır.

Bu bağlamda ulusal tasarrufların artırılması için finansal ürün ve hizmetler konusundaki farkındalığın artırılması, finansal piyasalardaki risklerin azaltılması, hanehalkının ve işletmelerin finansal konulardaki ihtiyaçlarının tespit edilmesi, kadın girişimcilerin finansmana erişimini sağlanması, bankacılık sektöründe küçük tasarruflara yönelik ürün sayısının artırılması, tasarrufların artırılması ve tüketim alışkanlıklarını şekillendirilmesine yönelik kamu spotlarının hazırlanmasının etkili olacağı düşünülmektedir. Sürdürülebilir bir büyüme için Türkiye’nin teknoloji temelli bir sanayi kurması ve ihracatın ithalata bağımlılık oranını azaltılması gerekmektedir. Teknoloji temelli

olmayan büyümenin sürdürülebilir olmadığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda kalkınma planlarının revize edilmesi, çok yönlü dinamik düzenlemelerin yapılması, özel sektörün inovatif, yenilikçi olmasının desteklenmesi, ürün yelpazesinde katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesine yönelik yatırımların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ulusal tasarrufların artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesinin büyük önem taşıdığı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, K., Mahmood H. (2013). Macroeconomic Determinants of National Savings Revisited: A Small Open Economy of Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 21 (1), 49-57.
- Alain, S., Pelgrin, F. (2003). *The Decline in Private Saving Rates in the 1990 in OECD Countries: How Much Can Be Explained by Non-Wealth Determinants?* (Report No.36). United States: OECD Economic Studies.
- Ando, A., Modigliani F. (1963). The Life Cycle Hypothesis of Saving Aggregate Implications and Tests, *American Economic Review*, 53, 55-84.
- Athukorala, P. ve Sen, K. (2004). The Determinants of Private Saving in India. *World Development*, Elsevier, 32(3), 491-503.
- Banerjee, A.V., Newman, A. (1993). Occupational Choice and the Process of Development. *Journal of Political Economy*, 101(2), 274-98.
- Barış, S. ve N. Uzay. (2015). Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 46, 119-151.
- Barro, R.J., Sala-i-Martin, X. (1997). Technological Diffusion, Convergence and Growth. *Journal of Economic Growth*, 2(1), 1-26.
- Berke B., D. Temiz ve E. Karakurt. (2015). Üçüz Açık ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 10(2), 67- 89.
- Değirmen, S., Şengönül, A. (2012). Türkiye’de Net Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri. (Discussion Paper No. 2012/114), Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Dickey, D.A., Fuller W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427 431.
- Domar, E. (1946). Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment. *Econometrica*, 14 (2), 137–147.
- Engle, R.F., Granger, C.W.J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55 (2), 251-276.
- Farhan, M., Arkam, M. (2011). Does Income Level Affect Saving Behaviour in Pakistan: An ARDL Approach to Cointegration for Empirical Assesment. *Far East Journal of Psychology and Business*, 3(3), 62-72.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. USA: Princeton University Press
- Göçer, İ., S. Alataş ve O. Peker, (2013). Yatırım-Tasarruf İlişkisi: OECD Ülkeleri İçin Yeni Nesil Panel Eşbütünleşme Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayısı, 59-78.
- Gupta, K.L. (1987). Agregate Savings, Financial Intermediation and Interest Rate. *Review of Economics and Statistics*, 69, 303-311.
- Harrod, R.F. (1939). An Essay in Dynamic Theory. *The Economic Journal*, 49 (193), 14–33.
- IMF, World Economic Outlook Database, 2013, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/download.aspx>.
- Jongwanich, J. (2010). The Determinants of Household and Private Savings in Thailand. *Applied Economics*, 42, 965-976.
- Kalkınma Bakanlığı, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, 1950-2010. <http://www.kalkinma.gov.tr>.
- Kalkınma Bakanlığı (2012), *Temel Makroekonomik ve Mali Hedefler: 2013-2015 Orta Vadeli Program*, Ankara.

- Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankası (2012). Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü Türkiye Ülke Ekonomik Raporu (Rapor No. 66301).
- Karabulut Ş., Ekinci R. Ve Tüzün R.Osman (2017). “Feldstein - Horioka Hipotezinin Türkiye’de Kamusal ve Özel Tasarruf - Yatırım Dengesi Açısından Analiz”. *International Journal of Public Finance* E-ISSN: 2548-0499 DOI: 10.30927/ijpf.327842 Vol./Cilt: 2 | Issue/Sayı: 2 | (2017), pp. 176 – 195
- Kaygısız D., Kaya Göze D. Ve Köse L. (2016). “Türkiye’de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi ” Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1): 273-300
- Keho, Y. (2011). Long Run Determinants of Savings Rates in WAEMU Countries: An Empirical Assesment From ARDL Bounds Testing Approach. *South African Journal of Economics*, 79(3), 312-329.
- Kim, M.H. (2010). The Determinants of Personal Savings in The U.S. *The Journal of Applied Business Research*, 26(5), 35-44.
- Kwiatkowski, D. , Phillips, P.C.B. , Schmidt, P., Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That The Economic Time Series Have a Unit Root? *Journal of Econometrics*, 54, 159 178.
- Larbi, D. A. (2013). The Long Run Determinants of Private Domestic Savings in Ghana: A Cointegration Approach. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(4), 125-136.
- Loayza, N., Schmidt H. K., Servén, L. (2000). What Drives Private Saving Across the World? *Review of Economics and Statistics*, 82(2), 165-181.
- Lucas, R.E. (1988). On The Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Matur, E.P., Sabuncu, A., Bahçeci, S. (2012). Determinants of Private Saving and Interaction Between Public & Private Savings in Turkey. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 14, 102-125.
- Modigliani, F. (1986). Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations. *American Economic Review*, 76(3), 297-313,
- Nwachukwu, T.E., Egwaikhide, F.O. (2007). An Error-Correction Model of the Determinants of Private Saving in Nigeria. *African Economic Society Conference, Cope Down, South Africa*, <http://www.africametrics.org/documents/conference07/Day%201/Session%203/Nwachukwu%20An%20Error-Correction%20Model.pdf>.
- Özcan, K.M., Günay, A. (2012). *Türkiye’de Özel Tasarrufları Belirleyen Unsurlar* (Tartışma Metni No. 109), Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Özcan, K.M., Gunay, A., Ertac, S. (2003). Determinants of Private Savings Behaviour in Turkey. *Applied Economics*, 35(12), 1405-1416.
- Özcan, K.M., Gunay, A., Ertac, S. (2012). Macroeconomic and Social Determinants of Turkish Private. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(2), 93-130.
- Özcan, K.M., Özcan, Y.Z. (2005). Determinants of Private Saving in the Middle East and North Africa. *Research in Middle East Economics*, 6, 95-113.
- Özlale, Ü., Karakurt, A. (2012).Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri. *Bankacılar Dergisi*, 23(83), 1-34.
- Paiwa, C., Sarwat, J. (2003). An Emprical Study of Private Savings in Brazil. *Brazilian Journal of Political Economy*, 23(1), 121-132.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rebelo, S. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth, *The Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.
- Rijckeghem, C.V., Üçer, M. (2008). *Türkiye’de Özel Tasarruf Oranının Gelişimi ve Belirleyicileri: Ekonomi Politikaları Açısından Bir Değerlendirme* (Rapor No.08-08). İstanbul: Ekonomi Araştırma Forumu.

- Romer, P.M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Sancak, E. & Demirci, N. (2012). "Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8 (2), ss.159-198.
- Schmidt-Hebbel, K., Servén, L. (2002). Financial Liberalization, Saving, and Growth. Chile: Central Bank and World Bank, 1-30.
- Shahbaz, M., Nawaz, K., Arouri, M., Teulon, F., Uddin, G. S. (2013). On the Validity of the Keynesian Absolute Income Hypothesis in Pakistan: An ARDL Bounds Testing Approach. *Economic Modelling*, 35, 290-296.
- Solow, R.M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Swan T.W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 36(2), 334-361.
- Türkoğlu, H. (2013). Türkiye'de Yurtiçi Tasarruf Oranları Neden Düşük? Nasıl Arttırılabilir? İzmir: Siyasal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi, <http://www.izsem.net/wp-content/uploads/2013/07/T%C3%BCrkiyede-Tasarruflar-Oranlar%C4%B1-Neden-D%C3%BC%C5%9F%C3%BCk-Nas%C4%B1-Artt%C4%B1rlabilir.pdf>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 199-210, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi:22.03.2018 **Kabul Tarihi:**16.04.2018

KENDİNE ODAKLI TEKRARLI OLUMSUZ (RUMİNATİF) VE KENDİNE ODAKLI İÇ GÖZLEMSEL (REFLEKSİF) DÜŞÜNME TARZLARININ BAŞARI HEDEF YÖNELİMLERİNE ETKİLERİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ

*The Effects of Self-Focused Repetitive Negative (Ruminative) and Self-Focused
Introspective (Reflexive) Thinking Styles on Achievement Goal Orientations: A Case Study
of Undergraduate Students*

Esmâ Ülkü KAYA¹

ÖZ

Refleksif düşünme, kendini gözlem ve analiz konusu alan öznenin tutumu olarak tanımlanabilirken (Çiftçi, 2017), ruminatif düşünme, “kendine dair algılanan tehditler, kayıplar, ya da haksızlıklarla güdülenen kendine yönelik dikkat” olarak tanımlanır (Trapnell ve Campbell, 1999:297). Bu çalışmanın amacı, incelenen hedef grubun ruminatif ve refleksif düşünme tarzlarının başarı hedef yönelimleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Ayrıca çalışmada öğrencilerin ruminatif ve refleksif düşünme tarzlarının ve başarı hedef yönelimlerinin başarı değişkenlerine (genel not ortalaması ve mezuniyet beklentisi) göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Çalışmanın örneklemini bir kamu üniversitesinin iktisadi ve idari bilimler fakültesi işletme bölümünde 2017/2018 bahar yarıyılı itibariyle öğrenim gören 3. ve 4.sınıf normal ve ikinci öğretim öğrencileri oluşturmaktadır (N=171). Çalışmada katılımcılar kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketine (Trapnell ve Campbell, 1999) ve başarı hedef anketine (Elliot ve McGregor, 2001) cevap vermişlerdir. Öğrencilerin başarıları ise kendilerinin belirttikleri genel not ortalaması düzeyi ve mezuniyet beklentisi şeklinde iki değişkenle ölçülmüştür. Kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketi kalemlerinin keşfedici faktör analizleri sonucunda, orijinal makaledeki (Trapnell ve Campbell, 1999) gibi, anketin kendine odaklı iç gözlemsel düşünme (refleksiyon) ve kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme (ruminasyon) şeklinde iki faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Ayrıca başarı hedef anketi kalemlerinin faktör analizi sonucunda ise orijinal çalışmadaki (Elliot ve McGregor, 2001) gibi 4 faktör elde edilmiştir (performans yaklaşma, öğrenme-kaçınma, öğrenme-yaklaşma, performans-kaçınma). Çok değişkenli regresyon analizleri sonucunda ise, kendine odaklı iç gözlemsel düşünme faktörünün (refleksiyon), performans-yaklaşma ve öğrenme-yaklaşma faktörleri üzerinde ayrı ayrı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bağımsız örneklemler t testi sonuçlarına göre ise katılımcıların ruminatif ve refleksif düşünme tarzlarının başarı değişkenlerine göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak başarı hedef yönelimlerinin (performans-yaklaşma ve öğrenme-yaklaşma) ise başarı değişkenlerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ruminatif Düşünme, Refleksif Düşünme, Başarı Hedef Yönelimleri, Genel Not Ortalaması (GNO) ve Mezuniyet Beklentisi

ABSTRACT

Ruminative thinking is defined as “self-attentiveness motivated by perceived threats, losses, or injustices to the self ” (Trapnell and Campbell, 1999:297) while reflexive thinking can be defined as the subject’s attitude that is about self-observation and analysis (Çiftçi, 2017). The aim of this study is to investigate the effects of ruminative and reflexive thinking styles of the target group under observation on their achievement goal orientations. Additionally, in the study investigates whether the ruminative and reflexive thinking styles and achievement goal orientations of the students differ depending on achievement variables (grade point average and graduation expectancy). The sample of the study consists of 3rd grade and 4th-grade students who are in daytime and evening education and study at business department of the faculty of economics and

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ELAZIĞ ukaya@firat.edu.tr

administrative sciences at a state university in 2017/2018 spring term (N=171). In the study, the participants completed the rumination-reflection questionnaire (Trapnell and Campbell, 1999) and the achievement goal questionnaire (Elliot and McGregor, 2001). The achievements of the students were determined by two variables as self-reported grade point average level and graduation expectancy. As a result of the exploratory factor analyses of the items in the rumination-reflection questionnaire, it was determined that the questionnaire consisted of two factors as self-focused introspective thinking (reflection) and self-focused repetitive negative thinking (rumination), just as they were in the original study (Trapnell and Campbell, 1999). Furthermore, as a result of the factor analysis conducted for the items of the achievement goal questionnaire, 4 factors were acquired (performance-approach, mastery-avoidance, mastery-approach and performance-avoidance), just as the original study (Elliot and McGregor, 2001). As a result of the multiple linear regression analyses, it was determined that the self-focused introspective thinking factor (reflection) had separate effects on performance-approach and mastery-approach factors. According to the independent samples t-test results, it was determined that the ruminative and reflexive thinking styles of the participants did not differ depending on the achievement variables. However, the achievement goal orientations (performance-approach and mastery-approach) of the participants were determined to differ depending on achievement variables.

Keywords: Ruminative Thinking, Reflexive Thinking, Achievement Goal Orientations, Grade Point Average (GPA) and Graduation Expectancy

GİRİŞ

Öğrenme, kişinin, sezgisel ve bilişsel süreçlerle, çevresiyle ilgili birikmiş ve yeni bilgi ve uyarıları algılaması, olaylar arasındaki benzerlik ve farklılıkları algılaması ve bunları özümseyip davranışlarına yansıtması anlamındadır (Koçel, 2014:495). Tekrarlar ve yaşantılar sonucu davranışlarda oluşan kalıcı değişiklikler öğrenme olarak tanımlanmaktadır (Güney, 2011:121). Öğrenme bireylerin yeteneklerini, rol algısını, motivasyonunu, bireysel davranış ve performansını etkilemektedir (Özkalp ve Kırel, 2010:139). Bireylerin davranışlarını belirleyen ilk faktör ihtiyaç, ikincisi ise başarıdır. Yani çabalar başarılı olduğunda ihtiyacın karşılanacağını, başarısız olduğunda ise, doğrudan ya da dolaylı bedel ödeneceğini bilirsek çaba gösteririz. Bütün insanların doğası gereği bir öğrenme dürtüsü ya da öğrenme arzusu vardır (Şimşek ve Diğerleri, 2011:145).

Eğitimcilerin temel amacı etkin bir öğrenmeyi sağlayabilmek için başarı eğilimli öğrenci kitlesini artırabilmektir. Öğrenci başarısı birçok faktör tarafından etkilenmekte olup ancak mevcut çalışmada öğrencilerin kendine odaklı tekrarlı olumsuz (ruminatif) ve kendine odaklı iç gözlemsel (refleksif) düşünme tarzlarının başarı hedef yönelimlerini etkileyeceği varsayılmıştır. Ayrıca çalışmada ikinci olarak öğrencilerin başarı hedef yönelimlerinin ve kendine odaklı tekrarlı olumsuz /kendine odaklı iç gözlemsel düşünme tarzlarının, başarılarına (genel not ortalaması ve mezuniyet beklentisi) göre farklılık göstereceği varsayılmıştır.

1. Literatür İncelemesi

Ruminatif bireyler, geçmişlerini değerlendirdiklerinde olumsuz anıları daha sık zihinlerine getirme, yaşamlarının büyük çoğunluğunun olumsuz olaylarla dolu olduğunu düşünme, başarılarını küçümseme, hatalarını genelleştirme gibi kötümser yanlı ve çarpıtılmış yorumları daha fazla kullanırlar (Burhanoğlu, 2016). Ancak refleksif düşünmede, kendi hakkında, kendi üzerine düşünen, kendini bir obje gibi ele alıp bakabilen bir öznenin durumu söz konusudur (Çiftçi, 2017). Refleksif düşünme kavramı, kişinin kendine dair merak ya da epistemik ilgiyle motive olduğu kendine yönelik dikkat kavramı olarak tanımlanmaktadır. Ruminatif düşünme; nevrotiklik kişilik özelliğiyle, refleksif düşünme ise açıklık kişilik özelliği ile ilgili görülmektedir (Trapnell ve Campbell, 1999:297).

Literatürde yapılan çalışmaların bir bölümünde kendine odaklı tekrarlı olumsuz (ruminatif) ve/veya kendine odaklı iç gözlemsel (refleksif) düşünme tarzlarının farkındalık (mindfulness) (Kiken ve Shook, 2014; Sutton, 2016; Keune ve Diğerleri, 2012; Liu ve Diğerleri, 2018; Schut ve Boelen, 2017; DaSilveira ve Diğerleri, 2015) ve endişe (worry) (Schoofs ve Diğerleri, 2010; Cox ve Diğerleri, 2018; Hoyer ve Diğerleri, 2009) değişkenleri ile ilişki bulguladıkları görülmektedir.

Ancak kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme ile başarı arasında ilişkiyi araştıran çalışmalar oldukça azdır. Örneğin Yamakoshi ve Tsuchiya (2016) Japonlu üniversite atletlerinde yürüttükleri çalışmalarında, kendine odaklı tekrarlı olumsuz (ruminasyon) ve kendine odaklı iç gözlemsel (refleksiyon) düşünme özelliklerinin öğrencilerin strese tepkileri (stress response) ile sübjektif iyi oluşları (subjective well-being) üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Korelasyon analiz sonuçlarına göre sübjektif iyi oluşun dört boyutundan (tatmin, güven, başarı ve hayal kırıklığı) ikisinin yani güven ve başarı boyutlarının kendine odaklı iç gözlemsel düşünme özelliği ile pozitif ilişki gösterdiğini ancak kendine odaklı iç gözlemsel düşünme özelliğinin strese tepki alt boyutlarının hiçbirisi ile korele olmadığını belirlemişlerdir. Ayrıca kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme özelliğinin, sübjektif iyi oluş boyutlarının hiçbirisi ile korele olmadığını belirlemişlerdir. Regresyon analizi sonucunda ise kendine odaklı iç gözlemsel düşünmenin strese tepki ile negatif ancak sübjektif iyi oluş ile pozitif ilişki gösterdiğini belirlemişlerdir. Ancak kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünmenin ise strese tepki ile pozitif, sübjektif iyi oluş ile ise negatif ilişki gösterdiğini bulgulamışlardır. Roso-Bas ve Diğerleri (2016), hemşirelik öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında algılanan duygusal zekâ, iyimserlik/kötümserlik ve depresif odaklı tekrarlı olumsuz düşünme (ruminasyon) değişkenlerinin öğrencilerin okulu bırakma (dropout) niyetleri ve akademik performanslarıyla ilişkilerini incelemişlerdir. Araştırmacılar çalışmaları sonucunda depresif odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ile okulu bırakma niyeti ya da akademik performans arasında bir ilişki bulgulamamışlardır. Ayrıca çok az çalışmanın da başarı hedef yönelimleriyle kendine odaklı iç gözlemsel düşünme veya kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme arasında ilişkiyi araştırdığı görülmektedir. Örneğin Rusk ve Diğerleri (2011) öğrenciler üzerinde iki çalışma yürütmüşler, çalışmalarının sonucunda ise yüksek duyu düzenlemeli performans hedefli katılımcıların yüksek kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme (veya kötümser düşünme-brooding), düşünce baskılama (thought suppression) ve depresif semptomlara (depressive symptoms) sahip olduklarını ancak yüksek öğrenme hedefli katılımcılarda bilişsel yeniden değerlendirme (cognitive reappraisal) kullanımının oldukça yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca araştırmacılar birinci çalışmalarında korelasyon analizlerinde duyu düzenlemeli performans hedeflerinin, kendine odaklı iç gözlemsel düşünmeye (refleksiyon) göre kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünmeyle (brooding), daha yüksek düzeyde pozitif ancak duyu düzenlemeli öğrenme hedeflerinin ise kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünmeyle (brooding) negatif ilişki gösterdiğini belirlemişlerdir. İkinci çalışmalarının korelasyon analiz sonuçlarında ise duyu düzenlemeli performans hedeflerinin, kendine odaklı iç gözlemsel düşünmeye göre kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünmeyle (brooding) oldukça yüksek düzeyde pozitif korele olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca duyu düzenlemeli performans kaçınma hedeflerinin, duyu düzenlemeli performans yaklaşma hedeflerinden kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünmeyle (brooding) daha yüksek pozitif ilişki gösterdiklerini belirlemişlerdir. Van Boekel ve Martin (2014), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında akademik kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme (brooding) ile başarı hedef yönelimleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmacılar hiyerarşik regresyon analiz sonucunda, performans kaçınma hedef yönelimli katılımcıların daha yüksek kötümser düşünceye (brooding) sahip olduklarını ve stresli akademik durumlara daha yüksek refleksif tepkiler verdiklerini belirlemişlerdir. Ayrıca öğrenme hedef yönelimli katılımcıların ise stresli akademik ortamlarda daha düşük kötümser düşünceye yönelik daha fazla eğilimlerinin olduğunu bulgulamışlardır. Araştırmacılar korelasyon analizlerinde ise performans kaçınma ve performans yaklaşma hedef yönelimlerinin kötümser düşünceyle pozitif, öğrenme hedef yönelimlerinin kötümser düşünceyle negatif korele olduklarını belirlemişlerdir. Ayrıca performans kaçınma hedef yönelimlerinin ise kendine odaklı iç gözlemsel düşünmeyle (refleksiyon) pozitif korele olduğunu tespit etmişlerdir. Thomsen ve Diğerleri (2011) makalelerinde öğrenciler üzerinde üç çalışma yürütmüşler ve bu çalışmalarında kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünmenin (ruminasyon) düşük içselleştirilmiş öz-düzenleme ve hedeflerle ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünmenin (refleksiyon) ise daha yüksek içselleştirilmiş öz-düzenleme ve hedeflerle ilgili olup olmadığını test etmişlerdir. İkinci çalışmalarda hedeflerin içeriği dikkate alındığında korelasyon ve korelasyonlar arasındaki farklılık test sonuçlarına göre araştırmacılar yüksek düzeyli

kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünen bireylerin (ruminatif) dışsal içerikli ve kaçınma içerikli hedeflere sahip olma ihtimallerinin daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca yüksek düzeyli kendine odaklı iç gözlemsel düşünen bireylerin (refleksif) kaçınma içerikli hedeflere sahip olma ihtimallerinin daha düşük olduğunu ancak dışsal içerikli hedeflere düşük düzeyde dahi sahip olma ihtimallerinin ise olmadığını tespit etmişlerdir. İlave olarak da kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ve hedeflerin içeriği arasındaki korelasyonların kendine odaklı iç gözlemsel düşünme ve hedeflerin içeriği arasındaki korelasyonlardan önemli ölçüde farklılık gösterdiğini bulgulamışlardır.

Literatürde başarı hedef yönelimleri ile akademik başarı arasında ilişkiyi araştıran birçok çalışma mevcuttur. Buluş (2011), öğretmen adaylarında denetim odağının amaç yönelimlerini ve her iki yönelimin birlikte akademik başarıyı yordamadaki rolünü incelemiştir. Araştırmasının sonucunda denetim odağı ile akademik başarının öğrenme amaç yönelimi ile pozitif, başarısızlıktan kaçınma amaç yönelimi ile de negatif ilişki gösterdiğini belirlemiştir. Bjornebekk ve Diğerleri (2013), eğitim bilimleri öğrencileri üzerinde yürüttükleri boylamsal çalışmalarında akademik başarının öncülleri olarak başarı güduları, öz-yeterlik ve başarı hedeflerinin birleşik etkilerini incelemişlerdir. Korelasyon analizleri sonucunda bütün sınav başarılarının (sözlü sınav, ilk yılki yazılı sınav, gelecek sömestr sınavı ve son ders başarısı), başarısızlıktan kaçma güdüsü ve performans-kaçınma hedefleriyle negatif ilişki gösterdiğini belirlemişlerdir. Ayrıca araştırmacılar performans yaklaşımının yazılı sınav performansı ile pozitif ve öğrenme-kaçınma hedefinin ise sözlü performansla negatif korele olduğunu tespit etmişlerdir. Fenollar ve Diğerleri (2007), üniversite öğrencilerinde uyguladıkları çalışmalarında başarı hedefleri, öz-yeterlik ve sınıf büyüklüğünün akademik performans üzerinde direkt ve öğrenme stratejileriyle de dolaylı etkilerini incelemişlerdir. Araştırmaları sonucunda öğrenme hedeflerinin derin işleme (deep processing) ve çabayı (effort) artırdığını ve bunların da performansı etkilediğini belirlemişlerdir. Daniels ve Diğerleri (2014), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında başarı üzerinde öğrenme ve performans hedeflerinin etkilerinin araçları olarak ilk ve ikincil kontrol değişkenlerini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda ne performans ne de öğrenme hedeflerinin başarı üzerinde direkt etkilerinin olduğunu belirlemişlerdir. Ancak performans hedeflerinin ilk kontrol aracılığıyla başarı üzerinde pozitif dolaylı bir etkiye sahip olduğunu bulgulamışlardır. Öğrenme hedeflerinin ise ilk kontrol aracılığıyla pozitif ve ikinci kontrol aracılığıyla ise negatif dolaylı etkilerin olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmacılar korelasyon analizleri sonucunda öğrenme hedeflerinin başarıyla ilişki göstermediği ancak performans hedeflerinin başarıyla pozitif korele olduğunu belirlemişlerdir. Darnon ve Diğerleri (2009), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında performans-yaklaşma ve performans-kaçınma hedeflerinin sınav performansı (sözlü sınav) üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmaları sonucunda performans-yaklaşma hedeflerinin sınav başarısını pozitif olarak belirlediğini ve performans-kaçınma hedeflerinin başarıyı negatif olarak belirlediğini tespit etmişlerdir. Daniels ve Diğerleri (2008), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri boylamsal çalışmalarında öğrenme ve performans-yaklaşma hedeflerine göre öğrencileri kümeleme analiziyle dört kümeye ayırmışlardır: yüksek öğrenme/performans (çoklu hedefler), hakim öğrenme (dominant mastery), hakim performans (dominant performance) ve düşük öğrenme/performans (yani düşük motivasyon). Çalışmalarının sonucunda araştırmacılar çoklu-hedefler, öğrenme ve performans kümelerinin, düşük motivasyonlu öğrenci grubundansa daha yüksek ancak birbirlerine yakın başarı düzeylerine sahip olduklarını belirlemişlerdir. Rahmani (2011), ilköğretim öğrencileri üzerinde bir çalışma yürütmüş ve çalışmasında benlik saygısı (self-esteem), başarı hedefleri ve akademik başarı arasındaki ilişkileri incelemiştir. Korelasyon analizi sonucunda araştırmacı yaklaşma performans başarı hedefinin akademik başarıyla güçlü pozitif, ancak kaçınma performansın ise güçlü negatif ilişki gösterdiğini belirlemiştir. King (2015) makalesinde ortaokul öğrencileri üzerinde iki çalışma yürütmüş, ikinci çalışmasında başarı hedefleri ile bağlılık (engagement), hoşnutsuzluk (disaffection) ve başarı (GPA) gibi öğrenme sonuçları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Araştırmacı ikinci çalışmasının regresyon analizleri sonuçlarına göre başarının; öğrenme-yaklaşma, performans-yaklaşma ve performans-kaçınma ile pozitif ancak öğrenme-kaçınma ile de negatif belirlendiğini tespit etmiştir.

Kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketi faktörlerinin, başarı hedef anketi faktörleri üzerindeki etkilerinin ve başarı değişkenlerine göre (genel not ortalaması ve mezuniyet beklentisi) bu değişkenlerdeki farklılıkların incelenmesinin amaçlandığı mevcut çalışmada aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Hipotez1: Katılımcıların kendine odaklı tekrarlı olumsuz ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme tarzları, başarı hedef yönelimlerini etkiler.

Hipotez0: Katılımcıların kendine odaklı tekrarlı olumsuz ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme tarzları, başarı hedef yönelimlerini etkilemez.

2. METOT

Metot başlığı; katılımcılar ve çalışma prosedürü, kullanılan ölçekler ve değişkenler ve istatistiksel analizler başlıklardan oluşmaktadır.

2.1. Katılımcılar ve Çalışma Prosedürü

Çalışmanın örneklemini bir kamu üniversitesinin iktisadi ve idari bilimler fakültesi normal ve ikinci öğretimde öğrenim gören işletme bölümünün 3. ve 4.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmaya 2017/2018 bahar dönemi itibariyle toplam 171 öğrenci katılmıştır. Anket formunda katılımcılara dair kişisel bilgileri elde etmeye yönelik sorular (öğretim şekli, yaş, cinsiyet, sınıf, aile gelir düzeyi, genel not ortalaması ve mezuniyet beklentisi) ile başarı hedef anket (Elliot ve McGregor, 2001) ve kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anket (Trapnell ve Campbell, 1999) kalemleri yer almaktadır.

Ankete katılan öğrencilerin %56,7'si normal, %43,3'ünün ise ikinci öğretim; %35,1'i erkek, %64,9'unun ise kadın olduğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların % 46,2'sinin 3.sınıf, %53,8'inin ise 4.sınıf; %64,3'ünün 20-22 yaş, %35,7'sinin ise 23 yaş ve üzeri yaş grubunda yer aldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların %32,7'sinin 2.000TL ve altı, %46,8'inin ise 2.001-4.000 TL arası ve %20,5'inin ise 4.001 TL ve üzeri gelir grubunda yer aldıkları belirlenmiştir.

2.2. Kullanılan Ölçekler ve Değişkenler

Çalışmada kullanılan ölçekler ve değişkenler aşağıdaki gibidir:

1. Başarı Hedef Anketi (Achievement Goal Questionnaire): Başarı hedef anketi (Elliot ve McGregor, 2001), 2x2 yapısında olan ve her boyutun 3 kalemde ibaret olduğu ölçek olup; performans yaklaşma, öğrenme kaçınma, öğrenme yaklaşma ve performans kaçınma şeklinde dört boyuttan ve toplam 12 kalemde oluşmaktadır. Ayrıca orijinal çalışmada (Elliot ve McGregor, 2001:503-504), ilgili ölçek kalemleri 7 dereceli Likert ölçeği (1=Bana göre hiç doğru değil, 7=Bana göre oldukça doğru) ile ölçülmüş ve araştırmacılar makalelerinin birinci çalışmasında ölçekteki her boyutun iyi güvenilirliğe (0,83-0,92 arası) sahip olduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışmada kullanılan başarı hedef anket (Elliot ve McGregor, 2001) kalemleri de 7 dereceli Likert ölçeği (1=Bana göre hiç doğru değil, 7=Bana göre oldukça doğru) ile ölçülmüştür. Mevcut çalışmada başarı hedef anketinin Cronbach Alpha değeri 0,86 olarak tespit edilmiştir. Lee (2016) çalışmasında başarı hedef anketi kalemlerini (Elliot ve McGregor, 2001), spesifik derstense daha geniş okul ortamına uyumlu olarak modifiye etmiştir. Mevcut çalışmada da Lee (2016)'nin çalışmasındaki gibi bir uygulamaya gidilmiştir.

2. Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme-Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Anketi (Rumination-Reflection Questionnaire): Kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketi (Trapnell ve Campbell, 1999), 24 kalemde ve iki boyuttan oluşan ve 5 dereceli Likert ölçeği (1=Tamamen Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum) ile ölçülen bir ölçektir. Mevcut çalışmada kullanılan kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketi (Trapnell ve Campbell, 1999) kalemleri beş dereceli Likert ölçeği (1=Tamamen Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum) ile ölçülmüştür. Orijinal makalede (Trapnell ve Campbell, 1999:294), ölçeğin alt boyutları itibariyle Alpha katsayıları,

kendine odaklı iç gözlemsel düşünme (refleksiyon) için 0,91, kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme (ruminasyon) için ise 0,90 olarak tespit edilmiştir. Mevcut çalışmada ise ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,82 olarak tespit edilmiştir.

3. Kişisel Bilgiler: Anket formunda katılımcıların öğretim şekli, yaş, cinsiyet, sınıf, aile gelir düzeyi, genel not ortalaması ve mezuniyet beklentilerini ölçen sorular yer almaktadır.

2.3. İstatistiksel Analizler

Çalışmada başarı hedef anketi ve kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anket kalemleri varimax döndürme yöntemine göre temel bileşenler analiziyle keşfedici faktör analizine tabi tutulmuştur. Bağımsız değişkenlerin (kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme faktörleri), bağımlı değişkenler (başarı hedef faktörleri) üzerindeki etkileri ise enter yöntemine dayalı olarak çok değişkenli regresyon analiziyle test edilmiştir. Ayrıca çalışmada her iki ölçek faktörlerinin başarı değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği ise bağımsız örneklem t testi ile belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Bulgular başlığı, keşfedici faktör analiz, çok değişkenli regresyon analiz ve bağımsız örneklem t-testi sonuçları şeklinde üç başlıktan oluşmaktadır.

3.1. Keşfedici Faktör Analiz Sonuçları

Keşfedici analiz sonuçları Tablo 1 ve Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1. Başarı Hedef Anketi Değişkenlerinin Faktör Analiz Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Performans Yaklaşma	Öğrenme Kaçınma	Öğrenme Yaklaşma	Performans Kaçınma
PEY1	,873			
PEY2	,865			
PEY3	,842			
ÖK3		,881		
ÖK2		,858		
ÖK1		,760		
ÖY2			,804	
ÖY1			,785	
ÖY3			,780	
PEK1				,882
PEK2				,756
PEK3				,511

12 kalemden oluşan başarı hedef anket kalemleri varimax rotasyona dayalı temel bileşenler yöntemiyle keşfedici faktör analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonrasında ölçeğin Eigen değerleri 1’in üzerinde olan dört alt faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin ilk faktörü performans yaklaşma olup toplam varyansın %20,87’sini, öğrenme kaçınma şeklindeki 2.faktör %19,15’ini, öğrenme yaklaşma 3.faktörü %19,05’i ve son olarak da 4. Faktör olan performans kaçınma %14,81’ini açıklamaktadır. Bu dört faktörün toplam olarak ölçeğin %73,88’ini açıkladığı tespit edilmiştir. İlgili ölçeğin KMO değeri; 0,824; Bartlett’s Test of Sphericity değeri ise 1001,638’dir (P=,000).

Tablo 2. Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme-Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Anketi Değişkenlerinin Faktör Analiz Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme (Refleksiyon)	Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme (Ruminasyon)
RE21	,748	
RE18	,746	
RE22	,697	
RE16	,568	
RE23	,566	
RE15	,512	
RE19	,509	
RE20	,392	
RU12		,672
RU3		,627
RU11		,623
RU5		,604
RU8		,545
RU10		,537
RU4		,504
RU2		,496
RU1		,482
RU6		,447
RU9		,378

24 kalemde oluşan kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anket kalemleri varimax rotasyona dayalı temel bileşenler yöntemiyle keşfedici faktör analizine tabi tutuldu. Faktör analizleri sonrasında düşük yük değerlerine sahip olan 13, 24, 17 ve 14. değişkenler ve son olarak da yakın yük değerine sahip olan 7. değişken analizlerde çıkarıldı. Analizler sonrası ölçeğin Eigen değerleri 1'in üzerinde olan iki alt faktörden oluştuğu belirlendi. Ölçeğin ilk faktörü olan kendine odaklı iç gözlemsel düşünme, toplam varyansın %18,71'ini, 2.faktör olan kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ise %17,48'ini açıklamaktadır. Bu iki faktörün toplam olarak ölçeğin %36,19'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca ilgili ölçeğin KMO değeri; 0,772; Bartlett's Test of Sphericity değeri 858,863'dür (p=,000).

3.2. Çok Değişkenli Regresyon Analiz Sonuçları

Kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketi faktörlerinin başarı hedef anketi faktörleri üzerindeki etki sonuçları tablo3 ve tablo 4'te verilmiştir. Tablolardaki sonuçlara göre katılımcıların kendine odaklı tekrarlı olumsuz ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme tarzlarının, başarı hedef yönelimlerini etkilemediğine dair Hipotez 0 reddedilmiştir.

Tablo 3. Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme-Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Anketi Faktörlerinin Performans Yaklaşma Faktörü Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	T	P
<i>Sabit</i>	-2,354	,073	-	,000	1,000
<i>Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme (Refleksiyon)Faktörü</i>	,299	,073	,299	4,081	,000
<i>Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme (Ruminasyon) Faktörü</i>	,107	,073	,107	1,458	,147
R=,317; R²=,101;F=9,392; P=000					

*Analiz için anlamlılık düzeyi 0.05'dir.

**Performans Yaklaşma Faktörü=-2,354+0,299 Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Faktörü+0,107 Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme Faktörü

Tablo 3'teki sonuçlar anlamlı olup ($F=9,392;P=,000$), başarı hedef anketi faktörü olan performans yaklaşmayı, kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anket faktörlerinden sadece kendine odaklı iç gözlemsel düşünme faktörü %10,1 oranında açıklamaktadır. Kendine odaklı iç gözlemsel düşünme faktörünün, performans yaklaşma faktörüyle pozitif yönde ilişki gösterdiği belirlendi ($B=,299$). Yani katılımcıların kendine odaklı iç gözlemsel düşünme eğilimleri arttıkça performans yaklaşma yönelimleri de artmaktadır.

Tablo 4. Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme-Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Anketi Faktörlerinin Öğrenme Yaklaşma Faktörü Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	T	P
<i>Sabit</i>	2,123	,074	-	,000	1,000
<i>Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme (Refleksiyon)Faktörü</i>	,256	,075	,256	3,436	,001
<i>Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme (Ruminasyon) Faktörü</i>	-,028	,075	-,028	-,374	,709
R=,258; R²=,066;F=5,972; P=003					

*Analiz için anlamlılık düzeyi 0.05'dir.

**Öğrenme Yaklaşma Faktörü= $2,123+0,256$ Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Faktörü- $0,028$ Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme Faktörü

Tablo 4'teki sonuçlar anlamlı olup ($F=5,972;P=,003$), başarı hedef anketi faktörü olan öğrenme yaklaşmayı, kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketi faktörlerinden sadece kendine odaklı iç gözlemsel düşünme faktörü %6,6 oranında açıklamaktadır. Kendine odaklı iç gözlemsel düşünme faktörünün, öğrenme yaklaşma faktörüyle pozitif yönde ilişki gösterdiği belirlendi ($B=,256$). Yani katılımcıların kendine odaklı iç gözlemsel düşünme eğilimleri arttıkça öğrenme yaklaşma yönelimleri de artmaktadır.

3.3. Bağımsız Örneklem T Testi Sonucu

Çalışmada bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre katılımcıların genel not ortalaması ve mezuniyet beklentisi değişkenlerine göre başarı hedef yönelimlerinin ve kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme tarzlarının gösterdiği farklılıklara dair sonuçlar tablo 5, 6, 7 ve 8'de sunulmuştur.

Tablo5. Başarı Hedef Anketi Faktörlerinin Genel Not Ortalaması Değişkenine göre Farklılıklarını Gösteren Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Başarı Hedef Anketi Faktörleri	Genel Not Ortalaması	N	Mean	SD	sd	T	P
<i>Performans Yaklaşma</i>	1	95	-,159	1,031	169	-2,370	,019
	2	76	,199	,927			
<i>Öğrenme Kaçınma</i>	1	95	,008	,897	141,818	,120	,905
	2	76	-,010	1,121			
<i>Öğrenme Yaklaşma</i>	1	95	-,035	1,052	169	-,513	,609
	2	76	,043	,934			
<i>Performans Kaçınma</i>	1	95	-,052	1,041	169	-,767	,444
	2	76	,065	,947			

* $P<0.05$ (two-tail)

**1 Değeri=1,00-1,54; 1,55-1,99 ve 2,00-2,79 aralığındaki genel not ortalama değerlerini ifade etmektedir. 2 Değeri ise=2,80-3,49 ile 3,50-4,00 aralığındaki genel not ortalama değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 5'deki sonuçlara göre yüksek genel not ortalama değerleri olan öğrencilerinin ($\bar{x}=0.199$), genel not ortalamaları düşük ve orta düzeyde olan öğrencilere kıyasla ($\bar{x}=-0.159$)

performans yaklaşma yönelimlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre genel not ortalaması değişkenine göre sadece performans yaklaşma başarı hedef yönelimlerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t(169) = -2.370, P = .019$).

Tablo 6. Başarı Hedef Anketi Faktörlerinin Mezuniyet Beklentisi Değişkenine göre Farklılıklarını Gösteren Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Başarı Hedef Anketi Faktörleri	Mezuniyet Beklentisi	N	Mean	SD	sd	T	P
Performans Yaklaşma	1	87	-,126	,968	169	-1,698	,091
	2	84	,131	1,020			
Öğrenme Kaçınma	1	87	-,014	,905	169	-,196	,845
	2	84	,015	1,094			
Öğrenme Yaklaşma	1	87	-,156	1,021	169	-2,101	,037
	2	84	,161	,956			
Performans Kaçınma	1	87	-,027	1,047	169	-,371	,711
	2	84	,028	,953			

* $P < 0.05$ (two-tail)

**1 Değeri= Sadece mezun olma ve zamanında mezun olma beklentisini; 2 Değeri=Yüksek ortalamayla mezun olma beklentisini ifade etmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlara göre yüksek ortalamayla mezun olma beklentisi olan öğrencilerin ($\bar{x} = 0.161$), sadece ve zamanında mezun olma beklentisi olan öğrencilere kıyasla ($\bar{x} = -0.156$) öğrenme yaklaşma yönelimlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tablodaki sonuçlara göre mezuniyet beklentisi değişkenine göre sadece öğrenme yaklaşma başarı hedef yönelimlerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t(169) = -2.101, P = .037$).

Tablo 7. Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme-Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Anketi Faktörlerinin Genel Not Ortalaması Değişkenine göre Farklılıklarını Gösteren Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Faktörler	Genel Not Ortalaması	N	Mean	SD	sd	T	P
Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme (Refleksiyon)	1	95	,036	,911	169	,533	,595
	2	76	-,045	1,105			
Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme (Ruminasyon)	1	95	-,046	,971	169	-,675	,501
	2	76	,057	1,038			

* $P < 0.05$ (two-tail)

**1 Değeri=1,00-1,54; 1,55-1,99 ve 2,00-2,79 aralığındaki genel not ortalama değerlerini ifade etmektedir. 2 Değeri ise=2,80-3,49 ile 3,50-4,00 aralığındaki genel not ortalama değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 8. Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme-Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme Anketi Faktörlerinin Mezuniyet Beklentisi Değişkenine göre Farklılıklarını Gösteren Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Faktörler	Mezuniyet Beklentisi	N	Mean	SD	sd	T	P
Kendine Odaklı İç Gözlemsel Düşünme (Refleksiyon)	1	87	,064	,822	149,489	,851	,396
	2	84	-,066	1,156			
Kendine Odaklı Tekrarlı Olumsuz Düşünme (Ruminasyon)	1	87	-,129	,990	169	-1,734	,085
	2	84	,134	,997			

* $P < 0.05$ (two-tail)

**1 Değeri= Sadece mezun olma ve zamanında mezun olma beklentisini; 2 Değeri=Yüksek ortalamayla mezun olma beklentisini ifade etmektedir.

Tablo 7 ve Tablo 8'de görüldüğü gibi kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketi faktörlerinin genel not ortalamasına ve mezuniyet beklentisi değişkenlerine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Çalışmada keşfedici faktör analizleri sonrasında kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme-kendine odaklı iç gözlemsel düşünme anketinin orijinal çalışmadaki (Trapnell ve Campbell, 1999) gibi iki faktörden (kendine odaklı iç gözlemsel düşünme-refleksiyon-ve kendine odaklı tekrarlı

olumsuz düşünme-ruminasyon-faktörleri) olduğu belirlenmiştir. Ayrıca mevcut çalışmada başarı hedef anketinin orijinal çalışmaya (Elliot ve McGregor, 2001) benzer olarak dört faktörden (performans yaklaşma, öğrenme kaçınma, öğrenme yaklaşma ve performans kaçınma) olduğu tespit edilmiştir. Literatürde kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme tarzlarının başarı hedef yönelimleri üzerinde etkisine dair çok fazla çalışma olmamakla beraber Thomsen ve Diğerleri (2011)'nin çalışmalarında bulguladıkları yüksek kendine odaklı iç gözlemsel düşünme eğilimli (refleksif) bireylerin kaçınma içerikli hedeflere sahip olma ihtimallerinin oldukça düşük olduğuna dair sonucuna benzer olarak mevcut çalışmada çok değişkenli regresyon analizleri sonucunda katılımcıların kendine odaklı iç gözlemsel düşünme (refleksif) tarzlarının ayrı ayrı performans yaklaşma ve öğrenme yaklaşma faktörleri üzerinde pozitif yönde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Literatürde çok fazla çalışma olmamasına rağmen bir çalışmada (Roso-Bas ve Diğerleri, 2016) depresif odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme ile akademik performans arasında korelasyonun olmadığı başka bir çalışmada (Yamakoshi ve Tsuchiya, 2016) ise kendine odaklı iç gözlemsel düşünme ile başarının pozitif korele olduğuna dair çalışmalar mevcuttur. Mevcut çalışmada ise kendine odaklı tekrarlı olumsuz düşünme ve kendine odaklı iç gözlemsel düşünme tarzlarının başarı değişkenlerine (genel not ortalaması ve mezuniyet beklenti) göre farklılıkları incelenmiş ancak katılımcıların bu düşünme tarzlarının başarı değişkenlerine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Aksine yazında başarı hedef yönelimleri ile başarı arasında korelasyonun olduğunu bulgulayan birçok çalışma (Chatzisarantis ve Diğerleri, 2016; Diaconu-Gherasim ve Mairean, 2016; Chen, 2015; Diseth, 2011) mevcuttur. Katılımcıların başarı hedef yönelimlerinin genel not ortalaması değişkenine göre farklılıkların incelendiği mevcut çalışmada ise, genel not ortalaması yüksek öğrencilerin performans-yaklaşma eğilimlerinin, genel not ortalaması düşük ve orta olan gruba göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Benzer olarak yüksek ortalamayla mezun olma beklentisi olan öğrencilerin öğrenme yaklaşma eğilimlerinin, sadece ve zamanında mezun olma beklentisi olan gruba göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar performans yaklaşma ve öğrenme yaklaşma eğilimlerinin öğrencilerin genel not ortalamasının düzeyi ve mezuniyet beklentisine dair görüş farklılığına göre değiştiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Bjornebekk, Gunnar, Diseth, Age, Ulriksen, Robin (2013). Achievement Motives, Self-Efficacy, Achievement Goals, and Academic Achievement at Multiple Stages of Education:A Longitudinal Analysis. *Psychological Reports:Human Resources &Marketing*, 112, 3:771-787
- Buluş, Mustafa (2011). Öğretmen Adaylarında Bireysel Farklılıklar Perspektifinden Amaç Yönelimleri, Denetim Odağı ve Akademik Başarı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11 (2):529-546
- Burhanoğlu, Sabri (2016). Ruminasyon (Rumination) Kavramı Nedir? www.sabriburhanoglu.com. (01.03.2018)
- Chatzisarantis, Nikos L.D., Bing, Qi, Xin, Cui, Kawabata, Masato, Koch, Severine, Rooney, Rosanna, Hagger, Martin S. (2016). Comparing Effectiveness of Additive, Interactive and Quadratic Models in Detecting Combined Effects of Achievement Goals on Academic Attainment. *Learning and Individual Differences*, 50: 203-209
- Chen, Wei-Wen (2015). The Relations Between Perceived Parenting Styles and Academic Achievement in Hong Kong: The Mediating Role of Students' Goal Orientations. *Learning and Individual Differences*, 37: 48-54
- Cox, Rebecca C., Cole, David A., Kramer, Eliza L., Olatunji, Bunmi O. (2018). Prospective Associations Between Sleep Disturbance and Repetitive Negative Thinking:The Mediating Roles of Focusing and Shifting Attentional Control. *Behavior Therapy*, 49: 21-31
- Çiftçi, Bestami (2017). Düşünme Biçimleri-Siz Hangilerini Kullanıyorsunuz? 7.Sayı, www.megabeyin.com (elektronik dergi) (01.03.2018)

- Daniels, Lia M., Haynes, Tara L., Stupnisky, Robert H., Perry, Raymond P., Newall, Nancy E., Pekrun, Reinhard (2008). Individual Differences in Achievement Goals:A Longitudinal Study of Cognitive, Emotional, and Achievement Outcomes. *Contemporary Educational Psychology*, 33: 584-608
- Daniels, Lia M., Perry, Raymond P., Stupnisky, Robert H., Stewart, Tara L., Newall, Nancy E.G., Clifton, Rodney A. (2014). The Longitudinal Effects of Achievement Goals and Perceived Control on University Student Achievement. *Eur J. Psychol.Educ.* 29: 175-194
- Darnon, Celine, Butera, Fabrizio, Mugny, Gabriel, Hulleman, Chris S. (2009). “Too Complex for Me!” Why Do Performance-Approach and Performance-Avoidance Goals Predict Exam Performance? *European Journal of Psychology of Education*, Vol.XXIV, No.4: 423-434
- DaSilveira, Amanda, DeSouza, Mariane L. and Gomes, William B. (2015). Self-Consciousness Concept and Assessment in Self-Report Measures. *Frontiers in Psychology* (www.frontiersin.org), Volume 6: 1-11
- Diaconu-Gherasim, Loredana R. and Mairean, Cornelia (2016). Perception of Parenting Styles and Academic Achievement: The Mediating Role of Goal Orientations. *Learning and Individual Differences*, 49: 378-385
- Diseth, Age (2011). Self-Efficacy, Goal Orientations and Learning Strategies as Mediators Between Preceding and Subsequent Academic Achievement. *Learning and Individual Differences*, 21: 191-195
- Elliot, Andrew J. and McGregor, Holly A. (2001). A 2 X 2 Achievement Goal Framework. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.80, No.3: 501-519
- Fenollar, Pedro, Roman, Sergio and Cuestas, Pedro J. (2007). University Students’ Academic Performance:An Integrative Conceptual Framework and Empirical Analysis. *British Journal of Educational Psychology*, 77: 873-891
- Güney, Salih (2011). *Örgütsel Davranış*. 1. Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Hoyer, Jürgen, Gloster, Andrew T., Herzberg, Philipp Yorck (2009). Is Worry Different from Rumination? Yes, It is More Predictive of Psychopathology! *GMS Psycho-Social-Medicine*, Vol.6: 1-9
- Keune, Philipp M., Bostanov, Vladimir, Kotchoubey, Boris, Hautzinger, Martin (2012). Mindfulness Versus Rumination and Behavioral Inhibition: A Perspective From Research on Frontal Brain Asymmetry. *Personality and Individual Differences*, 53: 323-328
- Kiken, Laura G. and Shook, Natalie J. (2014). Does Mindfulness Attenuate Thoughts Emphasizing Negativity, But not Positivity? *Journal of Research in Personality*, 53: 22-30
- King, Ronnel B. (2015). Examining The Dimensional Structure and Nomological Network of Achievement Goals in the Philippines. *Journal of Adolescence*, 44: 214-218
- Koçel, Tamer (2014). *İşletme Yöneticiliği*. 15.Baskı, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Lee, Eunju J. (2016). Endorsement of Achievement Goals Across Secondary School Years: Applying A State-Trait Framework. *Journal of Research in Personality*, 64: 21-33
- Liu, Qing-Qi, Zhou, Zong-Kui, Yang, Xiu-Juan, Kong, Fan-Chang, Sun, Xiao-Jun, Fan, Cui-Ying (2018). Mindfulness and Sleep Quality in Adolescents:Analysis of Rumination as a Mediator and Self-Control as a Moderator. *Personality and Individual Differences*, 122: 171-176
- Özkalp, Enver ve Kırel, Çiğdem (2010). *Örgütsel Davranış*. 4.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım
- Rahmani, Parisa (2011). The Relationship Between Self-Esteem, Achievement Goals and Academic Achievement Among The Primary School Students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 29: 803-808
- Roso-Bas, Fatima, Jimenez, Antonia Pades and Garcia-Buades, Esther (2016). Emotional Variables, Dropout and Academic Performance in Spanish Nursing Students. *Nurse Education Today*, 37: 53-58
- Rusk, Natalie, Tamir, Maya, Rothbaum, Fred (2011). Performance and Learning Goals for Emotion Regulation. *Motiv.Emot.*, 35: 444-460

- Schoofs, Hanne, Hermans, Dirk and Raes, Filip (2010). Brooding and Reflection as Subtypes of Rumination: Evidence from Confirmatory Factor Analysis in Nonclinical Samples Using The Dutch Ruminative Response Scale. *J. Psychopathol. Behav. Assess.*, 32: 609-617
- Schut, Diana M. and Boelen, Paul A. (2017). The Relative Importance of Rumination, Experiential Avoidance and Mindfulness as Predictors of Depressive Symptoms. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6: 8-12
- Sutton, Anna (2016). Measuring the Effects of Self-Awareness: Construction of the Self-Awareness Outcomes Questionnaire. *Europe's Journal of Psychology*, Vol. 12 (4): 645-658
- Şimşek, M. Şerif, Akgemci, Tahir ve Çelik, Adnan (2011). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. 7.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi
- Thomsen, Dorthe Kirkegaard, Tonnesvang, Jan, Schnieber, Anette, Olesen, Martin Hammershoj (2011). Do People Ruminates Because They haven't Digested their Goals? The Relations of Rumination and Reflection to Goal Internalization and Ambivalence. *Motiv.Emot.*, 35: 105-117
- Trapnell, Paul D. and Campbell, Jennifer D. (1999). Private Self-Consciousness and the Five-Factor Model of Personality: Distinguishing Rumination from Reflection. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.76, No.2: 284-304
- Van Boekel, Martin and Martin, Joan M. (2014). Examining the Relation Between Academic Rumination and Achievement Goal Orientation. *Individual Differences Research*, Vol.12, No.4-A:153-169
- Yamakoshi, Shohei and Tsuchiya, Hironobu (2016). The Effects of Trait Rumination and Reflection on Mental Health among Japanese University Athletes. *Psychology*, 7: 533-540

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 211-229, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi:03.05.2018 **Kabul Tarihi:**16.07.2018

TÜRKİYE’DE DINDAR BURJUVA VE KADIN*

Religious Bourgeois and Women In Turkey

Handan KARAKAYA¹

ÖZ

Türkiye’de sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler ışığında oluşmuş yeni bir zengin sınıftan söz etmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkiye’de ve dünyanın birçok yerinde muhafazakâr/dindar kesimler, modern yaşam biçimiyle sorunlu bir ilişkiye sahip olmuşlardır. 1980’ler ve sonrasında kadar Türkiye’de muhafazakâr/dindar kesimler modern yaşamla aralarına önemli bir mesafe koymaya çalıştılar. Yaşam pratiklerini dini referanslara dayandırarak modern yaşamın günlük görünümünden ayrılmaya çabası görünürlük kazandı. Ancak 1990’lar ve sonrasında ekonomik bir takım gelişmelerin de etkisiyle muhafazakâr/dindar kesimler yaşam biçimlerini modernizmin içinde yeniden yaratmaya başladılar. Bu yaratım sürecinde kadınlar, sosyal ve kültürel alanlarda görünürlükleri ve tüketim pratikleri ile bu değişimin izlenmesinde önemli bir görünürlüğe sahip oldular. Bu çalışmada Türkiye’de ekonomik refah düzeyi yükselen muhafazakâr/dindar kesimlerin değişen yaşam biçimleri ve bunu din algılarıyla örtüştürme biçimlerine odaklanılacaktır. Yapılan bu çalışma, doküman incelemesi, kaynak taraması ve mülakat yöntemine dayalı betimsel ve nitel bir çalışmadır. Bu çalışma, muhafazakâr/dindar kesimlerim ekonomik refah seviyesi yükseldikçe, modern yaşamla daha uyumlu yaşadıklarını örnekleri ile ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Burjuva, Kadın, Din, Modernizm, Muhafazakar

ABSTRACT

Turkey in social, economic and cultural exchanges possible to mention a new rich class has formed on the light. One of the most important features of this class is its reflection on religious identities and their life practices. As it is known in Turkey and the world in many parts of the conservative / religious peoples have had a troubled relationship with the modern way of life. Turkey in the 1980s and until after the conservative / religious people tried to put a considerable distance between them to modern life. However, with the influence of economic developments in the 1990s and after, the conservative / religious groups began to recreate their lifestyles in modernism. In this creative process, women have had a significant visibility in their social and cultural areas, with their visibility and consumption practices followed by this change. In this study, the rising level of economic prosperity in Turkey conservative / religious sectors of changing lifestyles and it will focus on the overlapping forms of religious perception. This study is a descriptive and qualitative study based on document review, source search and interview method

Key words: Bourgeois, Woman, Religion, Modernism, Conservatism

Giriş

Sosyal ve ekonomik gelişmeler toplumların biçim alışları üzerinde etkili olan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi Batı toplumları üzerinde bir yeniden yaratım sürecinin başlatıcısı olarak algılanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ve devamında Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı dünyasının gelişimine ayak uydurmak için çaba sarf ettiği bilinmektedir. Bu çabaların bir kısmı sosyal ve kültürel eksenli olmakla birlikte büyük bir kısmını ekonomik gelişmişliği yakalama gayretleri

¹ Dr. Öğr. Üy., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü. ELAZIĞ hkarakaya@firat.edu.tr

* Bu makale Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Alanında Doç Dr. Fazlı Polat’ın danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın” başlıklı Doktora Tezinden üretilmiştir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

oluşturmaktadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi toplumların biçim alışında sosyal ve ekonomik gelişmeler içine doğdukları toplumsallıklarla birlikte düşünülmelidir.

Her sosyal ve ekonomik gelişme ortaya çıktığı toplumun dışındaki toplumlarda aynı etkiye sahip olmadığı gibi sonuçlar da birbirine benzememektedir. Bu çerçeveden bakıldığında gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Türkiye Cumhuriyeti modernleşmenin hızına yetişmek için azımsanamayacak bir çaba içine girmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nin oluşum şartlarını taşımayan ülkeler için bu gelişmenin yarattığı sosyal ve ekonomik ilerlemeyi yakalamak pek mümkün olmamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sermaye birikimi amacıyla milli bir burjuva yaratma çabaları ve Cumhuriyet Türkiye'sinin bu burjuvayı yaşatma ve geliştirme gayretleri batılı anlamda bir burjuva sınıfını besleyemediği gibi orta sınıfın ekonomi üzerindeki etkisini de büyüttüğü söylenemez.

Tüm bunların ışığında, Türkiye'de batılı manada bir burjuvadan bahsedilemese de kendine has özellikleriyle var olma çabasında olan bir burjuvadan bahsetmek mümkündür. Anavatan Partisi'nin iktidara gelişine kadar Türkiye'de daha çok İstanbul burjuvası olarak anılan seçkin bir burjuva aileler grubundan söz edilmektedir. Fakat Özal'ın liberal ekonomi politikaları İstanbul burjuvasından sosyal ve kültürel olarak farklı olan bir burjuva sınıfının oluşumu ve gelişimi için gerekli altyapıyı hazırlamıştır.

Özal'ın liberal ekonomi politikalarıyla büyüme fırsatı bulan Anadolu sermayesi, 28 Şubat süreci sonunda bir sessizlik dönemi yaşasa da AK Parti iktidarı ile birlikte palazlanma fırsatı bulmuştur. Bu sınıfın büyümesi ve palazlanması beraberinde sosyal ve kültürel yaşamlarında da değişimleri beraberinde getirmiştir.

Zenginleşen muhafazakâr/dindar kesimlerin dini bir takım sembolleri modern yaşamın biçimsellikleriyle harmanlayarak yeni bir yaşam biçimini benimsedikleri söylenebilir. Bu yaşam biçimi kadınların tüketim pratikleri üzerinde somutlaşırken sosyal ve kültürel mekânlar da eşzamanlı olarak bu yaşam biçimine uyumlu bir biçimde gelişmiştir.

Bu yönüyle muhafazakâr/dindar kesimler bir yönüyle dini yaşamla bağlarını sıkı tutarken, diğer yandan modern yaşamın tüketim biçimlerini dini yaşamın sınırları içerisindeki kavramlar üzerinden meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Yaşanan bu değişim, muhafazakâr/dindar kesimler tarafından büyük oranda kabul görmekle birlikte, yıllık mali bir ibadet olan zekât, yine yoksullara yardım için verilen sadaka, sosyal yardımlar bu bağlamda tüketimin meşru temellerini beslemektedir.

Kısaca, bu çalışmanın konusu ekonomik refah düzeyi yükselen muhafazakâr/dindar sınıfların değişen yaşam biçimleri ve bunu din algılarıyla örtüştürme yöntemleridir. Bunun ışığında, çalışmanın problemi Türkiye'de muhafazakâr/dindar burjuvazi tanımının içeriğini tarihsel ve sosyolojik olarak tartışarak kadınların yaşam pratikleri üzerinden değerlendirmektir.

Burjuva ve Burjuva Sınıfı

Fransızca Bourg sözcüğünden türeyen burjuva bir sosyal sınıf adı olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında artı-değere kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri kapsamında el koyan ve onu paylaşan sınıf olarak da tanımlanmaktadır. Ki bir toplumun egemen üretim biçimi de bu noktada önem kazanmaktadır. Kapitalist bir üretim biçimine sahip olan toplumlarda tanımın da meşrulaştırdığı üzere, egemen sınıf, burjuvazidir. Kısacası, ekonomi alanının egemenliğinden siyasi egemenliğe kolları uzanan bir sınıftır(Boratav,2005:61).

Burjuva, üretim, tüketim, dağıtım, ithalat, ihracat kavramları ekseninde oluşan insan aktivitesi kapsamında toplumsal yapı içerisinde yeni bir yaşam ve tüketim pratiğinin temsilcileri olarak tanımlanabilir. Bu temsil durumu, zamanla bu sınıfa ait bir kültürü de beraberinde getirmişti. Bu sistem o bölgedeki sermaye, işgücü ve doğal kaynakların; üretim, ticaret ile dağıtımda rol alan ekonomik kuruluşları ve o bölgedeki mal ve hizmetlerin tüketimini de içerir. Tüm meslekler, kuruluşlar veya ekonomik faaliyetler burjuvanın tarih sahnesindeki yerini pekiştirme noktasında

katkıda bulunmuştur. Burjuvanın yapısında büyük, orta ve küçük sermaye ayırımına dayalı gruplaşma biçimleri, siyasi hegemonya ortaklığında, iktisat politikalarının oluşumunda bunlardan pay alma biçimleri önemlidir. Tüketim, tasarruf ve yatırım ekonominin çekirdek öğelerindedir ve pazarın dengesini belirleyerek artı değer sahiplerinin yaşam alanlarını genişletme noktasında güç kaynağı olarak (Meriç, 1994:73) ifade edilmiştir.

Bununla beraber burjuva, Batı’da birçok alanda yeni kavramların ve toplumsal algıların doğumunu da beslemiştir. Bu bağlamda Göçek(1999:73), burjuva sınıfını bir imaj üzerinden tanımlarken, yeni tüketim kalıplarına dayalı bir hayat tarzını, özel mali faaliyetlere vakfedilen yeni bir sermaye birikimini ve özgün bir demokrasi tanımını bu imajın içine sığan kavramlar olarak öne çıkarmıştır. Kapitalizmin filizlendiği ve buradan da bütün dünyaya taşıdığı sürecin ilk adımlarını oluşturan kavramların biçimlendiği bir dönemdir(Meriç, 1994:73).

Bu da, kavramın Osmanlı’dan farklı olarak, bir hayatı algılama usulü olarak da ele alınma sürecini göstermektedir. Burjuvanın; köylü, işçi (proletarya) ya da soylu sınıfına dâhil olmayıp, özelliğini zenginliğinden ve şehirliliğinden alan kentli kişiler topluluğu olarak ekonomik yapının egemenleri olmayı başarmış bir sınıf(Steinhaus,1973:191-192) olduğu düşünüldüğünde, tükettiklerinden fazlasını üretmesi(Altan, 2010:17) ile kentleşmenin de öncüsüdür. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise “burjuva” kavramı toplumda üretim araçlarını elinde bulunduran bir sınıf (Tunçay,1986:113) olarak öne çıkmıştır.

Temelde burjuvayı daha çok bir zihniyet ya da algı biçimi olarak değerlendiren Sombart(2008:32), kavramın üzerine oturduğu toplumsal yapıyı en iyi tahlil edenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, burjuva zihniyeti, düşünceye dayalı bir dikkat, sözlerini tartarak söyleme, akılcı bir ölçülülük, düzen ve idareli olma gibi nitelikleri üzerinde barındıran bireylerden oluşmaktadır. Bu bireylerin hayatı ve algılama biçimleri burjuvanın varlık göstereceği toplumsal yapının hazırlanmasında bir ön koşul gibi işlev görmüştür.

Bu algı, kavramın bir hayatı algılama usulü ya da tüketim pratiklerine yansıma biçimi üzerinden okunmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada doğu toplumlarının özelde de Osmanlı’nın tüccar sınıfı, nefsi ibadete ve kulluğa hasretmek üzere bedeni ayaküstü tutabilmeyi yahut daha mutedil ve insani bir kaygı ile başkalarına yük olmadan kendini ve yakınlarını geçindirebilmeyi önemli bir meziyet olarak görmesi, burjuva toplumunu oluşturacak zihinsel yapıdan farklıdır. Osmanlı’da “Rind” gözüyle, huzur ve rahat içinde ömür sürmek, kâr ve kazanma yaklaşımını biçimlendiren temel kavramlar olarak öne çıkmıştır. Hareket noktası bunlardan hangisi olursa olsun, kıymet süresini tersine çevirip kazanmayı ve biriktirmeyi gaye ve ömür sürmeyi ona vasıta kılmak ancak sakat ve sapık bir ruhun arzusu(Ülgener, 2006:84) olarak değerlendirildiğinde, batılı manada da bir artı değer algısını besleyecek zihni alt yapının oluşmadığı rahatlıkla söylenebilir. “*Mal ömrün huzuru ve asayişini içindir; ömür mal cem’eylemek için değildir.*”(Sadi’den aktaran Ülgener, 2006:84)

Bu, toplumda artı değere yönelik zihni algıyı anlamak için iyi bir örnek olsa da batılı manada bir toplumsal dönüşümün önündeki tek engelin bu dini referanslardan beslenen ekonomi algısı olduğunu söylemek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bu noktada devletin ekonomi politikası de bu zihinsel algının önemli bir destekçisidir. Nitekim öyle bir zümrenin (burjuva ya da farklı bir toplumsal sınıf) doğması sosyal/siyasal dengeyi sarsabileceği için arzuya şayan değildi. Bu tavrın en tipik göstergesi “narh” adı ile tespit edilen fiyatların kontrolünde gösterilen titizliktir. Fiyatlar o şekilde tespit edilirdi ki, mübadele ile uğraşan esnaf ve tüccar gibi zümrelere tanınan normal kâr haddi %15 ila %25 arasında olduğu için, mevcut nakdi (parasal) sermayenin ticaret ve esnaflık sektöründe kayması imkânı son derece kısıtlı idi (Genç, 2012:53-54).

Bu noktada Ülgener’in “ahi” teşkilatını tarif ederken öne çıkardığı seyyahların ahilerde hayranlıkla görüp bahsettikleri şeyin onların iş hayatından çok, aralarındaki samimilik, yabancıya gösterdikleri yakınlık, misafirperverlik olması, Osmanlı toplumu açısından iktisadi zihniyet algısını

ortaya koymasından önemlidir. Nitekim birçok noktada ahi teşkilatının sanat etkinliklerinin iktisadi fonksiyonlarının çok önünde olduğu söylenmektedir (Ülgener, 2006:67).

Bu bağlamda artı değeri elinde bulunduran bir sınıf oluşturmayı başaramayan Osmanlı toplumunun karşısında, batılı burjuva, zihinsel olarak da kapitalizmin temel ilkelerinden biri olan tüketimi, kendine özgü pratiklerle hayata geçirmektedir. Bunun yanında birikim ve yatırım, tüketim pratiğinin üzerine oturduğu kapitalist ekonomik yapılanma biçimi, geçmişin ekonomik yapılarını tarih sahnesinden çekilmeye zorlamıştır.

Osmanlı toplumunda toplumsal üretim düzeyini, ordunun savaş gücü belirliyor ve bu da bir üretim-tüketim ve artı değer algısını askeri kavramları aşamayan bir konuma sıkıştırıyordu (Steinhaus, 1973:34). Osmanlı sistemi kapitalizme sadece kapalı değil, aynı zamanda karşı idi. Kapitalizme en açık olması gereken ticaret sektöründe gördüğümüz sınırlama, kontrol ve düzenlemeler, bunun belki de en açık göstergeleri olarak değerlendirilebilir (Genç, 2012:78).

İktisadi faaliyetleri daha düşük toplumsal katmanların (gayr-i Müslim ve özellikle reyanın) meşguliyeti olarak gören Osmanlı Hanedanı için en önemli sorun, iktidarı besleyen asker ve vergilerin merkeze düzenli bir biçimde ulaştırılması olmuştur. Böylece Osmanlı yönetimi, fetihlerde elde ettiği ganimetlerin “artık birikimleriyle” uzun yıllar kendisini besleyebilmişti ancak bir üretim ve yatırım zihniyeti oluşmamıştı (Duran, 2007:36).

Batı toplumlarında ise öncelikle sermaye sahipliğinin biçim ve içerik verdiği burjuva, birey tutumlarını ve bu bireylerden oluşan toplumu da kendi renklerine boyamıştır. Bir diğer anlamda hâkimiyet grupları kamu gücünün organlarına; parlamentoya veya kısmen yargıya dönüştüler. Mesleki statü gruplarının parçaları, toprak üzerinde şehir birlikleri ve bir takım farklı birlikler kurdukları ölçüde burjuva toplumuna dönüştüler ve bunlar bireysel özgürlüğün gerçek alanı olarak devletle muhatap olacaklardır (Özcan, 2009:106). Diğer bir deyişle bu sınıf, zamanla devletin iktidar erki üzerinde söz sahibi olma fırsatı bulacaktır.

Sanayi Devrimi ile birlikte burjuvazi kavramı kapitalist üretim sisteminin egemen sınıfını belirtmek için de kullanıldı. Marksist literatürde, kapitalist iktisadi sistem içinde üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanları, ücretli emekçi çalıştırarak, sermaye birikimini sürdürenleri tanımlayan kelime kapitalistlerdir. Burada burjuva sadece iktisadi bir boyutun karşılığı değildir. Aynı zamanda yaşam tarzını ve hegemonik bir kültürel boyutu da işaret eden (İnsel, 2012:14) bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Burjuva toplumu, birçok manada kendine özgü bir kültür de geliştirmiştir. Bu kültürü besleyen ana unsurun elbette artı değere sahip olmanın getirdiği yatırım ve tüketim ilişkisinde yattığı düşünülebilir. Bu ilişkileri biçimlendiren bir diğer temel unsur, gücünü insanlar arasındaki ilişkilere piyasanın egemen olduğu, yani taşınabilir servetin ve tüketim için imal edilen malların yansırı toprak ve emeğin de alınıp satılan bir meta olduğu yapıdan da alır. Kâr ve birikim maksadıyla sözleşme konusu yapılan metalar olarak muamele gördükleri, insanların diğer insanlarla ilişkilerinin büyük ölçüde onların bu metalara sahiplikleri ve bu sahipliği kendi kazançları için kullanabilmemesi tarafından belirlendiği bir toplumu burjuva olarak tanımlayabilmek mümkündür (Özel, 1998:23). Bu sınıf, zamanla kültürel, sosyal, sanatsal faaliyet alanları bağlamında toplumun geri kalanı ile farklılaşırken, kullandıkları mekânlar ve tüketim pratiklerinin de toplumun geri kalanından hızla farklılaştığı düşünülmektedir.

Dolayısıyla bu sınıf için toplumu biçimlendiren ana unsurun, malın dolaşımı ve kapitalizmi var eden ön koşullar olduğunu söylersek çok abartmış olmayız. Karpat (2010:29) ise orta sınıfın Batıdaki adının burjuva olduğunu ifade ederken, bu sınıfın tüketim ve artı değere sahipliğinin sınıfın biçimlenişine üzerindeki etkisinin altını çizmektedir

Bu noktadan bakıldığında belki de burjuva, tarihin ona hiç beklemediği bir anda yüklediği bir güçle, Avrupa'nın yeni kaderi üzerinde etkili olabilmiştir. Kültür ve siyaset alanında kurulan sınıf

egemenliği, bir bağlamda alt yapı egemenliğinin üst yapıyı biçimlendirmesini kaçınılmaz kılmış görünmektedir(Boratav, 2005:62).

Burjuva ve dolayısıyla sermaye birçok açıdan tarihin en dönüştürücü gücü olarak değerlendirilmektedir. Özellikle parasallaşmış, finansallaşmış sermaye, yani burjuva mantığı krallık ve aristokratlık mantığına meydan okuyabilecek bir düzeye gelirken, sonrasında işler büyük ölçüde bu tüccar çıkarlarının siyasi organizasyonlar tarafından arkalanması neticesini doğurmuştur² diyebiliriz. Dolayısıyla artı değer biçimlendirdiği güç, zamanla iktidar gücü ile bütünleşme sürecine girmiştir dersek abartmış olmayız.

Burjuvalar aynı zamanda kapitalizmin kurucu sınıfı(İnsel, 2012:14) olarak, tüketim, dağıtım, ithalat, ihracat kavramları ekseninde oluşan insan aktivitesinin bir parçası olarak da tanımlanmaktadır. Ekonominin belli bir bölge içindeki ekonomik sistemden oluştuğu düşünüldüğünde, burjuvalar bu sistemin önemli sahipleri olarak tarihte öne çıkmaktadırlar.

Doğu ve Batı Arasında Osmanlı

Bu süreçte Avrupa'da yenilik ve keşiflerin nasıl bir ivme kazandırdığı çok tartışılabilir bir konu değildir. 1492'de Cristophe Colombe Hindistan'ı ararken, yeni bir kıta buldu. 1502'de Macellan Pasifik'i dolaştı. Bu yüzden Batı ilmi o kadar büyük bir gelişme kazandı ki, XII. yüzyılda Batı'ya hocalık eden İslam ilminin artık rolü kalmadı, Doğu medeniyet ve kültürü Batı'nın arkasına takılmaya bir anlamda mahkûm oldu diyebiliriz.

Büyük denizlerin ele geçmesi Akdeniz-Hindistan yolunu körleştirdi ve bu yol üzerinde bulunan memleketler (Türkiye ve tabileri, Venedik, Ceneviz ve Kuzey Afrika memleketleri) ekonomik önemlerini kaybettiler. Bu durum XVII. ve XVIII. yüzyılda önlenemeyecek kadar hızla ilerledi. Akdeniz'in eski büyük tüccar sitelerinin yerini, Atlas Okyanusu'na açılan yeni tüccar milletleri (Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere) aldı(Ülken, 1992:24). Paranın bu süreç üzerinden hızlı dolaşımının, kapitalist ekonomiyi yavaş yavaş ülke ekonomilerinin merkezine taşımaya başladığı söylenebilir.

Doğu-Batı arasındaki üstünlük sürecinin yatak değiştirmesine, batılı burjuva sınıfının katkısının büyük olduğu açıktır. Bu süreç Anadolu toprakları üzerinde sadece Osmanlı dönemiyle de sınırlı değildir, çok daha gerilerde bunu görmek mümkündür.

Bu bağlamda Haçlı seferleri ile birlikte burjuvazi, İtalyan burjuvalarının bileklerinin hakkıyla, Doğu'da ele geçen yerler arasında aslan payını kendine ayırmayı başarmış, siyaset alanında da varlığını kabul ettirmiş oldu. Avrupa'nın bugünkü anlamda var olması çok büyük oranda sermayenin hareketine bağlı olarak biçim alırken, Batı Avrupa'nın Orta Doğu üzerindeki, her şeyi peşinden getirecek olan üstünlüğünün başlamasına tanık oluyoruz. Aynı zamanda burjuvazinin bu 'ilk savaşı', Suriye'ye yerleşen tüccar ulusların mallarını, haklarını ve özgürlüklerini savunmak için ülkedeki krallarla, laik ya da kiliseye bağlı yüksek makam sahipleri ile sürekli mücadele halinde olduklarını düşünürsek, doğal olarak, onun feodal aristokrasiye karşı vereceği savaşı (Yerasimos,1986:60-61) ifade ettiği düşünülmektedir.

Taşçı(2001:79), Ortaçağ'ı Avrupa'yı oluşturan en önemli dönem olarak tanımlarken, dikkat çektiği nokta budur. Oysa Ortaçağ, Avrupa için hep karanlık ve kayıp bir dönem olarak tanımlanır. Bu noktadan bakıldığında Ortaçağ'da feodal Avrupa'nın örgütlenişi, tarihte benzeri olmayan yeni Avrupa dünyasının yaratıcısı olmuştur. Avrupa iki güç noktasını, ekonomisini ve düşüncesini milattan önce beşinci yüzyılın eski Yunan'ına değil, feodal ekonomi ve ilişkiler dışında sermaye birikimine gebe kalan feodal dışı üretim ilişkilerinin yaratıcılarına yani burjuvaya borçlu görünmektedir.

Bu sürecin devamında bireylerin ekonomik bağımsızlığı, yeni bir kültürel yapının kristalizasyonunu sağlamış olarak değerlendirilebilir. Doğu ve Batı arasındaki ayırmda bu noktadan

²Mustafa Özel ile 10/10/ 2013 tarihinde yaptığımız mülakattan

itibaren farklı bir içerik kazanmış, Doğu toplumları gün geçtikçe Batı'nın gerisine düşmeye başlamıştı. Eğer Rönesans doğmamış ve Batı'nın ufukları okyanusların ötesine varmamış olsaydı, bir Doğu toplumu olan Osmanlı birçok alanda kapana kısılmış olmayacağı (Ülken, 1992:24) gibi farklı bir gelişim çizgisinin Dünyayı kuşatacağı da düşünülebilirdi.

Sermaye, daha yüksek kâr elde etmek amacıyla faaliyet alanını genişletirken, geleneksel ekonomileri çemberine alarak onları meta üretiminin hızlandırıcı unsurları haline getirir. Sonuçta Dünya ekonomisi yeni bir biçim alır ve genişlemenin yollarını ihtiraslı bir biçimde aramaya çalışır(Keyder, 1982:11). Bu süreç Avrupa'nın modernleşme sürecinde -özellikle Doğu toplumları için- bir ölçü olarak algılanmasını sağlayan milat olarak değerlendirilmiştir.

XVI. ve XVII. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı, Batıda biriken sermayenin yeni sahipleri olan burjuvanın, ortaçağ feodalite düzeninde gedikler açarak, kapitalizmin gelişimine öncülük edişini bir anlamda seyretmiştir. Osmanlı bu duruma çare olarak Batıya gözlerini dikmiş, askeri, siyasi, hukuki alanlara ve eğitime dair kurumlarını tüm yönleriyle batılı karşılıklarına benzetme çabasında olmuştur. Bu kapitalizmin var olma sürecini de şartları olmaksızın bir taklittir. Osmanlı toplumunda gelişen bir iş bölümü olmadığı düşünüldüğünde, üretim araçlarının özel mülk olarak sermaye halinde birikimi yoluyla bir kapitalizm öncesi dönemin söz konusu(Küçükömer, 2013:38-39) olması mümkün görünmemektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Burjuva

Türk toplumunda köylüyü bir sınıf olarak saymazsak ve devlet seçkinlerini de komprador bir grup içinde değerlendiresek, gerçek anlamda bir sınıftan söz etmemiz zordur. Nitekim Mustafa Kemal'in Sovyet elçisi Aralov'a hitaben söylediği, "*Türkiye'de sınıflar yok. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayimiz yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok*" sözleri bu gerçeği dile getiren(Ahmad,1985:215) cümleler olarak değerlendirilebilir. Sermayenin gerek Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısından kaynaklı olarak, gerekse Cumhuriyet sonrası kalkınma projeleri kapsamında bağımsız bir değer olarak birikmemesi, Türkiye'de burjuva sınıfına batılı anlamda bir konum tanımlayamadığı açıktır.

Dolayısıyla Çetin Altan'ın dediği gibi "*Cumhuriyet; verimsiz köylülerle, değersiz ama itibarlı kravatlılara göre biçimlendirilmiş, kışla tipi feodal bir yapı*"(Altan, 11 Eylül 1992 tarihli Sabah gazetesindeki köşe yazısından) olmaktan kendini kurtaramamıştır. Bu, temelde milli burjuva yaratma çabalarının da tartışma konusunu oluşturmaktadır denilebilir. Milli bir burjuvanın da reel biçimde oluşmuş bir burjuvanın fonksiyonunu karşılayıp karşılamadığı da tartışmanın önemli yanlarından biri olarak ortaya konabilir.

Ulusal bir ekonominin oluşturulma süreci, Osmanlı'da İttihat ve Terakki hâkimiyeti ile başladı ve Cumhuriyet sonrasında da farklı politikalarla desteklenerek devam etti. Bu çerçevede ittihatçıların 1908-1909'da Avusturya ve Yunan mallarını boykot ve yerli mallarının tüketilmesine de teşvik(Ahmad, 1985:39) yoluna gitmeleri milli burjuvayı palazlandırma çabalarının ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Milli bir ekonomi anlayışı oluşturmanın temel prensipleri dünya üzerinde de revaçtaydı. Böylece yeni Türk hareketinin entelektüel bileşiminin bir başka yönü, eylemciliğini, geri kalmışlığını yenme arzusuyla beslemesiydi. Yüzyılın ortasından beri, Orta Avrupa ve İtalyan kökenli radikaller arasında neo-merkantilist, yani bir "Milli Ekonomi" platformu popülerdi. Almanya'da benimsenen Listçi doktrine göre, milli ekonomi düşüncesi, kendisini dünya sahnesine hazırlayan milli burjuvazilere bir program sağlayabilirdi (Keyder,1982:48). Bu yaklaşımın İttihatçıların milli burjuva yaklaşımına esin kaynağıdır.

I. Dünya Savaşı'nın devam ediyor olması da İttihat ve Terakki'ye kapitülasyonları kaldırma imkânını vermişti. "Milli Burjuva" yaratma çalışmalarının uygulamaya koyduğu politikardan biri de imtiyaz sahibi yabancı şirketlerin bol sayıda Türk çalıştırma ve bunları iş hayatına sokma

zorunluluğunun olmasıydı. Böylece geleceğin iş adamları yabancı şirketler aracılığı ile iş stajlarını yapmış oluyorlardı. Bunun yanında bu şirketlere yazışmalarını Türkçe yapma şartının getirilmesi Türk eleman çalıştırmayı da bir anlamda zorunlu kılıyordu(Avcıoğlu, 1969:177-178).

Türk ve Müslüman müteşebbisler yaratma yolunda girişilen çabalar, beraberinde bir para bolluğu ve gıda sıkıntısı getirecektir. Orduyu ve büyük şehirleri beslemek için gıda ticareti ve nakliyesinde çeşitli sınırlamalar getirilmiş, bu sınırlamalar, devlete, dilediğini zengin etme olanağı vermiştir. Bu olanağın devlet eliyle “milli tüccar” yaratma amacıyla kullanıldı(Avcıoğlu, 1969:178).

Dolayısıyla büyük sermaye, sahip olduğu gücü Batı’daki burjuvazi gibi pazarda, piyasa koşullarında biriktirdiği sermaye ile yaptığı yatırımlarla kazanmadı. Tersine, devlet eliyle, devlet sayesinde, devletin sağladığı imkân, fırsat ve ayrıcalıklarla var olabildi. Ve daima sahip olduğu zenginliği serbest piyasa koşullarına değil, devlete borçlu olduğunun farkında olarak, hareket etti(Özipek,2010:www.hurфикirler.com sitesindeki köşe yazısından). Dolayısıyla ne ekonomide ne de toplumsal dönüşümde öncü olma fonksiyonu üstlenemediği gibi üretimde anlamlı bir değişikliği de yaratamadı. Türk-Müslüman girişimci bir sınıfın yaratılması, İttihatçılar açısından ne denli önemli ise, Cumhuriyet sonrası ekonomi politikalarında da o denli önemsenmiştir. Milli bir burjuvanın ve güçlü girişimcilerin, yeni Türkiye’nin önemli saç ayaklarından biri olarak değerlendirilmeleriyle(Zücher, 2006:183) beraber batılı manada bir ekonomik gelişime basamak olduğunu söylemek zordur. 1917 yılında 4 milyon lira sermaye ile İtibari Milli Bankası kuruldu(Eldem, 1999:89). Bir kanunla, Ergani Bakır Madenlerinin işletilmesi ve Ergani’den sahile yapılacak demiryolu hattının imtiyazı bankaya verildi. Bu bankanın kuruluşunda ödenen sermayenin büyük bir kısmı hükümete aitti. Bankanın kurucuları ise dönemin nüfuzlu insanlarından oluşmaktaydı. Bu bankanın gelirleri aynı zamanda iktidardaki bürokratları zenginleştirecekti. Bu devlet-bürokrat bankası aynı zamanda 1924 yılında kurulacak olan İş Bankası’nın ilk modeli idi.

Özetlersek, İttihat ve Terakki Dönemi ya da Cumhuriyet sonrası dönem aslında bir gerçeğin gölgesinde biçimlenmektedir ki o da, ne Osmanlı’nın ne de Cumhuriyet’in üreten bir sınıfının olmaması olarak değerlendirilebilir. Bu sınıfı yaratacak bir toplumsal yapılanma biçiminden de söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Bu gerçeğe birlikte devlet üretimi kendi imkânlarıyla gerçekleştirme çabasına girmiştir. Bu çabanın bir ürünü olarak bir sermaye sınıfının bile yaratılabileceğine inanmış ve düşük faizli kredilerle bu sınıfın gelişimini desteklemiştir.

1980 Sonrası Liberal Ekonomi Politikaları ve Dindar Burjuvanın Gelişim Süreci

Cumhuriyet’in kuruluş sürecinden başlayarak 1980’lere kadar ekonomi mümkün olduğu kadar kapalı ve devlet merkezli ekonomi politikaları ile sürdürülmüştür. Her ne kadar DP(Demokrat Parti) devletçi ekonomi anlayışını kırma çalışmaları yapsa da istenen sonucu elde edememiş, devlet eliyle bir burjuva sınıfı yaratma çabaları ve bunun yanında toplumu baştan yaratma projeleri biraz daha kırsala yaslı olarak sürdürülmüştür.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlı’nın son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet kurulduktan sonra da uzun bir süre ekonomiyi millileştirme ve merkezileştirme politikalarına sadık kalınmış, yatırımlar devlet eliyle yapılarak ya da özel sektör desteklenerek önü açılmak istenmiştir. Bu yaklaşım Cumhuriyet tarihinde ilk kırılma noktalarından biri olan 1950 seçimleri ve sonrasında kendini gösterirken, 1980 sonrasında batılı manada özel yatırımların güçlü olmamasıyla birlikte devletçi politikalarından büyük oranda vazgeçilmesi şeklinde bir politikanın benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde dünyada da keynesyen ekonomi politikası yerini neo-liberal ekonomi anlayışına terk etmekle birlikte pazardan pay alma mücadelesi keskinleşmiştir.

Bu noktadan baktığımız zaman ekonomide bir alt yapı oluşturmak için yapılan teşvik ve destekler, devlete bağımlı bir sermayenin varlığını Türkiye’de pekiştirmiş olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye açısından “devletçilik” kavramının da dünyadaki karşılığından farklı bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz.

1973'ten sonraki yıllar da Türkiye'nin yönünü bulmada zorlandığı ve işsizlik ve sermaye yetersizliğinin beslediği ekonomik bunalımla derinleşen bir sorunlar yumağıyla savaştığı yıllar olarak tanımlanabilir. Bu arada dünyada savaştan sonra toparlanma sürecine giren ekonomiler, ihracatı yavaşlattıkları gibi, işçi alımında da tasarrufu tercih ederek Türkiye'yi dünyadaki sermaye akışının çok uzağında değerlendirmişlerdir.

Yetmişli yılların sonu ve seksenli yılların başlarında ortaya çıkan ekonomik kriz, devletler açısından yapısal uyum politikalarının ortaya çıkışına zemin hazırlamış ve refah devleti anlayışının da sonunu başlatmıştır. 1974 ve 1978 yıllarında petrol fiyatlarında meydana gelen büyük artışların ve bununla birlikte sanayileşmiş ülkelerde yaşanan durgunluğun, pazardaki daralmaya hız kazandırmış, sanayileşme sürecinin henüz başında bulunan ve sınıai ürün ihraç etmekte olan bir grup Gelişmekte Olan Ülkelerin (GOÜ) dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve ağır ödemeler dengesi sorunlarının belirmesine yol açmıştır(Sönmez, 1998:136).

Bunun yanında Türkiye iç politikada inişli çıkışlı bir dönemden geçmektedir. Hükümetlerin, bir yandan tasarruf çağırısı yapıyor olduğu, öte yandan da yüksek istihdam ve kamu yatırımlarıyla ekonomik büyüme politikalarını tercih ettikleri bilinmektedir. Hükümetler uzun vadeli ve programlı ekonomik yatırımlar ya da projeler yerine kısa dönemli ve bir sonraki seçimde oy oranını artırmaya yönelik gününbirlik politikalara sıkı sıkı bağlıydılar. Hükümetler kırsal kesimden gelecek oyları garantilemek için, tahılı destekleme ya da gübre yardımlarıyla tarım sektörünü desteklemeye çalıştılar, bunun da devlet yardımına bağımlı bir tarım anlayışını beslerken, kente göçü de hızlandırdığı (Ahmad, 1985:208-209-210) düşünülmektedir.

1980'lere gelindiğinde bir yandan 1979 İran Devrimi'nin yarattığı siyasi şok, bir yandan da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlık çok geçmeden IMF'nin önlemlerini bir kurtuluş reçetesi olarak ülkenin önüne koymuştu ve bu konu çokça tartışılacaktı.

Finansal küreselleşmenin ulusal politikalara farklı anlamlar yüklediği bu dönemde, "zayıf demokrasiler" devletin diğer kurumlarının güvenilirliği ve şeffaflığı üzerinde de etkili olamamış, bu da uzun vadede ekonomik reformları gerçekleştirme noktasında iradi kararlılığın yetersizliğini beraberinde getirmiştir. Finansal küreselleşmenin popülist döngüleri büyüttüğü ve sonuçlarını daha içinden çıkılmaz hale getirdiği düşünüldüğünde, "güçsüz demokrasiler" daha büyük ekonomik bedeller ödemek durumunda kalmış(Alper ve Öniş, 2001:211-212) olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla 1980'lere gelindiğinde bu ekonomik süreçlerin ördüğü yapıdan kurtulmak darbe süreçlerinin getirdiği siyasal boşluklar da eklendiğinde içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Seçilme kaygısının önem kazandığı ortamlarda, seçmenleri olumlu yönde etkileyecek cari kamu harcamaları önem kazanmıştır diyebiliriz. Somut getirileri kısa vadeyle sınırlı olan bu tip uygulamaların orta vadeli ekonomik performansı da olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Döviz kurunun değer kazandığı bir ortamda bütçe açıkları kaçınılmaz olurken, borç ve ödeme dengesinde de olumsuzluklara sebep olarak IMF programlarını kaçınılmaz hale gelmiştir(Alper ve Öniş, 2001:216). İşte tam bu süreçte Turgut Özal, ekonominin yeni yaratıcısı olarak tartışılmıştır.

12 Eylül ve Yeni Orta Sınıfın Oluşumu

Türkiye'deki solun geliştirmeye çalıştığı sınıf siyaseti, henüz güçlü bir politik gelenek haline gelmeden gerçekleşen 12 Eylül darbesi, hem "şimdiki x zaman burjuvazisi" olarak değerlendirilen Anadolu burjuvazisinin ortaya çıkmasını sağladı hem de politik bir alternatif olarak sol siyasetin gelişmesini kesintiye uğrattı (Alpman,2012:39) denilebilir. Bunun yanında darbe sürecinin İslamcılarını teğet geçtiği de söylenemez. Milli Görüş mensupları, sıkıyönetim kanunları uyarınca yargılanmış, özellikle 23 Temmuz 1980 tarihinde İsrail devletinin Kudüs'ü ebedi başkent ilan etmesine karşı Konya'da başlatılan miting nedeniyle birçok İslami kanat mensubu kişi yargılanmıştı. Bunun yanında İran Devrimi ve Afganistan'ın SSCB(Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) tarafından 1979 yılında işgal edilmesi gibi olaylar İslamcı hareketin Türkiye içinde kontrol edilme yaklaşımını devlet nezdinde merkeze taşımıştır.

1980 darbesiyle hem sol gruplar sessizleştirilmiş hem de İslamcı grupların yüreğinde yeşeren “İslam’ın Altın Çağını”ni yeniden tesis etme ütopyasının etrafı çevrilmiş görünüyordu (Yankaya,2014:70-71). 1980 öncesi yaşanan gerilimli ortamdan arındırılmış bu yeni süreç, ekonominin yeniden yapılandırılması için bir fırsat olarak değerlendirilmişti. Turgut Özal’ın neo-liberal ekonomi politikalarınca desteklenen Anadolu kökenli orta sınıf da, kent merkezli olarak büyüme fırsatı bulmuş, üretim ve verimliliğin artışı destekleyecek bir sınıf olmaya aday konumda tanımlanmıştır. Bu neo-liberal ekonomi politikaları söz konusu orta sınıfın kendi küçük veya orta ölçekli şirketlerini kurmasına imkân vermiş ve toplumsal hareketliliğini artırmıştır. Bunlar Anadolu’nun taşralı köy ve kasabalarıyla güçlü bağlarını korumaya devam eden, şehirleşmiş ekonomik elitin ilk kuşağı olarak tanımlanmaktadır. Bu kuşak Özal’ın serbest yatırımcılar yaratarak, karma ekonomiden arınma planlarının en önemli aktörleri olarak değerlendirilmektedir. Komprador tüccar ve zoraki burjuvazinin yanına, yeni zenginler olarak türeyiveren bu kesim, (Gültekin, 2012:67)bir anlamda “okuma yazması olmayan anaların yetiştirdiği cingöz çocuklar”, “sınıf atlamaya soyunanlar” (Alatlı, 2013:175)olarak da tarif edilmekteydiler. Parlak eğitimlerini tamamladıkları ABD’den yeni dönmüş bu diplomalı gençler, devlet kademelerinin kilit pozisyonlarında görev almayı başardılar. Böylece liberalleşme modelini teknik bilgileri ile birleştiren bu yeni kuşak, aynı zamanda Türkiye’nin yeni elitleri(Behar, 2012:84-85) olarak değerlendirilmiştir.

Taşradan gelen bu yeni sınıfın, Türkiye’nin “kârdan zarar riskini” göze alamayan kentli burjuvazisinin karakteristik özelliklerini taşıma ihtimalleri düşüktür. Bunun yanında kent burjuvazisi, onca sermaye aktarımına, gelir dağılımı bozukluklarına karşın hala talep eder konumdan vazgeçmiş görünmemektedir. İktisadi hayatın kentli burjuvazinin her gün yeni bir güvence talebi ile şekillendiği söylenebilir. Risk alma konusunda bu kadar tahammülsüz bir burjuvazinin toplumsal risklere karşı bir tepki ve duyarlılığı olmadığı gibi ekonominin büyümesine de katkısının olması(Kalkan, 1992:252-253) tartışma konusu olmuştur.

Borçlanan devletin elinde ancak vergi gelirleri bulunurken, devlet uluslararası ticarete yapabileceği doğal kaynaklardan yoksun ise girişimci sınıfların desteğine ihtiyaç duyacağı(Ünüvar,2010:18) açıktır. Türkiye’de devletin “babalık” yapması ve koruması konusunda ısrarlı olan kent burjuvazisinin, kendi geleneğini devlet desteği olmaksızın yeniden üretmekte(Küskün, 1992:255) isteksiz oluşu bağımsız bir sermaye sınıfının oluşumunu engellemiştir. Oysa Özal’ın zihnindeki yeni orta sınıf, Türkiye’nin dünya ekonomisine entegrasyonunun ve kendisine dayatılmış olan Batı Avrupa’nın “negatif kimliği” rolünden sıyrılmasını sağlayacak öncüller(Behar, 2012:82) olarak tanımlanmaktaydı.

Ekonomik alanda kendini hissettiren olumlu gelişmeler Özal’ı gelecek seçimler için biraz daha cesaretlendirirken, 1986’da 12 Eylül darbesinin yasaklı siyasetlerinin de yavaş yavaş sahnedeki yerlerini almaya başlamıştır.

Kısacası 1980’ler boyunca Özal’ın, neo-liberal politikaları uygulamaya koyarak radikal bir ekonomik dönüşüm projesini hayata geçirdiği ve yeni bir İslamcı girişimciler sınıfını ortaya çıkardığı söylenebilir. Bunun da İslamcı yaklaşımın sadece siyasal sistemle kaynaşmasını değil(Yavuz,2011:70), toplumsal bir kimlik olarak tanımlanmasının da önünü açtığı düşünülmektedir.

Yükselen Yeni Burjuvaya Yakından Bakmak

Türk toplumunun kendine özgü dönüşüm biçimiyle tarihin birçok noktasında Batı’dan kopuk olduğu, toplumsal dönüşümlerin pergel ucunun dönerken izlediği yörüngenin farklılığında somutlaşmakta olduğu söylenebilir. Toplumsal yapıyı oluşturan dinamiklerin bir birinden farklılığı ve bunun yanında büyük toplumsal ve ekonomik bunalımları kısmen teğet geçmesi nedeniyle keskin dönüşümlerin yaşandığı bir toplumsallığa sahip olduğu açıktır.

Sermayenin gerek Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısından kaynaklı olarak gerekse Cumhuriyet sonrası kalkınma projeleri kapsamında bağımsız bir değer olarak birikmemesi,

Türkiye’de Burjuva sınıfına batılı anlamında bir konum biçememiş ve bir anlam yükleyememiştir. Ancak bu, Türk toplumunda bir burjuvalar sınıfının olmadığı anlamına da gelmemektedir. Kendi kavramsal yapısı içinde tanımlı bir burjuva sınıftan söz etmek mümkündür. Bu sınıfın kökleri İttihat ve Terakki döneminde peşine düşülen “milli burjuvazi” çabalarına kadar uzanmakla birlikte Özal dönemi ve sonrasında neo-liberal ekonomi politikalarının biçimlendirdiği alanda yeni bir biçimsellik kazanmıştır. Özal döneminde temelleri atılan ve AK Parti döneminde ise palazlanma dönemini yaşayan muhafazakâr/dindar burjuva ise, bu milli burjuvanın karşısına “bir lokma bir hırka” felsefesinin yeni bir yorumunu yaparak çıkmıştır. Bu dönemde “*Bir lokma, bir hırka bize yeter*”, “*Mülk Allah’ındır*” gibi uhrevi ve dünya malına fazla itibar etmeyen bir anlayıştan uzaklaşmıştır. Bunun yerine, çalışmanın da ibadet olduğu, “*Allah rızası için çabalamanın*” ve İslam’ın hizmetinde kullanılacak zenginlik elde etmenin de cihat olduğu vurgulayan “*Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma*” anlayışına geçilmiştir dersek yanlış olmaz. Böylece, birçok farklılığı içinde barındırmakla beraber, Weber’in Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Etiği benzeri bir İslami kalkınmacı perspektifin neo-liberalizm anlayış ile kucaklaştığı(Yücebaş,2012:65) düşünülebilir.

Bu bakımdan ekonomik artı üretimin ve sermaye birikiminin oluşturulmasının, muhafazakârlar için modern yaşam biçimlerine adapte olmanın önemli bir aşamasını temsil ettiği (Yücebaş, 2012:66-67)düşünülmektedir.

Bu yeni yorum özellikle giyim tarzı, moda, tatil alışkanlığı, ev dekorasyonu gibi alanlarda somut olarak gözlenebilmektedir. Bu bağlamda tüketim ve çeşitli yaşam pratikleri hızlı bir değişim gösterirken, Akdede(2012:23)dindar ve laik burjuvalar arasında bir ayırım yaparak, özellikle kültür-sanat alanında gözlenen yaklaşım farklılığının, sınırların belirleyicisi olarak işaret etmiştir. Batı kaynaklı opera, bale, tiyatro, heykel gibi alanlarda henüz varlık gösteremeyen muhafazakâr/dindar burjuvanın, sanat anlayışını resim ve hat sanatlarına sıkıştırmak durumunda kaldığı ifade edilmektedir. Bunun yanında siyasal ve ekonomik alanda giderek birbirlerine daha çok benzeyen iki burjuva sınıftan söz edilmektedir. Bu iki burjuva sınıfı arasındaki mesafe muhafazakâr/dindar zenginlerin kapitalizmle uyumu oranında daralma gösterdiği gözlenmektedir.

Yeni Beyazlar ve Modernite ile Bütünleşme

Refah Partisinin kapatılmasıyla başlayan ve AKP’nin kurulmasıyla sonuçlanan İslamcılığın liberalizm, muhafazakârlık ve Türk sağcılığı lehine terk edilmesi, insan hakları, demokrasi algısı ve batıya bakışın yeniden yapılandırılması(Türközü, 2013:232), devletle ötekileşmiş toplum arasındaki mesafenin daraltılması noktasında bir yol olarak benimsenmiş görünmektedir.

Bu noktada seçimini kapitalist dünya ile bütünleşme noktasında kullanan post İslamcı yaklaşımın kurumsal temsilcisi AK Parti, seleflerinden farklı olarak, AB üyeliğine ve sermayenin küreselleşmesi sürecine karşı bir tutumu benimsemedi. Bunun yanında ulusal güvenlik noktasında da hassas ve şüpheli politikalara sırtını dönerek, (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu,2013:383) toplumda bir dönüşümün öncüsü olacağı sinyallerini güçlendirme gayretine girmiştir. Bu yaklaşımın partinin, Türkiye’de liberal entelektüellerin³ de desteğini almasına zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

Bu kapsamda gelişen dünya kapitalizmine eklemlenmek isteyen AK Parti, küllerinden doğduğu gelenekten kopma sürecine girmiştir. Bu süreç Recep Tayyip Erdoğan’ın iktidarının ilk yıllarında sıkça kullanma gereği duyduğu “*Biz Milli Görüş Gömleğini Çıkardık*”(Uzgel,2013:18) cümlesinde somutlaşmaktadır. Bu bağlamda yeni muhafazakâr Anadolu burjuvazisinin de Anadolu kültürü ve İslam ahlakının kapitalist rasyonellikle eklemlenmesi üzerinden çalışma ruhunu biçimlendirme yoluna gittiği ifade edilebilir(Yankaya, 2014:193).

İslamcı bir gelenekten gelmesine rağmen, batı tipi liberal demokratik modeli tam olarak benimsediğini kanıtlamak için, AB(Avrupa Birliği) üyeliğini iktidar olma yolunda kendisine

³ Geniş bilgi için bkz: Ergin Yıldızoğlu, ‘*AKP ve Liberal Entelektüellerin Yavaş İntiharı*’ AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix yay 2013:

siyasal bir izlek olarak tanımlayan(Kaygusuz,2013:418) AK Parti, Anadolu sermayesinin rekabet gücünü İstanbul sermayesine karşı güçlendirmiş, bunun yanında sosyal sermayenin mobilizasyonuna da zemin hazırlamıştır. Zenginleşen muhafazakâr sınıflar, artık başka bir dünyanın diline ve toplumsal kabullerine dâhil olmaya başlıyorlardı. İslamcılar, kapitalist ekonomi döngüsüne, üstelik onun üst tabakalarına katıldıkça zenginleşiyor, zenginleştikçe toplum hayatında “onlar”la aşık atmaya kalkışıyor, buna kalkıştıkça “onlar”a benziyor(lardı)(Yücebaş,2012:66) yorumlarının muhafazakar/dindar ve laik kesimler arasından uzun soluklu bir tartışma konusu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak gerek medya üzerinden yapılan gözlemler gerekse yeni hayat biçimlerini benimsemiş kesimlerle yapılan söyleşiler şunu ortaya koymaktadır ki: değişimin kaçınılmaz gerçekliği kendisine farklı açılardan meşruluklar yaratarak ilerleyebilmektedir. Dolayısıyla dini kavramların bu süreçte yüklendiği anlamlar da farklılaşabileceği gibi yeni anlam içerikleri de kazanmaları mümkündür.

İslami burjuvazi artık “İslam’ın Altın Çağını” tekrar hayata geçirmeye değil, gidişatı bireylerin kontrolünden çoktan çıkmış olan küresel kapitalizm bağlamındaki geleceğini sağlama almaya çalışıyordu (Yankaya, 2014:193-196). Bu noktada, AK Parti’nin ana akım İslamcı çizgiden kopmasını, gerçekten de, yoksulların İslamcılığını etkileyip ılımlaştıran muhafazakâr bir burjuva sınıfının ortaya çıkışını kolaylaştırmıştı(Tuğal, 2011:33). Bu bağlamda yeni hayat biçimleri değişen değer ve yargılarla harmanlanarak, yeni bakış açılarının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu açılardan değerlendirilen modern yaşam biçimleri, dini ve modern olandan beslenerek yeni melez yaşam biçimlerini desenlemeyi başarmış görünmektedir.

Bu noktadan bakıldığında AK Parti dünya perspektifini de doğru okumaya çalışarak geldiği geleneğin taşıyıcı unsurlarını bir kenara bırakmış ve bu noktada yaslanacağı sınıf olan muhafazakâr sermayenin büyümesine destek vermiştir. Bu aynı zamanda toplumda sosyolojik bir değişimin de başlangıcı olarak da değerlendirilebilir.

Anadolu’nun yeni ekonomik aktörleri, örgütlenme ile ilgili becerilerini kendilerini yeniden konumlandırmak için başarılı bir biçimde kullandılar. Devletin müdahaleci politikalarının ve büyük şirketlere karşı korumacı tavrının, Türkiye’nin istikrarsız ekonomik kalkınmasının sorumlusu olarak gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Muhafazakâr/Dindar Kadın ve Modernizm ile Sınırların Şeffaflaşması

1980 sonrası tarihin yeniden keşfedilmesi sürecinden sonra İslamcılık ve muhafazakâr hayatlar yeni bir boyut kazandı. Bu, hem kadınlar hem de erkekler için bir yenileşme döneminin başlangıcı olarak okunabilir.

Özne ve öznenin geçmişle ilişkisine duyulan ilgi, yeni tüketim pratiklerini tanımlayan temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte bireyler “yitirilen İslami geçmiş”i temsil ettiği düşünülen ürünleri evlerinin dekorasyonunda kullanmaya başladıkları(Karadağ, 2012:56) gibi yeni yaşam biçimleri de geliştirmişlerdir. Bu yeni yaşam biçimlerinin modern yaşamın tüketim kültürüne giderek yaklaşan bir ivme izlediği söylenebilir.

Gündelik yaşam biçimlerinin estetikleşmesi, tüketim aracılığıyla bireyselleşme, farklılaşma ve toplumsallaşma pratikleri ile giyim-kuşam, yeme-içme, yaşam mekânlarının düzenlenmesi gibi alanlarda yeni türden yapılanmaları ifade eder görünmektedir. Bunun en önemli yansımaları evlerde ve yaşam biçimlerinde geleneksel motifler ile modern ayrıntıların bir arada somutlaşması olarak gösterilebilir. Modern çizgilerle harmanlanmış yeni bir mimari ve dekorasyon anlayışı, ferahlık, ışık ve rahatlığı ön plana çıkarırken, özel bir şıklığa ulaşmaya çalışmıştır (Yücebaş, 2012:63-74) .

Bir zamanlar hayat tarzlarına yönelen baskılar nedeniyle gizli saklı hayatlar yönelen bu insanlar, bir nevi açık alan korkusuna duçar olmuş toplumsal kesimler olarak kentin kenarlarında mekân tutarlarken, yeni yaşam biçimleri kentin içlerine kadar ilerleyişlerinin yolunu açmış görünmektedir. Geçen yıllar boyunca içlerinde biriktirdikleri soru ve cevaplarla sınırları zorlayarak

dünyaya açılmaya, dünyayı ve kendi varlıklarını yeniden anlamlandırmaya çalışan bu kesim, bir anlamda dönüştürdükleri değer ve simgeler üzerinden yeni hayatlarına ulaşmışlardır. Bu yeni dönem, zihinlerde biçimlenen yaşam stillerinin somut karşılıklarının hayata yansıdığı bir dönem olarak da tanımlanabilir(Aktaş, 2010:79).

Bu süreçte yeni muhafazakâr/dindar kadın tipi de, annelik rolünü benimsemekle birlikte, ataerkil kültürel yapıdan kaynaklanan erkeğin önceliğini ve üstünlüğünü reddetmekte, kendisine biçilen geleneksel “eksik etek” kalıbını kırmakta, modern-özgür düşünceden beslenerek kadın erkek ilişkilerini sorgulamakta ve mevcut rol dağılımlarını yeniden dizayn ederek, erkek egemen dünyaya İslami referanslarla cevap vermektedir(Aydın, 2001:89-92). Bu yeni kadın tipi, muhafazakâr/dindar dünyanın dili ile yine muhafazakâr/dindar dünyayı, çok gürültü çıkarmadan, dönüştürmektedir. Bu dönüşümle birlikte, İslami semboller, her geçen gün gündelik hayatla daha uyumlu hale gelebilmekle(Haenni, 2011:36) beraber kendi sembollerini daha fazla hayatla el ele kılmaktadırlar. Bir zamanlar kadını özel alan ile tanımlayan din anlayışının, bugün gelinen noktada kadının kamusal alana açılmasında bir araç olarak algılanması, yaşanan değişimin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.(Macit, 2010:183).

Zekât ve Sadaka Kavramları Üzerinden Kapitalist Tüketim mi?

İslam Dininde sosyal hayatın önemli kavramlarından olan “zekat ve sadaka” yeni şekillenen muhafazakar/dindar burjuva sınıfının yaşam biçimini ve tüketim pratiklerini dini değerler üzerinden meşrulaştıran kavramlar olarak da öne çıkmaktadır. Bunu kendileriyle görüşme yaptığımız muhafazakâr/dindar kadınların konuşmalarından okumak mümkündür.

Nitekim görüşme yaptığımız kadınlardan biri olan Nisa Hanım’ın söyledikleri; Muhafazakâr/dindar kadınlar arasında eğitim ve gelir düzeyine bağlı olarak hayatı ve dini algılama noktasında önemli değişikliklerin olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, İslam’ı algılama biçimlerinin değiştiği yaklaşımını dillendiren Haenni,(2011:82) doğrulanmaktadır.

Bu, bir yeniden tanımlanma biçimi olarak yorumlanabileceği gibi modern ve kapitalist dünyanın ilkeleri ile uyumlu, yeni bir muhafazakâr/dindar kadın tipinin ortaya çıkışı olarak da okunabilir. Nisa Hanım:

“Türkiye’de muhafazakâr/dindar zenginler grubunun olduğunu düşünüyorum. Ancak muhafazakâr/dindar kadının bu sınıfın varlığına bağlı bir değişimi geçirdiğini düşünmüyorum. Yani bizim değişimimiz daha özgün bence. Ben 26 yaşında bir kadını ve örtünmeyi kendim seçtim. Örtünürken de giyinme zevkimin, renk seçimimin böyle bir takım yasaklar içinde olacağını düşünmedim, düşünmüyorum. Yani örtü ya da örtünme biçimi bir forma değildir. Siz onu belli kalıplara mahkûm ederseniz zaten bu İslam’ın kadına ve özgürlüğe verdiği değerle çelişir. Eskiden öyle olabilir. Daha önceleri belki insanlar İslam’ı, ayetleri yanlış ya da farklı yorumlamış olabilirler. Bunu bilemeyiz. Ya da insanlar din hakkında yeterince ayrıntılı bir bilgiye sahip olmadan, onun hayat felsefesini tam olarak kavramadan, onu(dini) hayatlarında uygulamaya kalktıklarında birçok yanlış tutum ve davranış, din adı altında meşruluk kazanmış olabilir. İşte 1980’li 90’lı yıllarda kadınlar, zaten yeni olan bir örtünme biçimi ile insanların karşısına çıkıyorlardı. Geleneksel örtünme biçiminden çok farklı olan yeni bir tarzı bu. Dolayısıyla bu örtünme biçiminin bir modasının, ya da tarzının oluşması, renklerle barışması, zaman almıştır. Ama o dönem eğitilmiş muhafazakâr/dindar kadınların sayısı da şimdiki kadar değildir sanırım. Elimde bir rakam yok ama bu zaten sokağa bakınca da görünüyor. Ben bir kadının içinden geldiği gibi renkli ve estetik bir biçimde giyinmesinden yanayım. Kadının din adına ya da erkeklerin bir takım ataerkil inançları adına sömürülmesine karşıyım. Bu konuda Kur-an bana bir sınır getiriyor mu? Hayır! Allah, diğer insanlara göre bana daha iyi bir ekonomi nasip etmişse bunun kıymetini bilirim. İsrâf etmem. Bu çok önemli. Ama bu nimet benim üzerimde de görünür. Zekâtımı fazlasıyla veririm. Elimden geldiği kadar yoksula, ihtiyacı olana veririm. Ama işte “Sen örtülü bir kadınsın

marka kıyafet giyemezsin, beş yıldızlı bir otelde tatil yapman ne kadar helal?” gibi şeyler söylenirse bu insanların dini hiç bilmediğini ve anlamadığını düşünürüm.”⁴

Dini algılama biçiminin bir anlamda reforme edildiği gerçeğinin altını çizen Haenni(2011:91). MÜSİAD üyesi bir iş adamından şu cümleleri aktarmaktadır:

“Önceki nesillerin azla yetindiği doğrudur. Çok kazanmanın İslam’a göre haram olduğunu düşünüyorlardı. Öyle ki belli bir yaştan sonra kendilerini ibadete adanmaları gerektiğini düşündükleri için, çalışmayı bırakıyorlardı. Bugün bir Müslüman’ın değeri sıkı çalışıp, mümkün olduğu kadar çok para kazanıp, bu parayı hayır işleri için harcamasından geçiyor. Çünkü Allah’ın bizden istediği budur.”

Muhafazakâr/dindar burjuva maddi varlıklarından verme koşuluyla modern kapitalist tüketim yaklaşımına bir meşruluk giydirirken, Max Weber’in “Protestan Ahlak” anlayışının tanımladığı çok çalışan ve biriktiren dindar bireyler yerine çalışıp harcayan ve bağış yapabilen bireyler, yeni muhafazakâr/dindar burjuvanın yaşam biçimlerini temsil eden temel karakterler olarak öne çıkmaktadır.

Yine görüşme yaptığımız Büşra Hanım, muhafazakâr/dindar kadınının değişen yaşam pratikleri konusunda kendisine yönelttiğimiz soruları yargılayıcı bulmakla beraber, düşüncelerini şu cümlelerle ifade etti:

“Bütün dünya değişiyor ama ne hikmetse muhafazakâr kadının değişimi ve tüketim biçimi çok konuşuluyor. Bu beni rahatsız ediyor. Yani ben eğitilmiş ve Allah’ın belli bir ekonomik varlık nasip ettiği bir insanım. Sıradan, işte asgari ücretle geçinen bir insan gibi yaşamam mı bekleniyor? Böyle bir şey olamaz. Allah ona farklı bir gelir nasip etmiş bana farklı. Benim dinimin de bir zavallı gibi yaşamamı tavsiye eden bir felsefesi olduğunu düşünmüyorum. Peygamberimiz bir zavallı gibi yaşamadı. Peygamber, sadece elinde olanın önemli bir kısmını infak etti. Ben de dindar bir insan olarak, iyi giyinirken, iyi şeyler tüketirken, bu imkânlarla sahip olmayan insanlara zekâtımı veriyorum. Sadakamı veriyorum. Bu zaten benim inancımın bir parçası. Bunu kimsenin bana hatırlatmasına gerek yok. Evet, tatil yapıyorum. Bu sadece dini değerlere hayatında çok yer vermeyen insanların mı hakkıdır? Böyle bir şey var mı? Hayır yok. Ben tatil yaparım ve gerçekten kaliteli bir tatili de hak ettiğime inanıyorum. Örtünmeyi seçen bir kadın olmam istediğim tatili yapamayacağım anlamına gelmez. Ama tatil yaparken tabii ki bazı çizgilerim var. Kadın-erkek karışık sahilde denize girmiyorum. Gittiğim otelde alkol satışının olup olmaması benim için önemli.”⁵

Bu bağlamda muhafazakar/dindar kadınlar, tüketim pratiklerini İslam’ın haram saydığı alkol, domuz eti gibi unsurlardan uzak tutarken, modern yaşamın sunduğu imkanlardan rahatsız olmamaktadırlar.

Bu süreçte üzerlerindeki baskının kalktığını hisseden kadınlar, medya sektörü başta olmak üzere sosyal hayatın birçok alanında görünür oldu. Özellikle 28 Şubat sürecinin etkisiyle geri planda durmak zorunda bırakılan muhafazakâr/dindar kadınlar, adeta geçmişi bir an önce telafi etme sabırsızlığı içinde, olmaları gereken yerden de bir adım öne geçme yarışı içine girdiler (Eyigün, 2013).

Kamusal alanda verdikleri mücadele sürecinde fikirsel olarak güçlenen bu yeni muhafazakâr/dindar kadınlar, Avrupa’ya, Amerika’ya giderek eğitim alırken, din ve sosyal yaşam arasındaki bağı daha güçlü bir biçimde kurmanın (Aydın, 2014) yollarını kendi dillerinde yeniden kurgulamayı başarmışlardır. 1980’li yılların başlarından itibaren geleneksel muhafazakâr kadınların aracılığı ile gelişen kamusal alanın paylaşımı mücadelesinin, Türk siyasal yaşamında önemli bir siyasal oluşuma zemin hazırladığı gibi kamusal alanın şimdiye kadar alışık olunmayan kitlelerle

⁴ Nisa Hanım, /Diyetisyen 05/08/ 2014 tarihinde Elazığ’da yaptığımız görüşmeden ve kendisini muhafazakâr/dindar olarak tanımlıyor.

⁵ Büşra Hanım. Sağlık alanında çalışıyor. 15 Ağustos 2014 tarihinde İzmir’de kendisiyle yaptığımız görüşmeden.

paylaşımının da önünün açılmasında payı vardır.

Türkiye'deki modernleşme sürecinin yapısal olmaktan çok, etkileşimsel bir özellik gösterdiği ve modernin dindarlaştırılması, dindarın modernleşmesiyle farklı inanç kesimleri arasında daralan etkileşimsel/kültürel mesafenin çapraz bir modernleşme sürecine işaret ettiği vurgulanırken,(Sözen, 2010:309) toplumun önemli oranda ayrılmış kesimlerinin modernleşme, eğitim ve tüketim biçimleri üzerinden bir benzeşim yaşadıkları da söylenebilir.

Zamanla konumunu bilinçli bir şekilde netleştiren muhafazakâr/dindar kadın, babasına, eşine veya başka bir erkeğe dayanmadan, ona bağımlı kalmadan var olabilen, kendi ayakları üzerinde durabilen, tercihlerinin ve inandığı değerlerin peşinden gidebilen “birey” kadına(Aydın, 2014) doğru evrilmiştir. Bu bireyselleşme sürecini 1980'ler ve 1990'lar arasında iki döneme ayıran ve muhafazakâr/dindar kadının 2000'lerden sonraki hayata bakışını biçimlendiren dönüşümün ilk emarelerini karşılaştırmalı bir tarzda, Özkan şöyle ifade eder:

*“Bizden önceki kuşak kendilerini inşa ederken geleneksel rollerle idealize ettikleri, kurdukları dünya arasında bir bağlantı kurmayı başardılar ya da bazı alanlarda vazgeçtiler. Yıkmadan dönüştürme gayreti vardı onlarda. 90'lar kuşağında ise bana göre ideal olan dışındakine itibar etmeme, beğenmeme, azımsama. Dönemin kadınlarıyla erkeklerinin geleneksel rollere bakışta ve beklentide farklılaşmasının bir sonucu olabilir.”*⁶

Bu dönemde Müslüman dünyanın genelinde gözlenen piyasa mantığının benimsenmesi süreci, zengin ve girişimciyi seven Hz. İsa algısıyla, ticaretle uğraşan peygamber Hz. Muhammed figürüyle kolayca örtüştürülmüştür(Haenni,2011:127-131). Bu kadınlar zengin ve iyi giyinen Hz. Hatice algısını zihinlerde canlı tutmaya başlamış, Muhafazakâr-dindar kadın böyle bir süreçte “kimliği” ile “kişiliği” ile “bilinçli” bir kamusal aktör olunca doğal olarak aile ile ilişkisinde de bir değişim (Aydın,2014) kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda kadınlar, yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıklarının dinin algılanma biçimleri üzerinden yargılanmasını anlamlı bulmamaktadırlar.

Yeni Muhafazakâr/dindar kadın yeni hayatını geleneksel kontrol mekanizmalarından uzak bir noktada kurgularken, dini değerlerin biçimlendirdiği sembolleri de yeni yorumlarıyla hayatına taşımaktadır. Bu yeni örtünme yorumları muhafazakâr/dindar kadınların yeni isimlerle tanımlanmalarına da neden olmuştur. Bu isimlerden en öne çıkanı “Şallılar” olarak sayılabilir. Bu noktada Görkan(2014)'ın aktardıkları açıklayıcı olabilir:

“Şallılar'ın özellikle üniversitelerde başörtü yasağının kalkmasından sonra görünürlük kazanmaları, onların 'bakımlı', 'güzel' gibi göstergelerle, gerek başı açık gerekse geleneksel manada başı örtülü kadınlarla kıyaslanmalarına sebebiyet verdi. Bu yeni giyim kuşam pratiği, geleneksel bir tarzla örtünen kadınlara kıyasla alternatif bir modernleşmenin muhafazakâr toplumsal sınıflarda ortaya çıkışına da işaret ederken, medyada da çeşitli temsillerle kendini belli etti. 'Şallılar'a yönelik açılan butiklerin popüler olması ve bu kadınlara hitap eden yeni dergilerin yayınlanması ile örtünen kadınların görünürlüğü artarken, bu durum, toplumda örtünen kadınların da 'kadın' olduklarının keşfi anlamına geliyordu. Çünkü artık moda için uygun giyinmek, güzel mekânlara gitmek isteyen ve eğitim-öğretim açısından kendini geliştiren başörtülü kadınlar, bugüne kadar 'batılı görünümlü' ideal kadın modeli için sağlanmış olan imtiyazlardan paylarına düşenleri istiyordu.”

Yine benzer gerekçelerin kadının örtünme ve moda ilişkisi konusunda bir seçim yapmaya zorlandığını Nihal Bengisu Karaca(2011) Haber Türk'teki köşesinde şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Bana göre dini bir kaygıyla kullanıldığını belli eden her türden örtü başörtüsüdür. Vücudu örten, hatları vurgulamak için değil, sahiden giyinmiş olmak için alınan her tür kıyafet ve seçilen 'beden dili' de tesettürü oluşturur. Kentli dindar kadınların düzgün görünmeye, estetik kaygılar taşımaya ilişkin çabalarını da son derece makul buluyorum. Ancak 'estetik' tek amaç, ona giden

⁶ Fadime Özkan, 26 Şubat 2014 tarihinde yapılan mülakattan

tek yol da ‘modayı takip etmek’ ve ‘lüks marka kullanmak’ olarak algılanıyor ve öyle sunuluyorsa, orada bir terslik var demektir.’⁷

Yeni muhafazakâr/dindar kadının toplumsal hayatta görünürlüğü, “otantik orta sınıfların” merkezde yaşam alanlarının genişlemesine bağlı olarak artmıştır. Bu süreci muhafazakâr kadının kendi özgür iradesi ile biçimlendirdiğini ifade eden Aktaş şunları aktarmaktadır:

“Kadının kamusal alana çıkması ve etkinleşmesi, muhafazakârlığın çok da bilerek isteyerek yaptığı bir şey değildi. Büyük ölçüde Kemalizm’in baskısı karşısında kadının kendisini ispatlamak için veya o baskıya karşı mücadele etmek için bizzat o kadınlar tarafından başlatılmış olan bir mücadeleydi. Ve başlangıçta bu tarz bir mücadele, yaşama biçimi muhafazakârlık tarafından da pek hoş karşılanan, tasvip edilen bir şey değildi. İslamcı kadınlar iki baskıya karşı aynı anda mücadele ettiler. Hem Kemalist baskıcılığa karşı hem de muhafazakâr baskıcılığa karşı. Evlerinde o muhafazakâr baskıcılıkla, kamusal alana çıktıkları zaman da Kemalist baskıcılıkla karşı karşıya geldiler. Her ikisiyle de mücadele ederek bir yerlere geldiler. Yani kendileri dönüşürken, bir etkin güç haline gelirken, aynı zamanda o muhafazakâr toplumu ve Türkiye’deki sistemi, Kemalistlerin de kadına bakış açısını, rol model olarak ortaya konulan kadın imgesini bir ölçüde dönüştürdüler. Resmi tahayyülde değil, toplumsal tahayyülde de çok da değişmiş değil o imge, o rol model tablosu.”⁸

Bu iki yaklaşım arasından sıyrılarak kendine yeni bir yaşam alanı tanımlayan muhafazakâr/dindar kadın, yeni bir kadın sınıfının ortaya çıkışı olarak okundu. Bu, toplumda iki tür algılamayı da beraberinde getirdi. Bir yanda “örümcek kafalı” veya “geri kalmış” gibi söylemlerle kültürel olarak ötekileştirilen başörtülü kadınların alternatif modernleşme pratikleriyle yeniden ortaya çıkmaları, toplumun sekiler kesimlerini şaşırırken, diğer yandan İslami yaşam tarzına karşı son derece ürkek olan kesimleri daha da endişelendirdi.

Muhafazakâr/dindar kadın, bu yeni giyim pratiği ile modern giyim tarzlarına bir alternatif geliştirirken, yeni bir yaşam kültürünü de üzerinde somutlaştırmıştır. Farklı renk tonlarında giyinen, lüks arabalar kullanan, çeşitli eğlence mekânlarında zaman geçiren, evin dışında da hayatının önemli bir bölümünü geçiren genç kızlar ve kadınlar kuşağından söz edebiliriz. Bu kuşağın, “yeni orta sınıf”, “otantik orta sınıf”, “muhafazakâr burjuva” gibi kavramlarla isimlendirilen orta sınıfın görünürlüğünü temsil ettiği söylenebilir (Görkan, 2014).

Türk toplumunun modernleşme ya da batılılaşma serüveni, daha önce de ifade ettiğimiz gibi tam bir sorun yumağı olarak değerlendirilebilir. Modernleşme ve batılılaşma noktasında teraziye konan en önemli ölçünün ise, kadının giyim tarzı ve davranışlarında somutlaştığı bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin modernleşme tarihinde kadın bir semboldür.

Son yıllarda sokakların, yeni bir kadın tipi ve onun giyim tarzıyla tanışmakla beraber, modern yaşamın temsilcisi kadınlarla, aralarındaki sınırların şeffaflaştığına da şahitlik ettikleri gözlenmektedir. Kamusal alanda yeni giyim ve tüketim biçimiyle görünürlük kazanan bu kadının, geleneksel bir giyim biçimi olarak tanımlanan “örtü/örtünme” kavramlarına yeni bir içerik kazandırdığı da açıktır. Bunun yanında renk ve moda da bu yeni içeriğe biçim veren kavramlar olarak öne çıkmıştır. Örtünmenin en önemli göstergesi olan sade başörtüleri, yerini renkli, şalı andıran bir örtünme biçimine bırakmıştır. Özellikle genç kızlar kısa, renkli örtüleri, tayt ve pantolonlarla kullandıkları kısa gömleklerle, kamusal alanın yeni muhafazakâr/dindar yüzleri olarak öne çıkmaktadırlar. Bu yeni giyim kuşam pratiği, geleneksel bir tarzla örtünen kadınlara kıyasla alternatif bir modernleşmenin ortaya çıkışı olarak okunmuştur (Göle, 1991). Âdeta hızla yayılan ve çeşitlilik kazanan örtünme biçimleriyle birlikte, alternatif modernlik kapitalizmle son derece barışık yeni bir tarzı da üremiştir görünmektedir.

⁷ Nihal Bengisu Karaca ‘Kurban ile Kuğu arasında Muhafazakar Kadın’, 16 Ekim 2011, Haber Türk

⁸ Yazar Ümit Aktaş ile 9 Eylül 2013’de yapılan Mülakattan

SONUÇ

Türkiye tarihinde modernleşme süreci uzun ve sancılı bir geçmişe sahiptir. Ekonomik ve teknik olarak batının eriştiği nokta, peşinden koşulan bir ideal olarak somutlaşmıştır. Bu süreçte toplumun sosyal, zihinsel ve ekonomik alt yapısının bir sonuç olan modernleşmeyi yaratmaya yetmediği açıktır. Ancak gösterilen çabalar, bunun yaratılması yönünde büyük gayretleri içermektedir. Bir burjuva sınıfının yaratılmak istenmesi, üretim araçlarının güçlendirilmek istenmesi, günlük hayatın biçimsel olarak dönüştürülmek istenmesi hedefe ulaşma yönünde ivme hareketleri olarak değerlendirilebilir. Tüm bu çabaların sonucunda Türkiye’de tam anlamıyla bir burjuva sınıfı yaratılmasa da kendine has özellikleri ile biçimlenmiş burjuva sınıflarından söz etmek mümkün olmuştur. Bunlardan birini oluşturan Muhafazakâr/dindar burjuva, liberal ekonomi politikalarının açtığı yoldan merkeze doğru kaymayı başarmıştır. Merkeze doğru kayış, merkezle bütünleşme sürecini beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler, muhafazakâr/dindar hayat biçimlerini yeni bir dindar ve muhafazakâr görünüme doğru evriltmiş görünmektedir.

Tüketim alışkanlıkları değişmiş muhafazakâr/dindar burjuva, bir yandan tüketim kültürünün kodlarıyla uyumlu bir yaşamı benimserken diğer yandan da dinî hassasiyetleri buna engel olmayan bir noktadan yeniden tanımlanma çabasındadır. Bu süreçte zekât ve sadaka kavramları kadar gittiği mekânda bir mescidin olması da zihinlerde o yerin meşrulaşmasını sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. İslamî yaşayış tarzına uygun olmayan birçok şeyin bu manada İslami değerlerle uyumlu bir içerik kazandırılarak yeniden bir sunumun konusu yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla dinî hassasiyetler zihinlerde belli kavramlar üzerinden yeniden biçimleniyor ve somut karşılıklarını günlük hayatta buluyor. Muhafazakâr/dindar kesimler açısından değişen yaşam biçimleri ve dinin algılanış biçimi önemli oranda bir yenilenme yaşamıştır. Bu süreç, ekonomik refah düzeyi yükselmiş kadın ve erkekler arasında yaygınlaşmıştır. Ancak tüketim pratikleri erkeklere göre farklılık gösteren kadınlar bu süreçte daha fazla görünür olmaktadır. Bu da değişimin kadınlar üzerinden tartışılmasının önünü açmaktadır. Görüşme yaptığımız kadınlar, kitap ve yazılarıyla medyada bu konuyu tartışan kadınlar, değişimin doğal ve dinden uzak olmadığını altını çizmeye çalışmışlardır. Bu konuda yapılan yorumları, dini algılama ve yorumlama biçimlerinin farklılığına dayandıran kadınlar, konuyu tartışma yetkisinin de kendilerinde olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda kadınlar, din ve kendileri arasında girecek bir başka yorum ve değerlendirmeyi kabul etmedikleri gibi bunu bireyselliklerine yapılmış bir saldırı olarak da değerlendirmektedirler. Bu açıdan muhafazakâr giyim tarzının bireysel bir tutum olduğunu ve bu konuda dinin kendilerine bir dayatmasının olmadığı noktasında hemfikirdirler. Dolayısıyla Türkiye’de batılı manada bir sermaye sınıfından söz etmek mümkün değildir. Ancak ekonomik refah düzeyi yüksek modern ve muhafazakâr/dindar sınıflardan söz etmek mümkündür. Bu iki sınıfın geçmiş yıllarda keskin olan yaşam biçimi farklılıkları geçen sürede farklılaşmış görünmektedir. Yeni süreçte muhafazakâr/dindar kesimler gerek iktidar olmaları gerekse ekonomik refah düzeylerinin artmasına bağlı olarak din ve modernizmin iç içe geçtiği yeni yaşam biçimleriyle kamusal alanda görünürlük kazanmışlardır. Bu görünürlük sürecinde en dikkat çeken kesimleri oluşturan kadınlar, değişimin üzerlerinden takip edildiği ana aktörler olarak öne çıkmaktadırlar. Kadınlar modern yaşamın gereklerine hayatlarında yer açarken dini yaşamlarını da bireysel bir alana çekmiş görünmektedirler.

Kaynakça

- Ahmad, F.(2014), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev.:Yavuz Alogan Kaynak Yay., İstanbul
- Ahmad, F.(1985), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yay.
- Akdede, S.(2012), “Laik Burjuvalar Dindar Burjuvalar ve Sanatın Politik Ekonomisi”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 23.
- Alatlı, A(2013), *Beyaz Türkler Küstüleri*, Everest Yay., İstanbul
- Altan, Çetin, Sabah Gazetesi,11 Eylül 1992 tarihli köşe yazısından
- Aktaş, Ümit, 9 Eylül 2013 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakattan

- Aktaş, Ümit,(1998), *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, Bakış Yay., İstanbul 1998.
- Aktaş, C.(2010), “Kapalı Olmak Açık Olmak”, *Birikim Dergisi*,260: 78-79.
- Aktaş, C.(2000), “Kamusal Alanda İslâmcı Kadın ve Erkeklerin İlişkilerindeki Değişim Üzerine: Bacıdan Bayana”, *Birikim Dergisi*,137:36-47.
- Alper, E. ve Öniş, Z.(2001), “Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler”, *Doğu Batı Dergisi*,17: 211-212.
- Alpman, Polat S.(2012), “Bir Tasarım Bir Temenni Şimdinin ‘hakiki’ Burjuvazisi ve Eleştirisi”, *Birikim Dergisi*, Sayı:278-279:38-45.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, Bilgi Basımevi, Ankara 1969.
- Aydın, *Muhafazakâr Dindar Kadının Serencamı*, Açık Görüş, 12 Temmuz 2014 tarihli yazısından
- Aydın, Sare, İstanbul Ticaret Üniversitesi/Ticaret Bilimleri Fakültesinde 9 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakattan
- Behar, D.(2012), “Türk Büyük Burjuvazisinin Üçüncü Kuşağı”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 278-279: 84-85.
- Boratav, K.(2013), “AKP’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzel/Bülent Duru der., Phoenix Yay: 464-465.
- Boratav, K.(2005), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitapevi, Ankara
- Büşra Hanım, Sağlık alanında çalışıyor. 15 Ağustos 2014 tarihinde İzmir’de kendisiyle yaptığımız görüşmeden.
- Böhürler, Ayşe AK Parti MKYK üyesi ve Gazeteci/Yazar 25 Şubat 2014 tarihinde yapılan mülakat
- Durak, Y.(2012), “Dindar Muhafazakar Burjuvazi ve Yukarıdan Dindarlık”, *Birikim Dergisi*, 278-279 :46-47.
- Duran, B.(2010), ‘*AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika*’, AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, der. Hakan Yavuz Kitap yay. İstanbul
- Eldem, E.(1999), *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev.: Ayşe Berktaş, Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarihi Vakfı Yay., İstanbul
- Eyigün, Sabri, *Muhafazakâr Kadınlar Neden Bu Kadar Gündemde?* Haber7.com’daki yazısından
- Genç, M.(2012), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay.
- Göçek, F. M.(1999), *Burjuvanın Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, Çev.: İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., Ankara
- Göle, N.(1991), *Modern Mahrem*, Metis Yay., İstanbul
- Görkan, *Kadınların Yeni Kamusal Görünürlükleri:Şallular*, 18.01.2014 <http://muhimhadiseler.org>, erişim tarihi:27.11.2014
- Gültekin, M. N.(2012) “Genç Kolonyal Hevesler Yeni Emperyal Tezahürler”, *Birikim Dergisi*, 278-279:66-72.
- Haenni, Patrick,(2011), *Piyasa İslam’ı*, Çev.: Levent Ünsaldı,Özgür Üniversite Kitaplığı,
- İnci Hanım, 27 Şubat 2014 tarihinde kendisiyle yaptığımız mülakattan.
- İnsel, Ahmet,(2012), “Türkiye’de Bburjuvazinin Serüveni”, *Görüş Dergisi*,76:
- Kalkan, Süleyman, “Türk Burjuvazisi, Ekonomik Dönüşüm ve Risk”, *Öz İplik İş Sendikası Dergisi*, :247-251.
- Karaca, N. B.(2011) “Kurban ile Kuğu arasında Muhafazakar Kadın”, *Haber Türk*, 16 Ekim tarihli yazıdan
- Karadağ, M.(2012), “Muhafazakar Anadolu Burjuvazisi-bir kesit”, *Birikim Dergisi*, Sayı:278-279:55-65
- Karpat, K.(2010), *Asker ve Siyaset*, Cilt: 2, Timaş Yay., İstanbul

- Karpat, K.(2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul
- Küçükömer, İ.(2013), *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, Profil, İstanbul
- Küskün, A.(1992), “Toplumsal Konsensüs ve Üst Gelir Grupları”, *Öz İplik İş Sendikası Dergisi*, Ankara 255-265.
- Kaygusuz, Ö.(2013), *Türkiye-AB İlişkilerinin Möbius Şeridi: AKP Reformculuğu ve AB Çok Kültürlülüğü’ AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix Yay.,
- Keyder, Ç.(1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, Yurt Yay., Ankara
- Macit, M.(2010), “Geleneksel Hayır Anlayışının Modern Görünümleri: Kermesler”, *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,42:175-190
- Meriç, C(1994), *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yay., İstanbul
- Mustafa Özel ile 10 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakattan
- Münevver Hanım, Akademisyen 18 Temmuz 2014 Tarihinde yapılan mülakattan
- Nisa Hanım, Diyetisyen 05 Ağustos 2014 tarihinde Elazığ’da yaptığımız görüşmeden ve kendisini muhafazakâr/dindar olarak tanımlıyor.
- Özcan, Z.(2003), *Nilüfer Göle İle Toplumun Merkezine Yolculuk*, Çağlayan Matbaacılık,
- Özel, M.(1998), *Birey-Burjuva ve Zengin*, Kitapevi Yay., İstanbul
- Özipek, Berat, “Büyük Sermaye Çevreye Mesafeli”, 12.09.2010 tarihli <http://www.hurfikirler.com> adlı sitedeki köşe yazısından
- Özkan, Fadime, 25 Şubat 2014 tarihinde yaptığımız mülakattan
- Sombart, W.(2008), *Burjuva*, Doğu-Batı Yay., İstanbul
- Sönmez, S.(1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm-Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Yay., Ankara
- Sözen, E(2010), “AK Parti’nin Kadın Siyaseti ve AK Partili Kadın Kimlikleri”, *AK Parti Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörleri*, der: Hakan Yavuz Kitap Yay., İstanbul 2010.
- Steinhaus, K.(1973), *Atatürk Devrim Sosyolojisi*, (Çev.: M. Akkaş), Sander Yay., İstanbul
- Taşçı, S(2001), “İktidar ve Söylem: Kapitalizm ve Avrupa”, *Doğu Batı Dergisi*, 14 :74-82.
- Tuba Hanım ile 25 Haziran 2014 tarihinde yapılan mülakat (İstanbul’da yaşayan Tuba Hanım, kendini muhafazakâr /dindar olarak tanımlıyor.)
- Tugal, C.(2011), *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Tugal, C.2007), *Liberal Sivil Toplumculuğun Zafer ve İflası*, 27 Ağustos 2007 tarihinde Radikal Gazetesi’nde yayımlanan köşe yazısından.
- Tunçay, M.(1986), *Batı’da Siyasal Düşünce Tarihi*, Teori Yay., Ankara
- Türközü, E.(2013), “AK Parti ve İnsan Hakları”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix Yay, İstanbul
- Uzgel, İ(2013), *AKP: Neo-liberal Dönüşümün Yeni Aktörü*, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzgel/Bülent Duru der. Phoenix Yay.,
- Ülgener, S.(2006), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yay.,
- Ülken, H. Z.(1992), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul
- Ünüvar, K.(2010), “Siyaset Üzerindeki Hayalet/Orta Sınıflar”, *Birikim Dergisi*, Sayı:260:14-24.
- Yankaya, D.(2014), *Yeni İslami Burjuvazi*, İletişim Yay., İstanbul 2014.
- Yankaya, D.(2012), “28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidarı Yolunda Bir Milat”, *Birikim Dergisi*, 278-279:32-33

- Yavuz, H.(2011), *Erbakan 'dan Erdoğan 'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*, Kitap Yay..
- Yeşilyurt, N. ve Akdevelioğlu, A.(2013), “AKP Döneminde Türkiye 'nin Orta Doğu Politikası”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, der:İlhan Uzgel/Bülent Duru. Phoenix Yay.
- Yerasimos, S.(1986), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yay.
- Yücebaş, S.(2012), “Türkiye 'de Muhafazakarlığın Gündelik Yaşam Estetiđi”, *İnsanbilim Dergisi*, Sayı:2 :65.
- Zücher, E. J(2006)., *Modernleşen Türkiye 'nin Tarihi*, Çev.: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay. İstanbul

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 231-253, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 13.04.2018 **Kabul Tarihi:** 27.07.2018

TÜRKİYE VE DARBELER: 15 TEMMUZ ÖRNEĞİ

Turkey And Coups: A Case Of July 15

Murat AYGEN¹

ÖZ

Darbelerin gerçek mağduru o ülkelerde yaşayan insanlardır. 1960, 1970, 1980, 15 Temmuz darbelerini ve 28 Şubat post modern darbesini, toplumun kendilerine yönetme hakkı vermediği kimselerin, işbirliği ve görev bölümü yaptıkları gruplarla beraber halkın iradesine müdahale ederek, meşru yönetimi devirerek, yönetme hakkını gasp ettikleri söylenilebilir. Bu müdahaleler sonrası halkın bağrından çıkmış, TSK'nin itibarının zedelendiğini, halkın askere bakışında olumsuzluklar olduğunu ve bu darbeleri halkın benimsemediğini, daha önce milletin gözünde güvenilir kurumların başında gelen ordunun halkın gözünden düştüğünü ve güvenilir olmayan kurumların arasına girdiği düşünülmektedir. Bilahare kışlasına dönen, güvenilirliğini artıran, Türk silahlı kuvvetlerinin 10 yıl geçmeden yeni bir darbe içinde kendilerini bulmaları, ordunun bu güvenilirliği kaybettiğini, halkımızın yeniden orduya olan itimadının zayıfladığı, bunun ise halkın orduya karşı güvenin sarsılmasına neden olduğu söylenilebilir. Ne hazindir ki sonradan milli orduya kumpas olduğu belirlenen ve birçok mağduriyetlerin yaşandığı, bazı subayların intihar ettiği, orduya karşı yapılan, Ergenekon, balyoz, sarıkız ve ay ışığı gibi davalarının ve operasyonların başlangıcında halkımızın bu tür operasyonları yapanlara destek veriyorlardı. Askerlerin tutuklanmalarına seviniyorlardı. Çünkü orduya karşı güven sarsılmıştır. Bu tür davranış tamamen halkın orduya karşı güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu destekler, ordunun geçmişte siyaset kurumuna karşı yaptığı haksız uygulamalardan dolayıdır. 15 Temmuz'da ordunun tamamının darbe içerisinde yer almaması ve darbenin bastırılmasında da etkin rol alması ordunun güvenilirliğini yeniden artırmıştır. 15 Temmuz, Türk milletinin, milli orduyla beraber darbelere karşı direndiği bir mücadeledir. 15 Temmuz, milli iradeye sahip çıkma günüdür.

Anahtar kelimeler: Milli irade, Darbe kalkışması, 15 Temmuz, Türkiye

ABSTRACT

The real victims of coups are people who live in those countries. It can be said that the people who did not give the right to govern themselves to the 1960s, 1970s, 1980s, July 15, and the February 28 postmodern coup, have usurped the right to overthrow and rule over the legitimate government by interfering with the will of the people together with the groups they have worked with. After these interventions, people don't adopt the coups, have negative views about military, the reputation of the Turkish Armed Forces is damaged. It can be thought that after the coup attack, army which is one of the most reliable institutions in Turkey become to be one of the untrustworthy institutions in Turkey. Turkish armed forces have found themselves in a new coup in less than 10 years and that the army has lost its credibility and the views of our people about army has weakened and this cause people to lose confidence against the army. Priorly Turkish people were supported operations such as Ergenekon, Balyoz, Sarıkız and Ay Işığı while many unjust suffering happened, some military officers committed suicide. Thereafter, it was understood that it conspires against the national army. They were happy because of arrested soldiers. Forwhy, the trust on the army was decreased. The reason of this was lack of confidence of people against the army. These supports are unfair practices of the army against the political institution in the past. On July 2015, the fact that the whole of the army was not involved in the coup attempt and taking an active role in the suppression of the coup attempt increased the reliability of the army again. July 15 is a struggle for the Turkish people to stand out against the coup plotters with the national army. July 15 is the day of national sovereignty.

Keywords: National will, Coup attempt, July 15, Turkey

¹ Dr.Öğr. Üys., Fırat Üniv., İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ELAZIĞ e-posta: maygen@firat.edu.tr

1.GİRİŞ

Silahlı kuvvetler Türkiye'nin göz bebeğidir. Türk milleti asker bir millettir. Milletimizin bağrından çıkmıştır. Halkımız askeriye peygamber ocağı olarak görmektedir. Peygambere olan sevgisinden dolayı askerine Mehmetçik adını vermiştir. Türk silahlı kuvvetleri Türk milletinin en çok güvendiği kurumların başında gelmektedir. Ülkesini ve devletini seven hiçbir asker darbe yapmamalıdır. Çünkü en kötü demokrasi en iyi ihtilalden iyidir. Seçimle gelen seçimle gitmelidir. Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesidir. Halkın iradesinden başka hiçbir irade meşru değildir. Peki, bu darbelerin arkasında kim var? Darbeleri kimler destekliyor? Ülkemizde yaklaşık her 10 yılda bir darbe veya ihtilal oluyor. Dış destek sağlanmadan bir ülkede kolayca bir darbe yapılabilir mi? demokrasisi yerleşmiş, vatandaşları bilinçlendirilmiş, gelişmiş ülkelerde de silahlı kuvvetler yönetime el koyabilirler mi, neden genelde az gelişmiş ülkelerde darbeler oluyor, darbelerin demokrasinin gelişmesiyle bir ilgisi var mı? Gibi soruların yanıtı bulunduğu zaman ülkelerin darbelerle mücadelesi daha kolay olacaktır. Darbeler ordu içinde organize olmuş ve örgütlenmiş gizli bir çete ve cunta tarafından yapılmaktadır. Bu çetenin içinde silahlı kuvvetlerden olanlarda vardır, sivil kanatta olanlarda vardır. Görünüşte Silahlı Kuvvetler mensubu ön plandadır. 12 Eylül ihtilali ve 28 Şubat post modern darbe hariç diğer ihtilal ve darbeler emir komuta zinciri içerisinde yapılmamış ve herhangi bir hiyerarşiye dayanmamaktadır. Silahlı kuvvetler kurumsal olarak darbe yapmamalıdır. Türk milleti, görevi kendisini kollamak ve korumak olan silahlı kuvvetlere güvenmeli ve itimat etmelidir. Silahlı kuvvetlerin güvenilirliği sarsılmamalıdır. Türk silahlı kuvvetleri, milletin güvenine ihanet etmemelidir. Bağrından çıktığı milletine silah sıkmamalı ve üzerine tank sürmemelidir. Halkına acımasızca kurşun atmamalıdır. Millî iradenin tecelligahı olan T:B:M:M'yi bombalamamalıdır. Bu ülkenin insanlarını, kendisi gibi devletini korumakla görevli polisini bombalayıp onları öldürmemelidir. Silahlı kuvvetlerinin en önemli görevi ülkemizi ve aziz milletimizi düşmanlara karşı korumak ve kollamaktır. Maalesef ülkemizde darbe geleneği vardır. Çalışmamızın konusu her 10 yılda bir ülkemizde meşru yönetime karşı yapılan ve siyaseti duraklatan, kesintiye uğratan darbeler tarihini incelemektir. Amacımız ise ülkemizdeki darbe geleneğini incelemek, sebep ve sonuçlarını analiz etmektir. 15. Temmuz darbesi Türkiye'de darbeler tarihini hatırlamamıza vesile olmuştur. Ülkemizde bir defa daha ordu-siyaset ilişkisinin bilinmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. 15. Temmuz darbesinin yaklaşık olarak yetmiş yıllık bir geleneği vardır. Ve bu gelenek yeterince incelenmezse ve bilinmezse ülkemiz ileride daha çok sıkıntılar yaşayabilir. Darbelerin birbirleriyle bağlantısını bilmek lazımdır. Önemli olan darbelerin tarihi değil, darbeci anlayışın zihniyetini öğrenmek gerekmektedir.

Darbe, devlet kurumlarını temsil eden gurupların ve bilhassa ordunun, halkın iktidarını alacağı etmesidir. 27 Mayıs ve 28 Şubat askeri müdahaleleri gibi. İhtilal ise, halkın, devlet kurumlarına ve bilhassa orduya karşı ayağa kalkmasıdır. 789 Fransız, 917 Rus Bolşevik, 979 İran ihtilali gibi. (www.ismailkazdal.org/)Diğer bir ifadeyle darbe, bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işidir, ihtilal ise bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketi, devrimidir. Darbeyi ordu, ihtilali ise halk yapar. Darbe dar kapsamlıdır. Yönetime el koyan ordu gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra eski görevine kıyasla döner. Bazen çok uzun zamanda görevinde kalabilir ve yönetim diktatörlüğe dönüşebilir. Ama ihtilal çok kapsamlı olup sonuçları çok farklıdır. Bu sonuçlarla devletin yönetim şekli ve rejimi bile değişebilir.

Türk Dil Kurumunca sözü edilen kelime; "Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi" olarak tanımlanmaktadır. Kısa bir tabirle özetlemek istersek darbe, silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasındır. Bu hareket, silahlı kuvvetlerin demokrasi yönetiminin karşıtı olduğunun bizzat göstergesidir. Yönetiminde demokrasi olgusunu barındırmayan ülkelerin daima gerilemeye mahkum kaldığı düşünülecek olursa ülkenin kaderini son derece olumsuz etkileyecek olan bir durumdur. (www.haber7.com.tr)Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılından bugüne ülkemizde; darbe, darbe girişimi, muhtıra, e-muhtıra olmak üzere toplamda 8 darbe girişimi

meydana gelmiştir. Bu olayların hepsinin ne olduğu aşağıdaki listede sıralandığı gibidir: 27 Mayıs 1960 Darbesi, 22 Şubat Ayaklanması, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi,-28 Şubat 1977 Süreci, 27 Nisan 2007 E-Muhtırası, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi (www.haber7.com.tr.)

Türkiye tarihine "post modern darbe" olarak geçen ve toplum ile siyaset üzerinde derin postal izleri bırakan 28 Şubat'ta bir darbedir. Askeri bir müdahale olan 28 Şubat, 1997'de Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller hükümetinin silahlı kuvvetler tarafından istifaya zorlanmasıyla yaşanmıştır. 27 Mart, 27 Mayıs ve 12 Eylül darbelerinin aksine, askerler 28 Şubat'ta yönetime bizzat el koymadı. Bunun yerine medya üzerinden bir savaş verildi. Askerlerin hükümeti görevden zorla almaması da 28 Şubat'ın "post-modern darbe" olarak anılmasına yol açtı. Askerlerin deyimiyile "demokrasiye balans ayarı" yapılmıştır. (www.superhaber.com.tr.)

2.DARBELER

Özellikle Abdülaziz'in yeniçeriler tarafından tahttan indirilişi Türk siyasi tarihindeki ilk askeri darbe olarak nitelendirilmektedir. Türkiye siyasi hayatına gerçekleştirilen ilk askeri darbe ise, 27 Mayıs 1960 darbesidir. 27 Mayıs ya da 1960 darbesi olarak anılan ters demokrasi hareketinin temelini inebilmek için II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan soğuk savaş ortamı ve iki kutuplu dünya düzenini değerlendirmek lazımdır. (Doğan, 2005: 7) 1960 darbesi, sadece halkın oylarıyla kurulmuş bir hükümetin silah zoruyla indirilmesi değil, aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesi olması ve bundan sonrakilere örnek teşkil etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu darbe, Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması sürecini trajik bir şekilde kesintiye uğratmış, siyasi yapının temellerini kökünden değiştirecek yeni yapılanmaya zemin hazırlamıştır.(Dursun,2001:13) 1960 darbesinde dış siyasetin etkisi olduğu iddia edilir. Bu iddianın dayanağına göre aydınlanmış bir Türkiye'yi Batı istemiyordu, çünkü bu durum emperyalizme ve onun işbirlikçilerine geçit vermeyecekti.(Yetkin,1995:48) 27 Mayıs, sadece DP iktidarını yıkıp yeni bir anayasayı yürürlüğe koymamış, aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerini siyasete ve sivil idareye müdahale eden bir yapıya büründürmüştür.(Yılmaz, 2000:365) 27 Mayıs'ta amacına ulaşamayan bazı ordu mensupları 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarına da karışmıştır.

2.1.22 Şubat 1962– 21 Mayıs 1963 Harekâtları ve 12 Mart 1971 Muhtırası

22 Şubat Harekâtının öncüleri arasında yer alan Talat Aydemir'dir. Aydemir, ülkenin bulunduğu durumu göz önüne alarak 22 Şubat'ta ihtilal girişiminde bulduklarını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir:"22 Şubat Harekatı'na memleketin yüksek menfaatini düşünerek tevessül etmiştim. O gece saat 03.00'de son defa durumun muhakemesini yaptım. Harekâta muvaffak olduğum takdirde ertesi gün belki bazı havacılar şehre bomba atabilirlerdi. Ve belki de Silahlı Kuvvetler içinde çarpışma genişleyebilir, yurt içinde bir iç harbe sürüklenebilirdik. Bu duruma Amerikalılar kendi füze rampalarını muhafaza altına almak için bir çıkarma veya bir indirme yapabilirler veya Ruslar da doğudan ve Boğazlardan istilaya geçebilirlerdi. Böylece memleket bir Güney-Kuzey Kore durumuna düşebilirdi. Ankara'da kan döküldüğü takdirde harekâta muvaffak olacaktım. Gayem dikta değildi. Mecburen harekâta karar verip de bu işten vazgeçen büyük rütbeli generalleri temizlemem lazımdı. Bu durum ise orduda iyi bir tesir yaratmayacaktı. Bir müddet sonra ordunun alt kademelerinde bizleri iktidardan devirmek için cuntalar kurulacak ve yeni ihtilaller hazırlanacaktı. Bu durumda mücadeleye idarenin tahammülü yoktu. Gaye, memlekette yapılması gereken köklü reformların yerleştirilmesi, iktisadi düzen ve sosyal adaletin kurulması idi. İşte buna imkân kalmayacaktı. O halde; yapılan ihtilal hedefine varmayacaktı. Üçüncüsüne de bu memleketin tahammülü yoktu. Üçüncü, bir Komünizm ihtilali olabilirdi.(Bozdağlı, 2016:375)

Bir olayı anlamak için sebeplerini analiz etmek ne kadar önemliyse, sonuçlarını araştırıp ortaya koymak da o kadar önemlidir. Tarihin akışını değiştiren bir olay olarak nitelendirilen 15 Temmuz olayı (15 Temmuz'da ortaya çıkan ihanet ve büyük Türk milletinin buna verdiği cevap) sonuçları bakımından ele alınıp incelendiğinde darbeleri önlemek açısından önemli bir gelişmedir. 22 Şubat Harekâtının başarısızlığına rağmen harekâtın öncü kadrosu ülkeyi içinde bulunduğu karışıklık

ortamından kurtara bilmek amacıyla 21 Mayıs 1963'te tarihte, 21 Mayıs Harekâtı olarak nitelenen ihtilali gerçekleştirmek istemişlerdir.(Çakmak,2008:48)Fakat bu harekât da bastırılmış, Millî Güvenlik Kurulu ile Bakanlar Kurulu ortak bir bildiri yayınlayarak, harekâtın bastırıldığını, suçluların yakalandığını açıklamıştır. Harekâtın önde gelen isimlerinden Fethi Gürcan 27 Haziran 1964'te, 5 Temmuzda da Talat Aydemir sabaha karşı idam edilmiştir.(Yılmaz, 2000:365)

Tarih 12 Mart 1971'e geldiğinde Türkiye hala iç huzurunu bulamamıştır. Ülke ekonomik bunalımlar, siyasi çekişmeler ve suçlamalarla sosyal çalkantılar arasında kalmıştır. 27 Mayıs'ın amacına tam olarak ulaşamamasının yarattığı huzursuzluk, 22 Şubat ardından 21 Mayıs'ı getirmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu bu duruma karşılık Türk Silahlı Kuvvetleri, Parlamento'yu ve Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'ni tehlikeye atmakla suçlayarak, ultimatoma niteliğindeki muhtırayla, hükümetin çekilmemesi karşısında yönetime el koyacağını bildirmiştir.(Öymen, 2011:390)

Darbelerin gerçek mağduru o ülkelerde yaşayan insanlardır. 1960, 1970, 1980, 15 Temmuz darbelerini ve 28 Şubat post modern darbesini, toplumun kendilerine yönetme hakkı vermediği kimselerin, işbirliği ve görev bölümü yaptıkları gruplarla beraber halkın iradesine müdahale ederek, meşru yönetimi devirerek, yönetme hakkını gasp etmişlerdir. Bu müdahaleler sonrası halkın bağrından çıkmış, TSK'nin itibarının zedelendiğini, halkın askere bakışında olumsuzluklar olmuştur. Bu darbeleri halkımız benimsememiştir. Daha önce milletin gözünde güvenilir kurumların önünde gelen ordunun halkın gözünden düştüğünü ve güvenilir olmayan kurumların başında geldiğini kabul etmemiz lazımdır. Bilahare kışlasına dönen, güvenilirliğini artıran, Türk silahlı kuvvetlerinin 10 yıl geçmeden yeni bir darbe içinde kendilerini bulmaları, ordunun bu güvenilirliği kaybettiğini, halkımızın itimadının zayıfladığını görmekteyiz. Bu ise halkın orduya karşı güvenin sarsıldığını göstermektedir. Ne hazindir ki sonradan milli orduya kumpas olduğu belirlenen ve bir çok mağduriyetlerin yaşandığı, bazı subayların intihar ettiği, Ergenekon, balyoz, sarıkız ve ay ışığı davalarının ve operasyonların başlangıcında halkımız bu tür olaylara destek veriyorlardı. Askerlerin tutuklanmalarına seviniyorlardı. Çünkü orduya karşı güven sarsılmıştı. Bazı siyasilerin bile bu operasyonlara destek verdikleri bilinmektedir. Bu tür davranış tamamen halkın orduya karşı güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Ordunun geçmişte siyaset kurumuna karşı yaptığı haksız uygulamalardandır.15 Temmuz'da ordunun tamamı darbe kalkışmasının içerisinde yer almamıştır. Darbenin bastırılmasında da etkin rol almıştır.

Askeri diktanın sonsuza kadar devam etmeyeceğini bilen Kenan Evren ve "silah arkadaşları", durumu kotarmak için bir siyasi partinin zorunlu olduğunu anlamıştı. Devreye hemen emekli Orgeneral Turgut Sunalp girdi ve 40 eski "silah arkadaşı" ile birlikte 16 Mayıs 1983'te Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni (MDP) kurdu. MDP, seçime girmesine izin verilen ANAP ve Halkçı Parti ile, 6 Kasım 1983 seçimlerinde ilk sınavını verdi. Ve bu darbecilerin ilk büyük hüsranı olarak da tarihe geçti. Kenan Evren'in dönemin TRT'sinde milleti hizaya çekerek MDP'ye oy istemesine, ordunun eski paşalarının kadroları doldurmasına rağmen MDP sandıktan ancak yüzde 23 oy ve 71 milletvekili çıkarabildi. 6 Kasım 1983 seçimlerinin kazananı ise, tek başına iktidara gelen ANAP ve lideri Turgut Özal oldu. 1983 seçimlerindeki yenilgi, sivil yönetime geçiş ve askerinin nüfuz kaybı için kritik bir dönüm noktasıydı.(www.haberler.com) Hemen ertesi yıl, 25 Mart 1984'teki yerel seçimler ise, MDP'nin fişinin çekildiği seçim oldu. Oyların % 6.96'sını elde eden MDP, üç il merkezinde belediye başkanlığı elde edebildi. MDP'nin seçimlerdeki başarısızlığı, parti yönetimine karşı yoğun bir muhalefetin doğmasına yol açtı. 13 Temmuz 1985'te yapılan birinci olağan kongrede Turgut Sunalp'ın yerine parti genel başkanlığına Ülkü Söylemezoğlu seçildi. Yönetimdeki bu değişikliğin de canlılık getirmeyince, 4 Mayıs 1986'da yapılan olağanüstü kongrede partinin feshedilmesi kararlaştırıldı. Partili milletvekillerinden bir bölümü, o sırada kurulan Hür Demokrat Parti'ye (HDP) katıldı. Bazı milletvekilleri de Anavatan Partisi'ne ve Doğru Yol Partisi'ne girdiler. Eski genel başkan Turgut Sunalp ve birkaç milletvekili ise bağımsız kaldı. Böylece darbecileri desteklemek için kurulan MDP, 3 yıllık hikâyesiyle siyasetin tozlu raflarındaki yerini aldı.(www.haberler.com.tr.)

Darbeyi ordu içinde gizli bir yapılanma olan cunta yapabilir. Bütün ihtilalleri ve darbeleri incelediğimiz zaman ordunun bir bölümünün bu ihtilal ve darbeler içerisinde yer almadığını görmekteyiz. Millet iradesini ancak bir cunta tanımam diyebilir. Anayasayı değiştirme, yeni bir anayasa yapma hakkı daha iyi anayasa yapmak kaydıyla halka aittir. Milletimiz her darbeden sonra iktidarın kime verildiğine, kime verilmek istediğine bakarak, darbeyi ve darbecileri çok iyi tahlil etmiş, cuntayla işbirliği yapan siyasetçilere bu ülkeyi yönetme hakkını hiçbir zaman vermemiştir. Her darbeden sonra yapılan seçimlerde, mağdur edilmiş, silah zoruyla iktidardan uzaklaştırılmış ve hakkı gasp edilmiş partilerin devamını temsil eden ve o partinin programlarını uygulayacak partiyi yeniden iktidara getirmektedir.27 Mayıs'ta' iktidardan uzaklaştırılan DP'nin yerine onun devamı gibi görünen AP'ni iktidara gelmiştir.12 Eylül'de ise AP'nin yerine ANAP'ni destekleyerek iktidara getirmiştir. Darbecilerin desteklediği ve açık açık mitinglerde darbeciler tarafından oy istenmesine rağmen MDP'ne halk iktidarı teslim etmemiştir.Çünkü en kötü demokrasi en iyi ihtilalden daha iyidir. Her ihtilal kendi çocuğunu yer. Seçimle iktidara gelmiş bir iktidarı ancak yeni yapılacak bir seçimle bu halk iktidardan düşürebilir. Halkın rızasına dayanmayan, seçimle işbaşına gelmemiş bir yönetim meşru sayılamaz. Demokrasi tahammül sanatıdır. Seçimle iş başına gelmiş, halkın iradesine, rızasına dayalı meşru bir yönetimi, ancak yeniden yapılacak bir seçimle iş başından uzaklaştırılabilir. Başka türlü bir uygulama meşru sayılamaz ve demokratik olmayan bir şekilde iş başına gelmiş bir yönetim meşru sayılmamaktadır. Seçimle gelen ancak seçimle gitmelidir. Sandık halkın iradesidir. Sandık halkın namusudur. Halk namusuna sahip çıkmalıdır.15 Temmuz hain FETÖ kalkışması, ayaklanması halkın iradesine saygı duymamaktadır. Halkın oyuyla işbaşına gelmiş demokratik bir yönetimin silah zoruyla gasp edilmesidir. 15 Temmuz halkın iradesine saygı duymamaktır. Halkın iradesini tanımamaktır. Halkın gücünün üstünde hiçbir gücün olmamasıdır.

3. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

Yazar Mehmet Kemal demokrasinin Türkiye'deki halini şöyle özetlemiştir: "...Demokrasi her karambole düştüğünde tehlikeyi savuşturacağız diye üstüne oturdular. En sonra 12 Eylül'e geldik. Askerler, anarşiden, vur kırdan, şundan bundan ülkeyi temizlediler. Aradan altı yıla yakın bir süre geçti, demokrasi nerede? Arada bul bakalım, bir türlü geldiği yok.(Kemal,1986:146) Yazar Pervin Erbil'e göre 1978'e gelindiğinde darbe hazırlığına başlanmış, bu darbeyi meşru kılabilmek ve haklılık kazandırabilmek için şiddet tırmandırılmış, kaos ortamı oluşturulmuş, kitleler üzerinde iktidar boşluğu hissi uyandırılmıştır. 80 öncesi dönemde provokasyon, katliam ve çatışmaların artmasının sebebi bu olmuştur. Yine Erbil'e göre bir plan hazırlanmış ve bu planı hazırlayanlar arasında CIA da yer almıştır. Bu darbenin halk kitleleri üzerinde yarattığı tahribatın boyutları oldukça büyük olmuştur. Uzun yıllar devletin tüm aleyhteki uygulamalarına karşın ülkede yaprak kımıldamamış, en açık haksızlıklarda dahi Türk toplumunun duyarlılığı harekete geçirilememiştir.(Ersoy,1998:171)

12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyarak ülkenin bölücü ve yıkıcı bir iç savaşın içine çekildiğini iddia etmiştir.(Öymen, 2011:390) "Ünlü bir Fransız sözü; savaş generallere bırakılmayacak kadar önemlidir, der. Türk generallerin görüşü de, demokrasi politikacılara bırakılmayacak kadar önemlidir, şeklindedir." (Bernard,2012:65) Darbeler, demokrasi açısından tarihe bir gerçeği öğretir ki o da bir defa askeri yönetim ülkenin demokratik yapısını kesintiye uğrattınca bir daha demokrasiye dönülmesi kolay olmuyor.(Emiroğlu,2016:1)

3.1. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu

TBMM Genel Kurulu'nda TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini değiştiren yasa maddesi kabul edildi. "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" ifadesi, "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır" şeklinde değiştirildi. (www.hurriyet.com.tr.) Böylece darbelere dayanak olan 35.madde değiştirilerek yürürlükten

kaldırılmış oldu. Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz, darbelere dayanak oluşturduğu savunulan, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini değiştiren tasarının görüşmelerinde yaptığı darbe yorumlarıyla dikkat çekti. Yılmaz, "Darbeyi, kurumsal olarak TSK yapmaz. Darbe bir çete tarafından yapılır. Ama bu mikrofonun önüne silahlı kuvvetler mensubunu koyuyorlar" dedi.(www.hurriyet.com.tr.)

3.2. TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesi Hakkında Her Şey

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde "darbe" yaptığı gerekçesiyle sorgulanan ilk "devlet" ve "Genelkurmay Başkanı" olan Kenan Evren, hiç sürpriz olmayan bir savunma yaparak "neden darbe yaptıkları" sorusuna cevap verirken "Anayasal kurumlar çalışmıyordu, biz de Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesine dayanarak idareye el koyduk" sözleriyle tarihe geçecek bir savunma yapmıştır.(t 24.com.tr)

Darbelerin temel dayanağı olarak gösterilen, askere darbe yapmayı meşru sayan, halkın oylarıyla seçilen ve meşru yönetimi iktidardan uzaklaştıran, anayasayı da çiğneme görevi veren bir düzenleme olan 35. maddenin tarihi hiç kuşkusuz 1961 yılında yürürlüğe girmiştir. İlk önce "Ordu Dâhili Hizmet Kanunu" adıyla tam 83 yıl önce, 1935 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak tartışılan bu düzenleme, askere cumhuriyeti kollama ve yetkisi 34. maddede bulunuyordu. Daha sonra İsmet İnönü'nün "Başvekil" olarak imzasını taşıyan 1934 tarihli ilk tasarıda ordunun vazifesi "Türkiye vatan ve Cumhuriyetini müdafaa etmek" " Cumhuriyeti kollamak ve korumak" biçiminde değiştirildi. Artık askerin "yurdu korumak" dışında, bir görevi daha vardı. Bu ise "Cumhuriyeti kollamak ve korumak"tı. Asker bu görevini çok geçmeden 27 Mayıs'ta gerçekleştirecekti. Kanun, anayasanın üstünde değerlendirilmişti. Hâlbuki hiçbir hukuk devletinde kanunlar anayasaya aykırı olamazdı. Kanunlar anayasanın üzerinde olamazlardı. Çünkü anayasa normlar hiyerarşisinin en üstünüdür. Milletin seçtiği hükümet bu maddeye dayandırılarak görevden uzaklaştırılmıştır. Millet iradesi yok sayılmıştır. Meclis kapatılmış, parlamento feshedilmiş ve milletvekilleri yargılanarak üç idam ve yüzlerce insana ceza verilmiştir. Bazı insanların bir sonraki seçimde aday olmalarına engel olunmuştur. Askerler, hiçbir hukuk devletinde kabul edilemeyen bir görevle anayasayı çiğneyerek suç işlemişlerdir. Darbeye dayanak oluşturulan bu kanun 4 Ocak 1961'de kabul edilen 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu'dur. 27 Mayıs 1960'da darbe yapan asker, 1961'de Ordu Dahili Kanunu'nu "TSK İç Hizmet Kanunu" adıyla yeniden düzenlemiştir. Darbe geleneğini kendisine yol yapmak isteyenler yeniden düzenledikleri kanunu "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" olarak değiştirmişlerdir. 1961 yılından beri yürürlükte olan bu kanunun 35. maddesi nihayetinde AK parti iktidarı döneminde Erdoğan'ın, darbe için insan unsuru ve uygun ortamın olup olmadığının tartışmalı bir konu olduğunu, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesindeki ifadede darbe yetkisinin tanımlanmadığını belirterek, "Sivil iradeyi yok farz ediyorsunuz. Bırakın bu işin mücadelesini sivil irade versin. Silahlı Kuvvetlerimiz kendini dış saldırılara karşı, bu ülkenin dış güvenliğini korumakla görevlendirmesi lazımdır. İçeride de polisin bu işi sivil iradeyle beraber yürütmesi lazım. Bu iş birbirine karıştığı anda, o zaman bu ülke... Olağanüstü halde de valilik otoritesini kullanır" ifadesiyle 35. maddenin kaldırılmasının önünü açmıştır.

12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinde Başbakanlık koltuğundan uzaklaştırılan Süleyman Demirel bir mülakatında, "Bu madde durduğu sürece Türk Silahlı Kuvvetleri hükümete de, parlamento da sormadan 'laiklik elden gidiyor' diyerek resen el koyar" sözleriyle dile getirmiştir. (Donat, www.sabah.com.tr.) Fakat bu böyle gitmeyecek Ak parti döneminde 35. madde yürürlükten kalktıktan sonra bile 15 Temmuz 2015 yılında asker kılıklı bazı kişilerin yeniden darbeye teşebbüs edeceği görülecek ve halkın oylarıyla iktidara gelmiş, sandıktan çıkmış ve meşru bir yönetime karşı yeni bir darbe daha yaşanacaktı. Demek ki darbelerin 35. madde ile bir alakası yoktur. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997'de darbe yapanlar hep bu maddeden kendilerine vazife çıkarmışlar ve seçilmişlere müdahale etmişlerdir. 28 Şubat sürecinde iktidardan uzaklaştırılan REFAHYOL hükümetine karşı askerin "Durumdan vazife çıkardık" sözlerine de açıklık getiren söz konusu ifade aynen şöyle: "Türk Silahlı Kuvvetlerinde görev, ya üst

makamlardan verilir, ya da durumdan çıkarılır.”Askeri vesayete karşı en ciddi adımların atıldığı bir dönemde CHP 35. maddenin değiştirilmesi için TBMM’ye yasa teklifi vermiştir. Başbakan Tayyip Erdoğan’da 31 Ocak 2010’da TRT-1’de soruları yanıtlarken, “Konsensüs gerçekleştirildiğinde bu çok kolay yapılabilir. Bunun için çok uzun zamana da ihtiyaç yoktur. Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ tarafından 2009 yılında yapılan açıklamada ise; Cumhuriyet’in temel nitelikleri arasında “demokrasiyi” de saymış, bir anlamda “Cumhuriyet’i koruma ve kollama görevinin artık “demokrasiyi korumayı” da kapsadığı mesajını vermişti.Türk silahlı kuvvetlerinin iç hizmet kanununun darbelerle dayanak teşkil eden 35.maddesini kaldırmakla darbeler engellenemiyor.15 Temmuz göstermiştir ki darbelerin 35.madde ile alakası yoktur.35.madde darbecilerin sığındığı, darbelerle kılıf arandığı bir maddedir.

4. HALKIN GÜCÜ

Sık sık söylenen, ilk bakışta doğru gibi görünen ‘1960’ta halk Menderes’e sahip çıksa sokaklara dökülse 27 Mayıs darbesi başarılı olamazdı. Başbakan idam edilemezdi veya Süleyman Bey 12 Mart ya da 12 Eylül’de şapkasını alıp gitmeseydi, halk sokağa çıksaydı darbeler yapılamazdı, akim kalırdı’ yorumları her zaman yapılmıştır. Bu ise sadece halkın kendi kendini avutmasıdır. Ama şu da bir gerçektir ki İstanbul Yenikapı’dan Yassı adaya tünel kazıp Menderes ve arkadaşların kaçırılacağına devletin yetkileri inanmış ve birçok masum insan bu gülünç ve yapılması mümkün olmayan olayla ilgili tutuklanmışlardır. Bu psikolojik durum darbeyi yapanların halktan ne kadar korktukların ifadesidir. Halkın Menderes ve arkadaşlarına sahip çıkamama, Demirel’in haksız yere çeşitli darbelerle maruz kalması, 12 Eylül’de yaşanan hazin hikâyeler, mağduriyetler, yaşanan travmalar darbelerin halkın hafızasında negatif olarak yer almasına sebep olacak ve 15 Temmuz’da bu toplumsal hafıza faaliyete geçecek, halk bütün kesimleriyle darbeye direnmeye çalışmıştır. Nitekim 15 Temmuz’da halkın gücü patlamış bir volkan gibi her tarafta yayılacak ve darbecilere karşı direnerek zafer kazanmıştır. Türk siyasi tarihinde ilk defa bir darbe halkın gücü karşısında başarısızlığa uğramıştır. Türk milleti bir temmuz akşamı şaha kalkmış, darbeye direnmiş ve göğsünü mermilere karşı siper etmiştir. Türk milleti ilk defa bir darbeye, ihtilale karşı kükremiş ve canı pahasına direnmiştir. Meşru hükümetin yanında durmuştur. Halkın oylarıyla seçilmiş yönetimi ortadan kaldırmaya çalışanlara fırsat vermemiştir. 1960’da, 1971’de, 1980’de ve 1997’de sessiz kalan, haksızlığa ses çıkaramayan, meşru hükümetlerin yanında duramayan halk bu sefer darbecilere ve yönetimi ele geçirmeye çalışanlara fırsat vermemiştir. Kendisini ezmeye çalışan tankın önüne yatarak ölümden korkmadığını göstermiştir. Toplumun bütün kesimleri, fikir, inanç ve siyasal düşünce farkı gözetmeksizin darbeye karşı destanlar yazmış ve bu uğurda yüzlerce yaralı ve iki yüz elli şehit vermiştir.

Meseleyi doğru değerlendirecek olursak, Türkiye artık güçlü bir devlettir.15 Temmuz direnişi ordunun klasik cunta-darbe mekanizmasını yerle bir etmiştir. Kapalı bir cemaat/gizli örgüt halinde ortaya çıkan, çalışan, FETÖ yapılanmasının ihanetine meydan okuyan halkın yanında siyasi lider olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’da bu dinamiğin yöneticilerindendir. Klasik darbe mekaniğinde, darbeyi yapan cuntacılar, karar verip harekete geçtiğinde önce Ankara Radyosu ve televizyon ele geçirilerek işe başlamışlardır. 15 Temmuz gecesi gerek yerel, gerekse ulusal televizyonlar yayınlarına hiç ara vermeden sürdürmüşlerdir Darbeciler tarafından basılan bazı televizyon kanalları yayınlarını hiç kesmemişlerdir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın halka çağrı yaptığı iletişim ortamının bizatihi kendisi bile sivilleşme dinamiğinin toplumla bütünleşmesini sağlayan gücünü ortaya koymaktadır. Bütün bunlardan daha önemli bir şey ise darbeye karşı meydana çıkan halkın, ülkeye ve demokrasiye birlikte sahip çıkılacağını yaşayarak öğrenmiştir. Yaşayarak öğrenmek daha kalıcı olmaktadır. 15 Temmuz, halkımızda ‘demokrasiye sahip çıkma bilincini’ yarattığını ve buradan geriye gidişin olmayacağını göstergesidir. Bugün bu bilinç, halkta bir ‘özgüven’ yaratmıştır. Artık bütünüyle darbeler devri kapanmıştır. Halkın gücü, silahın ve tankın gücünü yenmiştir. Darbeler artık tarihin tozlu sayfalarına gömülmüştür.15 Temmuz darbelerle maruz kalmış diğer ülkelere de örnek olacak bir mücadele örneğidir.

5. DARBE BİLDİRİLERİ

Darbeciler yönetime el koymadan önce kendilerini haklı çıkaracak ve ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartları ihtiva eden bildirimleri mutlaka açıklamışlardır. Bu bildirimleri halka daha çok ve erken duyurabilmek içinde yazılı ve görsel medyayı kullanmışlardır.

5.1. 27 Mayıs bildirisi

"Sevgili Vatandaşlar, Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz; partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.

Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremez, hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkâr bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş; kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmekten birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ederiz. Şahsi emniyetleri kanunun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENOTO'ya inanıyoruz ve bağılıyız. Düşüncemiz 'Yurtta sulh, cihanda sulh'tur."

5.2. 12 Eylül bildirisi

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

Girişilen hareketin amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis

etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Bütün yurttta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.Bu kollama ve koruma hareketi hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükunet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim.

5.3. Millî Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997 tarih ve 406 Sayılı Kararına Ek-A (rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler)

1-Anayasamızda cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2-Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Millî Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır.

3-Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a- 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalı.

b- Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kuran kurslarının Millî Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4-Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, millî eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5-Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6-Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

7-İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askerî Şûra kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yi dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8- İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkan verilmemelidir.

9- TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.

10-Bu maddenin tam metnini Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ilgilendirdiği için yayınlamıyoruz.

11-Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12-T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedeki kesin önlemler alınmalıdır.

13-Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14-Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15-Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16-Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17-Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18-Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir

5.4. 15 Temmuz darbe girişimi bildirisi

Türkiye cumhuriyetinin değerli vatandaşları,

Sistematik bir şekilde sürdürülen anayasa ve kanun ihlalleri; devletin temel nitelikleri ve hayati kurumlarının varlığı açısından önemli bir tehdit haline gelmiş, Türk Silahlı Kuvvetleri dahil olmak üzere devletin tüm kurumları ideolojik saiklerle dizayn edilmeye başlanmış ve dolayısıyla görevlerini yapamaz hale getirilmiştir. Gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içerisinde olan cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri tarafından; temel hak ve hürriyetler zedelenmiş, kuvvetler ayrılığına dayalı, laik ve demokratik hukuk düzeni fiilen ortadan kaldırılmıştır.

Devletimiz; uluslararası ortamda hak ettiği itibarını yitirmiş ve evrensel temel insan haklarının göz ardı edildiği, korkuya dayalı otokrasi ile yönetilen bir ülke haline getirilmiştir. Siyasi idarenin aldığı hatalı kararlarla mücadeleden geri durduğu terör tırmanarak birçok masum vatandaşımızın ve teröristle mücadele eden güvenlik görevlilerimizin hayatına mal olmuştur.

Bürokrasi içerisindeki yolsuzluk ve hırsızlık ciddi boyutlara ulaşmış, ülke sathında bununla mücadele edecek hukuk sistemi işlemez hale getirilmiştir. Bu ahval ve şerait altında, yüce Atatürk'ün önderliğinde milletimizin olağanüstü fedakarlıklarla kurduğu ve bugünlere getirdiği cumhuriyetimizin koruyucusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinden hareketle;

- vatanın bölünmez bütünlüğünü, milletin ve devletin bekasını devam ettirmek,
- cumhuriyetimizin kazanımlarının karşı karşıya kaldığı tehlikeleri bertaraf etmek,
- hukuk devleti önündeki fiili engelleri ortadan kaldırmak,

- milli güvenlik tehdidi haline gelmiş olan yolsuzluğu engellemek,
- terörizm ve terörün her türlü ile etkin mücadele yolunu açmak,
- temel evrensel insan haklarını, mezhep ve etnisite ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarımız için geçerli kılmak,
- laik, demokratik, sosyal ve hukuk devleti ilkesi üzerine oturan anayasal düzeni yeniden tesis etmek,
- devletimizin ve milletimizin kaybedilen uluslararası itibarını yeniden kazanmak,
- uluslararası ortamda barış, istikrar ve huzurun temini için daha güçlü bir ilişki ve işbirliğini tesis etmek maksadıyla yönetime el koymuştur.

Devletin yönetimi teşkil edilen yurttaki sulh konseyi tarafından deruhte edilecektir.

Yurttaki sulh konseyi BM-NATO ve diğer tüm uluslararası kuruluşlarla oluşturulmuş yükümlülükleri yerine getirecek her türlü tedbiri almıştır.

Meşruiyetini kaybetmiş siyasi iktidara görevden el çektilmiştir. Vatana ihanet içerisinde bulunan tüm kişi ve kuruluşların en kısa zamanda ulusumuz adına hakkaniyet ve adaletle karar vermeye yetkili mahkemeler önünde hesap vermesi temin edilecektir.

Tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir.İkinci bir duyuruya kadar sokağa çıkma yasağı uygulanacaktır. Vatandaşlarımızın kendi güvenlikleri için bu yasağa hassasiyetle uymaları önem arz etmektedir.Havaalanları, sınır kapıları ve limanlardan yurt dışına çıkışlara yönelik ilave tedbirler getirilmiştir.Devlet düzeninin en kısa zamanda tesis ve idamesi için her türlü tedbir alınmış ve uygulanmaktadır. Hiç bir vatandaşımızın zarar görmesine müsaade edilmeyecek, kamu düzeninin bozulmasına fırsat verilmeyecektir.

Hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm vatandaşlarımızın ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, evrensel temel hak ve hürriyeti yurttaki sulh konseyinin teminatı altındadır.Yurttaki sulh konseyi üniter devlet yapısı içinde dil, din, etnik köken ayrımı yapılmaksızın toplumun tüm kesimlerini kapsayacak bir anayasa hazırlanmasını en kısa zamanda sağlayacaktır.Çağdaş, demokratik, sosyal, laik hukuk ilkelerine dayalı anayasal düzen tesis edilene kadar yurttaki sulh konseyi ulusumuz adına her türlü tedbiri alacaktır.

6.DARBE BİLDİRİLERİN ANALİZİ

27 Mayıs, 12 Eylül, 28 Şubat ve 15 Temmuz darbe bildirimleri incelendiğinde genel olarak vurgu yapılan konuların aşağı yukarı birbirine benzer oldukları görülmektedir. Radyo ve televizyonlarda okunan bildirimlerde darbenin nedenleri ve ne yapılacağı konusunda vurgulanan noktalar şunlardı: “Demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla”, “partileri içine düştükleri anlaşmazlıktan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi seçimi kazananlara devretmek”, “bu teşebbüs hiçbir sahsa veya zümreye karşı değildir”, “NATO ve CENTO’ya inanıyoruz ve bağlıyız”, ‘Atatürk’e karşı yapılan saygısızlıklar’”. Atatürk aleyhine işlenen suçlar’ ‘Atatürk ilke inkılapları’ ‘İrticai faaliyetler’ ‘kılık-kıyafet’ ‘laiklik ilkesi’, ‘din temelli yönetim’ ‘yurttaki sulh, cihanda sulh ilkesi’ ve ‘Büyük Millet Meclisinin meşruluğunu kaybetmesi’ ‘Rejimin tehlikede olması’ Türkiye’nin kurucu değerlerinden uzaklaşması’ ‘Siyasi meşruiyetin kaybedilmesi’ ‘cumhuriyetimizin kazanımlarının karşı karşıya kaldığı tehlikeler’ ve ‘hukuk devleti’ gibi konulara vurgu yapılmıştır. Konu başlıkları incelendiğinde ülkemizin o sıralarda bulunduğu durumlarla paralellik oluşturduğu ve darbeye meşruiyet açısında olumlu görüldüğü ortaya çıkmaktadır. 12 Eylül Döneminin 2. Ordu Komutanı Bedrettin DEMİREL, 5 Temmuz 1987 tarihinde Milliyet Gazetesinden Yener SÜSOY’a “...12 Eylül’ün geç yapıldığına inanıyorum. Arkadaşlarımın çoğu ‘Tam olgunlaşsın, millet tarafından

tasvip edilsin' dediler. Bana kalsaydı en az bir yıl önceden yapardım. Bir yıl çok kan aktı." demiştir. (www.milliyet.com.tr.)

Bu sözlerden, şüphelilerin darbe yapmaya yaklaşık bir yıl önceden karar verdikleri, yapılacak askeri darbenin halkın gözünde meşru görülebilmesi için terör ve anarşi olaylarının üzerine bilerek gitmedikleri, şüphelilerin darbe yapmak için bir yıl şartların olgunlaşmasını bekledikleri, darbe için fırsat kolladıkları anlaşılmaktadır. 12 Eylül'ü gerçekleştirenlerin arasında bulunan bir generalin "darbenin olgunlaşması" için bir yıl bekledik demesi çok manidardır.

15 Temmuz'a giden sürece bakıldığında darbecilerin aynı yolu takip ettiklerini görmekteyiz. Önce meşru hükümeti yolsuzluklarla halkın gözünde küçük düşürmektir. 28 Şubat'ı incelediğimizde de aynı metot uygulandığı görülmektedir. Hükümetin, cumhuriyetin kurucu değerlerinden uzaklaştığı, laiklik karşıtı söylemlerde bulunduğu ve ülkeyi geriye götüreceğini vurgulayarak tamamen kamuoyu oluşturmaya çalışılmıştır. Özellikle 12 Eylül' giden süreçte halkımız biran önce askerin yönetime el koymasını bekliyordu. Çünkü mahalle mahalle, sokak sokak ülke siyasi olarak bölünmüştü. Kamu dairelerinde çalışanlar her biri kendi teşkilatlarını, kendi sendikalarını ve birliklerini kurarak işçi ve memurlar arasında tam bir ayrışma yaşanıyordu. Ülke yönetimi zor durumda bırakılmıştı. Halkın can ve mal güvenliğini sağlamakla görevli polisler bile ikiye ayrılmışlardı. Devletin kurumları ciddi manada sarsılmış, iş göremez durumlara düşmüştü. Her gün sokaklarda onlarca insan ölüyordu. Okumuş insanlar, gazeteciler, sendikacılar, öğretmenler, üniversite hocaları gibi birçok insan terörün hedefindeydi. Toplu katliamlar, Maraş ve Çorum olayları gibi kitlesel ölümlerde olmaktadır. İnsanlar bir cinnet halindeydi. Bu olaylar böyle sürüp giderken askerlerin iş başına gelmesi ve yönetime el koymasını artık halkta istiyordu. Sonraları sıkıyönetim ilanları geldi. Fakat olaylar bırak durmasını artarak devam etti. 12 Eylül saat 00.4' te ordu yönetime el koydu. Parlamento feshedildi. Partiler kapatıldı. Parti liderleri gözaltına alınarak bir kısmı tutuklanmıştır. Ülkemizin birçok yerlerinde olan olaylar 12 Eylül'de son bulmuştur. Olaylar sanki bir yerden emir almışçasına durmuştur. Her şey normale dönmüştür. Sıkıyönetim ilanı ile görevli olan askerler, sıkıyönetimde durduramadığı olayları bir günde durdurmuştu. Bir yandan hukuk devletine ve demokrasiye vurgu yapacaksın bir yandan da demokrasiyi askıya alacaksın ve hukuk devleti ilkesini çiğneyerek insanların hukukunu ayaklar altına alacaksın. Bu tür olayların olması, kardeşin kardeşi vurması tamamen darbeye ve ihtilale meşru bir kılıf bulmak ve askerleri, halkın devletin yönetimine çağırmasını sağlamak içindir.

7.FETHULLAHÇI TERÖR ÖRGÜTÜNÜN (FETÖ/PDY) ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE YAPISI

FETÖ gibi gizlilik ve takibe esasına dayalı bir örgütün tarihçesinin tüm yönleriyle ve sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi güçtür. Fetullah Gülen liderliğindeki yapılanma, 2013 yılı sonlarına kadar başta "Cemaat" ve "Gülen Cemaati" olmak üzere, "Fethullah Gülen Cemaati", "Fethullahçı Yapılanma", "Fethullah Gülen Örgütü", "Camia", "Hizmet Hareketi", "Gönüllüler Hareketi" vb. ifadelerle anılmıştır. 2013 yılında hükümete karşı tertip edilen 17-25 Aralık yargısal darbe girişiminin ardından ise yapılanmanın özüne, maksadına, karakteristiğine ve eylemlerine daha uygun analitik ve teknik tanım ve ifadeler kullanıma sokulmuş ve "Paralel Devlet Yapılanması (PDY)" ve "Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)" olarak anılmaya başlanmıştır.

Fetullah Gülen tarafından örgütün kuruluşu ve çekirdek kadrosunun oluşturulması, 1966 yılında İzmir Kestanepazarı'ndaki İmam-Hatip Derneği ve İlahiyat Öğrenci Yetiştirme Derneğine ait olan Kur'an Kursu'nda öğreticilik ve yine aynı derneğe ait olan öğrenci yurdunda müdürlük yaptığı dönemde olmuştur. Oluşumundan kısa bir süre sonra "cemaatten örgüte" ve zamanla güç zehirlenmesi yaşayarak "terör örgütüne" evrilen Gülen Cemaatinin örgüt olarak gelişimi üç ana aşamada değerlendirilebilir: İlk aşama, yeraltı faaliyeti denilebilecek düzeyde büyük bir gizlilikle işleyen ve 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar süren "kuruluş, temellenme ve kadrolaşmaya başlama" aşaması; ikinci aşama örgütün devlet kadrolarının "kılcal damarlarına kadar"sızarak devleti ele geçirme planını uygulayabilmek için kullandığı takibe taktiğine dayalı ikiyüzlü örgüt mekanizmasının hızla işlediği, gizlilik ve "tedbir" ile "güçlenerek yayılma ve yayılarak güçlenme"

stratejisinin uygulandığı ve 28 Şubat 1997 post-modern darbe sürecine kadar devam eden “hem toplumda hem devlette yayılma ve her alanda iktidarı ele geçirme” aşaması; üçüncü aşama ise nihai hedef olan “altın vuruş-kıyam-huruç” için “kadrolaşmanın tamamlanması ve asıl niyet için harekete geçilmesi” aşaması olup 15 Temmuz 2016 darbe girişimine kadar sürmüştür.(www.haberturk.com)

Fetullah Gülen 1999 yılında sağlık sorunlarını bahane ederek yurt dışına kaçmış ve ABD’ye yerleşmiş; cemaatin söylemini değiştirerek daha çok evrensel ve küresel ifadeler kullanmaya başlamış; “dinler arası diyalog”, “evrensel insan hakları” gibi küreselleşme konseptine uygun yeni bir söylem geliştirmiştir. “İlimli İslam” söylemi artık daha belirgin olduğu gibi daha küreseldir: Örgüt kendisini “Hizmet” için “Seçilmiş” kişiler topluluğu ve Gülen’i de “Kurtarıcı Mehdi” olarak konumlandırmıştır. Erzurum’da kaldığı 1962-1963 yıllarında, Erzurum Komünizmle Mücadele Derneğinin kurucuları arasında yer almış ve dernekte aktif olarak görev yapmıştır. Gülen’in yurt dışı bağlantılarıyla ilk temasının bu dernek vasıtasıyla gerçekleştiği ve örgütün temellerinin bu süreçte atıldığı kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu derneğin yurtdışı kaynaklı “proje” bir dernek olduğu yönünde çok kuvvetli şüphe ve emareler bulunmaktadır.

Fetullah Gülen’in 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında Sızıntı Dergisi’nin Ekim 1980 tarihli sayısında kaleme aldığı “Son Karakol” başlıklı yazısı, Gülen’in her dönemde güçlü olanın yanında saf tuttuğunu gösteren bir örnektir. Gülen bu yazısında askeri darbeyi açıkça desteklemekte, şu ifadeleriyle de haklı ve hatta gerekli görmektedir. “...Ne var ki, yıllardan beri, binbir saldırı ile rehnedar olmuş bir bünye, böyle hemen bir mualece ile iyi edilemeyeceği de muhakkaktı. Daha köklü ve daha gönülden bir hareket gerekiyordu ki, milli bünyeyi kemiren yıllanmış seretanlar bertaraf edilebilin...”. Darbeyi desteklediği bu yazısı “...Ve işte şimdi, bin bir ümit ve sevinç içinde, asırlık bekleyişin tuluû saydığımız bu son dirilişi, son karakolun varlık ve bekasına alamet sayıyor; ümidimizin tükendiği yerde, Hızır gibi imdadımıza yetişen Mehmetçiğe bir kere daha selam duruyoruz” ifadeleriyle bitmektedir.

Esasen Fetullah Gülen, Şemseddin Nuri müstear ismi ile Latif Erdoğan tarafından yazılan ve Gülen’in hayatını konu alan “Küçük Dünyam” isimli kitapta, dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve arkadaşlarını överek “12 Mart bir ihtilal ve darbe değildir” şeklinde açıklamalarda da bulunmuştur. Benzer şekilde, 28 Şubat sürecinde Çevik Bir’e övgü dolu bir mektup yazmış, sonrasında 31 Ocak 2005 tarihli Milliyet Gazetesi’nde Mehmet Gündem’e verdiği röportajda Kenan Evren’i şu sözleriyle cennetlik ilan etmiştir. "Evren Paşa, seçmeli din derslerini mecburi yapmakla yararlı bir iş yapmıştır. Gençlerin çoğu onun bu icraatı vesilesiyle din eğitiminden nasiplerini almışlardır. Bu iş kanaatimce öyle büyüktür ki doğrusunu Allah bilir hiçbir sevabı olmasa bile bu icraatı ona yetebilir, ahirette kurtuluşuna vesile olabilir, cennete de gidebilir."Gülen ve örgütünün bu ve benzeri ifadeleri ile sonrasında 28 Şubat sürecinde de gözlemlenecek olan darbeler karşısındaki işbirlikçi duruş, söylem ve eylemleri, 15 Temmuz’da açığa çıkan nihai hedeflerinin yıllar öncesindeki ipuçları olarak değerlendirilebilir. (www.haberturk.com)

Üniversiteye hazırlık kurslarına olan ihtiyacın fark edilmesiyle, Fırat Eğitim Merkezi (FEM).1986 yılında Millet Dershanesi ve 1987 yılında Ankara Maltepe’de Maltepe Dershaneleri kurulmuştur. Bu dönem, örgütün yetiştirdiği “seçilmiş” öğrencilerin askeri liselere ve polis kolejlerine yoğun olarak yönlendirildiği dönemdir. Örgüt mensuplarının ele geçirdikleri askeri lise ve polis koleji sınav sorularını talebe imamlarına iletmişti ve bu soruların deneme sınavı soruları olarak, hatta “abilerin çıkacak bazı soruları rüyalarında gördüğü” gibi kılıflarla söz konusu “seçilmiş” öğrencilere iletildiği açığa çıkmıştır.

Ankara Çatı İddianamesinin “Teşkilat Yapısı” bölümünde, Fetullah Gülen-CIA ilişkisinin bu dönemde kurulduğu iddia edilmiş ve konu hakkında şu ifadeler yer verilmiştir: “...Fetullah Gülen ile CIA ilişkisi, 1983 yılında Moon Tarikatının Türkiye’deki uzantısı Kasım Gülek üzerinden sağlanan irtibatla başlamıştır. Resmi adı Birleştirme Kilisesi olan Moon Tarikatını kullanarak komünizme karşı blok oluşturmak isteyen ABD, Türkiye’de komünizmle mücadele kuruluşlarına destek vermektedir. Komünist harekete karşı olan Fetullah Gülen’in de bu politika çerçevesinde

Türkiye'de desteklenip büyümesini sağlamış, lise ve kolejler açmasına izin verilmiştir.”
“...Kendisini önemli göstermek için 1990'lı yıllarda Türkiye'deki önemli devlet adamları ve siyasetçilerle yakınlık kurup Turgut Özal, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz ve Bülent Ecevit ile görüşmüştür. Abraham Foxman ile Papa II. John Paul ile görüşmeler yapmıştır...”

Azerbaycan'da 1992 yılında açılan Nahçıvan Türk Lisesi, yapılanmanın Türkiye dışında açtığı ilk okul olmuştur Bu dönemde “medyayı kaybeden muharebeyi kaybeder” anlayışıyla hareket eden örgüt, basın yayın organlarına ağırlık vermeye başlamıştır. Zaman Gazetesi'ni bünyesinde bulunduran Feza Gazetecilik A.Ş. tarafından 1 Ocak 1994 tarihinde Cihan Haber Ajansı (CİHAN) yayın hayatına başlatılmış ve ülkenin en yaygın haber ajanslarından biri haline gelmiştir. Keza, örgütün en önemli medya organı olan Samanyolu TV (STV) bu dönemde 13 Ocak 1993 tarihinde yayın hayatına başlamış ve yine bu dönemde 25 Eylül 1996 tarihinde Türksat-1C uydusunun hizmete girmesiyle Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine de yayınlarını ulaştırmaya başlamıştır. Örgüt ayrıca bu dönemde hızlı bir ekonomik büyüme göstermiştir. “Asya Katılım Bankası A.Ş.”-açılmıştır. Askeri darbe yanlısı tutumunu bu dönemde de sürdüren Fetullah Gülen, 28 Şubat 1997 postmodern darbe sürecinden hemen sonra dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'e son derece saygılı ve itaatkâr bir mektup yazarak, yapılan müdahalenin çok doğru ve gerekli bir karar olduğundan bahsetmiş, ayrıca örgüte ait tüm okulları kendilerine hemen devredilebileceğini ifade etmiştir. Gülen'in TSK içindeki örgüt mensubu rütbeli personel, kaymakamlar, emniyet mensupları, yargı personeli toplantılar yaptığı bilinmektedir. Bu toplantılarda Fetullah Gülen "Devletin kan damarlarına girin; askeriyeyi, mülkiyeyi, adliyeyi, yargıyı ele geçirin" talimatlarını vermiştir. Nitekim Fetullah Gülen daha 1997 yılında verdiği bir röportajda "...Dünyanın halihazırdaki durumuyla, şu çerçevesiyle, Amerika da şu andaki konum ve gücüyle bütün dünyaya kumanda edebilir. Amerika, hâlâ bu dünya gemisinin dümeninde oturan bir milletin adıdır." sözleriyle örgüt mensuplarına hareketin selameti için takınılması gereken tavrı ve ABD ile uyum fikrini telkin etmiştir.

2000'li yıllar, Paralel Devlet Aşamasına geçildiği devlet kadrolarına yerleşme sürecinin tekemmül etmek ve semerelerini vermek üzere olduğu, ordu ve emniyet dışındaki HSYK, Yargıtay, TÜBİTAK gibi kritik ve stratejik yerlerde de son ve büyük kadrolaşma harekâtının hazırlıklarının yapıp temellerinin atıldığı ve sonuçlarının alındığı dönemdir. Aynı zamanda bu dönem, örgütün ekonomik ve istihbari gücünün, insan kaynaklarının, yurtiçi ve yurtdışı ağının zirveye ulaştığı ve gerek kamu gerekse özel sektörlerde nüfuz ve hatta hakimiyetin sağlandığı dönem olmuştur. Örgütün 1970'li yıllarda attığı tohumlar 1980'li yıllarda patlayıp filizlenmeye ve hızla yeşermeye başlamış, ardından Gülen'in ifadesiyle “dört bir yanda şehbal açarak” 1990'lı yıllarda dal budak salmış, 2000'li yıllarda hedeflenen her alanı sarmış ve örgüt Altın Nesil'in “Altın Vuruşu” için hazır hale gelmiştir. Türkçe Olimpiyatları, Türk halkının gönlünde yer yetmek için yapmıştır.

2010'lu yıllar Gizli Hedefleri İfşa dönemidir. Bu dönem örgütün Recep Tayyip Erdoğan'a ve onun şahsında AK Parti hükümetlerine karşı başlattığı gizli mücadelenin açığa çıktığı dönemdir. 7 Şubat 2012 tarihli MİT Müsteşarının ifadeye çağırılması hadisesi örgüt bakımından açık niyet ifşası sayılmazsa, örgüt 17-25 Aralık yargı darbesi teşebbüsüne kadar bu mücadelesini gün yüzüne çıkarmamıştır. Bunun sebebinin iktidarı devirmeye yönelik saldırı operasyonları öncesindeki hazırlık süreci olduğu değerlendirilmektedir.(TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı)

Fetullah Gülen 1995 yılında bir örgüt toplantısında takipçilerine hitaben "Bin dökeceksin bir alacaksın, önemli olan mahkûm ettirmek, hâkim de kiralayacaksın savcı da kiralayacaksın avukat da alacaksın önemli olan hizmeti ibra etmektir. Bunlar mahrem şeylerdir... Devletin kılcal damarlarında zamanı gelinceye kadar hissettirmeden dolanacaksınız" demekte ve böylelikle en gizli ve önemli devlet kadrolarına sızma talimatını vermektedir.(Akgündüz:2016)

7.1.Fetö Örgütünün Genel Yapılanması

Örgüt, yedi tabakadan oluşan katı bir hiyerarşik kast sistemine dayanmaktadır. Kastlar arasında geçiş mümkündür ama dördüncü tabakadan sonrasını önder belirlemektedir. Kastlar arasındaki geçiş aşağıdan yukarıya doğru mümkün genellikle yukardan aşağıya doğru geçişe kapalıdır.

Birinci Kat: Halk Tabakası olup, örgüte iman ve gönül bağı ile bağlı olanlar, fiili ve maddi destek sağlayanlardan oluşur.

İkinci Kat: Sadık Tabaka olup, okul, dersane, yurt, banka, gazete, vakıf ve resmi kurum görevlilerinden oluşan, örgüt sempatanlığından çıkılıp örgüt mensubiyetinin başladığı, örgüte sadık gruptur.

Üçüncü Kat: İdeolojik Örgütlenme Tabakası olup, örgüt açısından gayri resmi faaliyetlerde görev alırlar. Örgütün ideolojisini benimseyen ve ileri derecede bağlı ve çevresine de örgüt fikirlerini aşıl原因an tabakadır. Kaymakam, vali, şehir sorumluları, general, müfettişler, irşat ekipleri bu tabakada yer almaktadır. İkinci tabakadan farkı, bu tabakaya üst ve yönetici (yani abi veya imam) konumunda olmalarıdır.

Dördüncü Kat: Teftiş-Kontrol Tabakası olup, tüm örgütü (legal ve illegal) denetler. Seçme bir tabakadır; bağlılık ve itaatte dereceye girenler buraya yükselebilir. Bu tabakaya girenler genellikle örgüte çocuk yaşta kazandırılanlar arasından seçilirler. İstisnalar olmakla birlikte, örgüte sonradan katılanlar genelde bu katta ve daha üst düzeyde görevlendirilmezler.

Beşinci Kat: Organize Eden ve Yürüten Tabaka olup, üst düzey gizlilik gerektirir. Bu tabakadakiler birbirlerini çok az tanır ve bizzat Fetullah Gülen tarafından atanırlar. Devlet kadrolarındaki yapılanmayı organize edip yürüten bu tabakadır. Bu tabaka hakkında dikkat çeken bir nokta da, ancak örgüt içinden evlilik yapanların buraya yükselebilmesidir.

Altıncı Kat: Has Tabaka olup, bu tabakadakiler Fetullah Gülen ile alt tabakaların irtibatını sağlar. Örgüt içi görev değişiklikleri yapar ve azillere bakarlar. Fetullah Gülen tarafından atanmaktadır. Bu değişiklik ve aziller de seviyesine göre Gülen'in onayına tabidir.

Yedinci Kat: Kurmay Tabaka olup, Fetullah Gülen'e doğrudan bağlı olan, atamasını bizzat yaptığı en seçkin kesimdir. On yedi kişilik kurmay heyetinden oluşur.(Keleş:2016)

Örgüt, yapılanmasının deşifre olmaması ve devletin örgüt yapısını çözmekte zorlanması için dikey yapılanmanın dışında hücre tipinde yatay olarak da örgütlenmiştir. Hücreler, genellikle en fazla beş kişiden oluşmaktadır ve bir abiye/ablaya bağlı birimlerdir. Ayrıca her hücre abi veya ablası da bir başka hücrede yer almaktadır. Örgüt, hücrelerden oluşan zincirler şeklinde üst imamlara ve nihayet bu zincirler de ülke kıta ve üst örgüt yöneticilerine bağlanmaktadır. Örgütün her kıtada sorumluları (imamları) bulunmaktadır. Her kıta imamının altında sorumlu ülke imamları vardır. Kıta ve ülke imamlarının koordinesinde o ülkenin alt yapı çalışması yapılmakta ve örgütün o ülke üzerindeki politikası belirlenmektedir. Özellikle eğitim faaliyetleri adı altında ülkede sempati kazanmaya çalışılarak, ülkenin siyaset ve üst düzey bürokrat kesimi ile irtibata geçilmektedir. (Ankara Çatı İddianamesi)

7.2.Fetö örgütünün Resmi Kurum yapılanması

Örgüt devlet kurumlarındaki kadrolaşmasında ilgili kurumların başına imamlar atamıştır. Bunlardan başlıcaları şöyledir:

Yargı İmamı: Yargı içerisinde söz sahibi olabilecek kişiler arasından seçilmektedir

Emniyet İmamı: Emniyet içerisindeki yapılanmadan sivil bir kişi sorumludur

MİT İmamı: MİT sorumlusu sivil imam, doğrudan Türkiye İmamına bağlı olarak faaliyet yürütmektedir.

Milli Eğitim İmamı: Milli Eğitim Bakanına denk ve alternatif görülen örgüt üst sorumlusudur. Mülkiye İmamı: Ülke genelindeki vali ve kaymakam atamaları ile ilgili bakanlıklar seviyesinde kadrolaşma çalışmalarından sorumludur.

Akademik Kadro İmamları: Akademik kadro örgütün sonradan oluşturduğu bir birimdir. (Ankara Çatı İddianamesi)

7.3.Fetö Örgütüyle Mücadele Metotları

Elli yılı aşkın bir süredir devletin tüm kurum ve kuruluşlarına gizlice sızıp, devlet içinde paralel bir yapılanmaya giden, mensuplarını saklamak ve yaptıkların perdelemek adına her şekle ve biçime girebilen ve amaçlarına ulaşmak adına her yolu meşru gören, hukuk ve ahlak dışı her yola başvurabilen bir örgüt ile mücadele etmek çok zordur. Örgütlenmesi üzüm salkımı gibi, hücre tipi örgütlenip bir kompartımandakinin diğer kompartımandakini tanımayan bir örgütle mücadele sabır ister. Bu tür örgütlerle mücadele Türkiye'nin bekası için büyük önem taşımaktadır. Hayatın her alanına ve devletin her kurumuna sızan FETÖ ile mücadele politik, ekonomik, bürokratik, hukuki, ekonomik, teolojik, sosyolojik ve psikolojik olarak yapılmalıdır. Fetö kendisinden başka herkesi düşman olarak görmektedir. 15 Temmuz gecesi ve öncesinde gerçekleştirdikleri eylemlere bakıldığında örgütün her türlü, gayri meşru, ahlaki, psikolojik, sosyolojik eylemlere başvurabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Halkının üzerine kurşun sıkan bir örgütten her şey beklenebilir. Teşkilatlanmaları ciddi bir boyutta olan örgüte karşı . mücadele sadece siyasi, idarî ve hukukî sahalarda değil, ekonomik, sosyal ve dini alanlarda da güçlü biçimde sürdürülmelidir. Diyanet işleri başkanlığına büyük görevler düşmektedir. bu örgütle mücadele hukuk içerisinde olmalıdır. Suçlu ile suçsuzu ayırt etmek çok önemlidir. Suçsuz olanlar mağdur edilirse bundan örgüt faydalanmaya çalışabilir. Etkin pişmanlıktan ve itirafçılıktan faydalanalar çok iyi bir şekilde araştırılmalı verdiği bilgilerin yanında verilen isimlere çok dikkat edilmelidir. Kendini kurtarmak isteyen itirafçı örgüt mensupları yeni mağduriyetler yaşanması için ve asıl örgüt mensuplarını perdelemek için hiç suçu olmayan insanların adını vererek gerçek örgüt mensuplarını gizleyebilirler. Gerek 1960 ihtilalinde gerekse 12 Eylül ihtilalinde içeriye alınan suçlu insanlardan bu kadar itirafçı çıkmamıştır Fetö'nün bu kadar çabuk çözülmesi inanılır değildir.40 yılı aşkın devletin her türlü birimine sızmış, her türlü nimetten faydalanmış, para ve itibar kazanmış, en önemli görevlerde bulunmuş, grup psikolojisini iyi bilen bir örgüt içerisinde bu kadar itirafçı çıkması hayra alamet değildir. İtirafçı ve muhbir adı altında soruşturmaları sulandırmaya çalışanlara, suiistimal edenlere ve mücadele edenleri yanlış yönlendirenlere çok dikkat edilmelidir.

Almanya'da şığınma talebinde bulunan bir T.C. vatandaşının davasında Stuttgart İdare Mahkemesi'ne 20.12.1997 tarihinde verdiğim bir bilirkişi raporunda özetle şunları belirtmiştim:"Suç ikrarı" anlamına gelen "itiraf" cezai kovuşturmalarda olağan sayılmakla beraber siyasi davalarda ayrı bir öneme sahip. İtirafı bulunan kişi (itirafçı) salt kendi suçunu değil, genellikle illegal olarak faaliyet yürüten başka örgüt üyeleri hakkında da suçlayıcı ifade veren kimse. 12 Eylül sonrası Türkiye'de askeri cezaevlerinde çok kötü şartlarda barındırılan siyasi tutuklular arasında az sayıda itirafçı çıktı.(ob.nubati.net/wiki)

FETÖ ile 17-25 Aralık sonra başlayan mücadeleye 15 Temmuz'dan sonra vatandaşlar da katıldı. Sadece İstanbul'da güvenlik birimlerine yaklaşık 50 bin ihbar yapıldı. İstanbul Başsavcılığı'nca yürütülen soruşturmalarda 15 Temmuz'dan sonra aralarında asker, polis, öğretmenlerin de olduğu 113 kişi gizli tanık olmayı kabul etti. Bu sayı 15 Temmuz öncesinde birlikte 172'ye ulaştı. Mart 2014'ten 15 Temmuz 2016 tarihine kadar 2 yılda sadece 55 kişi gizli tanık olmak için başvururken son 8 ayda 113 kişi gizli tanık olmak için başvurdu.

İstanbul'da pişmanlık yasalarından faydalanmak isteyen FETÖ'cülerin sayısı 500'ü geçti. FETÖ'cü teröristlerin kendileriyle birlikte hareket ettiklerini zannettileri kişilerin itirafçı ya da gizli tanık olduğunu duruşmalarda anladıkları ve büyük şok yaşadıkları belirtiliyor. İstanbul'daki davalarda gizli tanık olmayı kabul eden FETÖ üyelerinin önemli bir bölümünün polis olduğu belirtildi. Yine çok sayıda asker ve öğretmenin yanı sıra FETÖ imamları da bulunuyor. FETÖ'cü

teröristlerin duruşmaya çıkmadan önce gizli tanıkların ve itirafçıların kim olduğunu ve neler anlattığını öğrenmek için büyük çaba harcadığı belirtiliyor. (www.aydinpost.com)

8. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNE GİDEN SÜREÇ

Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) 50 yıllık bir sürede çeşitli dini söylemleri kullanarak gizli hedefler içinde devletin tüm kurumlarına sızmıştır. Amaçlarını gerçekleştirmek için en önemsedığı kurumlardan birinin, silahlı gücü elinde bulunduran TSK olduğu gelinen süreçte daha net ortaya çıktı. Cemaatten terör örgütüne yaşanan metamorfozda Türkiye'deki İslami Hareketler içerisinde FETÖ ortaya çıkışından itibaren farklı bir konumda olmuştur. Diğer dini örgütlenmelerle ilişkilerini hep sınırlı tutmuştur. Hiyerarşiyi, örgütlü olmayı ve başkalarının yaşamını kendi örgütsel amaçlarına feda edebilmeyi, mistik ve sapkın yöntemlerle takipçilerinin gündeminde tutan bu hareket zaman içerisinde büyük bir insan, bağlantı ve finans temerküzünü gerçekleştirmiştir. (Duran,2013)

Yaşanan metamorfozu daha iyi görebilmek için FETÖ lideri Fethullah Gülen'in 11 Mart 1966'da İzmir baş vaziliğine atandığı tarihten bugüne yaşanan kırılmaları doğru okumak gerekmektedir. Bu anlamda 1971'de tutuklanıp dört ay hapisteye kaldığı döneme kadar grubun dini bir cemaat görüntüsü ile faaliyetleri sürdürdüğü ifade edilebilir. 1971'den sonraki süreçte özellikle eğitim kurumları ve STK'lar aracılığıyla kurumsal örgütlenme çalışmaları başlamıştır. 1972'de takipçilerinin sayısında artış yaşanmaya başlamış, 1978'de kurulan Akyazılı Vakfı ilk önemli STK görünümü çalışmaları olmuştur. (<http://akyazili.org.tr>.)

1970'lerin başında Necmettin Erbakan liderliğinde yükselen Milli Görüş hareketine muhalif bir tavır alan Gülen örgütünün aynı dönemde alternatif siyasal tercihi Demirel olmuştur. Ancak 1980 darbesiyle Başbakan Süleyman Demirel'in görevden alınması ile Gülen ve ekibi de Demirel'e desteğini çekmiş, Sızıntı dergisinin Ekim 1980 sayısında yayımlanan "Son Karakol" isimli yazısı ile darbecilere alenen destek verdiğini açıklamıştır. (Sabah, 10 Mayıs 2015)

Bu sürece kadar Nur Cemaati olarak bilinen grupta Bediuzzamanın talebesinden-dağılmalar yaşanmaya başlamış, yurtlarında ve evlerinde Said-i Nursi'ye ait Risaleleri okutan Gülen grubu, kimseden izin istemeden bu kitaplarda sadeleştirmeler ve tahrifat yaparak Nur Cemaati içinde büyük tepki çekmiştir.(www.sabah.com.tr/)Ayrıca Said Nursi'nin özellikle Emirdağ ve Kastamonu Lahikalarında Nur talebelerine yapmış olduğu siyasetten uzak kalma düsturu da Gülen ve ekibi tarafından çığnenmiştir. Yaşanan bu olaylar Gülen takipçilerinin Nur Cemaatinden tamamen soyutlanmasına neden olmuştur.(Ete, 2014) Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından Gülen örgütü, Balkanlar'da ve Orta Asya'da yeni kurulan devletlerde okullar kurmaya başlamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Özal ve hükümet dış politikada bir yumuşak güç ve kamu diplomasisi faaliyeti olarak gördüğü bu okulların açılmasını desteklemiştir. 1997 yılında dinler arası diyalog adı altında kiliselerle iletişim kurmaya başlamışlardır. 1994 seçimlerinde Refah Partisi'nin ve İslamcılığın yükselmesiyle beraber Fethullah Gülen de yükselmiştir. Fakat kendisini, radikal olarak tanımladığı Refah Partisi'nin karşısında olan, ılımlı bir İslam yorumu olarak göstermiş ve bu konumlanma üzerinden Türkiye'de bazı çevrelerden ve Batı'dan destek bulmuştur. Toplumun değişik kesimlerinden birçok insan söz konusu döneme kadar irticacı, gerici olarak gördüğü F. Gülen'i Refah Partisi karşısında bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştır. (Çakır,2016)

Gülen ve ekibi Erbakan ve İslamcı çizginin ortaya koyduğu yerli İslami yaklaşımlara karşı alternatif "ılımlı İslam" kavramını piyasaya sokmuş ve bu yaklaşımın Kemalist-Laik Türkiye ile hiçbir kavgasının olmadığını her fırsatta dile getirerek esas hedefini perdelemiştir. 28 Şubat sürecinde de bu çizgisini bozmamış, 1980 darbesinde gösterdiği tavra benzer şekilde darbeci askerlerle birlikte olduğunu bir kez daha açık bir şekilde dile getirmiştir.(Birand,2016)

Aynı dönemde kendisine bağlı okulları devletin hizmetine sunabileceğini ifade ederek postmodern darbecilere bağlılığını göstermiştir. 28 Şubat sonrasında Öcalan'ın da yakalanmasıyla birlikte, aynı yıl 1999'da Fethullah Gülen Amerika'ya gitmiştir. Bu olay aslında ilginç bir rastlantıdır. Bir terör örgütü lideri ABD tarafından Türkiye'ye veriliyor, ileride Türkiye'nin başına

bela olacak ve 15 Temmuz hain darbe girişiminin arkasında çıkan diğer terör örgütü lideri Fethullah Gülen ise Türkiye'den kaçırılarak ABD'ye yerleştirilecekti. 27 Nisan 2007'de TSK tarafından yayımlanan e-muhtıra sonrasında ve 14 Mart 2008'de AK Parti'nin kapatılması girişimlerinde, devletin vesayet sistemiyle mücadelesine destek verme görüntüsü altında Gülen ve takipçileri, çoğu zaman sınav sorularını da çalarak –sonradan anlaşıldığı üzere– devletin stratejik kurumlarına sızmışlardır. Bu dönemde emniyet, ordu ve yargıda örgütlü bir şekilde güçlendiler. İlimli İslam'ın süvarileri olarak kendilerini tanımlayan bu ekip özgüven zehirlenmesi ile, AK Parti iktidarının vesayetle mücadele politikasını manipüle ederek, Balyoz ve Ergenekon davalarını kendi amaçlarına ulaşmak için kullandılar. Ardından Kürt meselesinin çözümüne direnç göstererek binlerce kişinin tutuklanmasında yargı ve emniyet teşkilatı içindeki yapılanmasını kullandılar. Ardından devletin istihbarat örgütüne sızmada sorun yaşadıkları için MIT Müsteşarını tutuklamaya çalıştılar. Balyoz ve Ergenekon davaları ile ordu içinde istedikleri konumu elde etmelerinin ardından 17-25 Aralık süreci olarak bilinen dönemde ise AK Parti iktidarına karşı darbe girişiminde bulundular. Bu girişim aynı zamanda siyasal alandan AK Parti kadrolarının tasfiye edilerek örgütün kendi bürokratik yapılanmaları üzerinden bir siyasal alan dizaynına yönelikti. Sonuç olarak bu girişimlerinin ardından Türkiye'nin geniş toplum kesimleri tarafından Gülen örgütünün tamamen istihbari, adli ve operasyonel bir boyuta döndüğü anlaşılmış olmuştur.

Derin devletle yüzleşme” iddiasıyla başlatılan Egenekon davalarında çok sayıda isim yargılandı. 21 Nisan 2016 tarihinde üst mahkeme, yerel mahkemenin Ergenekon isimli terör örgütünün kabulünde isabet görmedi ve dava sürecinin yeniden ele alınması kararına vardı. Böylece FETÖ'nün bu davayı fırsat görerek devlete yerleşmek amacıyla birçok kamu görevlisine kumpas kurduğu ortaya çıkmış oldu. 17 Mayıs 2006 tarihinde Avukat Alparслан Arslan'ın Danıştay 2. Daire'de gerçekleştirdiği saldırı sonucu Yücel Özbilgin hayatını kaybetti, daire başkanının da aralarında bulunduğu 4 üye ise yaralandı. Dava ile ilgili iddianamede, saldırının “Ergenekon” tarafından gerçekleştirildiği, amacının ise “kaos ve kargaşa ortamı yaratmak” olduğu ifade edildi. Daha sonra ortaya atılan iddialar ise FETÖ'nün yargı sürecini kendi lehine çevirdiği yönündeydi. Uzun tutukluluk süreleri ile sürekli olarak uzayan, ertelenen davalar ve hak ihlalleri, yargılamaları tartışılır bir duruma soktu. Ergenekon davası için kararını veren Yargıtay, eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un da aralarında olduğu 274 sanıklı davayı usul ve esas yönünden bozdu. 9 yıl süren davanın açılması sürecinde kilit rol alan Zekeriya Öz yurt dışına kaçtı. Yargıtay 16. Ceza Dairesi, “Ergenekon terör örgütü”nün, kim tarafından ne zaman kurulduğunun, suçlarının ve hiyerarşik yapısının ortaya konulmaması, liderinin belli olmaması gibi nedenlerle yerel mahkemenin “terör örgütü” kabulünde isabet bulunmadığına hükmetti. Yüksek Mahkeme, Danıştay saldırısı davası ile Ergenekon davası arasındaki hukuki ve fiili irtibatın somut delillerle gösterilememesini de bozma nedeni yaptı. Yargıtay, delillerin toplanmasında da hukuka aykırılık olduğunu tespit etti. (<http://fetogercekleri.com>)

Ergenekon davasından sonra kamuoyunu en çok meşgul eden, askeri ve siyaseti en çok geren dava Balyoz davasıdır. Savcının 250'si tutuklu, 362 muvazzaf ve emekli subayın hepsi için 20 yıla kadar hapis istediği davada gergin duruşmalar oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin içinde bir cunta oluşturulduğu iddiası var. 367 sanık var davada. Bunların 250'si tutuklu. Dava, 2003 tarihli "Balyoz Harekât Planı" başlıklı belgeler ile gündeme geldi. İddialara göre plan, dönemin 1. Ordu Komutanı Çetin Doğan'ın liderliğindeki cunta tarafından hazırlandı ve darbe zeminini hazırlama amaçlı Çarşaf, Sakal, Suga ve Oraj kod adlı eylem planlarından oluşuyor. 5000 sayfalık belgelerde Fatih ve Beyazıt Camiilerinde bomba patlatılarak hükümetin sıkıyönetim ilan etmeye zorlanması, Yunanistan hava sahası üzerinde bir Türk jetinin düşürülerek halkın galeyana getirilmesi ve darbe sonrası demokrat görüşlü gazetecilerin tutuklanması gibi planların olduğu ileri sürülüyor. (www.hurriyet.com.tr)

9. FETÖ'YE KARŞI YÜRÜTÜLEN SİYASÎ VE İDARÎ MÜCADELE

Türkiye toplumu gerek 1960 ihtilali, gerekse 1980 ihtilaline karşı herhangi bir toplumsal tepki verememiştir. 15 Temmuz Darbe girişiminde ise oldukça net bir tavır sergilemiştir. 1960 ve 1980

darbelerinin sabaha karşı yapılması halkın çoğunun uykuda olması sebebiyle bu darbelere karşı gelinememiştir. Yine o dönemlerde sosyal medyanın (feceebok, Twitter, insigram vb.) gelişmemesi, özel televizyonların ve özel radyoların kurulmamış olmaması belki de bu tavırların konulmamasını sağlamış olup insanların 15 temmuz gecesi kadar organize olamamıştır. 15 temmuz darbesi ise erken saatte başlaması nedeniyle bu darbenin halk tarafından bastırılmasına sebep olmuştur. Darbe hafızası oldukça trajik hatıralarla dolu olan Türkiye siyasetinde ilk kez demokrasiye kastedenlerin karşısına toplum bir bütün olarak çıkmıştır. Yüzlerce şehidin verildiği bu mücadele neticesinde bir terör örgütü önderliğinde girilen darbe girişimi başarısızlığa uğratılmıştır. Bu mücadele aynı zamanda demokrasiye sahip çıkma ve seçilmiş iktidarların yanında durmaktır. 15 Temmuz'un en önemli mesajı bu ülkenin tüm unsurlarını bir araya getirmek olmuştur. Özellikle Suriye'de yaşanan acılar, trajediler, ülkemizdeki Suriyeli vatandaşların çektiği sıkıntıları gören vatandaşlar devlete sahip çıkmıştır. Devlet ortadan kalkınca insanların nelerle karşılaşacağını iyi tespit eden vatandaşlarımız o gece devlete ve ülkesine canı pahasına sahip çıkmıştır. Bu aynı zamanda diğer dünya ülkelerine örnek olması açısından önemli bir olaydır. 15 Temmuz darbe girişimi ve kalkışması ülke insanlarını vatan sevgisinde buluşturmuştur.

AK Parti dönemi politikaları ise askerin siyaset üzerindeki vesayet mekanizmalarını ciddi oranda gerilettiler. Toplumsal hafızayı yeniden inşa etti. Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişiminin başarısız olmasında en önemli etkenlerden biri toplumsal hafızada darbelere yönelik olarak oluşturulan negatif tutumlardır. 1960'lardan itibaren her bir askeri darbenin farklı toplumsal kesimlere yönelik doğrudan olumsuz sonuçlarının olması darbelere karşı toplumsal birlikteliği oluşturmuştur. AK Parti döneminde siyasetin toptan dönüşüme zorlanması ve askeri vesayetlere karşı toplumun her düzeyinde oluşan bilinç, 15 Temmuz'da tüm siyasi partileri darbe girişiminin karşısında hizalanmasını gerektirmiştir. Diğer taraftan medyanın dönüşümü, çoğullaşması ve iletişim teknolojisinin gelişmesi darbecilerin işini zorlaştırmıştır. Her ne kadar TRT'yi açık bırakacak ve diğer kanalları susturacak planlar yapmış olsalar da istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Yine bürokrasinin dönüşümü ve çeşitlenmesi, yeni entelektüel farklı kesimlerin kamusal alana etki edecek düzeye gelmesi de darbecileri kendilerine destek verecek mekanizmalardan yoksun bırakmıştır. (Balcı, 2016)

Erdoğan, 17-25 Aralık darbe girişiminin ardından FETÖ ile mücadeleyi devletin bekası açısından bir ölüm kalım meselesi olarak gördü. Paralel Devlet Yapılanmasını, Gülen Örgütü'nün tehlikesini ve bizatihi Gülen'in sapkın din anlayışını halka anlattı. Toplumun geniş kesimlerini bu mücadelenin yapılması gerektiğine inandırdı. Diğer muhalefet partilerinden destek görmediği halde ve hatta kendi siyasi hareketi içinde bile tehlikenin büyüklüğünü yeterince anlayamayanlara rağmen mücadeleyi sürdürdü. Özellikle yargıda ve emniyette bu örgütün yapılanmasının, en azından yönetici kadrolarının önemli bir kısmının dağıtılması darbenin önlenmesinde kilit konumdaydı. Ayrıca Erdoğan medyada bu örgüte destek verenlerle mücadele etti ve desteği azalttı. Diğer taraftan ekonomik kaynaklarını yok etmek için birçok tedbir aldı. Böylece FETÖ'nün gücüne darbe vurarak zayıflamasını sağladı. Eğer tüm bunlar şimdiye kadar Erdoğan'ın liderliği sayesinde yapılmamış olsaydı, Türkiye'de bu darbe girişiminin başarılı olma ihtimali daha yüksekti. (Miş, 2016)

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Fetullahçı Terör Örgütü ülkemizin en önemli güvenlik, sosyo-ekonomik, sosyo-politik, sosyo-psikolojik sorunlarından bir tanesidir. Bu örgüt ile mücadele edebilmek için onun yapısı, kuruluşu, ideolojisi ve eylem biçimlerini anlamak önemlidir.

Örgütün üyelerinin bir insanın yapamayacağı eylemleri rahatlıkla gerçekleştirir hale geldikleri görülmektedir. Bu psikolojik durum mutlaka bilinmelidir. Örgüt militanlarının bu kadar acımasız ve sivil halka zarar veren bir duruma nasıl geldikleri mutlaka öğrenilmelidir. Elde edilecek bilgiler, ileride ülkemizde yeniden faaliyet gösterecek bu örgütün veya başka örgütlerin mücadelesinde de kullanılabilir.

FETÖ'nün ürettiği din anlayışı mutlaka incelenmelidir. FETÖ'nün elli yıllık geçmişine bakıldığında örgütlenmesini gerçekleştirmede ve kendini meşrulaştırmada en çok dinî değerleri kullandığı ve kendisine dinî bir cemaat görüntüsü vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Örgüt kendisini dinî bir yapılanma gibi takdim ederek ülkemizde ve dünyanın farklı yerlerindeki birçok kişiyi özellikle iyi bir eğitim verdiği konularında inandırmıştır. Yurt dışında açmış olduğu okullarda, bulunduğu ülkelerin ileri gelenlerin çocuklarını kayıt ederek kendisine ciddi bir hükümet desteği sağlamıştır. Bu şekildeki uygulamalarıyla insanları kendisine bağlamıştır.

FETÖ daha ziyade güvenlik bürokrasisi, eğitim ve ekonomi alanlarındaki yapılanmalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerek Osmanlı devletinin gerekse Türkiye Cumhuriyetinin bürokrasi yapısı, ilmiye, kalemiye, mülkiye, askeriye ve adliye üzerinedir. Bu yapılar devletin ana omurgası durumundadır. Bunun bilincinde olan örgüt geniş bir toplum desteği kazanmaktan ziyade, bürokrasi içinde etkin bir konuma sahip olarak gücünü artırmaya çalışmıştır. Özellikle siyasal sistemi yasadışı yollardan ele geçirmek için örgütün ordu, emniyet ve yargı teşkilatlarında kadrolaşma faaliyetlerine önem verdiği bilinmektedir. Bununla birlikte örgüt, bürokrasinin her kademesine kendi üyelerini yerleştirmek için sınav sorularını çalarak ve mevcut bürokratları makamlarından yasadışı ve gayri meşru yollarla uzaklaştırmayı başararak devlet idaresi içinde paralel yapılanmasını kurmuştur.

FETÖ'nün insan kaynağı ve finansı, eğitim faaliyetleri neticesinde sağlanmış olup yılda milyarlarca liralık gelir elde edilmiştir. Yine bu okullarda örgüt mensupları tarafından tespit edilen zeki öğrenciler örgüte kazandırılarak iyi bir eğitim almaları sağlanmış ve örgütün talimatları doğrultusunda hangi okula gireceği tespit edilerek sınav soruları verilip istenilen okullar kazandırılmıştır. Örgütün bu parasal gücünü ve diğer etkinliklerini gören örgüt mensupları okullarını bitirdikleri halde örgütle bağımlı daha da pekiştirmiştir. Hiçbir terör örgütü finansal desteği olmadan ayakta kalamaz. Kimi örgütler insan kaçakçılığı, uyuşturucu gibi şeyden para kazanırken FETÖ, örgüt üyelerinin maaşlarından veya ticari kazançlarından himmet adı altında ödedikleri haraçlardan kendisine finansal destek bulmuştur.

FETÖ dünyada var olan benzeri terör yapılanmalarından oldukça farklıdır. Çünkü bu yapılanmanın kendine özgü farklı özellikleri bulunmaktadır. Örgüt militanlarını, geri planda ve saklı tutarak gerektiğinde aktif hale geçebilecek gizli hücreler şeklinde kurgulamıştır. Örgüt, elamanlarını genelde bulunduğu toplumda tanınan, bilinen ve kamuoyunda etkili kişilerden seçerek inandırıcılığın yanında toplumsal destek almak için çaba sarf etmiştir. Örgüt üst düzey yöneticilerinin önemli kişilerden olması eleman bulunmasında ve kazandırılmasında propaganda yapımında etkili olmuştur. Örgüt bu şekilde geniş taban desteği bulmuştur.

Bilindiği üzere bir ailede anne ve babadan sonra birinci olarak yakınlık duyulan aile bireyleri ağabey ve ablalardır. Örgüt üyelerinin “abla” ve “abi” olarak yapılanması kendilerinin bir aile olduğunu kabul etmesine yol açmaktadır. Bu hareketle örgüt duygusal bağı ön plana çıkararak anne ve babanın yerini almayı hedeflemiştir. Bu tür bir yapılanma ile örgüte kazandırılan kişiler örgütü ailesinden önce görmekte ve ailesi olarak örgütü kabul etmektedir. Bu ruh hali içerisinde yetişen örgüt mensupları bulunduğu görevlerde üst düzey yönetici olmasına rağmen kendi kurumu içinde veya başka kurumlardaki “abi” ve “abla”ların etkisinde kalarak hiyerarşiye, liyakata önem vermemişlerdir. Bu ters hiyerarşik yapı 15 Temmuz öncesi ve gecesi kendisini gösterecek hiçbir askeri bilgisi olmayan kişilerin Türk silahlı kuvvetlerinde görev yapan asker kılıklı Tuğgeneral olmuş, Paşa olmuş, General olmuş FETÖ örgüt mensuplarına talimat ve emir verirken tespit edilecektir. Mahallelerde ışık evler kurarak kentin kılcal damarlarına kadar sızmıştır. Mahalle imamı, il imamı, bölge imamı, kent imamı, resmi kurum imamı, Türkiye imamı ve kâinat imamı olarak örgütlenmesi örgüte vatandaşlar arasında halkın gözünde saygınlığın yanında güvenilirlik kazandırmıştır. Bu tür yapılanma ile kendisini dini bir cemaat olarak göstermiş ve Diyanet işleri başkanlığına alternatif bir yapılanmayla birlikte diğer resmi kurumlardaki imamlarıyla kendisini devletin yanında paralel bir devlet olduğunu göstermiştir.

Adliye, askeriye, ilmiye, mülkiye ve emniyeti ele geçirmiş bir örgütün 15 Temmuz günü darbeye kalkışması, ülkeyi ele geçirmeye çalışması, sivil halkı öldürmesi, milletin meclisini bombalaması hiçbir kelimeyle izah edilemez. Bu örgütün bunu niçin yaptığı bilinmemektedir. Kalkışmada görev almış ve bu kalkışmanın içerisinde bulunmasına rağmen ve kamera görüntüleri kendisini gösterdiği halde yine de suçunu kabul etmeyen bu örgüt mensuplarının bu darbeyi yapması ve meşru hükümeti devirmeye kalkması, İncirlik hava üssünün lojistik destek olarak kullanılması, akıllara 12 Eylül 1980 darbesinin olduğu gün Amerika'lı generalin "Bizim çocuklar yönetime el koydu" ifadesi yeniden hatırlanmalı ve darbecilerin yurt dışı bağlantısı ve desteği olmadan bu işe girmeyeceği akıllardan çıkarılmamalıdır. Sonuç olarak;

1. Bu tür yapılarla mücadelede siyasi partilerin ortak hareket etmesi lazımdır. Bunu oya tahvil edecek, bu yapılardan faydalanabilirim anlayışından tüm partilerin vazgeçmesi lazımdır. 15 Temmuz Türkiye için önemli bir milattır. Dikkat edilmediği takdirde ülkemizin ileride daha büyük sıkıntılarla karşılaşabileceğinin işaretleridir. Tüm siyasilerin buna idrak etmesi lazımdır. Yenikapı'da başlayan o birlik ruhu her daim gündemde canlı tutulması lazımdır. Ortak vatan paydasında müşterek hareket etmek lazımdır. Çünkü darbelerin partilere ve siyasilere neler yapacağını neler yapabileceğini en iyi tecrübe eden ülkelerden bir tanesiyiz. Hele FETÖ gibi adrese dayalı bir darbenin başarılı olduğunu varsaydığımızda sonucunun kimsenin düşünmek bile istemeyeceği bir durumdur. Özellikle de emniyet teşkilatı, adalet ve silahlı kuvvetlerde işe alınmalarda, güvenlik soruşturmaları yapıldığında, kurum içi yükselmelerde daha ciddi önlemler alınması gerekmektedir.

2. Bu tür yapılar işlerini, örgütlenmelerini, teşkilatlanmalarını, vakıflar ve dernekler üzerinden yapmaktadırlar. Bu yüzden vakıf ve derneklerin daha sıkı denetlenmesi lazımdır.

3. Bu tür yapılarla mücadele edecek bir organizasyona ihtiyaç vardır. Bunların devletin kurumlarına sızmasını engelleyebilecek bir organizasyonda görev alacak personelin terör, organize suçlar, mali suçlar ve istihbarat konusunda uzman olması lazımdır. Bunun yanında, sosyolojiden, psikolojiden ve ilahiyat konusunda bilgi sahibi olması lazımdır. Türkiye bu tür yapılara teslim edilemeyecek kadar önemli bir devlettir. Bu tür yapılar boş durmayacaklardır. Bunlarla mücadele edecek ve devletimiz tarafından belirlenen stratejiyi uygulayacak cesur insanlara ve güçlü mekanizmalara ihtiyaç vardır.

4. Devlet tarafından el konulan şirketlerin, okulların ve mülklerin ve gayrimenkullerin hukuki alt yapısı hazırlanmalı ileride devletimize ve milletimize mali yük getirecek uygulanmalardan kaçınılmalıdır.

5. Gizli tanıklık ve itirafçılığa dikkat edilmelidir. Bu tür bir uygulamalardansa, etkin pişmanlık yasası çıkarılması ve örgüt elamanlarının bundan faydalanması daha iyi olabilir. İtirafçının verdiği bilgilerin iyi araştırılması gerekmektedir. Yanlış verilen bilgiler mağdur sayısının artmasına, gerçek örgüt mensuplarını gizlemeye sebep olabilir. Verilen bilgilerin örgütün yapısının çözülmesine sebep olmalıdır. Somut bilgiler olmalıdır.

6. Bu tür örgütler inançları kullandıklarından dolayı Diyanet İşleri Başkanlığına da önemli bir görev düşmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı teolojik açıdan bu tür yapıların dinî sahaya nüfuzlarına müsaade etmemeli, dinî kural ve değerlerin çarpıtılmasına karşı sistematik mücadele verilmeli ve dinin örgütler tarafından kullanılmasına, kendi din anlayışının Allah'ın diniymiş gibi algılanmasına, sadece kendilerinin İslam dininin temsilcileri olduğuna halkı inandırmalarına müsaade edilmemelidir.

7. Bu tür toplulukların sivil toplum kuruluşları gibi faaliyet göstermeleri beklenmiş, ancak bu yapılar gönüllülük ve rıza'nın dışında örgütlenip devletin imkânlarından faydalanarak devleti ele geçirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla devletin denetimi büyük önem arz etmektedir. Bu tür örgütlenmeler kontrolde tutularak bunların bürokraside yuvalanmalarına müsaade edilmemelidir. Bürokrasi FETÖ'den boşalan yerlere göz diken ve devlet içerisinde örgütlenme gayretinde olan başka gruplara da kesinlikle göz yumulmamalıdır. FETÖ ile mücadele dinsel olduğu kadar siyasi bir mücadeledir. Bürokraside liyakat ve ehliyete önem verilmelidir.

8. FETÖ'nün dış bağlantıları büyük bir öneme sahiptir. Gerek istihbarat, gerekse lojistik destek aldığı ülkeler iyi tespit edilmeli ve ona göre bir strateji geliştirilmelidir. Bu bağlantıların ortaya çıkarılması ve deşifre edilmesi çok önemlidir. Bu tür bağlantıların tespit edilmesi ve kamuoyuyla paylaşılması örgütün halkın nazarında gücünü yitirmesine, inandırıcılığına kaybetmesine sebep olabilir. Dış istihbarat örgütleri bu tür yapıları Türkiye'ye karşı kullanabilirler. İstihbarat karşı koyma çok önemlidir.

9. 50 yıldan beri örgütlenen, devletin kılcal damarlarına kadar sızmış, ekonomik ve siyasi açıdan güçlenmiş, gelişmiş bu örgütle mücadele uzun ve zorlu olduğu, bu yüzden de kararlılık ve inançla yürütülmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akgündüz Ahmet, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı 18.10.2016 tarihli Dinleme Tutanağı, Akyazılı Orta ve Yüksek Eğitim Vakfı, <http://akyazili.org.tr>.
- Ankara Çatı İddianamesinden. Örgütün söz konusu Yatay Yapılanması (Hücre Tipi Zincir Yapılanma)
- Balcı Ali , “Darbenin Önlenmesinden En Önemli Engel Milletin Hafızasıydı”, Derin Tarih, Sayı: 53, (Ağustos 2016
- “Bediüzzaman'ın talebesinden Gülen'e son uyarı”, Sabah, 16 Mart 2014, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/03/17/>
- Bernard Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, YKY Yay., İstanbul, 2007, s. 18. Bu darbenin gerçekleşmesinde ABD'nin önemli bir etkisi olduğu da iddia edilir.56Asena Boztaş, “Türk Demokrasisine Müdahaleler, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2012, Cilt: 9, Sayı: 19, s. 65-73.
- Bozdağlı Sabiha, İhtilaller ve Darbeler Tarihi, Çev., Güneş Yay., İstanbul, s. 375.
- Çakır Ruşen “1990'lı Yıllarda Gülen Kendisini RP'nin İlimli Alternatifi Göstererek Destek Aldı”, Medyascope Tv, 26 Temmuz 2016, <http://medyascope.tv/2016/07/26/1990li-yillarda-gulen-kendisini-rpnin-ilimli-alternatifi-gostererek-destek-aldi>, (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2016).
- Çakmak Diren,“Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği”, Akademi Bakış, Cilt I, Sayı: 2, Yaz 2008, s. 47-48.
- Doğan, Mehmet, (2005). Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Donat Yavuz, Demirel ile mülakat.sabah.com.tr.
- Duran Burhanettin, “Gülen Cemaati ve Sünni Kodların Kaybı”, Star Açık Görüş,29 Aralık 2013.
- Dursun Davut, 27 Mayıs Darbesi Siyaset, Şehir Yay., İstanbul, 2001, s. 13
- Emiroğlu Atiye, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi- Yıl: 2016, Sayı: 15 Sayfa: 1-22
- ERSOY, Tolga, Pervin Erbil, Zekeriya Boztepe, Türkiye’de Darbeler ve Provokasyonlar,Öteki Yay., Ankara, 1998.s.139-171
- Ete, Hatem “Gülen ve Takipçilerini Tanımlama Zor(unlu)luğu”, Sabah Perspektif, 1 Şubat 2014.
- www.sabah.com.tr.10 Mayıs 2015. “Fethullah Gülen’in 12 Eylülcüler’e Destek Yazısı”, <http://fetogercekleri.com/kumpaslar/ergenekon-davalar/>
- www.ismailkazdal.org/darbe-nedir-ihtilal-nedir
- www.haberturk.com .Gündem
- www.haber7.com › GÜNCEL
- www.haberler.com 28.8.2017

www.hurriyet.com.tr › Gündem

<https://www.superhaber.tv> › Yaşam

<https://www.aydinpost.com/yeni-safak-darbe-girisimiyle-ilgili-172-gizli-tanik-500-istir...>

www.hurriyet.com.tr › Gündem 13 Tem 2013 –böylece darbeler dayanak olan 35.madde

www.milliyet.com.tr.

ob.nubati.net/wiki/PKK_saflarında_örgüt_içi_infazlar_muamması

<http://www.sabah.com.tr>

Keleş Ahmet ş, FETO'nun Günah Piramidi, Destek Yayınları, 2016, İstanbul, s. 98

Kemal Mehmed , Bu Darbeler Kimin İçin?, Cem Yay., İstanbul, 1986, s.146.

Mehmet Ali Birand'ın Gülen Röportajı, <https://www.youtube.com>/Erişim tarihi: 3 Ağustos 2016

Miş Nebi, “Millet FETÖ'yü Bitirdi”, Star Açık Görüş, 23 Temmuz 2016.

Öymen Onur, Demokrasiden Diktatörlüğe İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.390...

TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.26.10.2016 tarihli Dinleme Tutanağı,

t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/35-madde-hakkinda-her-sey,3761

Yetkin Çetin, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, Ümit Yay., 1995, Ankara, s. 48.

Yılmaz Hakan, Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler, Timaş Yay., İstanbul, 2000, s. 365.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 255-268, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 24.01.2018 Kabul Tarihi: 31.05.2018

SOSYOLOJİK OLARAK DİNİN BOYUTLARI VE İSLAM'DA CAMİ/CEMAAT KAVRAMLARI ETRAFINDA OLUŞAN EROZYONUN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

*Sociologically The Dimensions of Religion And The Reflection of The Erosion Occurs
Around The Concepts of Mosque/Community in İslam To The Present Day.*

Abdurrahman GÜNEŞ*

ÖZ

Bütün toplumlar için sosyal değişme ve gelişme, hem süreklidir ve hem de zorunlu bir prosestir. Haliyle hiçbir kişi, kurum ve kuruluşu bu sosyal gerçekliğin dışında tutmak mümkün değildir. Dolayısıyla sosyal sistemin bir parçası olan din de bu değişmeden nasibini almaktadır.

Değişim, olumlu anlamda toplumsal gelişmeleri ifade ettiği gibi, bir yozlaşmayı da kapsam alanı içerisine almaktadır. Şüphesiz İslam'ın bidayetinden bugüne bilim ve teknolojinin ilerlemesine paralel olarak bazı olumlu gelişmeler söz konusu olmuştur. Fakat bu araştırmada asıl amacımız dinin inanç, amel, cemaat ve ahlak gibi boyutlarını önce sosyolojik olarak ele alıp daha sonra ibadet ve cemaat kavramları ve onlarla ilintili olan diğer kişi, kurum ve kuruluşlarda oluşan sosyal erozyona dikkat çekmektir.

Resulullah(sav) zamanında hayatın merkezi konumunda olan camiye/mescide kadın-erkek ve büyük-küçük ayrımı yapılmadan herkes gidebiliyorken bu anlayış değişmiştir. Günümüzde cami, sadece belirli yaş grubundaki erkeklerin ibadet edebildikleri bir mekan haline dönüşmüştür. Diğer yandan ideal bir müslümanlık için dinin iman, ibadet ve ahlak boyutlarının birbirini desteklemesi gerekirken aksine bunlar, müstakil ve birbirinden bağımsız birer alan olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinin Boyutları, İman, Amel, Cami, Sosyal Erozyon.

ABSTRACT

The social changing and development are the constant ones and the obligatory processes for all the societies. So it is not possible to exclude any person, institution and organization from this social reality. Thus, the religion which is a part of the social system has its share in this changing.

The changing states the social developments in a positive sense and it includes a corruption in its scope. Definitely, some positive developments have been seen parallel with the progression of science and technology from Islam's commencement to today. However, our main goal in this study is to attract attention on the concepts of worship and community and the other relevant person, institution and organizations after considering the religion's aspects such as faith, performance, community and morals as the sociological ones.

As all people without the discrimination of woman-man and old-young ones went to the mosques/ small mosques that they are the center of life during the period of The Prophet, this perception changed ün time. Today, the mosque has turned into a place where the men only at the certain ages can worship. Furthermore, as the religion's aspects such as faith, worship and morals require to support each other for an ideal muslim person, they have been considered as a distinct and independent field.

Key Words: Religious Aspects, Faith, Practice, Mosque, Social Erosion.

GİRİŞ

Din olgusu, insanlık tarihiyle yaşıt bir geçmişe sahiptir. Yani insanın yeryüzünde varlık göstermesiyle paralel bir şekilde ortaya çıkmıştır. Her toplumda farklı tezahürleri olmakla birlikte

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ELAZIĞ e-posta: abdurrahmangunes@firat.edu.tr

genelde ekonomiden sanata, kültürden eğitime kadar akla gelebilecek hemen her alanda varlığını hissettirmiştir. Çoğunlukla toplumda cemaat oluşturarak bireylerin kaynaşıp dayanışmasında önemli rol oynamıştır. Bazen de tersine kaos, kargaşa ve hatta savaşa bile neden olabilmektedir.

İnsanların hayat serüveninde bu derece fonksiyonelliği bulunan din, doğal olarak birçok bilim dalı tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Özellikle sosyolojik araştırmalarda her dinde bulunması gereken asgari şartların neler olabileceği konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Dini tecrübenin ifade biçimlerinin, düşünürlerce farklı şekillerde ele alınmasının temel nedenini, din tanımlarındaki farklılıklarda aramak gerekmektedir. Din tanımları, dini tecrübenin ifade biçimlerine de yansımıştır. Esasında dini tecrübe, çeşitli şekillere bürünerek farklı tarzlarda zuhur etmektedir. Dolayısıyla sosyo-kültürel bir ortamda oluşan inanç, ibadet, cemaat, kurban, ayin, mit gibi unsurlar, bu kapsam içerisinde değerlendirilmektedir. Doğal olarak bu yapılanmalar zamanla çeşitli formlara dönüşerek değişebilmektedir.

Sosyal antropolojinin önemli kurucularından biri olan A.R. Radcliffe-Brown, toplum hayatında dini anlamak için onun etkilerinin araştırılması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca dinin ritüeller, ayinler boyutu ile onun inanç kısmının da gözlemlenerek araştırılıp incelemenin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bunları araştırmak için dinin cemaat, grup ve diğer örgütlerdeki hareketliliği ile toplumsal yapı arasındaki ilişkilerin de göz önüne alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Diğer yandan antropolojik çalışmalarıyla bilinen Geertz, dini bir semboller sistemi olarak ele almakta; onun insanlara bir dünya görüşü ve hayat felsefesi empoze ettiğini ve haliyle insan davranışları üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Fransız din sosyoloğu G. Le Bras ise, dini tecrübenin üç farklı alanda tezahür ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre, bir dine mensup insanların oluşturduğu dini topluluk ya da cemaat, bunlardan birincisini oluştururken dinin sivil ya da profan toplumlarla olan münasebeti de ikinci kategoriye meydana getirmektedir. Geriye kalan üçüncü alan ise, görünmez alemle ilgilidir. Buna karşılık Ch.Glock, ABD’ de dini hayat üzerinde yaptığı araştırmaya göre, dinin tecrübi, ritüalistik, ideolojik ve konsekansiyel olmak üzere dört yönde objektifleştiğini söylemektedir. Birey veya toplumun yaşadığı duygu ve idrakler, tecrübi boyutu oluştururken ayinler, törenler, ibadet gibi fiili uygulamalar ritüalistik yönü meydana getirirler. Buna karşılık ideolojik cephe ise, dini duygulardan çok, inanç ve düşünceyle ilgilidir. Geriye kalan konsekansiyel boyut ise, dinin diğer üç cephesinin ortaya koyduğu sonuçlar yani bireyin hayat boyu ve gündelik yaşantısı üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile, insanların hal, hareket, tutum ve davranışlarında dinin tezahür etmesidir.Öte yandan Glock ile Stark’ın ABD’ de birlikte yaptıkları dini yaşayış araştırmasında, dinin boyutları biraz daha farklı bir tarzda sınıflandırılmıştır. Onlara göre dindarlık, beş farklı şekilde kendini göstermektedir ki bunlar; inanç (belief), dini pratikler (practice),tecrübe (experience),bilgi (knowledge) ve etkiler (consequences) boyutlarından oluşmaktadır. Buna karşılık din sosyoloğu J.Wach ise, dini tecrübeyi; teorik(akide,doktrin), pratik(ibadet,kült) ve sosyolojik(dini cemaat, topluluk) gibi üç kategoriye ayırmaktadır. Bu tasnifte Wach, amel ile imandan hangisinin daha önemli olduğunu tartışmak yerine, her iki alanın birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak telakki etmenin daha makul olacağını söylemektedir. Ona göre dinin bu iki anlatımı yani teorik ve pratik yönü ancak sosyolojik boyutuyla tamamlanabilir. Dolayısıyla bunları birbirinden tamamen bağımsız bir şekilde ele alma imkanı bulunmamaktadır. Zira her dini inanç, fiil ve davranışın bireysel bir yönü olduğu gibi, dışı yansıyan ve toplumsal bir tezahürü de söz konusudur. İşte bu toplumsal görünüm, dinin sosyolojik cephesini göstermektedir (Wach,1990:22-29).

Dinlerin teorik veya pratik yönlerinden hangisinin daha öncelikli olduğu konusunda sosyologlar arasında bir ittifak söz konusu değildir. Özellikle Robertson Simith ve Andrew Lang gibi bilim adamları arasında ciddi tartışmalar yapılmıştır. Eski toplumlarda genel olarak uygulama ve pratiklerin inançlara göre daha fazla önemsendiği dikkat çekmektedir. Çünkü o toplumlarda din, daha çok ayinler, törenler, bayramlar, ibadetler gibi bir takım ritüellerden ibaret olarak algılanmaktaydı. Dini tecrübenin pratik anlatımı olan mensek ve törenler önemli olduğu kadar, teorik anlamda bir dinin akidevi yönü de bir o kadar büyük yer tutmaktadır. Özellikle dinin iman

veçhesi, bir cemaati anlayıp yorumlama bakımından mühim ipuçları sunmaktadır. Esasında bu iki boyutu, birbirinden tamamen bağımsız olarak ele alma imkânı bulunmamaktadır. Aralarında mevcut olan sıkı ilişki, birini diğerine tercih etme ya da öncelleme fırsatı vermemektedir. Çünkü içinde tanrı ve kutsal düşünce taşımayan bir ibadet olmadığı gibi, ibadet ve ritüelleri bulunmayan dini bir inançtan da söz edilememektedir. Ancak dini tören ve ritüeller, cemaat üyeleri arasında birlik ruhunu oluşturup dayanışma ve kaynaşmayı temin ederken dinin inanç boyutu, bazen çeşitli ayrışma ve bölüşmelerin de nedeni olabilmektedir. Dolayısıyla inanç ve doktrinlerin, ibadet ve ayinler kadar toplum üzerinde etkili olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Taplamacıoğlu, 1983:128-200; Akyüz ve Çapçioğlu, 2010:53). Nortbourne, konu ile ilgili görüşlerini, “Dinin doktrinel, ameli ve ahlaki hükümleri birbirinden ayrı düşünülemezler. Bunlardan sadece bir tanesini bile inkar eden bir tanrı inancı olamaz ve pratik hiçbir değer de taşımaz; bu ancak insanların sıkıntıya fazla girmeden vicdanını rahatlatmaları için başvurdukları bir yoldur” diyerek özetlemektedir (1995:14).

Esasında her dinde aşkın bir varlığa inanmaya ve yerine getirilmesi gereken birtakım ritüellere ve bunları icra edecek bir cemaate(kilise, grup veya toplum) ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca her toplumun dini yapılanmasında cemaatle birlikte bir mabed teşkilatı ve orada ibadetleri yöneten din adamları bulunmaktadır (Aydın, 2000: 121).

İster hak din olsun isterse batıl olsun, her dinde mutlaka inanç ve akide boyutu hep var olmuştur. Çünkü inanç yönü, bir dinin temel ve ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. İlkel ve politeist dinlerde teorik yön birtakım mitlerden oluşmaktadır. Ancak mitlerin hepsinin gerçekdışı ve hayal ürünü olduğunu düşünmek doğru bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilmemektedir. Zira bazı mitlerde birtakım gerçek bilgilere ulaşmak da mümkün olabilmektedir. İlahi ve yüksek dinlerde mitolojik inanç ve geleneklerin yerini iman esasları almaktadır. Ayrıca yüksek dinler başta olmak üzere her dinde inançların özünü ifade edebilen bir formülün bulunduğu da göze çarpmaktadır. Dinin özünün ve temel felsefesinin bir sembole ya da spot bir cümle ile özetlemeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Mesela İslam'da kelime-i tevhid ve kelime-i şahadet buna örnek olarak gösterilebilir.

Sami dinlerinde ibadetler, iman ve inanca göre ikinci sırada yer alırken aksine Katolikler'de ibadet öncellenmektedir. Halbuki Protestanlar'da iman ilk sıraya geçmektedir. İslam dininde ise, bu konuda mezhepler arasında birtakım farklı görüşler bulunmaktadır. Mesela Mutezile mezhebi dinin ameli cephesinin olmadan imanın olamayacağını söylerken Mürcie mezhebi ise aksine ameli, imandan ayırıştırarak imana öncelik vermiştir. Hariciler ise ameli imanın bir parçası olarak telakki etmektedirler. Bunlara karşılık Ehl-i Sünnet alimleri önceliği dinin iman boyutuna vermişlerdir. Oysa bir dinin sadece birtakım inanç ve fikirlerden ibaret olduğunu düşünmek de pek sağlıklı olarak değerlendirilmemiştir. Çünkü her dinin yapılmasını istediği çeşitli davranış ve ritüelleri bulunmaktadır. Esasında ibadet, imanın davranış alanına yansımından ibarettir. Nitekim peygamberlere gelen vahiylerle bakıldığında iman ile amelin kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığı açıkça görülmektedir (Günay, 2000:220-224).

Sosyolojik açıdan ele alındığında ibadet ve pratiklerin, toplumu bütünleştirip birleştirmede müessir birer faktör oldukları ve bu yönüyle son derece mühim bir konumda buldukları anlaşılmaktadır. Dini ritüeller, insanları bir araya toplayarak cemaat denilen toplumsal grupları oluşturmaktadır. Bu yüzden Konfüçyus, toplumun bekası için dini tören ve merasimlerin gerekli olduğunu söylemektedir. O yüzden sosyologlar pratik boyutu olmadan dinlerin varlıklarını sürdürmelerinin bir hayli zor olacağını ileri sürmektedirler. Diğer yandan Durkheim dini, bütün insan toplumlarında varlığını gösteren sosyal bir fenomen olarak ele almaktadır. Bu yüzden sosyolojinin din olgusunu incelemesi, sadece bir hak değil aynı zamanda bir görev olarak telakki edilmektedir. Bu yüzden K.Davis'e göre dinin, toplumsal boyutu tam anlamıyla anlaşılmazsa, toplum da doğru olarak teşhis edilemez. Her ne kadar bazı bilim adamları bireyin tanrısı ile olan kişisel ilişkisi gibi değerlendirse de din, gerçek anlamını ancak bir cemaat, topluluk veya grup içerisinde bulabilmektedir. Weber ise dinin, kendi başına bir sosyal gerçeklik olduğunu ve onu

hiçbir zaman ekonomi, politika, ideoloji vb. seviyesine indirgenemeyeceğini söylemiş ve yaptığı sistematik çalışmalar sonucunda din sosyolojisini, bağımsız bir disiplin haline getirmiştir. Ayrıca sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak değerlendirilen Weber'le birlikte din ve toplumun karşılıklı ilişkilerinin araştırılmasında din, bağımsız bir değişken olarak ele alınmaya başlanmıştır. Ona göre din sosyolojisinin, dinin mahiyeti ve içeriği ile ilgilenmemesi gerekir. Çünkü onun asıl hedefi, din ve toplumun karşılıklı ilişkilerinin, cemaat ve birliklerin, gruplaşmaların ve bütün bunların bireysel, tipolojik ve karşılaştırmalı olarak araştırılmasıdır. Weber, aynı zamanda bütün dinler için geçerli olabilecek bir dindarlık tipolojisi de geliştirmiştir. Weber çalışmasında köy ve şehir ayrımını yaptığı gibi, alt ve üst tabaka dindarlıklarını da birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir. Buna göre çiftçi dindarlığı, şövalye ve feodal beyler dindarlığı, bürokrasi, burjuva, küçük burjuva, zanaatkar dindarlığı ve proleter alt tabaka dindarlığı şeklinde bir tipoloji ortaya çıkmaktadır (Köktaş,1993:11-48).

Öte taraftan dinin önemli bir bölümünü oluşturan ahlakın din ile ilişkisi bağlamında daha doğrusu hangisinin diğerinden çıkmış olabileceği konusu, sosyolojide de tartışılmıştır. Örneğin Comte dini, ahlakın temeli olarak görürken Durkheim ile Tönnies ise sosyal ve ahlaki idelerin kutsallaştırılması sonucunda dinin ortaya çıktığı kanaatini taşımaktadırlar (Dönmezer,1984:266). Din sosyoloğu Mensching, din, ahlak ve hukuk kurallarının başlangıçta birbirinden ayrı olmadığını fakat ilerleyen süreçte toplumda oluşan sekülerizasyon ile ayrıştıklarını ileri sürmektedir (Mensching,1994:62).

İslam dini açısından ahlak değerlendirildiğinde, onun dinle tam bir uyum içerisinde olup aykırılık şöyle dursun, birbirlerinin mütemmimi ve destekleyicisi durumunda olduğu çok açık şekilde görülmektedir. Gelişinin temel amacını, "Güzel ahlakı tamamlamak" (Muvatta, Hüsnü'l-Huluk, 8) olarak niteleyen bir peygamberin getirdiği dinin ahlakla ters düşmesi beklenemez. Din ve ahlak ilişkisi açısından baktığımızda örnek olarak hırsızlık, rüşvet, adam öldürme, zina, içki, kumar vb. eylemler, dini yönden haram ve yasak olduğu gibi, ahlaki açıdan da uygun karşılanmayan fiillerdir. Bunlara ilave olarak büyüklere saygı, yardımlaşma, doğruluk, anne- babaya iyilik vb. dinen sevap derecesinde değerlendirilirken ahlaki yönden de olumlu davranışlar olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan çalışmak sadece ekonomik bir faaliyet olarak ele alınırsa, para kazanmanın bir vasıtası olarak değerlendirilmiş olur. Böyle bir yaklaşım tarzında kar etmek için her yol meşru ve mübah görülür. Halbuki bu faaliyetin bir dini ve ahlaki cephesinin olduğu göz önüne alınırsa yukarıda sayılan olumsuzluklar ortadan kalkmış olacaktır. Ahlak anlayışla ekonomik ve kültürel değerler birbiriyle çatışma yaşayabilirken İslam ve onun ahlaki değerleri arasında bir çatışmanın olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü gerçek anlamda dindarlık, en başta ahlaklı olmayı gerektirir. Mesela ahlaksız bir filozof veya sanatkardan söz edilebilir; fakat ahlaksızlık ve dindarlık kavramlarını bir araya getirmek, çelişkili ve tutarsız bir kişilik ve kimliği ifade eder (Uysal,2006:86-87; Aydın,1981:246).

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu, dinin kültürle olan ilişkisidir. Dinin kültür üzerinde etkisi olduğu kadar, kültürün de aynı şekilde dinden etkilendiği herkesin kabul ettiği tartışmasız sosyal bir gerçekliktir. Tylor kültürü; inanç, bilgi, sanat, ahlak, örf ve adetlerden oluşmuş bir bütün olarak ele almaktadır (Dönmezer,1984:116). Dolayısıyla hangi dinden olursa olsun her dindarın ayrıca doğup büyüdüğü, eğitimini gördüğü ve sosyalizasyon sürecini yaşadığı bir kültür ortamının bulunduğunu inkar etmek mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, sosyolojik anlamda kültürsüz bir birey veya toplumdaki söz edilemez. Bu husus, yeni bir dine giren insanın, eski kültürünü tümüyle reddetmesinin bir mecburiyet olmadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır. Buna göre mesela yeni Müslüman olmuş bir Avrupalının İslam'a ters düşmeyen örf, adet, giyim-kuşam, müzik gibi kültürel unsurlarını devam ettirmesinde bir sakınca bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Müslüman olmak isteyen bir Amerikalı, dinini değiştirip fakat kültüründen yani hayat tarzından vazgeçmek istemediğini belirtmiştir. Bu anlamda imam Maturidi, Müslüman olmanın önceden Müslüman olmuş toplumlara kültürel ve sosyal yönden teslim olmak anlamına gelmediğini hissetmiş bir İslam bilgini olarak değerlendirilmektedir (Evkuran,2009:130-134). Zira İslam, bütün kültürlerin üzerinde yer alan ya da her türlü kültüre açık olan evrensel bir

dindir. Bu nedenle dini yaşantı veya kısaca dindarlık, kültürel özelliklerin etkisiyle yöre, bölge ve ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Farklı bir ifadeyle, toplumların sosyo-kültürel özellikleri onların dini hayatlarına da aynen tesir etmekte ve yeni dindarlık tipolojilerini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü dindarlık; inanç, bilgi, duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi farklı boyutları içeren bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda her ülkenin bahsi geçen kültürel yapısı göz önüne alınarak çeşitli dindarlıklardan(Mısır, İran, Sudan, Pakistan, Malezya, Türkiye vb.) bahsetmek mümkündür (Okumuş,2013b:214).

Esasında sosyolojik anlamda olaya bakıldığında, böyle bir sonucun ortaya çıkmasını doğal ve normal olarak karşılamak gerekmektedir. Zira sosyal değişme, toplumsal yapının tüm alanları üzerinde etkisini gösteren ve inkarı mümkün olmayan bir olgudur. Dolayısıyla din de aynı şekilde meydana gelen sosyo-kültürel değişme ve gelişmelerden etkilenmektedir. Ancak bizim bu çalışmada asıl amacımız, dinin kültürel farklılıklarını ortaya koymaktan ziyade, zamanın ilerlemesiyle birlikte İslam adına yapılan yanlış algı ve uygulamalardan bahsetmektir. Çünkü Resulullah (sav) ile Müslümanlar arasındaki süre ya da zaman aralığı uzadıkça, dinin anlayış ve tatbikatında hatalar da o oranda artış göstermektedir.

Bu makalede, İslam'da "Cami" ve "Cemaat" kavramları etrafında oluşan bazı hatalı bakış, yaklaşım ve uygulamalardan örnekler verilerek konu tahlil edilmeye çalışılmıştır.

1. CAMİ

Hemen hemen bütün dinlerde kutsal olan veya olmayan nesnelere şeklinde bir ayırım söz konusu olduğu gibi, bazı yer ve mekanlar içinde bir kutsiyet ve ayrıcalık hep olagelmıştır.

Rudolf Otto'ya göre kutsal, herhangi bir objede var olduğuna inanılan gizli bir kuvvet ve kudrete(mysterium tremendum) karşı bireylerin korku ve saygıyla karışık gösterdikleri bir anlayıştır. Haliyle bir nesnenin veya yerin kutsallık kazanması tesadüfen veya kendiliğinden gerçekleşmez. Ancak bu, tabiat üstü ve ilahi bir gücün onunla temas etmesiyle mümkün olmaktadır. Kutsal ile kutsal olmayanın farkı, kutsalın bir tabu ile kuşatılmış olmasıdır. Bu yüzden kutsalın yok edilmesi, çiğnenilmesi ve saygısızlık yapılması yasaklanmıştır. Diğer yandan kutsala yaklaşırken zarar görmemek için önceden bir takım işlemlerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca kutsallık, çeşitli uygulamalarla başka yere ve kişiye nakledilebilmektedir. Mesela; kutsal kişiler, el teması ile bu kutsiyeti başkasına taşıyabilmekte ve onları da kutsallık şemsiyesi altına dahil edebilmektedirler. Dinlerde kutsallık fikri genellikle; kutsal varlıklar(Tanrı, bazen insan veya hayvanlar), kutsal nesnelere (taş, elbise, kutu, yüzük vb.), kutsal zamanlar(bayram gibi dini gün ve geceler) ve kutsal mekanlar (cami, havra, kilise, tapınak vb.) şeklinde dört kısma ayrılarak incelenmektedir. Bunlar arasında konumuzla alakalı olması nedeniyle üzerinde durulması gereken en önemli kategoriyi, kutsal mekanlar oluşturmaktadır. Buralarda bulunmanın kişilere dünyevi ve uhrevi bir takım sevaplar ve iyilikler kazandırdığına inanılır bu yüzden bir takım ritüeller gerçekleştirilir. Bu tür yerler diğer mekanlara göre ayrıcalıklı ve tılsımla adeta kuşatılmış ve koruma altına alınmıştır (Demirci, 2002:495-496). Bu nedenle Eliade, kutsal mekanların insanlar için bir huzur ve güven kaynağı olduğunu, geriye kalan diğer yerlerin çoğunlukla tehlikeli ve kaygı verici olarak kabul edildiğini belirtmektedir (Eliade,1992:16).

İslam'da kutsal bir mekan olarak cami, Arapça'da "toplayan, bir araya getiren" anlamında kullanılmaktadır. Önceleri sadece cuma namazlarına tahsis edilmiş yerler için "el-mescidü'l cami" denilmiştir. Bilahare içerisinde hutbe okumak için minber bulunan ve cuma namazı kılınan yerler cami olarak isimlendirilmiştir. Öte yandan sadece beş vakit namazın kılındığı fakat cuma namazlarının eda edilmediği mekanlara da mescid denilmiştir. Esasında mescid, "secde edilen yer" anlamında mekan bildiren bir sözcüktür. Namazın başka rükünlerinin de olmasına rağmen secdeye izafeten mescid denilmesi de ayrıca dikkate değer bir durumdur. Çünkü Hz. Muhammed(sav) namazda secde konumunu, kulunun Allah'a en yakın olduğu an olarak değerlendirmiştir (Nesai,tatbik,78).

İslam dininde her ne kadar yeryüzünün her tarafı mescid olarak kabul edilmiş olsa da cami ve mescidlerde cemaatle namaz kılmak devamlı olarak tavsiye edilmiştir. Mabedlerde bir araya gelmenin sosyal yönden bir çok faydaları bulunmaktadır. Namazlarını cami yerine evde veya başka bir yerde bireysel olarak eda eden kimselerin bu davranışı, sünnete aykırı olarak değerlendirilmiştir (Nesai, İmamet, 50). Öte taraftan cuma ve bayram namazlarının mutlaka mescidlerde cemaatle kılınması mecburiyeti, bu mekanların önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Resulullah birgün mescidine girmiş ve ashabının bir kısmının dua ve zikirle, diğer bir kısmının ilimle iştigal ettiğini görünce, ilimle uğraşanların yanına oturarak "ben muallim olarak gönderildim" (İbn Mace, Mukaddime,17) buyurmuştur. Bu davranış, dinimizin ilme verdiği değeri ifade etmesi yanında, mescidin eğitim ve öğretimde ne kadar önemli bir fonksiyona sahip olduğuna da işaret etmektedir. Mekke'de eğitim ve öğretim Daru'l Erkam'da yapılmışken Medine'de bu faaliyetin artık Mescid-i Nebevi'de gerçekleştiği görülmektedir. Öte yandan mescitte adına Ashab-ı Suffe denilen yaklaşık dört yüz civarında sahabe yatılı olarak barındırılmış ve bunlar sürekli olarak ilimle uğraşmışlardır. Mescid-i Nebevi'de yapılan eğitim ve öğretim sadece erkeklere değil, haftanın belirli günlerinde bayanlara tahsis edilerek onların da yararlanmaları sağlanmıştır.

Resulullah(sav), dini önderliğin yanında devlet başkanı konumunda olduğu için mescitte devlet ve idari işleri de buradan yönetiyordu. Güzel elbiselerini giyerek yabancı elçileri, ismi bugüne kadar gelen üstüvanetü'l-vüfud(sefirler sütünü) denilen yerde ağırliyordu (Önkal ve Bozkurt, 1993:46-51).

"Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur." (Tevbe,9/18) ayetindeki imar sözcüğü ulemanın çoğunluğuna göre camilerin inşası, bakımı, onarımı, aydınlatılması ve temiz tutulmasını içerdiği gibi, orada ibadet etmek ve ilim talim etmek gibi, manevi imarı da kapsamaktadır. Bu yüzden kutsal mekanlar olarak camilerin amacı dışında kullanılması, yıkılması ve satılması caiz görülmemiştir. Bu sebeple gayr-i müslimlerin Mescid-i Haram'a girip girmemeleri konusunda mezhepler arasında farklı tartışmalar yaşanmıştır. Mesela hanefiler hac ve umre amacı taşımadan gayr-i müslimlerin Mescid-i Haram'a girebileceklerini söylerken, malikiler, şafiler, hanbeliler bunu caiz görmemiştir (Şener,1993:91).

İslam, ilim öğrenme konusunda belirli bir yaş dönemini esas almadığı gibi, cinsiyete dayalı bir ayrımı ya da bir istisnayı da kabul etmemiştir. Farklı bir ifade ile, toplumun yarısını oluşturan ve özellikle çocukları eğitip yetiştirmede erkeklere nazaran daha aktif ve müessir olan kadınlar da, en az erkekler kadar din eğitimi alma hakkına sahiptir. Resulullah(sav), kadın ve erkeği bir bütünü tamamlayan iki parça olarak nitelendirmiştir (Ebu Davud, Taharet, 94).

Bu genel-geçer prensiplerden yola çıkarak bir değerlendirme yaptığımızda, Resulullah(sav) zamanında ve onu takip eden dört halife döneminde, kadınların camilerde verilen bütün eğitsel faaliyetlere ve yapılan ibadetlere iştirak konusunda bir serbestlik içerisinde olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira erkeklerle birlikte kadın ve çocuklar da cuma, bayram ve vakit namazlarına düzenli olarak katılabiliyorlardı. O dönemde dini etkinliklere iştirak etme hususunda yaş ve cinsiyete dayalı bir ayrım hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Özellikle kadınların horlanıp aşağılandığı ve kız çocuğu babası olmanın ayıp karşılandığı bir toplumda, peygamberimizin bu uygulamaları, kadının erkekten ayrı düşünülmediğinin ve ona gereken değerin verildiğinin açık bir göstergesidir. Bunlar yanında kadınların mescide gelip giderken rahat ve huzurlu bir şekilde ibadet etmelerini sağlamak üzere, öncelikle mescidin bir bölümü tahsis edilmiş (Ahmed b. Hanbel, VII, 523) ve ayrıca onlara mescitte özel bir kapı açılmıştır (Ebu Davud, Salat, 17). Diğer taraftan kadınların " Ey Allah'ın Resülü, erkeklerden bize zaman kalmıyor, bize özel bir gün ayırır mısınız?" şeklinde talepte bulunmaları üzerine, bir nevi pozitif ayrımcılık yapılarak mescitte onlar için özel bir gün tahsis edilmiş ve dersler o şekilde yapılmıştır (Buhari, İlim, 36,35). Bu derslerde kadınlar, özel hallerine ait mahrem konuları bile çekinmeden peygamberimize yöneltebilmişlerdir (Buhari, Vudu, 63; Buhari, Hayız, 24). Öyle ki Hz. Aişe, Ensar kadınlarının öğrenme konusunda

utanma duygusunu aşarak soru sormalarını takdirle karşılamış ve bu durumu, “Şu Ensar kadınları ne iyi kadınlar, utanma duyguları onların dinlerini öğrenmelerine engel olmuyor” (Müslim, Hayız, 61) şeklinde ifade etmiştir.

Hız. Aişe'nin, "Kadınlar, Resulullah(sav) ile beraber sabah namazlarını tesettüre bürünmüş olarak kıyılardı da namazdan dönünce karanlıkta kimse onları tanımazdı" (Nesai, Mevakit, 25) demesi ve Amre bint Abdurrahman'ın, kız kardeşinden naklettiği "Ben Kaf Suresi'ni Resulullah'ın ağzından cuma günleri ezberledim. O, her cuma minberde bu sureyi okurdu" (Müslim, Cuma, 50) şeklindeki ifadesi, kadınların farz olmamasına rağmen diğer vakit namazları ile birlikte cuma namazlarına da katıldıklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra o dönemde kadınlar, vakit ve cuma namazlarına ilaveten bayram namazlarına da düzenli olarak katılabiliyorlardı. Bu hususta daha da ilginç olan durum, adet halinde bulunan kadınların bile musallada yani açık alanda kılınan bayram namazlarına katılarak bayram coşkusunu yaşamalarını bizzat peygamberimizin istemesidir. Bu uygulamayı, Ümmü Atiyye'nin rivayetinden anlamak mümkündür: "Allah resulü bize, bayramlarda yeni yetişmiş genç kızları, hayızlı kadınları ve evinin bir köşesine çekilerek perdesi altında gizlenen hanımları, namazgaha(musallaya) çağırmamızı emretti. Hayızlı kadınlar için, "onlar namazgahtan biraz uzak durur, müslümanların dualarında hazır bulunurlar" buyurdu. Bunun üzerine ben, "Ya resulallah! Bazen içimizde örtüsü olmayanlar oluyor, onlar ne yapacak?" dedim; giyecek dış elbisesi olmayanlara din kardeşi kendi elbisesinden birini giydirdin" buyurdu (Buhari, İdeyn, 15-20-21; Tirmizi, Cuma, 36; Nesai, Salatü'l ideyn, 2,3).

Resulullah(sav), kadınların dinlerini öğrenmelerini ve mescitte yapılan bütün ibadetlere katılmalarını arzu etmiş ve uygulamaları ile bunu ümmetine göstermiştir. O yüzden "Allah'ın hanım kullarını, Allah'ın mescitlerinden men etmeyin" (Amed b. Hanbel, Müsned,II,76) buyurmuştur. Buna rağmen bazı erkeklerin sabah, akşam ve yatsı namazlarına hanımlarını göndermeme gibi bir düşüncesine karşılık, "hanımlarınız geceleyin mescide gitmek için sizden izin istediğinde onlara izin veriniz" (Buhari, Ezan, 172) buyurarak ikaz etmiştir.

Bu tavsiyeler, ev işleri ve çocuk bakımı gibi özel sorumlulukları nedeniyle kadınlara mescitlere gitme mecburiyeti getirmemekte sadece onlara bir izin ve ruhsat vermektedir. Ancak zorunluluk bulunmamasına rağmen o dönemde kadınlar, işin önemine binaen çoğunlukla mescitteki bütün etkinliklere katılmışlardır (Aycan,2013:18).

Kadınların mescitlere gitmelerine yönelik bu uygulamaları, dört halife döneminde de aynen devam etmiştir. Bu sebeple İslam dünyasında kadınlar dini konularda ilerleme kaydetmiş ve hatta erkeklerin danışabileceği bir seviyeye gelebilmişlerdir. Mesela bunlardan Hız. Aişe, peygamberimizden birçok hadis rivayetinde bulunarak bu alanda otorite bir kişilik olarak kabul edilmiştir. Sadece dini alanla ilgili olarak değil, aynı zamanda tarih, siyer, tıp, astronomi, şiir, hitabet gibi bilim dallarında da önemli bir seviye kazanmışlardır. Yaygın eğitimin en önemli merkezlerinden biri olan mescitlerde kadınlara verilen bu eğitim ile bizzat peygamberimiz ilgilendiği gibi, bazen de başta eşleri olmak üzere kadın öğretmenler de görevlendirmiştir (Yılmaz,2007:121-122). Bu uygulamalar, İslam dininin özellikle kadınlar arasında hızlı bir şekilde yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Hız.Muhammed(sav)'in kadınların eğitimi ve onların camilerden azami ölçüde yararlanmaları konusunda uygulaması ve tavsiyesi böyle olmakla birlikte, Emeviler döneminden itibaren bu anlayış yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Erkek egemenliğine dayanan İslam öncesi kadına bakış açısı, bir nevi yeniden tezahür etmiş ve fitne endişesiyle kadınların camilere gidişi engellenmiştir. Bu bakış açısı, kadınların ilim ve bilgiden yoksun kalmalarına, din olgusundan uzaklaşmalarına neden olmuş ve onları bidat ve hurafelerle başbaşa bırakmıştır. Bazı ülkelerin farklı uygulamaları bulunsa bile, peygamberimiz zamanında kadınlara sağlanan tolerans ve hoşgörünün günümüzde tam anlamıyla gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Kadınlara karşı takınılan aynı olumsuz tutum ve davranış, ülkemizde de görülmektedir. Gerçi son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı, camilerde kadınların rahat ibadet edebilecekleri mekanların oluşturulmasını ilgili müftülüklerden ısrarla istemiş ve konunun takipçisi olmuştur. Bunun sonucu olarak önceki yıllara

göre epey bir mesafe alınmakla birlikte istenen ve beklenen düzeyde toplumsal yapıda bir zihinsel değişim ve dönüşümün olduğunu söylemek, bir hayli güç görünmektedir. Şu an itibariyle gerek cami görevlilerinin ve gerekse cami cemaatinin çoğunluğunun kadınların camilere gelmelerine sıcak baktıklarını ileri sürmek, pek mümkün görünmemektedir.

Oysa ki, İslam dini cemaatle namaz kılmaya büyük önem vermiş olduğu için asr-ı saadette müslümanlar, mazeretsiz olarak terketmemişlerdir. Çünkü bir hadiste “Üç kişi bir köyde veya sahrada bulunur ve cemaatle namaz kılmazsa şeytan onlara hakim olur. Öyleyse cemaatten ayrılma, çünkü kurt ancak sürüden ayrılan koyunu yer” (Ebu Davut, Salat, 47) buyrulmaktadır. Öte yandan Hanefi ve Maliki mezhebinde cemaatle namaz kılmak, sünnet-i müekkede ve Şafiilerde farz-ı kifaye olarak değerlendirilirken Hanbeliler’e göre ise farz-ı ayın derecesinde görülmektedir (Uzunpostalcı,1993:288). Resulullah(sav)’ın namazları cemaatle kılmaları hususundaki tavsiyeleri şüphesiz kadınları da kapsam alanı içerisine almaktadır. Ancak onların lehine olmak üzere cemaatle namaz kılma mecburiyeti getirilmemiş sadece ruhsat verilmiştir. Her ne kadar fitne korku ve endişesiyle kadınlar için evlerinin daha uygun olduğu yönünde bazı rivayetler(Ebu Davud, Salat,53) bulunsa da alimlerin bir kısmı, herhangi bir fitneye neden olma durumunda ancak bunun düşünülmesi gerektiğini ayrıca bu rivayetin özel ve lokal bir ortamda söylenmiş olabileceğini dolayısıyla genele teşmil edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Yeşil,2013:79). Uzunpostalcı, konuyu kısaca “gelişen sosyal hayat çerçevesinde toplumun çeşitli kesimlerinde, bir çok iş yerinde ve alışveriş mahallinde bulunabilen Müslüman kadının, bilhassa kendileri için özel yerler ayrılması durumunda, cami ibadetlerine katılmasının fitneye sebebiyet verebileceğini ileri sürmek makul olmasa gerektir” şeklinde özetlemektedir (1993:288).

Esasında fitne düşüncesiyle ibadet mekanlarına gitmelerine fırsat verilmemesi sadece kadınların aleyhine bir durum olmamış aynı zamanda ailede ve çocuk yetiştirmede en büyük rolü üstlenen kadınların dini alanda yetersiz kalmasına dolayısıyla bütün nesillerin eğitimsiz kalmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü toplumun aşağı-yukarı yarısını oluşturan kadınlar, ayrıca geriye kalan yarısının da eğitiminden birinci derecede sorumluluk taşımaktadırlar. Bu yüzden İslam dünyasının geri kalmasını ve kendi içinde bir birlik oluşturamamasını bu olumsuz tutum ve uygulamalara bağlamak mümkündür. Ancak toplumsal olayları tek nedenle(indirgemeci) açıklamak yerine bir çok faktörün etkili olduğunu savunan bütüncül görüşe göre düşündüğümüzde, kadınların eğitimsiz bırakılmasını, İslam dünyasında görünen acı tabloların ortaya çıkmasında rol oynayan nedenlerden biri olarak ele almanın mümkün olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz günümüzde din adına yapılan yanlış uygulamalar sadece kadınların camilere alınmamasıyla sınırlı değildir. Mesela; Resulullah(sav), "Allah, beni zorlayayım ve hata arayayım diye göndermedi. Bilakis öğretiyim ve kolaylaştırıyım diye gönderdi (Müslim, Talak, 29)" buyurarak toplumsal bir probleme işaret etmişken, Müslümanların çoğunlukla dini zorlaştırdıkları ve hatta içinden çıkılmaz bir duruma dönüştürdükleri bir gerçektir. Peygamberimizin işaret ettiği kusur ve hata aramama yönündeki tavsiyesine rağmen bilhassa günümüzde bir kısım Müslümanların adeta kendilerini başkalarının eksiklerini araştırmakla görevli gibi gördüklerine şahit olunmaktadır. Diğer yandan dinimizde insanların akıllarının alacağı şekilde konuşulması (Acluni, Keşfü'l-Hafa, cilt:I, 225) ve statülerine göre davranılması gerektiği (Ebu Davud, Edeb,23) gibi prensipler konulmuşken çoğunlukla buna aykırı hareket edildiği görülmektedir. Oysa ki Hz Muhammed (sav), soruyu yöneltinin psikolojik, sosyolojik, ekonomik, kültürel vb. durumlarını göz önüne alarak cevap verdiğini görmekteyiz. Mesela, "Amellerin hangisi daha faziletlidir?" sorusuna zaman, mekan ve muhatap kişi göz önünde bulundurularak; "Oruca devam et, çünkü onun dengi yoktur" (Nesai, Siyam, 43), "Yemek yedirirsin, tanıdığın-tanımadığın kimselere selam verirsin" (Buhari, İman, 20), "Cihattır " (Buhari, Cihat, 2), muhtemelen cihada katılmamak için cihattan daha üstün bir ameli sorana "Cihat eşi olmayan bir amel" (Nesai,Cihat,17), evde yaşlı ve bakıma muhtaç anne ve babasını yalnız bırakarak cihada katılmak isteyene, onlara hizmet etmenin cihattan daha üstün (Buhari, Cihat, 138) olduğu yönünde birbirinden tamamen farklı cevaplar vermiştir. Buradan cemaate verilen bilgilerin, sağlam ve sahih kaynaklara dayanmasının, tek başına yeterli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında o bilgilerin, günümüz insanların hayatına yapacağı

katkılar açısından ele alınarak gerekli güncelleme ve uyarlamaların yapılması da bir o kadar önem taşımaktadır. Aksi halde geçmişte söylenmiş kavramların günümüze aynen aktarılması, çağın insanı ile İslam'ın buluşmasını ve bu alanda bir mesafe alınmasını bir hayli güçleştirmiş olmaktadır.

Konu ile ilgili olarak söylenmesi gereken bir diğer husus, kaynak konumunda olan kimsenin dinleyiciler tarafından sevilmesi meselesidir. Sevginin karşılıklı olduğu düşünülürse, sevilme istenen din eğitimcisinin önce kendisinin muhatap olduğu ya da eğitmeye çalıştığı kitleyi sevmesi gerekmektedir. Daha açık bir ifade ile, sevilen bir konuma gelmenin ön şartı, öncelikle insanlara sevgi ile yaklaşmaktır. Çünkü sevilen ve sayılan bir kişinin verdiği mesajlar, haliyle daha etkili olmakta ve iletişimden beklenen davranış değişikliğini de gerçekleştirmektedir. Konu ile ilgili yapılmış araştırmalarda sahasında uzman olup fakat sevilmeyen kişilerin verdiği mesajın, uzman olmayıp ama sevilen kimseler kadar etkili olamadığı tespit edilmiştir (Koç,2013:277). Gerçek böyle olmakla birlikte, günümüzde din işleriyle uğraşan kimselerin hitap ettikleri toplum tarafından ne kadar sevildiği üzerinde durulması gereken önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bilhassa ülkemizde mevcut durumun ne düzeyde olduğunu anlamak için öncelikle ampirik araştırmalarla bir tespitinin yapılması ve bu veriler ışığında istenen plan ve projelerin geliştirilmesi gerekmektedir.

1.1. İMAN-AMEL İLİŞKİSİ

Dini tecrübenin birer boyutunu oluşturan iman ve amel arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Gerçi bazı İslam mezhepleri arasında konuyla alakalı olarak çok tartışmalar yaşanmıştır.

Mutezile mezhebi imandan önce amele ağırlık vererek amel ve uygulama yapılmadıkça imanın olamayacağını söylemekte böylece adeta amel ile imanı birleştirmektedir. Diğer yandan Hariciler, ameli imandan bir cüz olarak ele almaktadırlar (Günay,2000:220). Haricilerin bu görüşüne bir tepki olarak Mürcie ve Ebu Hanife ise amel ile imanın hem dil ve hem de mahiyeti itibarıyla birbirinden farklı olduğunu, amelin imandan bir cüz olamayacağını ileri sürmektedirler. Ancak bu son görüş, beraberinde amelin önemsizleşmesine, imanın sadece kesin bir tasdikten ibaret görerek imanın muhtevasında yer alan kalp fiillerini yani Allah' a saygı, huşu, minnettarlık vb. davranışların iman ile olan bağlantısının kesilmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü bu durumda amel, mümini sadece kemal derecesine ulaştıran eylemler olarak algılanmakta ve bilhassa avam kesimi arasında amel ve davranışlara karşı bir kayıtsızlığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Öyle ki İslam'daki temel ibadetlerin hikmet boyutları unutulmuş, belirli zamanlarda yerine getirilen birer otomatik davranış haline dönüşmüştür. Oysa ki Kur'an-ı Kerim' de iman ile salih amelin peşpeşe zikredilmesi, ikisinin aynı şey olmadığına fakat birbirinden tamamen bağımsız olarak da ele alınamayacağına işaret etmektedir. Diğer yandan Peygamberimizin imanı yaklaşık yetmiş şubeye ayırması ve bunun en zayıfının yolda insanlara zarar veren şeyleri ortadan kaldırmak olarak ele alması (Müslim, İman, 58), imanın hayata yansıyan bir yönünün bulunduğuna işaret etmektedir. Benzer diğer hadislerde geçen "Haya imandandır" (Buhari, İman,3), "Güvenirliği olmayanın imanı yoktur" (Ahmed b Hanbel, 3/135), "Haset ve iman bir kalpte birleşmez" (Nesai, Cihat, 8) gibi ifadeler, imanın sadece kuru bir inançtan ibaret olmadığını, bireyin davranışlarında da kendini göstermesi gerektiğine işaret etmektedir. Aynı paralelde Hasan-ı Basri, "İman ne gösteriş ne de temennidir. O, kökü kalbin derinliklerinde olan ve kişinin gerçekte (pratikte) yaptığı ile doğrulanan şeydir." derken Muhammed İkbâl ise "İman, bir takım kaide ve kurallara sadece pasif bir şekilde inanmak değildir. Aksine insanın ender ve engin tecrübeleri sayesinde elde ettiği hayat dolu ve hayat verici inanç ve güvendir" şeklinde konuya açıklık getirmektedir (Güler,2005:50-55). Buradan dindarlığın inanç, ibadet, bilgi ve ahlak gibi bir takım boyutlarının birbirinden bağımsız ele alınamayacağı ve ideal bir dindarlığın ancak bunların kendi içinde bir bütün teşkil etmesiyle oluşacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile, dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için istikrarlı ve dengeli bir dini yaşantıya ihtiyaç bulunmaktadır. İslam'ın ilk yıllarında daha açıkçası Resulullah (sav) ile dört halife döneminde mükemmel bir müslümanlıktan bahsetmek

mümkün iken günümüzde çoğunlukla ahlaki boyutu ihmal edilmiş ve daraltılmış bir dindarlık anlayışı yaygınlaşmıştır. Mesela; ibadetlerini yerine getirirken bunu içselleştiremediği için ticaret, alış-veriş, doğruluk, dürüstlük temizlik, komşuluk ve hısim-akrabalık vb gibi sosyal ilişkilerde ciddi olumsuzluklar göze çarpmaktadır. Böyle bir anlayış bilhassa din konusunda yeterli bilgisi olmayan kesimler üzerinde çok ciddi olumsuz imajların oluşmasına sebebiyet vermektedir (Kahraman,2009:I:280-283).

1.2. İYİLİĞİ EMRETMEK-KÖTÜLÜĞÜ YASAKLAMAK

Bir dinin varlığını sürdürebilmesi, onun insanlara tebliğ edilerek toplumsal bir zemin oluşturmasına bağlıdır. Böyle olunca her din mensubu için davet, tebliğ ve irşat, cemaatleşme, kurumsallaşma ve bu çerçevede örgütlenme, temel amaç haline gelmektedir. Bu anlamda İslam dini, mensuplarına “iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak “ gibi önemli bir misyonu ve sorumluluğu yüklemektedir. Önemine binaen bu hususa Kur’an’da dokuz ayette işaret edilmektedir. Mesela; bu ayetlerin birinde Cenab-ı Hak, “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” (Al-i İmran,3/104) buyurmaktadır. Burada bütün müslümanlar mı yoksa o konuda uzmanlaşmış bir kesimin mi sorumlu olduğu hususu, ulema arasında tartışma konusu olmuştur. Kimilerine göre bu ayet, bütün Müslümanları kast ederek herkesi sorumlu tutmaktadır. Fakat müfessirlerin büyük çoğunluğu ise bu ayette, dini konuda yeterli bilgi donanımına sahip olan kimselere işaret edildiği görüşünü taşımaktadırlar. Hangi yönüyle ele alınırsa alınsın İslam bilginleri, bu görevin kitap, sünnet ve icma ile farz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Belirli bir grubun sorumlu olduğu görüşünde olanlara göre, haliyle bu görev, farz-ı kifaye derecesinde ele alınmaktadır. Müfessir Zemahşeri, işin usul ve yöntemini bilenlerin bu görevi ifa etmeleri gerektiğini aksi halde fayda yerine zarar verebileceğini belirtmektedir. Bu yüzden ehl-i sünnet alimleri, toplumda fitne, kaos ve kargaşaya sebebiyet verilmemesi için yetkili kurum ve kuruluşların bu işi yerine getirmelerinin daha isabetli olacağı kanaatini taşımaktadır (Çağrı, 1995:139,141).

Bazı ayetlerde bütün peygamberlerin (Mümtehine,60/6) ve son peygamberin (Ahzap,33/21) ümmetine örnek ve model kişilikler olarak takdim edildikleri görülmektedir. Aynı şekilde Kur’an’da hem de bir çok ayette peygamberlerin tebliğ ve davet faaliyetlerini tamamen ücretsiz ve karşılıksız yaptıkları özellikle vurgulanmaktadır. Mesela Nuh, Yunus, Hud, Salih, Lut ve Şuayb(as)’dan örnekler verilerek onların hiçbir zaman herhangi bir ücret talebinde bulunmadıkları aksine karşılıklarını Allah’tan bekledikleri aşağıdaki ayetlerde açıkça zikredilmektedir: “Şayet yüz çevirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok; benim mükâfatımı ancak Allah verir. Bana (Allah’a) teslimiyet içinde olanlardan biri olmam emredildi.” (Yunus,10/72). “Ey kavmim! Buna karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim ecrim sadece Allah’a aittir. (Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim; onlar (imanları sayesinde) rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi bilgisizliğe gömülmüş bir topluluk olarak görüyorum.” (Hud,11/29). Önceki peygamberlerin yaptıkları örnek verilerek Resulullah’ın da aynı yolu takip etmesi şu ayette istenmektedir: “İşte o peygamberler Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: Ben buna (peygamberlik görevime) karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu (Kur’an) âlemler için ancak bir öğüttür.” (Enam,6/90). Bunun yanı sıra peygamberimiz, “Alimler, peygamberlerin varisleridir” (Buhari, İlim, 10) buyurarak ilim sahibi olan insanlara bir sorumluluk yüklemektedir.

Bütün bu hususlar göz önüne alındığında, dinin davet, tebliğ ve irşat gibi bütün çalışmalarında herhangi bir dünyevi çıkar ve menfaat düşüncesine yer verilmemesi ve karşılıksız olarak yapılması gerektiği açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü böyle bir bakış tarzı, sözün tesirini ve değerini düşürmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda, kaynak kişinin verdiği mesajın bir menfaat amacına yönelik olduğunun anlaşılması durumunda, hedef kitle üzerindeki etkisinin azaldığı tespit edilmiştir (Kağıtçıbaşı,1983:170).

Ancak bu tavsiyeler, din işiyle uğraşanların çalışması, ticaret yapması, evlenip çocuk sahibi olması gibi beşeri ve sosyal görevlerini tümüyle terk etmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Hz.

Muhammed(sav)'in örnek hayatı bütün yönleriyle ortadadır. Alimlerin üzerinde tartıştığı asıl mesele, imamlık, müezzinlik, Kur'an ve dini öğretme, fetva verme, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak vb. gibi hususlarla ilgilidir. Sayılan bu faaliyetler, genellikle birer ibadet ve taat mesabesinde olduğu için ücret alınması pek uygun karşılanmamıştır. Zira, Kur'an öğretmek de Kur'an okumak gibi ibadet nitelikli bir davranış olması nedeniyle aslolan ücretsiz yapılmasıdır. İslam'ın ilk dönemlerinde böyle bir anlayışla hareket edilmiştir. Fakat İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte dini hizmetlerde duyulan ihtiyaç üzerine konu yeniden ele alınarak tartışılmaya başlanmıştır. İslam uleması, genellikle zamanını hep buna tahsis etmiş kimselerin bu hizmetler karşılığında devletin hazinesinden ücret alabilecekleri hususunda hemfikirdirler. Çünkü Resulullah(sav) ve dört halife döneminde Kur'an öğretme işiyle meşgul olanların maişetleri, Beytü'l Mal'den karşılanmıştır. Bu konuda asıl tartışma, Kur'an öğreten kimselerin icare akti yaparak ücret alıp almayacağı ile ilgili olmuştur. Hz. Peygamber'in uygulamalarını göz önüne alarak Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi Hanefi müçtehitleri ile Hanbeliler, devlet bütçesi dışında Kur'an öğretenlerin ücret almalarını caiz görmemişlerdir. Ancak ilerleyen zamanda, Kur'an öğretenlere devlet yardımının azaltılması veya tamamen kesilmesi, din hizmet ve faaliyetlerinin aksaması karşısında bazı Hanefi alimleri, mezhebin genel prensiplerinden ayrılma ihtiyacı duymuşlar ve ücretle Kur'an öğretmeyi caiz görmüşlerdir. İmamet ve müezzinlik gibi diğer dini görevler de aynı yaklaşımla ele alınarak bunlar için de ücret alınabileceğine dair görüşler ileri sürmüşlerdir ((Bilmen,tsz:170-173;Şener,2002:411).

Hiçbir hizmet sektörü için söz konusu olmayan ücret meselesinin bu alanda çalışanlar için tartışılmış olması, din işiyle iştigal eden kimselerin ciddi bir sorumluluk altında olduklarını açıkça göstermektedir.

2. CEMAAT

Alman din sosyoloğu J.Wach dini tecrübeyi; teorik (akide, doktrin), pratik (ibadet, kült) ve sosyolojik (cemaat, topluluk) olmak üzere üçe ayırarak incelemektedir. Esasında bu üç alan, bir diğerini destekleyen ve tamamlayan nitelikte olup birbirinden ayrı, bağımsız ve müstakil olarak ele alınması pek mümkün görünmemektedir. Bütün bu boyutlar, ister ilkel olsun isterse ilerlemiş ilahi dinlerde olsun mutlaka var olmuştur (Wach, 1990:21-23). Buna karşılık Ziya Gökalp ise aşağı yukarı aynı anlamı içeren tasnifinde dininin inanç, ibadet ve cemaatten oluştuğunu söylemektedir (Günay,1989:224). Zaten genel olarak din bilimcileri bir hareketin din olarak ele alınabilmesi için onun mutlaka asgari düzeyde inanç, pratik ve cemaat gibi temel özellikleri taşıması gerektiğini söylemektedirler (Bilgin,2015:197).

Bunlardan iman dinin teorik yönü, bazen cemaat üyeleri arasında bir ayrışma nedeni olabilmektedir. Halbuki ibadet ve törenler, aksine insanlar arasında birlik ve beraberlik ruhunun oluşmasını temin etmektedirler. Aynı paralelde Underhill de ibadetlerin dindeki mezhepsel farklılıkları ortadan kaldırdığını söylemektedir (Taplamacıoğlu,1983:199).

Her ne kadar Psikolog W. James, dinin bireysel yönünün temel taşı niteliğinde olduğunu iddia etmişse de din sosyolojisinde yapılan araştırmalar, bireysellik düşüncesinin tutarlı olmadığını ortaya koymuştur . Çünkü her din için birlik ve cemaatleşme zorunlu bir hale gelmektedir. Doğal olarak dini birlik, cemaat ve teşkilatlar din sosyolojisinin araştırma alanları içerisinde yer almaktadır. Zira dini grup, cemaat ve topluluklar sosyal sistemin birer parçasıdır (Günay,2000:229-230).

Ayrıca sosyologlar toplumsal yapıyı çeşitli özellikleri itibariyle kategorize ederek incelemeye çalışmışlardır. Bunlardan Tönnies toplumsal ilişkileri, cemaat (gemeinschaft) ve cemiyet (gesellschaft) şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre cemaatte dayanışma, baba tarafından akrabalık gibi güçlerle sağlanmakta ve bireysel iradenin hiçbir etkisi bulunmamaktadır. İlişkiler yüz yüze, samimi ve süreklidir. Bireyler arasında tam bir mütabakat vardır. Bu yönüyle ele alındığında Durkheim'in iki türlü dayanışma tipinden "mekanik dayanışma" ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Cemiyet yapılanmasında ise tersine her birey, kendi hür iradesi ile karar verecek

noktadadır. Cemaat yapılanması tipinde yaygın olan din, örf ve adetlerin etkinliği kısmen azalmaktadır (Kösemeihal,1982:204).

Cooley ise Tönnies'in cemaat ve cemiyet tasnifine karşılık, birincil grup(primary group) ve ikincil grup(secondary group) terimlerini kullanmaktadır. Sorokin ve Zimmerman ise Tönnies'in Cemaat ve cemiyet tasnifini esas alarak toplumları kır ve kent şeklinde bir ayrıma tabi tutmuşlardır (Kızılcılık-I:1992:224-225).

Bir fıkıh terimi olarak cemaat, imama uyan topluluk anlamına gelmektedir. İslam'da cemaatle namaz kılmanın 25 veya 27 derece bireysel kılmaktan daha fazla sevap getirdiği bildirilmiştir. Cuma namazının eda edilebilmesi için mezheplere göre farklılık göstermekle birlikte cemaatin yeterli sayıda olması gerekmektedir. Peygamberimiz Hz. Muhammed(sav), cemaatle namaz kılmaya büyük önem vermiş, Medine'de Mescid-i Nebevi'de sahabilere devamlı namaz kıldırmıştır. O kadar ki, rahatsızlandığında bile yerine geçen Hz. Ebu Bekir'e uyararak cemaatle namazı terk etmemiştir. O yüzden cemaatle namaz kılmanın hükmü konusunda; yukarıda geçtiği gibi Hanefi ve Maliki Mezhebi, müekked sünnet derken Şafiiler farz-ı kifaye ve Hanbeliler ise farz-ı ayın olarak değerlendirmektedirler. Çünkü cemaatle namazın, müslümanların birlik ve beraberlik ruhu içerisinde kaynaşması, dayanışması ve birbirinden haberdar olması gibi sayılamayacak kadar sosyal yönden birçok faydası bulunmaktadır (Uzunpostalcı,1993:288).

İslam, namaz ibadetine ve onun cemaatle eda edilmesine bu kadar ehemmiyet vermişken günümüzde Müslümanların bu işi istenilen düzeyde önemsemediklerini ve çoğunlukla ihmal ettiklerini yapılan araştırmalardan da anlamak mümkündür. Türkiye'de Dini Hayat Araştırması'na göre, ülke genelinde vakit namazlarını her zaman kılanların % 42.5 ve hiçbir zaman kılmayanların oranı ise %16.9 olarak bulunmuştur. Bu oranlar kadınlarda %49.8 iken erkeklerde %34.8'e düşmüştür. Deneklerin yaş ve eğitim durumlarına göre değerlendirme yapıldığında, yaşın ilerlemesi ile namaz kılma arasında doğru bir orantı gözlemlenirken aksine eğitim durumu yükseldikçe bu oranın genellikle düştüğü görülmüştür. Ayrıca kırsal alanda beş vakit namaz kılanların oranı kentte yaşayanlara göre daha yüksek olarak çıkmıştır. Aynı araştırmada cemaatle namazı, en yüksek düzeyde eda edenlerin oranının çok düşük yani sadece %5.1 civarında olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan cemaatle namaz kılma oranları, yaşlanma ile birlikte artış gösterirken aksine eğitim düzeyinin ilerlemesine paralel olarak düşüşe geçmiştir (Türkiye'de Dini Hayat Araştırması2014:43:49). Başka araştırmalarda beş vakit namazlarını devamlı kılanların oranı %42.1 (Güneş, 1997:70), %23.7 (Uysal, 1995:171), %10.26 (Akgül, 1991:88), %27.9 (Bayyigit, 1989:91) ve %25.4 (Perşembe, 1991:215) olarak tespit edilmiştir.

3. SONUÇ

Dinin iman, amel, bilgi, ahlak, cemaat vb. gibi alanları birbiriyle sıkı bir bağ içerisinde olmalarına rağmen ilerleyen süreçte ve özellikle günümüzde bunların birer bağımsız alan haline getirildiği görülmüştür. Farklı bir ifade ile her Müslüman, dinin bu boyutlarından sadece bir kısmını esas almış, diğer alanları ihmal etmiştir. Oysa ki ideal bir Müslümanlık için dinin bütün yönlerinin birlikte ele alınması gerekmektedir. Mesela ibadetleri yerine getirdiği halde alış-verişte, komşuluk, hısımlık- akrabalık, arkadaşlık, temizlik vb. sosyal ilişkilerde zayıf olan bir müminin nümune-i imtisal olması beklenemez. Diğer yönden dinin ahlaki boyutunu yerine getirip ibadetleri yeterli olmayan bir Müslümanı da aynı şekilde örnek gösterme imkanımız yoktur. Oysa ki Resulullah(sav) döneminde ideal ve bilinçli bir Müslümanlık söz konusuydu. O günün Müslümanı her yönüyle diğer insanlara örnek gösterilebilecek bir seviyedeydi.

Hz. Peygamber zamanında mescit ibadet yanında her türlü eğitim ve öğretim faaliyetlerinin de yapıldığı bir mekan yani hayatın merkezi konumundaydı. Ancak zamanla mescitler, bu fonksiyonunu yitirerek sadece namaz saatlerinde açık tutulan yerler haline gelmeye başlamıştır. Aynı şekilde mescitlere kadın- erkek, küçük- büyük ayrımı yapılmadan herkes ibadet etme ve eğitim faaliyetlerine katılma hakkına sahip iken ve üstelik Peygamberimizin kadınların mescitlere gitmelerine izin verilmesini istemesine rağmen fitne endişesi ile kadınlar ve hatta küçük çocukların

mescitlere gelmeleri iyi karşılanmamıştır. Bu uygulama, toplumun sadece yarısını oluşturan fakat geriye kalan yarısının da mürebbiyesi konumunda olan haliyle bütün insanların yetişmesinde birinci derecede sorumluluk taşıyan kadınların camiden ve orada gerçekleştirilen dini faaliyetlerden mahrum kalmasına ve dolayısıyla toplumun dini alanda yetersiz kalmasına sebebiyet vermiştir.

Camilerde yapılan va'z, hutbe ve eğitime yönelik diğer çalışmalarda İslam'ın kolaylaştırmak, seviyeye göre konuşmak, konuları tedrici bir sıra ile anlatmak, dediklerini önce kendi nefsinde tatbik ederek rol-model olmak, din hizmetlerini maddi bir çıkar ve menfaat için yapmamak gibi tavsiyeleri bulunmalarına rağmen çoğu zaman bu hususlarda gereken hassasiyetin gösterilmediği müşahede edilmektedir.

Aynı şekilde Allah'ın kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'in önce okunması sonra anlaşılması ve uygulanması gerekirken çoğunlukla günümüz Müslümanlarının, Kur'an'ı sadece okuma ile yetindikleri gözlenmektedir. Halbuki Hz Peygamber Kur'an'ın tane tane okunmasını tavsiye etmiş ve üç günden daha az bir süre içerisinde gerçekleştirilen hatimden okuyanın hiçbir şeyi anlayamayacağını (Tirmizi, Kıraat, 12; Ebu Davut, Ramazan, 8-9) belirtmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'an'la ilişkiler, böyle iken ilerleyen zaman içerisinde bu anlayış kaybolmuş, Kur'an sadece okunarak hatim yapılmış, onu anlama ve tatbik etme safhasına genelde geçilememiştir. Bu durum, Kur'an'ın hedeflediği insan modelini yetiştirememiş, gün geçtikçe İslam dünyasında sorunlar çoğalmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

- Acluni İsmail b. Muhammed(tsz.), Keşfü'l-Hafa, Cilt:1, Kahire.
- Akgül Mehmet(1991), Sanayileşme ve Din, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Akyüz Niyazi ve Çapçoğlu İhsan(2010), "Dini Tecrübenin İfade Şekilleri", Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara.
- Aycan İrfan(2013), "İslam Geleneğinde Cami ve Kadın", Cami, Kadın ve Aile, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Aydın Mehmet(1981),"Eğitim Açısından Din ve Ahlak İlişkisi", Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara.
- Aydın Mustafa(2000), Kurumlar Sosyolojisi, Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Bayyığıt Mehmet(1989), Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa(Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Bilgin Vecdi(2015), "Yeni Dini Hareketler", Din Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 6. Baskı, Eskişehir.
- Bilmen Ömer Nasuhi(tsz.), Hukuk-u İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Cilt:6, İstanbul.
- Çağrı Mustafa(1995), Emr-i bi'l-Ma'ruf Nehiy ani'l -Münker", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:11, İstanbul.
- Demirci Kürşat(2002), "Kutsiyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:26, İstanbul.
- Diyanet İşleri Başkanlığı(2004), Kur'an-ı Kerim Meali, 6. Baskı, Ankara.
- Dönmezer Sulhi(1984), Sosyoloji, Savaş Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- Eliade Mircae(1992), İmgeler Simgeler(Çev.Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara.
- Evkuran Mehmet(2009), "Değişim Olgusu Bağlamında Toplum-Din İlişkileri", 4.Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri(12-16 Ekim 2009), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Cilt, Ankara.
- Güler İlhami(2005), Dine Yeni Yaklaşımlar, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 6. Baskı, Eskişehir.

- Günay Ünver(1989), “Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:3, Kayseri.
- (2000), Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Güneş Abdurrahman(1997), Dini Hayatın Sosyolojik Tahlili(Malatya Uygulaması), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya(Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Kağıtçıbaşı Çiğdem(1983), İnsan ve İnsanlar, Beta Basım-Yayım Dağıtım, 5. Basım, İstanbul.
- Kahraman Abdullah(2009, “Toplum ve Dindarlık Algısı(Dengeli Dindarlık Ölçüleri)”, 4.Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri(12-16 Ekim2009), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Cilt, Ankara.
- Kızılcıkel Sezgin(1992), Sosyoloji Teorileri-1, Mimoza, Konya.
- Koç Ahmet(2013), “Vaizlerin Sahip Olması Gereken Temel Nitelikler ve Bunların Kazandırılmasına Yönelik Sorumluluklar”, Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu(17-18 Aralık 2011,Ankara), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt:2, Ankara.
- Köktaş M.Emin(1993), Türkiye’de Dini Hayat, İşaret Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Kösemihal Nurettin Şazi(1982), Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul.
- Mensching Gustav(1994), Din Sosyolojisi(Çev. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya.
- Nortbourne Lord(1995), Modern Dünyada Din(Çev. Şahabettin Yalçın), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Okumuş Ejder(2013), “Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü”, Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu(17-18 Aralık 2011,Ankara), 2. Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Önkal Ahmet-Bozkurt Nebi(1993), “Cami”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:7, İstanbul.
- Perşembe Erkan(1991), Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri(Ordu İlinin İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara(Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Şener Mehmet(1993), “Cami-Dini Hükümler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:7, İstanbul.
- (2002), “Kur’anla İlgili Fıkhi Hükümler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:26, Ankara.
- Taplamacıoğlu Mehmet(1983), Din Sosyolojisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3.Baskı,Ankara.
- Türkiye’de Dini Hayat Araştırması(2014), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Uysal Enver(2006), “Dindarlığın Ahlaki Temeli”, Dindarlık Olgusu(Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri 25-26 Aralık 2004), Kurav Yayınları, Bursa.
- Uzunpostalcı Mustafa(1993),”Cemaat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:7, İstanbul.
- Veysel Uysal(1995), “Dini Hayat ve Şahsi Özellikler(Bir Alan Araştırması), Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, İstanbul.
- Wach Joachim(1990), Din Sosyolojisi(Çev. Ünver Günay), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Yeşil Mahmut(2013), “Rivayetler Işığında Cami Kadın”, Cami, Kadın ve Aile, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yılmaz Hüseyin(2007), “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”, Değerler Eğitimi Dergisi, 5(14).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 269-286, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 02.05.2018 **Kabul Tarihi:** 16.07.2018

EMİLE DURKHEIM ÜZERİNDEN MORDECAI M. KAPLAN'I OKUMAK: DİN KAVRAMI VE KOLEKTİF BİLİNÇ¹

*Reading Mordecai M. Kaplan Through Emile Durkheim: Religion Concept and Collective
Consciousness*

İbrahim Ethem AYDIN²

ÖZ

Bu makale, XX. Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan Yahudilikte Yeniden Yapılanma Hareketi'nin kurucusu olan ve Yahudiliği, Yahudi toplumunun dini medeniyeti olarak gören Yahudi düşünür, sosyolog, filozof Mordecai M. Kaplan'ın (1881-1983) Fransız sosyolog Emile Durkheim'den (1858-1917) etkilendiği yönleri inceler. Kaplan da birçok bilim ve fikir adamı gibi, sosyolojinin bir bilim haline gelmesinde önemli katkılar sağlayan Durkheim'in özellikle din alanında yaptığı çalışmalarından yararlanmıştı.

Kaplan, Durkheim'in özellikle din kavramı, Tanrı, kutsal ve kolektif bilinç fikirlerinden etkilenmiştir. Kaplan'a göre, din esasen sosyal bir fenomendir. Dinin hakikatini kavramak, çalışma tarzını gözlemlemek ve gelişimini takip etmek için bazı sosyal gruplar içinde işleyişini incelemek gerekir. Dini toplumun bir ürünü olarak kabul eden Kaplan, dininin toplumsal tezahürü olarak iki kavrama işaret etmektedir. Bu kavramlardan birincisi Tanrı, diğeri de kutsaldır. O, Tanrı'yı dini tecrübenin merkezine yerleştirmektedir. İnançın temeli onun "God-idea" dediği "Tanrı-fikri"ne dayanır. Kaplan, Durkheim gibi her dinin özünde kutsal duygusunun yer aldığını savunur. Kutsalın karşılığı "yüce değerdir." Kaplan'a göre, zaman içinde insanlar ve tüm toplumlar belli nesnelere, varlıklara, kişilere ve fikirlere bir dokunmazlık statüsü verme eğiliminde olabilir. Kaplan'ın Durkheim'den ilham aldığı en önemli hususlardan biri de Durkheim düşünce sisteminde yer alan ve bir toplumsal güç olarak kabul edilen kolektif bilinç kavramıdır. Kaplan'a göre din bütün sosyal gruplarda var olan canlı bir enerjidir. Kaplan için, kolektif bilinç denilen bu toplumsal enerji Yahudi toplumunun yaşam şeklidir.

Anahtar Kelimeler: E. Durkheim, Mordecai M. Kaplan, Din, Tanrı, Kutsal, Kolektif Bilinç

ABSTRACT

This study investigates the ways in which Mordecai M. Kaplan (1881-1983), a Jewish thinker, sociologist and philosopher, who was the founder of Reconstructionist Judaism Movement having emerged in USA in the XXth century and who considered Judaism as the religious civilization of the Jewish society, was influenced by French sociologist Emile Durkheim (1858-1917). Like many other scientists and thinkers, Kaplan also particularly benefited from Durkheim's religious studies who contributed to the process in which sociology became a scientific branch.

Kaplan especially inspired from Durkheim's opinions such as religion concepti, God-idea, sacred and collective onsciousness. For Kaplan, religion is primarily a social phenomenon. To grasp its reality, to observe its workings and to further its growth we must study its functioning in some social group. According to him, religion is product of community. Kaplan points out two concepts as the social manifestation of religion. **One of them** is The God-idea, the other is sacred. He places God in the center of religious experience. For him, faith is based on God-idea. Kaplan, like Durkheim, argues that the essence of every religion depends on the sacred emotion. The sacred means to supreme value. People and all community may

¹ Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler A.B.D. Dinler Tarihi Bilim Dalında devam etmekte olan "Mordecai Menahem Kaplan ve Yahudilikte Yeniden Yapılanma Hareketi" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

² Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri/Dinler Tarihi Bilim Dalı Doktora öğrencisi, ELAZIĞ, e-posta: ethemaydin47@gmail.com

tend to give the supreme value to particular objects, assets, persons and opinions in the time. One of the most important aspects of Kaplan's inspiration from Durkheim is collective consciousness which is considered as social power in Durkheim's thought system. According to Kaplan, religion is living energy style which exists in all community. For him, this social energy called collective consciousness is the way of life of Jewish society.

Keywords: E.Durkheim, Mordecai M. Kaplan, Religion, God, Sacred, Collective Consciousness

I. Giriş

Mordecai Menahem Kaplan³ (1881-1983) modern dönemde ortaya çıkan “Yahudilik’te Yeniden Yapılanmacı” (The Reconstructionist Movement) hareketinin kurucusudur. Ortodoks anlayış ile teolojik ayrılığa düştükten sonra antropoloji, ahlak, tarih, felsefe, sosyoloji ve teoloji gibi farklı alanlardan faydalanarak yeni felsefesinin temel görüşünü ortaya koymuştur. Ona göre Yahudilik bir din değil; Yahudilerin inancı içinde ortaya çıkıp gelişen bir medeniyettir. Bu yeni Yahudilik tanımının Amerika’daki çeşitli Yahudileri birleştiren bir niteliği vardır.⁴ Kaplan’ın Yahudiliği yeniden tanımının dayanaklarından biri de onun yaşadığı dönemde din, tanrı, inanç ve kutsal kavramı hakkında yapılan ilmi çalışmalar neticesinde elde edilen bir takım yeni bilgi ve bulgular olduğu söylenebilir. Özellikle XX. Yüzyılın başlarında Yahudi asıllı Fransız sosyolog Emile Durkheim’in (1858-1917) Avusturyalı ilkel kavimler üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda ortaya attığı bazı yeni bilgi ve bulguları ihtiva eden meşhur eseri “*Formes elementaries de la Vie religieuse/Dini Hayatın İlkel Biçimleri*”⁵ ilmi çevrelerde tartışılmış ve dönemin birçok sosyolog, teolog, dinler tarihçisi ve filozofları için bir esin kaynağı olmuştur. Tam da o dönemde fikri çalışmalarına başlayan Kaplan’ın düşünce dünyası ve çalışmalarıyla ilgili yapılan birçok araştırmanın varlığı bilinmektedir. Ancak inceleyebildiğimiz kadarıyla Kaplan’ın Durkheim’den etkilendiği yönleri derli toplu ortaya koyan bir çalışma yapılmamıştır. İşte bu araştırmamızın amacı Kaplan’ın Durkheim’den esinlendiği yönleri ve hususları ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Böylece, yapılan literatür araştırmasında ortaya çıkan bu alandaki boşluğu doldurarak bu alana katkı sağlanmaktadır. Araştırmamızın ana kaynakları Kaplan’ın ve Durkheim’in temel eserleridir; yöntemi ise karşılaştırmalı ve deskriptif metottur.

Kaplan, 1881’de Ortodoks Yahudi bir ailenin içinde Doğu Avrupa’da, Litvanya’nın Sventzian adlı kasabasında doğdu. 1890’da çok küçük bir çocuk olarak Amerika’ya geldi. Babasından Ortodoks Yahudi kaynakları okuyarak din eğitimine başladı ve ilk eğitimini temel din eğitiminin verildiği Yeshivat Etz Chaim’da aldı. 1902’de “*The Jewish Theological Seminary*”den mezun oldu.⁶ Bir Ortodoks rabbi olarak hahamlık kariyerine başladı.⁷ Din eğitimi yanında aynı zamanda

³ Mordecai Menahem Kaplan’ın biyografisini en esaslı, ciddi ve ayrıntılı olarak çalışan araştırmacı, Kaplan ile bizzat görüşüp bilgi alan Mel Scult olmuştur. Kendi ifadesiyle yaklaşık olarak yarım asrı Kaplan üzerindeki çalışmalarla geçiren Mel Scult’ın “*Judaism Faces The Twentieth Century: A Biography of Mordecai M. Kaplan*” adlı eseri, Kaplan’ın hayatı hakkında en temel başucu kaynağıdır. Bu bakımdan hayatı ve fikriyatı için daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mel Scult, *Judaism Faces The Twentieth Century: A Biography of Mordecai M. Kaplan*, Wayne University Press, Detroit 1994.

⁴ Rober M. Seltzer, “Kaplan and Jewish Modernity”, *The American Judaism of Mordecai M. Kaplan*, Edited by Emanuel S. Goldsmith, Mel Scult, and Robert Seltzer, New York 1990, 1-2.

⁵ 1912 yılında çıkan ve konumuz ile doğrudan doğruya ilgili olan bu eser Türkiye’de ilk önce Hüseyin Cahid Yalçın tarafından 1924 yılında Din Hayatının İbtidai Şekilleri adıyla tercüme edilmiştir. (Emile Durkheim, Din Hayatının İbtidai Şekilleri, trc. Hüseyin Cahid, İstanbul, 1924, I.cilt 456; il. 408.). Ayrıca 2005’te Fuat Aydın tarafından “Dini Hayatın İlkel Biçimleri” ismiyle yeniden Türkçe’ye çevirilmiştir. Eser, İngilizce’ye de iki kez çevirisi yapılmıştır. Her ikisinde de eserin adı “The Elementary Forms of the Religious Life” şeklinde çevrilmiştir. Eserinin ilk İngilizce çevirisi olan Joseph Ward Swan tarafından yapılan ve The Elementary Forms of the Religious Life, T.T., New York 1913’de yayınlanan metnin Colier Books, New York 1969 baskısıdır. En son İngilizce çeviri, Karen E. Field tarafından yapılarak, Emile Durkheim, The Elementary Forms of Religious Life, translated and with an Introduction by Karen E. Fields, The Free Press, New York 1995, lxxiii+448+ index, şekliyle okuyucuya sunulmuştur. Biz bu çalışmada Karen E. Field’in yaptığı İngilizce çeviri metnini esas almaktayız.

⁶ Yeshivat Etz Chaim Yiddish denilen Aşkenaz dilinde geleneksel usullerle geleneksel Ortodoks Yahudilik eğitimi veren bir ilkokuldur. The Jewish Theological Seminary, Amerika’da Conservative (Muhafazakar) Yahudiliğin temel eğitim ve dini merkezidir. 1887 yılında New York’ta kurulmuştur. Yahudiliğin akademik çalışma ve araştırmalarını yapan önde

modern eğitimin verildiği New York City College'e devam etti ve 1900 yılında buradan mezun olduktan hemen sonra Kolombiya Üniversitesi'nde master programına kayıt yaptı. 1910'ların sonunda Amerika'daki Yahudi yaşamının yeniden uyanışı için çağrıda bulunan "The Menorah Journal" da bir dizi makale yayınlamaya başladı. Yahudiliği nasıl ayağa kaldırılacağı ile ilgili vizyon ve fikrini tanıtan "reconstruction" (yeniden yapılanma) kelimesini kullandı, 1922'de Ortodoks cemaatinden ayrılarak, Türkçe'ye "Yahudi İlerleme Topluluğu" olarak çevrilebilecek "The Society for the Advancement of Judaism"ı kurdu. Bu topluluk yeni bir ibadet tarzını denemeye başlayarak, geleneksel dua ve ayin metinlerinin bir kısmının atılması gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı şekilde bu dönemde Kaplan, Amerika'nın değerlerinden olan eşitlik ilkesiyle çatıştığı gerekçesiyle Yahudilerin seçilmiş insan olduğu anlayışını ret etmiştir. O, Yahudiliğin Amerikan değerleri ve demokrasi idealiyle uyumlu olacağı bir şekilde yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç olduğunu ısrarla belirtmiştir.⁸

Amerika Yahudilik tarihinin belki de en önemli baş eseri olarak kabul edilen Kaplan'ın 1934'te yayımladığı "Judaism as a Civilization: Toward A Reconstruction Of American-Jewish Life" (Bir Medeniyet Olarak Yahudilik: Amerika Yahudi Hayatının Yeniden Yapılanmasına Doğru) kitabı Amerika ile özdeşleşen demokrasi karşısında bir inanç sistemi olarak Yahudiliğin yaşadığı çatışmaları kapsar.⁹ Kaplan, kendi gözlemleriyle geleneksel Yahudiliğin Amerikan idealleriyle giderek artan oranda uzlaşmadığını fark eder. Aslında, Judaism as a Civilization kitabında, Kaplan meydana getirdiği sinagog¹⁰, The Society for the Advancement of Judaism (Yahudi İlerleme Topluluğu) ve The Jewish Theological Seminary'deki uzun öğretmenlik kariyeri boyunca karşılaştığı ve gördüğü en eğitilmiş Amerikalı Yahudilerinin bir ikilem içinde yaşadığını düşünmekte ve böylece ortaya çıktığına inandığı krizden bahsetmektedir. Kaplan, Amerika Yahudilerinin "Yahudilik" ve "Amerika" olmak üzere iki rakip medeniyet içinde yaşadıklarını ileri sürer. Bu iki medeniyet bir biriyle uyumlu bir şekilde yürümek zorundadır. Çünkü Yahudiliğin Amerika toplumu tarafından kabul görmesi ve Yahudilerin varlığını devam ettirmesi bu zorunluluğa bağlıdır. Yahudiler kendilerini Amerika'yla bağdaştırmadıkça kesinlikle mücadeleyi kaybedeceklerdir. Kaplan, Amerikan Yahudilerinin, bir amaca hizmet ettiği sürece Amerikan değerlerine uyumlu olan geleneği koruyabilme hakkına sahip olduklarına inanır.¹¹

Kaplan, Yahudiliğin, Yahudilerin hayatındaki her önemli değişiklikte değişmek zorunda kaldığını ve böylece Yahudi dininin doğaüstü unsurlar olmadan ayakta kalıp varlığını koruduğunu savunur.¹² Yahudiliğin temel prensiplerinden olan seçilmişlik inancı onu derin bir şekilde rahatsız eder. Kaplan'a göre, bu inanç, Yahudiler zulüm tehdidi altında yaşadıklarında ve görünürde bitmez tükenmez acıları için ilahi anlam arayışlarında onlar için derin duygusal ihtiyaçlara hizmet etmiş olabilir. Bu düşünce, Yahudi katılımının artması beklendiği Amerika'daki demokrasi ve eşitlik fikirlerine muhalif gibi görünür ve Amerika'nın adeta karakteristik dayanakları olan bu iki değerle çatışma durumu yaratır. Kaplan, Amerikan ve Yahudi değerler arasındaki rekabette Yahudiliğin, Amerika'daki Yahudi toplumunun sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayacak yollar bulması gerektiğini savunur. O örgütlü bir Yahudi toplumu oluşturma idealindedir. Yahudi cemaatleri eğlence, sanat, politik ve eğitim faaliyetlerini geliştirmelidir ve böylece Amerika toplumunun

gelen kurumlarından biridir. Bu kurum hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mel Scult, *Judaism Faces*, 32-34, 39-44, 99-100.

⁷ Mel Scult, *Judaism Faces* 19-62; Hasia R. Diner, *The Jews of The United States (1654 To 2000)*, University of California Press, Berkeley 2004, 254.

⁸ Diner, *The Jews*, 127-128.

⁹ Diner, *The Jews*, 254.

¹⁰ Kaplan'ın amacı sinagogu temel ritüeller ve duadan ziyade bir sanat, ahlak, dil (İbranice), müzik, eğlence, din ve Siyonizm merkezi yapmaktır. Zaman geçtikçe Kaplan bu canlı ve teşkilatlı Yahudi topluluğu anlayışını geliştirdi. Bkz. Marc Lee Raphael, *Judaism in America*, Columbia University Press, New York 2003, 141.

¹¹ Diner, *The Jews*, 254.

¹² Mordecai M. Kaplan, *Judaism Without Supernaturalism*, The Reconstructionist Press, New York 1967, 16.

zenginliğiyle rekabet edebilmelidir.¹³ Bu yüzden Yeniden Yapılanmacı hareket tamamen Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkan, Yahudiliğin modern versiyonudur.¹⁴

Kaplan The Jewish Theological Seminary'in bir öğretmeni olarak birçok öğrencisini etkiler. Bazıları Reconstructionism (Yeniden Yapılanmacılık) hareketinin oluşumunda ona katılır. Bunlar Kaplan ile birlikte 1935'te *Reconstructionist* dergisini çıkarmaya başlarlar ve 1940'da *The Jewish Reconstructionist Foundation (Yeniden Yapılanmacı Yahudi Kurumu)* kurarlar. Kısa bir süre sonra 1941'de Kaplan ve takipçileri *A New Haggadah* çıkarırlar ve 1945'te de bir *Şabath* dua kitabını yayımlarlar. Bu iki dua metni bir takım tartışmaların ortaya çıkmasına ve bazı Ortodoks hahamların Kaplan'a çok sert tepki göstermesine sebep olur.¹⁵ 1954'te *The Federation of Reconstructionist Congregations, 1968'de The Reconstructionist Rabbinical College* kuruldu. Bu kuruluşlar aracılığıyla Kaplan düşüncelerini yaymaya başlayınca yeni bir mezhebin ilk işaretleri de ortaya çıkar. Gerçekten de bir bakıma Kaplan'ın hayatı XX. yüzyılın ilk yarısındaki Amerikan Yahudi yaşamını somutlaştırdığını söylemek mümkündür.¹⁶

Kaplan üzerindeki etkisini incelediğimiz Emile Durkheim (1858-1917) din ve sosyal gelişmeler üzerinde yaptığı çalışmalarla Avrupa'da sosyal bilimler alanında ilk üniversite kürsülerinin açılmasına sebep olan bir Fransız Yahudi'sidir.¹⁷ Modern sosyal bilimlerin bir dalı olarak sosyolojinin bilimsel bir alan haline gelişi ve araştırma alanlarının; bu alanlarda uygulanması gereken nesnel yöntemlerin tespit ve örneksel araştırmalar hususunda önemli katkıları olan bu yüzden de bu disiplinin kurucularından biri olarak kabul edilen bir sosyologdur. Pozitivist geleneğin bir takipçisi olarak Durkheim'in temel hareket noktası, toplumun nevi şahsına münhasır bir özelliğe sahip olduğu; onun bireysel bilincin dışında var olduğu; bireyi baskı altında tutan bir şey olduğu; "toplumsal olgu" diye isimlendirdiği şeylerin, ancak diğer toplumsal olgulara atıfla açıklanabileceği şeklindeki kanaatidir.¹⁸

Durkheim, ilk basıldığında dikkatleri üzerine çeken ve bir dizi tartışmalı nokta içeren, ancak buna rağmen o zaman potansiyel bir klasik olarak kabul edilen "*Formes elementaries de la Vie religieuse/ The Elementary Forms of the Religious Life/ Dini Hayatın İlkel Biçimleri*" adlı eserinde ilkel insanların benimsedikleri dininin ayrıntılı bir sosyolojik analizini yapar. Muhtemelen din alanında hiçbir kitap, böylesine zengin bir etnografik materyali teorik önermelerle birleştirmemiştir.¹⁹ Durkheim, sosyolojinin tarih ve etnografya gibi diğer ilmi disiplinlerden farklı olduğuna işaret eder. O'na göre, sosyolojinin amacı uygarlığın geçmiş şekillerine aşina olmak değil gerçek bir varlık olan insanı anlamak ve açıklamak için çabalamaktır. Bu bağlamda iptidai ya da arkaik dini formlar üzerinde yoğunlaşmasının sebebi, onun insanın dini doğasının anlaşılması, yani insanlığın temel ve daimi bir yönünü göstermek için daha uygun görünmüş olmasıdır. Durkheim için, yanlış olan hiçbir din yoktur; bütün dinler, kendilerine göre doğrudurlar. Hepsi, farklı yollarda da olsa insanlığın doğuştan gelen ihtiyaçlarını ve koşullarını yerine getirirler. Durkheim'e göre, yaşayan bütün varlıklar eşit derecede varlıklar olduğu gibi, bütün dinler de eşit derecededirler.²⁰ Onun anlayışında, İlkel dinler de diğer dinler gibi aynı ihtiyaçları yerine getirir, aynı rolü oynar ve aynı sebeplerden dolayı ortaya çıkarlar. Bu bağlamda, belirli bir dinin neyi içerdiğini ya da neden oluştuğunu bilmekten daha yararlı ve önemli olan, dinin ne olduğunu incelemektir. Durkheim, bunun her zaman felsefenin ilgisini çeken bir problem olduğunu belirtir. Böyle olması da sebepsiz değildir; çünkü bütün insanlığı ilgilendirir. Bu problemi çözmek için filozofların kullandıkları

¹³ Diner, *The Jews*, 254.

¹⁴ Emanuel S. Goldsmith, "Mordecai M. Kaplan: His Interpretatio of Judaism", *Dynamic Judaism The Essential Writings of Mordecai M. Kaplan*, Edit by Emanuel S. Goldsmith and Mel Scult, The Reconstructionist Press, New York 1991, 16.

¹⁵ Diner, *The Jews*, 255.

¹⁶ Goldsmith, "Kaplan", 12.

¹⁷ Richard Libowitz, *Mordecai M. Kaplan and The Development of Reconstructionism*, The Edwin Mellen Press, New York 1983, 17.

¹⁸ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, "çevirmenin önsözü", çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, 13.

¹⁹ W.S.F. Pickering, *Durkheim's Sociology of Religion: Themes and Theories*, Cambridge 2009, 106.

²⁰ Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, 2-3.

metodun saf bir diyalektik metot olduğunu belirten Durkheim için filozofların tüm yaptıkları şey, din hakkında sahip oldukları düşünceyi analiz etmektir. Durkheim, bu metodun terkedilmesi gerektiğini ısrarla belirtir:” Gerçekten, bu probleme başka bir şekilde yaklaşmak mümkündür. Çünkü bütün dinler kıyaslanabildikleri için, hepsi aynı cinsin içindeki türlerdir. O halde bütün dinler için geçerli olan ortak bazı unsurlar vardır. Bütün din ve inanç sistemlerin temelinde kesinlikle belli sayıda semboller ve ritüel davranış biçimleri olmak zorundadır. Bir takım şekil farklılıklarına rağmen her nerede olurlarsa olsunlar bunlar, aynı pratik anlamı taşırlar ve aynı işlevi yerine getirirler. Bunlar dinde ebedi ve beşeri olanı oluşturan kalıcı unsurlardır.”²¹ Durkheim'in eseri yayımlandığı dönemde ilim âleminde önemli bir yankı uyandırdığı su götürmez bir gerçektir. Özellikle kutsal, tanrı, dinin niteliği, özü ve kaynağı; din-toplum ilişkisi, kolektif bilinç gibi kavramlara getirdiği yeni fikri ve ilmi boyut, kendi döneminde ve daha sonraki zamanlarda teolog, sosyolog ve etnolog başta olmak üzere birçok bilim ve fikir adamı tarafından kullanılmıştır. İşte bunlardan biri de Kaplan'dır.

Kaplan'da Durkheim'in din hakkındaki bulguları yeni bir dünya görüşünün temelini oluşturur. Durkheim'in bireyin varlığı için toplumu esas alan ve toplumun da merkezine dini yerleştiren toplum anlayışı Kaplan üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu yüzden bizzat kendisi, Durkheim'i “din kavramının” oluşmasında en önemli etkiyi yapan kişi olarak kabul eder.²² O, XX. Yüzyılın başlarında düşünce ve fikir mesaisine başlarken, o günlerde yeni bir bilim olan sosyolojiden ve bilhassa Durkheim'in insan ve din ile ilgili çalışmalarından azami derecede yararlanmaya çalışmıştır. Durkheim'in ortaya koyduğu toplum ve din arasındaki ilişkiye dayanarak, Yahudilerin geleneksel olarak doğaüstü bir Tanrı'da buldukları her şeyi çağdaş Yahudilerin kendi insanların birliğinde bulabileceğini ileri sürmektedir. Yahudi toplumu, kendi değerlerini meydana getirir ve açık bir şekilde gözler önüne serer. Bu değerler Yahudilik dinine mensup olanların genel toplamı değildir. Değerler Yahudi toplumunun karakteri, özü, birlik ve bütünlüğünü ifade eder.²³

Diğer taraftan şu uyarıyı da yapmak gerekir. Esas olarak Kaplan'ın din anlayışının oluşmasında Durkheim'den gelen etkinin baskın olduğu kabul edilse de aslında ilk gençlik yıllarındaki ve yetişkinlik dönemindeki durum birbirinden farklıdır. Kaplan'ın yetişkinlik zamanında Durkheim'e önemli bir yer ayırdığı ve düşünceleri üzerinde büyük ölçüde etkisinin olduğu bizzat kendi ifadeleriyle sabittir. Ancak, gençlik yıllarındaki Tanrı anlayışı üzerinden meseleye bakan Mel Scult, Durkheim'in “*The Elementary Forms of The Religious Life*” eserinin Kaplan'ın din anlayışının şekillenmesinde etkili olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü “Durkheim'in sisteminde kolektif akılla tam olarak özdeşleşmemiş bir tanrıya yer yoktur. Hâlbuki Kaplan bütün hayatı boyunca aşkın (The transcendent) diye ifade edebileceğimiz Tanrı realitesini savunmuştur. Durkheim'in eseri Kaplan'ın takip ettiği yönü kuvvetlendirip tasdik etse bile bu yönü belirlememiştir. Ünlü sosyoloğun din ile ilgili bu meşhur eseri 1912 yılında yayımlandığında, Kaplan'ın düşüncelerinin temel kısmı genel hatlarıyla zaten ortaya çıkmıştır.²⁴ Bu yüzden de ilk gençlik yıllarında Kaplan'ın Durkheim'den çok dar bir kapsam içinde esinlendiği söylenebilir. Zaten, Kaplan da Durkheim'den etkilenme konusunun yanlış anlaşıldığını, öğrencilerinin de o zamandan beri yanlış olduğunu belirtir.²⁵

²¹ Durkheim, *The Elementary*, 4.

²² Libowitz, *The Development of Reconstructionism*, 21.

²³ Raphael, *Judaism in America*, s. 141.

²⁴ Scult, *Judaism Faces*, 56-57.

²⁵ Mel Scult bu kanaatini şöyle ifade etmektedir: “Kaplan bana Durkheim'i İngilizce'de okuduğunu söyledi. Durkheim'in klasik eseri *The Elementary Forms of Religious Life*, 1915 yılına kadar İngilizce'de piyasaya sürülmediği için Kaplan'ın okuma tarihi onun üniversitedeki lisans ve lisans üstü çalışmalarını yaptığı yıllardan çok sonrasına gider. Kaplan 1915 yılında yani Durkheim'i okumadan önce *Menorah Journal*'de felsefesinin ana hatlarını belirleyen önemli bir dizi makalelerini zaten yayımlamaya başlamıştı. Bir keresinde Durkheim ve Kaplan meselesini bilgin Jacob Agus a sordum. Agus, doktora tezi üzerinde çalışırken (*Modern Philosophies of Judaism*) 1930'ların sonlarında tam olarak bu konu hakkında Kaplan'a sorduğunu anlattı. Agus ilk sohbetlerinde Kaplan düşünce dünyasının oluşmasında Durkheim'in kayda değer bir önemi olmadığını söylediğini ifade etti. On yıl sonra Durkheim'in kendisi üzerinde en önemli etkiyi yapanlardan biri olduğunu söyler ve yazar. Kaplan ve Durkheim'in karşılaştırmasının elbette önemli olabilir, ancak ilişkinin başlangıcı meselesi hakkında açık olmalıyız.” Mel Scult, *Judaism Faces* 381.

II. Din Kavramı

Durkheim hakkında yapılan tartışmaların belki de çok büyük bir kısmı onun yaşadığı zamanda ilim dünyası için farklı ve orijinal olan yeni bir din tanımı yapması ile ilgilidir. Durkheim “*The Elementary Forms of The Religious Life*”da din tanımını şöyle yapmaktadır: “Bir din, kutsala yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeye ilişkin inanç ve uygulamalardan oluşan tutarlı bir birleşik sistemdir. Bu inanç ve uygulamalar kendini ona adanmış bütün herkesi, cemaat adı verilen tek bir manevi toplum içinde birleştiren inanç ve uygulamalardır.”²⁶ Eseri Fransızca’dan İngilizce’ye çeviren Karen E. Fieals’ın ifade ettiği gibi, bu tanım, “*The Elementary Forms of Religious Life*” adlı eserin bir bütün olarak tertibini işaret eder.²⁷ Gerçekten eser baştan sona titizlikle okunduğunda bu tanımda geçen her bir hususun sırasıyla incelendiği görülmektedir.

Aslında, Durkheim için din bir kurumdur ve hatta temel sosyal bir kurumdur. Klasik felsefi ve teolojik görüşlere karşı olan Durkheim, özellikle grup kimliğini güçlendirmek ve grubun eylem yönünü belirlemek için, dinin toplumsal ve canlı işlevini vurgular.²⁸ O’na göre, insanların dünyayı ve kendilerini anlamak için meydana getirdikleri ilk sistemler din kökenlidir. Durkheim için, insanlar yalnızca, bilginin önemli bir parçası olan içeriğini değil, fakat aynı zamanda bilginin işlendiği şekli de dine borçludurlar. Bu yüzden insan hayatının bütün temel kategorileri dinin içinden doğmuştur. Yani insan ürünü olan her şey dini düşüncenin ürünüdür. Dolayısıyla Durkheim’e göre, din ve dini düşünce de toplumdan doğar. Yani, din hakkındaki asıl gerçek dinin açıkça toplumsal bir şey olduğudur. Buradan hareket eden Durkheim için, dini semboller, kolektif gerçeklikleri ifade eden ortak işaretlerdir. Ayrıca ayinler, sadece, bir araya gelmiş gruplar arasında doğan davranış şekilleridir ve amaçları bu grupların belli ruhsal durumlarını uyandırmak, onları sürdürmek ya da yeniden yaratmaktır.²⁹ Bu bakımdan, Durkheim şu sonuca varır: inanç ayinden önce gelir başka bir ifade ile din inançla başlar. İnançlar tanımlanmadıkça ayinler tanımlanamaz. O’na göre kutsal şeyler ve ayinler sadece dinin dışarıya yansıyan ifadeleridir. Daha somut bir ifadeyle, inançlar ayin ve kültlerde tezahür eder. Kısaca dinin en temel özelliği inançtır. Çünkü kutsal şeyler inanılan şeyi temsil eder.³⁰

Kaplan, Durkheim’in ünlü eserinin İngilizce’ye daha çevrilmesinden önce, 1913’te Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada dinin özü hakkında ileri sürdüğü görüşlerin Durkheim ile paralellik göstermesi dikkatlerden kaçmayan bir husustur. Konuşmasında din için düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Din esasen sosyal bir fenomendir. Dinin hakikatini kavramak, çalışma tarzını gözlemlemek ve gelişimini takip etmek için bazı sosyal gruplar içinde işleyişini incelemeliyiz. Bireyin bizatihi kendisi, onun gelişimi veya mükemmelliği dinin yegâne amacını teşkil edebilir, ancak dinin hakikat ve özü bireyde tam olarak ve bütün boyutlarıyla var olamaz. Tartışma niyetiyle bir tek insanın dinini göz önünde bulundurabiliriz; dinin içinde kastedilen mantıki ve psikolojik unsurlara ilgi duyabiliriz; fakat bunu yaptığımızda gerçeğin bir parçasını görmezden gelir, hakikati bir bütün olarak kavramayız. Biz somut durumu gruplarla ilgili nesnelere ziyade bireysel şeylerle ilişkilendirme alışkanlığı içindeyiz.”³¹

Dinin sosyal bir olgu olarak bireyin inanç, duygu ve düşünce dünyasını şekillendirici niteliği Kaplan’ın Durkheim’den ilham alarak altını çizdiği bir husustur. Kaplan, Durkheim’in din anlayışının topluma dayandığını belirtir. Kaplan’a göre, Durkheim’in din anlayışında dinin başlıca

²⁶ Durkheim, *The Elementary*, 44.

²⁷ Karen E. Fieals, “Religion As Eminently Social Thing,” Translator’s Introduction, *The Elementary Forms of the Religious Life*, xxxiv.

²⁸ Sue Stedman Jones, “The Concept Of Belief In The Elementary Forms”, *On Durkheim’s Elementary Forms Of Religious Life*, Edited by N.J.Allen, W.S.F.Pickering and W.Watts Millers., Routledge, New York1998, 53.

²⁹ Durkheim, *The Elementary*, 8-9.

³⁰ Sue Stedman Jones, “The Concept Of Belief”, 53-55

³¹ Kaplan, *Communings of the Spirit: The Journals of Mordecai M. Kaplan*, Vol. I 1913-1934, edited by Mel Scult, the Reconstructionist Press, Detroit 2001, 57.

özelliği toplumun birey üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu noktadan hareketle Kaplan şu sonuca varır: “Birey üzerindeki toplum etkisinden dolayı din davranış kurallarında ifade bulur. İlk başta bu kurallar ağırlıklı olarak ritüel, tabu ve sadece sınırlı bir düzeyde de insan ilişkileri ile ilgilidir.” Kaplan’a göre dinin içinde aşkın bir unsurun varlığı kaçınılmazdır. O halde, aşkın bir varlığın etkisinden dolayı, din kendi içinde bir amaç olarak bu varlığın farkındalığını vurgular; insanın kendini gerçekleştirmesinin son aşaması olan Tanrıyla iştirak içinde olmayı telkin eder. Kaplan’a göre aslında bu telkin, ibadetlerin, dini sembollerin, dini törenlerin ve bir Tanrı bilincini güçlendirmeyi tasarlayan diğer tüm faaliyetlerin ve disiplinlerin amacıdır.³²

Kaplan için, dinin toplumsal bir fenomen olması, dinin toplumla güçlü bağından kaynaklanmaktadır. O’na göre özellikle ilkel toplumlarda dinin canlı ve yararlı olmasını sağlayan şartlar hüküm sürerdi ve birey, güvenliğini sağlamak, zaruri ihtiyaçlarını karşılamak ve sahip olduğu mal ve mülkünü korumak için, tamamen içinde yaşadığı topluma bağlıydı. Böylece bireyin tüm menfaatleri toplumun menfaatleri ile ilişkiliydi. Bu şartlar altında ortaya çıkan ve onlar gibi ilkel olan bir dinin inançları ve pratikleri, grubun temel menfaatlerine dayanma avantajına sahipti. Kaplan, ilkel şartlardaki festivaller ve törenlerin çeşitli dini duyguları dile getirdiğini belirtir. Bu duygular sevinç, şükür veya periyodik olarak yapılan dua ya da günlük meşgalelere ait dikkate değer olayları ifade ediyordu. Din bu kültürel değerlerin hayat kaynağı ve yaratıcısıydı.³³ Bu noktadan yola çıkarak dinin tanımı, niteliği ve işlevi hususlarında Kaplan’ın Durkheim’i takip ettiğini söylemek mümkündür.

Kaplan için toplum temel esastır ve medeniyetin de yaratıcısıdır. Bu konuda da Durkheim’e benzer görüşler içindedir. Durkheim’e göre, “insanı meydana getiren şey, medeniyeti oluşturan entelektüel özelliklerin tamamıdır ve medeniyet toplumun bir eseridir. Ne olursa olsun, bütün dinlerdeki inancın temel rolü bu şekilde açıklanabilir.”³⁴ Buradan ilham alan Kaplan için, her bir din belli bir medeniyetin parçasıdır: Din, hem bütün olarak grup için hem de grubun içindeki her bir birey için, değer vermeyi amaçlayan bir medeniyetin unsurudur.³⁵ O halde, bir din; birey, grup ve insanlık için insan hayatının değerini geliştirmeye çalışan bir medeniyet elemanıdır. Böylece din, medeniyet ideallerinin kaynağı olarak Tanrı’ya imanı güçlendirir ve bu idealleri içeren nesnelere, kişilere ve kurumlara kutsallaştırır. Kaplan’a göre, bir dini medeniyette dini unsurlar üzerinde öylesine durulmuştur ki, ekonomik ve politik gücün elde edilmesinden önce, insan hayatının geliştirilmesi, insanların kolektif yaşamlarının temel amacı olarak kabul edilir.³⁶

Kaplan, dinin ruhsal yönünü anlamadığı, dinin toplumsal yönünü aşırı vurguladığı ve dini grup hayatıyla eş tuttuğu için oldukça geniş ölçüde eleştirilirse de, dini, grup yaşamına indirmediğini, ancak kendisine muhalif olanların toplum yaşamını dine indirgeme eğiliminde olduğunu ileri sürer. Hiç şüphesiz ki din ve ruh önemlidir ancak din toplumun bir ürünü olarak ortaya çıkar.³⁷ Kaplan’ın halk adetleri dediği Yahudi ritüel ve pratikleri, Yahudilere Tanrının varlığını hissetmek ve toplum olarak kendi kimliğini korumak için imkan sağlar. Din bu insanların yaşamından ortaya çıkar ve Yahudilerin varlıkları için gerekli gördükleri olay, kurum, hatıra gibi şeyler tarafından güçlendirir. Kaplan’a göre dini bayram ve törenler Yahudi toplumu tarafından oluşturulsa da, kutsal bir anlam taşırlar ve insanları birbirine bağlayan semboller olarak hizmet ederler. Ayrıca Yahudilerin yaşamları için anlam ve ilham kaynağı olurlar.³⁸

Görüldüğü üzere, Kaplan için din insanoğlu için zorunludur ve insanoğlu ondan kaçınmaz. O yüzden herhangi bir dinin özünü anlamak için, hiç bir şey o dinin bir bilinç şekli ve durumuyla

³² Kaplan, *The Future of The American Jew*, Reconstructionist Press, New York 1981, 198.

³³ Kaplan, *Judaism As A Civilization Toward A Reconstruction of American-Jewish Life*, Thomas Yoseloff Press, New York, 1934, 200. Bu eser bundan sonra *Reconstruction* kısaltmasıyla gösterilecektir.

³⁴ Durkheim, *The Elementary*, 421.

³⁵ Kaplan, *The Future of The American Jew*, 173.

³⁶ Kaplan, *Questions Jews Ask*, Reconstructionist Press, New York, 1956, 512.

³⁷ Scult, *Judaism Faces*, 153.

³⁸ Raphael, 142.

özdeşleşmesi kadar önemli değildir.³⁹ Bu bağlamda Kaplan' göre dini inancın iki önemli unsuru vardır: Tanrı inancı ve kutsal olgusu.

III. Tanrı Kavramı (God-İdea)

Kaplan'ın tanrı anlayışını daha iyi ortaya koymak için Durkheim'in tanrı anlayışına bakmakta fauda vardır. Durkheim için, Tanrı her şeyden önce insanların kendilerinden daha üstün olarak düşündükleri ve kendisine bağlı olduklarını hissettikleri bir varlıktır.⁴⁰ Tanrı ideasının totem kavramıyla bağlantılı olarak analiz eden Durkheim totemin iki yönü üzerinde durmaktadır. Totem her şeyden önce bir sembol, başka bir şeyin de somut ifadesidir. Bu analizden totemin iki farklı türden şeyi ifade ve sembolize ettiği sonucu ortaya çıkar:

“Bir bakış açısından o, benim totemin kökeni ya da tanrı diye adlandırdığım şeyin dışı dönük ve görünen biçimdir; diğer açıdan ise, klan diye adlandırılan belirli bir toplumun da sembolüdür. Klanın bayrağıdır. Her klanını diğerlerinden ayıran bir işaret, diğerlerinden ayrı oluşunun görünür bir işaretidir. Bu işaret herhangi bir şekilde klana ait olan insanlar, hayvanlar ve eşyalar gibi her şey tarafından taşınan bir işarettir. Bu nedenle, eğer totem, hem tanrının hem de toplumun bir sembolü ise, bunun sebebi, tanrı ve toplumun bir ve aynı şey olması değil midir? Eğer bu grup ve tanrı iki farklı gerçeklik ise, bu grubun amblemi nasıl, bu yarı-tanrısallığın biçimi haline gelebildi? Bu yüzden klanın tanrısı yani totemin kökeni, klandan başka biri olamaz. Ancak klan, görünümünü değiştirmiş ve totem olarak hizmet gören hayvan ya da bitki şeklinde düşünülmüştür.”⁴¹

Durkheim'in Tanrı'nın özü ve kökeni hakkında kesin bir sonuca ulaştığını iddia etmek yanlış olur. Ancak o, toplum kavramı üzerinde yoğunlaşarak ve toplum içindeki Tanrı'nın yerini göstererek bu kavramla ilgili çok önemli sorunların cevaplanabileceğine inanır. O'na göre, Tanrı ve toplum birbirlerini sembolik olarak ifade etmenin alternatif araçları değildir. Çünkü biri gerçektir, diğeri de onun sembolik bir biçimidir. Yani tek yönlü bir süreç vardır: Toplum gerçektir, Tanrı ise onun sembolik bir ifadesidir. Durkheim sanıldığı⁴² aksine ikisini eşitlemez.⁴³ O halde, “Tanrı denilen şey aslında toplumdur” iddiası her ne kadar Durkheim'e yakıştırılsa da onun öyle bir kasıt içinde olduğunu söylemek bizi yanlış bir sonuca götürebilir.

Kaplan da Durkheim'in Tanrı anlayışından esinlenmekte, kavramı irdelemekte ve onu dini tecrübenin merkezine yerleştirmektedir. Kaplan, din kavramının temelini “God-idea” olarak ifade ettiği “Tanrı-fikrini” oturtmaktadır. Özelde Yahudilikten yola çıkarak, genelde tüm dinleri dâhil ederek bu kavrama ulaşır. O'na göre Yahudi dinini hayat için normal bir reaksiyon olarak geliştirme niyetinde olanlar fark etmelidir ki özelde Yahudilik genelde din, insanın tabiatına yani fitrat kanunlarına tabidir. İnsan tabiatı dinin insan hayatının diğer kısmıyla ilişkisini belirleyen fitratıdır. Bu yüzden Tanrı fikrinin gerçekte insanların ve milletlerin hayatlarında nasıl işlediğini belirlemek için beşeri ve toplumla ilgili deneysel bilimlere başvurulmalıdır. Böylece kolaylıkla görülecektir ki bütün düşünce ve düşünce sistemlerinin en temel yapısı Tanrı-fikridir.⁴⁴ O halde bu fikir dini inancın da kutsal ve ayinlerin de çıkış noktasıdır.

Kaplan, Tanrı-fikrinin ortaya çıkışını ve gelişme biçimini, aslında bütün dinlerde ortak olan insan faktörüne işaret eden önemli bir delil olarak kabul eder. Bu fikir, aynı zamanda bir dini diğer bir dinden gerçekten farklılaştıran şeyin ne olduğunu anlamamıza yardım eder. O'na göre, bir din ile bir diğeri arasındaki dünya görüşü farklılıklarını bulmaya çalıştığımızda tamamen yanlış yolu takip ettiğimiz ortaya çıkmaktadır. Aslında, konuyla birbirlerine en karşıt ya da zıt olan dinler arasında şaşırtıcı bir şekilde birçok ortak noktayı bulmak mümkündür.⁴⁵

³⁹ Kaplan, “What Is Judaism?”, *The Menorah Journal*, Volume I Number 5, December 1915, New York, 309.

⁴⁰ W.Watts Miller, “Durkheim, Kant, The Immortal Soul And God”, *On Durkheim's Elementary Forms Of Religious Life*, Edited by N.J.Allen, W.S.F.Pickering and W.Watts Millers., Routledge, New York1998, 71-74.

⁴¹ Durkheim, *The Elementary*, 208.

⁴² Durkheim'in “Tanrı-toplum” ilişkisi üzerinde yapılan tartışmalar için bkz. Pickering, *Durkheim's Sociology*, 232-234.

⁴³ Pickering, *Durkheim's Sociology*, 227-232.

⁴⁴ Kaplan, *Reconstruction*, 317.

⁴⁵ Kaplan, *Reconstruction*, 319.

Kaplan, bütün toplum üyelerinin aynı duygu ve hisle bağlandıkları ortak bir ülkü olarak itaat ettikleri “kolektif Tanrı fikrinden” bahseder. Kaplan’a göre, kolektif Tanrı-fikri içinde üç temel unsur vardır. Bunlarda birincisi küçük bir kısım olan kavrayış yeteneğidir. İkincisi biraz daha büyük bir pay olan duygulardır. En büyük unsur ise gayrettir. Somut bir şekilde söylemek gerekirse, bunların manası şudur: Bir grup, dini bir yaşam felsefesinin en küçük temelidir. Onun temel işlevi kutsal ön plana çıkarmaktır. Genel olarak hayatı değil; belirli nesnelere, kişiler, yerler, olaylar, günler ve özel yasalar, gelenek ve ahlak kurallarını vurgulamak kolektif dinin özelliğidir. Bu şekilde gerçekçi tarzda kolektif dinin rolünü göz önünde canlandırsaydık, bir kolektif dinin diğer kolektif dinlerden akla uygun bir şekilde farklılaşarak varlığını meşrulaştırma beklentisi içine girmezdik. Her bir grup dini içerik ya da öz bakımından diğerinden farklıdır. Çünkü bir zihin diğerinden farklıdır. Ayrı zihinlerin varoluş amacı asla onların mantıki farklılığı anlamına gelmez. Öz-bilincin birey için ifade ettiği anlam gibi kolektif dinler de aynı şekilde meşruiyetlerini grubun yaşamını kolaylaştırmak ve manevi potansiyellerini geliştirmek kabiliyetinden alırlar.⁴⁶

Dini-teolojik açıdan bakıldığında, Kaplan için din, kültürün temel yaratıcı gücüdür. Bu natüralist ve işlevsel din anlayışı içinde “Tanrı inancını”⁴⁷ merkeze alan Kaplan’ın teoloji hakkındaki fikirleri doğaüstü Tanrı anlayışının reddi ile ortaya çıkar. Bu yüzden o, sıklıkla kendisini natüralist olarak addeder; Tanrı’yı insan ve toplumun içinde her daim mevcut olan için bir varlık olarak kabul etmekte, dahası Tanrı’yı insan yaratıcılığının en yüce ideali olarak görmektedir. Kaplan’a göre, Tanrı, bütün doğa dünyasının her tarafında farkına vardığımız bir güçtür ve doğanın her yerinde keşfettiğimiz muhteşem tasarım, uyum, düzen, plan ve amacın gerçekleşmesinden sorumludur.⁴⁸ Bu düşüncelerden hareketle Kaplan, kendini insanoğluna adayan, tarihe yön veren ve insanların uyması için yasalar koyan hizmetkâr bir Tanrı’yı kabul etmez.⁴⁹ Kaplan düşüncesinde “Tanrı-toplum” ilişkisi doğaüstü bir bağlam içerisinde değil; hayatın içinde karşılıklı olarak gerçekleşen ortak bilincin içinde değerlendirilmelidir. Buna binaen, Yahudi toplumu Kaplan için en yüce değerdir. Toplumun manevi gücü, birey olarak bir Yahudi için kaygıları aşmak ve kendisini nihai bir hedefe bağlamak için Yahudilere özgün bir şahsiyet sağlamıştır. Kaplan için, Yahudi toplumunun yarattığı “değerlerinden” kasıt aslında toplumun “kutsallarıdır. Bu durumda, İnsanlar tarafında oluşturulan bu en nihai değer, Tanrı olarak adlandırılır.⁵⁰ Zira Tanrı kavramı Yahudi dininin dinamik veya gelişen karakterinin su götürmez kanıtıdır.⁵¹

IV. Kutsal (Sancta) Kavramı

Kaplan’ın Durkheim’in düşüncelerinden ilham alarak üzerinde durduğu bir diğer konu kutsal kavramıdır. Kaplan, kutsal kavramı konusunda bazı hususlarda Durkheim’i takip ederken, bazı hususlarda da ondan farklı bir şekilde düşünür. İlk olarak, Durkheim’in kullandığı “sacred” kelimesine karşın Kaplan İngilizce’ye kutsal anlamıyla geçen Latince kökenli “sancta” kelimesini kullanır.⁵² Durkheim için, her dinin özünde kutsal bulunur. O’na göre bir bakıma din, zaman içinde tüm toplumlarda belli nesnelere, insanlara ve fikirlere bir kutsal statü verme gerçeğine dayanır. Kutsal alanı oluşturan bu nesnelere, din ilgili inanç ve ritüel sistemleri aracılığıyla işler. Bu durumda Durkheim kutsala dinin bile üstünde olan özel bir yer verir. Tanım problemine rağmen, her zaman kutsal (sacred) kavramının geçerliliğini kabul etmiş görünür. O, ritüeli kutsal şeylerle ilgili olan dinin eylem unsuru olarak anlar. Ayrıca Durkheim “kutsal”ı soyutlanmış bir

⁴⁶ Kaplan, *Reconstruction*, 320.

⁴⁷ Gershon Greenberg, *Modern Jewish Thinkers*, Academic Studies Press, Brighton 2011, 470

⁴⁸ Kaplan’ın teolojik bağlamda Tanrı anlayışı bu makalenin alanını aştığı için bu hususta daha fazla bilgi için Kaplan’ın en kapsamlı ve etkili teoloji eserine bkz Kaplan, *The Meaning of God In Modern Jewish Religion*, Wayne State University Press, Detroit 1994.

⁴⁹ Scult, “Kaplan and His God: An Ambivalent Relationship”, *The Radical American Judaism of Mordecai M. Kaplan*, Indiana University Press, 2013, 110.

⁵⁰ Raphael, s.141.

⁵¹ Kaplan, “The Evolution of the Idea of God in Jewish Religion”, *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 57, The Seventy-Fifth Anniversary Volume of the Jewish Quarterly Review, 1967, 332-346.

⁵² *Mirable English Dictionary*, Mira Publishing Universty College London, İstanbul 2008, 719.

kavram olarak görmez, onu genelde zıddıyla yani din dışı anlamına gelen “profane” ile birlikte kullanır.⁵³ O’na göre;

“İster basit isterse karmaşık olsun bütün bilinen dinler, ortak bir özellik gösterirler: Bu dinler insanların iki sınıf -birbirine zıt iki cins- halinde tasavvur ettikleri gerçek ya da hayali şeylerin bir tasnifini ön gerçek olarak kabul ederler. Bu iki cins, yaygın bir şekilde iki farklı terimle isimlendirilirler. Kutsal (sacred) ve din dışı (profane) terimleri birbirine zıt bu iki cinsi, oldukça iyi bir şekilde ifade ederler. Dünya bu şekilde iki alana; biri kutsal olan her şeyi, diğeri din dışı olan her şeyi içeren iki alana bölünür. İşte dini düşüncenin, ayırt edici özelliği budur, Bu hem inançları, mitleri, dogmaları ve efsaneleri, kutsal şeylerin doğasını, onlara atfedilen faziletleri ve güçleri, tarihlerini ve din dışı şeylerle olduğu kadar kendi içlerinde birbirleriyle olan ilişkilerini ifade eden zihni tasavvurlar hem de bu tasavvurlardan oluşan bir sistemdir.⁵⁴

Durkheim’in “kutsal” anlayışında bir diğer husus insanların kabul edip benimsedikleri her şeyin kutsalın kapsamına girebildiğine işaret etmesidir. Başka bir ifade ile kutsal şeyler, tanrılar ya da ruhlar diye isimlendirilen kişisel varlıklardan ibaret değildir. O halde Durkheim için, bir kaya, bir ağaç, bir su kaynağı, küçük bir taş, bir ağaç parçası, bir ev hasılı her hangi bir şey kutsal olabilir. Onun için, bir ayın, kutsallığa sahip olabilir; gerçekte ise, belli bir dereceye kadar da olsa kutsallık içermeyen hiçbir ayın yoktur.⁵⁵

Kaplan’a göre ise, “muhakeme etme, akıl yürütme kolektif dinde çok küçük bir rol oynar; duygu ve arzu dinin tamamına inhisar eder. Her kolektif ya da müşterek dinde Tanrı-fikri bir öneriye entelektüel bir kabul olarak çalışmaz; ancak grubun çevresi ve yaşamı içinde belli unsurların doğal kabulü olarak işlev görür. Böyle doğuştan gelen kabul “kutsal” sıfatıyla ifade edilir.”⁵⁶ Durkheim’e benzer şekilde, Kaplan “kutsal” kavramını özellikle grup dinlerinde ortaya çıkan “yüce değer” ifadesi ile anlatır. Kaplan’a göre grup dinleri farklı gruplara ait olmalarından dolayı çoğunlukla birbirinden farklıdır; bu yüzden her bir grup dini farklı “sancta” (kutsal) ilkeler dizisine işaret eder. Buradan hareketle Kaplan’ın anlayışında, her dinin kutsal olduğuna inanılan nesnelere, kişilere, yer ve olayları vardır ya da her din müntesiplerinin kolektif bilinci yüce bir değere sahiptir.⁵⁷ Kaplan, bu gerçeğin eski dinlerle uğraşıldığında kayda değer bir derecede fark edilebileceğini belirtir: Bu dinlerin her birinin sahip olduğu kendi kutsal ağaçları, suları, taşları ve dağları vardır. Bu noktada, büyük dinlerle ilgilendiğinde farklı bir durumla karşılaşma ihtimalinin olabileceğini ileri sürse de Kaplan’a göre bir zaman dilimi veya anın ciddi, dikkatli ve titiz incelemesinin büyük dinlerle ilgili olarak de aynı gerçeği ortaya çıkarır: “Yahudi dininin başlangıcı ve esası, Kenanlı kutsal ile İsraililerin vahşi çölden getirdikleri kutsal arasında; boğa heykeli ile Yahve’nin sandığı arasında; yerel kutsal tapınak ile Kudüs’teki kutsal tapınak arasındaki çekişme tarafından belirlenir. İsraili kutsal iddialarının devam ettiği süreç içerisinde orada büyük manevi kavramlar ve ona evrensel anlam kazandıran ahlaki idealler ortaya çıkar.” Kaplan, bu bağlamda söz konusu iddiasını somutlaştırmak için iki delil ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi Sâmirîler ile ilgilidir. Kaplan, Sâmirîlerin, Gerizim Dağında⁵⁸ kendi kutsal mabetlerinde ısrarcı olmalarının, onlara Yahudilikten farklı bir din oluşturmaları amacıyla taraftar sağlamada güçlü bir etken olduğunu belirtir. Kaplan’ın ileri sürdüğü diğer delil Hıristiyanlığın ilk oluşum devresi ile ilgilidir.

⁵³ Pickering, *Durkheim’s Sociology*, 115-117; Sue Stedman Jones, “The Concept Of Belief”, 53.

⁵⁴ Durkheim, *The Elementary*, 34.

⁵⁵ Durkheim, *The Elementary*, 35.

⁵⁶ Kaplan, *Reconstruction*, 317.

⁵⁷ Kaplan, *Reconstruction*, 319.

⁵⁸ Nablus’un güneyinde yer alan ve bugün Cebelüssümerâ denilen Gerizim dağı da Sâmirîler’ce kutsal kabul edilmektedir. Tevrat’ta Hz. Mûsâ kavmine arz-ı mev’ûd’a girdiklerinde bereketi Gerizim dağına, lâneti Ebal dağına koymalarını vasiyet etmiş (Tesniye, 11/26-29), Yeşu da bunu yerine getirmiştir (Yeşu, 8/3335). Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Yûsuf ve Benyamın sıbtları, yine Mûsâ’nın tâlimatı doğrultusunda bu dağa yerleşmişlerdir (Tesniye, 27/11-12). Büyük İskender döneminde veya daha önce Sâmirîler, Kudüs’teki Süleyman Mâbedi’ne nazîre olmak üzere Gerizim dağı üzerine bir mâbed inşa etmişler, bu mâbed Sâmirîler’in hem millî hem de dinî merkezi olmuştur. Hz. İsa ile Sâmirîye’de karşılaşan kadının, “Atalarımız bu dağda tapındılar ve siz, tapınılması gereken yer Yerusâlim’dedir, dersiniz” (Yuhanna, 4/20) şeklindeki sözü de bunu teyit etmektedir. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Dağ” Mad., DİA, 1993, c. 8, 401.

O'na göre, Hıristiyanlık, İsa'nın birtakım Yahudi kutsalları için, adam ve taraftar toplayıp temelini attığı Yahudilikten ayrılan bir din olmuştur. Bilindiği gibi ilk Hıristiyanlar, Yahudi ayinlerine uymuş, tüm inançları kabul etmiş ve Yahudi dininin tüm kutsallarını saygıyla kabul etmişlerdir. Kaplan'a göre ilk olarak Yedinci Kutsal Gün yerine kendi gününü ilan etmek kiliseye yol gösteren doğru bir insiyaktı. Çünkü eğer kilise aynı günü takip etseydi, Hıristiyanlık dini Yahudilikten yeterli düzeyde ayrılmazdı.⁵⁹

Kaplan'a göre dinlerin kendi sancta yani sahip oldukları "kutsal" bakımında açık ve kesin farklılıklar olmasına rağmen, dinlerin sosyal ilişkiler ve evrensel gerçek ve idealler alanında önemli ölçüde örtüşmeler ve ortak yönlerin olması muhakkaktır. İnsanları, genellikle tüm dinlerin temelde bir olduğu inancına yanlış bir şekilde yönlendiren durum da budur. İnsanları birçok dine sahip olmasının sebebi o dinlerin bağlıların aşırı körlüğü ve bu gerçeği kabul etmedeki önyargıdır. Bu durumda, Kaplan'ın ifadesiyle, Tanrı'yu tefekkür eden kişi hayat şaşkınlığında bir tür sarhoş sevinci ve sürprizini yaşayabilir. Tanrı-fikri onunla tamamen bir zihinsel durum olarak kalabilir, açığa vurmak zorunda değildir. Ancak Tanrı fikri kolektif tecrübenin sonucu olduğunda ise, açığa vurmaktan kendini kurtaramaz.⁶⁰

Kaplan, "kutsal" algısının "Tanrı" fikrinden ve din fenomeninden daha önce ortaya çıktığını belirtir. Tanrı ve tanrılık düşüncesi" kutsal" algısıyla karşılıklı bir oluşum içinde ortaya çıkar. Kaplan'a göre, ilk ortaya çıkışında genel olarak somut varlığı kapsayan kutsal algısı, zamanla insanın zihin ve düşünme yeteneği geliştikçe soyut düşünce ve kavramları da dâhil etmeye başlar. Kutsal algıda adeta soyuttan somuta bir hareket ve oluş gerçekleşmektedir.⁶¹ Durkheim'in dediği gibi kutsal nesnelere dairesi, hiçbir zaman sabitlenemez; onun alanı, bir dinden bir başkasına sonsuz derecede değişiklik gösterir. Örneğin Budizm'i bir din yapan şey, tanrıların yokluğunda, kutsal şeylerin varlığını ve kutsallardan kaynaklanan pratikleri kabul etmiş olmasıdır.⁶² Dolayısıyla kutsal varlıklar alanı sürekli bir değişim ve gelişim göstermektedir. Kaplan, insanın algısındaki bu gelişmeyi kısaca şu şekilde ifade eder:

"Tanrı fikrinin oluşturabilmesinden çok önce, insanoğlu çevresinde elementlerin, canlı ve cansız nesnelere, belli yerlerin, ihtiyacını karşılamak için yardımına muhtaç olduğu belli kişilerin var olduğunun farkındaydı. İnsanoğlu onlara güç attetti ve elde etmek istediği neticelerle doğuştan gelen içsel ve gerçek bağlantıya sahip olmadığı için, büyü diyebileceğimiz eylem ve formüllere başvurarak gücü kendi lehine yönlendirebileceğine inanıyordu. İnsan öz-bilinç ile yetiştikçe, aynı zamanda ait olduğu klan ve kabilenin bilincini de daha fazla geliştirdi. Bu durum da başvurduğu büyü uygulamalarının grubun diğer üyeleri tarafından paylaşılması gibi bir farkındalığa yol açtı. Sonradan idrak etti ki insanın çevresindeki belli unsurlara genel bağımlılığı onun grubuna olan bağımlılığıydı. Bunun sonucu olarak grubun yaşamı ve çevresindeki vazgeçilmez unsurlar daha fazla önem kazandı. Çünkü kişi onları gözlemleyerek ve onlara doğru "kutsal" duygusuyla yaklaşarak tanımaya çalıştı. Bununla birlikte tanrılık fikri ortaya çıkmaya başlar, psikolojik olarak, tanrılık fikri kutsallık fikrinin zeminini oluşturur. Kutsal bir varlık ilahi bir varlıkla eşanlamlıdır. İnsan daha da geliştikçe, sadece görülebilir ve resmedebilir nesne, olay ve kişileri değil, aynı zamanda gelenekleri, kanunları, sosyal ilişkileri, sosyal hakikat ve idealleri de kutsallık alanına dâhil ederek bu alanı genişletti.⁶³

Kaplan, kutsal konusunda Durkheim için kutsalın zıttı olan "profane" yani din dışı olan şeyi görmezden gelir. Ancak Durkheim gibi ısrarla vurgulamasa da Kaplan için de kutsal olarak görülen bir varlığın ilahi bir varlık olarak kabul edilmesi için dışarıya tezahür eden somut bir varlık olması gerekir. Çünkü Durkheim'in işaret ettiği gibi ortak bir duygu, ancak maddi bir nesne üzerine

⁵⁹ Kaplan, *Reconstruction*, 319.

⁶⁰ Kaplan, *Reconstruction*, 320.

⁶¹ Kaplan, *Reconstruction*, 318.

⁶² Durkheim, *The Elementary*, 35.

⁶³ Kaplan, *Reconstruction*, 318

sabitletiğinde kendi kendisinin şuurunda olabilir.⁶⁴ Kaplan'a göre, kutsallık anlamında ifade bulan bu doğal insan özelliği, doğaüstü bir fenomen olarak geleneksel din kavramından daha önce ortaya çıkmıştır ve bir hayat yorumlama metodu olan doğaüstücülük ortadan kaybolduktan sonraları bile fonksiyonel olmaya devam edecektir. Bu bağlamda Kaplan için, bugünkü kelime dağarcığındaki "kutsal" ve "kutsallık" terimlerinin dar ve kıt anlamından sonuç çıkarmak bir hatadır.⁶⁵ Çünkü insan aklı bu kelimelerin kast ettiği karşılığın ya da mananın türü alışkanlığından vazgeçmiş bir şekilde gelişiyor. Bu noktada Kaplan'a göre psikolojik olarak "değer" (worth) ve "önem" (significance) terimleri, kutsallık ile aynı tepkiyi ifade eder." Kelimelerin seçimi zamana göre değişebilir; her şeyde olduğu gibi kelimelerde de moda vardır. Günümüzde insanlar, yüksek değer sahibi olarak düşündükleri, insan hayatı için vazgeçilmez nesnelere ve kişilerden bahsetmeyi tercih ederler. Ancak herkesin hayatında ne kadar sıradan olursa olsun olan belli şeyler, kişiler ve düşünceler hakkında hissettiklerini layıkıyla ifade edebilen tek kelimenin kutsal (holy) kelimesi olduğu anlar vardır."⁶⁶

V. Kolektif Bilinç (Collective Consciousness)

Kaplan'ın Durkheim'in kolektif bilinç yorumundan faydalandığını söylemek için birçok gösterge vardır. Durkheim düşüncesinde kolektif bilinç bir toplumsal güç olarak kabul edilir ve bireysel güçlerin toplumsal bir yekünü anlamına gelir. Durkheim için, bir kolektif bilinç şekli olarak dini güçlerin gerçekliği toplumsal hayatın gerçek deneyimi içinde bulunabilir.⁶⁷ Durkheim'e göre dini inançlar ve uygulamalar, daima bireysel bilinç içinde ortaya çıkan ve gelişen duyguların sonucu olarak bize sunulur; ancak ifade edilmiş biçimleri dışsal olduğu için, sosyal formlar şeklinde varlık gösterirler.⁶⁸ Bu bakımdan dinin gerçek fonksiyonu, insanları eyleme sevk etmek ve yaşamak için onlara yardım etmektir. Dolayısıyla Durkheim'e göre, kendi Tanrısıyla birlikte olan inanan, yalnızca inanmayanının göremediği bir takım hakikatleri gören bir adam değildir; o daha güçlü olan bir adamdır. Kendisinde, varlığın zorluklarına tahammül edecek ve onların üstesinden gelecek daha çok güç hisseder.⁶⁹

Her şeyden önce, ilk kez *The Theology of Jewish Seminary'de* öğretmenlik yaptığı yıllarda ifade ettiği işlevsellik (funtionalism) ve kolektif bilinç (collective consciousness) prensipleri Kaplan'ın düşünce dünyasının temel kavramlarıdır. Bu iki prensibin aynı zamanda onun Yahudi hayatına yaklaşımının köşe taşları olduğu ileri sürülebilir. Çünkü bu iki kavram zamanın şartlarında Yahudilerin sorunlarına çözüm getirmek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkar. Nitekim Kaplan'ın yaşadığı zamanda, Amerika'da Yahudilik inancının koyu ve sert ilkeleri ile Amerikan modern ve seküler hayatı arasında sıkışıp kalan Yahudi toplumunun dini ihtiyaçlarını dikkate alarak Yahudiliğin bir din olarak bu ihtiyacı karşılama işlevini yerine getirmesi gerektiğini ısrarla vurgular. Çünkü Yahudiler adeta iki kültür ve iki medeniyet arasında kriz içindeydiler ve bazen her ikisinden de uzaklaşıyorlardı.⁷⁰

Bireysel dini tecrübe Kaplan düşüncesinde önemli bir yere sahiptir ve o, hiçbir zaman dindeki bireysel tecrübenin önceliğinden şüphelenmemiştir. Ancak bireysel dini tecrübe bir grubun parçası olarak yaşanmadıkça varlığını devam ettiremez.⁷¹ Bu yüzden, kolektif bilinç kavramı Kaplan'ın toplum düşüncesinin temelidir. Kolektif bilinç anlayışının temel taşları din-inanç-Tanrı-kutsal-toplum beşlisidir. Herhangi bir grubun üyelerini bir arada tutan inançlar ve değerler o grubun kolektif bilincini oluşturur. Kaplan'a göre, insanların seçim yapmak zorunda kaldıkları herhangi bir durumda mevcut olan ihtimaller silsilesini belirlemek için kolektif bilinç erkek-kadınlar aracılığıyla ve onların içinde işlemektedir. Kolektif bilincin tamamen kendine ait bir gücü vardır. Örneğin,

⁶⁴ Durkheim, *The Elementary*, 238.

⁶⁵ Kaplan, *Reconstruction*, 318.

⁶⁶ Kaplan, *Reconstruction* 318.

⁶⁷ Fieals, "Religion", XLİ

⁶⁸ Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, trans. W. D. Halls, The Free Press, New York, 1982,

⁶⁹ Durkheim, *The Elementary*, 419.

⁷⁰ Scult, *Judaism Faces*, 141-142.

⁷¹ Scult, *Judaism Faces*, 144.

sıradan ya da basit sosyal gelenekler kolektif bilincin başlıca ifade şekilleridirler.⁷² Kolektif bilincin önemli unsurlarından olan inanç ve ibadet aktiviteleri, Durkheim'in belirttiği gibi, toplum eylemlerine ve tutumlarına katılmada daha fazla motive edicidir ve kişinin kendisini toplumun kolektif bilinci içinde aktif olmasına yol açar. Durkheim'e göre kolektif bilinç toplumun içinden doğar ve toplumun bir parçasıdır; aynı zamanda topluma da canlılık katar. Bu anlamda toplum hiçbir zaman insanların çoğunlukla tasarlamak istedikleri gibi akla aykırı, mantıksız, tutarsız ve değişebilen bir varlık değildir. Aksine, toplumun enerji kaynağı olan kolektif bilinç, ruhsal hayatın en yüksek biçimidir. Çünkü o, Durkheim'in ifadesiyle bilincin bilincidir. Zira bireysel ve yerel ihtimallerin dışında ve üstünde olmakla kolektif bilinç, eşyayı daimi ve temel yönleriyle görür.⁷³

Kaplan kolektif bilinci bazen kolektif akıl olarak da adlandırır ve bazen kolektif aklın bireysel akıl kadar gerçek olduğunu ileri sürer. O'na göre kolektif akıl kavramı bireysel akla benzer ve paralel bir şekilde algılandığında daha anlaşılabilir olur. Filozoflar başka akılların varlığını tartışsalar da, sıradan insan, onların gerçekliğinden şüphe etmek için hiçbir sebep hissetmemektedir. Ancak Kaplan için, aklın kendisi değil sadece aklın işleyişi gözlenebilir: Biz beyni gözlemleyebiliriz fakat beyin ve akıl aynı değildir. Gözlemlenemez olsa bile bireysel akıl gerçektir. Aynı şekilde, Kaplana göre kolektif akıl metafizik bir varlık değildir; birçok bireysel zihnin kolektif işleyişi tarafından yaratılır ve bunlar gibi gözlemlenemez olsa da gerçektir.⁷⁴

Kaplan, bireysel aklın, kolektif akla da atfedilebilecek belirli niteliklere sahip olduğuna inanır. Örneğin, Yahudi halkının durumunda çok iyi görüldüğü üzere kolektif aklın hafızası vardır. O'na göre bireysel akıl, aynı zamanda, hayal gücüne ve intibak yeteneğine sahip olan varlık olarak tanımlanabilir. Tarih boyunca Yahudi halkının sergilediği bu yetenekleri fark eden Kaplan için önemli bir otorite olan Durkheim'e göre kolektif bilinç, söz konusu toplumun temel organizasyonuna bağlı olarak farklı işlevler görür. İlkel adlandırdığımız toplumlarda kolektif bilinç, bireysel bilincinin hemen hemen tamamını içerir. Sosyal zorunluluklar yaşamın tamamına hükmeder ve çok nadiren bireyler gerçekten kendilerini birbirlerinden ayırırlar. Bireyler arasında daha büyük bir işbölümü ve daha sert ayrışmanın olduğu daha gelişmiş toplumlarda ise, kolektif bilinç, bireysel bilincinin daha az bir kısmını kuşatmaktadır. Elbette, daha fazla ilerlemiş bir toplumda, bir bireyin sosyal yükümlülükleri değiştirmek için seçebileceği ya da tercih edebileceği daha fazla imkân ve koşullar vardır. Hem Durkheim hem de Kaplan için, modern hayatın önemli kaygılarından biri tutarlılık ve birlik problemidir. Her iki düşünürü göre toplum daha çok karmaşık hale geldikçe ve daha fazla farklılaştıkça, birey daha çok özgürleşir ve toplum mutabakatı zayıflar. Sosyal değerler bireysel olmaktan ziyade toplumun müşterek ürünü olduğu için, toplumsal grubun işleyişi aynı zamanda ahlaki hayatın da kilit noktasıdır. Aslında, dil de benzer bir örnek sunar. Konuşma bireysel olsa da, dünyaya bakış şeklimizi önemli ölçüde dil yapılandırır. Dolayısıyla, davranış bireysel bir mesele olmakla birlikte, aynı zamanda sosyal bir meseledir. Yani, büyük ölçüde, davranış insanların sosyal hayvanlar olduğu ve sosyal değerlerin toplumsal koşullar içinde ortaya çıkıp canlandığı gerçeğiyle oluşturulmuştur.⁷⁵

Kaplan'a göre, bir dinin kimliği o dindeki belli somut gerçeklere dayanır. Bunlar bir toplumun geleneğinde olan karakterize edilmiş hatıralarıyla, umutlarıyla, istekleriyle ve ayin uygulamalarının idaresiyle toplumu tanımlar. Bu somut gerçekler; olayları, kahramanları, önemli tarihleri ve yerleri, kutsal metinler gibi öğeleri içerir. Bu noktadan hareketle Kaplan için, toplumların yaşam ve düşünce şekillerindeki değişikliklere rağmen, bu somut gerçekler bir dinin kimliğini oluşturur ve nesiller boyu devam etmesini sağlar. Onların önemi, geleneklerinde rol oynamaya devam ettikleri toplumlar tarafından hissedilir. Böylece o insanlarda bir grup bilinci ve kişisel farkındalık oluşur.⁷⁶ Bu bağlamda, Kaplan'a göre din yukarıda zikredilen değerlerle ilgilidir ve bu yüzden esasen kolektif bilinçle ilişkilidir. Bizatihi dinin kendisi bireyin ahlakıyla ve mükemmelliğiyle ilgilenir.

⁷² Scult, *Judaism Faces*, 149.

⁷³ Durkheim, *The Elementary*, 445.

⁷⁴ Scult, *Judaism Faces*, 149-150.

⁷⁵ Scult, *Judaism Faces*, 150.

⁷⁶ Kaplan, *Questions Jews Ask*, 428

Kaçınılmaz olarak, sosyal grup, dini inançların ve alışkanlıkların doğasını belirlemede büyük bir etki ortaya koyacaktır. Çoğu ilim ve fikir adamı, dinin özünü bireyin aklı içinde konumlandırırsa da, bu husus Kaplan için geçerli değildir. Kaplan'a göre, sıra dışı veya karizmatik bir bireyin durumu için bile, toplumsal unsur her şeyden önemlidir.⁷⁷ Bu durumda din kolektif bilinç sayesinde sosyal bir fenomen haline gelir. Kaplan bu hususu şöyle açıklar:

“Sosyal bir fenomen olarak din bütün sosyal gruplarda var olan canlı bir enerji biçimidir. ...Bir toplumdaki bahsederken, bir türü tarif eden bir tabiri zikrettiğimizde yaptığımız gibi, bazı ortak özelliklere sahip bir grup insanı kastetmeyiz, fakat farklı bireylerin birbiri üzerindeki eylem ve reaksiyonu sonucu ortaya çıkan gerçek ve belirli bir enerjiyi ifade ederiz. Sosyal hayat sadece mecazi bir ifade değildir ve herhangi bir özgün organizmandan daha az gerçek olmayan bir yaşam biçimini ifade eder. Sosyal hayat diye adlandırdığımız bu yaşam enerjisi kendisini çeşitli kurumlarla, sosyal alışkanlıklarla, geleneklerle, modellerle, inançlarla ve değerlerle belli eder.”⁷⁸

Gerçekte de Mel Scult'ın da belirttiği gibi bu pasajı okuduğumuzda Kaplan'ın bir sosyolog olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.⁷⁹ Kaplan da Durkheim gibi dinin toplumsal hayat içindeki bir güç ya da enerji özelliğinden söz eder. Bir bakıma Kaplan için, hem dinin hem de toplumun amacı toplumun içinde yaşayan bu gücü ya da enerjiyi ayakta tutmaktır.

Kaplan'a göre, bir kavram olarak din tanımı toplum ve toplumun ortaya koyduğu kolektif bilinç kavramıyla yapıldığında gerçek bir tanım yapılabilir. Çünkü kolektif bilinç ve din arasındaki ilişki de karşılıklıdır, yani biri diğerini etkiler ve biçimlendirir. Kaplan için, toplumda paylaşılan bütün inanç ve değerler dini alandaki önemli meseleler ile ilgili değildir. O'na göre, din öncelikle manevi ve ahlaki nitelikteki sorumluluk ve yükümlülükleri dile getirir. O halde Kaplan, dini insan doğasının temel ve en üst düzeyde ilişkilerini meydana getiren kolektif bilincin bir parçası olarak tanımlar: “Din, bir sosyal grubun içindeki her bireyi, en yüksek derecede mükemmelliğe ulaşacak şekilde geliştiren amaç birliğidir.”⁸⁰ Bu tanım hem organize olmuş hem de olmamış durumlarda dine uygulanabilir. Scult'un ifade ettiği gibi;

“Bir kişinin gerçek dini ile varsayılan sözde dini arasındaki ayırım akılda oluşmalıdır. Belirgin biçimde aşikâr olmasa da bu ayırım eski bir şeydir. Kararlarımızı yönlendiren gerçek grup değerleri (para, güç, statü, zevk arayışı) gerçek dinimizi oluşturur. Tanrımız tam da bu değerlerden yola çıkılarak yaratılmaktadır. Aynı zamanda bağlı olduğumuz dinin bir parçası olan yardımseverlik, fedakârlık, dürüstlük ve maneviyat gibi grup değerlerinin varlığı ileri sürülebilir fakat bunlar eylem ve düşüncelerimizde bizi gerçekten yönlendirmez. Bireysel mükemmellik ve toplumsal işbirliği değerleri gerçek ve sözde dinin bir parçası olduğu zaman din en yüksek mertebeye ulaşmış olur. Bu değerler dizisi yaratığımız tanrılardır. Aynı zamanda, kendisine bağlı olduğumuz, ancak eylem veya düşünüşümüzde bizi yönlendirmeyen tam teşkilatlı yani organize olmuş dinin bir parçası olan yardımseverlik, fedakârlık, dürüstlük ve maneviyat gibi grup değerlerini ileri sürebiliriz. Kişisel tekâmül ve sosyal dayanışma değerleri gerçek ve varsayılan sözde dinin bir parçası haline geldiğinde din en üstün şeklini alır.”⁸¹

Kaplan, organize olmuş örgütlü bir dini grubun kolektif bilincini yansıtmaması halinde bir krizle karşı karşıya kalacağını ileri sürer. Ona göre bunu bir ayırımla ifade etmek gerekirse, grubun gerçek dini sözde din ile hiç uymaz, bunlar birbirlerine yakışmazlar. Ayrıca grubun bir grup olarak işlevini yitirmesi mümkündür. Bunun sonucu olarak kolektif bilinç zayıflar. O halde her hangi bir dinin kaderi, üyelerin grup hayatı niteliğine sıkı bir şekilde bağlıdır.⁸² İşte tam da bu noktada, Kaplan'a göre bir dini, grup yaşamının bir fonksiyonu olarak gördüğümüzde ve onu grubun

⁷⁷ Scult, *Judaism Faces*, 150.

⁷⁸ Kaplan, *Communings of the Spirit*, 59.

⁷⁹ Scult, “Kaplan and Ralph Waldo Emerson: A Theology of the Individual”, *Jewish Social Studies*, Vol. 12 No. 2, Mordecai Kaplan's “Judaism as a Civilization”: Legacy of an American Idea (Winter, 2006) , 104.

⁸⁰ Kaplan, *Communings of the Spirit*, 59.

⁸¹ Scult, *Judaism Faces*, 151.

⁸² Scult, *Judaism Faces*, 151.

kolektif kişiliğinin bir ifadesi olarak kabul ettiğimizde, dinin hüviyetini kaybetmeden değişebileceğini ve gelişebileceğini biliyoruz. Bu bakımdan Kaplan için, kolektif kişilikler ferdi kişiliklere benzer. Her biri, ferdi olarak yarın bize yeni tecrübeler getirir ve karakterimiz üzerinde tesir ve nüfuzunu belli ederler. Ancak biz yine aynı kişi olarak kalmaya devam ederiz. Bireyin öz-bilinci, bireyin ne olabileceğine ve başına ne gelebileceğine bakmaksızın, onun yaşam öyküsünün sürekliliğini ve kişiliğinin şekillenmesini sağlar.⁸³ Kısaca, birey için kişisel farkındalık ya da kendini bilme melekesi ne ise toplum içinde kolektif bilinç odur. Kolektif bilinç, topluma kimlik, kişilik ve özgünlük kazandıran toplumsal bir enerjidir.

Kaplan'ın kolektif bilinç analizinin Yahudilik ve Yahudi toplumuna uyarlanabileceği birçok yöntem vardır. Örneğin, Yahudiliğin Tanrı ve ahiret hakkında değişmez bir inanç kalıbı olarak kabul edilmemesi gerektiği gayet açıktır. Kaplan için, herhangi bir inanç kalıbı belli bir noktada kolektif aklın ifadesidir ve koşullar değiştiğinde inançlar da değişime uğrayabilir. Bu bağlamda Kaplan'a göre, eğer Yahudilik bir takım değerlerden oluşuyorsa, bu değerler başka bir yerde kolaylıkla bulunabildiği için Yahudiliğin son derece savunmasız, kırılabilir hatta zayıf bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Örneğin monoteizm sadece Yahudilikle sınırlandırılan bir gerçek değildir. Ancak Yahudiler açısından bakıldığında, Yahudilik, Yahudi insanların yaşam kaynağı olduğundan ve Yahudi değerleri meydana getirdiğinden dolayı, bu yaşam kuvvetini geliştirmek ve korumak için ellerinden geleni yapmayı, Yahudiler üzerine düşen bir yükümlülük haline getirir. Çünkü yaşam kaynağı onun meşruiyetidir, Yahudiliğin varlık sebebidir ve o yaşam kuvvetinin ifade ettiği değerler, birey ve grup olarak Yahudilerin yaşam kalitesinin gelişmesine katkıda buldukları ölçüde değerlendirilir.⁸⁴ Kaplan'a göre, Yahudilik bir dini sistem olarak, Yahudilerin yaşam kaynağı olarak görülüyorsa, bu sistemin varlığını korumanın ve devam ettirmenin yolu grup hayatından geçer. Kaplan'ın işaret ettiği gibi, hayatın içinde "dini" olarak adlandırdığımız fenomenler öncelikle bir sosyal gruba ait kolektif yaşamın ifadesidir. Onun için bir kolektif yaşam, sahip olduğumuz bir dinin öz-bilinci haline geldiğinde, sosyal yaşamın doğal gelişiminde en verimli aşama ortaya çıkar. Dini intibak sorunu bir toplum içinde kendisini inanç, ideal, gelenek ve davranış kalıplarıyla ifade eden psikolojik ve sosyal enerjiyi devam ettirmenin temel unsurudur.⁸⁵ Dolayısıyla Kaplan için kolektif bilinç Yahudi toplumunun en önemli enerji kaynağıdır. Bu enerji kaynağı Yahudi toplumunun özünü oluşturur. Yahudi toplumunun aralıksız devam eden yaşam enerjisi olarak tanımlanabilen kolektif bilinç birçok şekilde güçlendirilip ayakta tutulmalıdır.⁸⁶

Bu anlayışta olan Kaplan için Yahudi grup yaşamının korunması ve gelişmesi Yahudi toplumunda ortaya çıkan sorunların anahtarı haline gelir. Kaplan, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yazdığı yazılarında hem Ortodoks hem de reformist Yahudilerin Yahudi hayatı koruma mücadelesinde başarısız olduklarını düşünür. Ona göre Yahudi Ortodokslar kendilerini modern düşüncenin temel düşüncesinden ve Amerikan hayatından kopardılar. Doğal entegrasyon süreci Yahudi bilincinin gittikçe daha fazla Amerikalılaşması anlamına geliyordu, bu yüzden Ortodoks konsensüs gittikçe insanların gerçek hislerine ve inandıklarına daha fazla uymamaya başlamıştı. Kaplan, Ortodoks Yahudilik tarafından sunulan cevapların geçmiş dönemin ihtiyaçlarını karşılayabildiğini, ancak mevcut ihtiyaçlara cevap veremediğini belirtir. Diğer taraftan Reformist Yahudiler, Yahudi olarak şahsiyetlerini kaybettikleri noktaya bile entegre olmaya çalıştılar. Kaplan için, onların inançlarının muhtevası onları Yahudi olmayanlardan farklı kılmıyordu ve sadece bir inananlar cemaati olmaktan başka, Yahudi topluma bağlılıkları yoktu. Bu durumda, Yahudilere düşen görev, Yahudi toplumunun kimliğini korumak için Yahudi kolektif bilincini güçlendirmektir. Zira bu bilinç güçlendikçe toplum güç kazanır.⁸⁷

⁸³ Kaplan, *Judaism in Transition*, Bloch Publishing Company, New York, 1936, 297.

⁸⁴ Scult, *Judaism Faces*, 152.

⁸⁵ Kaplan, "What Is Judaism?", 316.

⁸⁶ Scult, *Judaism Faces*, 148.

⁸⁷ Scult, *Judaism Faces*, 152.

VI. SONUÇ

Yeniden Yapılanmacı Hareketi'nin kurucusu Kaplan, Amerika'da yaşayan Yahudi toplumun modernite ile Yahudilik dini arasında sıkışıp kaldıklarını, toplumsal bir krizi içinde olduklarını ileri sürmüştür. Ona göre bu krizi aşmanın yolu demokrasi, eşitlik, hukuk ve insan hakları gibi Amerika'nın modern değerleriyle Yahudi toplumunun benimsediği dini değerleri uzlaştırmaktır. Kaplan yaptığı gözlemlerden şu sonuca varır: Modern zamanlarda artık Yahudiler geleneksel dini inançlarıyla çağdaş hayat tarzına ayak uyduramaz, varlıklarını devam ettiremezler. Bu yüzden, ne geleneksel Yahudiliğin Yahudi inançları ve kimliği ile ilgili görüşleri ve bakış açısı çağdaş zamana, durumlara ve şartlara uymakta ne de geleneksel Yahudiliğin birçok ilkesini yok sayarak aşırılığa giden reformist Yahudi anlayışı Yahudi toplumunu mutlu ve memnun etmektedir. Yeni bir anlayış ile Yahudi toplumunun yaşamış olduğu krize çözüm bulmak amacıyla olan Kaplan'ın öncülük ettiği Yeniden Yapılanmacı hareketi Amerika'nın tarihi ve sosyolojik şartları içinde ortaya çıkmıştır. Şüphesiz Kaplan yeni bir Yahudi mezhebi yaratma heves ve arzusuyla ortaya çıkmamıştır. Onun biricik amacı modernite ile gelenek arasında sıkışıp kalan Amerika Yahudilerinin inanç bağlamında bireysel ve toplumsal sorunlarına çözüm getirmektir. Dolayısıyla, bu hareketin modern Yahudi toplumunun ihtiyaçlarından doğduğunu söylemek mümkündür. Amerika'da yaşayan Yahudi toplumunun problemlerine bir çözüm yol ve yöntem arayışında olan Kaplan Yahudiliği gelişen, evrimleşen bir medeniyet olarak görmektedir. Ona göre, Yahudilik, Yahudilerin kültür değeridir; Yahudi dininin bugüne kadar varlığını devam ettirmesinin sebebi ilahi oluşundan değil, kültürel bir değer oluşundandır.

Hem geleneksel din eğitimi hem de çağdaş Amerika eğitimi alan Kaplan'ın fikir ve düşünce dünyasının şekillenmesinde birçok düşünür, filozof, bilim ve fikir adamı vardır. İşte onlardan birisi de Fransız Yahudi sosyolog Durkheim'dir. Durkheim, özellikle toplum, inanç ve din alanları üzerinde yoğun çalışmalar yapmıştır. O dönemin birçok ilim ve fikir adamında olduğu gibi Kaplan da ondan etkilenmiş ve bazı konular da ilham almıştır. Kaplan Durkheim'den esinlendiği başlıca konular, dinin tanımı, fonksiyonu, Tanrı fikrinin ortaya çıkışı, kutsal kavramı ve dini tecrübe içinde görünümü ve en önemlisi de dinin toplum tarafından benimsenme ve yaşanma biçiminden ortaya çıkan kolektif bilinçtir.

Durkheim'in dinin tanımı, işlevi ve niteliği ile ilgili yeni söylemleri, bilhassa toplumun merkezine dini yerleştiren din anlayışı, Kaplan'ın din anlayışının oluşmasında etkileyici bir unsur olmuştur. Ancak şu hususun altını çizmekte fayda vardır: Durkheim, dinin kökeni ve özünü topluma dayandırırken, Kaplan'ın bu görüşü benimsendiğine dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dini bir toplumsal olgu olarak kabul eden Durkheim'i takip eden Kaplan'a göre de din esasen toplumsal bir fenomendir. Dinin bu özelliğinin altını ısrarla çizen Kaplan'ın amacı, dinin toplumsal işlevini Yahudi toplumuna uygulamaktır. Toplumsal işlevi sayesinde Yahudilik, Yahudi kimliğini güçlendirebilir ve Yahudilerin karakter ve özelliklerini korumada bir güç olarak kullanılabilir. Çünkü din toplumsal bir olgu olarak bireyin inanç, duygu ve düşüncelerine nüfuz edebilir. Din toplumla çok güçlü ve aktif ilişki içindedir. Bu ilişki sayesinde din toplumsal bir olgu haline gelmektedir. Kısacası Kaplan için, dinin Yahudi toplumunun bir ürünü olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Kaplan bu temel görüşe dayanarak Yahudiliği, Yahudi toplumunun uzun bir zaman dilimi içinde oluşturdukları bir medeniyet ve kültür ürünü olarak kabul eder. O, dininin toplumsal tezahürü olarak iki temel olgunun varlığını işaret etmektedir. Birincisi Tanrı, diğeri de kutsaldır.

Kaplan Durkheim'in Tanrı anlayışından esinlenerek, Tanrı'yı dini tecrübenin merkezine yerleştirmektedir. Ancak Tanrı anlayışı konusunda bazı noktalarda Durkheim'den farklı düşünür. Kaplan, Durkheim'in Tanrı ile totem arasında kurduğu ilişkiye dayanarak Tanrı kavramını açıklama yoluna gitmez. Ayrıca Tanrı'yı tamamen toplumla özdeşleştirmeye de karşıdır. Kaplan, bütün toplum üyelerinin aynı duygu ve arzu ile bağlandıkları "kolektif Tanrı fikrinden" söz etmektedir. O, inancın temelini "God-idea" dediği "Tanrı-fikri"ni koyar. Kaplan, Tanrı'nın toplum içindeki konumundan yola çıkarak daha doğru ve gerçekçi Tanrı fikrine ulaşabileceğini ileri

sürmektedir. Bu bağlamda o, doğaüstü Tanrı anlayışını ret etmektedir. O'na göre Tanrı, insan ve toplumun içinde her daim mevcut olan içkin bir varlıktır.

Kaplan, Durkheim gibi her dinin özünde kutsal duygusunun yer aldığını savunur. Hatta “kutsal” algısının Tanrı fikrinden de din olgusundan da önce ortaya çıktığını ileri sürer. O, belli nesnelere ve varlıklara, üstünlük atfetme ve onları adeta dokunmaz kılma eğilimiyle ortaya çıkan kutsalın karşılığı olarak “sancta” kelimesini kullanmaktadır. Her dinin “sanct”ları yani kutsal olduğuna inanılan nesnelere ve varlıkları vardır. Durkheim'den farklı olarak, Kaplan, kutsalı tanımlamak için, kutsalın zıddına yani Durkheim'in “profane” diye adlandırdığı din dışı alana girmez. Kaplan'a göre, kutsalın özünde yer alan unsur, toplumun ortak bilincinde ortaya çıkan “yüce değer” olgusudur. Kutsal, bu olguya dayanır ve kutsal alanı somut ve soyut olgulardan oluşabilir. Yani kutsalın tezahürü farklı pratik, ibadet ve ritüeller şeklinde olabilir.

Kaplan'ın Durkheim'den ilham aldığı en önemli hususlardan biri de Durkheim düşüncesinde bir toplumsal güç olarak kabul edilen kolektif bilinç kavramıdır. Kaplan'a göre sosyal bir fenomen olarak din, bütün sosyal gruplarda var olan canlı bir enerji biçimidir. Kolektif bilinç denilen bu toplumsal enerji Yahudi toplumunun yaşam şeklidir. Yahudi toplumunun gelenek, görenek, adet, ibadet, düğün töreni, cenaze merasimi, yemek alışkanlığı, giyim tarzı vb. gibi hayatın tamamını kapsayan davranış ve tutumlar Yahudi toplumunun kolektif bilincidir. Kaplan, bu noktada son derece pragmatist bir tavır takınarak, Yahudi toplumunun kendine has özellikler ve davranış kalıplarıyla varlığını koruması ve devam ettirmesi için kolektif bilincin güçlü ve aktif tutulmasını gerekli görmektedir. Bu bağlamda Kaplan, Yahudiliği yaşatmayı ve korumayı Yahudi toplumuna; Yahudi toplumunun varlığını devam ettirmesini de Yahudilerin kolektif bilincine ve ortak aklına bağlamaktadır. Ona göre kolektif bilinç toplum için en önemli enerji ise, Yahudi toplumunun amacı, yaşayan bu enerjiyi devam ettirmektir. Çünkü Yahudi toplumunun birlik ve beraberliğini sağlayan, diğer toplumsal gruplardan ayıran en önemli özellik Yahudi toplumunun ortak davranış kalıpları olan kolektif bilincidir. Kısaca kolektif bilinç toplumsal farkındalık hali olarak tanımlanabilir. Kaplan'a göre, Yahudi toplumunun bütün kültürel değerleri Yahudilerin kolektif bilincidir. Yahudiler, sadece bu kültürel değerlerin farkındalığında yani kolektif bilinci canlı ve aktif tutarak modernite karşısında ortaya çıkan kimlik krizine çözüm getirebilirler. Amerikan seküler modern hayat tarzı ile Yahudiliğin koyu ilkeleri arasında Yahudilerin yaşadığı inanç ve kimlik krizi Yahudi toplumunun kolektif bilinci sayesinde Yahudiliğin değerleriyle modernizmin değerlerini uzlaştırmaktan geçer. Nitekim bu Yeniden Yapılanmacı Hareketin ortaya çıkış sebebi olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Fuat, “Çevirmenin Önsözü” Emile Durkheim Dini Hayatın İlkel Biçimleri, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.
- DINER, Hasia R., The Jews of The United States (1654 To 2000), Univesity of California Press, Berkeley 2004.
- DURKHEIM, Emile, The Elementary Forms of Religious Life, translated and with an Introductinon by Karen E. Fields, The Free Pess, New York 1995.
- , The Rules of Sociolocal Method, trans. W. D. Halls, The Free Press, New York, 1982.
- FIEALS, Karen E., “Religion As Eminenty Social Thing,” Translator's Introduction, The Elementary Forms of the Religious Life, New York 1995.
- GOLDSMITH, Emanuel S., “Mordecai M. Kaplan: His Interpretatio of Judaism”, Dynamic Judaism The Essential Writings of Mordecai M. Kaplan, Edit by Emanuel S. Goldsmith and Mel Scult, The Reconstructionist Press, New York 1991.
- GREENBERG, Gershon, Modern Jewish Thinkers, Academic Studies Press, Brighton 2011.
- HARMAN, Ömer Faruk “Dağ” Mad., DİA, 1993, c. 8.

- KAPLAN, Mordecai Menahem, *Judaism As A Civilization Toward A Reconstruction of American-Jewish Life*, Thomas Yoseloff Press, New York 1934.
- , *Judaism in Transition*, Bloch Publishing Company, New York, 1936.
- , *Communings of the Spirit: The Journals of Mordecai M. Kaplan, Vol. I 1913-1934*, edited by Mel Scult, the Reconstructionist Press, Detroit 2001.
- , *Questions Jews Ask*, Reconstructionist Press, New York 1956.
- , *The Future of The American Jew*, Reconstructionist Press, New York 1981.
- , *The Meaning of God In Modern Jewish Religion*, Wayne State University Press, Detroit 1994.
- , *Judaism Without Supernaturalism*, The Reconstructionist Press, New York 1967
- , "What Is Judaism?", *The Menorah Journal*, Volume I Number 5, December New York 1915.
- , "The Evolution of the Idea of God in Jewish Religion", *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 57, The Seventy-Fifth Anniversary Volume of the Jewish Quarterly Review, 1967.
- KUTSAL KİTAP, *Yeni Yaşam Yayınları*, İstanbul 2001.
- LIBOWITZ, Richard, *Mordecai M. Kaplan and The Development of Reconstructionism*, The Edwin Mellen Press, New York 1983.
- MILLER, W.Watts, "Durkheim, Kant, The Immortal Soul And God", *On Durkheim's Elementary Forms Of Religious Life*, Edited by N.J.Allen, W.S.F.Pickering and W.Watts Millers., Routledge, New York 1998.
- MIRABLE English Dictionary, Mira Publishing Universty College London, İstanbul 2008.
- PICKERING, W.S.F., *Durkheim's Sociology of Religion: Themes and Theories*, Cambridge 2009.
- RAPHAEL, Marc Lee, *Judaism in America*, Columbia University Press, New York 2003.
- SCULT, Mel, *Judaism Faces The Twentieth Century: A Biography of Mordecai M. Kaplan*, Wayne University Press, Detroit 1994.
- , "Kaplan and Ralph Waldo Emerson: A Theology of the Individual", *Jewish Social Studies*, Vol. 12 No. 2, Mordecai Kaplan's "Judaism as a Civilization": Legacy of an American İdea Winter, 2006.
- , "Kaplan and His God: An Ambivalent Relationship", *The Radical American Judaism of Mordecai M. Kaplan*, Indiana University Press, 2013
- SELTZER, Rober M., "Kaplan and Jewish Modernity", *The American Judaism of Mordecai M. Kaplan*, Edited by Emanuel S. Goldsmith, Mel Scult, and Robert Seltzer,(New York 1990.
- STEDMAN, Jones Sue, "The Concept Of Belief In The Elementary Forms", *On Durkheim's Elementary Forms Of Religious Life*, Edited by N.J.Allen, W.S.F.Pickering and W.Watts Millers., Routledge, New York 1998.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 287-313, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 28.05.2018 **Kabul Tarihi:** 19.07.2018

GEMİ İNŞA SEKTÖRÜNDE GÜVENCESİZ ÇALIŞANLAR ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA¹

A Sociological Research on Precarious Employees in the Shipbuilding Industry

Süleyman İLHAN²

Mevlüt YILMAZ³

ÖZ

Bu çalışmada, gemi inşa sektöründe güvencesiz şartlarda çalışan kesimlerin anlam dünyaları bütüncül bir bakış açısıyla irdelenmektedir. Çalışmayla, güvencesizliğin yarattığı/dayattığı belirsiz ve riskli durumlar konusunda tersane çalışanlarının kendi bakış açıları ve beklentilerinin tespiti amaçlanmaktadır. Alan araştırmasına dayanan bu çalışma, İstanbul/Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki gemicilik sektöründe, taşeron ve gündelik olarak istihdam edilen 301 tersane çalışanına anket formu uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler yapılan gözlemler ve enformel görüşmelerle desteklenmiştir. Araştırma bulguları bağlamında şu tespitlere ulaşılmıştır: Gemi inşa sektöründe çalışanlar kötü çalışma şartları, düşük ücret, sosyal hakların zayıflatılması vb. boyutları/sonuçlarıyla güvencesizliği derinlikli bir şekilde deneyimlemektedir. Taşeronluk uygulamalarıyla geçiciliği, belirsizliği yoğun yaşayan tersane çalışanlarında iş güvencesizliği algısı artmaktadır. Gemi inşa sektöründe iş kazalarının yaşanmasında güvencesiz çalışma ortamı ve koşulları büyük etkindir. Yaşanan güvencesizlikler çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilemekte ve sosyal yaşam dünyalarını bozarak dayanışma bağlarını zayıflatmaktadır. Tersane çalışanları arasında düşük ücret ve ödemelerdeki belirsizlikler süreklileşmiş borçlu bir yaşamı dayatmaktadır. Çalışanlar arasındaki yaygın güvencesizlik sendikal faaliyetlere yaklaşımı geriletmekte ve çalışanların örgütlenmelerini engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvencesizlik, Güvencesiz Çalışma, Gemi İnşa Sektörü, Tuzla Tersaneler Bölgesi, Taşeronluk Sistemi.

ABSTRACT

In this study are examined with a holistic view the semantic worlds of employees working under precarious conditions. With study is aim to identify of own perspectives and expectations of lumpers on strategies to cope with indefinite and risky situations caused/ imposed by insecurity. This study is based on field research has been done by applying a questionnaire consisting to 301 lumpers who are employed as time- and pieceworkers in shipping jobs in the Tuzla/Istanbul Shipyards. The data obtained have been supported by the observations and informal interviews. Following findings have been achieved within the context of research findings: workers in the shipbuilding sector are experiencing precarity with its all dimensions and results such as poor working conditions, low wages, and weakening of social rights etc. deeply. The perception of job insecurity increases among shipyard workers who live impermanence and uncertainty intensively through subcontracting applications. The precarious working environment and conditions are major factors for the occurrence of labor accidents in the shipbuilding industry. Experienced insecurity has a negative impact on physical and psychological health of employees and undermining the bonds of solidarity by breaking their social lives. Low wages and uncertainty in the payments impose a perpetual living in debt on shipyard workers. Widespread precarity among employees backspaces their attitudes for union activities and prevents them from getting organized.

Keywords: Precarity, Precarious Work, Sector of Shipbuilding, Tuzla Shipyards Zone, System of Subcontractor.

¹ Bu çalışma "Güvencesizliğin Sosyolojisi: Tuzla Tersaneler Bölgesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora tezinden üretilmiştir ve hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

² Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ silhan@firat.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniv., İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ mevlutyilmaz@firat.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz toplumlarında çalışma ilişkilerinin dönüşen yapısından kaynaklanan kötü çalışma şartları, düşük ücret, sosyal haklar ve güvenceden yeterince faydalanamama vb. durumlarla karşılaşan ve güvencesizliği sıkça yaşayan kesimlerin yoğunluğu artmaktadır. Bu durum yeni çalışma yaşamının temel karakteristiğidir. Neo-liberal çalışma ilişkileriyle, hayata tutunabilmek için emeklerinden başka satacak bir şeyleri olmayan, dolayısıyla ücretli çalışmak zorunda bırakılan kesimler, bir yandan işsizlik sorunuyla uğraşırken diğer yandan da iş güvencesizliğinin yarattığı dezavantajlı durumlarla mücadele etmektedirler. Çalışanlar, işsizlik tuzağına düşmeme adına çalışma ilişkilerinin karanlık yüzü olarak nitelendirilebilecek “güvencesiz (precarious) istihdam” uygulamalarına mecbur bırakılmaktadır. Son yıllarda güvencesiz çalışma anlayışı küresel krizlerden de beslenerek daha da derinleşmekte ve her geçen gün daha fazla insanı içine çekmektedir. Dünya genelinde gerek çalışma yaşamının güvencesiz temelde yeniden yapılandırılması gerekse güvencesiz şartlarda çalışanların sayısının artışı, iş yaşamı kaynaklı sorunların yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Ekonomik alanda çalışma dünyasının güvencesiz temelde yapılandırılması gelişmiş ülkelerde daha çok esnek, standart-dışı, atipik, geçici, belirli ya da kısmi süreli istihdam şekilleri vasıtasıyla uygulanırken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yeni çalışma şekilleri ile birlikte daha çok enformel ilişki ağları çerçevesinde yapılandırılan alt işveren uygulamaları üzerinden yürütülmektedir. Gelişmiş ülkelerde standart-dışı istihdam biçimleriyle eğitim seviyesi yüksek kesimler arasında güvencesiz çalışma yaygınlaştırılırken gelişmekte olan ülkelerde enformel sektör/taşeron uygulamaları ve yeni istihdam şekilleriyle birlikte uygulanarak daha çok eğitim seviyesi düşük çalışanlar arasında kronik durumların yaşanmasına kaynaklık etmektedir. Bu bakımdan yeni çalışma ilişkileri bağlamında uygulanan güvencesiz çalışma anlayışının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinde işgücü piyasasının temel karakteristiği olarak çalışma hayatının merkezinde konumlandığı söylenebilir.

Türkiye, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batıya entegre olma adına ‘piyasa ekonomisi’ çerçevesinde bir dizi gelişme kaydetmiş ve kalkınma hamlesi gerçekleştirmiştir. BM, NATO üyelikleri ve AB üyelik süreciyle birlikte ekonomik alanda gerçekleştirilen ortak çalışmalar bu yönde atılmış önemli adımlardır. Yine, neo-liberal politikaların iz düşümlerinin 2000’li yıllara girmeden gözlemlenmeye başlaması Türkiye açısından önemlidir. Özellikle 2000’de çıkarılan yeni bir iş yasası çerçevesinde uygulanan politikalar istihdam ve işgücü piyasasında yaşanacak gelişmelerin temel izleği olarak okunabilir. Esnekleşme, standartsızlaşma uygulamaları 2012 yılında çıkarılan “Ulusal İstihdam Stratejisi”, 2012-2023 yılları arasında devlet olarak benimsenen sosyo-ekonomik-politik vizyonun önemli bir özetidir ve gelecekte çalışma dünyası ve toplumsal hayat açısından bizleri nelerin beklediği hakkında öngöründe bulunabilme imkânı vermektedir.

Türkiye’de istihdam ve işgücü alanlarında yaşanan dönüşümler farklı sektörler üzerinden okunabilir. Bu çalışmada Türkiye Gemi İnşa Sanayi ve Tersanecilik sektörü çerçevesinden hareketle çalışan kesimler arasında güvencesizliğin yarattığı anlam dünyaları analiz edilerek toplumsal görünümleri betimlenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda Tuzla Tersaneler Bölgesi gerek jeo-politik konumu gerek işgücü ve istihdam yapısı gerekse de yaşanmakta olan trajediler bakımından benzersiz bir araştırma laboratuvarı niteliğine sahiptir. Türkiye gemi inşa ve tersanecilik alanında köklü bir geleneğe sahiptir. Ülke sınırlarının büyük bir bölümü denizlerle çevrili olması hasebiyle denizcilik alanında söz sahibi olma zorunluluğu içerisinde. Önceleri daha çok askeri amaçlar çerçevesinde şekillenen gemi inşa sektöründe çalışanlar büyük oranda devlete bağlı hareket etmekteydi. Günümüzde askeri olduğu kadar ülke ekonomisinde kalkınmanın önemli bir kolu olarak görülen özel teşebbüs tersanecilik faaliyetleri, özellikle yarattığı katma değer açısından büyük önem arz etmektedir.

İstihdam açısından oluşturduğu imkânlar dolayısıyla gerek çalışanlar gerek yatırımcılar gerekse de devlet nezdinde itibar gören Tuzla Tersaneler Bölgesi çalışma ve toplumsal yaşam açısından da ortaya çıkan dönüşümlerin somut bir şekilde gözlemlenebildiği nadir alanlardan

biridir. Tuzla ilçesi sakinleri için güne dok sesleri eşliğinde merhaba demek gündelik bir rutindir. Civar mahallelerin kalbi tersaneler mevkiinde atmakta ve gemi inşa sanayi, bölgenin ekonomik olarak canlanmasına büyük katkı sağlamaktadır. Ancak İstanbul gibi metropol bir kentin avantaj/dezavantajları ile yeni çalışma ilişkileri birlikte değerlendirildiğinde güvencesizlik açısından çalışan kesimler, iç açıcı bir durumla karşılaşmamaktadır. Bu bakımdan Tuzla Tersaneler Bölgesi salt ekonomik faaliyetler çerçevesinde işleyen bir mekân olmanın ötesinde çalışma hayatı dolayımında çalışan kesimler açısından ortaya çıkan farklı hayat hikâyeleri, çalışma hayatının gerçek/acımasız yüzü, bıçak sırtında hayatı idame ettirme (eve akşam nasıl ekmek götürebilirim? kirayı nasıl ödeyebilirim? vb. sorunlar), iş kazaları ve ölümler gibi güvencesizliklerin yaşandığı yeni esnek çalışma dünyasının öteki yüzü olarak da değerlendirilebilir. Günümüzde Tuzla Tersaneler Bölgesinden yayılan dok sesleri icra edicilerinin sosyo-ekonomik hayatlarına vurulan darbelerin çıkarttığı sarsıntılar ve incinen, örselenen hayatlarının bir özeti olarak görülebilir. Dolayısıyla Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde yaşanan güvencesizlik, çalışanları çok yönlü etkileyen, onların anlam dünyalarını şekillendiren ve yaşadıkları durumdan kurtulma adına kendilerini farklı stratejiler üretmeye zorlayan toplumsal bir sorun olarak değerlendirilebilir.

TUZLA TERSANELER BÖLGESİNDE GÜVENCESİZLİĞİN KÖKENLERİ

Gelişmekte olan bir ülke hüviyetindeki Türkiye’de gemi inşa sektöründe güvencesizleşme süreci bazı temel dinamikler üzerinden hayata geçirilmektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesinde güvencesizlik, istihdam piyasası üzerinden, temelde enformel ilişki ağları ve taşeronluk sistemi etrafında şekillenmektedir. Yaşanan gelişmelerle birlikte kalkınma alanında önemli hamleler gerçekleştirmeye çalışan ve bunu neo-liberal politikalar dolayımında gerçekleştirmeyi hedefleyen Türkiye’de, yeni çalışma ilişkileri bağlamında ortaya çıkan güvencesizliğin daha kronik durumların yaşanmasına kaynaklık edebileceği söylenebilir. Türkiye Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağı (2012-2013)’nın çalışma hayatında esneklik üzerinden yeni ilişki şekillerinin ve güvencesiz, eğreti bir yapının oluşumuna zemin hazırladığı ifade edilebilir. Genel anlamda istihdam ve işgücü alanında eğitim ve işgücü ilişkisinin güçlendirilmesi, işgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması, özel politika gerektiren grupların istihdamını artırma ve istihdam-sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi (Man, 2013: 244-247) temeline dayandırılan bu stratejide güvenceli esneklik yani işyeri güvencesi yerine istihdam güvencesi vurgusuna rağmen kıdem tazminatının yük olarak görülebilmesi toplumsal açıdan insanları gelecek konusunda kaygılandırmaktadır.

Tuzla Tersaneler Bölgesinde çalışma hayatının odağında taşeronluk sistemi yer almaktadır. Taşeronluk, bir işletmenin diğer bir işletmeye bağlı ek ya da dış işçi kullanarak işin belirli bölümlerini özel veya tüzel kişilere devretmesi, ihale etmesi olarak açıklanabileceği gibi, herhangi bir fabrikadaki işinden ayrılanların gizli bir işçi olarak diğer üretim birimlerinde parça-başı ücret karşılığında çalışarak oluşturulan ağ olarak da tanımlanabilir (Akdemir, 2006: 148; 2008a: 92-93). Bu açıdan taşeronluk sistemi Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde, daha çok, önceden belirli bir çalışma deneyimi kazanmış kişilerin oluşturduğu küçük firmaların odağında gelişen ve ekonomik faaliyetlerde, üretimde ihtiyaca kısa zamanda çözüm üretebilme esnekliği noktasında geliştirilen bir organizasyondur. Taşeronluk sistemi, yapılacak işin niteliğine göre temelde iki kategoride incelenebilir. Bunlardan ilki, büyük ölçekli üretim birimi çerçevesinde temel üretimin bir parçası olarak görülmeyen beslenme, güvenlik ve temizlik gibi işlerin yerine getirilmesinde işletme dışı istihdam edilen çalışanlardır. İkinci kısım ise daha çok işletmelerin uzmanlık gerektiren işlere tahsis edilen daimi çalışanlarının oluşturduğu çekirdek kadronun çeperinde bulunan ve uzmanlık gerektirmeyen işlerle uğraşan (gemi inşa sektöründe boyacılar, elektrikçiler, temizlikçiler gibi) çalışanlardır ve bunlar gemi inşa yapımının olmazsa olmaz kısımlarıdır (Akdemir, 2006; 148).

Taşeronluk sisteminde ikinci kısmı oluşturan çalışanların yani taşeron müteahhitlerin kurdukları firmalar içinde de farklılaşmalar gözlemlenebilir. Bu açıdan taşeronlar arasında yaşanan katmanlaşma, işi görülen işletme ya da tersane ile ilişkilerinin sürekliliği bağlamında *yerleşik ya da*

*dış taşeron*⁴olarak adlandırılmaktadır. Küresel dünyada kapitalist sistem, sermayeye tanınan sınırsız hareket alanı ve gidilen yerlerin temel dinamikleriyle uyumlu mekanizmaların yeniden yapılandırılması çerçevesinde kendini yeniden üretmektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde çalışma ilişkilerinin güvencesizleşmesi kapitalist rasyonalitenin izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Bu bölgede enformel sektörün ön planda tutulmasıyla enformel ilişki ağlarının ekonomik hayata içerilmesi ve hatta hakim konuma yerleştirilmesi bu amaca hizmet etmektedir. Ekonomik hayatta çalışma ilişkileri enformel ilişki ağlarının rasyonelleştirilmesiyle beslenerek artı değer üretimi süreklileştirilmektedir. Türkiye' de çalışma hayatı için akrabalık, arkadaşlık, hemşehrilik, etnik ve dini yakınlıklar, siyasal kimlik benzeşimleri ve bunlardan kaynaklanan karşılıklı güven ilişkileri enformelleşmenin⁵ ve taşeronlaşmanın temel dinamikleri olarak kapitalist anlayışın hizmetine sunulmaktadır. Taşeronluk sistemi özel sektör ya da kamu sektörü bağlamında değerlendirildiğinde en az maliyetle en fazla üretimi sağlamanın temel mekanizması haline dönüşmektedir.

Tersane sahipleri taşeronluk sistemini canlandıracak tüm enstrümanları devreye sokmuşlardır. İlk etapta daha önce herhangi bir işletmede ustabaşı olarak çalışanlara ön ayak olunarak bunların firmalaşmaları sağlanmıştır. Daha sonra yüksek ücretlerle etraftan ihtiyaç duyulan alanlarda çalışacak elemanların gerek yakın çevreden gerekse memleketlerinden temin edilmesiyle kendilerini yoğun bir iş temposunun ortasında bulmuşlardır. Bu durum merkez/kadrolu çalışan ile çeper/taşeron çalışan ayırımı derinleştirmekte ve özellikle sosyal haklar açısından önemli sorunlara kaynaklık etmektedir. Hem iş yaşamında hem de iş dışı yaşamda sosyo-ekonomik kutuplaşmaların artmasına yol açabilecek bu durum sosyal adaletsizlik, eşitsizlik algısının yaygınlaşmasına imkân sağlamaktadır. Buna karşın Tuzla Tersaneler Bölgesi, zanaatkarlık kurumunun da tam anlamıyla işletildiği önemli yerlerden biridir. Tuzla Tersanelerinde yapılan işin kalitesi, ücretin zamanında ödenmesi gibi standartlar işgücü piyasasında güven bağlarının önemli bir belirleyicisidir. Uсталık, tersanelerde en son teknoloji ortaya çıktığında bile insan gücüne ve hüneline sürekli ihtiyaç duyulacağına olan kanaatin güçlü olmasından beslenmektedir.

Tuzla Tersaneler Bölgesinde güvencesizliğin temel dinamiklerinden olan taşeronluk sistemi iş yaşamını derinden etkilemektedir. Tersanelerde çalışanların işine son verme sıradan bir uygulamadır. Özellikle dış taşeronlar ve gündelik iş arayan çalışanlar için bu durum kural halini almış ve çaresizlik içindeki bu kesim için kendini doğrulayan kehanete dönüşmüş durumdadır. Tersanelerde taşeronlar arası devir zincirleri sık rastlanan bir durumdur. Bu belirsizliği beslemektedir. Ayrıca taşerona ait işlerin çoğu ağır sanayiden sayılmayarak düşük sigorta primleri ve ücretler ödenmektedir. Diğer yandan ücretlerin ödenmesi konusunda da belirsizlik artık sıradanlaşmıştır. Tersanelerde ücret konusunda (gerek işveren gerek taşeron gerekse de işçi açısından) olduğu kadar zaman noktasında da oldukça temkinli hareket edilmektedir. Tersaneler genelde stoksuz çalışmaktadırlar. Üretimin sekteye uğraması, siparişlerin gecikmesine, bu da tersane-taşeron-yan sanayi arasında güvenin zedelenmesine sebep olmaktadır. Böylesi bir durumda sözleşme gereği tazminat ödeme gibi bir cezalandırma sistemi devreye girmekte, firmalar iflas etmekte ve bu durumdan en fazla çalışan kesimler zarar görmektedir. Tersane çalışanları arasında hak edilen ücretin temin edilmesi üzerinden güven bağları oluşturulmaktadır.

Gemi bakım-onarım- söküm işleri tersanelerde çalışma şartları bakımından en ağır kısmı karşılamaktadır. Özellikle dış taşeron ve gündelik işçilerden oluşan çalışan kesim kayıt dışılık, düşük ücret, sağlıksız ortamlarda çalışma, ücret ödeme ve zamanlamada belirsizlikleri yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Ayrıca asbestli tankerlerin onarım ve söküm işlemlerinde, tersanelerde raspalama/taşlama/kumlama işlemlerini yapan çalışanlar arasında ölümlerle neticelenebilecek

⁴ Taşeronlar arasındaki bu farklılaşma rekabet açısından da sürekliliğini koruyarak sektörde üretim açısından canlılığı beslemektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Akdemir, 2006; 149-150; Akdemir, 2008a; 170-173; TTBİİK, 2008; 30; Akdemir ve Odman, 2008; 71-72).

⁵ Enformelleşme olgusunun süreçsel olarak detaylı analizi ve daha fazla bilgi için bkz. Nevra Akdemir, Taşeronlu Birikim: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme, SAV Yay. İstanbul. ss:27-130.

durumlarla karşılaşabilmektedir. Bu durum çalışan sirkülasyonun yoğun olmasından çoğunlukla beslenmekte ve tersanelerde iş kazalarının, ölümlerin sık yaşanmasına yol açmaktadır.

Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde taşeronluk sistemiyle oluşturulan küçük firmalar işletmelerin ihtiyaçlarına paralel düşük maliyetli üretimi mümkün kılarak belli bir zaman dilimi içerisinde tersanelerde yerleşik hale dönüşmektedir. Bağımlı hale getirilen taşeronlar düşük ücretlerle işçileştirilmekte ve çalışan kesim içerisinde geçiciliğin benimsenmesine sebebiyet vermektedir. Bu durum belli bir süre sonra Tersaneler Bölgesinde çalışan kesimler arasında özellikle işlerin devri çerçevesinde ortaya çıkan güvencesizliklerin devrimini dayatmaktadır. Son dönemlerde Tuzla Tersaneler Bölgesindeki çalışan kesimler yaşanan iş kazaları ve ölümlerle adından sıkça söz ettirmiş ve dikkatlerin bu alana yoğunlaşmasına neden olmuştur. Örneğin 2001-2007 yılları arasında gemi inşa sanayinde yaşanan üretim artışlarına paralel olarak iş kazalarında ve özellikle ölümlü iş kazalarında kademeli bir artış olduğu gözlemlenmiştir (TTBİK, 2008: 60). Bu durumun ortaya çıkmasında tersane sektöründe ana iş olarak görülen çelik profilleri işleme faaliyetinin büyük bir bölümünün irili ufaklı taşeron şirketler aracılığıyla yürütülmesi etkili olmuştur.

Tuzla'da iş kazaları içerisinde ölümle neticelenenlerin büyük bir kısmı taşeron işçiler arasında yaşanmıştır. Örneğin Tuzla Tersaneler Bölgesinde 2001-2008 yılları arasında yaşanan ölümlü iş kazalarının içerisinde bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda kadrolu işçi öldüğü bilinmektedir. Bu ölümlerin çoğunun Ağustos aylarında yoğunlaştığı, iş kazalarının genelde mesai saatlerinin ilk iki saati ile son iki saati arasında yaşandığı ifade edilmektedir (Akdemir, 2008b: 279-280). Tuzla Tersaneler Bölgesinin bir gerçekliği olarak seri ölümcül iş kazalarının temelinde ağır ve tehlikeli bir sanayi kolunda iş temposu ve çalışma saatlerinin hızlı artışı, tersane alanlarının daralması ve yaşanan gelişmelere paralel iş güvenliği tedbirlerinin ana işveren tarafından alınmaması gibi faktörlerin yattığı söylenebilir (TTBİK, 2008: 113). Yaşanan kazalar Tuzla Tersaneler Bölgesinin medyada gündem bulmasına neden olmuştur. Ancak 2010'dan itibaren bölgede istihdam açısından yaşanan daralmaların da etkisiyle iş sağlığı ve güvenliği konusunda önemli adımlar atılmıştır. Atılan adımlar sonucunda gemi inşa sektöründe yaşanan iş kazaları ve ölümlerin oranında (gerek istatistik veriler gerekse yazılı ve görsel medyadaki gündem olma sıklığı açısından) ciddi düşüşler yaşandığı gözlemlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışma, İstanbul/Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde yoğunlaşan gemi inşa sektörü dolayımında, tersane işlerinde çalışanların deneyimlediği çalışma şartlarının neden olduğu güvencesizliğin sosyolojik analizini amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışma yaşamında neo-liberal kapitalist anlayışın ortaya çıkardığı esneklik temelli dönüşümlerin çalışan kesimlerin çoğunu güvencesizleştirdiği; yaşanan güvencesizliklerin, çalışan kesimlerin sosyal yaşamda çeşitli derecelerde örselenmesi ve sosyal travmalar yaşamasına yol açtığı ve çalışanlar açısından hem iş hem de sosyal yaşamda istikrarlı yapıların oluşmasına ve gelişmesine ket vuran güvencesizliğin, toplumsal hayatta farklı seviyelerde baskılar ürettiği sorunsalından hareket edilmektedir.

Araştırma alanı, metodolojik yönelim kapsamında kantitatif ve kalitatif yöntemlere başvurularak incelenmeye tabi tutulmuştur. Araştırmada güvencesizliğin çok boyutlu oluşu, bireysel ve sosyal ilişkilerde farklı düzeylerde tespit edilebilir oluşu düşüncesinden hareketle, Tuzla Tersaneler Bölgesi gemi inşa işlerinde güvencesiz koşullarda çalışanların yaşadığı dünyalarıyla ilişkili çeşitli saptamalara yer verilmiştir. Ayrıca araştırmada, tersane çalışanları özelinde güvencesizliğin çalışma ortamı ve şartları, sosyal haklar, ücret vb. diğer değişkenler arası bağlantı noktaları plüralist bir yaklaşım ile ele alınmış ve bu bakımdan birden çok veri toplama tekniğine başvurulmuştur. Bu bağlamda araştırmanın yöntemi, gerek ön çalışma ve uygulama sırasındaki gözlemler gerek anket uygulamasıyla elde edilen nicel veriler gerekse de tersanelerdeki firma yetkilileri ve çalışanlarla yapılan enformel görüşmeler bağlamında elde edilen nitel veriler ışığında şekillenmiştir.

Araştırmanın evrenini, İstanbul/Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki gemi inşa işlerinde istihdam edilen taşeron ve gündelik çalışanlar oluşturmaktadır. Tersane çalışanları arasında yaşanan güvencesizlikleri sorunsallaştıran ve çalışanlar üzerinde yarattığı anlam dünyalarını açıklığa kavuşturmayı amaçlayan araştırma, Tuzla Tersaneler Bölgesinde coğrafik olarak kümelenmiş gemi yapımı ve tersane işletmeleriyle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada örneklem grubu özellikle Tuzla Tersaneler Bölgesinde gemi inşa faaliyeti ile uğraşan geçici ve güvencesiz çalışmaya muhatap olan taşeron ve gündelik çalışanlar arasından seçilen örneklem oranına göre belirlenmiştir. Bu açıdan resmi birimlerden alınan istihdam verileri örneklem seçiminde kolaylıklar sağlamaktadır.

Tablo 1. Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Yer Alan Tersane ve İstihdam Sayıları

TERSANE SAYISI	27
DAİMİ ÇALIŞAN	3117
TAŞERON ÇALIŞAN	4015
TOPLAM	7132

Kaynak: UDHB, TKYGM, GSVP, 10.01.2014.

Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'na bağlı TKYGM'den alınan son verilere göre (Tablo 1) Tuzla Tersaneler Bölgesinde daimi çalışanların sayısı 3117, taşeron çalışanların sayısı ise 4015 toplamda 7132 çalışan olarak tespit edilmiştir. Ancak akışkan bir işgücü piyasası nedeniyle tersane çalışanlarının sayısı sürekli değişebilmektedir. GİSBİR, TUSİAD, DDK gibi kuruluşların yayınladıkları raporlarda, daha önceki yıllara ait verilerde de çalışan sayısında farklılıklar görülmektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesindeki çalışan sirkülasyonunun fazla ve hızlı oluşu, enformel ilişki temelli faaliyetlerin yoğunluğu çerçevesinde istatistiki verilere yansımayan rakamlar ve son dönemlerde sektörde yaşanan dalgalanmalar dolayısıyla artan belirsizlikler bu durumun ortaya çıkmasında etkilidir. Askeri ihalelerin yakın dönemde başlaması ile işgücü yoğunluğunun artacağı ve bu sayıda farklılaşmaların yeniden yaşanabileceği beklenen bir sonuçtur. Ancak araştırmanın yapıldığı dönem işgücü piyasasının çalışan sayısı açısından durgun olduğu bir döneme rastlamaktadır.

Tuzla Tersaneler Bölgesinde 4015 olan taşeron çalışan evreninde basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 301 tersane çalışanına anket uygulaması yapılmıştır. Örneklem büyüklüğü belirlenirken araştırma evrenini temsil etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda nicelik bakımından Sencer ve Sencer (1978: 488), örnek büyüklüğünün evren büyüklüğü ile ilişkisini kısaca şöyle ifade etmektedir: "Bir örneğin sayıca ana evrenin %5'inden daha küçük olması halinde evren büyüklüğü örnek büyüklüğü üzerinde, o da ancak sınırlı ölçülerde bir etkide bulunur." Bu açıdan örneklem büyüklüğünün araştırmanın evrenini temsil yeteneğine sahip olduğu ve araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği açısından ideal bir oran olduğu söylenebilir. Alandan elde edilen veriler SPSS kullanılarak analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Tersane Çalışanlarının Cinsiyet Durumları

Cinsiyet, bireylerin tutum ve davranışlarını belirlemede önemli bir değişkendir. Ağır bir iş kolu olan gemi inşa sektöründe cinsiyetin önemi daha da artmaktadır. Tersane çalışanlarının cinsiyet dağılımları aşağıdaki tabloda ele alınmaktadır.

Tablo 2. Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	284	94,4
Kadın	17	5,6
TOPLAM	301	100

Tablo 2'ye göre, tersane çalışanlarının %94,4'ünü erkekler, %5,6'sını ise kadınlar oluşturmaktadır. Erkek çalışanların bu kadar yüksek bir orana tekabül etmeleri gemi inşa işlerinin çoğunlukla fiziksel güç gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Sektörde istihdam olunan kadınların

genel olarak büro hizmetleri, temizlik, yemek yapımı ve sağlık hizmetleri gibi fiziksel güç gerektirmeyen işlerde çalışıyor olmaları tersaneciliğin erkek egemen niteliğini desteklemektedir.

2.Yaş Durumları

Yaş, insanların hayata bakış açılarını etkileyen önemli bir faktördür. Yaş, güvencesizliğin algılanmasında ve anlamlandırılmasında temel bir etkiye sahiptir. Güvencesizliğin algılanması ve deneyimlenmesi her yaş kategorisine göre farklılaşmaktadır. Tersane çalışanlarının yaş dağılımlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 3. Çalışanların Yaşa Göre Dağılımı

Yaş	Sayı	%
18-23	25	8,3
24-29	53	17,5
30-35	78	25,8
36-41	55	18,2
42-47	48	15,9
48-53	32	10,6
54-59	10	3,3
TOPLAM	301	100

Tablo 3'te görüldüğü gibi, tersane çalışanları 18-47 yaş aralığında yoğunlaşmakta (%85,7), diğer bir ifade ile gemi inşa işlerinin temsilinde genç ve orta yaş kategorisi öne çıkmaktadır. Tersane sektörü açısından genç ve orta yaşlar özellikle fiziksel performans açısından önemlidir. Gemi inşa sektöründeki çalışanlar arasında genç ve orta yaş kategorisinin yoğunluğu tersane işlerinin fiziksel ve zihinsel dinamizmi gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca sektör için belirli yaş aralıklarında yoğunlaşma, iş tecrübesi açısından da değerlendirilebilir. Gemi inşa işlerinin teknik yönü ve uzmanlık gerektirmesi, çalışanların belirli yaş aralıklarında yoğunlaşmalarına yol açmaktadır. Genç yaşta çalışanların daha çok yardımcı olarak çalıştığı işlerin yanında ustalık gerektiren alanlarda orta ve üst yaş aralığındaki çalışanların istihdam edilmesi buna örnek gösterilebilir. Güvencesizlik yaşa göre farklı implikasyonlara sahiptir. Genç yaştaki çalışanlar için belirsizliklerin algılanması, çalışma şartları, düşük ücret gibi durumlar ikinci plandadır. Genç yaş kategorisinde geçici çalışma ilişkilerinin daha normal karşılandığı söylenebilir. 'Eli ekmek tutma' anlayışı açısından kendi ihtiyaçlarını karşılama, aileye yük olmama ya da destek olma gibi durumlar genç yaştaki çalışanların algı dünyalarını şekillendirmektedir. Ancak orta yaşlarla birlikte ücret getiren bir işte çalışma mecburiyete dönüşmektedir. Orta yaş kategorisi çalışma zorunluluğuyla birlikte genelde daha yoğun güvencesizliklerle karşılaşabilmektedir. Tüm yaş kategorilerindeki tersane çalışanları için toplumsal yaşamın dayattığı zorluklarla mücadele etmenin yanında iş yaşamında karşılaşılan kötü çalışma koşulları çalışanları karamsarlığa, umutsuzluğa sevk edebilmektedir. Bu durum çalışanların gelecek konusunda plan yapamamalarına neden olarak günü kurtarma dışında alternatifsiz bir yaşam algısı oluşturmaktadır.

3.Medeni Durumları

Medeni durum da güvencesizlik açısından önemli bir faktördür. Bekâr ve evli çalışanların çalışma hayatına ilişkin algıları ve tepkileri farklı olabilmektedir. Örneğin evli çalışanların bekârlara oranla kendilerini çalışmaya daha fazla mecbur hissetmeleri, onları güvencesiz koşullarda çalışmaya zorlamaktadır. Tersane çalışanlarının medeni durumlarına ilişkin dağılım aşağıda ele alınmaktadır.

Tablo 4. Çalışanların Medeni Durum Dağılımı

Medeni Durum	Sayı	%
Bekâr	72	23,9
Evli	215	71,4
Boşanmış-Eşi Ölmüş	14	4,7
TOPLAM	301	100

Tablo 4'e göre, çalışanların %71,4'ü evlidir. Gemi inşa sektöründe çalışanlar için evli olmak, sadece kendisinin değil aynı zamanda ailesinin sorumluluğunu da üstlenme anlamına gelmektedir. Tersane çalışanları geleceğini güven altına almak için ücret getiren bir işe sürekli muhtaçtır. Bu bakımdan evli olmak yaşanabilecek güvencesizlikler açısından önemli bir değişken olarak değerlendirilebilir. Evli çalışanlar, evli olmayanlara göre mevcut işlerini daha güvencesiz olarak algılayabilir. Bu durum evlilerde işsiz kalındığında ev geçindirme sorumluluğu kaynaklı sorunların baskısı olarak da açıklanabilir. Tuzla Tersaneler Bölgesinde de medeni durum açısından genç bekâr ve eşi ölmüş/boşanmış çalışanlar arasında da güvencesizlik algısı belirli seviyelerde olmasına rağmen evli çalışanlarda daha yoğun olduğu söylenebilir.

Bekârların oranı, %23,9'dur. Bu oran tüm çalışanların dörtte birine yakındır. Yapılan görüşmelerde genç, bekâr tersane çalışanlarının düzenli bir işin olmaması, ücret düşüklüğü gibi nedenlerle evlenemedikleri ve evliliğin ciddi bir maliyeti olduğu gibi sorunlar etrafında bir hoşnutsuzluğun varlığı gözlemlenmiştir. Ayrıca tersane çalışanları açısından bakmakla yükümlü insanların olması, onların bakımını üstlenme gibi caydırıcı sebepler genç bekâr çalışanların evlenmeyi göze alamamalarına yol açabilmektedir.

Boşanmış-eşi ölmüş çalışanların oranı ise %4,7'dir. Boşanma ve eşin ölümü de önemli bir etken olarak güvencesizliğin ortaya çıkışı ve gelişiminde rol oynamaktadır. Bu kategoride yer alanlar genelde kendilerini evlilere göre daha az sorumlu ve bağımlı görmektedir. Bu durum iş/çalışma açısından zayıf bir ilişkiye neden olmaktadır. Kendilerini işe bağımlı görmeyen boşanmış-eşi ölmüş çalışanlar işlerini kaybetme kaygısını daha az yaşamaktadırlar. Sümer ve arkadaşlarının (2013: 147) yapmış oldukları çalışmada da bekâr, boşanmış veya eşi ölmüş yani evli olmayanlarda iş güvencesizliği algısının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

4. Eğitim Durumları

Eğitim durumu da çalışma hayatı açısından temel bir değişkendir. Çalışanların mesleki nitelikleri, dolayısıyla da gelir düzeyleri eğitim seviyeleriyle yakından ilişkilidir. Yine eğitim durumu, çalışanların güvencesizlik algılarını da yönetmede etkilidir. Örneklem grubunun eğitim düzeylerinin dağılımı Tablo 5'te ele alınmaktadır.

Tablo 5. Çalışanların Eğitim Durumları

Eğitim Düzeyi	Sayı	%
Okur-yazar değil	4	1,3
Okur-yazar	12	4
İlkokul Mezunu	86	28,6
Ortaokul Mezunu	79	26,2
Meslek lisesi Mezunu	55	18,3
Düz lise Mezunu	25	8,3
Üniversite Mezunu	40	13,3
TOPLAM	301	100

Tabloda görüldüğü gibi, tersane çalışanlarının formel eğitim seviyeleri genel olarak düşüktür. Örneğin çalışanların %60,1'i ortaokul ve altı bir eğitim seviyesine sahiptir. Eğitim seviyesinin düşüklüğünün, emeğin çalışma hayatına ilişkin farkındalığını olumsuz etkilediği söylenebilir. Zira yapılan enformel görüşmelerde çalışanlar, kötü ve sağlıksız ortamlarda çalışma, düşük ücret, belirsiz zamanlı ödemeler, sigorta primlerinin yatırılmaması vb. durumlar karşısında nasıl hareket edeceklerini bilmediklerini ifade etmişlerdir. Bu da onları sömürüye açık hale getirmektedir. Bu periyotta, iş kazalarının sorumluluğu bile çalışanlara yüklenebilmektedir. Nitekim bazı işverenlerin iş kazalarını çalışanların eğitimsizliklerine bağladıkları gözlemlenmiştir. Firmaların kazaları önlemek amacıyla verdikleri hizmet içi eğitimlerin maliyetini de çalışanlara yükledikleri, örneğin verdikleri sertifikaları, ücrete tabi tutmaları, çalışanlarca dile getirilmiştir.

Çalışanların %26,6'sı ise lise mezunudur. Bu kategori içerisinde meslek lisesi mezunları yüksek orandadır. Meslek lisesi mezunları gemi inşa işlerine daha yatkın olmakla birlikte yeterli

istihdam düzeyinde değillerdir. Meslek lisesi mezunları kalifiye olmalarının karşılığını ücret, istihdam vb. şartlar bakımından diğer çalışanlara göre daha iyi şartlarda çalışmayla almaktadırlar.

Üniversite mezunu çalışanların oranı ise %13,3'tür. Eğitim seviyesi düşük çalışanlara nazaran daha iyi şartlarda istihdam edilen üniversite mezunları proje destekli, sözleşmeli, stajyer vb. standart dışı ve esnek çalışma anlayışına göre istihdam edilmektedir. Ancak projenin sona ermesi, sözleşmenin feshi ya da stajyerliğin bitmesiyle işsiz kalabildiklerinden, güvencesizliğe maruz kaldıkları ve sürekli güvencesizlik riski deneyimledikleri söylenebilir.

Güvencesizlik, çalışanların iş/çalışma sürecinde eğitim düzeylerini yükseltme, hizmet içi eğitim alma, dolayısıyla kendilerini geliştirmelerine de genellikle imkân tanımamaktadır. Böylelikle çalışanların güvencesizliğe hapsolünmeleri kolaylaşmaktadır. Sen (2004: 131)'e göre, eğitimsizlik çalışan kesimlerin güvencesizlikten kurtulmalarına ve güvencesizliklerini yönetebilecek kişisel gelişimlerine engel olmaktadır. Bu kapsamda gemi inşa sektöründe eğitimsizliğin, çalışanların gelir edinme kapasitelerini yükseltecek ve daha iyi hayat standartlarında yaşamalarını sağlayacak imkânları da sınırladığını söyleyebiliriz. Bora ve arkadaşları (2012) ise çalışmalarında eğitilmiş insanların prekarizasyon sürecini deneyimlerken yaşadıkları mahcubiyeti, kullandıkları sancılı dili, hadım edilen öz benliklerini, aşman karakterlerini derinlemesine analiz etmektedir. Onlara göre, yeni dönem eğitilmişlik-eğitimsizlik açısından hem güvencesizlik, işsizlik ve yoksulluk hem de dışlama, damgalama, marjinalleştirme vb. süreçlerin iç içe geçtiği, birden fazla sürecin aynı anda deneyimlenebildiği bir zaman dilimine karşılık gelmektedir.

5. Meslek Durumları

Çalışanların bir mesleğe sahip olup-olmamaları, vasıflı olup-olmamaları güvencesizlik durumunu etkilemektedir. Araştırmaya konu olan çalışanların meslek durumlarına ilişkin dağılım Tablo 6'da ele alınmaktadır.

Tablo 6. Çalışanların Mesleki Dağılımı

Meslekler	Sayı	%
Vasıfsız işçi	16	5,3
Kaynakçı	49	16,2
Raspacı/boyacı	27	8,9
Montajcı	62	20,5
Elektrikçi	26	8,6
Temizlikçi	8	2,6
Doğramacı	4	1,3
Torna tesviyeci	13	4,3
Taşlamacı	15	4,9
Motorcu	6	1,9
Ağır iş mak. opr.	6	1,9
Tesisatçı	6	1,9
Metal işleme Ustası	7	2,3
Borucu	5	1,6
Presçi	5	1,6
İş sağlığı ve güvenliği- İtfaiyeci	5	1,6
Aşçı	5	1,6
Aşçı Yardımcısı	4	1,3
İdari Büro	9	2,9
Mühendis (makine, elektrik vb.)	15	4,9
Diğer	12	3,9
TOPLAM	301	100

Gemi inşa sektörü ağır işleri de kapsayan ve birçok sanayi dalını içeren bir mesleki yelpazeye sahiptir. Genel anlamda tersane işlerinde mesleki dağılıma bakıldığında, çalışanların büyük çoğunluğunun vasıf gerektiren mesleklerde yoğunlaştığı görülmektedir (%90,8). Tablo 6'ya göre,

kaynakçı, montajcı, raspacı/boyacı gibi meslekleri icra edenlerin oranı daha fazladır. Bu mesleklerin gemi yapımında en çok ihtiyaç duyulan alanlar olduğu söylenebilir. İşveren açısından istihdamı en çok tercih edilen bu meslekler, çalışan için iş bulma bakımından önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak bu durum bir yandan da çalışanları tersanecilik sektörüne bağımlı kılmaktadır. Örneğin tersane çalışanlarından birinin “*bu ülkede bi inşaatçı çalıştığı zaman burda olmasa gider başka bi yerde çalışır çünkü inşaat çoktur, fark etmez, gider başka ilde, başka ilçede çalışır. Ama tersanede kaynak yapıyosa ya da montaj yapıyosa gidip ülkenin başka bi yerinde çalışamaz. Gittiği zaman yeniden bi mesleğe başlaması lazım.*” (Arslan, 2013: 169)” ifadeleri gemi inşa işlerinde çalışanların bu iş dışında seçeneklerinin bulunmadığını gözler önüne sermektedir.

Sınırlandırılmışlığına rağmen gemi inşa sektöründe profesyonellik gerektiren işlerin tümü usta ve yardımcısı ile yürütülmektedir. Yine yapılacak işler konusunda son dönemlerdeki uygulamalara paralel olarak sertifikasız işe alımlar yok edilmemekle birlikte en aza indirildiği ancak üretimin yoğunlaştığı dönemlerde artış yaşanabileceği çalışanlarca dile getirilmiştir. Örneğin araştırma sırasında askeri projelere talip Tuzla Tersaneler Bölgesindeki bazı tersanelerin yetkilileriyle yapılan görüşmelerde ihale sonuçlarına göre, bölgede önemli bir işgücü sirkülasyonunun yaşanabileceği ifade edilmiştir.

Ustalık, usta-çırak ilişkisi içerisinde ancak hızlandırılmış, belgelendirilmiş bir hüviyete kavuşturularak piyasanın emrine sunulmaktadır. Genelde tersane sektöründe yardımcılıktan ustalığa geçiş söz konusudur. Araştırma alanı açısından işgücü piyasasının nabzının attığı bir yer olarak İçmeler mevkiindeki çay ocaklarında tanışılan 28 yaşındaki bir kaynak ustası, tersane sektöründe usta olmanın kişiden kişiye değiştiğini ifade etmiş ve çalışanın yeteneğine göre en erken 4-6 ay ile 1 senelik bir dönemde usta olunabileceğini söylemiştir. Tuzla Tersaneler Bölgesinde çalışanların büyük çoğunluğu asgari ücret temelinde istihdam edilmektedir. Mühendisler ve yönetim kadrosunda yer alan bazı çalışanlar asgari ücret dışında çalıştırılmaktadır. Ayrıca tersanelerde sadece vasıf gerektiren işler bağlamında bir çalışma anlayışı hüküm sürmemektedir. Taşlamacı, boyacı vb. hangi meslekte çalışırsa çalışsın ister kalifiye, kadrolu olsun isterse niteliksiz, gündelik çalışan olsun tersanelerde çalışanların birden fazla işe koşulması sıradan bir uygulamadır. Aslında tersane işlerinde herkesin en iyi bildiği işte çalıştırılmasıyla daha profesyonel bir çalışma anlayışının geliştirilebileceği öngörülebilir. Ancak yaşanan krizler, yedek işgücünün fazlalığı ve ‘işe göre işçi’ anlayışı yerine “*işçiye göre iş*” yaklaşımının hâkim kılınması güvencesiz çalışma ilişkilerinin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Örneğin Tuzla Tersaneler Bölgesinde yatırım ve işgücü potansiyeli bakımından önemli bir paya sahip bir tersanede görüştüğümüz bir çalışanın, “*aslında tesisatçıyım. Ama boş kaldığımda taşlama, boyama işlerini de yapıyorum. Aynı zamanda bahçe işleri, çöplerin toplanması vb. işleri de yaparım.*” sözleri çalışanların her zaman nitelikleriyle uygun işlerde değil, ilgisiz işlerde de çalıştırılabildiğini göstermektedir.

6. Aylık Gelir Durumları

Aylık gelir seviyesi, güvencesizliğin yaşanma derecesini etkileyen önemli bir parametredir. Çalışanlar gelir seviyelerine göre kendilerini çalışmaya güdüleyebilmektedir. Yaptıkları işin şartlarına, yoğunluğuna, ek işlerde çalışmaya vb. stratejilere genelde aylık gelirleriyle orantılı bir tepki geliştirmektedirler. Çalışanların aylık ortalama gelir düzeylerine aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 7. Çalışanların Ortalama Aylık Gelir Durumları

Aylık Ortalama Gelir	Sayı	%
500 TL ve altı	7	2,3
501 - 1000 TL	39	13
1001 - 1500 TL	92	30,6
1501 - 2000 TL	74	24,6
2001 TL ve üstü	89	29,6
TOPLAM	301	100

Tabloda görüldüğü gibi, tersane çalışanlarının %15,3'ü, 1000 TL ve altı bir gelir diliminde yer almaktadır. Bu durum, gündelik çalışanların varlığı ve yardımcıların ustalara oranla daha az ücret almalarına bağlanabilir. Ortalama aylık gelirin 1000 TL ve altında olması gelir güvencesizliği açısından oldukça risklidir. Asgari ücretin altında bir gelire sahip olmak, genel olarak yaşam kalitesinin düşüklüğü anlamına gelmektedir. Ekonomik sıkıntılar, çalışanlar için sosyal travmalara neden olmaktadır. Bu durum çalışmaya isteksiz olma, yetersiz motivasyona yol açabilmektedir. Tablo 7'ye göre, 1001- 1500 TL gelir diliminde yer alanların oranı ise %30,6'dır. Alan araştırmasının gerçekleştirildiği zaman ortalama asgari ücretin 1000 TL'ye yakın bir oran olduğu kabul edildiğinde gemi inşa işlerinde asgari ücretin biraz üzerinde bir gelir diliminin egemen olduğu söylenebilir. Ancak tersane çalışanları açısından bu gelire yaşama mücadelesi vermek bile başarı olarak görülebilir. 1501-2000 TL arasında gelire sahip olduğunu bildirenlerin oranı %24,6'dır. Tersanecilik sektöründe yapılan işin niteliğine, ustalık ihtiyacına göre ücretlendirmenin farklılaşabilmesi gelir seviyelerinde de esnek bir yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Tersane çalışanları arasında aylık gelirin asgari ücret civarında seyretmesi ve metropollerin getirdiği dezavantajların yanında harcama kalemlerinin çok ve çeşitli oluşu göz önüne alındığında bu gelir düzeylerinin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Çalışanların yarıdan fazlasının 1001-2000 TL arasında bir gelir düzeyine sahip olmaları bu sektörde gelir güvencesizliğini beraberinde getirmektedir. Örneğin ankete eklemek istediklerinin olup olmadığı konusundaki soruya tersane çalışanının verdiği cevap gelir seviyesi ile yaşanan güvencesizliğin nasıl bir etkileşim içinde olduğunu gözler önüne sermektedir: *"Para sıkıntısı var. Hayat çok zor ve maddi durumum sıfır."* Tersane çalışanlarının toplumsal gelir bakımından da dezavantajlı olmaları geçim sıkıntılarını daha da arttırmaktadır. Tersane çalışanları açısından aile ve yakın akrabalarından ya da memleketlerinden gelebilecek maddi destek kalemleri giderek zayıflamaktadır. Hem mesafenin uzaklığı hem de gelinen yerde maddi durumların yetersizliği çerçevesinde yalnızlaşan tersane çalışanları, kendilerini çalışmaktan başka çarelerinin olmadığına inandırarak güvencesiz şartlarda çalışmaya yönelmektedirler.

7.Sosyal Güvence Durumları

Modern zamanlarda kaza, hastalık, yaşlılık gibi durumlarda sığınak işlevi gören sosyal güvence durumu, çalışanlar için hayati bir öneme sahiptir. Tersane çalışanlarının sosyal güvence durumlarına ilişkin dağılım Tablo 8'de ele alınmaktadır.

Tablo 8. Çalışanların Sosyal Güvence Durumları

Sosyal Güvence	Sayı	%
Hiçbir güvencem yok	17	5,6
SGK'ya bağlıyım	284	94,4
TOPLAM	301	100

Tablodan da anlaşılacağı üzere, tersane çalışanları arasında herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmayanların oranı %5,6'dır. Bu durumun ortaya çıkmasında son dönemlerde Tuzla Tersaneler Bölgesinde bürokratik işlemlerin sıkı tutulmasına rağmen enformel ilişki ağlarının sürdürülmesi etkilidir. Örneğin alan araştırması sırasında iş arayanların tersane önlerinde beklemesine sıkça tanık olunmuştur. Ayrıca ikili ilişkilerle de sıkı bir şekilde işlenen enformel ağlar çalışanlar açısından da benimsenmiş ve kural halini almıştır.

Tablo 8'e göre, çalışanların neredeyse tamamı (%94,4) sosyal güvence kapsamındadır. Ancak gemi inşa sektöründe sosyal güvence durumu başka pek çok sektörden farklıdır. Zira bu sektörde primlerin günlük yatırılabilme imkânı işveren ve çalışan açısından farklı avantajlar/dezavantajlar yaratmaktadır. Günümüzde tersanecilik sektöründe sosyal güvenlik sigortasının günlük olarak bile yatırılabilme esnekliğinin sağlanmış olmasıyla artık güvencesizlik bakımından SGK'ya bağlı olmanın önemi azalmıştır. Daha çok primlerin düzenli yatırılıp-yatırılmaması sorunu çalışan kesimleri ilgilendirmekte ve güven ilişkileri bu çerçevede inşa edilmektedir. Yine, primlerin çoğunun ağır iş hükmü dışında normal asgari ücret üzerinden yatırılması çoğu taşeron ve gündelik

çalışan tarafından dile getirilmekte, bu konuda ciddi yakınmalarda bulunmaktadır. Ayrıca çalışanlar arasında çalıştıkları gün sayısı ile yatırılan sigorta prim gün sayısı arasında çelişkilerle karşılaşmaktadır. Hatta bazı çalışanlar sigorta primlerinin düzenli ödenmediğini yıllar sonra öğrenebilmektedir.

Taşeron ve gündelik çalışanlar arasında günlük, haftalık, aylık sigorta giriş-çıkışları artık normalleşmiş ve çalışma hayatının rutinine dönüşmüştür. Bu durum “kuralsızlığın kural haline gelmesi”nin örneğidir. Ancak son yıllarda yaşanan gelişmelere paralel olarak Tuzla Tersaneler Bölgesinde SGK primlerinin düzenli ödenmesi konusunda gerekli hassasiyet yeterli görülmemesine karşın belirli bir yol kat edildiği de söylenebilir. Bu konuda yapılan çalışmalar ve denetimler ile sorunun en aza çekilmesi yönünde bir kararlılık söz konusudur. Yine, araştırmanın yapıldığı dönemlerde tersane sektöründe istihdam piyasası açısından önceki zamanlara nazaran bir daralma yaşanması nedeniyle sosyal güvence durumunun normal zamanlara oranla belli ölçülerde esneklediği gözlemlenmiştir. Ayrıca gündelik çalışanlar arasında da SGK girişleri konusunda görevini kötüye kullanan işverenler ve yöneticilere de rastlanabilmektedir.

8.Çalışma Süreleri

Çalışma süresi belirli bir işkolunda geçirilen zaman dilimini karşılar. Bu süre çalışanlar için çalışma yaşamına ilişkin pratiklerin öğrenilmesi ve buna ilişkin stratejilerin geliştirilmesi açısından önemli bir etkidir. Çalışma süreleri ile ilgili dağılıma aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 9. Tersane İşinde Kaç Yıldır Çalışmakta Oldukları

Çalışma Süresi	Sayı	%
3 yıldan az	30	10
3-5 yıl	26	8,6
5-7 yıl	24	8
7-9 yıl	25	8,3
10 yıl ve üstü	196	65,1
TOPLAM	301	100

Tablo 9’a göre, tersane çalışanlarının önemli bir kısmı (%65,1) 10 yıl ve üstü bir çalışma tecrübesine sahiptir. Tecrübeli çalışanların sayısının yüksek oluşu, tersane çalışanlarının mesleki açıdan genelde nitelikli/kalifiye olduklarını göstermektedir. Ayrıca bu durum sektörde yaşanan daralmalara paralel olarak ortaya çıkan istihdamdaki düşüşlere rağmen kalifiye elemanların işlerinde tutunabilmelerini mümkün kılmaktadır.

Çalışma süresinin uzunluğu işin temel mantığını öğrenme, ücret-çalışma şartları vb. nitelikler açısından karşılaştırma yapabilmek, iş hayatında çevre edinme gibi özelliklerin kazanılması gibi avantajlar kazandırmaktadır. Ancak çalışma hayatında ayakta kalabilmek yine de etkin mücadele gerektirmektedir. Kalifiye çalışanlar arasında yaşanan güvencesizliğin resmedilmesi yeni dönemde bilgi ve tecrübe sahibi çalışanların da güvencesizliğe mahkûm edilmesi bağlamında önemli görülebilir. Bu çerçevede aslında güvencesizliğin niteliksiz çalışanlar arasındaki yansımalarını daha net anlayabiliriz. Bu bakımdan güvencesizliğin kademe kademe tüm kesimleri etkileme potansiyelleri yeni dönemin temel karakteristiğidir.

İş yaşamına yeni girenler tecrübesiz olduklarından dolayı ilk dönemlerde genelde belirli bir işte tutunamama riskiyle karşı karşıyadırlar. Bu nedenle yapılan işin niteliği, ücreti, sosyal haklara sahiplik vb. durumlar açısından dezavantajlı oldukları söylenebilir. Örneğin uzun zamandan beri çalışanların daha yüksek ücret almalarına karşın işe yeni başlayanlar düşük ücrete mecburdurlar.

Tablo 9’da, çalışma hayatında bulunma süreleri bakımından çalışanların %24,9’u, 3-9 yıllık bir çalışma tecrübesine sahip olduğu saptanmıştır. Bu durum iş yaşamında yaşanan/yaşanacak belirsizliklere, risklere karşı çalışan kesimlerin tecrübe seviyeleri bağlamında ortalama bir algılamalarının olabileceğini göstermektedir.

Çalışanlar arasında 3 yıldan daha az bir süre çalışma süresine sahip olanların oranı ise %10'dur. Çalışma hayatında geçirilen ilk dönemler güvencesizlik açısından önemli bir başlangıç noktasıdır. Tersane çalışanları arasında gençlerin oranı göz önüne alındığında ve işçilerden birinin gemi inşa sektöründe çalışan gençlerin önemli bir kısmının geçici işlerde istihdam edildiğini belirtmesi önemlidir. Genel anlamda gemi inşa sektöründe güvencesizlik açısından riskli gruplar olarak çalışma deneyimi az olan kesimler ön plana çıkmaktadır. Bu konuda genç kesimlerin iş gücü piyasasında ilk yıllarda çoğunlukla geçici işlerde ve güvencesiz şartlarda çalıştığını belirten Standing (2014: 117)'in Fransa'da çalışma hayatına yeni giren gençlerin %75'inin geçici sözleşmelerle işe başladığını ileri sürmesi çarpıcı bir örnektir.

9.Gemi İnşa Sektöründe Çalışmayı Tercih Etme Nedenleri

Tersane işlerinde çalışmayı tercih etmenin nedenleri, çalışanların iş yaşamının genel profili hakkında değerlendirme yapma imkânı sağlamaktadır. Bu çerçevede oluşturulmuş dağılıma Tablo 10'da yer verilmektedir.

Tablo 10. Tersanedeki İşi Tercih Etmelerinin Nedenleri

Bu İşi Tercih Etmenin En Önemli Nedeni	Sayı	%
Başka seçeneğim yoktu	132	43,9
Mesleki bilgime/tecrübeme uygunluğu	124	41,2
Ücretinin yüksekliği	41	13,6
Başka	4	1,3
TOPLAM	301	100

Tabloda görüldüğü gibi, görüşülenlerin %43,9'u tersanedeki işi tercih etmelerinin temel nedeni olarak başka bir seçeneklerinin bulunmamasını göstermiştir. Esasen çalışanların gemi inşa sektörü gibi ağır ve tehlikeli bir işi tercih etmeleri çaresizlikten kaynaklanmaktadır. Çaresizlik, günümüz değişen çalışma şartlarının ürettiği bir sonuçtur. Zira kapitalist neo-liberal dönemde sermayeye tanınan imkânlarla karşı çalışan kesimler tümüyle kırılğan, savunmasız ve çaresizdir. Ücret getiren düzenli bir işe erişimde yaşanan gerilemeler çalışanları en riskli işleri tercih etmeye sevk etmektedir. Örneğin taşeron bir firmada çalışan tersane işçisi açısından Tuzla Tersaneler Bölgesinde çalışmak alabildiğine zorlaşmıştır. Bazen herhangi bir tersanede 10 gün çalışılabilmekte, bazen bu süre birkaç ayı bulabilmektedir. Bu durum işsiz geçirilen zaman dilimlerini de kapsayabilir. Kısacası gemi inşa sektöründe taşerona bağlı bir çalışma anlayışı söz konusudur. Akdemir (2008a: 208) de çalışmasında, tersane işlerinde taşerona bağlı çalışan işçilerin çoğunluğunun başka bir iş bulamadıklarından dolayı bu işi tercih ettiklerini ve bu işin en kötü tercih olarak değerlendirildiğini saptamıştır.

Bauman'a göre de çalışmanın geniş etki alanı, yaşanan dönüşümlerle daraltılmakta, daimi, sigortalı ve garantili işler artık az bulunur duruma sevk edilmektedir. Geçmişin 'ömür boyu' hatta bazen miras bırakılan işleri hızla yok olmaktadır. Yeni boş iş alanları belirli dönemler için geçerli ve ikinci bir emre kadar yarım günlük işler halini almaktadır (1999: 39-58). Çalışma hayatında istikrarlı bir işe sahip olmanın kısa vadede mümkün olamayacağına yönelik inancın zayıflamasıyla birlikte çalışan kesimler kendilerini çaresiz görmekte ve güvencesiz çalışma uygulamalarına muhatap kalmaktadır.

Tablo 10'a göre, görüşülenlerin %41,2'si de, mesleki bilgi ve tecrübelerinden dolayı tersanedeki işi tercih ettiklerini beyan etmişlerdir. Gemi inşa sanayi teknik işlere dayanan ve bu bağlamda temel mesleki alanları kendi içinde barındıran geniş bir iş hinterlandına sahiptir. Böylesi bir durum normal karşılanabilir. Çünkü çalışanlar arasında bu işe yatkınlığın olduğu ve başka iş alanlarında daha az iş imkânı olabileceğine olan inancın güçlü olduğu görülmektedir. Ancak bu durum tersane işlerinde daha fazla kalifiye elemanın çalışması gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü teknik işlerde çalışanların oranındaki yükseklik işin her açıdan kalitesini göstermektedir. Öte yandan gemi inşa sektöründeki çalışanlar, neredeyse sadece gemi yapımına özgü alanlarda uzmanlaştıkları için başka sektörlerde iş bulamamakta ve gemicilik alanında çalışmaya mecbur

kalmaktadırlar. Örneğin montaj, kaynak, raspa/boya gibi temel gemi inşa işlerinde istihdam edilen işgücü, inşaat sektörü gibi geniş bir alanda bile çalışmayabilmektedir.

Görüşülenlerin %13,6'sı ise kazancının yüksek olması nedeniyle bu işi tercih ettiklerini söylemişlerdir. Ücret bakımından serbest piyasa kurallarının geçerli olduğu tüm sektörlerde olduğu gibi gemi inşa işlerinde de esnekliğin, geçiciliğin oluşturduğu fırsatları değerlendirmek isteyen kesimler vardır. Yapılan görüşmelerde tersane sektöründe götürü usulü çalıştığı saptanan bir çalışanın “Piyasada 2 saat içinde 400 TL kazanabiliyorum.” ifadeleri, tersane sektöründe kendi kendinin girişimcisi olmuş, belirli bir standartta iş yapan ve götürü işler alabilme kapasitesi yüksek çalışanlar için bu alandan yüksek ücretler kazanılabileceğini göstermektedir. Ancak aynı çalışanın “ Ama bazen günlerce iş alamama durumum da olabiliyor.” ifadeleri ise uzun süre işsiz kalma riskine işaret etmektedir.

10.İş Sözleşmesi Biçimleri

Çalışanın işveren ile yapmış olduğu sözleşme türü güvencesizlik durumuyla yakından ilişkilidir. İş sözleşmesi türüne ilişkin dağılım Tablo 11’de ele alınmaktadır.

Tablo 11. Örneklem Grubunun Sözleşme Biçimleri

İş Sözleşme Türü	Sayı	%
Gayri-resmi	68	22,6
Resmi ve belirsiz	135	44,9
Resmi ve kısa süreli	96	31,9
Diğer	2	0,6
TOPLAM	301	100

Tabloya göre, çalışanlar arasında resmi ve belirsiz süreli olarak istihdam edilenlerin oranı %44,9’dur. Tuzla Tersaneler Bölgesindeki çoğu firma çalışanlarıyla bireysel iş sözleşmeleri yapmaktadır. Tümüyle esnek bir yapıda yürütülen sözleşmeler çalışanın bağlı olduğu taşeron ve kalifiye derecesine göre değişmektedir. Resmi ve belirsiz süreli iş sözleşmeleri daha çok sosyal güvenlik birimine kayıt esasına dayanan ve çalışanın yapacağı ve hak edeceği ücret üzerinden şekillenmektedir. Ancak bu sözleşme türü çoğunlukla işveren lehine uygulanmaktadır. Özellikle belirsiz süreli sözleşmeler istihdam geleceği konusunda çalışan kesimleri bir yandan kaygılandırırken diğer yandan yaptığı işe ve işverene bağımlılığını artırmaktadır.

Resmi ve kısa süreli bir iş sözleşmesi ile çalışanların oranı ise %31,9’dur. Bu tür bir çalışma akdi, daha çok proje temelli alınan işler bağlamında gerçekleşmektedir. Stajyer çalışanlar, mühendisler, ustalar vb. birçok çalışanın yer aldığı bu sözleşme türü ile çalışanlar kısa süreli de olsa çalışabilmekte, ancak iş bitimi ile işsizlik, gelecek kaygısı, fırsatları kovalama vb. birçok sosyo-psikolojik sorun ile mücadele etme durumu ortaya çıkarak yeni duruma hemen ayak uydurması beklenmekte ve bu durum çalışanların gerek kişiliklerini gerekse de toplumsal hayata bakışlarını değiştirmektedir.

Gayri-resmi bir şekilde tersane sektöründe çalıştırılanların oranı ise %22,6’dır. Gayri-resmi olarak birkaç gün çalışıp başka bir işe giden gündelikçi ya da yevmiyeci olarak adlandırılan kesimler ise en güvencesiz çalışanlardır. Bu tür çalışanlar gerek çalışma şartları bakımından gerekse sosyal hayattaki dezavantajlılıkları bakımından oldukça büyük sıkıntılar yaşamaktadırlar. Tümüyle işverenin inisiyatifinde “*çalışan köle*” olarak kullanılan bu kesimler yaşadıkları durumun farkındadırlar. Ancak başka çareleri bulunmayan gayri-resmi çalışanlar sürekli bıçak sırtında oldukları için kendilerini devamlı çalışmak zorunda hissetmektedirler.

11.Sosyal Haklara Sahiplik Durumları

Sosyal haklar güvencesizliğin oluşmasında ya da önlenmesinde/yatıştırılmasında fonksiyoneldir. Sosyal haklara sahip olma durumuna ilişkin dağılıma aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 12. Sahip Oldukları Sosyal Haklar

Sosyal Haklara Sahiplik Durumu	Sayı	%
Hiçbir sosyal hakım yok.	104	34,4
Hafta sonu tatili	127	42,1
Fazla mesai ücreti	107	35,4
Kıdem Tazminatı	79	26,2
Ücretli izin	83	27,5
Diğer	4	1,3
TOPLAM	-	-

Not: Birden fazla seçenek işaretlenerek yanıtlanmıştır.

Tabloda görüldüğü gibi, çalışanlar arasında hafta sonu tatilinin olduğunu belirtenlerin oranı %42,1'dir. Yapılan ikili görüşmelerde çalışanlar arasında büyük çoğunluk cumartesi günleri çalışırken iki haftada bir, pazar günleri de çalışabildiklerini belirtmiştir. Ayrıca bazen siparişin yetiştirilmesi için sağlık raporu alınan veya izinli olunan günlerde bile işe çağrılan ve gelmediği takdirde taşeron tarafından "bir daha da buraya gelme." denilerek işten çıkarılabilenler de söz konusudur. Bu durum çalışanların tatil haklarının zayıflatılmasına veya ortadan kaldırılmasına neden olmaktadır. Böylece yeterli istirahat imkânlarından mahrum bırakılan çalışanların iş performansında düşüşler olmakta ve iş kazaları yaşanabilmektedir. Fazla mesaiye kalındığında ücretlendirmeye tabi olduğunu ifade edenlerin oranı %35,4 ve ücretli izin hakkının olduğunu belirtenlerin oranı %27,5'tir. Gemi inşa sektöründe fazla mesai ücreti hak edişe göre belirlenmektedir. Ücretli izin hakkı ise daha çok taşeron çalışanlar içerisinde enformel ilişki düzeyine göre güvenilir, çekirdek çalışanlar için sağlanmakta, gündelik çalışanlar için böyle bir durum söz konusu değildir.

Çalışanların %26,2'si kıdem tazminatı haklarının bulunduğunu belirtmiştir. Kıdem tazminatı ülkemizde son dönemlerde taşeron sisteminde yapılacak düzenlemeler kapsamında tartışılmaktadır. İşveren açısından çalışanların tazminat haklarının verilmemesi yönünde bir eğilim söz konusudur. Esnek çalışma ilişkileri bağlamında iş hukukunda yaşanan belirsizlikler, boşluklar işverenin lehine uygulanmaktadır. Gemi inşa işlerinde tazminat hakkının ödenmesi nadir bir durumdur.

Sosyal haklar çalışan kesimler için korunaklı alanlar oluşturmakta ve işverene karşı çalışanları umutlu ve güvenli hareket etmelerini sağlayacak bir misyon üstlenmektedir. Çalışan kesimler örgütlenme hakkıyla sendikalara üye olabilmekte ve hakkını temsilciler aracılığıyla daha etkin savunabilmektedir. Ancak esnek çalışma anlayışı tüm alanlarda bir gevşekliliği, serbestliği düstur edinerek belirsizliği çalışma hayatının merkezine yerleştirmektedir. Yapılan görüşmelerde çalışanların sosyal haklara sahiplik konusunda farkındalığın çok düşük olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin tersane çalışanlarından birinin "Sigorta girişi haricinde hiçbir hak yok." ifadesi durumu açıklığa kavuşturmuştur. Çalışma haklarının eksikliği eğitim seviyelerinin düşük olmasıyla da açıklanabilir. Çalışanlar genelde alacakları ücrete odaklanmakta, sosyal hakları göz ardı etmektedirler. Tablo 12'de çalışanların %34,4'nün hiçbir sosyal hakka sahip olmadığını ifade etmesi bu durumu desteklemektedir. Ayrıca bu oran içerisinde gündelik işlerde çalışan haftalık ya da götürü ücretlendirmeye tabi çalışanların varlığı da söz konusudur. Sigorta primlerini ya kendi ödeyen ya da ödendiğine inandırılan çalışanlar arasında hastalık, kaza gibi durumlar karşısında savunmasız kalmaktadırlar.

12.Çalışma Ortamı ve Şartlarını Nitelendirme Şekilleri

Çalışma sürecinin temel özellikleri çalışan kesimler açısından önemlidir. Tersane çalışanlarının çalışma ortamı ve şartlarını niteleyen faktörlere ilişkin dağılıma Tablo 13'te yer verilmektedir.

Tablo 13. Çalışma Ortamı ve Şartlarının Niteliği

İş Ortamı ve Şartları	Sayı	%
Çalışma ortamı sağlıksız (rutubet, gaz vb.)	80	26,5
İş çok ağır ve riskli	114	37,8
Çalışma saatleri uzun ve ücret düşük	49	16,2
Ödemelerde belirsizlik	24	7,9
Kötü muamele	4	1,3
Büro ortamı	9	2,9
Başka	21	6,9
TOPLAM	301	100

Tabloya göre, çalışanların %37,8'i yaptıkları işin çok ağır ve riskli olduğunu belirtmiştir. Çalışma ortamı ve şartlarında yaşanan yaygın kötüleşme çalışanları olumsuz etkilemektedir. Gemi inşa sektöründe çalışmanın riskli olduğu bilinmektedir. Bugüne kadar Tuzla'daki tersanelerde yaşanan onlarca ölümlü iş kazası ve binlerce yaralanma olayı söz konusudur. Medyada fazlaca gündeme gelmesi ve muhalif kesimlerin eleştirileri noktasında devlet denetlemesinin sıklaştırılması çerçevesinde alınan bazı önlemlere rağmen iş kazaları yeterince önlenememektedir. Örneğin araştırmamızın gerçekleştiği zaman diliminde bile tersanelerden birinde bir işçinin ölümüyle sonuçlanan bir kaza yaşanmıştır.

Çalışanların %26,5'i de çalışma ortamının sağlıksızlığını dile getirmiştir. Tersane çalışanları gerçekten de oldukça rutubetli, tozlu, yağlı, paslı vb. bir ortamda çalışmak zorundadırlar. Araştırma esnasında tersanelerin çalışma ortamı ve şartları, yemekhaneler ve dinlenme odalarının standartlardan uzak olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle taşlama, boyama vb. alanlarda çalışanlar adeta demir solumaktadırlar. Kimyasal zehirlenmeleri (metal zehirlenmesi vb.) önleme amacıyla yemeklerin yanında sıklıkla yoğurt vb. gıdalar verilmektedir. Ancak böylesi önlemler çalışanları sağlıklı tutmaya yetmemektedir. Sağlıklı olarak işe girenler bile birkaç yıl içerisinde çeşitli hastalıklara yakalanabilmektedirler. Gemi inşa sektöründe işe alımlarda getirilen sıkı denetlemeler (tam teşekküllü sağlık raporu, mesleki sertifika, diploma vs.) çalışanların her açıdan sağlıklı olmasını gerektirirken çalışma sırasında yakalanılan hastalıkların maliyetini işveren karşılamamaktadır.

Çalışma sürelerinin uzun, ücretin az olduğunu belirtenlerin oranı ise %16,2'dir. Çalışma saatleri konusunda son düzenlemelerle birlikte belirli bir standart yakalayan tersane sektöründe, siparişlerin yetiştirilmesi amacıyla pazar günleri bile çalışılabilmektedir. Buna rağmen ücretlerin çok düşük olduğu şikâyetine sıkça rastlanmaktadır. Dünya genelinde bu konudaki son verilerin ortak noktasını üretimde önemli artışlar sağlanırken ücretlerde yerinde sayışlar veya gerilemelerin yaşanması oluşturmaktadır. Ödemelerdeki istikrarsızlıklardan yakınanların oranı ise %7,9'dur. Gemi inşa işlerinde ücretlerin ödenmesi bakımından serbest piyasanın esnekliğinden kaynaklanan bir gevşeme söz konusudur. İnsanların çok kolay zengin olduğu ya da iflas edebildiği tersane sektörü hiçbir kesim için güvenli bir ada değildir. İçmeler mevkiindeki çay ocaklarının çoğunda bu türden hikâyelere çokça rastlanmıştır. Kötü muamele ile karşılaşma çalışma ortamlarına göre farklılık arz eden bir durumdur. Ama genel anlamda üretimin aralıksız sürmesi ve teslimatın zamanında yapılması (ki bu işveren ile sipariş eden arasında ücret, süre vb. açılardan sözleşme ile garanti altına alınmaktadır) için "haydi haydi" sıkıştırılmaları çoğu çalışmanı baskı altına almakta ve öfkelenmektedir.

Büro ortamı seçeneğini işaretleyenlerin oranı %2,9'dur. Başka seçeneğini işaretleyerek ilk beş seçeneğin hepsinin varlığını deneyimlediklerini ifade edenlerin oranı ise %2,3'tür. Cevap vermek istemeyen ve başka nedenler bildirenlerin oranı ise % 4,6'dır. Çalışma şartları konusunda tüm seçenekleri bil fiil yaşamakta olduğunu ve bunun sıkıntısını hem psikolojik hem de ailevi olarak ve toplumsal hayatta yoğun bir şekilde yaşadığını ifade eden emekçilerin varlığı da önemlidir.

13. İş Kazalarının Temel Sebepleri

Gemi inşa sektöründe iş kazalarının sebepleri çeşitlilik göstermektedir. Tersane çalışanları arasında iş kazalarının en önemli nedenlerine ilişkin dağılıma Tablo 14'te yer verilmektedir.

Tablo 14. Çalışanlara Göre İş Kazalarının Önemli Nedenleri

İş Kazalarının Nedeni	Sayı	%
Emniyet tedbirlerinin yetersizliği	101	33,6
Çalışanlardan kaynaklanan nedenler	105	34,9
Yoğun iş temposu	75	24,9
Başka	20	6,6
TOPLAM	301	100

Tabloda görüldüğü gibi, gemi inşa işlerinde yaşanan iş kazalarının temel nedeni olarak çalışanların %24,9'u yoğun iş temposunu, %33,6'sı emniyet konusundaki yetersizlikleri ve %34,9'u da çalışandan kaynaklanan sebepleri öne sürmüştür.

İş kazaları tek bir sebeple açıklanamaz. İş kazalarının oluşmasında birçok faktör farklı derecelerde etkiye sahiptir. Gemi inşa sektöründe istihdam piyasası açısından enformel ilişki ağları belirsizliklerin ve risklerin temel kaynağını oluşturmaktadır. İşverenin yeterli bilgi ve deneyimden mahrum akraba, arkadaş, hemşehrileri işe alması önemli bir kaza sebebidir. Bu konuda en önemli sorumluluk işverene yüklenebilir. İşveren maliyetlerinden kaçındığı için çalışanlara eğitim vermemektedir. Örneğin taşeron işçilerden birinin "iş kazalarının en önemli sebebi işverenin çalışanlara eğitim vermemesi, işverenin aceleciliği ve devletin taşeron sistemini devam ettirmesi" ifadeleri işverenin sorumsuzluğuna işaret etmektedir. Çalışanların eğitimsizliği de gemi inşa işlerinde önemli bir kazası nedenidir. Tersane işlerinin ağır ve tehlikeli olmasının ciddiyetine varamamış, belirli bir tecrübeden yoksun çalışanlar iş kazalarına davetiye çıkarabilmektedir.

Ayrıca yoğun iş temposu, çalışanlar ve yetkililer arasında denetim zafiyetlerine yol açmakta, bu da iş kazalarına neden olmaktadır. Siparişlerin yetiştirilmesi amacıyla sürekli çalışma baskısı hisseden çalışanların yeterli dinlenme, motive edilme imkânlarından mahrum bırakılarak verimli çalışmaları engellenmektedir.

Diğer yandan her üç çalışandan biri, iş kazalarının yaşanmasında çalışanlardan kaynaklanan nedenleri vurgulamıştır. Bu durum çalışanların belli ölçüde bilinçlendiğini göstermektedir. Örneğin bir çalışanın "çalışan kendi önlemini kendisi alması lazım. İşveren de gerekli şeyleri yapmalı, ama ölümlü iş kazalarının önüne çalışan geçebilir." ifadeleri çalışanların iş kazaları konusunda kendilerine de pay çıkardıklarını göstermektedir. Ayrıca işverenin çalışanları geçici görmesi, yeterli değerin verilmemesi ve her işe koşmaya çalışması bağlamında metalaştırması iş kazalarına yol açabilmektedir.

14. İş Yeriyle Duygusal Aidiyet Bağı Kurma Durumları

Firmayla aidiyet bağı kurma, bireylerde güven algısını güçlendiren bir dayanışma şeklidir. Çalışanların yaptıkları işi kendi işleri olarak görebilmesi karşılıklı bir sadakat bağının sonucudur. Aksi takdirde işveren-işçi arasındaki ilişkiler sağlam bir zeminde yürütülemez. Çalışanların konuya ilişkin görüşlerinin dağılımı aşağıdaki tabloda ele alınmaktadır.

Tablo 15. İş Yeriyle Duygusal Aidiyet Bağı Kurma Durumları

Çalışılan Firmayla Duygusal Bağ Kurma Durumu	Sayı	%
Geçici çalıştığımndan böyle bir bağ oluşmuyor	152	50,5
Hayatımı buradan kazandığım için kendi işim gibi görüyorum	136	45,2
Başka	13	4,3
TOPLAM	301	100

Tablo 15'te anlaşıldığı üzere, çalışanların yarısından fazlası (%50,5) çalıştıkları firmayla herhangi bir aidiyet ilişkisi içerisinde olmadıklarını belirtmiştir. Güvencesizliğin önemli özelliklerinden biri olan geçici çalışma aidiyet bağlarının aleyhine işlemektedir. Çalışanların bir

firmandan/işten diğerine savrulmaları onlarda kalıcı bağların oluşmasını ve aidiyet duygusunun gelişmesini engellemektedir. Yapılan bir araştırmaya göre de, Almanya’da istihdam edilen nüfusun yalnızca %13’ü kendisini işine sınırsız bağlı olarak görmekte ve çalışanların %20’si ise kendisini çalıştığı işten kesin olarak kopmuş hissetmektedir (Standing, 2014: 47-48).

Yaptığı işi kendi işiymiş gibi görenlerin oranı ise %45,2’dir. Bu durum sektörde enformel/geleneksel ilişkilerin hâlâ geçerli olduğunu akla getirmektedir. Çalışanlarla yönetim ilişkilerinde patriyarkal özelliklerin varlığını da göstermektedir. Bu tür ilişkiler yönetimin/patronun babacan yaklaşımından da kaynaklanabilmektedir. Ayrıca iş bulmanın zorlaştığı günümüzde, çalışanların hayatlarını kazandıkları işe sadakat göstermeleri de anlaşılabilir bir durumdur.

15. İşini Kaybetme Endişesi Yaşama Durumları

İşini kaybetme endişesi günümüz çalışanlarının ortak özelliği olarak kabul edilmektedir. Konuya ilişkin dağılım aşağıdaki tabloda ele alınmaktadır.

Tablo16. İşini Kaybetme Endişesi Yaşama Düzeyleri

İşini Kaybetme Kaygısı Yaşama Düzeyi	Sayı	%
Hayır, yaşamıyorum	114	37,9
Bazen yaşıyorum	116	38,5
Sürekli yaşıyorum	71	23,6
TOPLAM	301	100

Tablo 16’ya göre, görüşülenlerin %37,9’u işini kaybetme konusunda herhangi bir endişelerinin olmadığını belirtmiştir. Bu durum çalışanlar arasında emeğe saygı ve vasıf derecelerine olan güven çerçevesinde değerlendirilebilir. Çalışanlar arasında işin usulüne uygun yapılması halinde gemi inşa sektöründe istihdam konusunda herhangi bir sıkıntıyla karşılaşılacağı inancı yaygındır. Dolayısıyla görevlerini hakkıyla yerine getirdiklerine inanan bu insanların kendilerini güvende hissettikleri söylenebilir.

Görüşülenlerin %38,5’i ise işini kaybetme endişesini bazen yaşadıklarını; %23,6’sı ise sürekli yaşadıklarını belirtmişlerdir. Tersane işlerinde özellikle taşeron ve standart-dışı çalışmanın geçici çalışmayı yaygınlaştırdığı bilinmektedir. Ayrıca siparişlerin arttığı dönemlerde işgücü artmakta, azaldığında ise işgücünde düşüşler yaşanmaktadır. Dolayısıyla istihdamın piyasa koşullarıyla ilişkili olması, çalışanların güven(siz)lik algılarının da piyasaya göre değişebileceğini göstermektedir.

Neo-liberal kapitalizm döneminde emekçinin basit bir metaya dönüşme eğiliminin arttığını vurgulayan Dardot ve Laval (2012: 368) çalışarak elde edilen hakların yavaş yavaş erimesi, geçici/eğreti ve dönemselsel yeni istihdam şekillerinin tüm ücretli çalışma ilişkilerinin içerisine damıttığı güvensizlik, kolaylıkla işten çıkarmalar, genel anlamda çalışan kesimleri yoksulluğa kadar zayıflatacak etkenlerin varlığı, emekçilerin işveren karşısındaki bağımlılığını artırarak “sosyal korku” ortamı yaratmaktadır.

Gemi yapım işlerinin geçici çalışma ilişkilerini besleyen tarafı olarak taşeronlaşma, çalışanlar üzerinde işini kaybetme baskısı üretebilmektedir. Bu durum işveren/taşeron tarafından istenen ve desteklenen bir durumdur. Bu şekilde çalışanlar kontrol altında tutulmakta ve istenen şartlarda çalıştırılmaları sağlanmaktadır. Gemi inşa sektöründe özellikle vasıf gerektirmeyen alanlarda çalışanlar işini kaybetme riskini daha yoğun yaşamaktadır. Millar, iş güvencesizliğiyle ilgili olarak işsizlik karşısında en savunmasız durumda olanların, vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalışanlar olduğunu ve işsizliğe en yakın kesimlerin ise düşük ücretli ve güvencesiz işlerde en fazla çalışan gruplar olduğunu belirtmektedir (Bilton vd. 2009: 77). Sürme ve arkadaşları (2013: 180)’nın yapmış oldukları araştırmada ise, bireyin işini kaybetme ihtimali taşımasının önemli sosyo-ekonomik ve ilişkisel kaynaklardan mahrum kalma olasılığını doğurduğu ve bu durumun geleceği öngörememe ve kontrol edememe sorununu ortaya çıkararak çaresizliği körüklediği ve belirsizliği derinleştirdiği saptanmıştır.

Gerek birey ve aile gerekse de sosyal hayatta bir dizi problemlerle karşılaşma potansiyeli yüksek bu türden çalışanlar önemli boyutlarda gelecek kaygısı taşıyabilmektedir. Çakır (2007: 136) bu türden çalışanların bir taraftan çalışma hayatlarının standartları düşerken diğer yandan yaşam doyumlarının azalabildiğini ifade etmektedir.

6.Geçici/Güvencesiz İş Usulünün Çalışanlar Üzerindeki Etkileri

Geçici/güvencesiz çalışma şekli icra edicilerin fiziksel ve sosyo-psikolojik sağlıkları açısından olumsuzluklara sebebiyet verebilmektedir. Güvencesiz çalışma usulünün tersane çalışanları üzerindeki etkilerinin dağılımına Tablo 17’de yer verilmektedir.

Tablo 17. Geçici/Güvencesiz İş Usulünün Çalışanlar Üzerindeki Etkileri

Geçiciliğin Çalışanlar Üzerindeki Etkisi	Sayı	%
İş kazalarına neden olur	70	23,3
Çalışanların bedensel sağlığını bozar	49	16,3
Çalışanlarda sürekli strese yol açar	108	35,9
Çalışanları yetkililerle iyi geçinmeye zorlar	41	13,6
Hiçbir olumsuz etkisi yoktur	20	6,6
Başka	13	4,3
TOPLAM	301	100

Tabloda görüldüğü gibi, geçici çalışma usulünün iş kazalarına sebebiyet verdiğini belirtenlerin oranı %23,3’tür. İş kazaları, gemicilik sanayiinin ağır iş kolu olma niteliğinden kaynaklanmaktadır. Üretimin temelini oluşturan çelik konstrüksiyonların işlenmesi işi, ağır ve tehlikeli bir yapı arz etmektedir. Tersane işlerinin riskli oluşu, taşeronların çalışanlara geçici gözüyle bakması ve çalışanların taşeronlar tarafından önemsenmeyerek gerekli yatırımın yapılmaması bağlamında tedbirlerin alınmaması, yetiştirilmesi gereken mallar için iş temposunun yoğunluğu, verimli performans için psikolojik baskılar gibi sebepler iş kazalarının yaşanmasında etkili olmaktadır. Ayrıca tersanelerde yaşanan kazaların büyük bölümünün geçici, taşeron çalışanlar arasında yaşanıyor olması bu durumu destekler niteliktedir. Güvencesiz/geçici iş şeklinin çalışanların fiziksel sağlıklarını bozduğunu ifade edenlerin oranı ise %16,3’tür. Gemi yapım işleri yaralanma, sakat kalma vb. fiziksel olumsuzluklara yol açabilmektedir. Ayrıca işin ağır olması görme sorunlarına, bel-boyun bölgelerinde sıkıntılara, solunum yolu rahatsızlıklarına, yeterince dinlenememenin yarattığı yorgunluk, halsizlik gibi birçok fiziki sağlık sorununa sebep olabilmektedir. İşe sağlıklı olarak girmelerine rağmen çalışma sürecinde sağlıkları bozulmaktadır.

Çalışanların %13,6’sı geçici çalışmanın çalışanları yetkililerle “iyi geçinmeye” sevkettiğini belirtmiştir. Günü kurtarma amacıyla olan çalışanlar işini yürütme, işverene yaranma açısından çıkarıcı, bencil, genel ahlâka uymayacak ilişkiler içerisine girebilmektedir. Geçicilik, çalışanları piyasa şartlarında rasyonel hareket etmeye sevk etmektedir. Günümüzde kapitalizmin örgütsüz, esnek yapısının dayattığı girişimci birey, aslında küresel bir işçi tipinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Her yerde girişimci, yeniliğe açık, geleneksel, dini değerlerin bağlayıcılığından uzak bireyselleşmiş, yabancılaşmış bir insan prototipi üretilmektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesinde yaptığımız araştırma sırasında çoğunlukla İçmeler mevkiindeki çay ocaklarında sohbetler esnasında duyduğumuz birçok konuda işçiler arasında piyasada güvenilir, karakter sahibi işveren ve işçilerin yokluğundan veya azlığından yakınılmaktadır. Piyasanın gidişatına ayak uydurarak işverenlerle iyi geçinen, akışkan ve rasyonel hareket eden çalışanların çoğunlukta olduğu ve hep kazan anlayışının hâkim olduğu bir ortamda kaybetmeyi göze almanın akla bile getirilmediği ifade edilmiştir.

Tablo 17’de, geçici çalışma usulünün tersane çalışanları üzerinde sürekli strese neden olduğunu ifade edenlerin oranı ise %35,9’dur. Bu durum tersane sektöründe yoğun ve yorucu çalışma temposu karşısında geçiciliğin oluşturduğu belirsizliklerden etkilenmektedir. Ağır, tehlikeli, istihdam açısından yarını belli olmayan bir çalışma hayatı hem üretimde verimliliği düşürmekte hem de iş dışı yaşamda psikolojik sıkıntılara sebep olmaktadır. Çalışanlar arasında sürekli stres ve gerginliğin kaynağı olan bu durum iş ve sosyal yaşamda da yansıma bulmaktadır. İş ortamında kendini işe verememe, çalışanlar arasında huzursuzluklar, iş kazaları vb. durumlara yol

açarken toplumsal yaşamda öfke halinin yoğunluğu çerçevesinde şiddet eğiliminin artması kişisel düzlemde ve aile ortamında problemlere yol açmaktadır. Burchell'in yapmış olduğu bir araştırmada, Türkiye iş güvencesizliği ve strese bağlı hastalıkların en yüksek korelasyonu gösterdiği ülke konumundadır (Burchell, 2009: 5). Bu açıdan gemi inşa işlerindeki geçici çalışma ilişkileri bağlamında ortaya çıkan istihdam, ücret, çalışma ortamı ve şartlarındaki kötüleşmeyle strese bağlı sıkıntıların fazlalaşması arasında paralellikler olduğu söylenebilir.

Gemi inşa işlerinde geçici/güvencesiz çalışmanın çalışanlar arasında huzursuzluklar ürettiği, öfke halini şiddetlendirdiği, hem işte hem de iş dışı yaşamda kuralsızlığı yaygınlaştırdığı ve çalışanları yaptıkları işe ve çevreye yabancılaştırdığı söylenebilir. Tersanelerde yaşanan iş kazalarında da iş kaynaklı (ücret, çalışma süresi, çalışma koşulları vb.) sorunların yarattığı olumsuzlukların önemli bir payı olması bunu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda Standing (2012), güvencesiz çalışanları yani prekaryayı döndükleri her yerde risklerle karşılaşma durumu nedeniyle endişeli ve kızgın bir yapıda görür. Ona göre güvencesizlikler ve anlamsızlıklardan kurtulma umudu hissi nedeniyle kendini anomik bir durumun içinde bulan prekarya anksiyetenin en büyük kaynağı olan belirsizlikler havuzunda yüzmektedir. Tersane çalışanları arasında belirli oranlarda prekaryaya dâhil edilebilecek çalışanlardan söz edilebilir. Özellikle gemi söküm ve temizlik işlerinde çalışanların yoğun bir prekarizasyon sürecine muhatap oldukları söylenebilir.

Çalışanların %6,6'sı ise geçici çalışmanın hiçbir olumsuz etkisinin olmadığını savunmaktadır. Bu grupta yer alanlar ağır ve riskli iş ortamı dışında bulunan daha çok büro ortamı, yemekhane vb. tersane işlerinde ikinci planda yürütülen işlerde çalışanlardır.

17. İnsanları Güvenilir Bulma Durumları

Güven sosyal ilişkilerin şekillenmesinde etkilidir. Güvene dayalı ilişkiler bireysel ve toplumsal bağların yaratılmasında, sosyal dayanışma ağlarının oluşturulmasında ve geliştirilmesinde işlevseldir. İş yaşamı güven ilişkilerine yoğun bir şekilde ihtiyaç duymaktadır. Ancak günümüzde esnek, geçici, güvencesiz çalışma ilişkilerinin ortaya çıkardığı sorunlar bu tür ilişki ağlarını derinden etkilemektedir. Tersane çalışanlarının başkalarını güvenilir bulup bulmama durumlarının dağılımı Tablo 18'de ele alınmaktadır.

Tablo 18. İnsanları Güvenilir Bulma Durumları

İnsanları Güvenilir Bulma Düzeyi	Sayı	%
İnsanlara güvenirim	76	25,2
İnsanlara güvenmem	52	17,3
Bu zamanda dikkatli olmak lazım	167	55,5
Başka	6	2
TOPLAM	301	100

Tabloya göre, görüşülenlerin %25,2'si insanlara güvendiğini belirtmiştir. Dikkatli olunması gerekliliğini savunanların oranı ise %55,5'dir. Çalışanların %17,3'ü de insanlara güvenilemeyeceğini ifade etmiştir. Genel olarak görüşülenlerin dörtte üçü insanlara güven konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Bu sonucun ortaya çıkmasında ülkemizdeki hem iş yaşamı hem de sosyal yaşamın güvensizleşen yapısı etkilidir. Çalışma yaşamı merkezli güven sorunları toplumsal hayata da etki edebilmektedir. Örneğin çalışanlardan birinin "Daha önceden insanlara güvenirdim. Ancak tersanedeki işe girdikten sonra taşeronların yaptıklarını gördükçe insanlara olan güvenim kalmadı." ifadeleri çalışma yaşamındaki güvensizliğin çalışma dışı alanlara yansıdığını göstermektedir.

Tersane çalışanlarının yaşadığı güvensizlik daha çok çalıştıkları piyasa şartlarının dayattığı bir durumdur. Çalışma ortamında iş alma, işçi çalıştırma, işe girme vb. uygulamalar tersane işlerine özgü güven anlayışının varlığını göstermektedir. Bu bağlamda bu bölgede piyasaya bağlı çalışanlar arasında yoğun bir güvensizlik ağı örülmüş durumdadır. Üretim sonucu parasını kaptırmama, güvenilir/sağlam firmalarda çalışma gibi çeşitli stratejiler bu bölgede sıkça kullanılmaktadır. Tersaneler Bölgesinde güven ilişkileri farklı seviyelerde yürütülmektedir. Sipariş çerçevesinde

tersaneler/firmalar/taşeronlar, formel ve enformel güven ilişkileri kurmaktadır. Sipariş alınan ürünün zamanında ve eksiksiz teslimi piyasadaki güvenilirlik açısından önemli referanstır. Aynı şekilde firmalar benzer bir misyon üstlenebilmektedir. Bu durum tersanelerde yerleşik taşeron ve dış taşeron adıyla somutlaştırılmıştır. Yerleşik taşeron güvenilir, sağlam iş yapan firmalar olarak bilinir. Çalışanlar arasında ise hak ediş çerçevesinde şekillenen bir ücretlendirme söz konusudur. Çalışanlar için hakkını teslim eden firma/taşeron güvenilirdir. Bu bakımdan Tuzla Tersaneler Bölgesinde kurumsal anlamda güvenilirliği en üst düzeyde olan tersanelerde çalışabilme hem güvence, sağlık hem de prestij açısından önemlidir.

Putnam (2000) “*Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*” başlıklı çalışmasında Amerikan toplumunda sosyal sermaye konusunda yaşanan düşüşü, yabancılaşma ve toplumsal güvenin zayıflaması çerçevesinde ele almıştır. Putnam yaptığı araştırmalarda Amerika’da iş arkadaşlığının genel anlamda oluşturulan arkadaşlığın çok küçük bir kısmını kapsadığını bulmuştur. Bu durum çalışma yaşamı merkezli bir güven sorununun varlığını gösterir. Tersane işlerinde de iş arkadaşlığı konusunda gerilemelerin olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum daha çok bireylerin sosyal sermayelerinde, güven ilişkilerindeki aşınma bağlamında ele alınabilir. Hem iş yaşamının yapısal faktörlerinden hem de bireyselleşen toplumsal hayattan beslenen güven sorunu çalışanları her açıdan mustarip kılmaktadır. Örneğin Fransa, Japonya ve sosyal demokrasinin merkezi olarak görülen İskandinav ülkelerinde çalışma temelli intihar olaylarında artış gözlenmekte ve bir yılda ABD’de iş ile ilgili intiharlarda %28’lik bir artışın olduğu ileri sürülmektedir. Yine ABD merkezli bir danışmanlık şirketine göre işverenlerine sadık olduklarını söyleyen çalışanların oranı %95’ten %39’a, işverenlerine güvenenlerin oranı da %79’dan %22’ye gerilediği bu bakımdan güvencesizlik çağında sadakat ve güven bağlarının hem zayıfladığı hem de tesadüfleştiği belirtilmektedir (Standing, 2014: 105). Türkiye de insanların birbirlerine en az güvendikleri ülkelerden biridir (Esmer, 2012).

18.Sendikal Faaliyetlere Yaklaşımları

Çalışanların haklarının temsili açısından sendikal faaliyetler önemlidir. Fordist dönemde çalışma yaşamında güçlü sendikal ilişkilerin varlığı paralelinde işleyen bir istihdam anlayışı söz konusuydu. Günümüzde neo-liberal politikaların yaygın etkisiyle başta işçiler olmak üzere tüm çalışanların örgütlenme hakları zayıflamaktadır. Sendikal faaliyetlerde yaşanan gerilemeler sendikalara olan inancı ve güveni de zayıflatmaktadır. Bu durum güvencesiz çalışanlar için ciddi problemler oluşturmaktadır. Çalışanların sendikal faaliyetlere yaklaşım tarzları Tablo 19’da ele alınmaktadır.

Tablo 19. Sendikal Faaliyetlere Yaklaşım Biçimleri

Sendikal Faaliyetlere Yaklaşım Biçimi	Sayı	%
Bir sendika üyesi	52	17,3
Bir sendika üyesi değil ama destekliyor	94	31,2
Sendikaların sorunlarını çözebileceğine inanmıyor	144	47,7
Başka	11	3,8
TOPLAM	301	100

Tabloya göre, görüşülenlerin %47,7’si sendikaların çalışanların sorunlarını çözebileceğine inanmadığını belirtmiştir. Bu durum hem çalışanların dayanışma/örgütlenme bilinçlerinin zayıf olduğuna hem de böylesi faaliyetlerin gerçekleştirildiği örgütlere duyulan güvenin düşük olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Arslan (2013: 101)’ın araştırmasında, Tuzla Tersaneler Bölgesinde çalışan rezervinin yüksekliği ve sirkülasyonun hızı bağlamında çalışanların birlikte hareket etme/örgütlenme açısından çaresiz kalmaları, bir tersane çalışanın şu ifadelerinde okunabilir: *Kolektif hareket etme iyi bir şey ama mümkün değil. ...“Niye yok; birlikte hareket ettiği zaman genel olacak, yani tersane içindeki insanları düşünmeyeceksin. Yani ben burdan gittiğim zaman benim yerime bi tane daha adam, bu burdan gittiyse ben buraya daha gelmem diyebilecek adam olacak yani. (...) Şimdi burdan bu tersane, burdan bu kadar işçi, kaç tane; yüz kişi, iki yüz kişi bi günde çıkarır yarın yüz tane iki yüz tane adam alır. (...) Ya bu nasıl olacak, ben burdan çıktım*

benim yerime daha bi adam gelmeyecek ki... çıkacak kapının önüne diycek ki; bu benim kardeşim arkadaşım, bu burdan çıktıysa ben bunun yerine gelemem, bu neyse ben de oyum. (...) Ama burda öyle değil. Ben giderim on liraya öteki gelir üç liraya.”

Yine çalışanlar arasında sendikaların sorunları çözmede yetersiz kaldığı ve sendikalara olan inancın düşük olduğuna ilişkin düşünceleri “*Günümüzde sendikaların tümü susmuş durumda.*”, “*Sendikaların sağlıklı düşündüğüne inanmıyorum.*” gibi ifadelerle yansıtılırken sendikaların olumsuz etkileri olduğuna ilişkin ise “*Sendikaların işçinin üzerinden para kazandığına inanmıyorum.*”, “*Sendika kendini ve yandaşlarını düşünür, gerisi hikâye...*” benzeri cümlelerle aslında sendikaların ideolojik ve çıkar temelli faaliyette bulunduğunu ve çalışanın haklarını savunmadığını dile getirmişlerdir.

Harvey, gelişmiş kapitalist ülkelerin çoğunda klasik sanayi işçi sınıfının ortadan kalktığına hükmedebileceğini belirtmektedir. Şehir yaşamının üretim ve idamesi gibi önemli ve kapsamı genişledikçe genişleyen bir çalışma anlayışının giderek güvencesiz, çoğu yarı-zamanlı ve örgütsüz ucuz emeğin sırtına yüklendiğini ifade etmektedir. “Yarın ne halde olacağını bilmeden yaşayan, güvencesiz, geleceksiz çalışan "prekarya" geleneksel proletaryanın yerini almıştır. Eğer içinde yaşadığımız devirde herhangi bir devrimci hareketin (örneğin sanayileşen Çin'de değilse de) en azından dünyanın bizim yaşadığımız kısmında doğmasını bekliyorsak, sorunlu ve örgütsüz prekaryanın hesaba katılması gerekecektir. Bu tür dağıntık grupların kendi kendisini örgütleyerek devrimci bir güce nasıl dönüşebileceği önemli bir siyasi sorun olarak karşımızda durmaktadır. Burada üzerimize düşen görevlerden biri, onların haykırış ve taleplerinin çıkış noktasını anlamaktır ” (Harvey, 2013). Bu bağlamda Tuzla Tersaneler Bölgesinde güvencesiz çalışan kesimler arasında sınıfsal ve siyasi anlamda örgütsel bilinçlilik düzeyinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum neo-liberal uygulamaların böl-parçala-yönet klasik yönteminin tipik bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sendikal faaliyetler açısından tersanelerde özellikle taşeron çalışanların durumu, Wacquant (2007: 72-73)'ın “istikrarsız işçilik durumu”nun tamamlanmamış oluşumuna dair saptamalarıyla örtüşmektedir. İstikrarsız işçilik durumu iş güvencesinin, işçi haklarının olmadığı, sendikasız, kolay işten atılabilen emek durumuna karşılık gelmekte, diğer bir ifade ile kırılğan, güvencesiz, riskli, atipik, enformel vb. nitelikteki çalışma şekillerine atıfta bulunmaktadır. Bu durumdaki bireylerin ortak bir kaderi kavramaktan, alternatif gelecek tasarımı kuracak bir dilden, paylaşılan bir imaj ve simgeler repertuarından yoksun olduğu vurgulanmaktadır. Güvencesiz kesimler fikir aşamasında tamamlanmamış bir tür “ölü doğmuş grup” olarak nitelenmekte ve doğrudan doğruya kendi kendini dönüştürebileceği belirtilmektedir (Wacquant, 2011:271; 2013:133-136). Tersane çalışanları arasında da kalıcı olmayan bir işçilik durumu, geçici ve belirsiz bir çalışma yaşamı örgütlenme açısından sorunlar doğurmaktadır.

Bir sendikaya üye olmadığı halde sendikal faaliyetlere sıcak baktığını ifade edenlerin oranı da %31,2'dir. Burada özellikle taşerona bağlı çalışanlar faydalı olabileceğini düşündükleri herhangi bir sendikaya üye olma durumunu, iş bulmada, işe girmede avantajlı görmemektedirler. Ancak çalışanlar için karşılaştıkları haksızlıklar karşısında birlikte hareket etmenin gerekli olduğuna inananlar çoğunluktadır. Hak talebinde bulunabilmek için çalışanların örgütlü olması gerektiğini savunan çalışanlar işverenin aleyhte hareket etmesini engellemek ve denetimini sağlamak için sendikal faaliyetleri desteklemektedir.

Bir sendikaya üye olduğunu ve böylesi faaliyetlerin gerekliliğini vurgulayanların oranı ise %17,3'tür. Tuzla Tersaneler Bölgesinde Sendikaya üyelik temelde iki sendika üzerinden yürütülmektedir. Bunlar DİSK'e bağlı Gemi inşa kolu sendikası olan LİMTER-İŞ ile TÜRK-İŞ'e bağlı DOK GEMİ-İŞ'tir. LİMTER-İŞ, çoğunlukla ‘terörist’ olarak damgalanırken DOK GEMİ- İŞ

“sarı sendika⁶” olarak nitelendirilmektedir. Sendikal faaliyetler çalışanlar açısından önemlidir ve çalışanlar arasında örgütlülüğü, birlikte hareket etme bilincini canlı tutmak amacıyla iş yavaşlatma, yürüyüş vb. faaliyetlerle çalışanların uğradıkları haksızlıkları dile getirme açısından işlevseldir. Çalışanlar için sendikalar düzgün çalıştırıldığında kendilerine yönelik birçok avantaj sağlamaktadır. Örneğin tersane çalışanlarından biri çalıştığı tersaneden alamadığı ücretinin belirli bir kısmını üyesi olduğu sendika aracılığı ile alabildiğini söylemiştir.

19. Borçlanma Durumları

Geçici şartlarda çalışan düşük gelirli insanlar için borç, hayatı idame ettirmenin temel stratejilerinden biridir. Çalışanların konuya ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 20’de ele alınmaktadır.

Tablo 20. Borçlanma Durumları

Borçlanma Durumu	Sayı	%
Borcum yok	101	33,6
Kira	32	10,6
Kredi Kartı/Banka Kredisi	123	40,9
SSK/Bağ kur prim	10	3,3
Şahıs	33	11
Başka	2	0,7
TOPLAM	301	100

Tablo 20’ye göre, çalışanların üçte biri (%33,6) hiçbir borçlarının olmadığını belirtmiştir. Bu kategoride yer alanlar, daha çok ellerine para geçtikçe harcama yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum çalışanların, gelirleriyle orantılı bir yaşam sürdürdüklerini göstermektedir.

Çalışanların yaklaşık üçte ikisi (%66,3) borçlu bir yaşam sürdüğünü söylemiştir. Bunların içerisinde kredi kartı/banka kartı borcu olduğunu söyleyenler %40,9 oranındadır. Bu durumun ortaya çıkmasında çalışanlar arasında uzun yıllar tersane sektöründe çalışmış bireylerin özellikle kira derdinden kurtulma amaçlı kredi çekerek konut satın almaları etkili olmuştur. Ayrıca gemi inşa sektöründeki geçiciliğin dayattığı düşük ücret, ödemelerdeki belirsizlikler gibi birçok sorun çalışanları kredi kartına endekslı bir yaşama mecbur kılmaktadır. Bu bağlamda çalışanlar ekonomik sıkıntıya düştüklerinde kredi kartına sarılmakta, kredi kartlarında da ödeme sorunu ortaya çıktığında sürekli artan bir borç batağına saplanmaktadırlar. Tersane çalışanlarının %11’i ise şahıslara borçlandıklarını belirtmişlerdir. Bu durum bu çalışanların geleneksel dayanışma ağlarını kullandığını da göstermektedir. Çalışanların %10,6’sı da kira borçlarının bulunduğunu söylemiştir. Kira borcu çalışanların barınma sorununu gidermeye yönelik çabalar sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Lazzarato (2014: 28- 29)’ya göre borç, çalışma ahlâkından hem farklı hem de onu tamamlayan kendine özgü bir ahlaki anlayış doğurmaktadır. Neo-liberal politikaların önemli bir sacayağı olarak “borçlandırılmış insanın imali” özellikle çalışma hayatı bağlamında düşünüldüğünde geçici/güvencesiz çalışanlar açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Gemi inşa sektöründe çalışanlar arasında borçlandırılanlar sermayenin emrine amade kılınmakta, her türlü çalışma şartlarını kabule mecbur olmaktadır. Günümüzde borç üzerinden işleyen bir sosyo-ekonomik yaşamın oluşturuluyor olması özellikle küreselleşme süreciyle birlikte üretimin önceliğinin finansallaşması yanında topyekûn toplumsal yaşamın dönüştürülmesine yol açmaktadır. Deleuze’ün ifade ettiği gibi “insan artık borç içindeki insandır.” Artık her insan öyle ya da böyle bankalara borç sarmalıyla bağlıdır. Zaten eğer borçlu değilse yurttaş değildir. Bu nedenle artık para yönetimi sadece şirketlerin, işletmelerin işi değil, yaşamını idame ettirmek için finansman

⁶ Sarı sendika, sermaye tarafından sendikal mücadelenin etkisizleştirilmesi noktasında patronların çıkarlarını savunacak, işçi-işveren anlaşmazlıklarında, çatışma durumlarında uzlaşmacı bir duruş sergileyerek sermayeden yana hareket eden sendika.

şebekelerine bağımlı tüm yurttaşların da işidir. Bu açıdan her yurttaş yaşamını bir şirket gibi örgütler, şirketler de birer yurttaşı hatırlatır (Artun, 2014: 16).

20.Gelecekte Beklentileri

Gelecekte ilgili beklenti içinde olmak insanların umutları hakkında olduğu gibi mevcut halleri hakkındaki yaklaşımlarına da ışık tutar niteliktedir. Bu bağlamda çalışanların gelecek konusundaki beklentilerine aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 21. Gelecekte Beklentileri

Gelecekte Beklentileri	Sayı	%
Hiçbir beklentim yok	54	17,9
Garantili iş ve huzurlu yaşam	112	37,2
İyi bir yaşam için para, ev, otomobil vb.	48	15,9
Çocuklarının okuması ve kadrolu bir işlerinin olması	75	24,9
Başka	12	4
TOPLAM	301	100

Tabloda görüldüğü gibi, tersane çalışanlarının büyük bir çoğunluğu (% 83,1) gelecekte umutludur. Bu durum çalışanların içinde buldukları şartlardan kurtulmaya olan inançlarının bir göstergesidir. Bu bağlamda çalışanların %37,2'sinin garantili bir iş ve huzurlu bir yaşam istemesi, iş yaşamı merkezli ağırlaşan çalışma koşullarının ve güvencesizliğin, her türlü toplumsal dinamiğin karakteristiği olduğu gerçeği bakımından önemlidir. Çalışanların istikrarlı, korunaklı ve huzurlu bir yaşam için garantili iş istemesi bu açıdan anlamlıdır.

Çalışanların %24,9'u ise çocuklarının okumasını ve kadrolu bir işlerinin olmasını umduklarını beyan etmişlerdir. Bu durum çalışanların buldukları konum açısından çocuklarının daha iyi şartlarda yaşamasını, okumasını ve masa başı işlerde çalışmasını istemelerinden kaynaklanmaktadır. Gemi yapım işlerinde çalışanlar okumuş insanın hangi imkânlarla sahip olduğuna iş ortamında bile tanık olmaktadır. Bu açıdan çocuklarına, sıklıkla okumaları gerektiğine ilişkin hatırlatmalar yaptıklarını söylemişlerdir.

Yine, iyi bir hayat idame ettirebilme adına çok parasının, evinin ve arabasının olması yönünde gelecekte umutlu olduğunu beyan edenlerin oranı da %15,9'dur. Bu durum çalışanların toplumsal yaşamda karşılaştığı temel sıkıntılar bağlamında geleceğe ilişkin beklentiler ürettiğini göstermektedir. Düşük ücretle geçinmeye çalışan, kiracı olanlar için ev sahibi olma ve geçim derdi taşımadan yaşayabilme umudu gelecekte beklentilerin önemli bir parçasıdır. Öte yandan gelecek konusunda hiçbir beklenti içinde olmayan tersane çalışanlarının oranı ise %17,9'dur. Bu durum çalışanların kaderciler yaklaşımından ve suçlu kendinde görmelerinden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Neo-liberalizmle birlikte istihdam ilişkilerinde yaşanan radikal dönüşüm, güvencesizliğin oluşmasında temel önemdedir. Neo-liberal dönemde kapitalist sistem esneklik uygulamalarıyla standart çalışma ilişkilerinin yerine geçici, standart-dışı istihdam biçimlerini yerleştirerek güvencesizliği yaygınlaştırmaktadır. Çalışmanın sosyal yaşamda merkeziliği ve çalışma ilişkilerinin güvencesiz temelde kurulması çalışan kesimleri derinden etkilemektedir. Günümüz çalışanları için iş yaşamında ortaya çıkan yapısal dönüşümlerden kaynaklanan savunmasızlığı, bağımsızlığı vurgulamak amacıyla kullanılan güvencesizlik, çok boyutlu sonuçları bağlamında işlevsel bir olgudur. Güvencesizlik, toplumsal yaşamda istikrarsızlığa neden olarak sosyal alanda farklı seviyelerde baskılar üretmektedir. Güvencesizlik, insanların hem iş hem de iş dışı yaşamda çeşitli derecelerde örselenmesi ve sosyal travmalar yaşamasına yol açmaktadır.

İstanbul/Tuzla Tersaneler Bölgesi, gemi inşa sektöründe çalışan kesimlerin güvencesizleşme süreçlerine odaklanan bu araştırmanın sonuçlarına bakıldığında Tuzla Tersaneler Bölgesinde erkek egemen bir istihdam yapısı söz konusudur. Bu durum gemi inşa sektörünün ağır iş kolu olmasından kaynaklanmaktadır. Sektör çalışanları genelde genç ve orta yaş kategorilerinde yer almaktadır.

Gemi inşa işleri açısından genç ve orta yaşta çalışanlar fiziksel ve zihinsel dinamiklerini bağlamında değer bulmaktadır. Tersane çalışanlarının büyük çoğunluğu evlidir. Bu durum güvencesizliğin sadece çalışanları değil, ailelerini de etkilediği anlamına gelmektedir. Bu da güvencesizliğin etki alanını genişletmektedir. Güvencesiz çalışanların hem genel eğitim düzeyleri hem de mesleki eğitim düzeyleri oldukça düşüktür. Bu durum çalışanların işveren karşısında kırılanlaşmalarının önemli bir nedenidir. Ancak kaynak, montaj ve raspa/boya gibi teknik işleri icra eden çalışanlar hem ücret hem de istihdam açısından avantajlıdır.

Çalışanların çoğu aylık ortalama gelir bakımından orta-alt gelir diliminde yer almakta ve büyük çoğunluğu ise SGK'ya bağlıdır. Ancak yeni istihdam düzenlemeleri kapsamında günlük sigorta giriş esnekliğinin getirilmesi çalışanlar için güvenceli oluşu garanti olmaktan çıkarmaktadır. Özellikle kimi işverenler yasal boşluklardan yararlanarak çalışanları mağdur edebilmektedir. Gemi inşa sektörü profesyonel mesleki bilgi ve tecrübe gerektirdiğinden vasıflı çalışanlar görece avantajlı konumdadırlar. Örneğin tersanelerde vasıflı çalışanlardan oluşan sürekli iş garantisi olmasa da çekirdek bir kadroya rastlanabilmektedir. Vasıfsız olanlar için ise işveren/taşeron tarafından her an gözden çıkarılabilirler ve onlar sürekli işten çıkarılma riskiyle karşı karşıyadırlar.

Gemi inşa sektörü “ağır ve riskli işler” kapsamında olması nedeniyle az tercih edilen işlerdendir. Bu bağlamda tersane çalışanlarının büyük bölümü başka iş seçenekleri olmadığından bu iş(ler)e mecbur kalmaktadırlar. Güvencesizliğin oluşumunda çalışan ve işveren arasındaki sözleşme biçimi de, temel bir etkidir. Yeni çalışma ilişkileri bağlamında ortaya çıkan esnek iş sözleşmelerinin çeşitliliğiyle iş güvencesizliği algısı arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Örneğin tersane çalışanları arasında gayri-resmi sözleşme biçimine göre istihdam edilenlerin büyük bir bölümü, sürekli işini kaybetme kaygısı taşımaktadır. Çalışanlar sosyal haklar konusunda düşük bir farkındalığa sahiptirler. Çalışma haklarının eksikliği formel/teknik eğitim düzeylerinin düşüklüğüyle açıklanabilir. Ancak bu durum daha çok geçim sıkıntısı yaşayan tersane çalışanları açısından ücret getiren bir işe olan ihtiyaçtan beslenmektedir.

Güvencesizlik, çalışma ilişkilerini/sartlarını olumsuz temelde kurmaktadır. Çalışanlar neredeyse tamamen işverene bağımlı durumdadır. Ücretlendirme, ücretin ödenme biçimi, işte istihdam süresi vb. konularda işveren tümüyle belirleyici konumdadır. Ayrıca çalışma şartları da uluslararası standartların çok altındadır. Örneğin çalışma ortamı genel olarak işçi sağlığına uygun değildir. Tuzla Tersaneler Bölgesinde iş ve işçi güvenliğinin yeterli olduğu söylenemez. Nitekim bölgede yaralanma/sakatlanma ve ölümlerle sonuçlanan iş kazaları yaşanabilmektedir. Çalışanlar iş kazalarının yaşanma sebeplerini yoğun iş temposu, emniyet tedbirlerinin yetkililerce alınmaması ve çalışanlardan kaynaklanan nedenler bağlamında açıklamışlardır. Çalışanlar her an iş kazası yaşayabilecekleri kaygısı taşımaktadırlar.

Geçici çalışma, çalışanların istihdam olundukları firmaya aidiyet duymalarını da olumsuz etkilemektedir. Sürekli iş(yeri) değiştirmek bir anlamda konar-göçerlik, aidiyet bağlarına imkân tanımamaktadır. İstihdam piyasasının akışkan özelliğinden kaynaklanan geçici, part-time, esnek çalışma biçimleri, çalışanlarda iş güvencesi algısını zayıflatmaktadır. Bu nedenle çalışanların büyük çoğunluğu her an işini kaybedebilme kaygısı taşımaktadır. Geçici/güvencesiz çalışma, tersane çalışanlarını fiziksel ve psikolojik sağlık açısından olumsuz etkilemektedir. Çalışanlarda bir yandan strese yol açarken diğer yandan iş kazalarına neden olmaktadır. Gemi inşa sektöründe çalışanların sosyal sermayeleri düşüktür. Çalışanların büyük çoğunluğu diğer insanlara karşı farklı derecelerde güvensizlik duymaktadır. Bunun nedenlerinden biri, iş hayatındaki güvencesiz ilişkilerdir. Çalışma hayatında tanık oldukları ve yaşadıkları birçok olumsuzluk çalışma dışı alana da kuşkuyla bakmalarına yol açmıştır, denilebilir.

Çalışanların sendikalara yaklaşımı genelde olumsuzdur. Çünkü çalışanların büyük çoğunluğu sendikaların, sorunlarını çözebileceğine inanmamaktadırlar. Tuzla Tersaneler Bölgesindeki sendikaların, sorunlarını çözmede başarısız olduğuna inanmaları bu yaklaşımın esas nedenidir. Gemi inşa sektöründe güvencesiz çalışanlar enformel destek ağlarından mahrum oldukları için akraba, arkadaş, eş-dosttan borç alamamakta, daha çok bankalardan kredi alarak borçlu bir yaşama

hapsolmaktadırlar. Tersane çalışanları genel olarak gelecekte umutludurlar. Çalışanların çoğunluğu garantili bir işte çalışmayı ve çocuklarının okuyup iyi bir işte çalışmalarına yönelik bir beklenti içerisindeyler.

KAYNAKLAR

- Akdemir, Nevra (2008a), Taşeronlu Birikim: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme, SAV Yay. İstanbul.
- Akdemir, Nevra (2008b), “Taşeronluk ve İş Kazalarını Birleştiren Eksen: Güvencesiz Çalışma”, Toplum ve Hekim Dergisi, Cilt 23, Sayı 4, s: 276-283.
- Akdemir, Nevra (2006), “Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği”, Praksis 16 Güz, s:143-170.
- Akdemir, Nevra ve Odman, Aslı (2008), “Tuzla Tersaneler Bölgesinde Örülen ve Üstü Örtülen Sınıfsallıklar”, Toplum ve Bilim, S: 113, s:49-89.
- Arslan, Ayşe (2013), Precarity And İdentity Among Shipyard Workers in Tuzla, METU, School Of Social Sciences, Unpublished Master's Thesis, Ankara.
- Artun, Ali (2014), “Sanat Emeği”, iç. Sanat Emeği, Kültür İşçileri ve Prekarite (Der. Ali Artun), İletişim Yayınları, İstanbul, s: 11-29.
- Bauman, Zygmunt (1999), Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar (Çev.Ümit Öktem), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Bilton, T. – Bonnett, K. – Jones, P. – Lawson, T. – Skinner, D. – Stanworth, M. – Webster, A. (2009), Sosyoloji, (Çev. Ed. Bülent Özçelik), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bora, Tanıl - Bora, Aksu - Erdoğan, Necmi - Üstün, İlkur (2012), “Boşuna mı Okuduk?” Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği, İletişim Yay. İstanbul.
- Burchell, Brendan (2009), “Flexicurity as a moderator of the relationship between job insecurity and psychological well-being”, Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 31, pp: 1–14.
- Çakır, Özlem (2007), “İşini Kaybetme Kaygısı: İş Güvencesizliği”, Çalışma ve Toplum, S. 1, s: 117-140.
- Dardot, Pierre ve Laval, Christian (2012), Dünyanın Yeni Aklı, Neoliberal Toplum Üzerine Deneme (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Esmer, Yılmaz (2012), Kültürel Değişimin Sınırları: Türkiye Değerler Atlası 2012, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- GİSBİR (2014), 2013 Sektör Raporu, http://www.gisbir.com/tr/duyuru/gisbir_sektor_raporu_2013_114 (Erişim: 08.12.14)
- Harvey, David (2013), Asi Şehirler, Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru (Çev. Ayşe Deniz Temiz) Metis Yayınları, İstanbul.
- Lazzarato, Maurizio (2014), Borçlandırılmış İnsanın İmali, Neoliberal Durum Üzerine Deneme, (Çev. Murat Erşen) Açılım Kitap, İstanbul.
- Man, Fuat (2013), “Akışkan Zamanlarda Eğretilişme: Ulusal İstihdam Stratejisi Üzerine Bir Değerlendirme”, Çalışma ve Toplum, 2013/1 s: 229-252.
- Putnam, Robert D. (2000), Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, Simon and Schuster, New York.
- Sencer, Muzaffer ve Sencer, Yakut (1978), Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim, TODAİE Yayınları, No: 172, Ankara.
- Sen, Amartya (2004), Özgürlükle Kalkınma, (Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Standing, Guy (2014), Prekarya, Yeni Tehlikeli Sınıf (Çev. Ergin Bulut), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Standing, Guy (2012), “The Precariat is you and me”, ABC News, 9 February.

- Sümer, Nebi- Solak, Nevin-Harma, Mehmet (2013), *İşsiz Yaşam: İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TTBİİK (2008), “Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki Çalışma Koşulları ve Önlenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor”, İstanbul.
- Wacquant, Loic (2013), “İleri Marjinallik Çağında Bölgesel Damgalama” (Çev. Celalettin Yanık) iç. *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek* (Ed. Ö. Aytaç ve S. İlhan), Birleşik Yay. Ankara, ss: 125-140.
- Wacquant, Loic (2011), *Kent Paryaları, İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Wacquant, Loic (2007), “Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality”, Thesis Eleven, Number 91, November, pp: 66-77. in *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, (Loic Wacquant) Polity Press, Chambridge.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 315-331, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 02.05.2018 **Kabul Tarihi:** 14.07.2018

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HÜKÜMET-BASIN İLİŞKİLERİ VE GAZETECİ MEBUSLAR

Government-Press Relations and Journalist Deputies in Second World War

Ahmet ÇELİK¹

ÖZ

Dünyanın süper güçlerinin birbiriyle savaştığı ve Türkiye'nin arada kaldığı İkinci Dünya Savaşı'nda, İsmet İnönü'nün başını çektiği kadro, değişken bir dış politika izlemek zorunda kalmıştır. Almanya'nın ve Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma baskıları bertaraf edilmiş, Sovyet Rusya'nın Boğazlarla ilgili isteklerine karşı durulmaya da çalışılmıştır.

Bu tehlikeli süreçte, İnönü ve iktidara gelen hükümetler tüm kontrolü elinde tutmaya çalışırken, kamuoyunu yönlendirme yeteneği olan basın da bu uygulamaların muhatabı olmuştur. Çıkarılan yasalar ile basın kontrol altında tutulmaya çalışılmış, muhalefet eden basın organları kapatılmıştır. Bu süreçte basını kontrol etme yöntemlerinden biri de *gazeteci mebuslar* olmuştur.

Mebus seçilen gazeteciler, Hükümetin çıkardığı yasa ile aynı zamanda gazetecilik mesleğini de icra edebilmişlerdir. Bu mebuslar, hükümetin politikalarını onaylayan yazı ve haberlerle halkı yönlendirmeye çalışırken, aynı zamanda savaşın gidişatına göre hükümetin dış politikalarına da destek vermişlerdir.

Çalışmamızda; İkinci Dünya Savaşı sürecindeki Türkiye'nin değişken politikalarına karşı basının tavrı ve hükümet-basın ilişkisi incelenirken, gazeteci mebuslar ile bunların değişen şartlara ve hükümet politikalarına göre aldıkları vaziyet değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Basın, Türk Dış Politikası, Gazeteci Mebuslar

ABSTRACT

In the Second World War, world's süper power fight each other, Turkey remained outside by foolowing a volatile policy in presidency of İsmet İnönü. Germany and Allies' pressures on Turkey for enter war is blocked and Soviet Russia's attempts to counter the demands of the Straits.

In this dangerous process, while İnönü and the his team were trying to keep all control, the press, which has the ability to direct the public, was also involved in these applications. With the enacted laws, the press was tried to be kept under control and the opposing press were closed. One of the methods of controlling the press in this process was the journalist deputies.

Deputy journalists were also involved in the journalism profession with a law that the Government proclaimed. These deputies were trying to direct the people with articles and news confirming the policies of the government and they have also supported the government's foreign policies according to the course of the war.

In our study; in the process of Second World War, attitudes of the press towards Turkey's variable foreign policies and government-press relations were examined and attitudes of deputies-journalists towards governments policies were evaluated.

Key Words: Second World War, Press, Turkish Foreign Policy, Deputies-Journalists

1. Giriş

Basın; geniş kitleleri etkileyebilme gücü olan önemli bir kitle iletişim aracıdır. Haberleri kısa sürede geniş kitlelere ulaştırabilme ve toplumsal algıların oluşmasındaki etkinliği, onu önemli ve

¹ Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ELAZIĞ ahmetcelik2@firat.edu.tr

zaman zaman tehlikeli kılmaktadır. Ülke yönetiminde söz sahibi olanların uyguladıkları siyasi, sosyal ve ekonomik politikaların eleştirilmesini istememeleri ve basını yönlendirebilme yetisi sebebiyle, hükümet-basın ilişkileri genelde çatışmaya sebep olmuştur. Basının, hükümetleri eleştirmesi ve hatalarını halka yazılı ve görsel olarak teşhir etmesi sonucu ortaya çıkan olumsuz tavır, hükümetler için istenmeyen bir durumdur. Bu yüzden karşılarında muhalif bir basına yeteri kadar tahammülleri yoktur. Basın, kontrol edilmesi ve hatta yandaş hale getirilmesi gereken önemli bir unsurdur.

Basını kontrol etmenin birkaç yolu vardır; hükümetler ellerinde bulundurdukları yasal gücü kullanarak, muhalif olanları ya sustururlar ya da kendi taraflarına çekerler. Fakat basın söz konusu gücünü kullanarak sempati kazanmak ta bir seçenektir. Bu defa kendinden olan basın organları devreye girer. Burada kullanılan önemli bir yöntem de *gazeteci mebuslar* olmuştur.

Basının yönlendirebilme özelliğinden dolayı, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hükümet-basın ilişkileri sorun olmuştur. Özellikle Milli Mücadele döneminde faaliyet gösteren muhalif basın organları, savaş sona erdikten sonra cezalandırılmışlardır. Milli Mücadele'ye karşı bir yayın kampanyası yürüten Refik Halit Karay, Refii Cevat Ulunay ve Mümtaz Faik gibi gazeteciler yurt dışına çıkarılmışlardı. Ankara'ya en ağır eleştirileri yönelten Peyam-ı Sabah başyazarı Ali Kemal ise İstanbul'un kurtuluşundan sonra tutuklanıp Ankara'ya gönderilirken İzmit'te linç edilmiştir².

1923'ten sonra Türkiye'deki iktidar-basın ilişkilerinde, devrimin kabul görmesi ve halka ulaştırılması noktasında basına yüklenen misyon sebebiyle, muhalif bir sesin olumsuz etkisi kaygısıyla, basın sürekli denetim altında tutulmak istenmiştir.

Halifeliğin kaldırılması sürecinde, Londra İslam Cemiyeti'nin Sekreteri Sait Muhammedi'nin, İçişleri Bakanı Fethi Bey'e gönderdiği mektup ve ardından Ağa Han'ın Başvekil İsmet Paşa'ya yazdığı mektubun, 5 Aralık 1923 tarihinde Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanması³ hükümet tarafından hoş karşılanmamış, söz konusu üç gazetenin sorumluları olarak Hüseyin Cahit Yalçın, Velit Ebuzyiya ve Ahmet Cevdet ve yazı işleri müdürleri İstiklâl Mahkemesinde yargılanmıştır.

Türk Devrimi sürecinde yapılanlara karşı muhalefet istemeyen, basını yanında olmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, 5 Ocak 1924'te gazetecileri İzmir'de toplantıya çağırmıştır. Toplantıda Atatürk, yeni rejimin siyasal yaşamının henüz bitmemiş olduğunu belirterek, basını temsilcilerinden Ankara'yla uyumlu davranışlar göstermesini istemiştir⁴.

1925 yılında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması, iktidar-basın ilişkilerinde kırılmalara sebep olmuştur. Eski İttihatçıların bu parti etrafında toplanmaya başlaması ve İstanbul basınının bu partiyi destekleyen bir tavır takınması, Ankara'da büyük tepkilere yol açmıştı. Yeni rejim, devrimlerin gerçekleştirilmesi için Takrir-i Sükûn kanunuyla bir sıkıyönetim havası oluşturmuş ve bu hava içerisinde de gazeteciler tutuklanıp İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 4 Mart 1925 tarihinde mecliste kabul edilmesinden sonra ilk olarak Tanin, Tevhid-i Efkâr, Sebil'ür Reşat, İstiklâl, Aydınlık, Resimli Ay ve Vatan'ın da içlerinde bulunduğu İstanbul ve Anadolu'nun değişik eğilimlerdeki muhalif gazete ve dergileri birer birer kapatılmıştır. Yazarları tutuklanmış, Ankara ve Elazığ İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmışlardır⁵. Böylece 1930'a kadar basında bir suskunluk dönemi başlamıştır. 1930'lara gelindiğinde İktidarı elinde bulunduran CHP'nin basınla olan ilişkileri, Fethi Okyar'ın 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmasıyla yeniden gerilmeye başlamıştır.

Bu tarihten sonra muhalefeti susturan rejim, liberal eğilimli ve muhalif seslere karşı cumhuriyet döneminin ilk Basın Kanununu 25 Temmuz 1931 tarihinde çıkartmıştır. Gelişen

² Ali Gevgili, "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul-1982, s. 214.

³ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999, s.78-80.

⁴ Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Yay., İstanbul-2003, s. 145.

⁵ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Yay., Ankara-2004, s. 151.

uluslararası olaylar sonucunda, 1938 yılında, 1931 tarihli Basın Kanunu'nda değişiklikler yapılarak hükümetin basını kontrol etme gücü artırılmıştır. Türkiye'de basının, cumhuriyete vereceği desteğe, siyasal iktidarlar tarafından *milli görev* anlayışıyla bakılmıştır. Bu yaklaşım hem Atatürk, hem de İsmet İnönü döneminde devam etmiştir. Genel yaklaşım itibariyle, bu günlere kadar da siyasal iktidarların aynı tavrı sürdürmeye çalıştıkları bir gerçektir. Demokrasi kültürünün eksikliği, toplumda birey bilincinin gelişmemesi, bencil yaklaşımlar ve benzeri pek çok neden böyle bir ortamı oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, ulusal çıkarlar hedef gösterilerek, basından bu çıkarlara hizmet etmesi beklenmiştir. Basınla iktidar arasındaki çatışmaların tümü, ulusal çıkarlar konusundaki farklı yaklaşımlardan doğmuş, siyasal iktidar basını icraatlarına engel olarak gördüğü zaman ise onu susturacak önlemleri almaktan geri kalmamıştır. Bu durum özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında daha da belirginleşmiş, çeşitli yasalar ve gazeteci mebuslar aracılığıyla basın kontrol altına alınmıştır.

2. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Değişken Politikaları ve Basın

Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan sorunların getirdiği çatışmalara bağlı olarak ülkeler arasındaki gerginlikler, Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırması ile savaşa dönüşmüş ve kısa sürede dünya savaşı halini almıştır. Türkiye için felaketin eşliğinden dönüş olarak tarif edebileceğimiz İkinci Dünya Savaşı'nda izlenen değişken politikalar sayesinde Türkiye, savaşın dışında kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, Lozan Antlaşması ile dünyaya varlığını kabul ettiren Türkiye'nin, geleceğini tehlikeye atabilecek bir gelişmeydi. Türkiye'nin savaşa girmesi, cumhuriyetle elde edilen kazanımların kaybedilmesine sebep olabilirdi. Başka bir ifade ile Batılı tarzda çağdaş devlet oluşturma yolunda atılan adımların meyvelerini vermesi için, Türkiye'nin bir süre daha barışçıl bir ortama ihtiyacı vardı. Ancak 1939 yılı bu barışçıl ortam isteğinin hayal olduğunu gösterdi⁶. 1939-1945 yıllarındaki gelişmeler, Türkiye'nin kuruluşundan bu güne kadar gerçekten yok olma tehlikesi atlattığı tek dönemdir⁷.

Almanya ve İtalya'nın yayılma çabaları ile SSCB'nin tarihi amaçlarını açığa çıkarmasının yanında, modern silahlarla yapılan savaşta, yeterli donanımına sahip olmaması da Türkiye'nin, savaş dışı kalmasını gerekli kılıyordu. Bu savaş dışı kalma politikasının başarıya ulaşması, Türkiye'yi yöneten İsmet İnönü ve ekibinin diplomasi alanındaki başarısı ile mümkün olabilmiştir.

Türkiye için savaşın sonucunun nasıl biteceğinin pek bir önemi yoktu. Çünkü İngilizler kazansa, müttefiki olan Sovyetler de kazanacak ve Sovyetlerin gücünü kim dengeleyecekti? Almanlar kazansa, askeri gücüne karşı durulabilecek bir teknoloji yoktu. Bu yüzden savaşa girmemek en iyi çözümdü. Türkiye'nin savaşa katılması, *büyük devletlere bir savaş alanı olarak hizmet etmekten öte bir yarar sağlamazdı*. Türkiye'yi yanlarında isteyen tarafların baskılarına ve diplomatik manevralarına, oynanan *Denge Oyunu* sayesinde karşı durulabilmiştir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politikaya tarafsızlık diyemeyiz. Savaşta, Türkiye'nin politikasını en iyi tanımlayan ifade *savaş dışı* olmalıdır. *Taraflı ama savaşmayan ülke* olarak isimlendirilecektir. Türkiye'nin savaştaki bu pozisyonu, İnönü'nün düşüncelerinden kaynaklanan korumacı ve tedbirli politikalarıdır. Bu savaştan ülkeyi uzak tutmak/tutabilmek, milli mücadele kadar önemli bir olaydır.

Bu süreçte oynanan denge oyununun başarısı için bir zorunluluk da, her şeyi kontrol altında tutma zorunluluğu olmuştur. Böyle kritik bir süreçte, siyasal yaşam içinde önemli ve etkili bir kurum olan basın da sıkı bir denetim altında tutulmalıydı.

⁶ Süleyman Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, (Editörler: Adem Çaylak vd.) Savaş Yayınevi, Ankara-2012, s. 257.

⁷ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul-2003, s. 22.

İkinci Dünya Savaşı boyunca iktidarın çok sık kullandığı, basını denetim altında tutmaya imkân veren hukuki dayanak, 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı icra vekilleri heyeti kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isimle gazete çıkaramaz"⁸ şeklindeki 50. maddesidir. Bu madde, Bakanlar Kurulu'na bir gerekçe göstermeden yayın organlarını kapatma yetkisi vermiştir. Gerçi, Bakanlar Kurulu'nun, *Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı gazete ve dergileri kapatabileceği hükme bağlanmışken*, yayınların genel siyasete aykırı sayılacağı belirtilmemiş olsa da, siyasi iktidar maddeye bu yorumu da eklemiştir.

Hükümetlere basını kontrol etme, bazen de susturma yetkisi veren 1931 Tarihli Matbuat Kanunu'na, 1938 yılında yeni maddeler eklenmiştir. 27 Haziran 1938'de Matbuat Kanunu'na eklenen maddelerle getirilen değişiklikler şunlardır: "Yayın faaliyetinde bulunacakların idareden ruhsatname alma zorunluluğu. Siyasi nitelikte yayın organı çıkaracaklar için teminat yatırma zorunluluğu Sui Şöhret sahibi kişilere yayın organı çıkarma yasağı. Orta ve yükseköğretim kurumlarında disiplini bozacak mahiyetteki olaylar ile ilgili haberler. Her yayın organının çalıştıracığı tüm personelin kimliğini idareye bildirme zorunluluğu. Basın yolu ile işlenen suçlarda zamanaşımı ile ilgili değişiklik."⁹

1939 yılının Eylül ayında savaşın başlamasından sonra, ülkede ulusal birliği sağlamak ve Türkiye'nin iç ve dış güvenliği meseleleri hakkında basının ileri gitmesini önlemek amacıyla, 24 Nisan 1940 tarihinde, söz konusu kanuna iki madde daha eklenmiştir. Bu ilavelerle, "Türklerin ulusal duygularını inciten ve tarihini yanlış gösteren yazılar ile ülkenin güvenliği ile ilgili meseleler hakkında yapılmakta olan soruşturmalardan ve yine güvenlik bakımından alınan önlemlerden söz eden yazıların yayınlanması yasaklanmıştır."¹⁰

25 Mayıs 1940 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Örfi İdare Kanunu'nun 3. maddesi ile de Sıkıyönetim Komutanlarına, belirli süre ile veya tamamen gazeteleri ve matbaalarını kapatma ve basına sansür koyma yetkisi verilmiştir¹¹.

İktidarın tüm savaş boyunca basını denetleme ve yönlendirme faaliyetinde, aracı olarak kullandığı en önemli kurum Matbuat Umum Müdürlüğü olmuştur. Matbuat Umum Müdürlüğü, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, 22 Mayıs 1940'ta yeni bir teşkilat kanunu ile başbakanlığa bağlanmıştır. Bu kararın nedeni, savaş dolayısı ile önemi iyice artan yayın faaliyetlerini, doğrudan başbakanlığa bağlı bir kurum ile sıkı denetim altında tutma isteğidir.

İkinci Dünya Savaşı gibi kritik bir süreçte, her alanda kontrolü elinde tutmak isteyen yönetim, Tek Partili sistemin yetkileri ile basını kontrol etmiştir. Çıkarılan kanunların dışında, kontrol mekanizmalarından biri de gazeteci mebuslar olmuştur.

İktidar, özellikle dış politika konusundaki yorumlarda çok hassastır. Tüm savaş boyunca iktidarın tercihi ve uygulamalarına ters düşen dış politika değerlendirmelerinin yer aldığı yayın organları, gerek Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi, gerekse Örfi İdare Kanunu'nun 3. maddesine dayanılarak kapatılmıştır.

Savaşta izlenen değişken politikaya bağlı olarak, gazeteler de yazılarını bu değişken politikaya uydurmuşlardır. İktidar dış politika yorumlarında yazarların tutumunun nasıl olması gerektiğini, Matbuat Umum Müdürlüğü ya da başka yollar aracılığı ile yayın organlarına bildirmiştir.

⁸ Matbuat Kanunu, *Resmi Gazete*, Basın ve Yayınla İlgili Bölüm, 8 Ağustos 1931.

⁹ Murat Güvenir, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul-1991, s. 42.

¹⁰ *Ulus ve Tan*, 25 Nisan 1940.

¹¹ Güvenir, *2. Dünya...*, s. 48.

3. İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Gazeteci Mebuslar

Tek parti rejimi, her rejim gibi, başlangıçtan itibaren varlığını çeşitli yollarla meşrulaştırma ve kamuoyuna benimsetme çabası içinde olmuştur. Her rejimin yaptığı gibi, basını bu çabasında aracı bir kurum olarak kullanmıştır¹². Basınla ilgili yasal düzenlemeler, otoriter siyasi rejimin, basını denetim altında tutma çabasının ürünüdür. Ancak, rejimi meşrulaştırmak ve kamuoyuna benimsetmek için, basını sadece denetim altında tutmak yetmez. İktidarın istediği doğrultuda yayın yapmasını da sağlamak gerekir. Gazeteci mebusların önemi burada ortaya çıkmaktadır. Gazeteci mebuslar aracılığı ile Tek Parti rejiminin görüşleri, basının, dolayısıyla aydınların, görüşüymüş gibi iç ve dış kamuoyuna aktarılmıştır.

Tek Parti rejiminde milletvekilliği yapan bu kişiler, esas meslekleri gazetecilik olduğu halde aynı zamanda milletvekilliği de yapmışlardır. Hem Tek Partinin mensubu olan, hem de her gün ülkenin önde gelen yayın organlarında siyasi makaleleri yayınlanan bu kişiler, savaş boyunca kamuoyunu yönlendirmişlerdir. Meclis üyeliği ile gazeteciliği birlikte yürüten bazı gazeteci mebuslar, başyazarı olduğu gazetenin aynı zamanda sahibidir. 1939 yılından itibaren sahibi partili olan yayın organlarına, rejimi ve iktidarı meşrulaştırma yönünde faaliyette bulunma görevi resmen verilmiştir. CHP'nin 1939 tarihli nizamnamesine eklenen bir maddeye göre iktidar, gazeteci mebusların sahibi olduğu yayın organlarını parti mensubu olarak kabul etmiştir. Söz konusu madde: “*Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti azalarının neşriyatı parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yaparlar. Partililer sermayesiyle alakalı ve idaresinde müessir buldukları gazete, mecmua ve matbualarda parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatlarıyla, yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazılar neşrettiremezler*”¹³

İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü 6 yıllık süreçte, ulusal çapta yayın yapan gazeteler ve tirajları şöyleydi:

Cumhuriyet.....	16.000
Ulus	12.000
Tan.....	12.000
Yeni Sabah	10.000
Akşam.....	10.000
Son Posta	10.000
Vatan	7.000
Tasvir-i Efkâr	6.000
Son Telgraf.....	4.000
İkdam.....	4.000
Vakit	4.000

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında bu gazetelerin bazıları belirli süreyle, bazıları ise süresiz kapatılmışlardır. Ancak yine de Türkiye'de kamuoyu oluşumunda önemli yere sahiptirler.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 75 gazeteci mebus görev yapmıştır. Bu vekillerin içinde başyazarların ve genel yayın politikasını saptayan editörlerin oranı, muhabirlere göre daha fazladır. Söz konusu yıllar içinde TBMM üyeliği yapan gazetecilerin %53'ünü gazete sahipleri, yazarlar ve editörler; % 39'unu ise muhabirler oluşturmaktadır¹⁴.

İkinci Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türkiye'de gazeteci mebusların listesi şöyledir¹⁵:

¹² Cemil Koçak, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 35, Kasım-1986, s. 392.

¹³ Güvenir, 2. *Dünya...*, s. 42.

¹⁴ Tahsin Banguoğlu, “Milli Şef Dönemi Hatıraları”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1986.

¹⁵ *TBMM Albümü*.

Milletvekilinin Adı	Yayın Organı	Seçildiği İl ve Yıllar
Falih Rıfki Atay	Ulus gazetesi başyazarı	Ankara/1939-1943
Asım Us	Vakit gazetesi başyazarı	Artvin-Çoruh/1939-1943
Ahmet Şükrü Esmer	Ulus gazetesi dış politika yazarı	İstanbul/1939-1943
Hüseyin C. Yalçın	Yeni Sabah ve Haber gazeteleri Başyazarı	İstanbul-Kars/1939-1943
Sadri Ertem	Vakit gazetesi yazarı	Kütahya/1939-1943
Cavit Oral	Bugün (Adana) gazetesi sahibi	Adana/1939-1943
Yunus Nadi	Cumhuriyet gazetesi sahibi	İzmir/1939-1943
Abidin Daver	İkdam gazetesi başyazarı	İstanbul/1939-1943
Ethem İzzet Benice	Son Telgraf gazetesi sahibi	Kars/1941-1943
Feri Celal Güven	Yeni Adana gazetesi sahibi	Urfa-İçel/1939-1945
Ömer Asım Aksoy	Gazisancak ve Hakdili Gazeteleri yazarı	Gaziantep/1939-1943
İbrahim Alaettin Gövsa	Akşam Gazetesi Yazarı	Sivas/1939-1943
Hayrettin Karan	Türk Dili (İzmir) gazetesi sahibi	Balıkesir/1939
Ahmet Ulus	Ulus Gazetesi yazarı	Giresun/1943
Emin Kılıçoğlu	Siirt Gazetesi sahibi	Muş/1944
Şefik Özdemir	Babalık (Konya) gazetesi sahibi	Siirt/1939-1943
Necip Ali Küçük	Hakikat ve Cumhuriyet yazarı	Denizli/1939

Savaş boyunca hükümetin politikalarını onaylayan, muhalif seslere karşı çıkan gazeteci mebuslar, bu yazılarını meşrulaştırabilmek için özellikle, bu dönemde basın özgür olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. İktidarın basına müdahalesinin çok az olduğunu, savaş koşullarına karşın Türk basınının baskıdan uzak, özgür bir ortamda faaliyet gösterdiğini, çeşitli vesilelerle sık sık belirtmişlerdir. Dönem içinde bu tür yazılara sıkça rastlamak mümkündür.

Akşam gazetesi ve başyazarı ve Sivas Milletvekili Necmettin Sadak, Bulgar Dışişleri Bakanı Popov'un, Türk Basını'nın iyi komşuluk münasebetlerini gölgeleyebilecek mahiyette yayın yapmasını, basının hükümetin denetiminde olmasından, bunun Türk hükümetinin politikası olduğunu belirtmesinden bir gün sonra şunları yazmıştır; "Türkiye'de matbuat tamamen hür olduğu için bazı gazetelerin şu veya bu tarzdaki neşriyatı ile hükümetin siyaseti arasında hiç münasebet yoktur"¹⁶

1941 yılı Temmuz ayında, Almanya'nın Sovyetler Birliği'nde ilerlemesi sürerken, Moskova Radyosu'nun, Türk basınındaki Alman yanlısı bazı yayınlardan şikâyeti ve bunun hükümet politikası olduğunu iddia etmesi üzerine, Yeni Sabah Gazetesi başyazarı ve Çankırı Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, bunun gerçekleri yansıtmadığını öne sürmüş ve şöyle demiştir

"Mamañih bazı gazetelerde hakikaten bu manaya gelecek neşriyat vuku bulsa bile Türk matbuat rejimini bilenler bundan hiç hayrete düşmemek icap eder. Çünkü gazetelerimizin başmakalelerini matbuat müdüriyetinin arzularına tercüman diye telakki etmeye imkân yoktur. Türkiye'de yalnız refikimiz partinin organıdır"¹⁷

¹⁶ "Türkiye ve Bulgaristan", *Akşam*, 5 Aralık 1940, s. 1.

¹⁷ "Sovyet Radyosunun Bir Şikâyeti", *Yeni Sabah*, 21 Temmuz 1941, s. 2.

Dönemin iktidar sahibi ya da yöneticileri, milletvekili olan yayın organlarını parti organı saymaktadır. 1942 yılı Nisan ayında İkdam Gazetesi başyazarı ve İstanbul Milletvekili Abidin Daver, Başbakan Refik Saydam'ın gazeteciler ile yaptığı toplantıdan sonra şu satırları kaleme almıştır; “*Türkiye’de matbuat hürriyeti vardır; İsmet İnönü devrinde bu hürriyet, en büyük hürmeti görmektedir. Başvekilimiz, matbuat hürriyetine riayet hususunda eşsiz bir devlet adamı, bir hükümet reisi olduğunu her vesile ile göstermiştir. Örfi idare muntıkası olan İstanbul’da bile, matbuat hürriyetine en geniş tesamüh gösteriliyor. Dâhili işlerimize ait tenkitlerde bilerek bilmeyerek ileri gittiğimiz zaman dahi, matbuat hürriyeti prensibine hürmet edilerek yazılarımız tesamühle karşılanıyor*”¹⁸

Temmuz 1943’te Kütahya Milletvekili ve Vakit gazetesi yazarı Sadri Ertem, Basın Yayın Umum Müdürlüğü’nün kuruluşu ile ilgili olarak kaleme aldığı yazısında; Türkiye’de basının, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, özgür olduğunu belirtmiştir. Ertem; “*Bu kanunla Basın ve Yayın işleri ehemmiyetli bir surette teşkilatlandırılmaktadır*” dedikten sonra; “*Türkiye’de basın ile devletin münasebeti daima rejimlerin nüansına göre şekillenmiştir. İstibdat devrinde, meşrutiyette, Cumhuriyette zaman zaman basını devlet zaviyesinden tetkik eden bir müessese mevcut olmuştur. İstibdat zamanında onun adı matbuat müdürlüğü idi. Fakat hakikatte o bir sansür dairesi idi. Meşrutiyet devrinde o, sadece bir tescil bürosu halini aldı. Harp sonrası rejimlerinden biri olan Cumhuriyet Türkiye’sinde devletin basın hakkındaki görüşü ne liberalizmin ne de totaliter rejimlerin prensiplerine benzer. Cumhuriyet devrinde muhtelif zamanlarda kurulan basın idareleri bir yandan devletin hukuki bünyesini, bir yandan da dünya basın bürolarının geçirdiği istihaleleri takip etmiştir*” demiş ve diğer ülkelerdeki basının durumundan bahsetmiş; “*Sovyet, faşist, nazi, matbuat rejimleri meydandadır. Buna mukabil Türkiye’de harbin en şiddetli zamanında bile sansür usulü kabul edilmiş değildir*”¹⁹ diyerek, Türkiye’de basının özgür olduğunu ima etmeye çalışmıştır.

4. İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Basını

Alman ordularının Polonya’ya girmesiyle savaşın başlaması, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de büyük yankı uyandırdı. Dönemin gazeteleri savaşın başlamasını ilk sayfada haber yaptılar.

Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr ve İkdam gazeteleri haricindeki bütün gazeteler, savaşın başlamasını, hükümetin savaşın başındaki politikasıyla aynı doğrultuda, okuyucularına duyurmuşlardır. Savaş, Cumhuriyet Gazetesi’nde manşetten “*Nihayet Harp Başladı*” başlığıyla verilirken, İkdam Gazetesi yine manşetten “*Avrupa’da Harp Başladı*” şeklinde daha tarafsız biçimde duyurmuştur. Ancak Tan; “*Almanya Polonya’yı İstilaya Başladı*” şeklinde duyururken, Yeni Sabah; “*Tecavüz*” başlığını attıktan sonra, “*Vahşi ve barbar bir suikast*” yorumunu yapmıştır. Ulus ise; “*Har*” başlığından sonra “*Almanya’nın yirminci asrın ikinci ağır mesuliyetini deruhte ettiğini*” yazmıştır. Hükümetin her iki tarafı da tahrik etmekten itina ile kaçınmasına karşın eleştirel yazıların yazılması, savaşın başından itibaren basına karşı izlenecek politikayı da belirlemiştir.

Hükümetin savaşın başında dış politikayla ilgili ilk hamlesi Ankara Paktı’nın imzalanması olmuştur. Bu pakt Avrupa’da oluşan konjonktür ve Türkiye’nin yalnız kalma ve Sovyetler Birliği gibi önemli bir güce karşı kendini koruma ihtiyacından dolayı imzalanmıştır. Basın, bu anlaşmayı olumlu karşılamış, fakat özellikle Atatürk’ün tarafsız dış politikasının terk edilmesi ve savaşa dâhil olma endişesiyle eleştirmiştir.

Paktın imzalanmasından sonra Nadir Nadi 20 Ekim 1939 tarihli Son Posta gazetesinde “*Alman Milleti ve Avrupa*” başlığı ile yazdığı makalede, pakta tepki gösterirken, Zekeriya Sertel, 24 Ekim 1939 tarihli Tan gazetesinde, “*Türkiye’nin Bitarafılığı Meselesi*” başlığı ile yazdığı makalede, paktın Türkiye’yi savaşa götüreceği endişesini dile getirmiştir.

¹⁸ “Hükümetin Gazetecilerle Hasbihali”, *İkdam*, 19 Nisan 1942, s. 1-2.

¹⁹ “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Hakkında”, *Vakit*, 19 Temmuz 1943, s. 3.

Paktın imzalanmasına tepki gösterenlere karşı gazeteci mebuslardan Asım Us, yazdığı bir makalede, “İngiltere ve Fransa ile akdettiğimiz karşılıklı yardım paktını kötülecek isteyen düşmanlar, Türkiye’nin Atatürk’ün yolundan ayrıldığını iddia ediyorlar”²⁰ diyerek hükümetin politikasını desteklemiştir.

1940 yılı Haziran ayında, Almanya’nın Fransa’yı mağlup etmesi, tüm ülkelerde olduğu gibi Türk kamuoyunda da, hangi rejimin daha üstün olduğu tartışmasını gündeme getirmiştir: Nazizm mi? Demokrasi mi? Otoriter bir siyasal rejim ile yönetilen Almanya’nın, demokrat Fransa’yı mağlup etmesi, Nazizm’in iyi ve güçlü bir rejim olduğu konusunda bazı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu görüşler basında açıkça ifade edilmemiştir. Ancak, karşı görüşler bazı gazeteci mebuslar tarafından dile getirilmiştir. Almanya’nın, siyasal rejiminin de verdiği güçle, uluslararası ilişkilerde bir “yeni nizam” kuracağı şeklindeki görüşlere, Hüseyin Cahit Yalçın karşı çıkmış ve “Milletlerin galip veya mağlup gelmelerinde rejimlerin mutlak ve kati bir rolü olmadığı”²¹ ifade etmiştir.

Necmettin Sadak ise çeşitli ülkelerin basınında demokrasilerin ve hürriyetlerin aleyhinde yazılar çıktığını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: “Bu tarzda fikirlerin, ciddi olarak bizde de bazen ileri atıldığını görerek hayretler içinde kalıyoruz. Şimdiden demokrasinin iflasına hükmetmek, hadiselerin zaruriyetine uymaktan bahsetmek, propagandaya alet olmaktan başka bir şey değildir. Unutulmamalı ki, yeni istila usullerinde memleketler, askerden önce rejim ve hükümet sistemleriyle istila oluyor”²²

Hükümet, Almanya’nın savaşta sağladığı üstünlük sebebiyle Alman rejimini öven yazıların yazılmasına karşı, Müttefiklerin tepkilerinden çekinmiştir. Demokrasiyi kötileyen yazılara karşı gazeteci mebuslar aracılığıyla cevap verilmiştir.

Nadir Nadi’nin 26 Temmuz 1940 tarihli Cumhuriyet’te çıkan yazısı ile savaşın başlarında, basında dış politika konusundaki en şiddetli tartışma başlamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın ile Nadir Nadi arasındaki bu söz dalaşı, Cumhuriyet Gazetesi’nin üç ay kapatılması ile son bulmuştur.

Nadir Nadi, Almanya ile 25 Temmuz 1940’da imzalanan Ticaret Anlaşması vesilesi ile kaleme aldığı makalede, “Eski devrin ekonomik şartlarının sömürü amacıyla olan kapitalizmin çıkarlarına uygun düştüğünü, ancak Nasyonal Sosyalistlerin Almanya’da iktidara geliştikten sonra bunun değiştiğini ve sadece hammadde satabilen, ekonomileri tarıma dayalı ülkelerin sömürülme devrinin sona erdiğini”²³ ileri sürmüştür.

Nadir Nadi, savaştaki son gelişmeler ve Almanya’nın durumu konusunda ise, dört gün sonra şöyle yazmıştır: “Dünya realiteyi olduğu gibi görmeye mecburdur. Bugün Avrupa’da bir Alman kudreti yaşıyor. Bu kudretin membaı kemiyet ve keyfiyet itibarıyla Alman birliğinden gelir. Alman birliği ise bir veya birkaç şahsın değil, tekâmül eden bir fikrin, binaenaleyh tarihin eseridir. Avrupa devletleri realiteyi olduğu gibi görmeli ve yollarını ona göre tayin etmelidir”²⁴

Nadir Nadi’nin bu yazısı, hükümet çevrelerinde ve basında büyük tepkiye neden olmuştur. Çünkü Nadir Nadi, Türk hükümetinin Almanya’ya mesafeli bir tutum izlediği sırada, bu ülkenin Avrupa’da olumlu gelişmelere neden olan bir kudret olduğuna dikkat çekmiş ve her ülkenin yolunu buna göre tayin etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu makaleye en büyük tepki Hüseyin Cahit Yalçın’dan gelmiştir. Yalçın, Nadir Nadi’nin makalesinin “zahiren Avrupa devletlerine nasihat verdiğini” belirttikten sonra; “fakat Avrupa devletleri kim?” diye sormuş ve şu görüşleri dile getirmiştir: “İngiltere muharip olduğu için onu makalenin şümülü dairesinden hariç tutmak tabiidir. İtalya, Almanya’nın müttefikidir. Balkan devletleri mi? O zaman zavallıların Mihver

²⁰ “Ankara Paktı Münasebetiyle”, *Vakit*, 23 Ekim 1939, s. 1.

²¹ “İdeoloji Komedyası”, *Yeni Sabah*, 8 Temmuz 1940, s. 1-2.

²² “Yeni Nizama ve Rejimlere Uymak İddiası”, *Akşam*, 19 Temmuz 1940, s. 1.

²³ “Yeni Muahedenin Sebep ve Neticeleri”, *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1940, s. 1-3.

²⁴ “Alman Milleti ve Avrupa”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1940, s. 1.

etrafında nasıl pervane gibi döndükleri göz önünde. Kala kala ortada, alını yukarıda bir Türkiye kalıyor ki, realiteyi görmeyen ve kabul etmeyen bu olmak lazım geliyor.

Alman realitesine hürmeti tavsiye eden arkadaşımız Almanların objektif ilmi bile, milli menfaatlerine hizmetkâr yaptıklarını pekâlâ bilir. Binaenaleyh, biz arkadaşlarımızın siyasi makalelerini her zaman Türk gözüyle görülmüş, bugünkü siyasi vaziyet karşısında, Türk menfaati bakımından vicdanından sadır olmuş bir mütalaa diye kabul etmek isteriz. Bizim makaleden anladığımız şudur: harp bitmiş sayılır. Almanya galiptir.

İngiltere'nin yarın harbi kazanacağını düşünmek, hayal peşinde koşmaktır. Almanya doksan milyonluk müthiş bir kitledir. Biz de Almanya'nın nüfuzuna tabi olalım ve boyun eğelim. Alman galibiyeti bugün asla bir realite değildir. Almanya'yı galip zannedenler delalet içindedirler"²⁵

Nadir Nadi, 1 Ağustos 1940 tarihinde yayınlanan makalesinde de, İngiltere'nin, Fransa'nın nakavt olmasına rağmen savaşa devam ettiğini belirtmiş ve harbin bütün ülkelerin hayat haklarını tanıyan "yeni bir nizam" ile sonuçlanmasını temenni ettikten sonra, bu nizam karşısında Türkiye'nin durumu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "Türkiye ne başka milletlerin toprağına göz dikmiştir, ne de onların rejimine düşmandır. Bu itibarla hiç kimse dış politikamızın mesela Almanya ve İtalya'ya karşı husumetkâr bir mahiyet taşıdığı zannına düşmemelidir. Milli menfaatlerimizi ve istiklalimizi tehlikeye sokacak bir hareket ve tecavüz vuku bulmadıkça kendimizi Almanya ve İtalya ile düşman farz etmek, Türk siyasetini ve Türk menfaatlerini ters anlamak demektir"²⁶

Yalçın, Nadir Nadi'nin görüşlerini "felaket doğuracak fikirler" olarak nitelmiş ve barış zamanı olsa, ülkenin dış politikasına ait çelişki fikirlerin basında tartışılabilceğini, ancak savaş zamanına hükümetin dış politikasına ters düşen değerlendirmelerin yayınlanamayacağını savunmuştur. Yalçın, gazeteci mebus olması sıfatıyla, hem kamuoyunu uyarmakta hem de hükümet yetkililerinin dikkatini çekmektedir. Yalçın'ın, söz konusu görüşlerini işlediği makalesi şöyledir: "Bir seneden fazla bir müddetten beri Türk devleti muayyen bir siyaset takip ederek, bütün milleti aynı siyaset önünde birleştirmiş ve vatanın müdafaası hususunda İngiliz yardımından istifade etmediği bir muahede ile kararlaştırmış bulunmaktadır. İçimizden bir arkadaşın bütün bu siyasete aykırı şekilde memleketin kanaatini, manevi kuvvetini sarsacak, takarrür etmiş milli siyaseti hatalı ve Almanları haklı gösterecek surette neşriyatta bulunmasına tahammül edemeyiz"²⁷

Görüldüğü gibi Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye'nin müttefiklerin safına geçtiğini, Nadir Nadi'nin ise bu dış politika tercihiine açıkça muhalefet ettiğini, savaş zamanında basında bu tür görüşlere izin verilemeyeceğini yazmaktadır. Yalçın'ın bu görüşleri, iktidarın savaş boyunca basından beklentisini oluşturan zihniyeti yansıtmaktadır. Yalçın, bu uyarısıyla, tam bir gazeteci mebustur. Nadir Nadi'nin yazıları, seçilen dış politika çerçevesinin dışına çıktığı için, zaten hükümetin tepkisini çekmektedir. Yalçın da, bu tür yazılara "tahammül edemeyiz" diyerek, adeta Nadir Nadi'nin susturulmasını ve gazetenin kapatılmasını istemektedir. Tartışma konusu ve Nadir Nadi'nin haklı olup olmaması bir yana; yılların gazetecisi Yalçın'ın bu tutumu, dönemin basın özgürlüğü anlayışını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Bir gazeteci, fikir tartışmasına girdiği diğer gazetecinin yazdıklarına tahammül edemeyeceğini söylemekte ve üstü kapalı bir ifade ile meslektaşının susturulmasını istemektedir. Bu tahammülsüzlüğün içinde, samimi olarak ulusal çıkar, ulusal birlik gibi gerçekler olabilir. Ancak isteğin, karşı tarafın susturulması olması, Hüseyin Cahit Yalçın'ın gazeteci mebus sıfatının gereği olarak değerlendirilmelidir.

Cumhuriyet gazetesi, savaşın başlarında hükümetin izlediği dış politikaya aykırı bir tutum içine girmiştir. Gerek Ankara Paketi'nin etkisi ve gerekse Müttefiklerin savaş başında üstün gözükmelelerinden dolayı, hükümet Cumhuriyet gazetesinin yayınından hoşnut kalmamış ve gazete

²⁵ "Bugünkü Realite", *Yeni Sabah*, 31 Temmuz 1940, s. 1.

²⁶ "Avrupa Buhranı Karşısında Türkiye", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1940, s. 1-2.

²⁷ "Felaket Doğuracak Fikirler", *Yeni Sabah*, 1 Ağustos 1940, s. 1.

cezalandırılmıştır. Fakat hükümet, Almanya'nın savaşta üstün duruma geçmesi sonucunda, Nadir Nadi'nin Cumhuriyet gazetesinde belirttiği doğrultuda politika izlemeye başlamıştır.

5. Savaşta Alman Üstünlüğü ve Türk Basını

Türkiye, topraklarına bir saldırı olmadıkça savaşa girmeme amacını gerçekleştirmek için, durumunu ve politikasını savaşın gidişatına göre ayarlamış ve özellikle Almanya'nın üstün olduğu dönemlerde tarafsız olduğunu açıklamıştır. Örneğin, 1940 yılı Ocak ayında “*Türkiye bitaraf değil, harp haricidir*”, diyen zamanın Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu; 1943 yılı Ocak ayında başbakanlığı sırasında yabancı gazetecilere, “*Türkiye her iki tarafa karşı da bitaraf bir siyaset takip ediyor*”²⁸ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında, ağırlıklı olarak müttefik yanlısı politika izlemiştir. Ancak özellikle 1941 yılının ilk aylarından, 1943 sonuna kadar Almanya'nın üstün duruma geçmesi ve sınırlarına yaklaşması üzerine Türkiye, topraklarını bir saldırıdan korumak isteğiyle, bir süre Müttefikler safında yer almak için Alman dostluğunu bağdaştıran tarafsız bir dış politika izlemeye yönelmiştir. Bu politikayı, dönemin önde gelen gazetecilerinden Asım Us, savaş yılları içinde şöyle ifade etmiştir: “*Türkiye'nin bu harpteki tarafsız siyaseti, bir nehir kenarında duran bir kurt, kuzu ve otu bir sandal içinde ikişer ikişer, fakat ne kuzuyu kurda ne de otu kuzuya yedirmemek, yani bunları bir arada birleştirmemek şartı ile suyun öbür tarafına geçirme bilmeceğine benzetilebilir. Cumhuriyet hükümeti, bu bilmeceyi bütün dünyanın hayranlığını kazanan bir muvaffakiyetle halletmiştir*”²⁹

Türkiye, 18 Haziran 1941 tarihinde, savaş dışı politikasının gereği olarak Almanların üstün olduğu dönemde, Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştır. Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırı planının bir parçası olarak imzalanan bu pakt, basında eleştirilere neden olmuştur.

Paktın imzalanmasından sonra Ahmet Emin Yalman, 19 Haziran 1941'de Vatan gazetesinde, “*Türk-Alman Muahedesinin Manası*” başlıklı yazısında paktı eleştirirken, devreye gazeteci mebuslar girmiştir.

Ahmet Şükrü Esmer; “*Türkiye, İngiltere'nin müttefikidir. Ve onun aleyhine müteveccih harekâta alet olmayacağı gibi, aralarında hiçbir fiili ihtilaf mevcut olmayan Almanya'nın dostu olacak ve ona karşı harekâttan tevakkî edecektir*”³⁰ diyerek, Türkiye'nin dış politikasını adeta özetlerken, Yunus Nadi ise: “*Türkiye bu muahede ile bir kutuptan ayrılarak öbür kutba iltihak ediyor değildir. İngiltere ile müttefikiz, Almanya ile dost*”³¹ demiştir.

Abidin Daver de durumu şöyle özetlemiştir: “*Bu dostluğu, Türkiye'nin İngiltere ittifakında ayrılıp Mihvere İltihakı gibi telakki edenler var; bu paktın Sovyetler Birliği'ne karşı olduğu zehabına kapılanlar var. Bu dostluk muahedesini, yalnız ve münhasıran harbe karşı imza edilmiştir... Türkiye'nin uzun ve şerefli tarihinde dostlarına ihanet ettiği görülmemiştir. Almanya ile dostluğunu teyit ederken, müttefiki İngiltere'den ayrılıp onun harp ettiği tarafa iltihak etsin. Türkiye, hem İngiltere'nin, hem de Almanya'nın dostudur*”³²

İktidar, Müttefiklere yakın Almanya'ya uzak bir dış politika izlediği savaşın ilk döneminde (1939–1941), basında Alman yanlısı yorum yapan yayın organlarını cezalandırmıştır. Örneğin; Nadir Nadi'nin yazdığı ve basındaki diğer değerlendirmelerin aksine Almanya'ya sempati ile yaklaşan bir dizi makaleden sonra, Cumhuriyet, 10 Ağustos 1940 tarihinden itibaren üç ay süre ile kapatılmıştır³³. Cumhuriyetin kapatılmasının ana nedeni, o sıradaki Türk dış politikasına uygun düşmeyen yazıların yayınlanmasıdır.

²⁸Ulus, Akşam, 17 Ocak 1943.

²⁹“Başvekilimizin Beyanatı”, *Vakit*, 22 Ocak 1943, s. 1–2.

³⁰“Türk-Alman Dostluğu”, *Ulus*, 20 Haziran 1941, s. 2.

³¹“Türk-Alman Anlaşması”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1941, s. 1-2.

³²“Türk- Alman Muahedesini Yalnız Harbe Karşıdır”, *İkdam*, 22 Haziran 1941, s. 1.

³³ *Ulus*, 11 Ağustos 1940, s. 1–2.

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından dört gün sonra, 22 Haziran 1941'de, Alman orduları Sovyetler Birliğine girmiştir. Türkiye, Almanya'nın bu saldırısı ile başlayan Alman-Sovyet harbi karşısında hemen tarafsızlığını ilan etmiştir. Hükümetin tarafsızlığını belirten açıklamasının tersine, Falih Rıfkı Atay, Almanya'nın haklı olduğunu savunan şu görüşleri ifade etmiştir: “*Führer, harbin sebeplerini uzun bir beyanname ile milletine ve askerine izah etmiştir. Beyannameye göre, âdemi tecavüz paktına rağmen, Sovyetler Birliği'nin güttüğü gaye mütemediyen Alman emniyeti aleyhine tedbirler almak ve bir gün üstüne yıkılmak üzere Almanya'nın zaafını beklemek olmuştur. Führer, bu tehditten milletini kurtarmak zarureti duymuştur.*”³⁴

Almanya'nın, Sovyetler birliğine saldırısı ile ilgili olarak, Vatan gazetesi başyazarı Yalman ise hükümetin tarafsızlık politikasına muhalif olarak, Hitleri öven şu yazıyı kaleme almıştır; “*Hitler, realist bir insan olduğunu ve körü körüne cereyanlara kapılıp gitmediğini her vesile ile ispat etmiştir. Amerika'nın yardımı neticesinde Atlantik harbinin uzun bir şekil alacağını görünce Şark'ta taarruza geçmeyi daha ameli bulmuş ve insanlığın Bolşevikliğe karşı bayraktarlığı sıfatını takınmakta menfaat görmüştür.*”³⁵

Yalman, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısına, insanlığın Bolşevikliğe karşı mücadelesi olarak yaklaşmaktadır. Aynı yaklaşım, Hüseyin Cahit Yalçın'da da görülmektedir. Yalçın, “*Nazilik yıkılmaya muhtaç rejim ise, komünizm de hiç olmazsa aynı derecede otoriter bir rejimdir.*” demiştir³⁶.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından basının Alman yanlısı bir tavır sergilemesi, hükümet politikasına aykırı olduğu halde, hükümetin buna göz yummasının sebebi; ülkedeki Sovyet tehdidinin yakından hissedilmesidir. Müttefikler aleyhinde bir yazı çıkmaması bunun bir göstergesidir.

Bu arada Hitler, Sovyetler Birliği'ne harp ilanı nedeni ile yaptığı konuşmada Molotov'la Kasım 1940'ta yaptığı görüşme sırasında, Sovyetlerin Boğazlar konusunda bazı taleplerde bulunduğunu açıklamıştır³⁷. Zamanlama olarak, Türkiye'de zaten var olan Rus tehlikesini tahrik etme amacıyla olan bu açıklama, Türk basınında, Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihli saldırısı ile belirtileri ortaya çıkan, Sovyet aleyhtarı tutumun artmasına neden olmuştur. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi gazeteler, dış haberlerle ilgili bilgileri sadece Anadolu Ajansı'nın gönderdiği biçimde yayınlatabilmektedirler. Hitlerin bu açıklaması Türk gazetelerinde yayımlandığına göre, haberi Anadolu ajansı vermiştir. Bu da iktidarın bu aşamada, basında, Sovyet aleyhtarı bir tutumdan yana olduğunu göstermektedir. Konu ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir başka husus da şudur; Hitlerin açıklaması, gerçeklere uygun olup olmaması bir yana, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı tahrik etmeye yöneliktir. Yani bir tür propagandadır. Basın, savaşın ilk döneminde Almanların bu tür propaganda amaçlı açıklamalarını doğru kabul etmezken, bu kez Hitler'in beyanını doğru kabul etmiş ve Sovyetlere cephe almıştır. Bu tutumun Almanya ile imzalanan Pakt ile bir alakası yoktur. Açıklanan Sovyet talebinin, Türkiye'nin çok hassas olduğu Boğazlara ilişkin olmasıdır. Konu ile ilgili olarak Atay şunları yazmıştır: “*Sırası gelmişken, 20 küsur seneden beri komşu ve dost olarak kendisine tam bir emniyet vermek için elimizden geleni yapmış olduğumuz Sovyetler Birliği'nin Boğazlara ait teklifleri hakkında, doğru olması lazım gelen beyanatın bu memlekette hayret uyandırmış olduğuna işaret edelim.*”³⁸

Yunus Nadi, aynı konu ile ilgili olarak, “*Eğer biz geçen Umumi Harpte Çanakkale'yi malum harikavari şekilde müdafaa etmeseydik, Çarlık yıkılmaz ve Rus inkılâbı da vücut bulmazdı. İnsan hiç olmazsa bu hatıraya hürmet ederdi.*”³⁹ sözleri ile Sovyetler Birliği'ni eleştirmiştir.

³⁴ “Almanya ile Sovyetler Birliği Arasında”, *Ulus*, 23 Haziran 1941, s. 1–2.

³⁵ “Alman-Rus Harbi”, *Vatan*, 23 Haziran 1941, s. 1.

³⁶ “Rusya ile İttifak mı, Yoksa Rusya'ya Yardım mı?”, *Haber*, 25 Haziran 1941, s. 1–3.

³⁷ *Ulus*, 23 Haziran 1941, s. 1.

³⁸ “Almanya ile Sovyetler Birliği Arasında”, *Ulus*, 23 Haziran 1941, s. 1–2.

³⁹ “Siyasetin Garip Cilveleri”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1941, s. 1–3.

Sovyetler Birliği ise Hitler'in bu açıklamasını “yalan ve iftira” olarak nitelemiş ve Türk basınına serzenişte bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin bu açıklaması, 28 Haziran 1941 tarihli Türk gazetelerinde, haber olarak yer almıştır: “*Türk matbuatının Hitler tarafından tasni edilen bu apaçık yalan ve iftirayı doğru kabul etmesi üzüntüyle karşılanmıştır. Türk matbuatının, ‘Türkiye'nin hakiki dostu kim ve düşmanı kimdir meselesini incelemesi daha münasip olmaz mı?’*”⁴⁰

Özellikle bu sıkıntılı dönemde, basında yer alan kritik haberlerin Anadolu Ajansı'ndan gönderildiği şekli ile yer alması göz önünde tutulursa, gerek hükümetin ve gerekse basının savaş sürecinde izlediği politikada, savaşan gruplara karşı bir önem sırası çıkartabiliriz. Türkiye, Almanya-Sovyetler Birliği arasında kaldığında Almanya yanlısı bir tavır sergilemiş, Müttefikler ile Almanya arasında kaldığında ise Almanya'yı küstürmeden Müttefik yanlısı olmuştur.

Türkiye de, savaşa girmemesinin muhasımlarca ehven-i şer olarak kabul edildiğinin farkındadır. Bu hususu, Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay şöyle açıklamıştır: “*Türk topraklarında bir davası olmayan Almanlar, coğrafi vaziyetinin nezaketini anlayan ve onu müdafaa etmek kudretinde olan bir Türkiye'nin tarafsızlığını kendileri için zararlı bulmamışlardır. Bu tarafsızlığın müttefik İngiltere için de ancak faydası olduğunu zaman ve hadiseler göstermiştir*”⁴¹

6. Savaşta Müttefik Üstünlüğü ve Türk Basını

Türkiye'nin savaş dışı kalma isteği, bu amaca uygun olarak, 1942 yılı sonuna kadar, müttefiklerin de işine gelmiştir. Ancak, 1942 sonundan itibaren Alman ilerleyişinin durdurulmasıyla birlikte müttefiklerin stratejisi değişmiştir. Artık amaç, Almanya'ya kesin darbe vurmaktır. Bu da Avrupa'da yeni bir cephe açılması ile sağlanabilir. Yeni cephenin Balkanlarda açılmasını düşünen Churchill'e göre, Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmesi; önceden Alman ilerleyişi için teşkil ettiği gibi, bu kez de Müttefikler için olumsuz bir faktör olacaktır. Kazablanka görüşmesinde, Churchill'in baskısı ile Roosevelt, Almanya'ya kesin darbe vurulması için Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini kabul etmiştir. İki lider Kazablanka'da, savaşa müttefiklerin safında girmek için, gönüllü olmadığını bildikleri Türkiye üzerinde, baskı kurulmasını kararlaştırmışlardır. Aynı toplantıda, ABD lideri, Türkiye'nin, İngiltere'nin nüfuz bölgesinde olduğunu kabul etmiştir. Buna göre, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etme işini İngiltere üstlenmiştir. Bu amaçla İngiltere Başbakanı Churchill, 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelmiş ve Türkiye Cumhurbaşkanı ismet İnönü ile görüşmüştür.

Churchill, Adana'da İnönü'yü Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ikna edememiştir. Ancak iç kamuoyunda savaşa girilecek endişesinin kaldırılması ve dış kamuoyuna karşı mesaj verilmesi için gazeteci mebuslar devreye girmiştir. Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'in, Tasvir-i Efkâr'daki, “*Türkiye'ye İngiltere tarafından savaşa girmesi yönünde bir emir verilmedi ve Türkiye bu konuda, hiçbir angajmana girmedir*”⁴², şeklindeki açıklaması bunun bir kanıtıdır.

Hüseyin Cahit Yalçın, Churchill'in Türkiye'ye; Türk politikasını değiştirmek, Türk diplomasisi üzerinde baskı yapmak niyeti ile gelmediğini yazmıştır⁴³. Asım Us, Adana görüşmesinden sonra, Türk dış politikasında bir değişiklik beklentisinin yanlış olduğunu⁴⁴, başka bir yazısında; bu görüşmede, Türkiye'nin 1943 yılında savaşa gireceğinin kararlaştırıldığı şeklindeki iddiaların gerçeklere uymadığını⁴⁵ ifade etmiştir. Abidin Daver, İkdâm'da; Churchill'in 3 Şubat 1943 tarihli gazetelerde yayınlanan demecine değinerek; Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikasının Müttefikler için de yararlı olduğunu söylemiş ve “*Müttefikler için faydalı olduğu*

⁴⁰ Akşam, Cumhuriyet, Vatan, 28 Haziran 1941.

⁴¹ “Bir Dostluk Antlaşmasının Yıl Dönümü”, Ulus, 18 Haziran 1942, s. 1.

⁴² Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1943, s. 1.

⁴³ “Churchill'in Türkiye'yi Ziyareti”, Yeni Sabah, 3 Şubat 1943, s.1-2

⁴⁴ “Adana Mülakatı ve Yakın Şark Sulhu”, Vakıf, 3 Şubat 1943, s. 3.

⁴⁵ “Adana Mülakatı Akisleri Üzerine Bir Düşünce”, Vakıf, 5 Şubat 1943, s. 1.

kadar sizin milli siyasetinize ve müttefiklerinize de uygun olan bitarafılık siyasetine devam ediniz” demiştir⁴⁶. İngiltere'nin, Türk tarafsızlığının devamı arzusunda olduğunu belirtmiştir⁴⁷.

Ocak 1945'te Müttefiklerin savaşı kazanacağına kesinleşmesi üzerine, gazeteci mebusların yazıları da bu yöne kaymıştır. İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde, Türk basınının savaşın başından beri Müttefik zaferine inandığını ve bunun dünyayı kurtaracağını ilandan çekinmediğini yazmıştır. Yalçın, savaş süresince bir ara çıkan ve küçük istisnalar olarak nitelediği Alman yanlısı yayınların nedeninin ise, “Türk basınının içinde bulunduğu özgür ve iktidar baskısından uzak ortam olduğunu”⁴⁸ öne sürmüştür. Yalçın'ın küçük istisnalar olarak nitelediği bu yayınların nedeni, Türk basınının özgür olması değildir. İktidar, bu yayınlara basın özgürlüğü ilkesine bağlı olduğu için değil, izlediği denge politikası nedeni ile hoşgörülü davranmıştır.

İkinci Dünya Savaşında topraklarına bir saldırı olmadıkça savaş dışı kalmaya kararlı olan ve tüm dış politikasını, o arada basına karşı tutumunu da, bu ana tercih üzerine inşa eden Türk hükümeti; Almanya'nın 1941 yılı Mart ayından itibaren güçlenmesi ve Sovyetler Birliği'ne saldırması üzerine, 1944 yılı başına kadar, bu ülkeye karşı dostça bir tutum takınmıştır. Yalçın'ın sözünü ettiği ve küçük istisnalar olarak adlandırdığı yayınlar, bu süre içinde yapılmıştır. Bu dönemde genelde Türk basını, denge politikasına paralel olarak iki muhasım kampı da kollayan, iki tarafa da dostça davranan bir tutum içinde olmuştur. Basında Alman yanlısı yayınlara hoşgörülü davranılmasının nedeni budur.

1944 yılındaki savaşın gidişatına yönelik gelişmeler, hükümetin izlediği politikayı etkilemiştir. Bu tarihten itibaren, tamamen Müttefiklere yaklaşan politikası gereği, Almanlardan uzaklaşmıştır. Müttefiklerin baskıları sonucu Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmuştur.

Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulmasından sonra Alman basını bu kararı eleştiren yazılar yazmıştır. Bu yazılara cevap gazeteci mebus Hüseyin Cahit Yalçın'dan gelmiştir. Yalçın, Türkiye'nin krom sevkiyatını durdurmasından sonra hemen ses vermeyen Almanların yavaş yavaş mırıldanmağa başladıklarını yazmış, Alman resmi makamlarının bu kararı beklenmedik mahiyette bulduklarını aktardıktan sonra şöyle devam etmiştir: “Bütün dünya ve aynı zamanda Türkiye hakkında bir tehlike olduğuna inandığımız Nazilerin hatırı için müttefiklerimizle bozuşacak, Nazilerin kuvvetlenmesine hizmet mi edeceğiz?”⁴⁹

Türkiye; 2 Ağustos 1944'te Almanya ile her türlü ekonomik ve siyasal ilişkilerini kesmesinin hemen ertesinde, hükümetin bu kararı tüm gazetelerin başmakalelerinde desteklenirken, yine; İngiltere ve ABD'nin isteği üzerine, 6 Ocak 1945 gece yarısından geçerli olmak üzere, 3 Ocak 1945 günü Japonya ile ekonomik ve siyasal ilişkilerini kesme kararını aldığı zaman, CHP'nin önde gelen gazeteci mebuslar, Müttefiklerden yana tutum alarak bu yönde yazılarına ağırlık vermeye başladılar. Tek Parti Hükümeti'nin görüşlerini basına yansıtmakla tanınan Falih Rıfkı Atay, 4 Ocak 1945 günlü makalesinde şöyle demektedir: “Bugünkü insanlığın gerçek menfaatini, harbin demokrasiler zaferi ile mümkün olduğu kadar çabuk bitmesinde gören Türkiye için, bu uğurda, kudret ve imkânları içine giren herhangi bir yardıma koşmak, yalnız politikası gereklerinden değil, aynı zamanda ahlak borçlarındandır”⁵⁰

Bir başka gazeteci mebus olan Asım Us ise 5 Ocak 1945 günlü yazısında; “Harbin başladığı sıralarda İngiltere ve Fransa ile yaptığımız ittifak, İkinci Dünya Harbinin daha ilk gününde Müttefikler safına yaklaştırmış bulunuyordu. Türkiye, tarafsız bir siyaset güder gibi görünmüştür. Fakat harp ve sulh gayeleri bakımından Birleşmiş Milletler tarafında olduğunu hiçbir vakit

⁴⁶ Ulus, Akşam, Cumhuriyet, 3 Şubat 1943.

⁴⁷ “Adana Mülakatı”, İkdam, 3 Şubat 1943.

⁴⁸ “Türk Amerikan Dostluğu”, Tanin, 7 Ocak 1943, s. 1.

⁴⁹ “Türkiye Avrupa'ya Dâhil midir Değil midir?”, Tanin, 5 Mayıs 1944, s.1-2.

⁵⁰ Ulus, 4 Ocak 1945, s. 1.

saklamamıştı.”⁵¹, derken Hüseyin Cahit Yalçın, 7 Ocak 1945 günü; “Türkiye, Almanya’ya karşı harbe girmek imkânını bulmamakla beraber Nazi davasına bir an için meyil göstermiş midir?” diye sorduktan sonra; “Amerika efkâr-ı umumiyesine bu hakikati izah imkânı bulunduğu zaman, Türk politikasını ve bu politikaların tamamen hür demokrasiler idealinin aynı olduğunu bıkmadan, usanmadan anlatmak iktiza eder.”⁵² demektedir.

23 Şubat 1945’te TBMM’de alınan karar doğrultusunda, Türkiye’nin Almanya ve Japonya’ya savaş açması üzerine, Avrupa basınında bu kararın San Fransisco Konferansı’na katılıp, kendine pay çıkarma olarak değerlendiren yazılar görülmekte ve Türkiye’nin geç kaldığı yönünde eleştirilerde bulunulmaktaydı. Avrupa’da Türkiye’ye karşı bir kamuoyunun oluşmasına karşı, hemen harekete geçen Türk basını, Türk siyasasını savunan yazıları yayınlamaya başlamıştı.

Necmettin Sadak 26 Şubat 1945 günlü makalesinde; “Türkiye geç kalmış olmakla beraber, diye söze başlayanlar var. Çok geç kaldı, işe yaramaz diyen kötü niyetliler de çıkacaktır.”⁵³ derken, Hüseyin Cahit Yalçın, Sadak’ın makalesini desteklercesine: “Biz demokrasi devletlerinin yanında mevki almakla hiçbir maddi ve şahsi çıkar peşinde koşmuş değiliz. Türkiye, başkan Roosevelt’in ve Başvekil Churchill’in müdafaa ettikleri prensiplerin fiile konulduğunu görmekten başka bir şey istemiyoruz. Biz Atlantik misakının bir kılavuz olmakla kalmayarak bir kanun kuvvetini kesbetmesi uğrunda demokrat milletlerin girişecekleri mücadelelerde daima beraber yürüyeceğiz ve bu uğurda her fedakârlığa katlanacağız”⁵⁴

Falih Rıfki Atay da 5 Mart 1945’te şunları yazmaktaydı: “Türkiye’nin eski ve yeni durumu hakkında tartışmalarda bulunmak hakkı olan veya olmayan memleketler basınında veya radyolarında ileri geri bir hayli fikirler ileri sürülmüştür ve sürülmektedir. En yanlış ve kötü niyetli tenkitçiler bile, Almanya’yı boğazlar ötesinde Türk politikasının Müttefiklere yardımının hayati olduğunu saklamaktadır. Müttefiklere karşı vazifemizi yapmışız. San Fransisco Konferansına gitmekle beklediğimiz mükâfat, barışçı ve hürriyetçi yeni bir dünyanın müjdelelerini almaktan ibarettir”⁵⁵

Artık savaş sonra ermiş ve dünya yeni bir döneme girmişti; Soğuk Savaş. Bu süreçte de artık hükümet ülke içinde komünist ideolojiye karşı mücadele etmeye başladı. Bu Sovyet ideolojisi ve Sovyet emperyalist ve yayılma isteğinin ideolojisi olması sebebiyle ülkede tepki görüyordu. Hükümet yanlısı gazeteci mebuslar, bu defa Sovyet ideolojisine karşı cephe almışlardı.

SSCB Mart 1945’te, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı’nı tek taraflı olarak feshedeceğini açıkladı. Moskova Antlaşması’nın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra oluşacak yeni koşullara göre yeniden düzenlenmesini istiyordu. Savaş yıllarında, SSBC Boğazların yeterince güvenli olmadığını düşünüyor ve Boğazların güvenliğinin Türk-Sovyet ortak denetiminde olmasını istiyordu. Bu arada Sovyet basınında, SSCB’nin Türkiye’nin doğusundan toprak istediği haberleri yayınlanıyordu. Tan gazetesi, tüm bu gelişmelerden sonra Türkiye-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesini ve geliştirilmesini savunan tek yayın organıydı⁵⁶. Bu politikasıyla Tan, öteki basın organlarının oklarını üzerine çekmişti.

Hüseyin Cahit Yalçın, Hakkı Tarık Us gibi gazeteci mebuslar aracılığı ile Tan’ı hedef alan yazılar yazılmaya başlandı. Tan gazetesi yazarlarının hain olarak suçlanması üzerine Zekeriya Sertel şu makaleyi kaleme almıştı: “Muhalefet bir suç gibi, hükümeti ve partiyi tenkit edenlere karşı verilen sıfat haindir. Bütün insanların kafalarını totaliter bir silindirden geçirip makine gibi işleten, idareci kuvvetin icraatını, prensiplerini, metotlarını tenkit edenleri hapishanelere götüren rejimin adına ‘faşizm’ derler. Bu rejimde her nevi tenkit, her nevi muhalefet hıyanettir.

⁵¹ *Vakit*, 5 Ocak 1945, s. 1.

⁵² *Tanin*, 7 Ocak 1945.

⁵³ *Akşam*, 26 Şubat 1945.

⁵⁴ *Tanin*, 26 Şubat 1945.

⁵⁵ “Beklediğimiz Mükâfat”, *Ulus*, 5 Mart 1945, s. 1.

⁵⁶ <http://sertelvakfi.org/tanolaylari.htm>.

Muvafakatin arması dalkavukluk, huluskarlık, Heil Hitlerdir. Demokrat bir rejimde muhalefet kayıtsız ve şartsız her ferdin, her topluluğun esas haklarına dâhildir. Yalnız partiyi ve hükümeti değil, kanunları, devlet makinesini ve prensiplerini dahi tenkit kanunlarla teyit edilen bir haktır. Bu muhalefette bir partinin diğer partiyi murakabesi olduğu kadar, iktidarı ele almak mücadelesi de vardır. Muayyen prensipleri müdafaa eden partiye karşı, diğer muayyen prensipleri müdafaa eden ve muhalefete geçen her parti memlekette kendi görüşüne göre daha uygun gördüğü prensiplerinin tatbik edilmesini ister. Bu iki veya daha fazla partiler arasındaki fikir, prensip, metod farklarıdır ki, bu partileri mücadeleye sevk eder. Bu gün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları, iktidarı ele alma mücadeleleridir. Bu, doğrudan doğruya açık, samimi, prensiplere dayanan muhalefettir. Bu bir suç değil, demokratik rejimin icaplarıdır. Hatta iktidarı elinde tutan ekseriyet partisine karşı, azlık partilerinin birleşmesi de bu partiyi devirip iktidarı ele almak içindir. Yoksa muhalefet bir partinin, ekseriyet partisinin karşısına geçip 'zatiâlinizi bazı kusurlarınızdan dolayı tenkit etmeme müsaade eder misiniz?' yollu nazikâne bir reveransla muhalefet etmek değildir”⁵⁷

Tüm bu gelişmelerden sonra, Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin Gazetesinde, ilk sayfada “Kalkın Ey Ehli Vatan” başlıklı yazısında bir komünizm tehlikesi bulunduğunu ileri sürüyor, gençliği Tan Gazetesine hücumla çağırıyordu. Söz konusu yazıda Yalçın; “Bir vatan cephesine lüzum vardır” dedikten sonra şöyle devam etmişti: “*Bu memleket, asırlardan beri, şimalden gelen hücumlara eti, kanı, ruhu ve silahı ile karşı koydu. Milletın varlığı, bu ıstıraplar ve felaketler ile yoğrulmuştur. Bu defa, yine, anavatan topraklarından parçalar ve Türk istiklalinin hatimesini teşkil edecek surette Boğazlarda üsler isteniyor. Milli Şef şerefli insanlar gibi yaşayacak ve şerefli insanlar gibi öleceğiz derken, milletın kalbini okumuştur. Fakat düşman istilasını şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmağa başlamıştır. Yeni Dünya'nın ve Görüşlerin intişarı bu hususta tereddüde artık imkân bırakmamıştır. Vaziyet açıktır: Beşinci kol faaliyettedir ve hücumla geçmiştir. Hitler de göz koyduğu memleketlerde bozgunu bu suretle evvelden temin etmişti. Büyük vatansever Namık Kemalın sesi bugününün parolasıdır: Kalkın ey ehli vatan! Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazımdır. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın Türk vatandaşlarının ruhuna her gün en yıkıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehrini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı uğraşmaya, ona karşı propaganda yapmaya mecburdur”⁵⁸*

4 Aralık 1945 günü çok sayıda üniversite öğrencisi, önce İstanbul Üniversitesi, sonra da Tan gazetesinin önünde gazetenin yayın politikasını protesto eden bir gösteri yaptı. Göstericiler daha sonra gazete binasına saldırdılar. Saldırıda gazetenin yönetim bölümüyle matbaası tahrip edildi ve yağmalandı. Bu arada genellikle sol yayınlar satan ABC ve Berrak Kitapevleri de yağmalandı. Beyoğlu'na çıkan göstericiler burada da, sol eğilimli olarak bilinen Görüşler dergisiyle Yeni Dünya ve La Turquie gazetelerini tahrip ettiler. Tan Olayı; savaş döneminde basının halkı yönlendirmesi konusunda ne kadar önemli olduğunu göstermesinin yanında, hükümetin basını kullanarak muhalif kesimleri susturmasının da bir göstergesidir.

Soğuk Savaş dönemi başladıktan sonra artık Türkiye, SSCB ile arasındaki soğukluktan kaynaklı, ABD ile hareket etme gayretleri ve basının bu yönde tutum sergilemesi dönemi başlamıştır. Basın tarafından hükümetin ABD yanlısı politikası desteklenirken, SSCB ve politikaları eleştirilmiş, Sovyetler ve onun ideolojisine taraftar olanlar ise dışlanmış.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı, tarihin gördüğü en kanlı savaştır. 1939-1945 yılları arasında 6 yıl süren savaşta 65 milyonun⁵⁹ üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Dünya konjonktürünü etkileyen bu

⁵⁷ “Zatiâlinizi Tenkit Etmeme Müsaade Eder misiniz?”, *Tan*, 11 Ekim 1945, s. 1.

⁵⁸ “Kalkın Ey Ehli Vatan!”, *Tanin*, 3 Aralık 1945, s. 1-3.

⁵⁹ İncelenen kaynaklarda, İkinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden insan sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Bu rakamlardan en azı 65 milyondur.

savaş, ülkelerin politikalarından, ideolojilerin etkilerine kadar pek çok konuda geniş bir etki bırakmıştır. Savaşın seyrettiği dönemde Türkiye, Jeopolitik konumu sebebiyle savaştan dolayı olarak etkilenen ülkelerden olmuştur. Bu konum, savaşan tarafların Türkiye'yi yanlarında savaşa sokmak için mücadelesine de sahne olmuştur. Türkiye, hem Mihver kuvvetlerinin, hem de Müttefiklerin baskılarına karşı, değişken bir politika izleyerek savaşın dışında kalabilmiştir.

Türkiye, bu tehlikeli süreçte izlediği politikaları uygularken, pek çok konuda kontrolü elinde tutmuştur. Bunlardan biri de basındır. Türkiye'nin denge politikası izlediği bu süreçte, Türkiye'nin dış politikasına muhalefet eden basına tahammül edilmemiştir. Bu süreçte basını kontrol etme yöntemlerinden biri de gazeteci mebuslar olmuştur.

Tarihte bir sürecin incelenmesinde de basının önemi büyüktür. Dönemin şartlarını ve politikalarını en iyi analiz edebileceğimiz kaynak basındır. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin değişken politikasını da basından takip etmek olanaklıdır. Savaşın gidişatına göre değişen hükümet politikaları, direkt olarak basına da yansımıştır. Basın üzerinden politikaları ve bu politikaların uygulandığı zaman dilimini basından tespit etmek mümkündür.

Türkiye'nin savaşın gidişatına göre izlediği dış politika, basına da yansımış, gazeteci mebuslar hükümetin değişken politikasını desteklemişlerdir. Hükümet politikalarına muhalif olan basın unsurlarına da yine gazeteci mebuslar cevap vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda, gazeteci mebuslar, çıkarılan kanunların da etkisiyle, hükümetin politikalarını desteklemişler, hükümet politikalarını kendi düşünceleri şeklinde ortaya koyarak, bu politikaları meşrulaştırmaya çalışmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaşa göre şekillenen politikalarını dönemlere ayırmak mümkündür. Savaşın başlarında tarafsız bir tutum sergileyen Türkiye, her iki tarafa da yakın görünmeye çalışmıştır. Mihver üstünlüğü döneminde Almanlara yakın bir politika izlenmiş, bu politika gazeteci mebusların yazılarına da yansımıştır. Müttefiklerin üstünlüğü ele geçirmeye başlamasından sonra ise, yine gazeteci mebusların yazılarına yansıyan Müttefik yanlısı politikayı görmekteyiz. Bu süreçte dengede tutulması gereken bir konu da, Sovyet Rusya'nın politikaları olmuştur. Hükümet politikalarına yansıyan, bir süre serbest bırakılan Turancı kesime karşı tutumun değiştiğini görmekteyiz.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, ortaya çıkan Soğuk Savaş sürecinde, yine basın hükümet politikalarına göre hareket etmiştir. Savaş sonrasında ideolojisini de kullanarak yayılmaya çalışan Sovyet Rusya'nın baskı ve isteklerine karşı durabilmek için, ABD yanlısı bir politika izlenirken, Sovyet Rusya ve onun ideolojisine karşı tavır alınmış, bu da basının tutumuna yansımıştır. SSCB ve ideolojisi kötülenirken, yeni müttefik ABD yanlısı tutum izlenmiştir.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Akşam, 19 Temmuz 1940-5 Aralık 1940-28 Haziran 1941-17 Ocak 1943-3 Şubat 1943-26 Şubat 1945.

Cumhuriyet, 26 Temmuz 1940-30 Temmuz 1940-1 Ağustos 1940-20 Haziran 1941-28 Haziran 1941- 28 Haziran 1941-3 Şubat 1943.

Haber, 25 Haziran 1941.

İkdam, 19 Nisan 1942-22 Haziran 1941-3 Şubat 1943.

Tasvir-i Efkâr, 3 Şubat 1943.

Tanin, 7 Ocak 1943-5 Mayıs 1944-7 Ocak 1945-26 Şubat 1945- 3 Aralık 1945.

3 Şubat 1943- 4 Ocak 1945-5 Mart 1945.

Tan; 25 Nisan 1940-11 Ekim 1945.

Ulus; 25 Nisan 1940-11 Ağustos 1940-20 Haziran 1941- 23 Haziran 1941- 18 Haziran 1942-17 Ocak 1943.

Yeni Sabah, 21 Temmuz 1941-8 Temmuz 1940-1 Ağustos 1940-31 Temmuz 1940-3 Şubat 1943.

Vakit, 19 Temmuz 1943-23 Ekim 1939-22 Ocak 1943-3 Şubat 1943-5 Şubat 1943-5 Ocak 1945.

Vatan, 23 Haziran 1941-28 Haziran 1941.

Kitap ve Makaleler

BANGUOĞLU, Tahsin, “Milli Şef Dönemi Hatıraları”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1986.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Yay., Ankara-2004.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul-2003.

GEVGİLİ, Ali, “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul-1982.

GÜVENİR, Murat, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul-1991.

KOÇAK, Cemil, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 35, Kasım-1986.

Matbuat Kanunu, *Resmi Gazete*, Basın ve Yayınla İlgili Bölüm, 8 Ağustos 1931

SEYDİ, Süleyman, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, (Editörler: Âdem Çaylak vd.) Savaş Yayınevi, Ankara-2012.

TOPUZ, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Yay., İstanbul-2003.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999.

<http://sertelvakfi.org/tanolaylari.htm>.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 333-343, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 07.05.2018 **Kabul Tarihi:** 03.07.2018

MÜSAVAT PARTİSİNİN 1911 – 1922 YILLARI ARASINDAKİ FAALİYETLERİ

Activities of Musavat Party Between 1911-1922

Alperen BUDAK¹

ÖZ

1905 Rus Devrimi, Rusya hâkimiyetindeki diğer milletlerle birlikte Azerbaycan Türk'lerini de etkiledi ve siyasi hayatlarında önemli gelişmeler sağladı. Rus Devrimi'yle kısıtlı bir hürriyet ortamına kavuşan Türklerin kurmuş oldukları siyasi teşekküllerden biri olan Müsavat Partisi, Azerbaycan siyasi hayatında en etkili ve en önemli teşkilat olarak yerini almıştır. Müsavat Partisi, şiddetli baskılara maruz kaldığı için faaliyetlerini gizli yürütmüş ve hatta lideri Mehmet Emin Resulzade baskılar dolayısıyla parti çalışmalarını Azerbaycan dışından yönetmek zorunda kalmıştır. Fakat yine de faaliyetlerine devam etmiş ve 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinde en etkili unsur olarak kendisini göstermiştir. 1911 yılında resmen kurulan Müsavat Partisi, Azerbaycan'ın 1920'de Sovyet işgaline uğramasıyla güç kaybına uğramış ve 1922 yılında etkinliğini tamamen yitirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müsavat Partisi, Azerbaycan Türkleri, Mehmet Emin Resulzade, Rusya Çarlığı

ABSTRACT

Besides nations who were under control of Russia, 1905 Russian Revolution affected Azerbaijan Turks as well and brought some important improvements in their life. Musavat Party one of the political bodies, founded by Turks who gained a restricted independent environment thanks to Russian Revolution, became the most important and the most effective body in Azerbaijan political environment. Musavat Party carried out its activities secretly because it was exposed to severe pressure and even its leader Mehmet Emin Resulzade had to manage the party's activities out of Azerbaijan due to these pressures. However, he went on his duties and he became the most effective person in declaring Republic of Azerbaijan in 1918. Musavat Party which was founded officially in 1911 lost its power with Soviet invasion in 1920 and in 1922 it became ineffective completely.

Keywords: Musavat Party, Azerbaijan Turks, Mehmet Emin Resulzade, Tsarist Russia

Giriş

Dünya tarihinde çok sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olarak yer alan 1900'lü yıllar, Türkler için de pek iç açıcı değildir. Zira dünyada meydana gelen siyasi gerilimler ve yaşanan şiddetli savaşlar Türk dünyasını çok derinden etkilemişti. Anadolu, Azerbaycan, Türkistan ve Rusya içlerinde yaşayan Türkler, bu dönemin zor ve kısıtlı şartlarında siyasi, iktisadi, askeri ve kültürel alanlarda kurtuluş mücadelesi verebilmek için teşkilatlar kurmuşlardır.

20.yüzyılın başlarında Batıda sanayileşme alanında büyük gelişmeler yaşanırken Çarlık Rusya'sının ekonomisi büyük oranda tarıma dayalıydı. Halkın yüzde 85'i kırsal kesimlerde yaşamaktaydı. Sanayileşmeyi gerçekleştiremeyen Rusya'da sıklıkla kıtlık ortaya çıktı. Sanayileşmeye başlayan şehirlerde ise işçi sınıfı ağır şartlar altında çalışıyordu. Köylülere, çiftçi ve işçilere yapılan baskılara direnenek tepki gösteren işçilerin örgütlenmesi ve 1900'lere doğru protestoların artmasıyla Çarlık Rusya'sının altından kalkamadığı sıkıntılı bir dönem başladı. Çar Nikolay'ın protestoları sert yöntemlerle bastırma çabaları olayları iyice tırmandırdı ve 1903 yılında

¹ Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, ANKARA
e-posta: alperenbudak92@gmail.com

550 iş yerinde çalışan 138.877 işçinin grevde olduğu görülmüştü (Acar, 2008;85). Köylerde ise toprak reformunun yapılmamış olmasından dolayı yer yer isyanlar başlamıştır.

Çarlık yönetimi, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik sorunlara köklü çözümler bulmak yerine, yayılmacı tutumla doğuda zayıf gördüğü Japonya'ya yöneldi; 1904 yılında Japonya'ya savaş açtı. 1905 yılında Japonya'nın zaferiyle sonuçlanan Rus-Japon savaşı, Çarlık Rusya'sı hâkimiyetindeki diğer milletler gibi Türklerin de kaderini derinden etkiledi. 1905 Rus Devrimi, aynı zamanda 1917'de gerçekleşen ihtilalin provasını niteliğindedir. Fakat yine de Rus-Japon Savaşı, 1905 Devrimi'nin tek sebebi değil, lakin etkili sebeplerinden biridir; zira 1905 Devrim'inin temelleri 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında yapılan reformlara ve reformlar sonucunda ortaya çıkan gelişmelere kadar uzanmaktadır (Acar, 2008;80).

1905 Rus-Japon Harbi, Çarlık yönetimini ekonomik ve askeri açıdan derinden etkiledi. Çarlık hükümeti savaş masraflarını karşılayabilmek adına yeni bir takım vergiler ihdas etmeye mecbur kalmıştır. Bu uygulamalar Rusya'da hayat pahalılığına neden oldu. İyi teşkilatlanmış olan sosyalist partiler bu şartlarda hükümet karşıtı propagandayı arttırdılar. 1905 yılı Ağustos ayında alınan kesin mağlubiyet sonrasında meydana gelen olaylar engellenemedi. Çar 2. Nikola 30 Ekim 1905'te Hürriyet Manifestosu'nu ilan etti (Alp, 2004;4). Bu manifestonun ilanıyla Rusya'da yaşayan herkese söz, matbuat ve toplantı hürriyeti hakkının tanınmasıyla birlikte Duma'nın oluşturulması için seçimlerin yapılacağı bildirilmekteydi. Bu tarihe kadar temel hak ve hürriyetlerden mahrum olan baskı altındaki milletler, kısıtlı olsa da özgürlüklerine kavuşmuş oldu. 1905 İhtilali, Çarlık Rusya'sında yaşayan bütün milletler için nispi olarak bir serbestlik alanı getirmiş oldu (Devlet, 2014;112).

1905 Devrimi Marksist-Sosyalist bir görüntü yansıtmış olsa da salt köylü, çiftçi ve işçi hareketi değildi; zira diğer kesimlerin de katkısı olmuştur. Ancak Türkler, 1917 İhtilali'nde olduğu gibi 1905 Devrimi'ne de iştirak etmemişlerdir. Türk-Müslümanlar, katılmamış olmalarına rağmen bu ihtilaller sonrası dönemlerde sağlanmış olan özgürlük ve imkânlardan faydalanabilmişlerdir. 1905 yılına kadar sahip oldukları imkânlar çok kısıtlı olan Türkler, sosyal müesseseler kurabilme imkânına kavuştular. 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'da yaşayan Türklerde millî hareketler başladı. Azerbaycan Türklerinde milli bilincin oluşmasında Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Musa Nagiyev, Şemsi Asadullayev gibi büyük servet sahibi yerli sermayedarların katkısı çok fazla olmuştur (Mehmetzade, 1991;29). Eğitimden basına, tiyatrodan hayır cemiyetlerine kadar bütün atılımlara maddi destek sağlayarak Azerbaycan Türklerinin millî şuura kavuşmalarına büyük katkı sağlamışlardır. Mart 1905'te Zeynel Abidin Tagiyev'in evinde toplanan Azerbaycan Türk'ü aydınlar, Kafkasya'da yapılmasını gerekli gördükleri reformları Çar Hükümeti'ne sunmaya karar vermişlerdir. Sundukları istekler genel itibarıyla:

- Ruslar ile Müslümanlar arasında her alanda eşitlik,
- Ruslar ile beraber çalışma ve bütün müesseselere seçilme hakkı,
- Ana dilde eğitim, ücretsiz eğitim,
- Okul açma özgürlüğü ve toprak reformu

şeklinde sıralanmıştı. Aynı aydınlar, Azerbaycan'da milli fikrin oluşması için basın-yayın çalışmalarına da destek veriyorlardı. 1905-1916 yıllarında Azerbaycan Türkçesi ile 60'tan fazla gazete ve dergi yayımlandı (Mehmetzade, 1992;24). Ancak Azerbaycan gazetelerinin birçoğu belirli bir siyasal çizgi izlememekteydiler (Alp, 2004;8). Genel itibarıyla gündemde olan düşünce akımlarını yansıtan yayın yapmaktaydılar.

1905 Devrimi sonrasında Azerbaycan siyasetine yön verenler, Azerbaycan gazetelerinde yazıları yayımlamış kişilerdi. Ali Merdan Topçubaşı, Neriman Nerimanov ve Ahmet Ağaoğlu gibi önemli siyaset adamları, gazetelerde yazı yazarak siyasi görüşlerini aktarmış ve düşüncelerini ifade edebilme imkânı bulmuşlardır (Yeşilot, 2015;68).

1905 Devrimi, ezilen milletlerin hürriyetlerine kavuşmalarına fırsat sağlamış olmakla birlikte meydana gelmiş olan yönetim boşluğuyla olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Rus-İran ve Rus-

Osmanlı savaşlarından sonra civar ülkelerde bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı Azerbaycan topraklarına yerleştirilmiştir. Sadece Bakü’de 50 Bin’e yakın Ermeni nüfusu bulunmaktaydı (Süleymanlı, 2006;112).

Rusların himayesinde hareket eden Ermeniler, ekonomik bakımdan ülkenin efendisi durumuna gelmişlerdi. Azerbaycan’da kurulan 167 petrol şirketinin 55 tanesinin Ermenilere ait olması bunun önemli delillerinden biridir (Süleymanlı, 2006;113).

Ekonomik bakımdan güçlenen Ermeniler, 1890’da hem Osmanlı hem de Azerbaycan vilayetlerini içerisine alan “Büyük Ermenistan Devleti”ni kurma hedefiyle Tiflis merkezli Taşnaksütyun Partisi etrafında birleşmiş durumdaydılar. Yönetim boşluğunu fırsat gören Taşnak çeteciler, 1905 Şubat ayında Türklere saldırmaya başladılar. Erivan, Nahcivan ve Şuşa şehirlerinde Türklere katledildi. Yerli Ruslar, Türklere yapılan saldırılarda Ermenilerle birlikte hareket etmekteydi. Plansız ve silahsız durumda bulunan Türklere, bu saldırılar karşısında çaresiz kalmaktaydı. Olaylar bir sene devam etti. Türklerin 1906 yılı sonbaharında Şii-Sünni ayrımı gözetmeksizin Ahmet Ağaoğlu önderliğinde birleşmesiyle “Difai”² adlı örgüt kuruldu (Süleymanlı, 2006;114). Daha sonra Türklerin birlikte hareket etme çabalarının akamete uğraması sonucunda bölgesel siyasi hareketlilik arttı ve siyasi partiler kuruldu. Bu partiler; Difai Partisi, Himmet Partisi ve Müsavat Partisi’dir (Alp, 2004;10).

1- Müsavat Partisi’nin Kuruluşu

Difai Partisi, görüşü itibariyle Panislamist fikir ekseninde hareket etmekteydi. Yalnızca Ermenilere değil, Ruslara karşı teşkilatlanmayı da hedef edinmiştir. Türk düşmanlığı yapan Rus yöneticilere saldırılar düzenleyip, Rusların tarafsız kalmalarını sağlamaya çalışmaktaydılar. Ancak Ruslar, 1908’e doğru yönetimi tekrar elde edince Ağaoğlu takip edildi ve yazıları Pantürkist diye yasaklandı. Difai, savaş partisi ilan edilerek 1909’da kapatıldı. Ağaoğlu Türkiye’ye göç etmek zorunda kaldı. Teşkilatın birçok yöneticisi sürgüne gönderildi (Sünbül, 1990;20). Difai Partisi, Kafkasya Türklerinin ilk örgütlü millî teşkilatı olmuş ve kendinden sonra gelen Müsavat Partisi ve diğer partilerin oluşmasına örnek teşkil etmiştir (Mehmetzade, 1991;34).

1900’lü yılların başında dünyada yaşanan olaylar, Azerbaycan’da Milliyetçilik hareketlerinin doğru ve isabetli yönlendirilebilmesi için milliyetçi bir teşkilata ihtiyaç olduğunu göstermekteydi. Kapatılan Difai Partisi’nin yerini tutmaya çalışan oluşumlar, toplumsal örgütlenmede yetersiz kalmaktaydılar. Sosyal-Demokrat çizgide kurulan Himmet Partisi, uzun süre Rus Sosyal-Demokratlar ile işbirliği içinde faaliyette bulundu. Himmet, Azerbaycan’daki sosyalistleri temsil etmekteydi. Propagandası ve aydınları, tam devrimci sayılmamaktaydı; çünkü eğitimin yaygınlaştırılması, yerel dilde eğitim ve kadının konumunun yükseltilmesi konularına değinirken sosyalist görüşlere çok az yer vermekteydiler. Çarlık Hükümeti’nin başına Stolipin geçince Himmet Partisi yoğun bir baskıyla karşılaştı; Neriman Nerimanov ve B.N. Serdarov gibi önemli yöneticileri tutuklandı. Mehmet Emin Resulzade ve D. Bunyanzade gibi önderleri ise sürgüne gönderildi (Alp, 2004;14). 1907 yılının sonunda gücü tamamen kırılan Himmet Partisi’nin Azerbaycan’da örgütlü bir faaliyet gösterebilecek gücü kalmamıştı. Rus Sosyal-Demokratların, Balkan Harbi sırasında Türk-Müslüman karşıtı tavırları Türk Sosyalistlerin, İhtilalci-Milliyetçilerin saflarına katılmalarına neden olmuştur (Mehmetzade, 1991;30). Bu iki partinin kapatılması ve Azerbaycan’da yaşanan temsil sorunu, Türk aydınlarını yeni teşkilatlar kurmaya mecbur etmiştir. Önde gelen Azerbaycanlılar göç etmek zorunda kaldıkları İstanbul’da çeşitli toplantılar yaparken, az tanınan aydınlar ise Bakü’de kalarak milliyetçi bir teşkilat oluşturmak için çalışmalarına devam etmekteydiler. Müsavat Partisi, İhtilalci-Milliyetçi akım içerisinde yer alan Türk aydınlarından Mehmet Ali Resulzade, Abbas Kulu Kazımzade, Taki Nakioğlu, Mehmet Emin Resulzade ve Veli

² “Def Edici”, “Müdafaaya yönelik” anlamına gelmektedir.

Mikayılov tarafından kuruldu (Resulzade, 1993;40). Partinin lideri gazeteci Mehmet Emin Resulzade³ idi.

Müsavet kelime anlamı olarak “Eşitlik” manasına gelmektedir. Resulzade bu ismi, Rusya’da yaşayan Türklerin her yönden Ruslarla eşit bir hukuka sahip olmalarını görmek istedikleri için seçtiklerini belirtmiştir (Resulzade, 1993;24). Partinin amacı, milletler arasında tam anlamıyla eşit hukukun sağlanabilmesi olmuştur. Ayrıca Resulzade, milliyet ve Türklük davasını savunmak için yayınlanan gazetelerin yanında Türk birliği gayesini amaçlamış bir parti teşekkül ettirdiklerini ve adının da “Türk Federal Müsavat Halk Fırkası” olduğunu Açık Söz Gazetesinde ifade etmiştir (Süleymanlı, 2006;117).

Mehmet Ali Resulzade hatıralarında bu olayı şöyle anlatmıştır:

“1911 yılının sonbaharı idi. Arkadaşların gizli toplantı ve müşavere yeri olan rahmetli Kasımzade Abbas Bey’in kırtasiye mağazasının arka odasında Abbas Bey’le birlikte oturuyorduk. Arkadaşlarımızdan merhum Taki Nakioglu içeri girdi ve bize “ Gürcülerin, Ermenilerin ve Rusların siyasi partileri vardır. Bizim neden bir partimiz olmasın; biz de bir parti kuralım.” dedi. Birkaç günlük müzakere ve müşavereden sonra Müsavat Partisi’ni kurmaya karar verdik. Merhum Resulzade Emin Bey de o tarihlerde bulunduğu İstanbul’dan bize imalarla siyasi bir teşekküle ihtiyaç olduğu hakkında yazılar yazmakta idi. Müsavat Partisi’nin programında o günlerin siyasi havasına göre işçi ve köylü meselelerine ağırlık verilmekte idi. Ayrıca takriben şu mealde bir maddenin bulunduğunu da hatırlıyorum: İstiklalini muhafaza etmiş Müslüman memleketlerinin (o zaman milliyet mefhumu pek revaçta değildi) istiklallerinin korunmasına, istiklallerini kaybetmiş Müslüman memleketlerinin ise istiklallerini kazanmağa yardımda bulunmak” (Şimşir, 2006;36).

Bu sözlerden Müsavat Partisi’nin, Müslümanların hakkını savunmak için kurulduğu ve Resulzade’nin Müsavat’ın kurulmasına Azerbaycan dışından destek verdiği anlaşılmaktadır.

2- Müsavat Partisi’nin Kuruluş Esasları

Müsavet Partisi kuruluşta Ümmetçilik fikrini esas almıştır. Resulzade’ye göre partinin ismi; Müslümanların, Ruslarla eşit haklara sahip olmasını sağlamak ve aynı zamanda bütün İslam dünyasının da hürriyete kavuşması emellerini simgeliyordu. Bu görüş, Müsavat Partisi’nin İslamcı olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Partinin kuruluşu hakkında yayımlanan bildiride; *“İslam dünyasının küçük ve zayıf parçalara ayrıldığı, Müslüman devletlerin ise yabancıların elinde oyuncak haline geldiği, Müslümanların baskı ve zulümden bunaldığı, bu sebeple de partinin hedefinin dağınık halde olan İslam dünyasının gücünü birleştirmek ve haklarını korumak olduğu”* ifade edilmişti. Partinin programı sekiz maddeden oluşmaktaydı (Alp, 2004;15):

- 1- Milliyet ve mezhep farkı gözetmeden bütün Müslümanları birleştirmek,
- 2- İstiklallerini kaybetmiş Müslüman memleketlerin yeniden müstakil olmalarına çalışmak,
- 3- İstiklallerini müdafaa veya ihya için çarpışan bütün Müslüman memleketlerine maddi manevi yardımda bulunmak,
- 4- Müslüman milletlerin ve memleketlerin savunma ve taarruz kuvvetlerini arttırmak için yardım etmek,
- 5- Bu fikirlerin yayılmasına mani olan bütün engelleri yıkmak,
- 6- Müslümanların birleşmesine ve ilerlemesine çalışan bütün partilerle bağlantı kurmak,

³ Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurucusu, fikir adamı, siyasetçi Resulzade 31 Ocak 1884’te Abşeron’un Novhamı köyünde doğdu. İlk eğitimi Rus-Müslüman Mektebi’nde aldı. Sonra Bakü Teknik Mektebi’ne devam etti. 1904’te kurulan Himmet Partisi’nin kuruluşunda rol aldı. Bu devirde neşredilen Himmet, Tekâmül, Yoldeş gazetelerine yazılar yazdı. Resulzade 1909’da Setterhan’ın liderliğinde başlayan milli kurtuluş hareketine yardım etmek için Güney Azerbaycan’a gitti. 1917 yılında Müsavat Partisi’nin Başkanı oldu. 1918’de kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Başkanı oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti komünistlerin eline geçince Türkiye’ye geldi. Türkcülük hareketinin önemli isimlerinden biri olan M. Emin Resulzade 6 Mart 1955’te Ankara’da vefat etti. (Yagublu, Nesiman, Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015)

7- İnsanlığın refahı ve ilerlemesi için çalışan yabancı partilerle gerek görüldüğünde irtibatla ve fikir alışverişinde bulunmak,

8- Müslümanların yaşaması için gerekli olan ticarî, sınaî ve ekonomik hayatı kuvvetlendirmek için her türlü vasıtayı kullanmak.

Yukarda da ifade edildiği üzere Müsavat Partisi'nin fikirleri, mahiyeti itibarıyla Panislamist anlayışa yakındır. Parti programının bu özelliğiyle geniş kesimlere seslenme amacının taşınmış olması muhtemeldir. Zira o dönemde halkın gözünde dini kimlik, milli kimlikten daha önde idi. Dolayısıyla, partinin destek görmesi ve güçlenmesi için bu esaslar kabul edilmiş olabilir. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin "İslam Birliği İdeali"ni savunması ve Müsavat Partililerin Osmanlı'ya yakınlıkları görüşlerinde etkili olmuştur. Osmanlı'nın bir Türk devleti olması haricinde, o dönemde bağımsız kalabilmiş ve ümit vadeden tek ülkenin Osmanlı olması bu yakınlığı oluşturmuştu. Fakat zamanla Osmanlı'da da bu görüş zayıflayınca, Müsavat Partisi'nin yönü Ümmetçilikten Milliyetçiliğe kaymıştı. Ayrıca, Azerbaycanlı aydınların fikirlerinin değişmesinde İstanbul'da "Jön Türk" temsilcileri ile tanışmalarının da önemli etkisi olmuştur. Müsavat Partili aydınlar, Jön Türkleri ve fikirlerini yakından tanıma fırsatını bulmuşlardı (Mehmetzade, 1991;41).

3- Bakü'ye Dönüş

Difai Partisi'nin lideri Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'ye gitmesinden sonra geride kalan parti üyelerinin Müsavat Partisi'ne geçmesi, Müsavat Partisi'ni Azerbaycan'da çok güçlü konuma getirdi. Mehmet Emin Resulzade'nin, İstanbul'da kaldığı yıllarda Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade ve Ziya Gökalp gibi Türkçülerle teması aktif siyaseti benimsemesinde etkili olmuştur. Resulzade Türkiye'de bulunduğu yıllarda Türkçülük harekâtının yayını olan "Türk Yurdu" dergisinde çeşitli makaleler yazmıştır (Mehmetzade, 1991;42).

Çarlık Hükümeti tarafından 1913 yılında çıkarılan af yasası ile Azerbaycan'a dönebilen Resulzade, aktif siyasete katıldı ve partinin faaliyetlerinde önemli değişikliklere öncülük etti. Böylece Müsavat Partisi, Resulzade'nin liderliğinde siyasal yönden deneyimli ve fikir alanında yetkin bir lidere kavuştu. Arkadaşlarının talebiyle partinin başına geçen Resulzade, parti programını Türk-İslam sentezi ekseninde tanzim etmiş ve partiyi Türkçü bir kuruluş haline getirmişti (Şimşir, 2006;35).Bakü'de çıkardığı Açık Söz adlı gazetede, Türkiye'de görüştüğü ve etkisinde kalmış olduğu Ziya Gökalp'in Türkçülük fikirlerini yaymaktaydı (Gömeç, 2006;38).

1914 ve 1916 yıllarında çıkan Dirlik dergisinde milletin bilimsel tanımını yapan Resulzade, milletin din birliğine değil; dil, tarih, gelenek ve kültür birliğine dayandığını vurgulamıştır (Süleymanlı, 2006;122). "Milli Hayat" başlıklı makaleler dizisinde milli ve dini birliğin birleştirilmesine karşı çıkmıştı. Ona göre milliyetin en belirleyici unsuru dildir. Milliyetin yüzde 80 oranında dile dayandığını belirtmiştir (Alp, 2004;17).

Bu görüşler, Resulzade'nin şahsıyla sınırlı kalmamış Müsavat Partisi tarafından da benimsenmiştir. Partinin kurucusu ve lideri olan Resulzade'nin fikirleri kısa sürede kabul görmüştür. Elbette, o yıllarda yaşanan Birinci Dünya Harbi ve Osmanlı'nın karşılaştığı ibret veren hadiseler Müsavat Partisi'nin fikirlerini etkilemiştir. Özellikle Osmanlı tebaası olan Müslüman milletlerin ümmet fikrine ilgi göstermeyip, bağımsızlık mücadelesi vermesi; Osmanlı aydınlarıyla irtibatla olan Azerbaycanlı aydınların fikirlerini derinden etkilemiştir. 1917 yılına gelindiğinde Müsavat Partisi'nin fikrî temelleri, tamamen milliyetçiliğe dönüştü. Bu durum, yalnızca Müsavat Partisi için değil, Azerbaycan Millî Hareketi için de bir kırılma noktası olmuştur. Müsavat Partisi'nin bayrağı 1919 yılında mavi zemin üzerine beyaz renkte Ay-Yıldız olarak belirlenmişti. Mavi rengi seçmiş olmalarının sebebi, bölgede 13. Asırda hüküm süren İlhanlılar devletinden ilham alınmış olmasından kaynaklanıyordu.⁴

⁴ Bkz: <http://musavat.org.az/atributlar/>,(12.06.2017)

4- Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası

Rusya, 1914 yılında Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı savaş ilan ederek Birinci Dünya Harbine katıldı. Siyasi partilerle yeni tanışmış olan Azerbaycan'da siyasî hayata yeni iştirak etmiş olan partilerin çoğu kısa ömürlü olmuştur. Çünkü yeniden güçlenen Çarlık yönetiminin saldırılarına karşı direnemeyen siyasî partiler kurumsal olarak çöktüler. Lakin partileri oluşturan milli bilinç zayıflamak yerine güç kazanarak gelişmeye devam etmekteydi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan olağanüstü şartlar, Kafkasya'da yerel partilerin gelişmesine büyük engeller teşkil etmekteydi. Diğer partiler kadar olmamakla birlikte Müsavat Partisi de bu durumdan etkilendi. Açık Söz Gazetesi, 1915 yılında savaşın Rusya açısından kötüye gitmesi ve Kafkasya'da olayların yaşanması yüzünden halkı teskin etmek amacıyla Çarlık yönetiminden izin alabilmiştir. Açık Söz gazetesi, Azerbaycan Türkleri arasında milli idealleri yayma konusunda büyük rol oynamıştır (Mehmetzade, 1991;47).

Dünya Savaşı'nın ağır şartları, 1917 yılı şubat ayında Petrograd'da⁵ açlık isyanlarının çıkmasına neden oldu. Çünkü iki buçuk yıl devam eden savaş Çarlık Rusya'sını zor duruma düşürdü. Şubat ayı sonunda Petrograd'da kıtlıktan ıstırap çeken halkın ve işçilerin isyanı başladı. Başkent garnizonu askerlerinin isyana destek vermesiyle Rusya'da 1917 Devrimi başlamış oldu (Alp, 2004;22). Devlet Duma'sı ve Geçici Komite, Çar'ın tahttan inmesini istedi. Çar II. Nikola, bu talebi kabul etmek zorunda kaldı. Böylece üç yüz yıllık Romanov hanedanının hükümlüğü son buldu. Yeni rejimin ilk işi, bütün Rus vatandaşları üzerinden milli ve dini kısıtlamaları kaldırmak oldu. M. Emin Resulzade'ye göre; 1917 Devrimi mahkûm sınıflara hürriyet, mahkûm milliyetlere ise muhtariyet getirecekti (Süleymanlı, 2006;125).

1911 yılında faaliyete başlayan Müsavat Partisi, 1917 yılında gizlenmeyi bırakarak, siyasi faaliyetlerini açıktan icra etmeye başlayınca Azerbaycan'ın en büyük milli partisi haline geldi. Aynı yıl (1917) Gence'de "Türk Âdem-i Merkeziyet Fırkası" kuruldu. Bu fırkanın amacı; Rusya'da milletlerin özgür olarak gelişmesini güvenceye almak ve özerk birimlerden meydana gelen bir federal sistemin kurulmasını sağlamaktı. Âdem-i Merkeziyet Fırkası, Difai Partisi'nin kapatılmasından sonra Azerbaycan'da kalabilen Difai öncüleri tarafından kuruldu. Kurucu lideri Gaspıralı İsmail Bey'in damadı Nesib Bey Yusufbeyli idi (Mehmetzade, 1991;48). Diğer bir siyasi kuruluş olan Bağımsız Demokratik Grup'ta milliyetçi görüşler ağır basmaktaydı. Azerbaycan'da sosyalizm fikrini Himmet Partisi temsil ediyordu. Himmet'in geçici başkanı Neriman Nerimanov idi (Sünbül, 1990;22).

1917 yılı Nisan ayında Bakü şehri İsmailiye binasında Kafkasya Müslümanları Kongresi toplandı. Gence şehrinde kurulan Türk Âdem-i Merkeziyet Partisi'nin kurucularından Nesib Bey Yusufbeyli'nin de katıldığı kongrede Müsavat Partisi ile Türk Âdem-i Merkeziyet Partisi'nin birleşmesi için görüşmeler yapıldı. Mehmet Ali Resulzade ile Nesib Bey Yusufbeyli arasında yapılan görüşme sonunda iki partinin birleştirilmesi kararına varıldı. Partinin adının Türk Âdem-i Merkeziyet Fırkası-Müsavat olarak konulması kararı alındı (Mehmetzade, 1991;50). Bu partinin adı zamanla kısaca Müsavat Partisi olarak isimlendirildi (Şimşir, 2006;36). Genel Başkanlığına Mehmet Emin Resulzade getirildi.

Müsavat Partisi, 1917 yılı yaz mevsimi sonunda Azerbaycan'ın siyasi hayatında söz sahibi oldu. Aynı başarıyı, 22 Ekim 1917'de Bakü Sovyet'inde yapılan seçimlerde de gösterdi; kullanılan 25 bin oyun, 10 binini yani yüzde 40'ını aldı. Bu başarısına rağmen Müsavat Partisi Bakü Sovyet'ine katılmayı reddetti (Damirli, 2002;229).

Partinin amacı, "Türkler ve diğer Rusya Müslümanlarının milli-kültürel taleplerini ve aynı zamanda ekonomik ve sınıfsal menfaatlerini savunmak" olarak belirlenmiştir. Parti, Bakü'de ve diğer vilayetlerdeki Müslümanlar arasında en etkili ve Azerbaycan'ın en büyük partisi haline geldi. Birleşen iki grubun üzerinde mutabık kaldıkları ortak hususlar ise federalizme bağlılık ve laik

⁵ Saint Petersburg

milliyetçilik idi. 26 Ekim 1917'de Bakü'de Birleşik Müsavat Partisi'nin I. Kongresi yapıldı ve partinin gelecek dönemle ilgili programı belirlendi. Kongre gündeminin ana maddesi, Çarlık yönetiminin yerini alacak rejim ve yeni rejimde Türklerin yeri oldu. Tartışmalarda iki temel nokta olan; Rusya'daki demokrasi kuvvetlerini parçalamak istemeyen enternasyonal görüş ile 'milliyetçiliği' hayatın hareket noktası olarak gören milliyetçi radikal-demokrat görüş ortaya çıktı. Ahmet Salih'in başını çektiği sosyalist grubun savunduğu 'Tek ve Merkeziyetçi Rusya Cumhuriyeti' fikrine karşılık; M. Emin Resulzade ve Nesip Yusufbeyli'nin önderi olduğu grup "Coğrafi Özerklik" fikrini savunmuştur. Ayrıca, Resulzade kongrede yaptığı konuşmada: 'Bütün Rusya Müslümanlarının dini bakımdan bir olduğunu' belirterek, her bölgeye mahsus 'Bölgesel Özerklik' olması gerektiğini savunmuştu. Çünkü her topluluğun kendine has farklı edebiyatları ve kültürlerinin olduğunu düşünmekteydi. Bu konuşmadan sonra oylamaya geçilmiş ve 'Coğrafi Özerklik'tezi 271'e karşı 446 oyla kabul edilmişti (Süleymanlı, 2006;127).

5- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

25-26 Ekim 1917'de Petrograd'da zafer kazanan Bolşevikler, geçici hükümeti iş başından uzaklaştırarak iktidarı Sovyetlere verdiler. 15 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin imzasıyla yayımlanan Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi'nde ilan edilen, "**Rusya Halkları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamıyla ayrı, bağımsız devlet kurabileceklerdir**" beyanı, Azerbaycan ve Türkistan Türkleri için umut ışığı oldu (Gömeç, 2006;36). Bu ilana müteakip bütün Türklerin yaptığı gibi Azerbaycan Türkleri de siyasi faaliyetlerine hız verdiler. Neriman Nerimanov, Sultan Galiyev, Turar Rıskulov ve Ekmel İkramov gibi Türkçü komünistler Sovyet yönetimine inanarak İşçi Partisi'ne kaydolmuşlardı. Mehmet Emin Resulzade ve onu takip edenler, tek kurtuluş yolunun milli bağımsızlıktan geçtiğini düşünmekteydiler (Sünbül, 1990;65).

"Milletlerin kaderlerini kendilerinin belirleyeceklerini" ilan eden Vladimir Lenin'in icraatı, bu beyanına tamamen aykırı oldu; zira aynı günlerde Stephan Şaumyan adlı Ermeni Komünisti, Kafkasya Fevkalade Komiserliği'ne tayin ederek Tiflis'e yollamıştı (Bal, 2014;115) Lenin'in gayesi, Bakü petrollerini bir an evvel Sovyet Hükümeti'nin kontrolüne almaktı. Şaumyan, Bakü'ye geldikten sonra 31 Mart 1918 tarihinde Ermeni Taşnak Partisi ile birlikte Türklere karşı katliama girişti. Üç günde 35 bin Türk öldürüldü. Bu durumda Azerbaycan'ın ve Müsavat Partisi'nin yapabilecekleri tek şey kalmıştı; o da Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmektir (Mehmetzade, 2002;30-32).

Rusya merkezi yönetiminin meydana gelmesine sebep olduğu sıkıntılardan dolayı Güney Kafkasya'da mukim milletler tarafından 23 Şubat 1918 tarihinde 'Trans Kafkasya Seymi' oluşturuldu. Amaçları; Trans Kafkasya'da güçlü bir yönetim kurarak Rusya merkezi yönetimine karşı durabilmek oldu. Müslüman vekillerin fazlalığı ve Resulzade'nin etkisiyle 'Trans Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti' ilan edildi. Ancak Seym, Trans Kafkasya milletlerinin hiçbir sorununu çözemedi; Gürcülerin bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte 28 Mayıs 1918'de Seym'in dağıldığı ilan edildi (Sünbül,1990;73). 1917 yılı Komünist İhtilali'nde meydana gelen hadiseler, Azerbaycanlılara çok pahalıya mal oldu. Müsavat Partisi, Komünistlerin çıkardığı olayları önlemek için her tarafta ve bilhassa Bakü'de çok çalıştı. Ermeniler ile Bolşeviklerin tahrikleri ve Müslüman halkın heyecan ve taşkınlıkları, Bakü'de Ermenilerin, Bolşeviklerle birlikte Türklere karşı kanlı katliamlar başlatmasına bahane teşkil etti. Müsavat Partisi, bu hadiselerde çok ağır mesuliyetler yüklendi (Sarıahmetoğlu, 2006;341).

Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığını yaptığı Azerbaycan Milli Şurası, Bakü'de yapılan katliamlar sonucu 28 Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Azerbaycan'ın istiklalini ilan etti. Çekimser oy kullanan iki kişi hariç, 24 kişinin kabul oyu ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarih sahnesine çıktı ve "İstiklal Beyannamesi" kabul edildi. Bu beyannameye göre:

"1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı, hürriyet haklarına sahiptir ve Güneydoğu Trans Kafkasya'dan oluşan Azerbaycan bütün haklara sahip, bağımsız devlettir.

2. Bağımsız Azerbaycan'ın siyasi yapısı Halk Cumhuriyetidir.

3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, uluslararası birliğin bütün üyeleri, özellikle sınırı bulunduğu milletler ve devletlerle iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çaba gösterir.

4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları dâhilinde milliyetine ve dinine bakmaksızın, bütün vatandaşlara vatandaşlık ve siyasi haklarını temin eder.

5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, topraklarında oturan bütün milletlere serbest gelişme için geniş imkânlar sağlar.

6. Temsilciler Meclisi toplanıncaya kadar bütün Azerbaycan'ın yönetiminin başında, halkın oyu ile seçilmiş ve Milli Şura karşısında sorumlu olan geçici Hükümet bulunur.” (Mehmetzade, 1991; 89-90).

Hukukçu olan Feth Ali Han Hoyslu başkanlığında bir hükümet teşkil edilmesine karar verildi. Hükümetin kurulup göreve başlamasıyla Milli Şura, bütün yetkilerini hükümete devrederek, icap ettiğinde toplanmak üzere kendini feshetmeye karar verdi. Böylece Azerbaycan yeni bir hür devlet olarak dünya siyasi haritasına girmiş oldu (Mehmetzade, 1991;105).

Hükümetin 9 Kasım 1918 tarihli oturumunda;“*Azerbaycan Milli Şura'sının 16 Kasım 1918'de toplanmasına ve yapılacak toplantıya azınlık temsilcileriyle, halkın çeşitli tabakalarından seçilecek temsilcilerin de katılmaları*” kararı alındı. Bu karar gereği 7 Aralık 1918'de toplanan parlamentonun ilk oturumunda kürsüye çıkan Mehmet Emin Resulzade, konuşmasını; “*Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez!*” diye haykırarak tarihe geçen sözlerle bitirdi. Açılışın ardından Feth Ali Han istifa etti. Fakat parlamento aynı gün yeniden hükümeti kurma görevini ona verdi. 22 Aralık 1918'de kurulan hükümet 19 Nisan 1919 tarihine kadar çalışmalarını sürdürdü. Bu tarihten sonra Nesip Yusufbeyli başbakanlık görevini yürüttü (Mehmetzade, 1991;105). Hükümet merkezi başlangıçta Gence idi. Bu hükümet ilk olarak İstanbul yönetiminden kendisini tanımasını ve asker göndermesini talep etti. İstanbul Hükümeti, bu teklifi hemen kabul ederek Azerbaycan'da bulunan Nuri Paşa'yı buradaki orduların komutanlığına atadı. Nuri Paşa komutasındaki Kafkasya İslam Ordusu, 400 subay ve 10 bin askerden oluşan Türk kuvvetiyle Bakü'yü kuşattı. Kafkasya İslam Ordusu, Ermenilerin desteklediği Bolşevikleri yenerek 15 Eylül 1918'de Bakü'yü kurtardı. Fakat Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi gereği Türk Ordusu 30 Ekim 1918'de Azerbaycan'ı boşaltmak zorunda kaldı. Osmanlı'nın çekilmesinin ardından İngilizler bölgeye geldi ve kısa süreli olsa da İngilizler Bakü'ye hâkim oldular (Bal,2014;228). Ancak Müsavat Partisi, çalışmalarına devam etti ve teşkilatını kurdu ve Azerbaycan'ın istiklalini muhafaza etmeyi başardı. Özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 1919 yılı nisan ayında kurduğu Millî Azerbaycan Ordusu, kısa zamanda başarılar elde ederek bölgede hâkimiyetini sağladı (Mehmetzade, 1991;113-114).

Müsavat Partisi'nin ve lideri Resulzade'nin faaliyet ve başarıları, sadece askeri alanla ve devlet teşkilatlanmasıyla sınırlı kalmadı. Eğitim, kültür, dil, hukuk ve ekonomi alanlarında da köklü reformlar yapıldı. Medeni hukuk alanında çalışmalar yapılmış, eğitimde millileşme ve millî kültürün gelişmesi için reformlar gerçekleştirilmiştir. Millileşme hareketi; eğitimle sınırlı kalmamış, toplum hayatının diğer alanlarında da yürütüldü. Osmanlı'da faaliyet gösteren Türk Ocakları tipinde ‘Bakü Ocağı’ adlı kültürel bir cemiyetin kurulması hedefleniyordu. Azerbaycan Gazetesi'nde ‘Bakü Ocağı’ hakkında çıkan yazıda; “*Cemiyetin kuruluş amacının Osmanlı Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin yakınlaşmasını sağlamak olduğu*” belirtilmiştir (Süleymanlı, 2006;138). 1919 yılı aralık ayında Müsavat Partisi Bakü Şubesi'nin önerisi ile “Türk Ocakları'nın siyasi kulübünü oluşturma” kararı alındı. Bu amaçla M. E. Resulzade, G. Şerifzade, Ş. Rüstembeyov, R. Agabeyov ve M. Şihzamanov'dan oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon tarafından geniş halk kitlelerinin katılımı ile düzenlenen toplantılarda Türkçülük propagandası yapılıyor; siyasi konularda paneller düzenleniyordu. Millî kültürel değerlerin ilmi yönden araştırılmasına özel ve itinayla gayret gösteriliyordu. Azerbaycan tarihi, edebiyatı, ekonomisi, coğrafyası hakkında çok sayıda ilmi eserin meydana gelmesi sağlandı. Ayrıca Azerbaycan

hükümeti, millileşme adına halkın hafızasını canlı tutmak için Rusların tahrip ettiği yerlerin ortaya çıkmasını sağlamaktaydı. Köy, şehir, kasaba adları Rusçadan tekrar Türkçeye çevrildi. Azerbaycan tarihi ve kültürünün öğrenilmesi için Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde 'Müslüman Doğu Araştırma Cemiyeti' kurulmuştur (Süleymanlı, 2006;140).

6- Sovyet İşgali ve Müsavat Partisinin Dağılışı

Dünyadaki krizlerle eşzamanlı olarak Rusya'da yaşanan ağır siyasi ve ekonomik krizlerin sağladığı fırsatlarla yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin ortaya koydukları politikalar, 1918 yılından itibaren her alanda başarısızlıkla sonuçlandı. Sosyalizmi, bütün Çarlık Rusya'sına yayma arzusu başarısızlıkla sonuçlanan Bolşeviklerin vaatleri ters tepince Rusya'dan ayrılan ülkeleri işgal yoluyla 'Sosyalist Çatı' altında birleştirmeye karar verdiler (Qafarov, 2018;317).

1917 Ekim İhtilali ile iş başına gelen Bolşevikler, Rusya iç savaşında galip olduktan sonra tüm Çarlık coğrafyasında yaptıkları gibi, Orta Asya Türk yönetimlerine de taarruzda bulundular. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne yapılan işgal taarruzu, diğerlerinden 2 yıl sonra gerçekleşti; zira Azerbaycan Halk Cumhuriyeti düzenli bir ordu meydana getirmiş bulunuyordu. Azerbaycan, askeri güce sahip olduğu için diğer yönetimlerden iki yıl sonra 1920'li yıllarda işgal edildi. Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgal etmelerinin esas sebebi, batılı sömürgeciler gibi Bakü petrol kaynaklarını ele geçirmek idi (Sünbül,1990;99).

Kızıl Ordu birlikleri 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne saldırınca Azerbaycan Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Bolşevikler 28 Nisan 1920'de zaferlerini ilan etti (Süleymanlı, 2006;147). 28 Nisan günü, Azerbaycan'da "Aprel İhtilali" yani Nisan Devrimi olarak anma törenleri kapsamına alınmıştı. Moskova'da, 30 Aralık 1922 tarihinde 'Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği' ilan edildiğinde Azerbaycan, Kafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin üyesi olarak birliğe dâhil edilmiştir (Qafarov,2018;444).

Kızıl Ordu'nun 27 Nisan 1920'de gerçekleştirdiği işgal hareketi sonucu Müsavat Partisi çok büyük bir darbe aldı. Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmesine karşı milli mücadeleyi başlatmak ve düşmanı vatan topraklarından defetmek gayesi ile Mehmet Emin Resulzade'nin talimatlarıyla "Türk Âdem-i Merkezîyet Milli Müsavat Halk Partisi" bütün teşkilatlarıyla yeraltı faaliyetlerine yöneldi. Parti teşkilatı Mirza Bala ile birlikte Resulzade'yi ziyaret ederek onayını aldı. Mehmet Sadık Kuluzade ve Mehmet Hasan Bahadırılı'nın şair Cafer Cabbarılı'nın şehir kenarındaki ikametgâhında toplanması sonucu yemin merasimiyle "Gizli Parti Genel Merkezi" kuruldu (Yagublu, 2015;61).

Parti merkez teşkilatı kurulduktan sonra vazifelendirmeler başlamış ve komisyonların oluşturulmasına geçildi. M. Emin Resulzade'ninde isteği üzerine gizli teşkilatın başına oy birliğiyle Mehmetzade Mirza Bala getirildi. Bakü'den Mirza Bala sorumlu iken Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde eski Müsavat komitelerini canlandırmak ve yenilerini kurmak vazifesi Mehmet Sadık Kuluzade'ye verildi (Qasımlı, 2006;147). Mali kaynakları aramak teşkilat masraflarını karşılamak görevi Mehmet Hasan Bahadırılı'ya, Merkezi Umumi Genel Sekreterliğine ise Cafer Cabbarılı getirildi (Yagublu, 2015;63).

Parti teşkilatı Azerbaycan'da hızla yayılmış ve halk vatan müdafaasına katılmak için teşkilata maddi, manevi destekte bulunmuştur. Gizli Müsavat teşkilatının ideolojik mücadelesi çok kuvvetli düzeyde idi. Teşkilatın propaganda kolu, Sovyet idaresinin Azerbaycan'daki faaliyetlerini dikkatle takip etmekte ve halka benimsetmeye çalışılan komünist tezlerine karşılık Müsavat tezini yayıyordu (Mehmetzade, 1991;144). Gizli Müsavat teşkilatı, üçer kişilik hücreler halinde teşkil edildi. Bakü teşkilatından sonra en güçlü şube Karabağ'da bulunmakta idi. Onu Gence, Kazah ve diğer teşkilatlar takip ediyordu. 1922 yılında Mehmet Emin Resulzade, Moskova'dan Petrograd yolu ile Finlandiya'ya; onun ardından Kasımzade Abbas Bey ve Mehmet Ali Resulzade Bakü üzerinden İran'a kaçırılmışlardı. Böylece partinin lider kadrosu her türlü tehlikeye karşı korunmuş oldu. Mirza Bala Mehmetzade'nin de İran'a göç etmek zorunda kalmasıyla Müsavat Azerbaycan dışına taşındı. Böylece Müsavat Partisi, merkezini lideri Mehmet Emin Resulzade'nin yaşadığı

yerlerde bulundurdu. Müsavat Partisi, bu göçlerden sonra Azerbaycan ve Rusya dışında faaliyetlerine devam etmek zorunda kaldı. Muhacerat yıllarında Müsavat aydınları, çeşitli ülkelerde toplantı, konferans ve makalelerle haklarını savunmaya devam ettiler (Qasımlı, 2006;148).

Sonuç

1905 Devrimi ve 1917 İhtilali ile kısa süreli ve kısıtlı bir hürriyet ortamına kavuşan Rusya Türkleri, bu devirlerde temsil imkânı bulabilmişlerdir. Rusya Türklerinin 1905 ve 1917 yılları sonrasında verdikleri istiklal mücadeleleri, mahiyeti itibarıyla aynı ideale ulaşmak için verilmiş ve birbirinin devamı niteliğinde olan mücadelelerdir. Rusya Türkleri, zor şartlarda verdikleri kararlı mücadeleler sonucunda sınırlı olsa da hürriyetlerini elde etmiş ve siyasi teşekküller kurabilmişlerdir. Bu siyasi teşekküllerin en önemlisi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'dir. Azerbaycan istiklali idealinin gerçekleşmesine öncülük eden teşkilat, şüphesiz Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki Müsavat Partisi olmuştur. 1905 yılından itibaren istiklal mücadelesini hızlandıran Müsavat Partisi, başlangıçta fikirlerini gazete ve dergilerde neşretmiş ve Azerbaycan halkının milli şuurunun gelişmesine önderlik yapmıştır.

Müsavat Partisi, mücadele sürecinde değişen devrin zorlu şartlarına göre çalışmalarını açık ya da gizli olarak yürütmüştür. Başlangıçta Ümmetçi bir çizgide fikir yürüten Resulzade ve Müsavat Partisi; meydana gelen değişim ve siyasi gelişmeler, Osmanlı aydınlarıyla fikir alışverişinde bulunmaları sonucu Türkçü bir çizgiye kaymışlardır. Müsavat Partisi'nin kurmuş olduğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, hem Türk tarihi hem de İslam tarihinin ilk demokratik cumhuriyet devletidir. Lakin bu başarı yalnızca Müsavat Partililerin değildir. Zira farklı siyasi düşüncelere sahip olan Azerbaycanlı Türk aydınları da bu mücadeleye destek verdiler. Kurulduğu tarihten itibaren pek çok tehlike ve badireyi aşmayı başaran Müsavat Partisi; takip ettiği yolda karşılaştığı engelleri aşabilmek için uygun stratejiler geliştirmek suretiyle Azerbaycan'a bağımsızlığını kazandırabilmeye muvaffak oldu.

Müsavat Partisi, Azerbaycan'ın istiklali için verdiği mücadelede karşısına çıkan engelleri aşabilmek için yaptığı muhakeme ve istişareler sonucunda geliştirdiği stratejilerle mücadeleye devam etmiş; Kızıl Ordu'nun şiddetli taarruzlarına rağmen taviz vermeden, kararlılıkla hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Müsavat Partisi, yüksek şuur ve üstün cesaret sahibi seçkin lider kadrosu ile hem Türk tarihinin hem de İslam tarihinin ilk örnek demokratik cumhuriyeti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurabilme muvaffakiyetini gösterebilmiş olan bir siyasi partidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Kezban, 1905 Devriminin Genel Bir Değerlendirmesi, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C.:13, Sa.24, (İstanbul-2008), ss.79-98.
- Alp, Alper, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2004.
- Bal, Halil, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Baykara, Hüseyin, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri, 19. Yüzyıl Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1996.
- Baykara, Hüseyin, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975.
- Damirli, Mehman, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918 – 1920), Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.:18, (Ankara-2002), s.148-156.
- Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Gömeç, Saadetin, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- İmanov, Vügar, Azerbaycan – Osmanlı İlişkileri 1918 (Azerbaycan Belgelerine Göre), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006.

- Keykurun, Naki, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar, İlke Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- Mahmudov, Yaqub, Azerbaycan XalqCümhuriyyətiEnsiklopediyası, Lider Neşriyyat, C.:1, Bakü, 2004.
- Mahmudov, Yaqub, Azerbaycan XalqCümhuriyyətiEnsiklopediyası, Lider Neşriyyat, C.:2, Bakü, 2005.
- MEHMETZADE, Mirza Bala, Azerbaycan Misak-ı Millisi 28 Mayıs İstiklal Beyannamesinin Tahlili, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2002.
- MEHMETZADE, Mirza Bala, Milli Azerbaycan Hareketi, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
- Oruçlu, Meryem, Azerbaycan'da ve Mühaciretde Müsavat Partiyası'nın Faaliyetleri (1911-1992), Azereşr Baskı, 2001.
- Resulzade, Mehmet Ali. "Müsavet" Partisi'nin Kuruluşu", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sa:167, Ankara:1966.
- Resulzade, Mehmet Emin, Azerbaycan Cumhuriyeti, Haz.: Yavuz Akpınar, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1990.
- Resulzade, Mehmet Emin, İhtilalci Sosyalizm ve Demokrasi, Çev.: Ramin Cabbarlı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin, Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Süleymanlı, Ebulfez, Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sünbül, Tahir, Azerbaycan Dosyası 1, Kök Yayınları, Ankara, 1990.
- Şimşir, Sebahattin, Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi, İQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Qafarov, Vasif, Türkiye-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi 1917-1922, TEAS PRESS Neşriyyat Evi, İstanbul, 2018.
- Yagublu, Nesiman, "Mehmet Emin Resulzade", Bakü, 1991.
- Yeşilot, Okan, Ateş Çemberinde Azerbaycan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Qasımlı, Musa, Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 345-362, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 07.03.2018 **Kabul Tarihi:** 21.06.2018

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN BİR LAYİHA: 1880 TARİHLİ BEYRUT LAYİHASI

A Report Presented to Sultan II. Abdülhamid: Beirut Report Dated 1880

Kürşat ÇELİK*

Öz

Sultan II. Abdülhamid'in devlet yönetiminde sıklıkla başvurduğu araçlardan bir tanesi çeşitli sorun veya konularda layiha veya raporlar hazırlatmasıdır. Sultan II. Abdülhamid saltanatının dördüncü yılında memleketin mevcut durumunu öğrenmek, sorunları tespit etmek ve çözüm üretebilmek içinde raporlar hazırlanmasını emretmiştir. Bu emir doğrultusunda Dâhiliye Nezareti taşradaki idarecilere şifreli bir telgrafla durumu iletmıştır. Gönderilen telgrafta vilayet, sancak ve kazalardaki cinayet tür ve sayıları, nüfusun miktarı ile yıllara göre doğum ve ölüm oranları, ölümlerin hangi hastalıklardan olduğu, halkın talep ve önerileri, askere alma, konsolosların faaliyetlerinin neler olduğuna dair raporlar hazırlanarak yirmi gün süre içerisinde gönderilmesi istenmişti. Hazırlanan raporlar doğrultusunda taşranın eksiklikleri giderilecek, mevcut sorunlar çözüme kavuşacaktı. Bu doğrultuda Beyrut ile ilgili 21 Eylül 1880'de bir rapor hazırlanmış ve devlet merkezine gönderilmiştir.

Bu çalışmada, 1880'de Beyrut ile ilgili hazırlanan rapora göre şehirde meydana gelen cinayetlerin tür ve sayıları, askeriye ve memleketin durumu ile ihtiyacı, nüfus miktarı ile doğum ve ölüm oranları, askere alma, şehir halkının hastalık tür ve sayıları, ahali içerisinde kadem ve hissiyyetli olanlarla, servet ve emlakça zengin olanlar ile konsolosların durumu hakkında verilen bilgilerin neler olduğu incelenerek değerlendirilmeler yapılmıştır. Yine raporda merkeze iletilen sorun ve taleplerin yanıt bulup bulmadığı araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti, Beyrut, Ortadoğu, Rapor.

Abstract

Sultan II. Abdülhamid often prepared reports on various issues or problems in the state administration. In the fourth year of Sultan II. Abdülhamid's reign, he ordered to prepare the reports in order to learn the current situation of the country, to identify the problems and to find solutions. According to the direction of this order, the Ministry of the Interior had conveyed the situation to administrators in the province with an encrypted telegram. It was requested to arranged the reports about the type and number of murders in provinces and jurisdictions, the number of births and deaths according to the amount of the population through the years, the diseases of deaths, the demands and proposals of the people, the conscription of soldiers and the activities of the consuls and this reports must be sent within 20 days. In the direction of the prepared reports, it was planned to meet the existing problems to solve the shortcomings. In this direction, a report about Beirut was arranged on 21 September 1880 and sent to the state center.

In this study, according to the report prepared in 1880 about Beirut, the type and number of the murders that took place in the city, the situation of the military and the country and the need, population and birth and mortality rates, military recruitment, disease type and number of the city people, those who are rich and wealthy in real estate, and the information about the situation of the consulates are examined and evaluated. Besides it was researched whether the central government met the demands and requests.

Keywords: Sultan II. Abdülhamid, Ottoman State, Beirut, Middle East, Report.

Giriş

27 Ağustos 1880 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından valiliklere gönderilen şifreli bir telgrafla¹, vilayet ve sancaklardaki cinayet tür ve sayıları, nüfusun miktarı, yıllara göre doğum ve

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ELAZIĞ kursatel@gmail.com

ölüm oranları ile ölümlerin hangi hastalıklardan olduğuna dair cetveller hazırlanarak yirmi gün süre içerisinde gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca vali, mutasarrıf ve kaymakamların halkın içinde dolaşarak memleket ve ahalinin ihtiyaçlarının neler olduğunu madde madde yazmaları, asker vermek istemeyenlerin tespiti, şehirdeki emlak ve servetçe zengin olanların yanı sıra kadem ve hissiyetli olanların şöhret ve isimleriyle listeler hazırlanması ve başta İngiliz Devleti konsolosu olmak üzere konsolosların faaliyetlerinin tahkik edilerek bildirilmesi emredilmişti. Dikkat çeken bir detay ise rapor veya layihanın hazırlanmasında görevlilerin mükemmel ve noksansız bir şekilde her ayrıntıya dikkat etmeleri ve özellikle raporların tanzimi ile ilgili yerli gazetelerin bu durumu haber yapmalarının belirtilmesidir. Yabancı gazetelerin bu durumu haber yapmaları durumunda kimsenin red ve tekzip etmemesi ayrıca istenmişti. Dâhiliye Nezaretinin bu kadar hassas davranması vilayet ve sancaklara gönderilen bu emrin ne kadar ehemmiyetli olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Yine layihalar düzenlenerek merkeze gönderilmesi isteği üzerine vilayet ve sancaklarda raporlar hazırlanmıştı². Merkezden gelen talep üzerine, Beyrut ile ilgili rapor 25 gün içerisinde yani 21 Eylül 1880'de tamamlanarak hükümete gönderilmiştir. Raporun süresi içerisinde gönderilememesi, Beyrut ile ilgili bilgilerin hemen toplanmadığını veya rapor üzerinde daha fazla çalışmanın yapıldığı izlenimi vermektedir. Beyrut şehri hakkında hazırlanan rapor *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Umûm Vilayetleri* kısmında 3-28 numara ve 16 Şevval 1297 H. tarihi ile kayıtlıdır³. Merkezden gönderilen emirde Hicri Şaban 1293 ile Şaban 1297 tarihleri arasındaki (Miladi olarak Ağustos 1876 yılı başından 1880 Ağustos ayına kadar) bilgiler talep edilmiştir. Raporların başlangıç tarihi olarak Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçtiği Ağustos 1876 yılı seçilmiştir. Bilgilerin istendiği tarih aralığı sultanın saltanatın ilk dört yılını kapsamaktaydı. Bu yönüyle raporlarla mevcut durumun tespitinin yanı sıra Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk dört yılında meydana gelen değişiklikler ile yapılacak yeni çalışmaların altyapısını oluşturmak için bilgi toplanması hedeflenmiştir. Rapor Beyrut Mutasarrıf Vekili Şerif Mehmed mührüyle mühürlenmiştir ki bu durum raporun mutasarrıf vekili Şerif Mehmed nezaretinde hazırlandığını göstermektedir⁴.

Beyrut şehri ile ilgili hazırlanan raporda verilen bilgiler genel olarak, şehirde meydana gelen cinayetlerin tür ve sayıları, askeriye ve memleketin durumu ile ihtiyacı, nüfus miktarı ile doğum ve ölüm oranları, askere alma, şehir halkının hastalık tür ve sayıları, ahali içerisinde kadem ve hissiyetli olanlarla, servet ve emlakça zengin olanlar ve konsoloslukların durumu hakkındadır. Merkezden istenen bilgileri kapsamakta olup, farklı konulara yer verilmemiştir.

Beyrut ile ilgili rapor toplam sekiz bend veya maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden ikinci madde üç alt maddede, üçüncü madde ise sekiz alt maddede, diğer maddeler ise tek maddede sunulmuştur. Raporun bendleri altı sayfada, nüfus ve suç verileri iki tablo halinde ve iki ayrı sayfada, bin kuruştan fazla vergi veren servet ve emlakça zengin olanlar ise üç sayfa da olmak üzere rapor toplam on bir sayfadan oluşmaktadır.

1. Beyrut'ta Suç Türleri ve Sayıları

Raporun birinci maddesi Beyrut'ta meydana gelen cinayetlerin tür ve sayılarına ait bilgileri içermekte olup bunun için ayrıca bir tablo da hazırlanmıştır⁵. Hazırlanan tablo 18 Eylül 1876 ile 25 Ağustos 1880 tarihleri arasındaki dört yıllık bir zaman aralığında işlenen suçları kapsamaktadır. Bu tabloya göre, Beyrut'ta toplam 21 suç işlenmiş olup bunların ise 14 katli veya insan öldürme, 2 kızlık bozma (izale-i bıkır), diğerleri ise zehirlenme, çocuk düşürme (ıskât-ı cenin), firar girişimi,

¹ BOA, Y.EE, 147-59, 21 Ramazan 1297 H. (27 Ağustos 1880 M.).

² Layiha hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Oğuz, II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyihalar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.VII-VIII; Mübahat S. Kütükoğlu, "Lâyiha", DİA, 27, İstanbul, 2003, s.116-117.

³ BOA, Y.PRK.UM, 3-28, 16 Şevval 1297 H.(21 Eylül 1880 M.).

⁴ Bu tarihlerde Beyrut Mutasarrıflığına Rauf Efendi yerine Necib Bey atanmış ancak henüz görevine başlamadığı için yerine Mehmed Şerif Efendi vekâlet etmişti. BOA, Y.A.RES, 7-8, 8 Ramazan 1297 (14 Ağustos 1880 M.).

⁵ Suç İstatistiği için bkz. "Ek. 2. Suç İstatistiği".

yaralama ve hırsızlık suçlarıdır. Suçların 18'ini tek kişi işlerken, üç tanesini iki kişi birlikte işlemiştir. Suçluların 11'i suçundan mahkûm olmuş, dördü suçsuz olduğu, dördü mahkemesi devam etmekte olduğu ikisinin de evraklarının heyette olduğu kayıtlıdır.

Beyrut gibi büyük bir şehrin nüfus sayısı ile suç sayısı kıyaslandığında, suç sayısının dört yıl gibi bir süre zarfında az olması dikkat çekmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, muhtemelen bütün suçların rapora yansıtılmaması etkili olmuştur. Özellikle suç sayısında insan öldürme vakalarının fazlaca yer almış olması bu kanaati kuvvetlendirmektedir.

Suriye salnamelerine göre ise Beyrut sancağının tamamında 1880-1884 tarihleri arasında işlenen suçların, 48'i insan öldürme, üçü yaralama, on beşi hırsızlık, beşi gasp, üçü dolandırıcılık ve beş tanesinde cinsel suçlardır⁶. Bu veri ile raporda verilen suçlar kıyaslandığında 1876-1880 yılları arasında suç sayısının az olduğu görülmektedir.

2. Şehrin Askeri Durumu ve İhtiyaçları

Raporda askeriye ile ilgili iki madde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ikinci maddede “*Liva ve Askerin İhtiyacı*” başlığı altında verilmiştir. İkinci madde üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta Beyrut şehrinde yeni bir limana duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Beyrut şehrinin, Suriye vilayetinin en önemli limanlarından biri olduğu, General konsoloslukların bulunmasının şehrin stratejik önemini arttırdığı ifade edildikten sonra şehir ve bölgede söz sahibi olmak isteyen Fransa ve İngiltere devletlerinin askeri faaliyetlerine de yer verilmiş ve bu devletlere ait askeri gemilerin Beyrut'a çok sık geldiği ve bunların şehir halkına psikolojik bir baskı yaptığı vurgulanmıştır. Kayıtlarda yabancı devletlerin askeri faaliyetlerine karşın Osmanlı Devleti'nin burada bir askeri gemisinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Raporda mevcut durum hakkında bilgi verildikten sonra özellikle bir askeri geminin burada bulundurulmasıyla yabancıların bölgede oluşturmak istedikleri algının değişeceği ve durumun Osmanlı lehine düzeleceği önerisi yer almaktadır. Bu geminin sadece Beyrut şehri kıyılarında değil aynı zamanda Beyrut'un güneyinde yer alan Sur ve Sayda sahilleri ile kuzeyde bulunan Lazkiye ve Trablusşam civarında da hizmet vereceği vurgulanmıştır. Ayrıca yerli gemilere taarruz eden veya saldıran yabancı kayıkların önlenmesi için de kullanılacağına dikkat çekilmiştir.

Raporda ilk olarak Beyrut'un askeri bir üs olduğu tespiti yapıldıktan sonra bölgede egemen olmak isteyen İngiliz ve Fransızların faaliyetleri anlatılmıştır. Özellikle yabancı devletlere ait askeri gemilerin Beyrut'a gelmesi ve bunların hareketlerine dikkat çekilmiştir ki bu bilgiyi arşiv belgeleri de doğrulamaktadır. Örneğin, 9 Nisan 1887'de Beyrut limanında bulunan Fransız zırhlısı paskalya münasebetiyle yirmi bir pare top atışı gerçekleştirmiş⁷, 11 Mayıs 1888 tarihinde iki adet zırhlı vapur ile Beyrut limanına gelen Fransız amiral ve tayfası Marunî Patrikhanesini ziyaret etmiş⁸, yine Nisan 1892'de Beyrut Marunî Piskoposu Yusuf Debs'in (Dibas) girişimi ile Fransız zırhlıları güya Marunîleri Dürzilerden koruma üzere Beyrut'a gelmişler ve Marunî Piskoposu zırhlıları ziyarete gittiğinde on beş pare top atışı yapılmıştır⁹. Bu durumun ciddiyetini anlatmak üzere Doktor Yusuf Zeki Bey, devlet merkezine gönderdiği raporunda, yabancı devletlerin askeri zırhlılarına karşın Osmanlı donanmasına ait birkaç zırhlı geminin Lübnan kıyılarında gövde gösterisinde bulunması gerektiğini tavsiye etmiştir¹⁰. Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin deniz kuvvetleri yönünden Doğu Akdeniz'de zayıf olduğu bunun da yabancı devletler tarafından suistimal edildiği bilinmekteydi. Raporda talep edilen askeri bir zırhlının Doğu Akdeniz limanlarında bulunması isteği Doktor Yusuf Zeki Bey'in raporunda da dile getirilmiş, ancak bu talebe bir karşılık verilmemiştir.

⁶ Kürşat Çelik, “Osmanlı Suriye'sinde Suçlar (1880-1884)” *The Journal of Academic Social Science Studies* 50, Adıyaman, 2016, s.62.

⁷ BOA, Y.EE, 104-36, 15 Receb 1304 H. (9 Nisan 1887 M.).

⁸ BOA, Y.EE, 104-74, 12 Ramazan 1305 H. (23 Mayıs 1888 M.).

⁹ BOA, Y.MTV, 61-13, 8 Ramazan 1309 H. (6 Nisan 1892 M.).

¹⁰ BOA, İ.DH, 1295/5-102337, 28 Rebiü'l-evvel 1305 H. (14 Aralık 1887 M.).

Beşinci ana madde “*Asker Vermeyenlerin Beyanati*” başlığı altında sunulmuştur. Raporla, Beyrut’taki Müslümanların kurrâ-i şeriyeye ile askeri hizmete dâhil oldukları, gayrimüslimlerin bedel-i askeriye vergisi verdikleri, ancak farklı devletlerin vatandaşlığına tabii olanlardan bedel-i askeriye vergisi alınmadığı belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin çeşitli yerlerinde askere alma ile ilgili sıkıntıların yaşandığı bir dönemde, Beyrut’ta kurrâ-i şeriyeye usulünce asker alındığı ve bununla ilgili sıkıntı yaşanmadığı arşiv belgelerine de yansımıştır¹¹.

3. İktisadi Durum ve İhtiyaçlar

Dâhiliye Nezaretinin göndermiş olduğu emirde vali ve mutasarrıf ile kaymakamların halkın arasında dolaşarak sorun ve ihtiyaçlarının neler olduğunun belirlenmesi emredilmiştir. Raporla bu konu ile ilgili belirtilen ilk sorun, raporun ikinci maddesinin ikinci alt bendinde yer alan şehrin emlak vergisi ile ilgili sorunudur. Beyrut şehrinde 1878-1879 (1296 H.) yılında emlak sayımı yapıldığı, bu sayımın layıkıyla, dikkat ve adalet gözetilerek yapılmadığı, halkın bu durumdan şikayetçi olduğu bilgisi yer almaktadır. Halkın bir kısmının emlakı kıymetinin çok üstünde, bir kısmının ise emlakı kıymetinin çok altında yazıldığı ve bunun halk arasında huzursuzluğa neden olduğu raporda şikâyet konusu edilmiştir. Halkın bu durumun düzeltilmesi için yeniden talepte buldukları ve yeni bir emlak komisyonunun kurulmasını talep ettikleri raporda dile getirilmiştir. Ayrıca devletin alacağı vergilerin düzgün bir şekilde halkın gücüne ve ekonomik durumuna göre alınmasıyla sıkıntılı durumun ortadan kalkacağı tavsiyesi de yer almaktadır. Dolayısıyla halkın gelir durumuna göre vergi alımı yapılmasıyla sosyal adaletin sağlanacağı ve devlet ile halk arasındaki sıkıntının çözümlenmesinin amaç edildiği anlaşılmaktadır. Yine raporda verilen bilgiler, komisyon üyelerinin hata yaptıklarını ve görevlerini layıkıyla yerine getiremediklerini göstermektedir.

Diğer bir ekonomik talep ise, raporun üçüncü maddesinin sekizinci alt bendinde “*Beyrut’ta Fabrikalar Kurulması*” başlığı ile takdim edilmiştir. Beyrut şehri arazisinin tarıma uygun olmadığı, bu nedenle halkın ticaret ve zanaat ile geçimlerini sürdürdüğü, ancak ticaretin belirsizlikler içerdiği ve henüz yeni olması sebebiyle gelişme göstermediği tespit edilmiştir. Şehre gelen çeşitli ürünlerin genelde Avrupa’dan temin edildiği ve bu durumun memleket için çok kötü olduğu, bunun bölge ve şehrin gelişmesine engel teşkil ettiği, bu olumsuzluğun izale edilmesi veya önlenmesi için çeşitli tedbirlerin alınması gerekliliğide raporda belirtilmiştir. Bu durumun düzeltilmesi için ilk olarak memlekette fabrikaların tesisi ve inşa edilmesi zorunluluğu vurgulanmıştır. Beyrut’a kurulacak fabrikalar için ilk defa alınacak alet ve edevatın gümrük vergisinden muaf tutulması gerekliliğinden de bahsedilerek, yapılacak yatırımlara teşvikte istenmiştir. Yine bundan önce şehirde çok az fabrikanın kurulduğu belirtilmiş ve fabrikaların sürekliliğini sağlayabilmek için bu fabrikaların dışında benzer ürün üreten fabrikaların açılmasına müsaade olunmaması da raporda tedbirler arasında yer verilmiştir. Böylelikle iki defa aynı şekilde insanların masraf yapmaması ve farklı fabrikaların açılmasının teşvik edileceği görüşü savunulmuştur.

Beyrut şehrinde tarım alanlarının çok az olması nedeniyle halkın büyük bir kesimi geçimini ticaretten sağlamıştır. Şehirdeki ticaret 19. yüzyıldan itibaren iç ve dış yatırımlar sayesinde gelişmiştir. Ticaret genelde Avrupa’dan çeşitli ürünlerin ithalatı ile Suriye bölgesindeki ham maddelerin ihracatına dayanmaktaydı. Bölge ve şehrin sağlıklı bir gelişme göstermesi için üretim faaliyetlerinin yapılması gerekliliği de raporda yer verilen ekonomik sorunlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Salname kayıtlarına göre 1879-80’de Beyrut ve çevresinde on iki ipek fabrikası, bir kiremit fabrikası, bir makarna fabrikası, bir şemsiye fabrikası, bir deri fabrikası, bir un fabrikası, bir kibrit fabrikası ve bir tahta fabrikası bulunmaktaydı¹². Halk ticaret dışında yoğun olarak ipek yetiştiriciliği ile geçimini sağlamaktaydı. Bu nedenle şehir ve çevresinde ipek fabrikaları kurulmuştu. Halkın yurtdışına göç etme nedenlerinden biri de geçimini sağlayacak bir işe sahip

¹¹ BOA, İ.DH, 249-15229, 9 Cemaziye’l-evvel 1268 H. (1 Mart 1852 M.).

¹² Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.), s.162.

olmamasıydı. Bununla ilgili Antakizâde isimli bir vatandaşın devlet merkezine yazdığı arzuhalinde Beyrut ve Suriye'de bulunan ahalinin özellikle işsizlik ve fakirlik sebebiyle Amerika'ya göç ettikleri, bölgede kurulan birçok şirkette yabancıların istihdam edilerek çalıştırıldıkları bölgedeki yerel halkın çalıştırılmaması sebebiyle insanların iş bulamadıklarını, bu sebeple insanların kaçak olarak yurt dışına göç ettiklerini ifade etmiştir¹³. Bu bilgilerle rapordaki verileri kıyas edildiğinde raporun yerinde tespit ve çözüm önerilerinde bulunulduğu anlaşılmaktadır.

4. Şehrin Bayındırlık Altyapısı ve İhtiyaçları

Şehirlerin kalkınmışlık göstergelerinden biri de şehirlere yapılan alt ve üst yapı yatırımlarıdır. Bunların başında içme suyu, kaldırım ve yollar, hizmet binaları ve sosyal alanlar gelmektedir. Beyrut ile ilgili hazırlanan raporda ikinci maddenin üçüncü alt maddesi veya bendi Beyrut Hükümet Konağı hakkındadır. Mevcut hükümet konağının Sayda Eyaleti'nin eski Valisi Esat Paşa zamanında büyük bir tamir gördüğü, zamanla birkaç yeni bölümün eklendiği, ancak yapılan eklemeler ve tamirlere rağmen hükümet konağının ihtiyaçlara cevap veremeyecek şekilde harap olduğu ve her sene sürekli tamirat yapıldığı halde kullanılamaz halde olduğu belirtilmiştir. Bu durumun düzeltilmesi için yeni bir yerde halkın ihtiyacını karşılayacak şekilde muntazam ve mükemmel bir surette yeni bir hükümet konağının yapılması gerektiği önerilmiştir. Beyrut'un siyasi ve politik önemi düşünüldüğünde, yeni bir hükümet konağının elzem olduğu dile getirilmiştir. Yeni yapılacak hükümet konağının yapım masraflarının ise, eski hükümet konağının şehrin iyi bir yerinde olmasından dolayı arazisinin kıymetli olduğu, buranın müzayede usulüyle satılarak gelir elde edilmesi yoluyla karşılanması teklif edilmiştir. Yeni yapılacak hükümet konağının Osmanlı Devleti'nin saltanat ve şanını yükselteceği de ifade edilmiştir. Bu maddede sivil idarenin yanı sıra askeriyenin ihtiyacı olan kışla ve askeri depoların yapılması gerektiğine de vurgu yapılmıştır. Ayrıca Beyrut Belediyesinin yapmış olduğu su altyapı hizmeti ile devlet dairelerinin su ihtiyacının kalmadığı hakkında da bilgi verilmiştir.

Raporda üçüncü madde "*Memleket ve Ahalinin İhtiyacı*" başlığı altında verilmiştir. Üçüncü madde, sekiz alt maddeden oluşmaktadır. Birinci alt madde Beyrut şehrinin limanı başlığıyla takdim edilmiştir. Beyrut'un bir ticaret şehri olduğu, ahalinin büyük bir kısmının ticaretle uğraştığı, bu nedenle de limanın şehir için ehemmiyetli olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Beyrut'un, Suriye Vilayetinin ticaret merkezi olmasıyla, Avrupa ile yapılan ticarete dikkat çekilerek hem ihracat hem de ithalat için ürünlerin geldiğinden bahsedilmiştir. Ticari amaçla limana gelen gemilerin emniyetli bir limana ihtiyaç duyması nedeniyle yeni bir limanın yapılması talep edilmiştir. Limanın Beyrut'un ticari yoğunluğundan dolayı karaya mal çıkarıp yüklemeye yetersiz kaldığı hatta sıklıkla malların telef veya ziyan olduğu dile getirilerek liman yapılmasının önemi belirtilmiştir. Yapılacak yeni limanla eşyanın hem denizden rahat bir şekilde karaya çıkarılacağı hem de gemilere yüklenebileceği, böylelikle ticaret hacminin artmasıyla devlet hazinesinin daha fazla gelir kazanacağına da dikkat çekilmiştir. Yine yeni limanla birlikte tüccarın ve ahalinin can güvenliğinin muhafaza edileceği gibi, halkın zenginleşeceği ve ticaretin artacağı ifade edilmiştir. Suriye sahilindeki gemilerin zor ve tehlikeli bir durumdan daha güvenli bir limana sahip olması sağlanarak bölgenin ticari potansiyelinin artmasının bölge açısından da faydasına değinilmiştir. Liman için çeşitli zamanlarda keşifler yapılarak mevcut durumun tespit edildiği, eski Beyrut Mutasarrıfı Rauf Efendi tarafından ahalinin muteberlerinden bir komisyon oluşturulduğu ve Beyrut Belediyesi ile birlikte hareket edilerek limana yol bağlantılarının yapılması ve limanın derinleştirilerek çeşitli büyüklükteki gemilerin de limana girmesini sağlayacak bir rapor ile mazbatanın hazırlandığı hatta bu raporda yolların haritalarının çıkarıldığı ifade edilmiştir. Hazırlanmış olan mazbata ve rapor Dahiliye ve Nafia Nezaretlerine gönderilmiş, devlet yetkililerinin de ilgisini çeken konu üzerine çalıştıkları, fakat fiili bir durumun olmadığı, bu sebeple en kısa sürede yetkililerin limanın yapılması için harekete geçmeleri raporda rica edilmiştir.

¹³ BOA, Y.PRK.AZJ, 23-123, 19 Ramazan 1310 H. (6 Nisan 1893 M.).

Üçüncü maddenin ikinci alt maddesi “*Rüsumat Dairesinin Düzenlenmesi*” başlığı altında takdim edilmiştir. İlk olarak gümrük dairesinin mevcut durumu hakkında bilgi verilmiştir. Gümrük dairesinin şehrin ithalat ve ihracatına yeterli olmayacak derecede küçük ve gayri muntazam bir halde olduğu, özellikle zemininin alçakta olması sebebiyle yağışlı havalarda buranın sel baskınlarına maruz kaldığı ve bu sel baskınları sırasında tüccar mallarının sular içinde kaldığı ve bu sebeple tüccarların zarar ve ziyana uğradığı tespiti yapılmıştır. Mevcut durum nedeniyle çeşitli defalar şikâyet ve protestoların yapıldığı da aktarılmıştır. Bu durumun giderilmesi için limanda yeni gümrük dairesinin yapılması için keşifler yapıldığı ve keşiflerden sonra mazbatalar ve raporlar hazırlanarak yetkililere takdim edildiği belirtilmiştir. Hatta Belediye dairesi hesabında olan bir arazi alınmış ve burada deniz gümrüğü için bir bina yapılması için çalışmalar başlatılmış ise de bununla ilgili tam bir sonuç alınmamıştır. Hem devlet hazinesi hem de memleket için buradaki gümrük dairesinin yapılmasının elzem olduğu ve bunun düşüncede kaldığı, fiiliyata dökülmesi gerektiği raporda talep edilmiştir.

Üçüncü maddenin üçüncü alt maddesi “*Kumluk Bölgesinin Düzenlenmesi*” başlığı altında, Beyrut şehrinin güneydoğusunda deniz kıyısında bulunan denizden esen rüzgarın etkisiyle şehir merkezine doğru hareket halinde bulunan Kumluk bölgesinden bahsedilmiştir. Burada daha önce ziraat yapılmaya elverişli bahçe ve arsaların bulunduğu, ancak zamanla rüzgar yoluyla kumların taşınması ile birlikte buranın verimsiz hale geldiği kumların zamanla genişlemesiyle çevreye verdiği zararın arttığı tespiti de yapılmıştır. Sıkıntının giderek artmasıyla özellikle burada arsası ve emlakı bulunanların sıkıntıya düştüğünden bahsedilmiş ve bunun da devletin zararına olduğu belirtilmiştir. Yine bu bölgenin memleketin çok güzel bir mevkiinde bulunduğundan bahsedilerek bozulmanın önünü alacak bir düzenleme yapılması gerektiği tavsiyesinde bulunulmuştur. Bunun için bölgenin belediye idaresine terk edilmesi isteği üzerine yetkililer bu alanı belediye idaresine devr etmişler, fakat belediye tarafından henüz bir önlem alınmaması üzerine bölgenin en kısa sürede yeni bir çare düşünülerek düzenlenmesi talebinde bulunulmuştur.

Raporda üçüncü maddenin dördüncü alt maddesinde Beyrut’un şehir ve kasabalarla olan yol ağının mevcut durumu ve bunlar için neler yapılması gerektiği hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü alt başlık Beyrut’tan Sayda’ya kadar olan yolun şöse olarak yapılması başlığı altında verilmiştir. Sayda kazası civarında pek çok bahçenin bulunduğu burada limon, portakal, muz gibi çeşitli meyvenin yetiştirildiği ve Beyrut’a sebze ve meyvelerin nakledildiğine vurgu yapılmıştır. Beyrut ve Sayda arasında düzenli vapur seferleri olmadığı belirtilerek nakliye için sıkıntılar çekildiği hatta bunun için beylik tabir edilen gemiler tahsis edildiği, ancak bunların kış mevsiminde pek çok zarar ve telefata sebep olduğu, hatta fırtınalı zamanlarda nakliyenin tamamen kesildiği raporda ifade edilmiştir. Sayda kasabasından Şam’a kadar bir şöse yolun yapımının devam ettiği, bu yolun tamamlanması ile Beyrut’tan Sayda’ya kadar olan yolun tamamlanmasının önemi vurgulanmıştır. Yine Cebel-i Lübnan’da şöse yol yapıldığı ve bu yolun münakaşalar neticesinde yarım kaldığı, yolun masraflarının yarısının mutasarrıflık tarafından, diğer yarısının da devlet idaresi tarafından karşılanarak yapılması kararlaştırıldığı halde henüz yapımına başlanmadığına raporda değinilmiştir.

Üçüncü maddenin beşinci alt maddesi Beyrut’tan Trablus’a kadar olan yolun şöse tarzında yapılması başlığı ile sunulmuştur. Trablusşam sancağının Beyrut’a komşu olması ve ahalisinin Beyrutla çok fazla irtibatının olmasından dolayı çok büyük sıkıntıların çekildiği, özellikle kış mevsiminde fırtına nedeniyle deniz yoluyla yolcuların Beyrut’a gelemedikleri ifade edilmiştir. Beyrut-Trablusşam yolunun yapılmasıyla birlikte hem Beyrut hem de civar yerlerdeki ahalinin daha kolay ve daha iyi bir şekilde hareket edeceği yine yolun yapılması sırasında Cebel-i Lübnan arazisinden de geçileceği, bu nedenle yolun yapımında Cebel-i Lübnan mutasarrıflığıyla da haberleşilmesi gerekliliği raporda belirtilmiştir.

Raporda talep edilen bayındırlık ve alt yapı ihtiyaçları zamanla yerine getirilmiştir. 1884-1885’te Beyrut’a 15.000 lira masrafla iki katlı ve seksen iki odaya sahip yeni hükümet dairesi inşa

edilmiştir¹⁴. 1887'de liman ve rıhtımın yapım ve işletilmesi için imtiyaz verilmiş ve şirket kısmi olarak 1893 tarihinde limanı işletmeye başlamış ve yapımı 1896'da tamamlanmıştır¹⁵. Raporla yapımı talep edilen Sayda, Trablusşam, Şam ve Cebel-i Lübnan gibi ihtiyaç duyulan yolların da tamamı yapılmıştır¹⁶. Bunlara ek olarak, Beyrut-Şam arasında tramvay hattı yapılmış ve bu hat limana kadar zamanla uzatılmıştır. Raporla talep edilen bayındırlık ihtiyaçlarının zamanla yapılması, merkezi idarenin halkın talep ve ihtiyaçlarına cevap verdiğini göstermesinin yanı sıra, hazırlanan bu raporun etkili olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

5. Beyrut'un Eğitim Durumu ve İhtiyaçları

Raporun üçüncü maddesinin altıncı ve yedinci alt maddelerinde şehirdeki eğitim durumu hakkında bilgi verilerek ihtiyaçlar dile getirilmiştir. İlk olarak altıncı alt madde "*Beyrut'ta Genel Bir Maarif Mektebinin İnşası ve Açılması*" başlığı altında verilmiştir. Beyrut şehrinin bundan otuz kırk sene önce küçük bir kasaba olduğu o zamandan itibaren üç bin Latin, Protestan ve birtakım papazların buraya gelip pek çok masraf yaparak erkek ve kızlara mahsus olmak üzere yatılı ve normal eğitim veren muntazam ve mükemmel okullar açmışlar ve bu mekteplere hem Müslüman hem de gayri müslim vatandaşlar tarafından öğrenciler gönderilmesini sağlamışlardır. Yine Müslüman ahali tarafından da çeşitli okullar açılmıştır. Beyrut'ta açılan toplam okul sayısının 96 olduğu ve bu okullarda erkek ve kız öğrenci sayısının 10.000 olduğu raporda belirtilmiştir. Beyrut dışından da eğitim almak için şehre gelenlerin mevcut olduğu ifade edilerek Beyrut şehrinin, Suriye'nin Darü'l-fünun-u Hikmesi olduğu benzetmesi de yapılmıştır. Bu okulların çoğunluğunun yabancılar tarafından yapıldığı ve bunların çeşitli müesseselere bağlı olduğu da ifade edilerek bu okullara olan rağbetin azaltılması ve bunlarla rekabet edecek yeni okulların açılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Üçüncü maddenin yedinci alt maddesi "*Sanayi Mektebi Kurulması ve Açılması*" başlığıyla sunulmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi Beyrut şehrinde bulunan mekteplerin her biri çeşitli ilim ve fennin öğretildiği, buralarda Fransızca ve İngilizce gibi çeşitli dillerde eğitim verildiği ve okullara zenginlerin çocuklarının gidebildiğine dikkat çekilmiştir. Bu okullara maddi gücü olmayan kimselerin çocuklarının gidemediği ve herhangi bir mesleği olmayanların ekonomik sıkıntı çektikleri tespiti yapıldıktan sonra, Beyrut şehrinin arazilerinin tarım yapmaya elverişli olmadığı, bu nedenle şehir halkının ticaret ve zanaat ile uğraşmak zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Şehirde herhangi bir servete sahip olmayanların kendilerini geçindirmek için bir zanaata sahibi olması gerektiği, bunun için de insanların iyi eğitilmesi gerekliliğinden dolayı Beyrut'ta bir Sanayi Mektebi açılmasının zaruri bir ihtiyaç olduğu tespiti de raporda belirtilmiştir.

Raporda eğitim ile ilgili yapılan tespitlerin yerinde olduğu, ancak misyonerlerin çalışmalarının ne kadar zarar verdiği tam olarak belirtilmemiştir. Özellikle şehir ve çevresinde yoğunlukla çalışan Fransız ve Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri ile yükseköğretim konusundaki çalışmalarına raporda yer verilmemesi bir eksikliktir. Raporla açılması talep edilen Sanayi Mektebi 1900'de kurulmuş ve 15 Temmuz 1907'de II. Abdülhamid'e izafeten *Hamidiye Ticaret ve Sanayi Mektebi* olarak ismi değiştirilmiştir¹⁷. Yabancı okullarla rekabet edecek okulların açılması için yapılan öneriler ile Sultan II. Abdülhamid'in yürütmüş olduğu eğitim politikası sonucunda 1880 ile 1901 tarihleri arasında şehirde devlete ait yirmi bir ibtidai (ilköğretim okulu) açılmıştı¹⁸. Yine devlete ait idadi ve rüştiyeler açılmış, bunu yerli halkın açmış olduğu okullar takip etmişti. Ancak bölgedeki misyonerlerin ağırlıklı olarak yabancı dille eğitim vermeleri ve eğitimdeki kaliteleri bölgenin ileri gelen ailelerinin çocuklarını bu okullara göndermesini teşvik etmiştir. Yine misyonerlere ait

¹⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.266; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894M.), s.25.

¹⁵ Mukavelât Mecmuası 8655, C.4, Dersa'adet, 1310, s.215-252; Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.), s.205.

¹⁶ Sevim Erdem, *Sultan II. Abdülhamit Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2010, s. 166-167.

¹⁷ BOA, İ.HUS, 157-1325/B-52, 4 Receb 1325 H. (13 Ağustos 1907 M.).

¹⁸ Maârif Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.), s. 498-499.

üniversitelerin şehirde bulunması ile devlete ait üniversitelerin bulunmayışı misyonerlerin eğitim hizmetlerindeki otoritesinin artmasını sağlamıştı. Kısaca, eğitim alanında devletin yaptığı çalışmalar misyonerlerin hâkimiyetini kırarak şekilde bir azalmaya neden olmamakla birlikte, ancak eğitim alanında önemli sayılacak gelişmelere imza atılmıştır.

6. Şehrin Nüfusu, Ayan ve Eşrafı

Raporun dördüncü maddesinde şehrin nüfus miktarı doğum ve ölüm oranları verilmiştir¹⁹. Rapordaki veriler şehirdeki Müslüm ve gayrimüslim erkek nüfusa aittir. Şehirdeki doğum ve ölüm verileri 1286 Hicri tarihli (1869-1870) nüfus tahrirata başlangıç olarak alındığı belirtilmiştir. Rapordaki nüfus tablosunda doğum ve ölüm oranları gösterilmişse de bu doğum ve ölüm miktarının gerçeği tam olarak yansıtmadığı raporda ek bir bilgi olarak yer almıştır. Özellikle doğum ve ölüm oranları hakkında Müslüman nüfusun rakamlarının şehirdeki muhtarlar tarafından verildiği, ancak gayrimüslim vatandaşlara ait doğum ve ölümlere ait gayr-i müslim muhtarlarının herhangi bir bilgi vermediği ve bu nedenle cetvelde gayri Müslimlere ait doğum ve ölüm rakamlarının olmadığı açıklanmıştır. Nüfusun her ne kadar cetvelde sadece erkek nüfus olarak 15.000 civarında gösterildiği belirtilmişse de buna 15.000 kadar bayan nüfusun eklenmesiyle toplam nüfusun 30.000 civarında olduğu ifade edilmiştir. Yine şehir nüfusunun halı hazırda doğumlarla elli altmış bin civarında olduğu tahmin edilmiştir. Nüfus verilerinin kesin bilgi vermemesi nedeniyle yeniden bir nüfus tahririnin yapılması gerektiği de belirtilmiştir.

Raporun nüfus ile ilgili kısmı, raporu hazırlayanların sınırlı kaynaklardan elde ettikleri verileri yansıtılmak istendiği için gerçekleri tam olarak yansıtmamaktadır. Ancak bu verilerin yetersizliğinden bahsedilmesi, raporda gerçeği yansıtmak istedikleri izlenimini vermektedir. Nüfus verileri dini gruplara göre incelendiğinde, Müslümanlar 5246 kişiyle şehrin % 35,7'sini, Rumlar 4410 kişiyle % 30'unu, Rum Katolikler 1234 kişiyle % 8,4'ünü, Marunîler 2914 kişiyle % 19,8'ini, diğer dini gruplarda % 6,1'ini oluşturmuşlardır.

Yedinci madde ahali arasında en ziyade kadem ve hissiyyetli²⁰ olanlarla, servet ve emlakça mümtâz bulunanların beyanata başlığı altında verilmiştir. Bu durumda olanların özellikleri ile şehirde bin kuruştan fazla vergi verenlerin listeleri ek olarak belirtilmiştir²¹.

Rapordaki bin kuruştan fazla vergi verenlerin listeleri incelendiğinde ilk dikkat çeken dört devlet görevlisinin Belediye başkanı Fahri Bey, İstinaf Mahkemesi üyesi Betros Mansurtiyan, Ticaret Mahkemesi üyesi Nikola Efendi ve Liva İdare Meclisi üyesi Abdulkadir Efendi olduğu görülmektedir. Beyrut'ta en fazla vergiyi Beyhimzâde Hacı Abdullah Efendi, Muhyiddin Efendi ile Hüseyin Efendi birlikte 40.103 kuruşla vermişlerdir. Hacı Abdullah Efendi şehrin belediye başkanlığını görevini yapmış, yine Muhyiddin Efendi Belediye meclisi ile vilayet meclisinde üye olarak görev yapmıştır. Beyhimzâdeler şehrin önde gelen ve ticaretle uğraşan saygın ailelerindendi. İkinci olarak en fazla vergiyi 16.675 kuruş ile Mısırlıoğlu Anton Bey vermiştir. Raporda Anton Bey'in İstanbul'da ikamet ettiği bilgisi vardır. Mısırlıoğlu Anton Bey isminde o dönemin meşhur Galata bankeri²² de bulunmakta olup muhtemelen bunlar aynı kişi idiler. Mısırlıoğlu Anton Bey'in ticaret şehri olan Beyrut'taki işleri nedeniyle kayıtlıdır.

Raporda vergi verenler arasında dikkat çeken kişiler arasında İtalyan vatandaşı ve Beyrut'taki Portekiz Konsolosu Yusuf Barudi ile İran Şehbenderi İskender Bey vardır. Bunlar bin kuruştan fazla vergi vermelerinin yanı sıra, konsolos olarak görev yapıyorlardı. Muhtemelen bu şahıslar aslen Osmanlı vatandaşı olup, çifte vatandaşlığa sahip idiler. Bu özellikleri nedeniyle hem ticaret hemde başka devletler adına çalışmışlardır. Yine İngiliz vatandaşı Yukaridus Efendi de bu durumda idi. Beyrut'ta vergi verenler dini gruplara göre incelendiğinde, şehrin kozmopolit

¹⁹ Nüfus rakamları için bkz. Ek.3 Nüfus İstatistiği.

²⁰ *Kadem*: Derece. *Hissiyyetli*: Duyarlık, duygululuk.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek-1 Beyrut'ta Bin Kuruştan Fazla Vergi Verenler.

²² Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası Yayını Ankara, 2009, s.38.

yapısının buraya da tezahür ettiği aşikardır. Her dini gruba mensup kişiler iktisadi hayatta kendine yer bulabilmiştir.

Vergi miktarlarına göre 10.000 kuruştan fazla vergi veren 9 kişi, 10.000 ile 5.000 kuruş arasında vergi veren 7 kişi, 5.000 kuruş ile 1.000 kuruş arasında 82 kişi olmak üzere, 1.000 kuruştan fazla vergi veren toplam 98 kişi vardı.

Raporda, 1.000 kuruştan fazla vergi verenler devlete hizmet ve sadakatına göre de bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bunun için önce birinci ve ikinci derece olarak ayrılmış, yine bu dereceler kendi içerisinde kadem ve hissiyyet olarak sınıflandırılmıştır. Birinci derece kadem ve hissiyyet sahibi iki kişi, birinci derece kadem iki kişi, birinci derece hissiyyet olarak sınıflandırılan dokuz kişi vardı. İkinci derece kadem ve hissiyyet iki kişi, ikinci derece hissiyyetli on dokuz kişi vardı. Birinci dereceden toplam 13 kişi, ikinci dereceden toplam 21 kişi vardı. Herhangi bir derece verilmeyen 64 kişi vardı. Derecelendirmede nasıl bir kriter uygulandığı belirtilmemekle birlikte, dini gruba göre bir ayırım söz konusu değildi. Örneğin 2834 kuruş vergi vermiş olan Havace Rufail, Musevi olup birinci derece hissiyyetli olarak raporda kayıtlıdır.

7. Şehirde Görülen Hastalıkların Tür ve Sayıları

Raporun altıncı ana maddesi Beyrut'ta ne tür hastalıkların ortaya çıktığı hakkındadır. Raporda Beyrut şehrinin havasının gayet güzel olduğu özellikle bahar aylarında şikâyet olmayacak derecede ağır hastalıkların bulunmadığı, hatta uzak ve yakın yerlerde hasta olanların tebdili hava için Beyrut'a gelip gittikleri bilgisine yer verilmiştir. Ancak bahar mevsiminin bitip yaz mevsiminin başlaması ve sıcakların gelmesiyle birlikte şehirde boğaz iltihabı, romatizma, sıtma, nezle, göz ağrısı, çiçek çıkarma gibi bazı hastalıkların vücuda geldiği ve bunların çoğunluğunun çocuklarda görüldüğü kayıt edilmiştir. Bazı yıllarda ailece "*ebu'l-rakb*" tabir olunan hummanın da görüldüğü, ancak bunlardan çok az ölümlü vakanın olduğu bilgisi raporda vardır. Yine güz ve kış mevsimlerinde hastalıkların pek az olduğu, güz mevsiminde bazı sıtma rahatsızlıklarının görüldüğü, kış mevsiminde ise çocuktan çocuğa süratli bir şekilde öksürükle başlayan hastalıklar ile boğaz iltihaplarının olduğu raporda ifade edilmiştir. Beyrut şehrinde ölümlerin genel sebebi olarak ise "*esbab-ı adiyе*" diye tabir edilen doğal ölüm olduğu belirtilmiştir.

Raporda sağlıkla ilgili veriler incelendiğinde, şehirde sıradan hastalıkların bilgisi verilmiş ancak salgın hastalıklara değinilmemiştir. Liman şehri olan Beyrut'un pek çok defa salgınlarla yüz yüze kaldığı ve kolera salgını yaşanabileceğine dair önlem alınmasına dair çeşitli arşiv kayıtları mevcuttur²³. Salgın hastalıkların yayılmamasında özellikle karantina idaresinin şehirde bulunmasıyla birlikte, şehirdeki hastane ve doktor sayısının çağına göre fazla olması da etkili olmuştur. Sağlık hizmetleri hakkında ise raporda bilgi verilmemiştir. Özellikle misyonerlerin sağlık kuruluşları olan Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi ile Fransızlara ait St. Joseph Tıp Fakültesi ve bunlara bağlı hastaneler hakkında raporda herhangi bir bilgi verilmemesi önemli eksikliklerdir.

8. Beyrut Konsoloslarının Durumu

Sekizinci madde "*Efkâr-ı Düvel ile Konsolosların Tahrikâtı Olup Olmadığının Beyanâtı*" başlığıyla raporda sunulmuştur. Beyrut şehrinde çeşitli devletler tarafından görevlendirilmiş altı general konsolos ve dokuz konsolos bulunmaktaydı. Devlet merkezi olan İstanbul'da bulunan sefaretlerine sürekli bilgiler gönderdikleri, sefaretlerine yaranmak, devletlerinin nazar ve iltifatların kazanarak kendilerini sürekli ön plana çıkarmak için çok küçük olayları abartarak aktardıkları raporda beyan edilmiştir. Özellikle Beyrut şehrinin Cebel-i Lübnan'a komşu olmasından dolayı Fransa ve İngiltere devletlerinin politikalarının gereği olarak diğer devletlerden daha fazla ilgilendikleri ve bölgede çok etkili oldukları da dile getirilmiştir.

²³ Bu konuyla alakalı arşiv kayıtlarında pek çok belge mevcuttur. Bunlardan bazı örnekler için bkz. BOA, A.MKT.MHM, 368-30, 10 Receb 1283 H. (6 Kasım 1866 M); BOA, A.MKT.MHM, 583-9, 22 Rebiü'l-ahir, 1320 H. (29 Temmuz 1902 M.); BOA, DH. MKT, 1877-29, 8 Rebiü'l-evvel 1309 H., (12 Ekim 1891 M); BOA, DH.MKT, 1872-120, 25 Safer 1309 H., (30 Eylül 1891 M).

1880-81 tarihli Suriye salnamesinde Beyrut'ta İngiltere, Almanya, Amerika, Fransa, Rusya, İtalya, Holanda, Avusturya-Macaristan, İsveç-Norveç, Danimarka, Yunan, Belçika, İran, Portekiz ve İspanya'ya ait konsolosluk veya temsilcilerinin bulunduğu kayıtlıdır²⁴. Birçok devletin Beyrut'ta konsolosluk açmasının temel nedeni Beyrut'un Suriye ve Lübnan bölgesinin hem ticari hemde siyasi merkezi olmasıdır. Yabancı devletler için Beyrut farklı bir ehemmiyete sahip olup bu nedenle alanında tecrübeli görevlileri buraya görevlendirmişlerdir. Örneğin, Mayıs 1914'te Beyrut Fransız Başkonsolosu olarak Ortadoğu haritasının değişmesini sağlayan François Georges-Picot, Beyrut Fransız konsolosu olarak atanmıştır²⁵. Bölgede özellikle İngiltere ve Fransa devletlerinin büyük bir rekabet içerisinde olduğu ve faaliyetlerinin de fazlalığı bilinmektedir. Raporda bu iki devlete dikkat çekilmesi doğru bir yaklaşımdır. Ancak bu devletlerin yürüttükleri faaliyetler ile yerelde irtibat kurdukları dini grup ve cemaatlerden bahsetmemeleri raporda dikkat çeken noktalar arasındadır

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid saltanatının ilk dört yılında halkın ihtiyaç ve talepleri, devletin sahip olduğu insan gücünün ne miktarda olduğu, halkın sağlık durumu ve hastalıkların tür ve sayıları, askere alma durumu yerelde meydana gelen suçların tür ve sayılarının miktarı ve konsoloslukların hangi faaliyetleri yürüttüğünü tespit etmek için bütün vilayet, sancak ve kazalara Dâhiliye Nezareti aracılığıyla layiha veya rapor hazırlanması emrini vermiştir. Raporlarda istenilen bilgiler Osmanlı Devleti içindeki herhangi bir yerin idari, siyasi, iktisadi, askeri, eğitim ile sosyal alanları gibi bütün yönlerini kapsayan veriler içermesinden dolayı önemli kaynaklardır. Raporların hazırlanması için 20 gün gibi bir sürenin verilmesi Sultan'ın bu bilgilerin en kısa zamanda derlenip toparlanmasını arzuladığını göstermektedir. Yine raporların kısa bir süre içerisinde hazırlanmasının bir diğer sebebi de bu konunun özellikle yabancı basın mensupları tarafından suistimal edilerek farklı noktalara çekilmesini engelleme arzusu idi. Bu hassasiyetten dolayı yerel gazetelerin raporların hazırlanması ile ilgili haber yapmaması istenmiştir. Yabancı gazetelerin bu konu ile ilgili haber yapmaları durumunda ise herhangi bir itirazda bulunulmaması gerektiği belirtilmiştir. Yapılan uyarı ve telkinler hazırlanacak olan raporlara çok üst düzeyde bir ehemmiyet verildiğinin bir işareti olmasının yanı sıra, basın-yayın kuruluşlarının kamuoyundaki etkisine devletin dikkat ettiğini de göstermektedir.

Dâhiliye Nezaretinden taşraya gönderilen emirde vali ve mutasarrıf ile kaymakamların halkın içerisinde dolaşarak sorunlarını, taleplerini ve varsa önerilerini öğrenerek merkeze iletilmeleri istenmiştir. Bu yönüyle hazırlanan raporlar dikkate değerdir. Zira bu durum Sultan II. Abdülhamid'in devletin yeniden yapılandırılması çalışmalarını içerisinde halkın taleplerine kulak verdiğinin kanıtı niteliğindedir. Yine devletin sadece yönetenlerin değil yönetilenlerin de talep ettiği idari, iktisadi, eğitim ve sosyal alanlardaki yeniliklerle kuvvetleneceği düşüncesinin de bir yansımasıdır. Bu nedenle taşradaki şehirlerde yerel halkın talep ve arzuları dikkate alınmıştır. Halkın talep ve isteklerine başvurulması devlet yönetimi açısından önemli bir gelişmedir.

1880 tarihli Beyrut raporunda ilk olarak mevcut durumun tespiti yapılmış, daha sonra var olan sorunlar ve bunların ne şekilde çözümleneceğine dair önerilere yer verilmiştir. Toplam sekiz maddeden oluşan Beyrut raporunda, ilk maddede suç tür ve sayıları tablo şeklinde verilmiştir. Önemli suçların maktul, suç türü, suçun işlendiği tarih ve mahkeme durumu ile suçlular hakkındaki bilgiler mevcuttur. Bilgilerin tablo halinde verilmesi suç ile ilgili bilgilerin daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. İkinci madde, liva ve askeriye'nin ihtiyacı konusundadır. Burada ilk olarak askeri bir talep olan askeri bir geminin şehir ve bölgedeki kıyıları korumakla görevlendirilmesi talebi vardır. Devletin itibarını artırarak Beyrut ve çevre kıyılarındaki kaçakçılık ve düzensizliğe son verileceği belirtilmesine rağmen bu konu çözümlenememiştir. Yine askeri bir konu olan askere alma durumu beşinci maddede yer bulmuştur. Bu konu ile ilgili Beyrut'ta sorun

²⁴ Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.), s.151-152.

²⁵ Christopher M. Andrew, A. S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion, 1914-1924*, California, 1981, s.66.

olmadığı ifade edilmiştir. İkinci maddenin ikinci alt başlığında emlak ile ilgili sorun aktarılmıştır. Bu maddede sayım yapan görevlilerin görev ihmalleri ortaya çıkmıştır. Üçüncü maddede şehirde fabrikalar kurulmasına dair talep ve öneriler bulunmaktadır. Yerinde tespitlerin yapıldığı bu maddede günümüzdeki teşvikler gibi yeni fabrikalara makine ve teçhizat alımında vergi desteği ile aynı tür ürün üreten fabrikaların açılmasının engellenmesi talepleri bulunmakta olup, bu istekler yerinde çözüm önerileridir. Raporun ikinci maddesinin üçüncü alt maddesinde hükümet konağı, üçüncü maddesinin birinci ve ikinci alt maddelerindeki, liman ve rıhtım ile rüsumat dairesinin yeniden modern şekilde yapılması talepleri, hükümet tarafından hızlı bir şekilde yerine getirilmiştir. Aynı şekilde raporun dördüncü maddesinin dört ve beşinci alt maddelerinde, çevre şehir ve kasabalarla olan yol ağının şöşe olarak yapılması talebi de vardır. Raporda talep edilen ekonomik istek ve arzuların neredeyse tamamı eksiksiz olarak zamanla gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle rapor amacına ulaşmıştır. Raporun üçüncü maddesinin altıncı ve yedinci alt maddelerinde eğitim ile ilgili durum tespiti ve talepleri vardır. Raporda eğitim ile ilgili genel bilgiler verilmiş, misyonerlerin çalışmaları sadece eğitim düzeyinde belirtilmiştir. Misyoner okulları hakkında kısa bir bilgi verilmesi ve çalışmalarını engellemek üzere genel okullar açılmasının talep edilmesi, yerinde ancak eksik bir taleptir. Özellikle misyonerlerin yükseköğretim faaliyetleri hakkında raporda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yine misyonerlerin sağlık gibi diğer faaliyetlerine hiç yer verilmemiştir. Rapor, bu yönüyle gerçeği tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Eğitimde mesleki eğitim yoluyla halkın geçimini sağlanmasına yönelik talepler yerinde olmuş ve bu istek de zamanla gerçekleştirilmiştir. Raporun dördüncü maddesinde verilen nüfus miktarı, raporu hazırlayanlar tarafından bile eksik ve gerçeği yansıtmadığı belirtilmiştir. Nüfus rakamlarının gerçeği yansıtmaması raporun en önemli eksiğidir. Raporun altıncı maddesinde şehirde görülen hastalıklar genel olarak verilmiş, detaya inilmemiştir. Şehirde ölümlerin genel nedenlerden olduğu belirtilmiştir. Şehrin sağlık imkânları ile hastalık tür ve miktarı ile salgın hastalıklar hakkında bilgi aktarılmamıştır. Raporun yedinci maddesinde, şehrin bin kuruştan fazla vergi veren servet ve emlakça zenginleriyle bunların kadem ve hissiyyetli olanları tablo halinde verilmiştir. Raporun son maddesi olan sekizinci maddesinde ise konsolosların faaliyetleri aktarılmıştır. Konsolosların yerel olayları abarttıkları, İngiltere ve Fransa devletlerinin yoğun olarak çalıştığı bilgisine yer verilmiştir. Fakat İngiltere'nin Dürziler, Fransa'nın Maruniler üzerinde etkili oldukları ve bölge halklarını nasıl yönlendirdiklerine dair bilgiler sunulmamıştır.

Kısaca, 1880 tarihli Beyrut raporunda şehrin genel sorunları dile getirilmiştir. Bu sorunlardan bayındırlık ve altyapı sorunları yerine getirilirken, iktisadi ve askeri sorunlar kısmen çözümlenmiştir. Ancak merkezden gönderilen emirde raporların halkın temel ihtiyaç ve isteklerinin dinlenmesi emrine rağmen pek çok sorun ve konuya raporda yer verilmemiştir. Bu sorun ve talepler arasında en dikkat çekenler arasında Beyrut şehrinin yeniden bir vilayet merkezi yapılması isteğine raporda yer verilmemesidir. Yine şehrin ve bölgenin en önemli geçim kaynaklarından olan ipekböcekçiliği üretim ve ticareti ile ilgili bir bilgi yoktur. Toplumsal sorunlardan Lübnan olaylarına ve yaşanan mezhep çekişmelerine değinilmemiştir. Bölgedeki Arap milliyetçilik hareketleri görmezden gelinmiştir. Nüfus alanında şehirdeki göç ve insan kaçakçılığı gibi sorunlar rapora kayıt edilmemiştir. Ulaşım ile ilgili demiryolu yapımı gibi talepler belirtilmemiştir. Bunlar raporun eksik noktalarıdır. Raporun hazırlanmasında yirmi gün süre tanınması bir baskı unsuru olmuştur. Bu nedenle bazı verilerin temin edilemediği açıktır. Kısa bir sürede vekâleten görevde bulunan bir görevli tarafından şehrin ana sorunlarına değinilmiş olması büyük bir gayret ve çabanın olduğunu gösteriyor. Şehrin temel sorunlarının çözümüne vesile olmuş olması, raporun amacına ulaştığının kanıtıdır. Bu yönüyle raporda belirtilen hedeflere ulaşılmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, A.MKT.MHM, 368-30, 10 Receb 1283 H. (6 Kasım 1866 M).

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2018-28/2

BOA, A.MKT.MHM, 583-9, 22 Rebiü'l-ahir, 1320 H. (29 Temmuz 1902 M.).

BOA, DH. MKT, 1877-29, 8 Rebiü'l-evvel 1309 H., (12 Ekim 1891 M.).

BOA, DH.MKT, 1872-120, 25 Safer 1309 H., (30 Eylül 1891 M.).

BOA, İ.DH, 1295/5-102337, 28 Rebiü'l-evvel 1305 H. (14 Aralık 1887 M.).

BOA, İ.DH, 249-15229, 9 Cemaziye'l-evvel 1268 H. (1 Mart 1852 M.).

BOA, İ.HUS, 157-1325/B-52, 4 Receb 1325 H. (13 Ağustos 1907 M.).

BOA, Y.A.RES, 7-8, 8 Ramazan 1297 (14 Ağustos 1880 M.).

BOA, Y.EE, 104-36, 15 Receb 1304 H. (9 Nisan 1887 M.).

BOA, Y.EE, 104-74, 12 Ramazan 1305 H. (23 Mayıs 1888 M.).

BOA, Y.EE, 147-59, 21 Ramazan 1297 H. (27 Ağustos 1880 M.).

BOA, Y.MTV, 61-13, 8 Ramazan 1309 H. (6 Nisan 1892 M.).

BOA, Y.PRK.AZJ, 23-123, 19 Ramazan 1310 H. (6 Nisan 1893 M.).

BOA, Y.PRK.UM, 3-28, 16 Şevval 1297 H.(21 Eylül 1880 M.).

2. Mecmua ve Salnâmeler

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1311 H. (1893-1894M.).

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.).

Maârif Salnâmesi, 1319 H. (1901-1902 M.).

Mukavelât Mecmuası 8655, C.4, Dersa'adet, 1310.

Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.).

Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1298 H. (1880-1881 M.).

3. Tetkik Eserler

ANDREW, Christopher M.. A. S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion, 1914-1924*, California, 1981.

ÇELİK, Kürşat, “ Osmanlı Suriye’inde Suçlar (1880-1884), *The Journal of Academic Social Science Studies* 50, Adıyaman, 2016, s.57-72.

ERDEM, Sevim, *Sultan II. Abdülhamit Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti’nde Bayındırlık Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2010.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Lâyiha”, *DİA*, 27, İstanbul, 2003, s.116-117.

OĞUZ, Mustafa, *II. Abdülhamid’e Sunulan Lâyihalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

ÖZDEMİR, Biltekin, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası Yayını Ankara, 2009.

EKLER

Ek-1 Beyrut'ta Bin Kuruştan Fazla Vergi Verenler

Beyhimzâde Hacı Abdullah Refetlu ve Ve İzzetlu Muhyiddin Efendi Ve faziletlu Hüseyin efendi Vergisi Kuruş 40103 Birinci Dereceden kadem ve hissiyeti ashabındandır		Mısırhoğlu Anton Bey Vergisi Kuruş 16675 Der-saadette mukimdir
Muhammed Efendi Efendi İlyas Vergisi Kuruş 15600 İkinci derece hissiyeti ashabından	Havace Nikola Sersek Vergisi Kuruş 13489 Birinci derece hissiyeti ashabından	Havace Habib Beşiri (Bişri) Vergisi Kuruş 12909 Bu dahi
Havace Yusuf Sabit Vergisi Kuruş 10540 Bu dahi	Refetlu Musa Efendi Feric Vergisi Kuruş 7733 Bu dahi	Ahmed Ağa Hamade Vergisi Kuruş 7329
Seyyid Abdulkadir Vergisi Kuruş 17324	İzzetli Fahri Bey et-teym Vergisi Kuruş 4048 Daires-i Belediye Reisi	Havace Selim Bey Vergisi Kuruş 5785 İkinci derece hissiyeti ashabından
Hacı Efendi Tevini Vergisi Kuruş 5382 Birinci derece hissiyeti ashabından	Seyyid Muhammed Meşinci Vergisi Kuruş 4288	Seyyid Hasan Efendi Vergisi Kuruş Para 5785 20 İkinci derece hissiyeti ashabından
Havace Esad ve Habib Nasr Vergisi Kuruş 6224 Bu dahi	Muhyiddin Efendi el-kadı Vergisi Kuruş 5492 Bu dahi	Havace İshak Sabit Vergisi Kuruş 3066 Bu dahi
Havace Şarid ve Hani Vergisi Kuruş 3500 Bu dahi	Abdulkadir Efendi Kabani Vergisi Kuruş 2512 Meclis-i idare-i liva azasından	Havace İlyas Zaum Vergisi Kuruş 2606
Havace Çercis Habib Tarad Vergisi Kuruş 2413 İkinci derece hissiyeti ashabından	Havace Cebzan Ferh Vergisi Kuruş 2602	Havace Selim Cebli Vergisi Kuruş 2303
Havace Çercis Nakkaş Vergisi Kuruş 3217 Bu dahi	Havace Muhammed Esad Vergisi Kuruş 3991 Birinci derece hissiyeti ashabından	Havace Mustafa Gandur Vergisi Kuruş 2768 İkinci derece hissiyeti ashabından
Hana Efendi İbkaryus Vergisi Kuruş 2960 Bu dahi	Havace Rufail İslambol Vergisi Kuruş 2834 Milleti Museviye Birinci derece hissiyeti ashabından	Havace Hana Hokaz Vergisi Kuruş 2595
Havace Yuvakim Tüccar Vergisi Kuruş 2512 İkinci derece hissiyetlidir	Seyyid Said Vergisi Kuruş 2713	Havace Naim Şeviri Vergisi Kuruş 2165
Havace Betros Mansurtiyan Vergisi Kuruş 2234 Vilayet Mahkeme-i İstinaf-ı hukuk dairesi azasından	Havace Beşare Fercullah Vergisi Kuruş 2411 Bu dahi	Seyyid Muhammed Ali ve Reşid Sâde Vergisi Kuruş 2173
Havace Yusuf Barudi Vergisi Kuruş 2134 Bu zat İtalya tebasından olup Beyrut Portekiz Konsolosudur.	Havace İlyas Vergisi Kuruş 2100	Havace Nikola Kamati Vergisi Kuruş 2076
Havace Yusuf Haşu Vergisi Kuruş	Havace Eyüp Vergisi Kuruş	Havace Nasrullah Tırazi Vergisi Kuruş

1921 İkinci Derece hissiyyetinden	2270	1958 Bu dahi
Havace Mikayil Musuli Vergisi Kuruş 1669	Havace Ebu Hayim Safer Vergisi Kuruş 1906	Havace Betros Gantos Vergisi Kuruş 3484
Ömer Efendi Garavi Vergisi Kuruş 1950 Birinci derece hissiyyetinde	Havace İlyas fercah Vergisi Kuruş 1864	Havace Kalantin Tüccar Vergisi Kuruş 1850
Havace Nasra Hayta Vergisi Kuruş 1509	Hacı Muhyiddin Efendi Hamde Vergisi Kuruş 1576 Birinci derece hissiyyeti kadem ve ashabından	Seyyid Abdulkadir Numani Vergisi Kuruş 1450
Mister Mut Vergisi Kuruş 2178	Havace Selim Cibili ve Nahi Saba Vergisi Kuruş 2313	Havace Nikola Vergisi Kuruş 1440
Havace arb ve Melhe Vergisi Kuruş 1275	Havace Hayim Dana Vergisi Kuruş 1365	Betros Efendi Bustani Vergisi Kuruş 1292 İkinci Derece hissiyyetlidir
Saadettin Efendi Kabani Vergisi Kuruş 1260 Birinci derece kadem ashabından	Havace Anton Verdi Vergisi Kuruş 1122	Havace Anton Sek Vergisi Kuruş 1188
Hacı Muhammed Beysun Vergisi Kuruş 1054	Havace Numa Keke Vergisi Kuruş 1052	Havace Naum Halil Paşa Vergisi Kuruş 1269
General (General) Yukaridus İngiliz Vergisi Kuruş 1292	Havace Ahmed Meczub Vergisi Kuruş 1114	Havace Rızkullah Hazra Vergisi Kuruş 1142
Havace Betros Hazır Vergisi Kuruş 1100	Necib Efendi Ağra Vergisi Kuruş 1222 İşbu Ağramlıyas Beyrutca birinci derece kademlidir	Hacı Ahmed ed-Davak Vergisi Kuruş 1500
Seyyid Selim Derviş Vergisi Kuruş 1200 İkinci derece kadem ve hissiyyeti	Hacı Ahmed el-bevab Vergisi Kuruş 1252	Havace Nahle ve Cebran İbn-i Havace Çercis Tevini Vergisi Kuruş 1066
Abdurrahman Vergisi Kuruş 1091	Havace İlyas Esad Zehar Vergisi Kuruş 1256	Havace Betros Kebabe Vergisi Kuruş 1152
Havace Yakub Kamati Vergisi Kuruş 1084	Havace Mihayil Sude Vergisi Kuruş 1108 İkinci derecede hissiyyetlidir	Gartu Muid Bey Vergisi Kuruş 1172 İkinci derecede kadem ve hissiyyet ashabındandır
Havace Nikola Betros Vergisi Kuruş 1078	Havace Nikola Rumani Vergisi Kuruş 1120 Birinci derece hissiyyetlidir.	Havace Yusuf Beşiri (Bişiri) Vergisi Kuruş 1226
Havace Abdullah Havası Vergisi Kuruş 1282	Mösyö Dokan Vergisi Kuruş 1385	İskender Bey Sersek Vergisi Kuruş 1252 Bu zat Beyrut İran devleti Şehbenderidir.
Habib Bey Rızkullah Vergisi Kuruş 1132	Havace Franis Sek Vergisi Kuruş 1073	Havace Hana 1068
Havace Şekur Tarad Vergisi Kuruş	Havace Yusuf Vergisi Kuruş	Havace Yakub Kefuri Vergisi Kuruş

1032	1027	1020
İzzetli Nikola Efendi Nakkaş Vergisi Kuruş 1000 Mahkeme-i ticaret azasından		

Ek.2-Suç İstatistiği

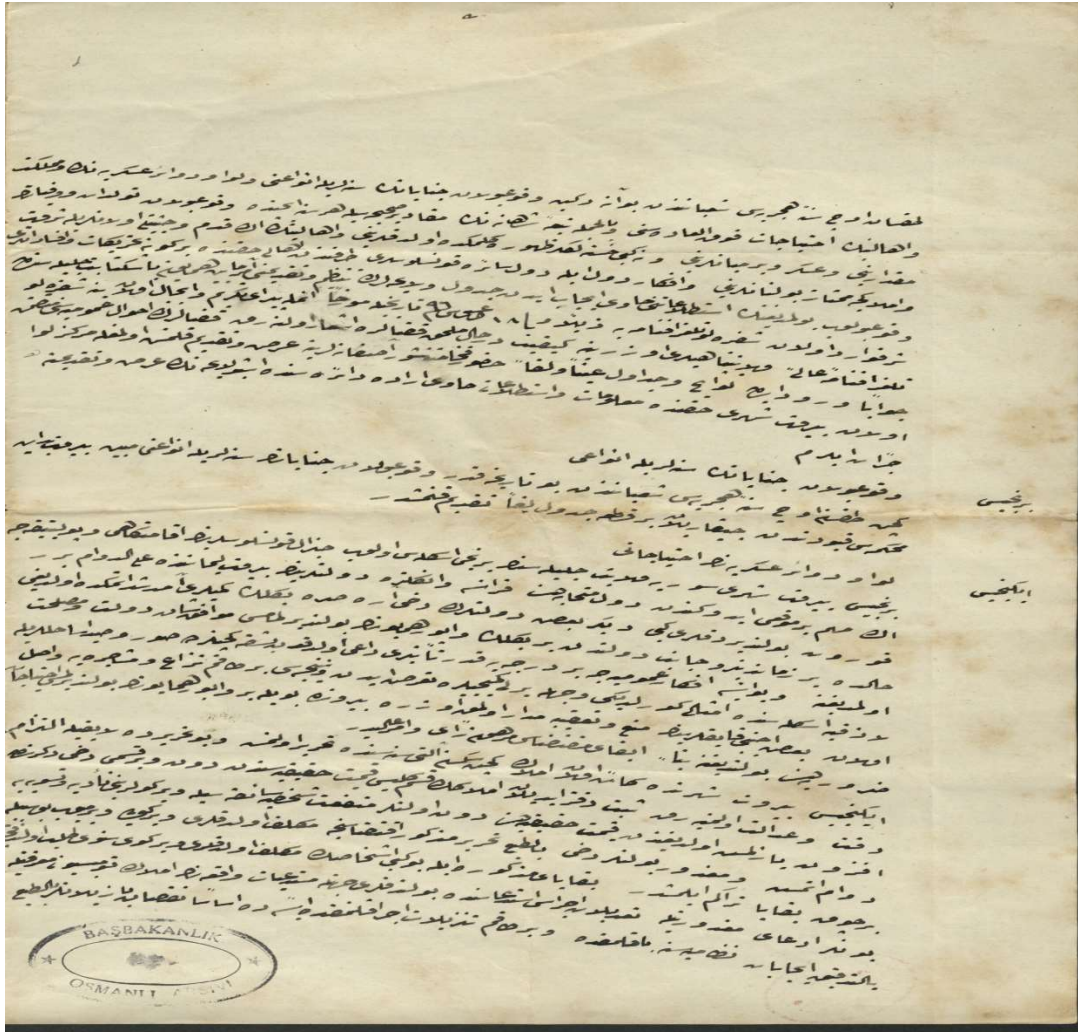
Sıra No	Suçun Türü ve Maktul	Suçun Tarihi	Suç Zanlısı	Açıklama
1	Osman Atiye'nin katli	23 Şaban 1293 18 Eylül 1876	Hali Atiyani	Mahkum
2	Halil'in kurşunla katli	5 Şevval 1293 24 Ekim 1876	Abdullah Haşim	Mahkum
3	Muhammed el-Berutiye'nin katli	14 Zilhicce 1293 31 Aralık 1876	Melhem Hazra	Mahkum
4	Çerçiş bin Nikola Selum kadının katli	1 Muharrem 1294 16 Ocak 1877	Nahle bin Enraros	Mahkum
5	Ehl-i ülemeden Ziyare Nam kızın izale-i bıkır	2 Ramazan 1294 10 Eylül 1877	Habib bin Nikola Huri el-Huri	Mahkum
6	Heykl Şemadan'ın katli	20 Şevval 1294 28 Ekim 1877	Abdolvahab Galas	Aleyhine sabit olmadı
7	Anton Abud'un katli	2 Zilkade 1294 8 Kasım 1877	İliya Abud ve Muhammed Rekarus	Mahkum
8	Secan bin Asaf Tarbih'in katli	16 Safer 1295 19 Şubat 1878	Esad Çercura	Sonuçlanmamış mahkemesi devam ediyor
9	Yusuf Fazıl el-Eşkari'nin katli	11 Cemaziyel-evvel 1295 13 Mayıs 1878	Esad Hüseyin	Mahkum
10	Selim Katan'ın gözünü yaralama	13 Receb 1295 13 Temmuz 1878	Melhem Çavuş	Mahkum
11	Halil Rad'ın katli	20 Receb 1295 20 Temmuz 1878	Mustafa Sakin	Mahkum
12	İngiliz Şarl ve Dük'ün katli	28 Zilhicce 1295 23 Aralık 1878	Habib Bey Riskullah	Aleyhine sabit olmadı
13	YahyaAğa'nın katli	21 Safer 1296 14 Şubat 1879	Emin Serduk	Mahkum
14	Tutukluların firar girişimi	21 Safer 1296 14 Şubat 1879	Saliha binti ez-Zarniye	Mahkum
15	Nikos binti Lagulih'in zehirlenmesi (Semmimi)	7 Cemaziyel-ahir 1296 29 Mayıs 1879	Reşid Bey	Aleyhine sabit olmadı
16	Refka nam hatunun çocuk düşürme (ıskat-ı cenini)	18 Şaban 1296 7 Ağustos 1879	Halil Saba	Aleyhine sabit olmadı
17	Ferac Ezrencinin katli	25 Şaban 1296 14 Ağustos 1879	Ahmed Mecdi	Evrakı heyette olup tutukludur
18	Muhammed Yasemin kızının izale-i bıkır	7 Ramazan 1296 25 Ağustos 1879	Muhammed Ömer bin Hacı Deyb eş-Şami	Mahkeme olunmakta
19	Mitri bin Betros el-Halkin katli	5 Rebiülevvel 1297 18 Şubat 1880	İbrahim Halife	Mahkeme olunmakta
20	Duvar delerek Serkis Rad ve Hani Efendilerin mağazasını soymak	5 Rebiülevvel 1297 18 Şubat 1880	Nikola el-Ekami ve Anton Kavkebanı	Tutuklu evrakı heyette
21	Esad Manas'ın katli	19 Ramazan 1297 25 Ağustos 1880	Katı Çercura Nasravi ve Yusuf Çebran	Mahkemesi devam ediyor

Ek. 3. Nüfus İstatistiği

Dini Grup	Yeni	Eski	Doğum	Ölüm
Müslüman	5915	5236	961	292
Rum	4410	4410	---	---
Rum Katolik	1234	1234	---	---
Marûni	2914	2914	---	---
Ermeni	80	80	---	---
Ermeni Katolik	91	91	---	---
Süryani	57	57	---	---

Süryani Katolik	4	4	---	---
Latin	115	115	---	---
Protestan	82	82	---	---
Yahudi	392	392	---	---
Kıbtî	5	5	---	---
Dürzi	60	60	---	---
Toplam	15359	14690	961	292

Ek-4 1880 Tarihli Beyrut Raporundan Bazı Belgeler

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 363-379, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 06.06.2018 **Kabul Tarihi:** 04.07.2018

BANDUNG KONFERANSI VE TÜRKİYE

Bandung Conference and Turkey

Turgay MURAT*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen gelişmeler, dünya siyasetinde birçok değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi ise ABD ve Sovyet Rusya'nın dünyayı çok kutuplu bir eksene taşımasıdır. Savaş sonrasında ortaya çıkan bu güçlerin başlatmış oldukları Soğuk Savaş süreci, ABD'nin öncülüğünde Batı Bloku, Sovyet Rusya'nın öncülüğünde ise Doğu Bloku olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ise bu süreçte Sovyet Rusya'nın tehditlerinden dolayı tarafını Batı Bloku yani ABD'den yana seçmiştir. Böylece dünya siyaseti bu iki hakim gücün çevresinde şekillenmeye başlamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan çoğunluğu Asya- Afrika milletlerinin oluşturduğu birçok devlet, Doğu ve Batı bloku dışında bir oluşum içerisine girmeye çalışmıştır. Bu devletler, her alanda bağımsız olabilmeleri için ne Doğu ve ne de Batı bloklarından hiçbirine taraf olmamaları ve bu yapıların içinde yer almamaları gerektiği hususunda bir araya gelmişlerdir.

Biz bu çalışmamızda Asya- Afrika ülkelerinin Doğu ve Batı Blokları dışında oluşturmaya çalıştıkları ittifakı incelemeye çalışacağız. Bu amaçla bu ittifakın ilk adımı olan Bandung Konferansı, görüşülen konular ve Türkiye'nin tutumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, ABD, Sovyet Rusya, Bandung Konferansı, Türkiye

ABSTRACT

Developments that occurred after the World War II brought a lot of changes in the world's politics. The most important of these developments is that USA and Russia moved the world to a multi polarized axis. Cold World period that started after the World War II came into exist as Western Block under the leadership of the USA and the Eastern Block under the leadership of Soviet Russia. Under these circumstances Turkey chose the side of Western Block, namely USA, because of the threats stemmed from Soviet Russia. Thus, World politics started to take a shape around these two super powers. However, many Asian-African countries that gained their freedom after the World War II wanted to be out of the formations of Western and Eastern Blocks. In order to be free in every field of life, these countries decided not to be part or favour of any of these formations. In this study we want to examine the formation of alliances between Asian-African countries except from Western and Eastern Blocks.

For this aim we want to give some information about the Bandung Conference which is considered as the first step of this alliances and the topics that was talked in this conference and Turkey's attitude towards this developments

Key Word: World War II, Cold War, USA, Soviet Russia, Bandung Conference, Turkey

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan uluslararası ortam önceki dönemden çok farklı olmuştur. Bu farklılıklar ve yeni dünyayı şekillendiren etkenler şöyle ifade edilebilir. Savaştan sonra dünya politikasına yön veren iki yeni süper güç, ABD ile Sovyetler Birliği olmuştur. ABD savaştan sonra Monro doktrini'ni terk ederek, bir dünya devleti olmuş ve uluslararası politikada birinci plana geçmiştir. Sovyetler Birliği de 1945'ten sonra aktif, yayılcı ve emperyalist politikasının yanı sıra gerçekleştirdiği teknolojik gelişmeler ile uluslararası politikada ABD'nin

* Dr. Öğr. Üys., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, ELÂZİĞ turgaymurat@firat.edu.tr

yanı sıra birinci planda rol oynamıştır. Sovyetler Birliği, komünizmi bütün dünyada egemen kılmak isteyen bir doktrine dayandığından ilk kez uluslararası politikaya doktrin ve ideoloji unsurunun girmesine neden olmuştur. Komünist düzen karşıtı devletler, Sovyetler Birliği'nin komünizmi dünyaya yayma çabalarına karşı koymuşlardır. Böylece dünya devletleri, ABD'nin liderlik ettiği Batı Bloku, diğeri de Sovyetlerin liderliğinde Doğu Bloku olmak üzere iki kampa ayrılmıştır.¹

Dünyanın iki kutuplu bir döneme girdiği ve Soğuk Savaş'ın başladığı dönem olarak kabul edilen İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte ABD ve Sovyetler Birliği bu süreci belirginleştirici adımlar atarak, dünya siyasetine yön vermişlerdir. ABD, Truman Doktrini - Marshall Planı - Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ve Güney-Doğu Asya Antlaşma Teşkilatı (SEATO) gibi ittifaklarla Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası güderken; Sovyetler Birliği de Cominform - Comecon ve Varşova Paktı gibi ittifaklarla uydu devletlerini oluşturarak, bir bakıma Soğuk Savaşın taraflarını belirlemişlerdir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu paktlardan kısaca bahsedecek olursak Türkiye'nin hangi blokta yer aldığını ve Bandung Konferansı'nın toplanma amacını sebepleriyle ortaya koymuş olacağız. Böylece Türkiye'nin de Bandung Konferansı'na katılmasının sebebi de ortaya çıkmış olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1946'da ABD tarafından kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası uluslararası ticareti büyük kapitalist devletlerin adına yönetme ve kontrol etme görevini üstlenmiştir. ABD, kurucu devlet olarak ve her iki kurumdaki katkıları ile karar organının başına geçmiştir. IMF'nin vazifesi ülkelerin dış borçlarını ödemelerinde karşılaşacakları sıkıntıları çözerek, dünya ticaretinin akışını sağlamak ve dünyada enflasyonu kontrol etmektir. Dünya Bankası'nın görevi ise ülkelere ve onların güvencesindeki özel kuruluşlara uzun vadeli yatırım amaçlı borçlar vererek kapitalist sisteme uyumlarını sağlamaktır. 1945'de kurulan Birleşmiş Milletlere üye olmayan ülke IMF'ye ve IMF'ye üye olmayan ülke de Dünya Bankası'na üye olamaz şartları konularak, ABD kuracağı sistemde dünya devletlerini kendi kontrolüne almayı böylece kolaylaştırmıştır.

Bu kurumsallaşmanın dışında ABD, Sovyet yayılmacılığına karşı bir de ekonomik doktrin geliştirdi. ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 5 Haziran 1947'de öne sürülen ve Nisan 1948'de yürürlüğe giren bu doktrin, öneri sahibinin adıyla anılan ünlü Marshall Planı'dır. Bu planla ABD, Batı Avrupa devletleri başta olmak üzere her ülkeye uzun vadeli düşük faizli kredi vererek bu ülkeleri kalkındırmayı amaçlamıştır. Ancak yardım alacak ülke krediyi istediği gibi harcama lüksüne sahip değildi, a dan z ye her şeye ABD'nin yetkili ekonomik işbirliği idaresi karar veriyordu. Bu durum da ABD'ye ülkelerin ekonomi politikalarını etkileme hatta kontrol ve planlama imkânı tanıyordu.

Sovyet Rusya da bu ekonomik ablukaya karşı kendi ekonomik kalkanını oluşturmuştur. 5-8 Ocak 1949'da Moskova'da, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya temsilcileri arasında yapılan toplantının neticesinde Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (Comecon) kurulmuştur. Bu konseyin amacı üye ülkeler arasında "ekonomik tecrübe, ilkel madde, besin, makine ve donatım yardımlaşması" sağlamaktır. Kısaca Sovyetler Birliği üye ülkeler arasında işbirliği ve eşgüdüm sağlayarak, ABD karşısında Doğu Avrupa'da kendi nüfuz alanını korumaya çalışmıştır.

Her iki ülke de gerçekleştirmiş oldukları iki farklı dünya görüşüne dayalı bu ekonomik sistemle dünyaya yeni bir düzen hâkim kılmaya çalışmışlardır. Her iki devlet de ekonomik güçleriyle etraflarında ihtiyaçlı devletleri toplamaya çalışmış hatta birbirlerinin ekonomik gücünü kırmak için acımasız tedbirler (Ambargo) almaktan geri durmamışlardır. Kısaca ABD ve Sovyetler Birliği birbirlerine karşı ekonomik kalkanlarını oluşturmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, Sovyet Birliği tehdidine karşı güçlü bir savunma gücü oluşturmanın planlarını hazırlamaya koyulmuştur. Bu amaçla ilkin kendi sahip olduğu askeri teknik

¹ Mustafa Balcıoğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.461.

araç ve gereçlerle tehdit altında olan devletlere yardım elini uzatmış, ikinci aşamada ülkelerle ortak bir askeri teşkilat kurmuştur.

ABD Başkanı Truman tarafından 12 Mart 1947’de Kongreye sunulan, Sovyet tehdidi altında olan özgürlüklerini korumaya çalışan ülkelere askeri ve ekonomik yardım yapmayı amaçlayan teklif, ilk adımın atılmasına önyak olmuştur. Bu teklif kabul edilmiş hatta Truman, Türkiye ve Yunanistan’a yardım yapması için kendisine yetki verilmesini istemiştir. Truman Doktrini ile ABD dış politikasında meydana gelen bu köklü değişiklikle yeni bir blokun kurulması döneminin başlamasında rol oynamıştır. ABD böylece iki bloklu bir dünyanın oluştuğunu ve ABD - Sovyet soğuk savaş mücadelesinin başladığını açıkça ortaya koymuş oluyordu. Bu askeri yardım girişimiyle ABD, bir taraftan askeri yardım yapacağı ülkeleri Sovyetlere karşı güçlendirirken aynı zamanda kendine bağımlılığın da oluşmasının ilk ve önemli adımını atmış oluyordu. Bir diğer taraftan da savaş dolayısıyla yığılmış olduğu askeri malzemenin taşınması yükünden de kurtuluyordu. Batı Avrupa devletleri bu gelişmeleri çok yakından takip ediyorlardı. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı’nda Fransa, Belçika ve Polonya’nın işgalinde uygulanan “Yıldırım Savaşı” batılıların savaş sonrası askeri düşüncesini temelden değiştirmiştir. Hitlerin yerini alan Stalin’in Batı Avrupa’yı birkaç hafta içinde işgal edeceği kanaati güçlü bir yer edinmiştir. Bir taraftan bu değişen askeri strateji diğer taraftan ABD ve Sovyetler Birliği arasında başlayan üstünlük yarışı dolayısıyla İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksembourg 17 Mart 1948’de Bruxelles Anlaşması’nı imzaladıktan sonra Eylül 1948’de Sovyetlere karşı Batı Birliği Savunma Örgütü adında askeri bir örgüt kurdular. Ancak bu askeri örgütün ABD desteği olmadan caydırıcılığının pek olmayacağı ortada idi. Bu süreçte ABD’nin dış politika geleneğinde önemli değişiklikler yaşanmaya devam ediyordu. Monroe Doktrini gereği Avrupa işlerinden uzak duran ABD, soğuk savaş gereği bu anlayıştan çıkması zorunluluğunu duymaya başladı. ABD kongresinden Senatör Vanderberg Dış İşler Bakanlığı’na danışarak hazırladığı yasa teklifinde ABD’nin, ulusal güvenliğini tehlikeye düşürecek bir silahlı saldırı durumunda BM antlaşmasının 52. maddesinde yer alan bireysel veya toplu meşru savunma hakkını kullanması ve barışa katkıda bulunması önerilmiştir. Bu yasa teklifi ABD Senatosu tarafından 11 Haziran 1948’de kabul edildi. Bu yasanın kabul edilmesi ile 1823’ten beri ABD’nin devam eden dış politika anlayışı değişiyor ve Avrupa’yı da içine alacak bir savunma paktının önündeki engel de kalkmış oluyordu. Bu yaşanan gelişmeler üzerine Bruxelles anlaşmasının tarafları ile ABD, Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda Washington’da bir araya gelerek Kuzey Atlantik Antlaşmasını 4 Nisan 1949’da imzaladılar. Kısa adıyla NATO askeri teşkilatı böylece kurulmuş oldu.

Sovyet Rusya ise, ABD’nin NATO’yu kurmasına karşılık olarak daha sonra Varşova Paktı’nı kurmuştur. ABD’nin geliştirmiş olduğu doktrinler ve bunlara bağlı politikalar karşısında endişeye kapılan Sovyet Rusya yukarıda sözü elden temel hedeflerini gerçekleştirmek için kendine bağlı ülkelerdeki bağlarını daha kuvvetli hale getirmek ve uluslararası komünist faaliyetleri daha iyi yapmak ve tek bir merkezden yönetmek için kendine göre tedbirler almıştır. Bu amaçla 5 Ekim 1947’de Fransa, İtalya, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya komünist parti liderlerinin katıldığı toplantıda Cominform’un kurulduğu ilan edilmiştir. Yayınlanan belgelerde, yapılan konuşma ve verilen demeçlerde ABD’ye, Truman Doktrini’ne, Marshall Planı’na karşı çıkılması, niyetlerini açıkça ortaya koymuştur.²

Türkiye ise bu süreçte tercihini ABD’nin başını çektiği Batı Bloku’ndan yana kullanmıştır. Bunun en önemli sebebi ise İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru yaşanan gelişmeler ve Türkiye üzerindeki Sovyet baskısıdır. Şöyle ki, İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Sovyetlerin 5 Eylül 1944’te Bulgaristan’a savaş ilan etmesi Sovyet ordularının Türk sınırına kadar gelme ihtimalinin belirmesi ve komünistlerin bu ülkelerde iktidarı ele geçirme çabaları, Balkanların geleceği bakımından Türkiye’yi endişelendirmiştir. Bu yüzden Türkiye, İngiltere ve ABD ile

² İ.Sabri Balkaya, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni Ve Türkiye”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, Vol: 6 Issue:2, February 2013,s.152-156

ilişkilere daha çok önem vermeye başlamıştır.³ Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bu tutumu artan Sovyet baskısı nedeniyledir. Bu baskılar Sovyet Rusya ve Hitler Almanyası arasında yapılan Boğazlar pazarlığı ve de savaş içinde Adana, Tahran ve Kahire(II) konferanslarında Sovyet Rusya tarafından Türkiye aleyhinde Boğazlarla ilgili gündeme getirilen talepler, bu baskıların başında gelmektedir. Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e doğrudan iletilmiş olan Boğazlarla ilgili talepler, Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Vinogradov aracılığıyla 12 Haziran 1945'te tekrarlanarak resmileştirilmiştir. Vinogradov'un ilettiği talepler şunlardır:

1. Kars, Ardahan ve Artvin Sovyet Rusya'ya bırakılmalı,
2. Boğazlarda, Rusya'ya askeri üs verilmeli,
3. Montreux hükümleri tadil edilmeli,
4. Türkiye'nin Trakya sınırında Bulgaristan ve Yunanistan lehine sınır değişiklikleri yapılmalı.

Türkiye'nin bu istekleri kabulüne imkân olmadığı için bunlar derhal reddedilmiştir. Ancak yine de 18 Haziran'daki Molotov – Sarper görüşmesinde, bu taleplerin kabulünde ısrar edilmiş ve bir anlaşma zemini olmadan toplantı sona ermiştir. Bu gelişme sonrasında Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 1925 Dostluk Anlaşması'nın uzatılmasına imkân kalmadığı anlaşılırken, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında ilişkiler gergin bir sürece girmiştir. Sovyet Rusya bu taleplerin reddedilmesi üzerine Türkiye'ye karşı ağır bir siyasi baskı uygulayarak, radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin ve özellikle Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayımlar yapmaya başlamıştır.⁴ Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Sovyetler Birliği de 19 Mart 1945'te 1925 tarihli Türk - Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı feshetmiştir.⁵ Böylece Türkiye kendi emniyetini Batı'nın ortaya çıkarabileceği paktlar içinde aramak mecburiyetini duymuştur. Bu yüzden 1947'lerden itibaren Batı içindeki her gelişme Türk politikasının ilgisini çeken bir olay olacaktır.⁶ Böylece Türkiye'nin Batı yönelimi güvenlik düzenlemeleriyle pekiştirilmiştir. Bu amaçla Türkiye, ABD'nin açık teşvikiyle 1953'te Yunanistan ve Yugoslavya ile Üçlü İttifak'ı (Balkan Paktı) imzaladı. Bu pakt açıkça Sovyetler Birliği'ne ve onun sosyalist müttefiklerine karşıydı.⁷

Bu gelişmelerden bir diğeri de Truman Doktrini olmuştur. Özellikle Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet baskısı altında olduğu dönemde bu durumun Ortadoğu ve Akdeniz için tehlikeli oluşturduğunu gören Başkan Truman, 12 Mart 1947'de daha sonra Truman Doktrini adını alacak olan mesajı okumuştur. Sovyet genişlemesini dünyanın neresinde olursa olsun çevrelemek ve Amerikan ekonomik ve siyasal anlayışının yayılmasının sağlamanın yansırı, Sovyet tehdidine karşı Yunanistan ve Türkiye'yi güçlendirmek amacını taşıyan Truman Doktrini ve ardından bu amaçla hazırlanan Marshall Planı, Türkiye'nin Batı dünyasına girmesi olarak kabul edilmiştir.⁸ Akabinde ABD'nin de ısrarıyla NATO Konseyi'nin 16 Eylül 1951'deki Ottawa toplantısında, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya davet edilmeleri kararı alınmış ve sonuçta 18 Şubat 1952'de Türkiye ile Yunanistan Lizbon toplantısında resmen NATO'ya girmişlerdir.⁹ Böylece Türkiye bu süreçte tarafını seçmiş ve ABD'nin yanında Batı Blok'unda yer alarak, Sovyet komünizmine ve tehlikesine karşı ittifaklarda yer almıştır.

³ Mustafa Balcıoğlu, *a.g.m.*,459-460

⁴ Selma Yel, "1936 Yılından Sonra Değişen Dünya Şartları, Rusya Federasyonu ve Türkiye Arasında Boğazlar Meselesi", *Soğuk Savaşın Günümüze Türk – Rus İlişkileri II. Çalıştay Bildirileri, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010*, (Çev. Ve Yay. Hazırlayanlar: İlyas Kemalöglü- İrina Svistunova),Ankara, 2015, s.5-6

⁵ Mustafa Balcıoğlu, *a.g.m.*,459-460.

⁶ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara,1983,s.213

⁷ Sinan Toprak,*The Evolution of Turkey's Foreign Policy: The Truman Doctrine and Turkey's Entry into NATO* M.A.Western Michigan University, 1987, s.136.

⁸ Mustafa Balcıoğlu, *a.g.m.*,465-466.

⁹ Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s.262.

1. Bandung Konferansı ve Ülkelerin Beyanatları

Artık dünya siyasetine iki süper gücün başını çektiği bloklar yani ABD (Batı Bloku) ile Sovyet Rusya (Doğu Bloku) ile yön vereceklerdi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen, aynı zamanda bloklar arası ilişkileri etkileyen, önemli gelişmelerden biri de Üçüncü Blok'un ortaya çıkması olmuştur. Bu da sömürgelerde meydana gelen bağımsızlık hareketlerinin bir sonucuydu. Batılı devletlerin Asya ve Afrika'daki sömürgeleri, özellikle 1945'ten sonra, sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık hareketlerine giriştiler. Bunun sonucunda sömürge imparatorlukları yıkılmaya ve buralarda bağımsız birçok yeni devlet kurulmaya başladı. Bu yeni devletler, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Doğu - Batı mücadelesinde her iki blokun dışında kalarak, birinci derecede ekonomik kalkınmayı hedef aldılar. Çünkü bu ülkelerin en büyük ve önde gelen amaçları, ekonomik kalkınmayı sağlamaktı. Bunun için de dış yardım almak zorundaydılar. Bu yardımı da, Doğu ve Batı bloklarından birinden almaları gerekiyordu. Ancak bu da, yardım alınacak bloka bağlanmak olacaktı. Bu bakımdan, her iki taraftan da yardım alarak iki blokun dışında kalmak, kendilerinin çıkarına olacaktı. Diğer yandan, dünyanın iki gücünden hangisine katılırlarsa katılınsınlar, çıkacak bir nükleer savaşta zarar görebilirlerdi. Ayrıca Batı'nın eski bir sömürgeci olduklarından sömürgeciliğin kötü anısını taşımaktaydılar. Bu ise Batı'ya yanaşmalarına engel oluyordu. Buna karşılık, politik yönden Doğu Blok'una yanaşmak da bunların kontrolü altına girmeye yol açabilirdi. Bu nedenlerle, yeni devletlerin her iki blokun da dışında kalarak, her iki blokun üzerinde baskı, aynı zamanda iki blok arasında bir denge gücü meydana getirmekle, bloklar arası çatışmanın da yumuşatılması mümkün olabilirdi.¹⁰

Ancak siyasi bağımsızlıklarını elde eden bu devletler ekonomik güçlük içindeydi. Sömürgeciler bağımsızlıklarını kazanan bu devletlerin zayıflığından yararlanarak onları kendi saflarına çekmek istiyordu. Sovyetler Birliği bağımsızlık kavgası veren bu devletleri destekliyor ve onların gözünde prestijini arttırıyordu.¹¹ Nitekim Sovyetler Birliği Stalin'in 1953'te ölümünün ardından yeni Sovyet dış politikası, barış içinde bir arada yaşama, ulusal kurtuluş mücadeleleri ile bağlantısızları destekleme temel çizgileri ekseninde şekillenmiştir.¹² Fakat bu yeni devletler Batı Blok'una olduğu gibi Doğu Blok'una da katılmak istemiyor, üçüncü bir güç olarak birleşerek, bağımsızlıklarını daha iyi koruyabileceklerine ve iki blok arasında bir denge sağlayabileceklerine inanıyorlardı. Bu amaçla büyük bir konferans fikri ilk olarak Endonezya Başbakanı Dr. Ali Sastroamidjojo tarafından ortaya atılmış ve bu amaçla 28 Nisan 1954'te Seylan'ın başkenti Kolombo'da bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansa, Endonezya Başbakanı dışında, Hindistan Başbakanı Nehru, Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, Birmanya Başbakanı U. Nu ve Seylan (Sri Lanka) Başbakanı Sir John Kotelawala katılmışlardır. Bu toplantıda Endonezya'nın önerisiyle bir Asya - Afrika ülkeleri konferansı toplanması için zemin araştırılması yönünde bir karar alınmış ve bu amaçla, Aralık 1954'te Endonezya'nın Bogor kentinde bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda (Güney Afrika, Kuzey Kore, Güney Kore, İsrail ve Tayvan Çini dışında) tüm bağımsız Asya - Afrika ülkelerini kapsayacak bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.¹³

Konferansa yön verecek olan ilkeler, bir yıl önce Tibet üzerindeki Çin - Hint çatışmasının sonucunda iki devlet arasında ilan edilmiş bulunan "barış içinde bir arada yaşama" arzusuydu. Hazırlık toplantısında kimlerin davet edilip kimlerin edilmeyeceği konusunda tartışma çıkmış ve sonunda İsrail ile birlikte iki Kore devleti ve Formoza'nın davet edilmemesi kararlaştırılmıştır.¹⁴

Böylece milletlerarası politikanın yeni bir faktörü olarak, Doğu ve Batı bloklarının dışında "Bağlantısızlık" adı ile yeni bir hareket ve yeni bir devletler gruplaşması ortaya çıkmıştır. Bu hareket, çeşitli şekillerde başlayıp geliştiği için, Üçüncü Dünya, Asya - Afrika Bloku, Tarafsızlar

¹⁰ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000, s.681,682

¹¹ Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye(1945-1960)*, Ankara, 2006,s.155

¹² Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, Ankara, 2010,s.145.

¹³ Turgay Merih, *a.g.e.* s.155-156.

¹⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara,2013, s.431-432

veya Bağlantısızlar Bloku gibi isimler almakla beraber, bütün bunların başlangıç noktası tektir ve bu da 1955 Nisan ayında Endonezya'da toplanan Bandung Konferansı'dır. Bandung Konferansı, Hollanda'nın sömürgeci iken 1945'ten sonra sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesi sonunda 1949'da bağımsızlığını kazanan Endonezya'nın teşebbüsü ile 18-24 Nisan 1955 tarihinde yine Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanmış olup, Asya - Afrika Konferansı adını almıştır. Gerçekten 1955 yılına kadar Afrika'da sömürge ülke hemen hemen kalmamıştır. Konferansa katılan 29 ülkeden¹⁵ Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Etiyopya, Filipinler, Gana, Irak, İran, Japonya, Kamboçya, Laos, Liberya, Libya, Lübnan, Mısır, Nepal, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tayland, Türkiye, Ürdün, (hem Güney hem Kuzey) Vietnam ve Yemen gibi ülkelerin temsil edildiği toplantıda¹⁶ sadece 6 Afrika ülkesi, Mısır, Habeşistan, Gana, Liberya, Libya ve Sudan bağımsız ülkelerdi. Konferans'ın amacı, yeni bağımsızlıklarını kazanan Afrika ve Asya ülkelerinin, ABD ve Sovyet Rusya gibi iki büyük nükleer güç karşısında varlıklarını korumak için bir birlik ve dayanışma sağlamaktı.¹⁷

Ayrıca bu Konferans Yugoslavya, Hindistan ve Mısır'ın önderlik ettiği geniş bir bağlantısız ülkeler grubunun oluşmasına varan gelişmelerin de başlangıç noktasını oluşturmuştur. Aslında bu Konferans'a katılan devletlerin büyük bir çoğunluğu bağımsızlığını yeni kazanmış sömürge veya yarı sömürge geçmişine sahip ülkeler olmakla beraber, içinde buldukları askeri ve siyasi bağlantılar ve güvenlik algılamalarındaki farklılıklar bağlantısızlık politikasına bakış açılarında ciddi farklılıklara yol açmıştır.¹⁸

Endonezya'da bir dağın eteğinde kurulmuş olan Bandung şehri, Asya'da şimdiye kadar yapılan konferansların en önemlisine sahne olacak ve Konferans'ta, 29 memleketi temsil eden 1500 kadar delege, Asya ve Afrika kıtalarında yaşayan takriben 1.400.000 kişiyi ilgilendiren siyasi, iktisadi ve sosyal meseleleri görüşecektir. Konferans'a Kızıl Çin, Kuzey Vietnam gibi komünist devletlerin temsilcileri de katılmaktadır. Blok teşkiline muhalif olan veya hiç bir bloka girmek istemeyen Hindistan, Birmanya, Mısır ve Suudi Arabistan gibi memleketler de, Konferans'a iştirak eden devletler arasında ekseriyeti teşkil etmektedir. Türkiye, Pakistan, Irak, bu mühim toplantıda tam manasıyla Batı alemini temsil etmektedir. Milliyetçi Çin, Kore, İsrail ise Konferans'a davet edilmemişlerdir.

Evvelce kararlaştırıldığı üzere Konferans'ın gayesi Asya ve Afrika memleketleri arasında iyi niyet ve işbirliğini arttıracak tedbirleri almak, bu milletlerin müşterek ekonomik ve sosyal meselelerini tetkik etmek ve milli hâkimiyet ırkçılık ve müstemlekecilik dâvalarını görüşmektir.

Konferans'a katılan devletlerin üç ayrı siyasî temayülü Batılı, komünist ve tarafsızlığı temsil etmeleri dolayısıyla müzakerelerin çok hararetle geçmesi ne kadar muhtemelse ele alınacak bütün meseleler üzerinde tam bir anlaşmaya varılması ihtimali de o derecede zayıftır. Gündeme alınan müstemlekecilik gibi meselelerin müzakeresinde, muhakkak ki Kızıl Çin, "Asya Asyalıdır" düsturunu öne sürerek, Batılılara çatmak, onları emperyalist olarak itham etmek ve komünist alemine bir hamî veya kurtarıcı süsü vermek isteyecektir. Pekin idarecilerinin «Asya Asyalıdır» derken "Asya komünistleridir" demek istediklerini açıklamak ve bir "Üçüncü kuvvet" olarak ortaya çıkmak isteyen devletleri aydınlatmak isteyecekti. Bu da Türkiye başta olmak üzere Batı dünyasıyla mukadderat birliği yapan memleketlere düşecektir.¹⁹

Asya - Afrika Konferansı, Bandung'da 29 Memleketin bayrakları ile süslenmiş Hürriyet Sarayı'nda Endonezya Cumhurbaşkanı Ahmet Soekarno'nun bir nutku ile açılmıştır. Ardından, konferans başkanlığına Endonezya Başvekili Sastroamicoco oy birliği ile seçilmiştir. Endonezya Başvekili yaptığı uzun bir konuşmada bilhassa sömürgecilik meselesi üzerinde durmuştur. Atom bombası stokları teşkil edilmesinin insanlığın topluca yok olmasına sebep olacak bir harbe yol

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.1, Ankara,1994, s.624.

¹⁶ İzzet Çıvıgın, Remzi Yardımcı; *Çağdaş Dünya Tarihi*, Ankara, 2008, s. 273

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.624.

¹⁸ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika*, Bursa,2009, s.273-274.

¹⁹ *Milliyet gazetesi*, 18 Nisan 1955, s.7

açacağına kani olduğunu bildiren Başvekil bu konudaki cereyanı durdurmak için her çareye başvurulacağını söylemiştir. Bütün sömürgecilik çeşitlerini şiddetle itham eden Endonezya Başvekili Konferans'a henüz yabancı boyunduruğu altında bulunan bazı memleketlerin çağırılmamasından duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.

Endonezya Cumhurbaşkanı Dr. Ahmet Soekarno ise, Konferans'ın ilk vazifesinin, iştirak eden 29 memleket arasında bir anlaşma havası temin etmek olduğunu söylemiş, sözlerine şöyle devam etmiştir: Bu Konferans'ın İnsanlığa rehberlik edeceği, sulh ve güvenliğe ulaşmak için hangi yolu takip etmesi icap ettiğini insanlığa göstereceğini, yeni bir Asya'nın ve Afrika'nın doğmuş olduğunu ispat edeceğini ümit ediyorum.

Soekarno, bundan sonra, korkuların bir yana bırakılmasını ve bütün beşeriyetin istifade edeceği bir plân yapılması gayesinin rehber edinilmesini istemiştir. Konuşmaların ardından yapılan görüşmeler sonucunda bazı gündem maddeleri kabul edilmiştir. 29 memlekettten 24'ünün kabul ettiği 7 maddelik gündem konuları şunlardır:

- 1- Kültürel işbirliği;
- 2- İktisadî İşbirliği;
- 3- Yabancı hâkimiyeti altında bulunan milletlerin meseleleri;
- 4- İnsan hakları ve kendi kaderini kendi tayin etmek hakları;
- 5- Atom enerjisinin istimali.
- 6- Kütle imha silâhları;
- 7- Dünya sulhunun ve işbirliğinin geliştirilmesi.²⁰

Soekarno delegelere, vazifelerinin, kolay olmayacağını hatırlatmış ve şöyle demiştir: Bir korku dünyasında yaşıyoruz. İnsan hayatı korku ile çevrilidir. İstikbal korkusu, hidrojen bombası korkusu, ideolojiler korkusu. Belki bu korku tehlikenin kendisinden daha tehlikelidir. Zira insanları delice düşüncesiz ve tehlikeli hareketlere sürükleyen korkudur.

Bu konuşmadan sonra heyet başkanları gizli bir oturum yaparak, gündemdeki 7 maddeyi 5'e indirmişlerdir. Böylece atom enerjisinin kullanılması meselesi gündemden çıkarılmıştır.

Kabul edilen gündem maddeleri şunlardır:

- 1) İktisadî işbirliği,
- 2) Kültürel işbirliği,
- 3) İnsan hakları ve mukadderatın serbestçe tayini,
- 4) Bağımsız olmayan milletler meselesi,
- 5) Milletlerarası işbirliği çarelerinin araştırılması.

Konferans'ta bu kararlar alındıktan sonra görüşmelere geçilmiştir.

Irak delegesi eski başbakanlardan Fadıl Cemali konuşmasında komünizme ilk hücumu yapmıştır. Fadıl Cemali «milletlerarası komünizm, sınıflar ve fertler arasında kin ve nefret doğuran maddiyatçı bir dindir» demiş ve bu sözler konferanstaki komünist delegelerin itirazı ile karşılanmıştır. Bandung Konferansı'nda ilk çatışma bu olmuştur. Irak delegesi sözlerine devamla şu noktalara da işaret etmiştir: «Sömürgecilik, Siyonizm ve komünizm, dünyada bugün sulh ve ahengi bozan milletlerarası 3 kuvvettir. Bunlara realizm ve azimle karşı konulmalıdır.»

Mısır Başbakanı Cemal Abdülnasır verdiği demeçte; Doğu - Batı soğuk harp mevzularına temastan kaçınmış ve daha çok Filistin, Kuzey Afrika ve Güney Afrika meseleleri üzerinde mutedil

²⁰ *Akşam gazetesi*, 18 Nisan 1955, s.2

konuşması nazarı dikkati çekmiştir. Fakat Nasır komünizmden de katiyen bahsetmemiştir. Nasır, Afrika – Asya memleketlerini müstemlekecilere karşı birleşmeye davet etmiş, bu müstemlekeçiliği tarif etmemiştir. Mısır Başbakanı, hükümetinin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na itimadının da olduğunu ilave ederek, Filistin topraklarından atılan Araplar üzerine dikkati çekmiş, tarih boyunca insanî prensiplerin hiç bir zaman bu şekilde çiğnenmemiş olduğunu kaydetmiştir.²¹

Mısır Başvekili Yarbay Abdülnasır, bilhassa İsrail'in takip ettiği siyasete hücumla bu meselenin Konferans'ta görüşülmesini istemiştir. Abdülnasır sözlerine devam ederek, Güney Afrika'da hala ırk ayrımı yapılmasını teessürle karşıladıklarını bildirmiştir. Cemal Abdülnasır ayrıca, Büyük devletlerin sırf kendi menfaatlerini göz önünde tutarak, takip ettikleri dünya siyaseti küçük memleketlerin kendi kabuklarına çekilmelerinde mühim bir rol oynamıştır. Bu ise, bazı küçük memleketler arasındaki birliği zayıflatmış ve neticede bu memleketlerin yabancıların hâkimiyeti altına girmesine sebep olmuştur. Küçük devletler, milletler arası münasebetlerin düzenlenmesinde ve dünya gerginliğinin azaltılmasında, müstakilen, yapıcı rollerini oynamak hakkına sahiptirler. Mısır, himaye altında bulunan memleketler halkının yine Birleşmiş Milletler Anayasası gereğince istifade etmesi gereken haklarına, tam manasıyla sahip olmaları yolunda elinden gelen gayreti sarf etmiştir. Mısır tarafından takip edilen dış siyasetin en bariz vasıflarından biri işte budur. Mısır Hükümeti, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın, barış ve emniyeti sağlayacak ve bunun idamesini temin edecek bir müessese olduğuna hala kanidir ve bu teşkilatı desteklemeye devam etmektedir. Nihayet Mısır, Asya ve Afrika milletleri arasındaki işbirliğinin genişletilmesine taraftardır.

Pakistan Başvekili Muhammed Ali ise, gündemde yapılan son değişikliklere temasla, atom enerjisinin kullanılması ve kitle imha silahları meselesinin tamamen terk olunmayarak, gündemin birinci ve beşinci maddeleri çerçevesi dahilinde görüşülmesini istemiştir. İran delegesi ise, Filistin meselesinin, milletlerin kendi mukadderatları hakkında karar verebilmeleri hakkıyla ilgili madde çerçevesinde tetkike tabi tutulmasını teklif etmiştir. Konferans'ın 19. Günü oturumunda söz alan Ürdün delegesi Velid Salah ise sert bir konuşma yaparak, İsrail'in siyasetini şiddetle tenkit etmiş, bu siyasetin “Dünya barışı için hakiki bir tehlike ve milletlerin kendi kendilerini idare hakkına aykırı bir hareket” teşkil ettiğini söylemiş ve şunları ilave etmiştir: “Birleşmiş Milletlere boş yere müracaat ettik. Bugün memleketim için adalet istiyorum. Biz İsrail topraklarının meşru sahipleri bulunmaktayız”. Velid Salah bundan başka, ABD ve İngiltere'yi bütün diğer memleketlerde bulunan Yahudilerin de yardımıyla Ortadoğu'da gerginliği arttırmakla itham etmiştir. Pakistan Başvekili Muhammed Ali, Konferans'ın davet edici devletlerinden birinin delegesi sıfatıyla şu prensipler üzerinde durmuştur: 1- Toprak bütünlüğüne saygı, 2- Eşit haklara sahip olma, 3- Başkalarının iç işlerine müdahalede bulunmama, 4-Saldırmazlık, 5-Ferdi veya kollektif savunma hakkı, 6- Milletlerin kendi kendilerini idare hakkı, 7- Milletlerarası bütün anlaşmazlıkların müzakere yoluyla halli. Pakistan Başvekili, konuşmasında Asya ve Afrika memleketlerinin ayrı gruplar telakki edilemeyeceğini söylemiş ve bu memleketlerin dünyanın diğer kısımlarına bağlı olduğunu belirttiikten sonra emperyalizmin artık zamanının geçtiğini, şimdi sömürgeçiliğin kurbanı olan memleketlerin kurtuluşu için çalışmak gerektiğini söylemiştir. Muhammed Ali Konferans'ta, Tunus, Fas ve Cezayir meselesi ile Filistin meselesinin ve atom enerjisi bahislerinin de ele alınacağını bildirmiştir.²²

29 devletin iştirakiyle toplanmış bulunan Bandung (Asya-Afrika) Konferansı'nın 20 Nisan tarihli oturumunda başlıca sekiz devlet delegesi konuşmuş ve tarafların zaman zaman birbirlerini ağır surette ithamı havayı gerginleştirmiştir. Konferans'ın en ağır konuşmalarını ise Filipin delegesi Carlo Romulo ile Kızıl Çin Başvekili Çu En Lai yapmışlardır.

Kürsüye daha evvel çıkan Romulo, Kızıl Çini Süper barbarlık yapmak ve dünyayı sarı tehlikenin kölesi haline getirmekle itham ettikten sonra Amerika'yı dünyayı kızıl tehlikenin elinden

²¹ Cumhuriyet gazetesi, 19 Nisan 1955, s.1-6

²² Ayın Tarihi, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955, s.127-129

kurtarmak için sarf ettiği gayretlerden dolayı tebrik etmiştir. Kendisine cevap veren Kızıl Çin delegesi Başvekil Çu En Lai konuşmasında muzır faaliyette bulunan devletin Amerika olduğunu, Formoza'daki hareketleri ile harp yaratmak arzusunu beslediğini söylemiş ve şunları ilâve etmiştir: “Biz komünistiz. Bundan dünyanın diğer devletlerine ne... Eğer sulhsever gayretlerimize inanmıyorsanız, hepinizi Çin'e dâvet ediyorum. İstedığınız zaman istediğiniz temsilcilerinizi göndererek, memleketimizi tetkik ettiriniz. Biz burada kendi rejimimizle diğer rejimler arasında müşterek bir zemin arıyoruz”. Bu arada konuşma sırasında Hint Başvekili Nehru, Filipin delegesi konuşurken arkasını dönmüş ancak; Çu En Lai beyanatını verirken daima alkışlamıştır.²³ Konferans'ın bu bölümünde komünizme şiddetle hücum edilmiştir. Muhabirlerin belirttiklerine göre komünizm aleyhinde söylenen bu nutuklar Hindistan Başbakanı Nehru'yu çok üzmüştür. Hatta Hint Başbakanı'nın bu hücumlar yapılırken salonu terk ettiği Komünist Çin Başbakanı Çou En Lai'nin ise sırtını kürsüye dönmekle irtifa ettiği görülmüştür. Bu oturumda konuşan Filipin Başbakanı ile Pakistan Başbakanı Komünizmin de emperyalizm olduğunu açıklamışlardır. Filipin Başbakanı Romulo, yukarıda da belirttiğimiz gibi «İstiklâlimizi batılı emperyalistlerin elinden aldık; şimdi bunu komünizme mi kaptıracağız? Komünizm süper emperyalizm ve süper barbarlıktır.» demiştir. Komünist delegelerle Hint Başbakanı Nehru ise bu sözlere sinirlenmişlerdir, Pakistan Başbakanı ise komünizmden ismen bahsetmemiş, fakat Asya ve Afrika memleketlerini «yeni ve daha muzır bir emperyalizm şeklinden sakınmaya» davet etmiştir. Muhammed Ali ise, Rusya'nın komünist Çin ile askeri paktlar akdettiğini hatırlatmıştır.²⁴

Japon heyeti başkanı Tatsunozuki ise Konferans'a iktisadi ve kültürel işbirliği ile dünya barışının muhafazası için bazı tekliflerde bulunacağını bildirmiş ve bilhassa Japonya'nın barış arzusundan bahsederek, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın komşularına zarar vermiş ve sonunda kendisinin de çok fazla ızdırap çekmiş olmasından teessür duyduğunu belirttikten sonra memleketinde demokrasinin yeniden kurulmuş olduğunu ve Japonya'nın mal ve can bakımından uğradığı muazzam kayıplardan ders aldıktan sonra şimdi hür bir memleket olarak, kendisini tamamıyla barış uğrunda gayret sarf etmeye hasrettiğini söylemiştir. Japon halkının atom bombasının korkunçluğunu yakından bilen tek millet olduğunu belirten delege bu bombanın kullanılmasının bütün dünyada yasak edilmesi ve milletler arası bütün anlaşmazlıkların barışçıl müzakerelerle çözülmesi hususunun artık yerleşmesi gerektiğini temenni etmiştir.²⁵

Güney Afrika Başvekili Strijdom ise yapmış olduğu konuşmada şu önemli tespitlerde bulunmuştur. “Bandung Konferansı'na Çin ve Hint fikirleri hakim olmaktadır. Asya'nın Afrika'daki menfaatleri nelerdir acaba? Afrika, Çin'i ve Hindistan'ı hangi bakımlardan alakadar etmektedir? Bu konferansı kurmaktaki gayenin organizatörlerin söyledikleri gibi, Asya ve Afrika milletleri arasında sağlanacak işbirliğiyle sulhun korunması değil, Asya'yı Avrupa'nın hakimiyetinden kurtarmak olduğu meydandadır. Konferans'a Afrika milletleri arasından yalnız Avrupalılaşmamış olanların çağrılmaları da bunu ispat etmektedir. Bu durum Afrika'daki Avrupalılar için çok vahim neticeler yaratabilir. Esasen dünyanın her tarafındaki Avrupalıların bu vaziyeti ihmal etmemeleri lazımdır”.²⁶

Diğer bir önemli konuşmada ise komünizme suçlamalar yapılmıştır. Bu konuşmayı yapan Seylan Başvekili Sir John Kotelawala, Bandung Konferansı'nın her türlü sömürgeciliğin ortadan kaldırılması için çalışması gerektiğini bildirmek maksadıyla söze başlamış ve “Doğu Avrupa'da yeni tip bir sömürgeciliğin, Sovyet sömürgeciliğinin doğduğuna” atıfta bulunmuş ve bu meseleyi bütünü itibariyle tetkik edip alınacak en iyi tedbirin hangisi olacağını tesbitle vazifeli bir komisyonun kurulmasını teklif etmiştir. Bu konuda Türkiye Delegesi Fatin Rüştü Zorlu ve Lübnan Başvekili Seylan Başvekili'ni desteklemişlerdir.²⁷

²³ *Milliyet gazetesi*, 20 Nisan 1955 s.7

²⁴ *Cumhuriyet gazetesi*, 20 Nisan 1955, s.1-7

²⁵ *Aydın Tarihi*, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.128-129

²⁶ *Aydın Tarihi*, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.132

²⁷ *Aydın Tarihi*, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.136

Konferans'ta Sovyet komünizmine karşı yapılan saldırılara karşı tepkisini gizlemeyen Hindistan Başvekili Nehru, kurulan siyasi komiteye vermiş olduğu tasarı da “Asya – Afrika milletleri Konferansı harpte atom ve hidrojen bombalarının kullanılmasını tecviz edemez. Bu sebepten büyük devletlerden atom ve hidrojen bombası imalatını durdurmalarını talep etmektedir. Büyük devletler aynı zamanda, atom ve hidrojen bombası tecrübelerine de bir son vermelidirler. Çünkü bu kabil tecrübeler neticesi radyo – aktif şüalar, atmosferi kaplayabilir ve milyonlarca insan için tehlikeli olabilir” ifadesiyle harbin yaklaşmakta olduğuna işaret etmiş ve bu neticenin önüne geçmek için “barış içinde birlikte yaşama” fikrinin kabul edilmesi lazım geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine Türk Delegeşi Fatin Rüştü Zorlu, “barış içinde birlikte yaşama” fikrinin tesirliliğinin çok şüpheli bulunduğunu söylemiştir. Nehru konuşmasında ayrıca Batı ittifakını ve Pakistan'ı tenkit ederek askeri ittifakların harbi davet etmekten başka bir işe yaramadığını söylemiştir.²⁸

2. Türk Heyetinin Beyanata

Bandung Konferansı'na Türkiye de çağrılmıştı. Türkiye'nin Bandung'a çağrılması, dış politikadaki tutumu yüzünden değil, yalnızca Asya'da geniş topraklarının bulunması nedeniyleydi. Türkiye başlangıçta Bandung Konferansı'na katılmak olmadığından ve kendisine yapılan daveti reddetmişti. Çünkü Demokrat Parti yönetimi, tarafsız bir dış politika izlemenin mümkün olamayacağını düşünüyordu. Ancak, müttefiklerinin ve özellikle ABD'nin ısrarı sonucunda, Türk Hükümeti 1955 Mart'ında Konferans'a katılma kararı vermiştir.²⁹

Bandung Konferansı'na katılan Türk Heyetinin Başkanı, Başvekil Yardımcısı ve Devlet Vekili Fatin Rüştü Zorlu, Asya - Afrika Konferansı delegeleri şerefine bir davet de tertiplemiştir. Davete, Hindistan Başvekili Nehru, Suudi Arabistan, Çin, Yemen Başvekillerinin yanı sıra birçok delege katılmıştır.³⁰

Asya –Afrika Konferansı'na katılan Türkiye Delegasyonu Başkanı Fatin Rüştü Zorlu, komünist tehlikesine göz yummanın tehlikeli bir şey olduğunu söylemiştir. Zorlu, tarafsızlık siyasetinin neticesine bir misal olarak, “İyi niyetli fakat yanlış yola sürüklenen” Çekoslovakya devletinin akıbetini göstermiş ve Konferans delegelerinden böyle bir “yolun ortası siyasetinin” ortaya çıkaracağı tehlikeler hakkında hükümetlerini ikaz etmelerini istemiştir. 29 milletten iştirak ettiği Konferans'ta yaptığı konuşmada Türkiye Baş delegeşi Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu: “Hürriyet, İstiklal ve Sulh, hiçbir gayret sarf etmeden elde edilen nimetler değil, tahakkuku ve müdafaası her birimize ağır mesuliyetler yükleyen ideallerdir. Bu hakikatleri idrak edemeyerek, zayıf bir karşı koyma ve tehlikeye göz yumarak, güvenliğin elde edilebileceğini ümit etmek, sadece böyle hareket eden değil, fakat bütün camiayı tehlikeye düşürecek bir hareket tarzıdır” demiştir.

Türk Delegeşi bağımsız bir hükümetin, milletine karşı esas sorumluluğunun memleketinin hakimiyetini ve toprak bütünlüğünü müdafaayı sağlamak olduğunu söylemiştir. Zorlu, hür milletleri Kuzey Atlantik Paketi Teşkilatı, Balkan Paketi, Türk - Pakistan ve Türk - İran Paketleri ile Güney Doğu Asya'nın müdafaası paketi gibi ittifaklarda bulunmaya sevkeden şeyin tecavüz tehlikesi olduğuna işaret etmiştir ki: “Eğer bugün sulh ve güvenliğin muhafaza edilebileceği ümidine sahipsek, bu birlik ve hürriyeti seven insanların işbirliğinde bulunan kuvvetin tecavüzün muvaffak olmadığını ve olamayacağını göstermelerindedir.”

Komünist Çini veya Sovyetler Birliği'ni zikretmeden, Türk delegeşi hakim olmak ihtirasları, bölge bütünlüğünü tehdit ve başkalarının dahili işlerine zorla müdahale veya nüfuz ve bazı yerlerde de silahlı tecavüzden dolayı dünyanın iki kısma ayrıldığını söylediği zaman kimi kastettiğini açıkça belirtmiştir. Zorlu, İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip bazı memleketlerin askerlerini terhis ederek, dünya meselelerinin sulh içinde çözümü için Atlantik Anayasası ve Birleşmiş Milletlere

²⁸ *Ayın Tarihi*, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.138-139

²⁹ Hüner Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, İstanbul, 2013, s.109-110

³⁰ *Ayın Tarihi*, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.143

güvendiklerini ve savaşın meydana getirdiği zararları ortadan kaldırmaya çalıştıklarını hatırlatmış, fakat bir kurtarıcı olarak giren bir memleketin milletlerarası taahhütleri ihlal ederek, Doğu Avrupa memleketlerini nüfuzu altına alması ile bu ümitlerin kısa bir zamanda kırıldığını söylemiştir.

Zorlu, Rusya'nın Türkiye'ye büyük baskılarda bulunduğunu, fakat milletinin yalnız başına buna karşı koyduğunu belirterek demiştir ki: "Meşru müdafaa hakkı, kendi kendilerini muhafaza için insanların gayretlerini birleştirmek hakkı, bütün dünyaca tanınan tabii ve inkâr edilmez haklardır ve bu Birleşmiş Milletler Anayasası'nda mevcuttur."

Zorlu ayrıca, şiddet ve tecavüz hareketlerine Asya'da son verilmesi lüzumunu tebarüz ettirmiş ve diğerlerine devamlı bir sulhun temini için tesir edecekse bize düşen ilk vazife kendi kıtamızı şiddet ve tecavüzden kurtarmaktır, demiştir. Bundan başka eski emperyalizmin kalıntıları olan müstemlekecilik ve ırk ayrımının dünya yüzünden tamamen silinmesi gerektiğine inandığını beyan ederek demiştir ki: "Bu gayeleri tahakkuk ettirmek istiyorsak, yani kısaca insan haklarına ve adalete sahip olmak istiyorsak ilk vazifemiz kazandığımız istiklali korumak mesuliyetini yüklenmiş olduğumuzu hatırlamak, bunun için fedakârlıklara hazır olmak ve güvenliğimizi temin etmek olmalıdır."³¹

Asya - Afrika Konferansı'nda sömürgecilik meselesi müzakere edilirken Türk delegasyonu, İran, Irak, Lübnan, Pakistan ve Filipinlerle müştereken ileri sürdüğü bir teklifte milletlerarası komünizmin yıkıcı faaliyetlerinin takbihini istemiştir. Türk murahhas heyeti başkanı bu teklifi Konferans'a sunarken söylediği nutukta birçok hür ve müstakil devletlerin sömürgecilik yüzünden yeni bir taarruza kurban olduklarını ve komünizmin içerden yıkmak ve icabında kuvvet kullanmak hususundaki faaliyetlerini belirtmiştir.

Başka bir toplantıda Konferans, «Sulh içinde beraber yaşama» mevzuunu ele aldığı zaman Türk delegasyonu başkanı tekrar söz alarak, dünyanın bugünkü durumunda devletlerin bir takım kelimelere ve hayallere kapılmayarak, realist bir yol takip etmeleri lazım geldiğini söylemiş ve Nato'nun sulhun korunması bakımından oynadığı mühim rolü belirtmiş ve hakikî olarak «Sulh içinde beraber yaşama»nın mümkün olabilmesi için her türlü silâhların azaltılması lâzım geldiği fikrini ve sulh ve emniyetin ancak bu şartlar altında temin edilebileceğini ileri sürmüştür.³²

Bandung (Asya – Afrika) Konferansı'nın başka bir oturumunda Hint Başbakanı Türkiye'ye ve Atlantik Pakti'na hücumlarda bulunmuştur. Türk delegesi Zorlu ise, NATO'nun hürriyet kalesi olduğunu söylemiş, Nehru ise cevabında, bunun doğru olmadığını iddia etmiştir. Hint Başbakanı, Türkiye'ye ve daha sonra NATO'ya dahil Türkiye ile işbirliği yapıyor diye Pakistan'a çatmış ve Atlantik Pakti'nin sömürgeciliğin hamisi olduğunu ileri sürmüştür.³³ Daha sonra ise başka bir oturumda Hint Başbakanı Nehru, askeri bloklara dahil devletlere dün yaptığı hücumlardan dolayı özür dilemiştir. Hint Başbakanı çok hararetli konuştuğunu kabul etmiştir.³⁴

Konferans'ın ilk günü konuşmalarından Hint lideri Nehru'nun yapmış olduğu teklifin Türkiye sayesinde reddedildiği söylenmiş ve bu konuda Türk delegesi Fatin Rüştü Zorlu'nun önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Bu hususta Amerikan gazetesi New York Herald Tribune'ün Endonezya'daki hususi muhabirinin verdiği bilgilere göre; Hindistan tarafından ileri sürülen iki teklif Türk temsilcisi Fatin Rüştü Zorlu'nun yerinde müdahaleleri ile reddedilmiş ve mukabil Türk teklifleri de çoğunluk tarafından kabul olunmuştur. Bu teklifte Hint lideri Nehru'ya göre komüniste komünist demek, Bolşevizm'in başka bir ad altında düpedüz emperyalizm olduğunu belirtmek hatadır ve Batı-Doğu gerginliğini arttırmaktan başka bir işe de yaramamaktır. Bu sebeplerdir ki Nehru şu teklifi yapmıştı: Konferans'a İştirak eden 29 devletin temsilcileri nutuklarını yazılı olarak dağıtsınlar, fakat bunu Konferans kürsüsünde okumasınlar. Nehru'nun, bu şekilde hareket edildiği takdirde, Komünist Çin Başbakanı'nın gücenmesine mâni olacağını, bazı

³¹ *Ayın Tarihi*, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.147-148

³² *Akşam gazetesi*, 24 Nisan 1955, s.1-2

³³ *Cumhuriyet gazetesi*, 23 Nisan 1955 s.1

³⁴ *Cumhuriyet gazetesi*, 24 Nisan 1955 s.1-3

hakikatler etrafında açık tartışmalara gidilmesini de önleyeceğini düşündüğü muhakkaktır. İngiltere, Amerika, Fransa açıktan açığa emperyalist olarak gösterilirken, Bolşeviklerin emperyalist siyasetleri etrafında sükûtu muhafaza etmek Batı-Doğu gerginliğini hafifletmez, dünya barışına hizmet etmez, yalnız komünistlerin ekmeğine yağ sürerdi.

Nehru'nun ileri sürdüğü tekliflerin hedefi, komünistleri gocunduracak bazı hakikatlerin ortaya atılmasına mâni olmaktı! Hakikatlerden kaçmakla dünya barışına erişilebileceğine Hint masallarında dahi bahsedildiğini zannetmiyoruz. Bu sebeptendir ki, realitelerle her zaman karşı karşıya kalarak politikasını tanzimi vazife bilen Türkiye, deve kuşu siyasetini reddetmiş, Asya-Afrika Konferansı'nın toptan, uzaktan pek safiyane görülen bir tuzağa düşmemesi için elinden geleni yapmıştır.³⁵

18 Nisan tarihinden itibaren Endonezya'nın Bandung şehrinde aralıksız devam eden Asya - Afrika Konferansı, bundan sonraki toplantısını ne zaman ve nerede yapacağını, kararlaştırmaksızın tam bir hafta sonra oturumuna son vermiştir. Delegasyon şeflerinden öğrenildiğine göre Konferans'ı tertiplemiş olan beş devlet Pakistan, Hindistan, Seylân, Birmanya ve Endonezya, aralarında istişarelerde bulunup buna benzer ikinci bir toplantı yapılıp yapılmayacağını kararlaştıracaklardır. 5 devlet Başbakanı'nın bu hususta Bandung Konferansı'na iştirak etmiş olan bütün memleketler ile de görüşmeler yapılacağı bildirilmiştir. Konferans'ın nihai toplantısında konuşan Türk Delegesi Fatin Rüştü Zorlu, nihai tebliğde bahsedilmiş olmamasına rağmen, komünist yayılışı meselesinin görüşüldüğüne memnun olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Büyük veya küçük bütün memleketlerin siyasî, içtimai, iktisadi, ruhani ve zihni yaşayış tarzlarına hürmet edilmesi ve bunların korunması için bu konferanstan, azalarından birçoklarının sesi vasıtasıyla Önemli bir çağrı yükselmiştir. Aynı zamanda yalnız klâsik sömürgeciliğin değil, fakat milletlerarası bir doktrinin nüfuz, bozgunculuk veya kuvvet istimali yoluyla tatbik ettiği yeni tipte sömürgecilik de takbih edilmiştir. Konferansın güvenliğinin muhafazası için ittihazı gerekli müessir ve realist tedbirler üzerinde durması Türk delegasyonunu bilhassa memnun etmiştir."

Fatin Rüştü Zorlu, Konferans'ın, bölge müdafaa teşekkülleri kurulmasına mütedair Birleşmiş Milletler Teşkilâtı yasasında mevzu prensipleri kabul ve yeniden beyan etmiş olmasından da memnurluk duyduklarını ifade etmiştir.³⁶

Bandung Konferansı'na iştirak, ettikten sonra memleketine dönmekte olan Türkiye Başvekil Yardımcısı Fatih Rüştü Zorlu, uçağın Kalküta'daki duraklamasından istifade ederek verdiği beyanatta, Bandung Konferansı'nın büyük bir başarı ile sona erdiğini söylemiş ve milletlerarası sulhun ancak beynelmilel bir kontrol altında yapılacak olan silahsızlanmadan sonra sağlanabileceğini sözlerine ilâve etmiştir.³⁷

Türkiye'ye döndükten sonra Bandung Konferansı'na katılma konusunda çıkan tartışmalar sonucunda kürsüye çıkan Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, bu konuyla ilgili 1956'da TBMM'de şöyle bir konuşma yapmıştır:³⁸ Arkadaşlar, Bandung Konferansı bir kere nedir? Biliyorsunuz ve ümit ediyorum ki, Hürriyet Partili arkadaşlarımız da pekâlâ bilirler ki, Bandung Konferansı şudur; dünya iki gruba, iki kampa ayrıldı. Bir, tecavüze hazırlananlar, bir de hürriyet ve demokrasiyi müdafaya çalışanlar. Bu iki zümre arasında bir üçüncü zümre daha teessüs etmeye başladı, bu zümredekilerin gayesi sözde bitaraf olmaktır, bunlar nötralistlerdir. Bunlar arasında bizim dostane münasebette bulunduğumuz memleketler de, bulunmadığımız memleketler de vardır. Bu nötralistler; sulh cephesinden ayrılan büyük devletleri yani Amerika ile Rusya'yı kendi haline, Garbı kendi haline bırakalım. Gelin biz birlik olalım ve ayrı bir blok tesis edelim, bize desinler nötralist, müdafaa paktlarının dışına çıkalım. Bu devletler başta Hindistan olmak üzere bu cereyanı mümkün olduğu kadar dünya sathında yaymaya çalışıyorlar ve bu arada birçok yakın zamana kadar

³⁵ Cumhuriyet gazetesi, 20 Nisan 1955s.7

³⁶ Cumhuriyet gazetesi, 25 Nisan 1955, s.7

³⁷ Milliyet gazetesi, 29 Nisan 1955, s.1

³⁸ Hüner Tuncer, a.g.e, s.110

müstemeleke halinde kalmış olup da Garp dünyası tarafından yeni prensiplerin tatbiki suretiyle istiklaline kavuşmuş birtakım Asya ve Afrika memleketleriyle beraber bir toplantı yapalım diyorlar.

Bu memleketler, Asya-Afrika blokuna coğrafi bakımdan dâhildirler. Bir Konferans toplanıyor, bu konferansın toplanmasını ileri süren Hindistan. Hindistan, büyük ve dostumuz olan bir memlekettir. Kendisiyle dostane münasebetlerimiz var. Bizim onlarda onların bizde sefirlerimiz var. Fakat dünya görüşünde bizimle onlar arasında bir ayrılık var. Biz diyoruz ki, eğer taarruzdan kurtulmak istiyorsak, sulhu muhafaza etmek istiyorsak bu, ancak fedakârlıkla ve birleşmekle kabildir. Binaenaleyh sulhsever memleketler bir araya gelelim. Onlar, sulhu muhafaza etmek için kendi felsefelerine, Gandi'nin felsefesine istinat ediyorlar, pasif mukavemet. Onlar, biz bitaraf kalalım, onlara dostluk gösterelim bu dostluk onların düşmanlıklarını mağlup eder. Arkadaşlar; Bu felsefe ne Türk ne de Müslüman felsefesine uymaz. Biz silaha silahla, tokada tokatla mukabele eden bir milletiz. Konuşmasına devam eden Fatin Rüştü Zorlu şimdi arkadaşlar; bu Bandung Konferansı iki şekilde düşünen devletler camiasının bir toplantısı halini aldı. Buraya gittiğimiz zaman NATO'ya dahil, sulhun ancak silah kuvvetiyle müdafaa edileceği ve tavizlerle müdafaa edilemeyeceğini düşünen ve tatbik eden bir millet olarak gittik. Karşımıza bir defa Sovyet Rusya dahil bütün komünist dünya ile dost geçinelim diyen bir zümre çıktı.

Başta arz ettiğim gibi dostumuz olmasına rağmen düşüncesi başka olan Hindistan bunlar tarafından davet edilmiş olan, bizim diplomasi temasımız dahi bulunmayan, Birleşmiş Milletlere girmesine mani olduğumuz 500 küsur milyona yaklaşan nüfusu ile Kızıl Çin ve daha kararını pek vermemiş olan memleketler, bize dost fakat kararını vermemiş mesela Müslüman dost Endonezya çıktı. Bunun yanında henüz politikasını z tam tayin etmemiş hukuken de tayin ettiği halde manevi bakımdan tayin etmemiş nötralist olayım diyen Mısır var. İşte biz böyle bir topluluğa gittik, gittiğimiz zaman bize iki vazife düşerdi arkadaşlar. Bize düşen vazife muayyen. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız ve sonra mevcut ve sonra elde edeceğimiz dostlarımıza destekleteceğiz. Ben size arz edeyim Biz oraya son dakikada gittik. Bu nötralist grup bir seneden fazla hazırlık yapmışlardı. Evet müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler. Siz gitmediğiniz taktirde fena olacak dediler. Ne olacaktı arkadaşlar? Onlar yani nötralistler diyorlar ki, atom silahları kullanılmasın . Müdafaa harbinde de kullanılmasın ama kullanmadığımız zaman, konvansiyonel klasik silahlar kullanılacaktı. Komünist dünyasının elindeki milyonlarca ordu karşısında ancak atom silahları hususunda, dostumuz Amerika'nın elinde bulunan büyük kuvvet sayesinde tutunuyoruz. Şimdi bu vaziyette biz oraya gittik. Orada biz yalnız mı idik? Hayır, orada pek çok dostlarımız vardı. Mesela; Irak vardı, Pakistan vardı, İran vardı, Lübnan vardı, Sudan vardı. Ziyad Ebüzziya arkadaşımız Müslümanlıktan bahsediyor. Pakistan 100 milyona yaklaşan nüfusuyla en büyük Müslüman devletidir. İran orada bizim yanımızda; Sudan Müslüman memleketi o da bizim yanımızda... Ve arkadaşımın dediği gibi biz orada müstemlekeci fikirleri müdafaa etmedik. Bilakis, biz Bandung'da müstemlekeçiliği mahkûm ettik ve müstemlekeçilik ortadan kalkmalıdır dedik. Konuşmasına devam eden Zorlu, Konferansa hakim olduklarını, orada atom silahlarının kalkması için öncelikle konvansiyonel silahların kaldırılması gerektiğini ve nötralizmin kötü bir şey olduğunu söylediklerini, Türk tezinin %100 kabul edildiğini ve Türkiye'nin politikasının bir kat daha yükseldiğini söylemiştir.³⁹

3. Konferansın Sona ermesi ve Alınan Kararlar

Bandung Konferansı karşılıklı ithamlar ve çelişkili şartlar içerisinde bir takım kararlar almıştır. Bu kararlar içerisinde en ağırlıklı olanı, 1954 Temmuz'unda Çin Halk Cumhuriyeti lideri ile Hindistan lideri Nehru arasında kabul edilerek, ilk defa dünyaya tanıtılmış olan "Barış içinde bir arada yaşamanın" beş ilkesi üzerinde varılan anlaşma idi.⁴⁰

Bandung Konferansı sonucunda alınan kararlardan bazıları şunlardır:

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C.10, İçtima:2, Kırk dördüncü İnikat, 25.11.1956, s.736-738

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, a.g.e, s.625

1- Konferans her ne şekilde olursa olsun müstemlekeciliği kınamaktadır.

2- Konferans, bütün dünya milletlerine hitap ederek, bir halk topluluğunun diğer bir halk topluluğunu hakimiyeti altında bulundurulmasına son verilmesini talep etmeye ve bir memleketin iç işlerine başka bir memleketin müdahalesinin Birleşmiş Milletler Anayasası'na aykırı olduğunun ilanına karar vermiştir.

3- Konferans, atom enerjisinin sadece barışçıl gayelerde ve insanlığın yararına kullanılmasını istemektedir.

4- Konferans Filistin Araplarına karşı sempatisini de belirtmiştir.

Ayrıca Konferans sonucunda dünya sulhu, sömürgecilik ve iktisadi konularda da bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar dünya barışının sağlanması, her türlü sömürgeciliğe karşı olunması, atom enerjisi ve iktisadi alanda ticaretin geliştirilmesi için alınacak tedbirler gibi konulardan oluşmuştur. Konferans sonucunda dünya sulhu konusunda şu hususlara riayet edilmesi gerektiği vurgulanmıştır:

1- Birleşmiş Milletler Anayasası'nın hükümlerinin lafzına ve ruhuna uygun bir şekilde şahsın özel haklarına saygı göstermek.

2- Her memleketin hükümlerine ve toprak bütünlüğüne hürmet etmek

3- Her ırkın ve büyük küçük her devletin bir ve müsavi olduğunu kabul etmek

4- Başka memleketlerin iç işlerine karışmamak ve hiçbir siyasi düşüncesine müdahale etmemek.

5- Her memleketin münferiden veya Birleşmiş Milletler Anayasası hükümlerine uygun bir şekilde, müştereken tanzim edeceği müdafaa sistemi kurma hakkına saygı göstermek.

Asya – Afrika Konferansı, bu hükümler tatbik edildiği takdirde dünya sulhunun korunacağını ve milletler arasında bir işbirliğinin husul bulacağını beyan etmektedir.⁴¹

1955 Bandung Konferansı'nın bir başlangıç noktası olması ve üyelerinin karmaşık durumu dolayısıyla, Doğu ve Batı blokları karşısında yer alabilecek yeni bir anlayış ve felsefeyi hemen oluşturamamış ise de, bir hareketi başlattığı da bir gerçektir. Bu hareket başlangıçta düşünüldüğü gibi bir Asya Afrika hareketi olmamış bunun yerine daha geniş çapta olmak üzere milletlerarası politikada bir bağlantısızlık akımı ortaya çıkmıştır. Bağlantısızlığın yani hiçbir bloka veya askeri ittifaka bağlı olmama hareketinin ilk teşkilatlanması Yugoslavya lideri Tito Ve Mısır Lideri Nasır'ın teşebbüsleriyle 1961 yılında gerçekleşmiştir.⁴² Buna göre Bağlantısızlar hareketine üye olacak ve bu hareket içinde yer alarak zirveye katılacak ülkenin bazı koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşullar şunlardır:

1- Farklı siyasal ve toplumsal sistemlere sahip ülkelerle barış içinde bir arada yaşama ve bağlantısızlık temeline dayanan bağımsız bir politika izlemek.

2- Ulusal bağımsızlık hareketlerini desteklemek.

3- Büyük güçlerin çatışmasından doğan çok taraflı siyasal ve askeri ittifaklara dahil olmamak

4- Büyük güçlerin çatışmasına konu olacak türden bu güçlerle ikili askeri anlaşmalar yapmamak ve aynı anlama gelen bölgesel savunma paktlarına üye olmamak.

5- Büyük güçlerin çatışmasına konu olacaksa bunlara ülkesinde askeri üsler sağlamamak.⁴³

Bu çerçevede Bağlantısızların ilk teşebbüsü 1-6 Eylül 1961 günlerinde Belgrat'ta 25 tarafsız ve Bağlantısız ülkenin katılması ile bir konferans toplanmış ve bu toplantının sonunda 27 maddelik bir deklarasyonla ABD ve Sovyet Rusya'ya hitaben bir barış çağrısı yayınlanmıştır.⁴⁴

⁴¹ *Aym Tarihi*, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.151-153

⁴² Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s.625

⁴³ Tayyar Arı, *a.g.e*, s.275

⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s.625-626

Sona eren Bandung Konferansı hakkında Times Gazetesi'nde de şu satırlara yer verilmiştir: Bazı endişeli anlara rağmen dün sona eren Asya - Afrika konferansında temsil edilen 29 millet, müzakerelerinin hülasasını ihtiva eden tebliğ hakkında oybirliği ile mutabakata muvaffak olmuşlardır. Toplantının başından itibaren Komünist aleyhtarları, Komünistler ve bitaraflardan müteşekkil üç gruba ayrılan konferansın böyle bir mutabakata varmış olması bir başarı değildir.

Bu sonuç konferansı düzenleyen beş devletin yorulmaz gayretleri neticesi alınmıştır. Pakistan diplomasisi maharetini göstermiş olmasına rağmen Türkiye, Irak ve Tahiti gibi memleketlerde bitaraflığın uyandırmakta olduğu itimsizliği yenmeye muvaffak olamamıştır; bu politikasında Hindistan, Pakistan ve Seylan da yardım etmemiştir. Bu memleketlerin Komünist genişlemesine muhalefetleri, hemen hemen bütün konferansı teşkil eden İslam memleketleri üzerinde kuvvetli bir tesir bırakmıştır. Böyle olmasına rağmen «müstemelekecilğin» şumulüne matuf karar bakımından ihtilâl ve parçalanma güçlüğüle önlenbilmiştir.⁴⁵

Sonuç olarak ABD bu konferansa başlangıçta sıcak bakmamıştır. Çünkü ABD'ye göre Soğuk Savaş'ta tarafsız kalınamazdı ve buna kalkışmak anti-Amerikancılık anlamına ve Sovyetlerin oyununa gelmek olurdu. ABD, tarafsızlık politikasıyla Asya- Afrika ülkelerinin kendilerini Batı'ya ve uluslararası kapitalizme bağlayacak zincirlerden kurtulma imkânları yakalayabileceğini, iki blokla iyi ilişkiler kurarak, kendi bağımsız politikalarını saptama yönünde güçleneceklerini, milli devrimlerini Sovyet desteğiyle daha kolay geliştirebileceklerini ve nihayet Batı tetikçisi olmayacaklarını düşünüyor ve bundan büyük tedirginlik duyuyordu. Onlar için, bu ülkelerin Sovyet yanlısı olmaları ya da komünizme yönelmeleri değildi asıl tehlike; tarafsızlık/bağlantısızlık da emperyalizm karşısında bağımsızlık anlamına geldiği ölçüde kabul edilemez bir düşmanlık olarak algılanıyordu.⁴⁶

Sovyet Rusya açısından ise Bandung Konferansı ABD'ye göre daha olumlu geçmiştir. Bandung Konferansı, Stalin'in ölümüyle birlikte Sovyetlerin bağlantısız devletlere karşı esnek politikalar uygulanması bu konferansın en önemli sonucu olarak değerlendirilebilir. Uluslararası sistemde ortaya çıkan bu tarz hareketler nedeniyle, Sovyet Rusya, ABD'nin izlediğine benzer politikalar izlemek durumunda kalmıştır. Her ne kadar Sovyet Rusya ABD'nin bölgeye yönelik Marshall benzeri yardım politikalarına denk olamayacak bir politika izlemesi, bazı hedef ülkelerin ekonomik anlamda daha az destek almalarına neden olsa bile, Sovyetlerin izlediği bu tarz politikalar hedef devletlerin Sovyetler safına katılmasında oldukça etkili olmuştur.⁴⁷ Nitekim Bağlantısızlar bloğuna dahil ülkeler resmen Doğu ve Batı bloklarında yer almamakla birlikte, daha ziyade Sovyetler Birliği'ne, genel olarak da Doğu Blok'una sempati duymuşlardır. Geçmişte hemen hemen hepsinin Batılı ülkelere sömürgeleştirilmeleri, bağımsızlığın ardından dahi Batı kapitalizmini emperyalizmin bir aracı olarak görmeye devam etme eğilimleri bunda önemli rol oynamıştır.⁴⁸

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeni, sadece hakim güçlerin isimlerini değiştirmiş ve yeni düzenin başrollerini ABD ve Sovyet Rusya üstlenmiştir. Ancak sömürgecilik ve emperyalizmin ismi değişmemiş sadece blok haline dönüşmüştür. ABD öncülüğünde kurulan Batı Bloku ile Sovyet Rusya'nın başını çektiği Doğu Bloku'nun dünyayı yeni tehlikelerin eşiğine getirecek adımlar atmaları, atom enerjisi ve konvansiyonel silahların kullanımı dünya için daha tehlikeli hale gelmiştir. Bu süreçte ise devletler, kendilerine bir kalkan oluşturabilmek için tercihlerini ABD veya Sovyet Rusya'nın kurduğu bloklardan yana kullanmışlardır.

Çoğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Asya - Afrika devletleri ise Doğu ve Batı Bloklarını emperyalizm ve sömürgeciliğin devamı olarak gördükleri için, ayrı bir

⁴⁵ *Son Havadis gazetesi*, 27 Nisan 1955, s.7

⁴⁶ Haluk Gerger, *ABD - Ortadoğu- Türkiye*, İstanbul, 2012, s.116.

⁴⁷ Best Antony, *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, (Çev: Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt), İstanbul, 2008, s. 302

⁴⁸ Muzaffer Ercan Yılmaz, *a.g.e.*, s.150

teşkilatlanma yoluna gitmişler ve bunun ilk adımını da Bandung Konferansı oluşturmuştur. Tarafsızlar, Bağlantısızlar olarak daha sonra isimlendirilecek olan bu devletler, bu konferansta dünya barışı için görüş ve temennilerini ifade etmişlerdir. Türkiye'nin de davet edildiği bu konferansta devletlerin vermiş oldukları beyanatlara baktığımız zaman aslında hemen hemen hiçbiri Tarafsızlık veya Bağlantısızlık görevini üstlenmemiştir. Kimileri Sovyet Rusya'nın komünizmine hücum edip ABD politikalarını desteklerken; kimileri de ABD'nin kurmuş olduğu ekonomik ve askeri ittifakları eleştirerek, Sovyet yanlısı beyanatlarda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak Türkiye'nin de beyanatlarda bulunduğu Bandung Konferansı, bir tarafsızlık veya bir üçüncü blok kurma girişimi değil, Doğu ve Batı Bloklarının kendileri açısından oluşturabileceği tehlikelerin tartışıldığı bir konferansa dönüşmüştür. Bu durum da doğal olarak tarafsız kalmayı imkânsız hale getirmiştir.

KAYNAKLAR

I. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C.10, İçtima:2, Kırk dördüncü İnikat, 25.11.1956

Ayın Tarihi Dergisi, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955

II. Gazeteler

Akşam Gazetesi, 18 Nisan 1955,

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 18 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 20 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 29 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 27 Nisan 1955

III. Tetkik Eserler

ANTONY, Best, *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, (Çev: Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt), İstanbul, 2008

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika*, Bursa, 2009

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.1, Ankara,1994

BALCIOĞLU, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2011

BALKAYA, İ.Sabri, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni Ve Türkiye", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, Vol: 6 Issue:2, February 2013

ÇIVGIN İzzet, YARDIMCI, Remzi; *Çağdaş Dünya Tarihi*, Ankara, 2008

GERGER, Haluk, *ABD - Ortadoğu- Türkiye*, İstanbul, 2012

GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara,1983

MERİH, Turgay, *Soğuk Savaş ve Türkiye(1945-1960)*,Ankara, 2006

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara,2013

TOPRAK, Sinan, *The Evolution of Turkey's Foreign Policy: The Truman Doctrine and Turkey's Entry into NATO*, M.A.Western Michigan University, 1987

TUNCER, Hüner, Menderes'in Dış Politikası, İstanbul, 2013

UÇAROL, Rıfat, Siyasi Tarih (1789-1999), İstanbul, 2000

YEL, Selma, "1936 Yılından Sonra Değişen Dünya Şartları, Rusya Federasyonu ve Türkiye Arasında Boğazlar Meselesi", Soğuk Savaştan Günümüze Türk – Rus İlişkileri II. Çalıştay Bildirileri, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, (Çev. Ve Yay. Hazırlayanlar: İlyas Kemaloğlu- İrina Svistunova),Ankara, 2015, s.5-6

YILMAZ, Muzaffer Ercan, Savaş ve Uluslararası Sistem, Ankara, 2010

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 381-402, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 24.04.2018 **Kabul Tarihi:** 04.07.2018

18. YÜZYILDA ERZURUM KALESİ'NİN İAŞESİ VE TEMİN EDİLDİĞİ BÖLGELER

Subsistence (Food) of Erzurum Castle in 18th Century, And The Regions Where Supplied

Uğur DEMLİKOĞLU*

ÖZ

Erzurum, stratejik konumu itibarıyla Anadolu'yu İran ve Kafkasya'ya bağlayan tarihi İpek yolunun en önemli güzergâhlarının birinde yer almaktadır. Erzurum sadece ticaretle değil aynı zamanda askeri ve lojistik bakımından da önemli bir bölgedir. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devletine katılan Erzurum; İran, Kafkasya ve Bağdat üzerine yapılacak tüm askeri seferlerde lojistik bir üst durumundadır. Bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. Erzurum Kalesi, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında yapılan savaşlarda Osmanlı ordusunun toplanma merkezi haline gelmiştir. Erzurum Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu iaşenin temin edilmesi ve nakliyesi önemli bir organizasyonu gerektirmektedir. Bu makalede; mevcut belgelerin ışığında Erzurum Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun iaşesini, iaşeye yapılan masrafları, iaşenin temin edildiği bölgeler ile Erzurum Kalesi'ne nakliyesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Kale, İaşe, Lojistik, Osmanlı Ordusu

ABSTRACT

Erzurum is on one of the most important routes of the historical Silk Road connecting Anatolia to Iran and the Caucasus due to its strategic location. Erzurum is an important region, not only about trade, but also in terms of military and logistic. Erzurum, annexed the Ottoman State during the reign of Yavuz Sultan Selim (Sultan Selim The Stern), has a logistical base status in all military expeditions to be made on Iran, Caucasia and Baghdad. This situation continued in the 18th century. Erzurum Castle became the assembly center of the Ottoman army in 18th century, during the war between the Ottoman Empire and the Safavids. The supply and transportation of the subsistence needed by the Ottoman army, located at Erzurum Castle, requires an important organization.. In this article, in the light of the present documents, the subsistence of Ottoman Army, located in Erzurum Castle, the expenses made for the subsistence, the regions where the subsistence was supplied and their transportation to Erzurum Castle were discussed.

Keywords: Erzurum, Castle, Subsistence, Logistic, Ottoman Army

Giriş

Devletler arasındaki savaşların uzun sürmesi, kalabalık ordular tarafından yapılması ve askeri birliklerin daimi ordulardan oluşması gibi nedenler; orduların iaşesinin temini konusunda büyük problemlere yol açmıştır. Savaş dönemlerinde orduya verilecek iaşenin temini ya da yokluğu savaşın gidişatını etkilemiş ve bu sebeple devletler sefer güzergâhı üzerinde önemli tesisler kurarak ordunun iaşesini önceden sağlamaya çalışmışlardır. Ordunun iaşe temini devlet hazinesine büyük masraflar getirmiş ve bu iş için özel bütçeler hazırlanmış aynı zamanda halk da bu masraftan etkilenmiştir¹.

Osmanlı Devleti, savaş dönemlerinde sefere katılan ve sayıları yüz binleri aşan ordusunun iaşesini sağlamak ve sahip olduğu yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için zahire temin etmek mecburiyetindeydi. Ordunun beslenmesi ve zahire temin edilmesi önemli bir organizasyon ve

* Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi SİİRT e-posta: ugurtarih@hotmail.com

Bu makale Uğur DEMLİKOĞLU'nun "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi" adlı doktora tezinden alınmış ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

¹ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, İstanbul, 2011, s. 371- 372.

masraf gerektiren bir işti. Bu masrafı en aza indirebilmek için savaş dönemlerinde halktan *avarız-ı divaniye* adında bir vergi alınmakta ve zirai ürünlerin üretim ve dağıtımının takip edilmesi maksadıyla denetim mekanizmaları oluşturulmaktaydı².

16. yüzyılda Osmanlı Devleti yapmış olduğu seferlerden elde ettiği tecrübelerle gerek batıda gerekse doğudaki ordu güzergâhlarının bulunduğu önemli yerlerde ordu için zahire ambarları kurmuştur. Anadolu'nun belli başlı yerlerinden temin edilen zahire de araba, at, deve ve katırlarla kara yoluyla ordunun bulunduğu ilgili merkeze gönderilmiştir. Ancak bu nakiller hem masraflı hem de uzun sürebiliyordu³.

Uzun süren sefer dönemlerinde kış şartlarından dolayı ordu, cepheye yakın bölgelerde konaklar ve ertesi sene yapılacak savaş için hazırlıklar yapardı. Ordunun ve ihtiyaçlarını taşıyan hayvanların barınmaları için kışlaklar temin edilmiş ve kışlak yapılan bölgeler maddi anlamda büyük külfetler altına girmiştir. Ordunun ve hayvanların iâşesi bölge halkının sorumluluğuna bırakılmıştır⁴.

Osmanlı Devleti sınır boylarında bulunan kalelerinin askeri gücünü özellikle sefer sırasında artırmış; bu yerlerde uzun süre yetebilecek kadar gıda stoku yapılmasına önem vermiştir. Bu nedenle hudut boylarında bulunan kalelere buğday, arpa, un, yem gibi temel besin kaynakları göndermiştir⁵.

Osmanlı sefer ordusunun İran'a karşı hudut noktasında bulunan Erzurum Kalesi'nde zahire ihtiyacı karşılanmıştır. Zahirenin miktarı, masrafı ve karşılandığı bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Erzurum'da Bulunan Osmanlı Ordusunun Zahiresi ve Temin Edildiği Yerler

Osmanlı- Safevi savaşlarının yaşandığı 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusunun en önemli konaklama, barınma, lojistik ve iâşe temininin sağlandığı merkezlerden birisi Erzurum Kalesi'dir. Belgelerde İslam ordusu⁶ olarak kendisini vasıflandıran bu ordunun ihtiyaç duyduğu zahirenin karşılandığı yerleri üç bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi Erzurum eyaletine bağlı çeşitli sancak ve kazalardan satın alınanlar, ikincisi ise Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Arapkir ve Turhal gibi İç Anadolu'da bulunan sancak ve kazalar ile Trabzon ambarından nakledilen yerler ve üçüncüsü ise Orta Avrupa ve Balkanlardan gemilerle Trabzon'a ve Trabzon'dan da Erzurum'a nakledilendir⁷.

1.1. Erzurum

Osmanlı Devleti şark seferlerini düzenlerken güzergâh üzerinde askerinin iâşesi için çok önemli ambarlar inşa etmiştir. Bu ambarlar Trabzon, Bayburt, Erzurum, Van ve Diyarbakır'da bulunmakta idi. Erzurum Kalesi'nde bulunan ambar, Şark seferlerinde çok büyük bir öneme sahip olmuştur. Erzurum'da bulunan ambar yaklaşık 200.000 kile (5.131 ton) ve üzerinde bir zahire alabilme kapasiteyle Trabzon, Bayburt, Van ve Diyarbakır ambarlarından daha fazla büyüklüğe sahipti⁸. İran seferlerinde kuzeyde Erzurum, güneyde ise Diyarbakır ambarları cepheye yakın olmaları sebebiyle askeri birliklere daha kolay ve hızlı bir şekilde iâşe temin etmekteydi⁹. 18. yüzyılın en önemli

² Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714- 1716)*, İstanbul, 2007, s. 119.

³ Ömer İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", *OTAM*, Sayı: 21, Bahar 2007, s. 21, 22.

⁴ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 26.

⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590.

⁶ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2.

⁷ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2; BA., *C.AS. 54118*; BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1- 2.

⁸ Ömer İşbilir, *İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, s. 34.

⁹ Rhoads Murphy, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007, s. 110.

seyyahlarından Tournefort, seyahatnamesinde Erzurum'un büyük bir kent olduğunu Karadeniz'e 5 gün, İran sınırına da 10 günlük bir uzaklıkta bulunduğunu belirtmiştir¹⁰.

18. yüzyılda Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahire iki şekilde karşılanmakta idi. Bunlardan ilki *mubayaa* yani malın piyasadaki değerinin ödenerek satın alınmasıyla, ikincisi ise ordu mensuplarının yol boyunca yaptıkları serbest alışverişlerle olmaktadır. Mubayaa usulünde satıcı için bir ticari faaliyet söz konusu değildir, devletin belirlediği ve satıcının da vermek zorunda olduğu bir mecburiyetlik söz konusuydu¹¹.

Ambarlara gelen zahireler depolanırken emin ve kâtip görevlendirilir ve bu kişiler depoladıkları zahireleri düzenli bir biçimde deftere kaydederlerdi. Depoların sağlam olmasına ve tamire muhtaç olan yerlerinin bir an önce tamir edilmesine özen gösterilmiştir. Depolara konulacak zahirenin kalburlanıp temizlenmesi zorunlu olmakta ve depolama işlemi esnasında mühürlü temessük verilmekteydi¹².

Ambarlarda bulunan zahirenin çürüme tehlikesi ortaya çıktığında depodaki zahire yöneticiler tarafından belirlenen mîrî terekenin birim fiyatı üzerinden satılmakta ve yerine yeni mahsuller alınmaktaydı¹³.

Erzurum Kalesi'ndeki ambarın, İran sınırındaki önemli yerlere ulaştırılmasında önemli bir geçiş noktası olduğu anlaşılmaktadır. Mesela; 11 Nisan 1725 (27 Receb 1137) tarihinde Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden olan Osman'a gönderilen bir hükümde; Tebriz Seraskeri Vezir Abdullah Paşa'nın zahire ihtiyacının karşılanması için Erzurum Gümrük Emini olan Osman'ı görevlendirilmiştir. Tebriz'e ulaştırılacak zahirenin Erzurum Eyaletindeki Karahisar-ı şarki sancağı ile Kemah ve Kuruçay kazalarından toplanılması istenilmiş ve mubayaa yapılan zahirenin yük hayvanları ve arabalarla taşınarak Erzurum Gümrük Emini Osman'a ulaştırılması istenmiştir¹⁴.

11 Nisan 1725 (27 Receb 1137) tarihinde Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Trabzon iskelesine memur Hüseyin'e, kul kethüdası olan Mehmed'e, Trabzon Ambar Emini olan Mustafa'ya ve Trabzon Gümrük Emini'ne bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Erzurum'da mubayaa ferman olunan iki bin çift çuval unun Tebriz Seraskeri'ne verilmesi ve bu iki bin çift çuval unun dışında bin çift çuval unun da cephaneye birlikte Asitane-i saadetten Trabzon iskelesine gemilerle gönderileceği bildirilmiştir. Trabzon ulaşan bu cephane ve bin çift çuval unun da çeşitli yük hayvanlarıyla taşınarak Erzurum Gümrük Emini Kapıcıbaşı Osman'a teslim edilmesi emredilmiştir. Yine aynı tarihte Erzurum Gümrük Emini Osman'a gönderilen diğer bir hükümde, Tebriz Seraskeri için Trabzon'dan gelecek un ve mühimmatın gönderilmesi istenmiştir. Van tarafından un çuvallarının Tebriz Seraskeri'ne gönderilmesinin mümkün olmadığı ve Tebriz Seraskeri'nin ihtiyaç duyduğu her ne varsa bir an önce Erzurum'dan gönderilmesi emredilmiştir¹⁵.

Osmanlı ordusunun en önemli tayinatın başında ekme ve peksimet gelmektedir. Her ikisi de buğdaydan imal edilmesine rağmen farklı özelliklere sahiptir. Peksimet, ekme pişirmeye uygun zamanın veya gerekli hububatın bulunmadığı savaş durumlarında askerlerin ihtiyacını karşılayan ve uzun süre bozulmadan kalabilen bir gıda maddesidir. Ekme ise pişirmek için yeterli zamanın ve alt yapının bulunduğu, savaştan uzak zamanlarda, sıcak tüketilen bir gıda maddesi olmuştur. Arşiv vesikalarında "nan" olarak yer almıştır¹⁶.

¹⁰ Joseph Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), C. II, 2008, İstanbul, s. 128.

¹¹ Ertuş, *Sultanın Ordusu*, s. 123.

¹² İşbilir, *İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler*, s. 35.

¹³ İşbilir, *İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler*, s. 35.

¹⁴ BA., C.AS. 44828.

¹⁵ BA., C.AS. 44828.

¹⁶ Ertuş, *Sultanın Ordusu*, s. 154.

1730- 1731 (1143) tarihlerinde Erzurum Gümrük Emni Ali Ağa tarafından Erzurum'da bulunan ordu için 60 bin İstanbul kilesi¹⁷ (1.500 ton) un, 180 bin İstanbul kilesi arpa (4.500 ton) ve 10 bin kantar¹⁸ (550 ton) peksimet alınmıştır. Arpanın her bir İstanbul kilesi için 40 akçe, un için 60 akçelik bir bedel belirlenmiştir. Peksimet için ise her bir kantarına 30 akçe bir bedel konmuştur. Sonuçta 1730- 1731 (1143) tarihlerinde arpaya 7.200.000 akçe, un için 3.600.000 peksimet için ise 2500 kuruşluk bir ödeme oluşmuştur¹⁹.

Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılanması için mubayaacı adı verilen mübaşirler görevlendirilmiştir. Mubayaacılar faaliyet gösterdikleri yerlerin coğrafi büyüklüğüne göre sancakta, kazada veya iskelede görev alabilirlerdi. Mubayaacıların görev aldıkları yerlerde satın aldıkları zahireyi müfredatıyla birlikte deftere kaydetmek mecburiyetleri vardı. Bu defterlerde mubayaacılar zahire satın almaları için ödenen ücretler, kazalardan satın aldıkları zahire miktarı ile eksik kalan zahire miktarları kaydedilirdi. Mubayaacılar hububat alımları ile ilgili hazırladıkları muhasebe icmal defterlerini Mevkufat Kalemi'ne gönderirlerdi. Mübaşirlerin dışında kazalarda kadılar, menzil mübaşirleri, yeniçeri serdarları, vilayet iş erleri ve ayanlar da mubayaa işini takip ederdi²⁰.

Tebriz Serasker'i Vezir Ali Paşa'ya, Erzurum mollasına, İstanbul'dan mübaşir tayin olan Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından olup Erzurum Eyaletinin zahire mubayaasına memur olan Ali'ye, Malazgirt kadısına, Kars ve Malazgirt mubayaacılarına 1731 yılı Haziran sonu Temmuz başlarında (evâhir-i Zilhicce 1143) zahirenin toplanması için önemli bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde ordunun zahire ihtiyacı için Dergâh-ı Muallâ kapıcı başlarından Ali'nin Erzurum Eyaletinden 360.000 kile arpa, 120.000 kile un ve 20.000 kantar peksimetin pişirilmesi için 50.000 kile un alınması da emredilmiştir. Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden Hüseyin'in marifetiyle de Kars Eyaleti'nden 20.000 kile buğday, 30.000 kile un ve 120.000 kile arpa mubayaa edilmesi istenmiştir. Ayrıca Malazgirt ve Adilcevaz sancaklarından 20.000 kile buğday ve 40.000 kile arpanın mubayaa edilmesi de bildirilmiştir. Erzurum eyaletinde toplanan zahirenin ulaştırılması için de gerekli olan mekkâre için Erzurum hazinesi ve gümrük mallarından ve Hâzine-i Âmir'e'den 25.000 guruş verileceği bildirilmiştir. Alınacak bu zahirenin bir an önce Tebriz Seraskeri Ali Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir²¹.

Erzurum'da 1733- 1736 yılı ve 1733- 1735 tarihleri arasında satın alınan arpa miktarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi ise bu tarihler arasında Osmanlı- İran savaşlarının en yoğun döneminde olmasıdır. Safevi ordusunun başında bulunan Nadir'in 100 bin kişilik bir orduyla Bağdat'ı kuşatmış ve şehri kurtarmak üzere Erzurum Valisi ve Vezir-i âzam Topal Osman Paşa Seraskerlik görevine tayin edilmiştir. Topal Osman Paşa maiyetinde bulunan 100.000 kişilik bir orduyla harekete geçerek Kerkük önlerinde Bağdat'a 12 saat mesafedeki Duçum mevkiinde Nadir'i yenilgiye uğratmış ve Temmuz 1733 tarihinde Bağdat'ı kurtarmıştır²². Erzurum Valisi Topal Osman Paşa'nın emrinde 100.000 kişilik bir ordu bulunmaktaydı. Dolayısıyla ordunun beslenmesi için çok miktarda buğday ve arpa ihtiyacı ortaya çıkmış ve devam eden Osmanlı- İran savaşları da bu ihtiyacı arttırmıştır.

¹⁷ Garo Kürkman 1 İstanbul kilesini ortalama 25 kg olduğunu ifade etmiştir. Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Ocak 2013, İstanbul, s. 378. Halil İncalcık ise bir kilenin standart değerini 25,659 kg, bir İstanbul kilesinin de 24.215 kg olduğunu belirtmiştir. Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004, s. 251. Çalışmamızda bir İstanbul kilesinin değerini 25 kg üzerinden hesaplamaktayız

¹⁸Halil İncalcık 1 kantarın 44 okka (56,499 kg) olduğunu belirtmiştir. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klâsik Çağı*, s. 250. Şevket Pamuk 44,3 kg, Yılmaz Kurt ise 50,368 kg olduğunu belirtmiştir. Genel olarak itibar edilen görüş ise 1 kantarın 55- 56 kg arasında olduğudur. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s. 52. Çalışmamızda 1 kantar 55 kg olarak kabul edilmiş ve hesaplamalar bu değer üzerinden yapılmıştır.

¹⁹ BA., *D. MKF. d. 29061*, s. 4.

²⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 127, 128

²¹ BA., *MHM. d. 138*, s. 54, 55/ 187.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara, 1988, s. 224.

Revan ve Gence kalelerine nakledilen zahireden sonra Erzurum Kalesi'nde 48.068,5 İstanbul kilesi buğday, 41.460,5 İstanbul kilesi arpa kalmıştır. Bu miktarın bir kısmı Erzurum Kalesi'nde bir kısmı ise Hasan Kale de bulunmuştur. Erzurum İç Kalesi'nde yedi adet mîrî ambar bulunup bunun altısının zahire ile diğer ambarının ise peksimetle dolu olduğu ve dolayısıyla Erzurum İç Kalesi'nde bulunan ambarlara konulacak zahireye yer kalmadığı da bildirilmiştir²³.

Erzurum Gümrük Emini İsmail Ağa tarafından Erzurum'da bulunan İslâm Ordusu için 1733-1734 (1146) tarihlerinde 40 bin İstanbul kilesi buğday ve 60 bin İstanbul kilesi arpanın satın alındığı kaydedilmiştir. Ayrıca buğdayın her bir İstanbul kilesi için 70 akçe, arpa için de 45 akçelik bir fiyat biçilmiştir. Dolayısıyla buğday için 2.800.000 akçe, arpa içinde 2.700.000 akçe ödenmiştir²⁴. Buğday ve arpa için yapılan masraf toplamda 45833 guruş 40 akçedir.

Tablo 1: Erzurum'da Bulunan İslâm Ordusu İçin Erzurum Eyaleti'ndeki Kazalardan Satın Alınan Buğday ve Arpa (1733 ve 1734/1146)²⁵

Kazanın İsmi	Alınan Buğday Miktarı	Alınan Arpa Miktarı	Buğday İçin Yapılan Masraf	Arpa İçin Yapılan Masraf	Toplam
Erzurum Merkez ve Köyleri	3.000 İ. K	5.000 İ. K	1.750 Guruş	1.875 guruş	3.625 guruş
Pasin ve Micinkerd	3.000 İ. K	4.300 İ. K	1.750 guruş	1.612,5 guruş	3.362,5 guruş
Hasan ve Tekman	1.300 İ. K	2.000 İ. K	758 guruş 40 akçe	750 guruş	1.508 guruş 40 akçe
Kığı	2.900 İ. K	4.000 İ. K	1.691,5 guruş 20 akçe	1.500 guruş	3.191,5 guruş 20 akçe
Kız- ucan	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562,5 guruş	1.145,5 guruş 40 akçe
Erzincan	3.333 İ. K	5.000 İ. K	1.944 guruş 30 akçe	1.875 guruş	3.819 guruş 30 akçe
Kemah, Kuruçay ve Gürcanis	4.000 İ. K	6.000 İ. K	2.233 guruş 20 akçe	2.250 guruş	4.583 guruş 40 akçe
Şiryan	800 İ. K	1.200 İ. K	466,5 guruş 20 akçe	450 guruş	916,5 guruş 20 akçe
Kelkit	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562,5 guruş	1.145,5 guruş 40 açe
Bayburt	3.233 İ. K	5.000 İ. K	1.885,5 guruş 50 akçe	1.875 guruş	3.720 guruş 50 akçe
Tercan	1.700 İ. K	2.500 İ. K	992 guruş 6 akçe	937,5 guruş	1.929,5 guruş 6 akçe
İspir	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562 guruş	1.145,5 guruş 40 akçe

²³ BA., *D.MKF. MBŞ. d. 31826*, s. 2.

²⁴ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2

²⁵ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2

Tortum	400 İ. K	500 İ. K	233 guruş 40 akçe	187,5 guruş	420,5 guruş 40 akçe
Karahisar-ı Şarki	13.333 İ. K	20.000 İ. K	7.777,5 guruş 34 akçe	7.500 guruş	15.277,5 guruş 34 akçe
Toplam	40.000 İ.K (1.000 ton)	60.000 İ.K (1.500 ton)	2.800.000 akçe Yaklaşık (23.333,3 guruş)	2.700.000 akçe (22.500 guruş)	45.833 guruş 40 akçe

Yukarıdaki tabloda 1733- 1734 (1146) tarihinde Erzurum eyaleti ve kazalarından satın alınan 40.000 İstanbul kilesi buğday ve 60.000 İstanbul kilesi arpanın hangi kazalardan ve ne miktarda alındığı ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. En fazla buğday ve arpanın satın alındığı kazanın Karahisar-ı Şarki olduğu görülmektedir. Bu kazadan 13.333 İstanbul kilesi buğday ve 20.000 İstanbul kilesi arpa temin edilmiş; buğday ve arpa için 15277,5 guruş ve 34 akçelik bir harcama yapılmıştır. Buğday ve arpanın en az alındığı kaza ise Tortum kazası olmuştur. Bu kazadan 400 İstanbul kilesi buğday ve 500 İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır²⁶.

1734- 1735 (1147) tarihlerinde yine Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 60 bin İstanbul kilesi buğday ve 70 bin İstanbul kilesi arpanın temin edildiğini tespit edebilmekteyiz. Ancak öncekilerden farklı olarak buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpa içinde 40 akçelik bir fiyatın belirlendiği görülmektedir. Böylece buğday için 3.300.000 akçe, arpa için de 2.800.000 akçe ödeme yapılmıştır²⁷.

1735- 1736 (1148) tarihlerinde Derviş Mehmed Ağa marifetiyle 80 bin İstanbul kilesi buğday, 15 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğday ve arpanın her ikisi için de belirlenen fiyat 1734-1735 (1147) yıllarındaki ile aynıdır. Buğdayın her bir kilesi için 55 akçe, arpa için 40 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Böylece yapılan masrafı buğday için 4.400.000 akçe, arpa için de 600.000 akçe olmuştur²⁸.

Aşağıdaki tabloda Erzurum'da bulunan İslam ordusunun iâşe miktarı ve bedelleri verilmiştir²⁹.

Tablo 2: Erzurum'da Bulunan İslâm Ordusunun Zahire Miktarı ve Bedeli (1733/ 1146- 1736/ 1148)³⁰.

Tarih	Ürünün Cinsi	Ürünün Miktarı (İstanbul kilesi)	İstanbul kilesi İçin Belirlenen Akçe	Toplam Yapılan Ödeme (akçe)
1733- 1734 (1146)	Buğday	40.000 (1.000 ton)	70	2.800.000
1733- 1734 (1146)	Arpa	60.000 (1.500 ton)	45	2.700.000
1734- 1735 (1147)	Buğday	60.000 (1.500 ton)	55	3.300.000
1734- 1735 (1147)	Arpa	70.000 (1.750 ton)	40	2.800.000
1735- 1736 (1148)	Buğday	80.000 (2.000 ton)	55	4.400.000
1735- 1736 (1148)	Arpa	15.000 (375 ton)	40	600.000

²⁶ BA., D. MKF. MBŞ. d. 31826, s. 2- 3.

²⁷ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2.

²⁸ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2.

²⁹ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2. Vesikanın baş kısmında; *Bera-yı tayinat mübayaa-i zehayir-i askeri İslâm an canib-i liva-i mezkûrin mübayaa şudegan be tevarih-i mukabele* şeklinde yer almış daha sonra ise *An canib-i liva-i Erzurum be marifet-i İsmail Ağa emin-i gümrükü Erzurum mübayaa şude fermûde bera-yı sene 1146* şeklinde diğer bir yılda verilmiştir.

³⁰ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 1733 yılından 1736 yılına kadar satın alınan buğday ve 1733- 1735 tarihleri arasında ise satın alınan arpa miktarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi bu tarihler arasında Osmanlı- İran savaşlarının en yoğun ve şiddetli sürdüğü dönem olmasıdır.

1731- 1736 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında yapılan savaşlar, bazen Osmanlı Devleti'nin bazen de İran tarafının başarılarıyla devam etti. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile savaş durumunun belirmesi, Safevi Devleti'nin de doğuda Afganistan üzerine sefere çıkma hazırlıkları içinde bulunması her iki taraf da barış yapmaya zorladı. Ancak 1740 tarihinden sonra durum tekrar gerginleşmeye başladı³¹. Nadir Şah, Hacı Han isimindeki elçisini 3 bin adam, 10 fil dolusu mücevher ve kıymetli eşya ile birlikte İstanbul'a barış görüşmelerinde bulunmak üzere gönderdi³². Caferi mezhebinin 5. mezhep olarak kabulünü ve Mekke'de mezhebine bir makam verilmesini tekrar istedi. Bu istek Osmanlı Devleti tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine İran, Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile ittifaklar düzenledi³³. Nadir Şah'ın Azerbaycan'da hazırlıklar yaptığının öğrenilmesi üzerine Hamalı-zâde Ahmed Paşa Erzurum'da hazırlanacak iâşe için görevlendirildi³⁴. Nadir Şah, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatarak 1743 tarihinde Kerkük'ü işgal etti ve Bağdat'ı kuşattı. Kendisini Timur olarak gören ve kuvvetli bir orduya sahip olan Nadir Şah, Erzurum ve Diyarbakır'ı dahi ele geçirip, Fırat'ın batısına kadar ilerlemek istiyordu³⁵. Bağdat kuşatması başarısız geçen Nadir Şah Kars Kalesi'ni 1744 tarihinde kuşattı ancak bu kuşatmada başarılı olamadı³⁶. Aynı yıl ikinci kez Kars'ı kuşatan Nadir Şah bu kuşatmadan da başarılı olamamış ve Kars'tan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Doğu Anadolu Nadir tehlikesinden kurtarılmıştır³⁷. Kars seraskerliğine Yeğen Mehmed Paşa tayin edildi³⁸. Yeğen Mehmed Paşa orduyla birlikte Nadir Şah'ın karşısına çıktı ancak leventlerin disiplinsizce hareketleri ve savaşmak istememeleri nedeniyle kaybetti ve ordu Kars Kalesi'ne geri dönmek zorunda kaldı. 1746 yılında her iki taraf arasında barış görüşmeleri yapılmaya başlandı³⁹. Yukarıda kısaca izah ettiğimiz 1740- 1747 yılları arasında devam eden Osmanlı- İran savaşları sürecinde Erzurum üzerinden orduya sevk edilecek çeşitli hububat alımlarının miktar ve masrafları belirtilmiştir. Bu hububat miktarı savaşın iyice kızıştığı dönemlerde daha fazla artmıştır. 1740- 1747 tarihleri arasında Erzurum, Kars, Çıldır taraflarında ordu için mübayaaya edilen çok miktarda buğday ve arpa bulunduğunu anlamaktayız.

6 Ağustos 1740 (13 cemaziyülevvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi için 35 bin İstanbul kilesi arpa, 25 bin İstanbul kilesi un Erzurum Eyaleti'nden mübayaası tertip olunmuştur. Çuvalıyla birlikte her bir İstanbul kilesi un için 60 akçe, arpa için 35 akçe fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla un için 1.500.000 akçe, arpa için 1.225.000 akçe ve her ikisi içinde toplam 2.725.000 akçelik (22708 guruş) bir masraf oluşmuştur. Yine aynı tarihte Kars Kalesi için 40 bin İstanbul kilesi buğday ve un, 120 bin İstanbul kile arpanın da alındığı ayrıca belirtilmiştir. Kars Kalesi için 7000 guruş bir meblağ ortaya çıkarken Erzurum Kalesi içinde 22708 guruşluk bir tutar ortaya çıkmıştır. 22708 guruşluk bu tutarın 1741- 1742 (1154) yılında Erzurum hazinesi malından karşılanacağı da belirtilmiştir⁴⁰.

Erzurum Gümrük Emini İsmail Ağa tarafından 1741- 1742 (1154) yılında Erzurum Kalesi için 12.500 İstanbul kilesi buğday alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için Kars Eyaleti'nden

³¹ M. Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı: 28- 29, İstanbul, 1975, s. 114.

³² Şem'dânî- Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't Tevârih*, C. I, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, 1976, s. 102.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 301.

³⁴ İlker Kulbilge, "18. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir, 2010, s. 328.

³⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Kars, 1963, s. 542.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 304- 305.

³⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 543- 544.

³⁸ Şem'dânî- Zade, *Mür'i't Tevârih*, C. I, s. 113.

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 305- 307.

⁴⁰ BA., C.A.S. 13299.

mubayaa edilen buğdayla kıyas edilerek 45 akçe bir fiyat belirlenmiştir. 5.000 kantar peksimetin her bir kantarı için pişirilmesi, taşınması, değirmen ve diğer masrafiyle birlikte 32 akçe fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla buğday için 562.500 akçelik (4.687,5 guruş) bir masraf oluşurken, peksimet için 170.000 akçelik (1.416 guruş 20 akçe) bir masraf ortaya çıkmıştır. Buğday ve peksimetin toplam bedeli 6.104 guruş 20 akçe olup bunun 4.000 guruşunun 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum hazinesi malından ödenmesi ferman olunmuştur. Buğday ve peksimetin Erzurum'daki iç kalede bulunan ambarlara konulması ve yapılan masrafı belirten tertip defterinin de baş muhasebeye kaydedilmesi istenmiştir⁴¹.

31 Mart 1741 (13 Muharrem 1154) tarihinde Erzurum Valisi Vezir Veli Paşa'ya, Erzurum kadısına, Erzurum Eyaleti'ndeki kazaların kadılarına ve Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa'ya gönderilen bir hükümde daha önceden Erzurum gümrük emni tarafından 60 bin kile un ve arpa, 5 bin kantar peksimet alındığı belirtilmiştir. Bunlara ilaveten 41600 İstanbul kilesi buğday, 445 bin İstanbul kilesi arpanın da alınması emredilmiştir. Ayrıca 10 bin kantar peksimetin pişirilmesi için de 25 bin İstanbul kilesi buğdayın mubayaası ferman olunmuş ve baş muhasebeden gönderilen *sûret-i defterde* olduğu gibi yapılması emredilmiştir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 50 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi için ise 30 akçe bedel oluşturulmuştur. Buna göre buğday, arpa ve peksimet için toplamda 141.833 guruşluk bir meblağ ortaya çıkmıştır. Bu meblağdan 40 bin guruşun da hemen havale edileceği Erzurum Gümrük Emni'ne bildirilmiştir⁴². Ordu için gerekli olan hububat; mubayaacılar, kazaların kadıları, yeniçeri serdarları, vilayet iş erleri ile ayanların ve halkın katılımıyla kaza sakinleri arasında paylaşılırmaktaydı. Bu paylaşım kazadaki hane sayılarına göre olabildiği gibi tahammüllerine göre de olmaktadır⁴³. Bu durumu Erzurum'daki kazalarında görmek mümkün olmuştur. Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa 66.600 İstanbul kilesi buğday, 445 bin arpayı Erzurum Eyaleti'ndeki çeşitli kazalardan mubayaa etmiştir. Ancak Kelkit, Bayburt ve Şiryan kazalarında levendlerin eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmalarından dolayı bu kazalardaki köyler tahrip olmuştur. Dolayısıyla Kelkit, Bayburt ve Şiryan kazalarından mubayaa edilecek zahire miktarında indirim yapılması ve indirim yapılan zahire miktarının diğer kazaların tahammülüne göre toplanılması istenmiştir⁴⁴. Aşağıdaki Tabloda 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum kazalarından mubayaa edilen buğday ve arpa ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 3: Erzurum Eyaleti'ne Bağlı Kazalardan Alınan Buğday, Arpa Miktarı ve Yapılan Masraf (1741- 1742/ 1154)⁴⁵

Kazanın İsmi	Satın Alınan Buğday Miktarı	Satın Alınan Arpa Miktarı	Buğdaya Ödenen Ücret (akçe)	Arpaya Ödenen Ücret (akçe)	Toplam Tutar (akçe)
Erzurum Merkez	6.000 İ.K	40.000 İ.K	300.000	1.200.000	1.500.000
Pasin ve Micinkerd	5.000 İ.K	36.000 İ.K	250.000	1.080.000	1320.000
Kığı	3.500 İ.K	30.000 İ.K	175.000	900.000	1.075.000
Tercan	6.000 İ.K	40.000 İ.K	300.000	1.200.000	1.500.000
Kemah Kuruçay ve Gürcanis	5.500 İ.K	40.000 İ.K	275.000	1.200.000	1.475.000
Tortum	1.000 İ.K	5.000 İ.K	50.000	150.000	200.000
İspir	3.000 İ.K	10.000 İ.K	150.000	300.000	450.000

⁴¹ BA., C.AS. 4201.

⁴² BA., C.AS. 54669.

⁴³ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 128.

⁴⁴ BA., D.MKF.d. 29604, s. 2.

⁴⁵ BA., D.MKF.d. 29604, s. 2.

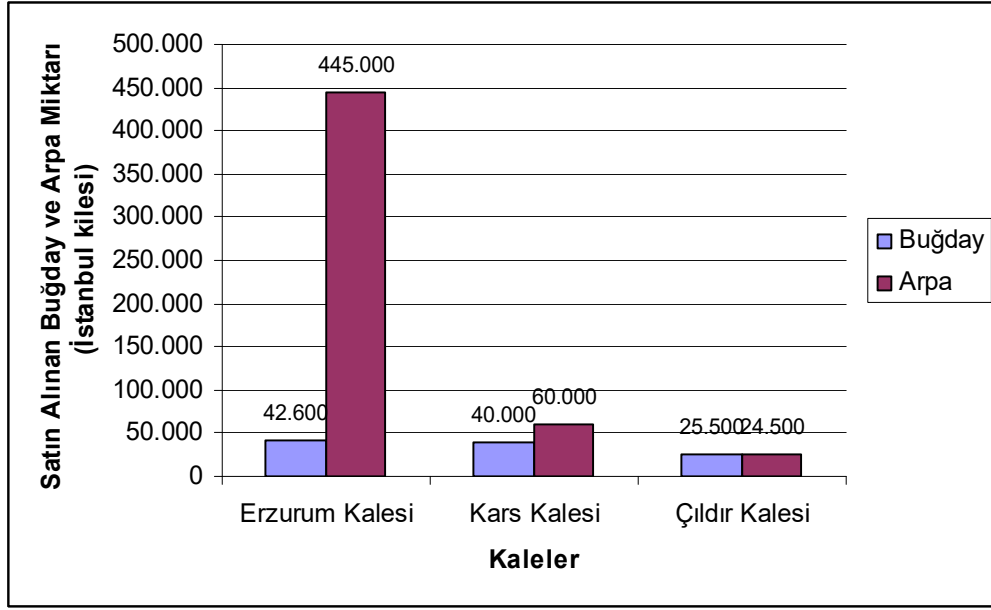
Bayburt	3.000 İ.K	28.000 İ.K	150.000	840.000	990.000
Kız-ucan	1.000 İ.K	7.000 İ.K	50.000	210.000	260.000
Kelkit	2.000 İ.K	6.000 İ.K	100.000	180.000	280.000
Hınıs ve Tekman	1.900 İ.K	12.000 İ.K	95.000	360.000	455.000
Şirân	2.000 İ.K	2.666 İ.K	100.000	79980	179.980
Karahisar-ı şarki	22.200 İ.K	148.333 İ.K	1.110.000	4.449.990	5.559.990
Genel Toplam	66.600 İ.K (1.665 ton)	445.000 İ.K (11.125 ton)	3.330.000akçe (27750 gurus)	13.350.000 akçe (111.250 gurus)	16.680.000 akçe (139.000 gurus)

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Erzurum Eyaleti'nde en fazla buğday ve arpanın satın alındığı kaza, Karahisar-ı Şarki'dir. Bu kazadan 22.200 İstanbul kilesi buğday ve 148.333 İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Bu miktar Erzurum Eyaleti'ndeki tüm kazalardan satın alınan arpa ve buğdayın neredeyse üçte birine denk gelmektedir. Dolayısıyla en fazla harcama bu kazada yapılmıştır. Karahisar-ı Şarki kazasından sonra en fazla buğday ve arpanın satın alındığı yerler ise Erzurum ve Tercan'dır. Her iki kazadan da 6.000 İstanbul kilesi buğday ve 40.000 İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın en az satın alındığı kaza ise 1.000 İstanbul kilesi ile Tortum, arpanın en az alındığı kaza ise 2.666 İstanbul kilesi ile Şiryan kazasıdır. Ayrıca peksimetin pişirilmesi için de Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan 12.500 İstanbul kilesi daha alınmıştır. Bunun için de 625.000 akçe ödeme gerçekleşmiştir⁴⁶.

Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine 1741- 1742 (1154) yılında gelen buğday, arpa miktarını ve bunlara yapılan masrafları karşılaştırmak mümkün olmuştur. 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum Kalesi'ne 41.600 İstanbul kilesi Buğday, 445 bin arpa alınırken, Kars Kalesi için 40 bin İstanbul kilesi buğday, 60 bin İstanbul kilesi arpa, Çıldır Kalesi için de 25.500 İstanbul kilesi buğday, 24500 İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Aşağıdaki grafikte 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum, Kars ve Çıldır Kaleleri için satın alınan buğday ve arpa miktarı verilmiştir.

⁴⁶ BA., D.MKF.d. 29604, s. 1- 2.

Grafik 1: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarı (1741- 1742/ 1154)⁴⁷

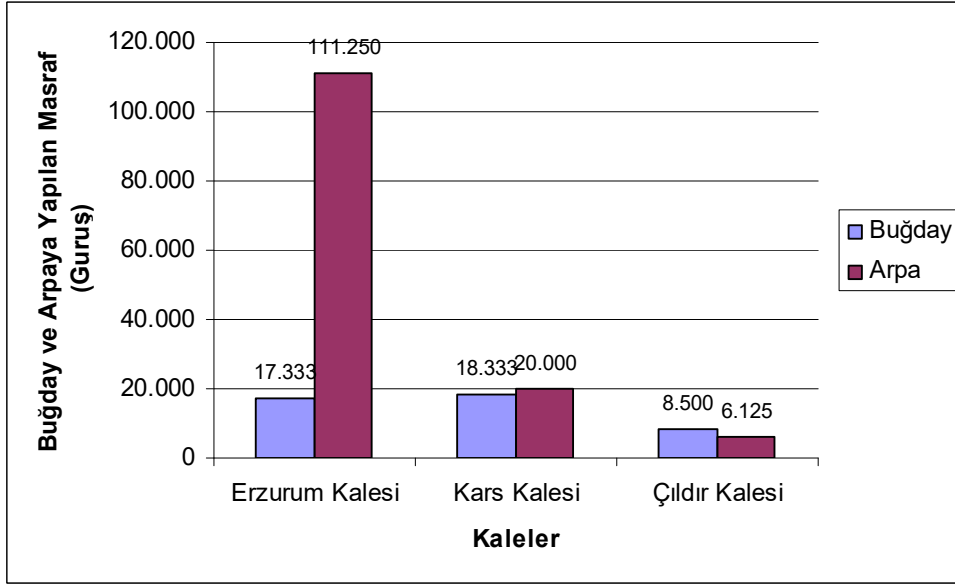
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'ne gelen buğday ve arpa miktarı Kars ve Çıldır Kalelerine oranla daha fazladır. Üstelik alınan arpa miktarı buğday miktarına göre de fazladır. Bu miktarın fazla olmasının nedeni sefer sırasında götürülen hayvanların çokluğudur. Sefere gidecek askerlerin et ihtiyacının karşılanması, mühimmatın taşınması, askeri sevkiyatın sağlanması, süvari askerlerin binek ihtiyacı gibi durumlar için çok miktarda at, katır, deve, manda, inek, öküz, koyun v.b hayvanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Hayvan sayıları orduda bulunan insanlarla karşılaştırıldığında 1/ 2 veya 1/3 oranından daha fazladır ve hayvanlar askerlere nazaran beş kat daha fazla yiyecek tüketmektedirler⁴⁸. Savaş dönemlerinde yokluğu en fazla hissedilen ürünlerin başında hayvan yemi gelmektedir. Hacminin fazla olmasından dolayı uzaktan temin edilmesi zordur. At insana nazaran gıdasızlığa daha az tahammül etmektedir. Sefer sırasında süvari ve topçu birliklerinin sayısı hayvan yeminin tüketimini de artırmaktadır⁴⁹.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum, Kars ve Çıldır kaleleri için alınan Buğday ve arpa için yapılan masraflar gösterilmiştir.

⁴⁷ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2.

⁴⁸ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 171.

⁴⁹ Clausewitz, s. 385.

Grafik 2: Erzurum, Kars ve Çıldır Kaleleri İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1741- 1742/ 1154)⁵⁰.

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi için alınan buğdaya 17.333,3 guruş, arpa için 111.250 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Kars Kalesi için buğdaya 18.333,3 guruş, arpa için 20.000 guruş; Çıldır Kalesi'nde ise buğday için 8.500 guruş, arpa için de 6.125 guruş masraf yapılmıştır. Erzurum Kalesi'nde buğday ve arpaya toplamda 128.583,3 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Bu masraf Kars ve Çıldır kalelerinden daha fazladır⁵¹.

1742- 1743 (1155) tarihlerinde Ordu Defterdarı Mustafa Bey tarafından 30 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 80 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi için de 70 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Toplamda buğday için 2.400.000 akçe, arpa için ise 8.400.000 akçelik bir tutar ortaya çıkmıştır. Buğday ve arpanın her ikisi için yapılan toplam masraf 10.800.000 akçe (90.000 guruş) olmuştur. Yine aynı yılda Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 40 bin İstanbul kilesi buğday ve 60 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır⁵². Peksimetin pişirilmesi için de 12.500 İstanbul kilesi buğday daha alınmıştır. Böylece İsmail Ağa 52.500 İstanbul kilesi buğday almıştır. Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa'ya Erzurum hazinesi peşin malından 20.000 guruş havale olunmuştur. Ayrıca Ordu Defterdarı Mustafa Bey'in Erzurum'da bulunan Ordu-yı hümayun için yapmış olduğu masraflar için de Hazine-i Âmire'den 80.000 guruş gönderilmiştir⁵³. Buğday ve arpanın her bir İstanbul kilesi için belirlenen fiyatı ise ordu defterdarı Mustafa Bey'in belirlediğinden farklıdır. Ordu defterdarı Mustafa Bey buğdayın her bir İstanbul kilesi için 80 akçe, arpa için ise 70 akçe bir fiyat belirlerken; Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa buğday için 55 akçe, arpa için ise 40 akçelik bir fiyat oluşturmuştur. Dolayısıyla Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa buğday için 2.200.000 akçe, arpa için ise 2.400.000 akçelik bir ödeme gerçekleştirmiştir. Buğday ve arpanın her ikisi için toplam 4.600.000 akçelik (38.333 guruş) bir tutar ödenmiştir. Sonuç itibarıyla Erzurum Kalesi için 1742- 1743 (1155) yıllarında toplam da 82.500 İstanbul kilesi buğday, 180 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Buğday için 38.333 guruş, arpa için de 90.000 guruş ödeme gerçekleşmiştir.⁵⁴

⁵⁰ BA., *D.MKF.d. 29061*, s. 2.

⁵¹ BA., *D.MKF.d. 29061*, s. 2.

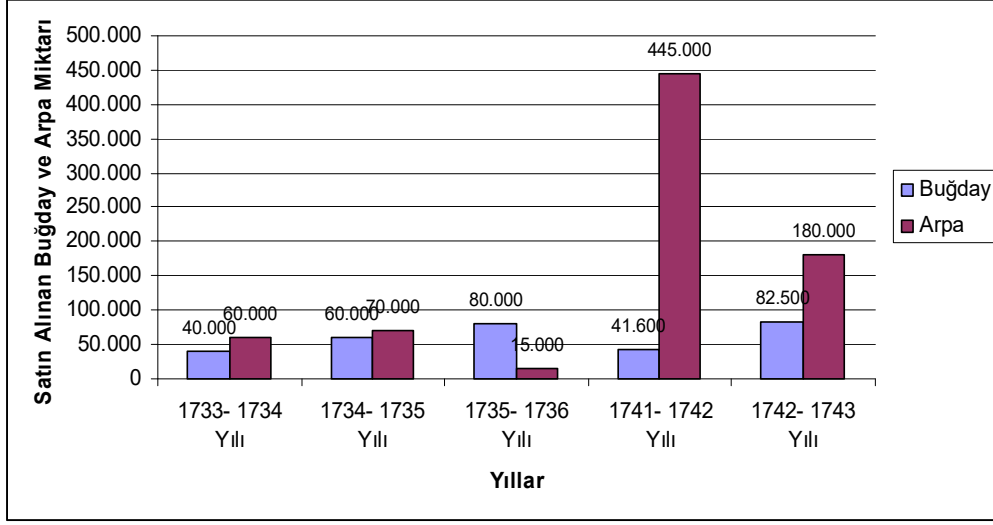
⁵² BA., *D.MKF.d. 29061*, s. 2.

⁵³ Yahya Koç, "149 Numaralı Mühime Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743) İnceleme- Çeviri, Yazı- Dizin", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 338, 339, 340.

⁵⁴ BA., *D.MKF.d. 29061*, s. 2. 149. Numaralı Mühimme Defterinin 215 hüküm numarasında Erzurum Gümrük Emninin 40.000 İstanbul kilesi buğdayın dışında birde peksimet için 12.500 İstanbul kilesi buğdayın alındığını belirtmiştir. Ancak 29061 numaralı Mevküfat defterinde bu bilgi yer almamıştır. Bu defterde sadece 40.000 İstanbul kilesi buğdayın alındığı bilgisi yer almış ve yapılan masrafta 40.000 İstanbul kilesi üzerinden hesaplanarak verilmiştir. Dolayısıyla yapılan

Erzurum'a 1733- 1734, 1734- 1735, 1735- 1736, 1741- 1742 ve 1742- 1743 (1146, 1147, 1148, 1154 ve 1155) yılları içerisinde gelen buğday ve arpa miktarı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

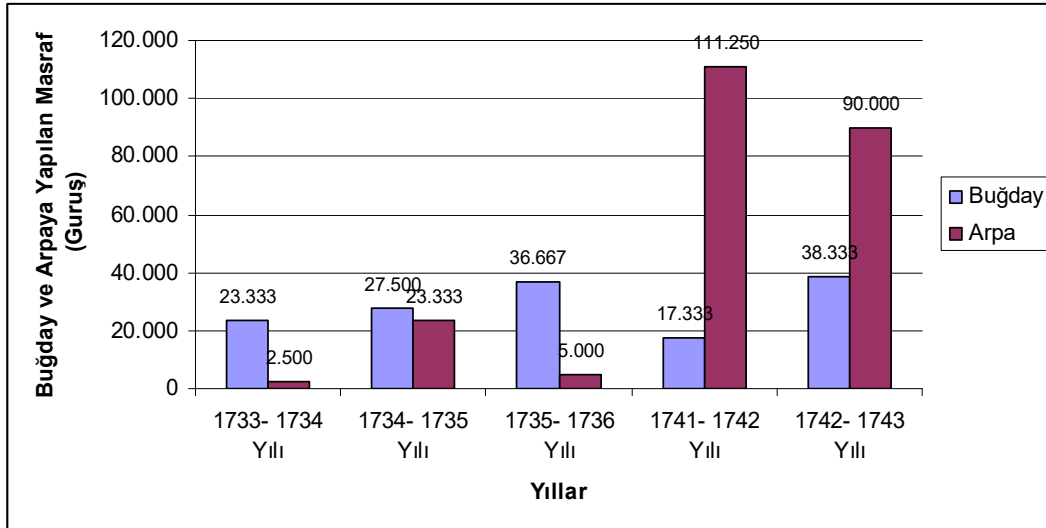
Grafik 3: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarının Yıllara Göre Dağılımı (1733- 1743)⁵⁵

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere en fazla buğday 82.500 İstanbul kilesi ile 1742- 1743 yıllarında satın alınmış iken, en az 40.000 İstanbul kilesi ile 1733- 1734 yıllarında alınmıştır. En fazla arpa miktarı da 445.000 İstanbul kilesi ile 1741- 1742 yıllarında olmuş, en az ise 15.000 İstanbul kilesi ile 1735- 1736 yıllarında satın alınmıştır⁵⁶.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum Kalesi'nde 1733- 1734, 1734- 1735, 1735- 1736, 1741- 1742 ve 1742- 1743 (1146, 1147, 1148, 1154 ve 1155) yılları içerisinde buğday ve arpa miktarına yapılan masraflar guruş cinsinden gösterilmiştir.

Grafik 4: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1733- 1743)⁵⁷

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere buğdaya 1742- 1743 (1155) yılları arasında 38.333 gurusluk bir masraf yapılmış ve en fazla masraf yapılan yıl olmuştur. En az masraf ise 1741- 1742

masraflarda Peksimet için alınan buğday hariç tutulmuştur. Bkz: Yahya Koç, 149 Numaralı Mühimme Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743), s. 338; BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁵⁵ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

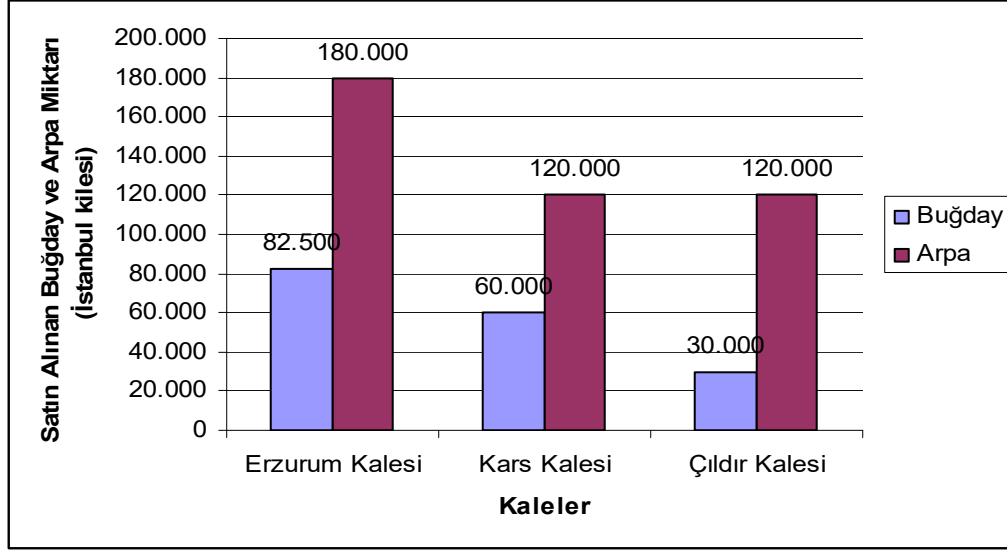
⁵⁶ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁵⁷ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

(H 1154) yılları arasında 17.33 guruşla gerçekleşmiştir. Arpa için 1741- 1742 (1154) yılları arasında 111.250 guruşluk bir masrafla en fazla masraf yapılan yıl olurken, en az masraf ise 5.000 guruşla 1735- 1736 (1148) yıllarında gerçekleşmiştir⁵⁸.

1742- 1743 (1155) yıllarında Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine alınan buğday ve arpa miktarını ve verilen ücretleri karşılaştırmak mümkün olmuştur. Erzurum Kalesi için 82.500 İstanbul kilesi buğday, 180 bin İstanbul kilesi arpa alınırken; Kars Kalesi için 60 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa; Çıldır Kalesi için de 30 bin İstanbul kilesi buğday ve 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır⁵⁹.

Grafik 5: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Arpa ve Buğday Miktarı (1742- 1743/ 1155)⁶⁰

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi almış olduğu 180 bin İstanbul kilesi Arpa ile Kars ve Çıldır Kalelerinin önünde yer almaktadır. Kars ve Çıldır Kaleleri ise 120 bin İstanbul kilesi arpa satın almışlardır. Yine grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi satın aldığı 82.500 İstanbul kilesi buğdayla Kars ve Çıldır kalelerinden daha fazla buğday temin etmiştir. Kars Kalesi 60 bin, Çıldır Kalesi ise 30 bin İstanbul kilesi buğday satın almıştır. Sonuçta Erzurum Kalesi'nin Kars ve Çıldır kalelerine göre daha fazla buğday ve arpaya ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise Erzurum Kalesi'ne giden asker sayısı ile hayvan miktarındaki artıştan ileri geldiğini düşünmekteyiz.

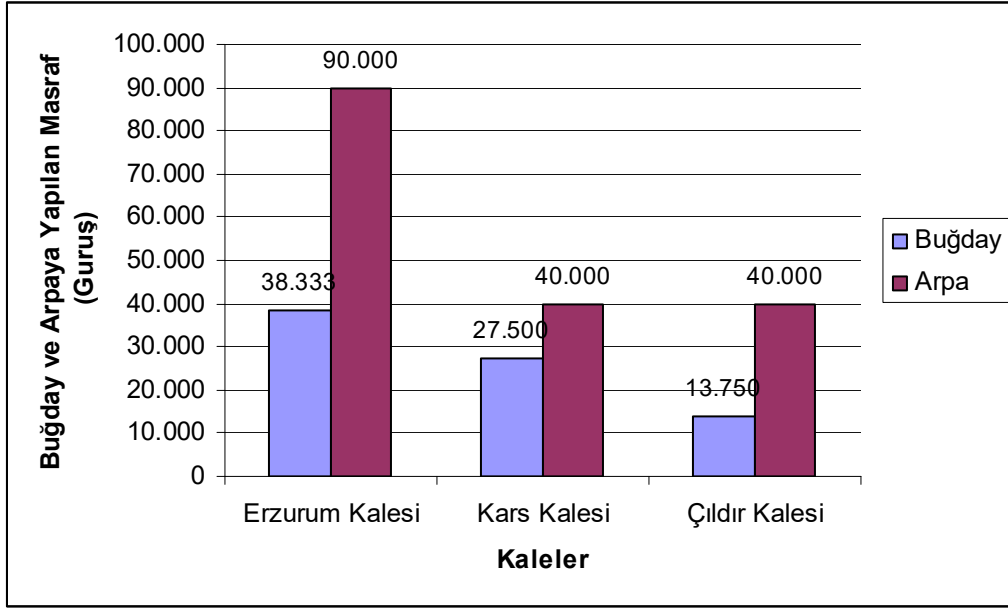
Aşağıdaki grafikte de Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerinin buğday ve arpa için yapılan masraf gösterilmiştir.

⁵⁸ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁵⁹ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁶⁰ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

Grafik 6: Erzurum, Kars, Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1742- 1743/ 1155)⁶¹

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'nde Buğday için 38.333 guruş, arpa için ise 90.000 guruş olmak üzere toplamda 128.333 guruşluk bir meblağla Kars ve Çıldır Kaleleri'ne oranla daha fazla bir masraf yapılmıştır. Kars Kalesi'ne buğday için 27.500 ve arpa için 40.000 guruş olmak üzere toplamda 67.500 guruş; Çıldır Kalesi'nde buğday için 13.750, arpa için ise 40.000 guruş ve toplamda 53.750 guruşluk bir harcama yapılmıştır⁶².

1743- 1744 (1156) tarihleri arasında Erzurum'da bulunan askerlerin tayinatları için Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 60 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpa için ise 35 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla buğday için 3.300.000 bin akçe, arpa için ise 4.200.000 akçelik bir bedel oluşmuştur. Her ikisinin toplam bedeli ise 7.500.000 akçe (62500 guruş) etmektedir⁶³.

1744- 1745 (1157) tarihlerinde ise Erzurum'da bulunan ordu için 30 bin İstanbul kilesi buğday ve 150 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğday ve arpanın her bir İstanbul kilesi için bir önceki yılda olduğu gibi fiyatlar değişmemiştir. Buğday için 55 akçe, arpa için ise yine 35 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Sonuç olarak buğday ve arpa için 57.500 guruşluk bir harcama yapılmıştır⁶⁴.

1745 yılında İran tarafındaki Ordû-yi Hümâyûn için gerekli zahire ihtiyacının karşılanması için zahire mubayaasına memur Mustafa tarafından Sivas, Erzurum eyaletlerinden zahire mubayaa edilmesi ve Trabzon ambarındaki mevcut zahireden de temin edilmesi istenmiştir. Sivas ve Erzurum eyaletlerinden mubayaa edilen zahire ile Trabzon ambarında bulunan zahirenin Erzurum Kalesi'ne gönderilmesi ve zahire mubayaası için Hazine-i Âmire den nakit 100.000 bin guruşun havale edileceği bildirilmiştir⁶⁵.

Gürcistan halkından olan İmerler; Rusların kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne her yıl ödedikleri 300 kese vergiyi ödememiş ve Çıldır Valisi'nin istediği miktarda esir göndermeyi de reddetmişlerdi⁶⁶. Gürcistan da iç karışıklıklar artmış bunun üzerine Hasan Paşa Çıldır Valisi ve Gürcistan üzerine serasker olmuştu. Gürcistan'daki iç savaş gittikçe büyüdü ve Osmanlı Devleti

⁶¹ BA., *D.MKF.d. 29061*, s. 2.

⁶² BA., *D.MKF.d. 29061*, s. 2.

⁶³ BA., *D.MKF. d. 29601*, s. 5.

⁶⁴ BA., *D.MKF. d. 29601*, s. 6.

⁶⁵ BA., *MHM. d. 152*, s. 32/ 122.

⁶⁶ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, (Çev. Vecdi Bürün), İstanbul, 1991, s. 351- 352.

için büyük bir problem oldu. Çıldır Valisi Hasan Paşa, Güril üzerine harekete geçerek Bori Kalesi'ni ele geçirmiş, orduya gerekli hububatı temin edebilmek için Gürcü Prenslere Dadyan'ı tutsak etmiş ve Sianço Kalesi'ni ele geçirmişti. Sianço Kalesi'nin muhafızlığına Prens Salomon'un yeğeni Tahmuras'ı atamış, Prens Salomon ise 1765 tarihinde Ruslara sığınmıştı⁶⁷. Gürcistan'daki sefere katılmak üzere Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli sancaklardan mekkâre⁶⁸ ve bârgîrlere gönderilmiştir.

Erzurum Eyaleti'ndeki sancaklardan toplanan mekkâre ve bârgîrlere Çıldır Valisi Hasan Paşa ordusuna zahire taşıma işinde kullanılacaktır. 1765 yılının Nisan sonlarında (evahir-i Şevval 1178) Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya ve Erzurum'a bağlı Beyazıt, Eleşkirt, Diyadin, Hamur, Malazgirt sancak beylerine gönderilen bir hükümde; Çıldır Valisi ve Gürcistan tarafına memur olan başbuğ Hasan Paşa'ya ulaştırılmak üzere mühimmat ve zahirenin bulunduğu bildirilmiştir. Bu mühimmat ve zahirenin ulaştırılması için 2.000 yük bargirine ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyacın 1.000 adedinin Beyazıt, Eleşkirt, Diyadin, Hamur, Malazgirt'ten adamları, çuvalları ve ipleriyle birlikte tedarik edilip, Hasan Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir⁶⁹. 1766 yılı Mart ortalarında (evâil-i Şevval 1179) Erzurum Valisi Seyyid Numan Paşa'ya, Diyadin Sancağı Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden olup, bu işe mübaşir tayin olan Silahdar Hüseyin'e, Erzurum Eyaleti'ndeki kazaların kadı ve naiplerine bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Gürcistan seferine tayin olan Çıldır Valisi Hasan Paşa'nın maiyetine gerekli olan zahirenin taşınması için Beyazıt, Diyadin, Hamur, Eleşkirt, Malazgirt sancakları ile bu sancakların dışındaki Erzurum'a bağlı diğer sancaklardan bârgîr ve mekkârenin toplanması istenmiştir. Beyazıt, Diyadin, Hamur, Eleşkirt, Malazgirt sancakları Gürcistan seferinden muaf tutulmuş ve bunun mukabilinde 500 mekkâre ve bârgîr vermeleri istenmiştir. Erzurum'un diğer sancaklarından da saman ve çuvalıyla birlikte 1.000 mekkâre ve bârgîrin toplanması emredilmiştir. Böylece toplamda 1.500 adet mekkâre ve bârgîr temin edilerek mübaşir tarafından ordudaki mekkârebaşına teslim edilmesi emredilmiştir. Her 4 mekkâre için 25 akçelik bir ücretin ordu defterdarı tarafından ödeneceği de belirtilmiştir⁷⁰. Erzurum Valisi es-seyyid Numan Paşa'ya 1766 Mayıs başlarında (evâhir-i Zilkade 1179) gönderilen bir hükümde, Erzurum Eyaleti'ndeki zeamet ve tımar sahibi neferlerin Gürcistan başbuğu olan Hasan Paşa'ya ulaştırılacak olan zahire nakli ve diğer umumi hizmetler için görevlendirildiği belirtilmiştir⁷¹.

Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan mubayaa edilen zahirenin zaman zaman Kars Kalesi'ne de gönderildiğini görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi Osmanlı- Safevi savaşlarının yaşanmasıdır. İran hududu üzerinde ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir ocaklık olan Baban Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı İran hükümdarı Kerim Han'a sığınmasıyla Osmanlı Devleti ile İran arasında gerginlik ortaya çıktı. İran Hükümdarı Kerim Han, Baban Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın yeniden mutasarrıflığa atanmasını istemiş ancak bu istek Bağdad Valisi Ömer Paşa tarafından reddedilmiştir⁷². Osmanlı Devleti, Rusya ile imzaladığı ve çok ağır hükümler barındıran Küçük Kaynarca Antlaşması maddelerini hafifletmek gibi büyük bir çaba

⁶⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 376.

⁶⁸ Mekkâre; Osmanlı ordusunda yük taşıma işlerinde kullanılmak amacıyla kiralanmak suretiyle tutulan at, eşek, deve gibi yük hayvanlarına denir. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006, s.1043. Mekkâre tavilesi ise yük taşımak amacıyla tutulan hayvan kfilesine anlamına gelmektedir. Parlatır, s. 1644. Trabzon ve Sivas'tan Erzurum Kalesi'ne nakledilecek mühimmat ve zahirenin taşınması için mekkâre tavileleri tutulmuştur. Mesela; 17 Mart 1743 (21 Muharrem 1156) tarihinde Trabzon'dan Erzurum'a nakledilecek mühimmat ve zahire için 1.231 adet yük hayvanı tutulmuş ve bu hayvanların her birine 5 guruş ödemeyle toplamda 6.155 guruş masraf yapılmıştır. Bu masraf Erzurum Gümrük malından karşılanması istenmiştir. Bkz. BA., *C.A.S. 7141*. Erzurum'dan Van, Kars ve Ahıska kalelerine mühimmat naklinin gerçekleştirilmesi için de yük hayvanları tutulmuştur. 11 Ocak 1743(15 Zilkâde) tarihinde Erzurum Kalesi mevcudundan Van Kalesi'ne gidecek 100 adet yük hayvanının her birisine 16 guruştan 1.600 guruş, Kars Kalesi'ne gidecek 65 hayvanın her birisine 7 guruştan 455 guruş, Ahıska Kalesi'ne gidecek 60 yük hayvanı için 8 guruştan 480 guruş bir ödeme yapılmıştır. Yük hayvanlarına verilen bu ücretteki farklılığın mesafeye ve hayvanın cinsine göre değiştiğini düşünmekteyiz. Bkz. BA., *C.A.S. 17066*.

⁶⁹ BA., *MHM. 164*, s. 216.

⁷⁰ BA., *MHM. d. 164*, s. 410, 411/ 1631.

⁷¹ BA., *MHM. d. 164*, s. 446/ 1768.

⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 459.

içinde olmasına rağmen yine de İran'a karşı savaşmaya karar verdi. Bağdat Valisi Abdullah Paşa'ya ve Kerkük Valisi Hasan Paşa'ya gerekli hazırlıkların yapılması emredildi⁷³. İran hükümdarı Kerim Han, Mehmed Paşa'ya bir miktar asker vererek onun zorla mutasarrıf olmasını istemiş; ancak İran askerleri Osmanlı Ordusu karşısında yenilmiştir. Bu duruma hiddetlenen Kerim Han, kardeşi Sadık Han'ı 20.000 kişilik orduyla Basra'ya gönderirken; diğer bir 20.000 kişilik bir orduyu da Doğu Anadolu Bölgesine göndermiştir. Sadık Han, Mart 1775 tarihinde Doğu Anadolu'da büyük bir yağmalama hareketini başlatmıştı⁷⁴. İran'ın Basra'yı ele geçirmesi üzerine 2 Mayıs 1776 tarihinde İran'a karşı savaş ilan edilmiştir⁷⁵. Osmanlı Devleti İran üzerine askeri kuvvetlerini göndermeye başlamış Gürcistan ve Azerbaycan hanlarıyla da görüşerek İran Hükümdarı Kerim Han'a karşı ittifak etmemeleri ve tarafsız kalmaları istenmiştir⁷⁶. Erzurum'a bağlı Bayezid Kalesi'ne muhtemel bir İran saldırısına karşı gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Van Beylerbeyi'nin Erzurum Valisi Yeğen Ali Paşa ile sürekli irtibat içinde bulunması istenmiştir⁷⁷. Bunun üzerine 5 Temmuz 1776 (18 Cemaziyülevvel 1190) tarihinde Hasan Kale Sancağı ve Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan mübayaaya edilen 50.000 İstanbul kilesi buğday ve 30.000 İstanbul kilesi arpa Erzurum ambarından Kars Ordu Defterdarı İbrahim'e gönderilmiştir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi 35 akçedir. Buğday için 2.750.000 akçe, arpa için ise 1.050.000 akçelik bir meblağ oluşmuştur. Bu meblağ gurusu olara her iki ürün için 31.666,5 gurusu 20 akçeye tekabül etmektedir⁷⁸.

1782- 1783 (1197) yıllarında ise 20 bin İstanbul kilesi buğday, 40 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Ancak önceki yıldan farklı olarak buğdayın her bir İstanbul kilesi için 30, arpa için ise 20 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Dolayısıyla buğday ve arpa için 11.666,5 gurusluk bir bedel ortaya çıkmıştır⁷⁹.

Bazı sancak ve kazalarda üzerine düşen mübayaaya zahiresini temin etmek oldukça güçleşmiş ve kıtlıktan dolayı zahire ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Bazı kazalar bu durumdan dolayı zahireden muaf tutulmuştur⁸⁰. 6 Şubat 1784 (14 Rebiyü'l-evvel 1198) tarihinde Erzurum Valisi Mehmed Paşa'ya yazılan bir hükümdede; Erzurum'daki kazalardan 60.000 İstanbul kilesi arpa ve buğdayın toplanılması istenmiştir. Ancak Erzurum kazalarından 29.447 İstanbul kilesi zahirenin toplanılarak Erzurum'daki mirî ambarına konulurken, Kemah, Kuruçay ve Gürcanis kazalarının muafiyetlerinden ve Malazgirt Sancağı ahhalilerinin de perişan olmasından dolayı istenilen miktar tam olarak elde edilememiştir⁸¹.

Erzurum Valisi Vezir Seyyid Mustafa Paşa'ya, Erzurum kazalarındaki kadılara, Erzurum mübayaacısı Mehmed Hamdi'ye Gümüşhane Emmini'ne ve Kığı Mütevellisi Mehmed'e gönderilen bir fermanda 1784- 1785 (1199) yıllarına mahsuben Erzurum eyaletine bağlı kazalardan 50.000 İstanbul kilesi buğday ile 30.000 İstanbul kilesi arpa mübayaası emredilmiştir. Ancak 30.000 İstanbul kilesi buğday ve 22.029 İstanbul kilesi arpa alınabilmiştir. Hedeflenen miktara ulaşamamasının sebebi ise Gümüşhane'ye bağlı Kuruçay, Gürcanis ve Kemah kazalarıyla, İspir, Kız-ucan, Malazgirt, Hasan, Tekman sancaklarında bazı muafiyetlerin var olması ve bazılarında ise iklimin sert geçmesinden dolayı toplanılamamıştır. 1782- 1783 (1197) ve 1784- 1785 (1199) yıllarında tahsil edilemeyen buğday ve arpanın Gümüşhane Emmini tarafından bir an önce tahsil edilip, Erzurum mübayaacısı Mehmed Hamdi Bey'e teslim edilmesi ferman olunmuştur⁸².

⁷³ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, Yayına Kurulu: Mustafa Gencer, Dünder Alikılıç, Abdüllatif Armağan, Gaye Yavuzcan, İrfan Bülbül), C. I, İstanbul, 2008, s. 94.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 459, 460.

⁷⁵ Sıtkı Uluerler, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774- 1848)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, Elazığ, 2009 s. 55.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 460.

⁷⁷ Uluerler, s. 56.

⁷⁸ BA., *D.MKF.d. 29601*, s. 4.

⁷⁹ BA., *D.MKF. d. 29601*, s. 9.

⁸⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 130.

⁸¹ BA., *C.AS. 45996*.

⁸² BA., *C.AS. 49131*.

1.2. Sivas ve Trabzon

Erzurum'da iken Osmanlı ordusunun zahire temin edildiği en önemli merkezlerden birisi de Sivas ve Trabzon eyaletleridir. Sivas Eyaleti'ne bağlı sancak ve kazalardan temin edilen zahirenin miktarı ve masrafı tespit edilmiştir. Trabzon ambarından temin edilen zahirede böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla Trabzon'dan temin edilen zahirenin hangi sancak ve kazalardan temin edildiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz.

Trabzon Ambar Emimi Mustafa'ya 10 Mayıs 1733 (26 Zilkade 1145) tarihinde gönderilen bir hükümde Trabzon'da bulunan çeşitli mühimmatla birlikte Trabzon ambarında bulunan zahirenin Erzurum'a ve Erzurum'dan da Revan, Gence, Van ve Tiflis kalelerine gönderilmesi emredilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a mühimmat ve zahirenin taşınması için Erzurum eyaleti ile Bayburt kazalarından mekkâre tavilelerinin hazırlanması ve bunun için de Asitane-i Saadet'ten 7.500 guruş ve yapılan 2.500 guruş zamlı birlikte 10.000 guruş ödemenin nakit olarak yapılacağı bildirilmiştir⁸³.

Trabzon Ambar Emimi Osman Ağa tarafından Trabzon ambarı mevcudundan 29 Temmuz- 30 Eylül 1742 (26 Cemaziyülevvel- 30 Receb 1155) tarihleri arasında 4.423 İstanbul kilesi arpa, 1.658,5 İstanbul kilesi buğday ve 4.760 İstanbul kilesi un gönderilmiştir. Trabzon ambarındaki bu arpa, buğday ve un Erzurum'daki mîrî ambarlarına mekkâre, davar, bârgîr, katır ve ekrâd tavileleriyle taşınarak teslim edilmiştir⁸⁴.

1743- 1744 (1156) tarihleri arasında İran seferi için Erzurum'da toplanan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahirenin Sivas Eyaleti'nden karşılandığını görmekteyiz. 1743 Mayıs başlarında (evâsıt-ı rebiyü'l evvel 1156) Sivas Valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde; Erzurum seraskerinin maiyetindeki İslam ordusu için Sivas'ta toplanan zahirenin Erzurum'a gönderilmesi emredilmiştir. Ayrıca bu zahirenin Erzurum'a gönderilmesi içinde gerekli mekkâre davarlarının Sivas Eyaleti'ndeki aşiret ve obalardan temin edilmesi ve ücretlerinin de nakit olarak verilir, bir an önce Erzurum'a varılması istenmiştir⁸⁵. Sivas'tan mekkâre ihracını sağlanması için Sivas Eyaleti'ndeki kadınlara, naiblere, aşiret ve boy beylerine 1743 Mayıs ortalarında (evâhir-i Rebiyü'l evvel 1156) gönderilen bir hükümde; Erzurum'daki İslam ordusu için gerekli zahirenin ulaştırılmasında kullanılacak deve, katır ve bârgîrlere için ödenecek ücretlerin yine nakit olarak Zâralızâde⁸⁶ elinden ödeneceği bildirilmiştir. Eğer kaza ve aşiretlerden mekkârenin Erzurum'a gönderilmesinde herhangi bir kusuru görülürse; o kaza ve aşiret sahiplerinin özrünün kabul görülmeyeceği ve şiddetli cezalarla karşılaşacağı bildirilmiştir⁸⁷. Erzurum'a varması gereken zahire ile mekkârenin gönderilmesi konularında mübaşir tayin olunan Dergâh-ı Muallâ gediklerinden Feyzullah ile ihracına memur olan Zâralızâde'ye 1743 Mayıs ortalarında (evâhir-i Rebiyü'l-evvel 1156) bir hüküm gönderilerek; Erzurum'a zahire ile mekkârenin gönderilmediği haberinin alındığı ve kusurlu görülenleri ise şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca Dergâh-ı Muallâ gediklerinden Feyzullah ile Zâralı- zadenin gözlerini açıp, gecelerini gündüze katıp, her ne olursa olsun tüm mekkârenin Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir. Zerre kadar bir kusurun olması durumunda bu ikisinin ellerinden sadece ze'amet ve gediğin alınmasının yeterli olmayacağı ve her ikisinin hakkından gelineceği şeklinde sert bir uyarı ile karşılaşmışlardır⁸⁸.

⁸³ BA., C.AS. 54118.

⁸⁴ BA., C.AS. 51949.

⁸⁵ Yahya Koç, s. 666.

⁸⁶ Mehmed Paşa (Zaralızâde): Zaralı Osman Paşa'nın oğludur. Sivas'a yerleşmiş ve mirimiran rütbesiyle Aralık 1745 tarihinde Sultanönü mutasarrıfı, 20 Kasım 1747 tarihinde ise Sivas Valisi olmuştur. Eylül 1750 tarihinde Trabzon'a, Nisan 1751 tarihinde Vidin, 1752 yılının Ocak- Şubat aylarında Sivas'a ikinci defa Vali olmuştur. Görevden aldıktan sonra idam edildi. Kardeşi Feyzullah Efendidir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, C.IV, (Yayına Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), İstanbul, Haziran 1996, s. 1078.

⁸⁷ Yahya Koç, s. 680- 681.

⁸⁸ Yahya Koç, s. 682- 683.

2 Eylül 1745 (5 Şaban 1158) tarihinde Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa'ya ve Dergâh-ı Âli kapıcı başlarından olan Erzurum Gümrük Emini İsmail'e ve Ordu Defterdarı olup, Erzurum'da görev yapan Mustafa'ya Erzurum'da zahirenin bulundurulması için bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Sivas, Tokat ve Trabzon ambarlarında mevcut bulunan zahirenin kış basmadan ve kış mevsiminde yolların kapanması gibi aksaklıkların görülmesinden dolayı bir an önce Erzurum ve Kars'a ulaştırılması istenmiştir. Sivas, Tokat ve Trabzon'daki zahirenin yük hayvanları ve arabalarıyla Erzurum ve Kars'a ulaştırılması istenmiştir. Ayrıca Erzurum ve Kars'a gönderilen zahire miktarı ile Erzurum ambarında mevcut olan zahire miktarının ayrıntılı bir şekilde deftere kaydedilip Der-saâdete gönderilmesi emredilmiştir⁸⁹.

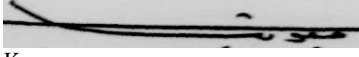
1744- 1745 (1157) yıllarında Erzurum'a gönderilmek üzere Mubayaacı Mehmed tarafından Sivas'a bağlı sancak ve kazalardan arpa, un ve buğday mubayaa edilmiştir. Mubayaa edilen arpa, un ve buğday miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Erzurum Kalesi İçin Sivas Eyaleti'ne Bağlı Sancak ve Kazalardan Satın Alınan Arpa, Un ve Buğday 1744-1745 (1157)⁹⁰

Sancak ve Kaza İsmi	Arpa Miktarı	Un Miktarı	Buğday Miktarı
Arapkir Sancağı	6.020,5 İstanbul kilesi	1.003,5 İstanbul kilesi	2.007 İstanbul kilesi
Canik Sancağı	18.030,5 İstanbul kilesi.	3.006 İstanbul kilesi	6.012 İstanbul kilesi
Divriği Sancağı	5.023 İstanbul kilesi	838,5 İstanbul kilesi	1.677,5 İstanbul kilesi
Amasya Sancağı	16.162,5 İstanbul kilesi	2.693,5 İstanbul kilesi	5.387,5 İstanbul kilesi
Çorum Sancağı	13.840 İstanbul kilesi	2.306,5 İstanbul kilesi	4.613 İstanbul kilesi
Bozok Sancağı	12.041,5 İstanbul kilesi	2.007 İstanbul kilesi	4014 İstanbul kilesi
İskilip Kazası	1.899 İstanbul kilesi	316,5 İstanbul kilesi	633 İstanbul kilesi
Kalemfad Kazası	799 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi	666 İstanbul kilesi
Turhal Kazası	1.800 İstanbul kilesi	300 İstanbul kilesi	600 İstanbul kilesi
Artıkabad Kazası	1.999 İstanbul kilesi	333 İstanbul kilesi	666 İstanbul kilesi
Sivas İli Kazası	1.173 İstanbul kilesi	195,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Hüseyin Abad Kazası	600 İstanbul kilesi	100 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi
Karakuş Kazası	799 İstanbul kilesi	133,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Karahisar Behrem Şah	6.000 İstanbul kilesi	100 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi
Taşabad Kazası	1299,9 İstanbul kilesi	216,5 İstanbul kilesi	433 İstanbul kilesi
Şarkipare Kazası	1.999 İstanbul kilesi	333 İstanbul kilesi	660 İstanbul kilesi
Niksar Kazası	3.805,5 İstanbul kilesi	634 İstanbul kilesi	1.268,5 İstanbul kilesi
Ürgüp Kazası	1.299,5 İstanbul kilesi	216,4 İstanbul kilesi	433 İstanbul kilesi
Tokat Kazası	16011,5 İstanbul kilesi	2.668,5 İstanbul kilesi	5.333 İstanbul kilesi
Sivas, Yıldızılı ve Han Kazaları	3.790 İstanbul kilesi	630 İstanbul kilesi	1.260 İstanbul kilesi
Kalemfad Kazası	799 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
 Kazası	1.200 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi	400 İstanbul kilesi
 Kazası	398 İstanbul kilesi	66,5 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi

⁸⁹ BA., C.AS. 7142.

⁹⁰ BA., D.MKF.d. 29657, s. 2-3.

Karaman Kazası	1594,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi	531,5 İstanbul kilesi
Kazabad Kazası	5012,5 İstanbul kilesi	835,5 İstanbul kilesi	1671 İstanbul kilesi
 Kazası	799 İstanbul kilesi	133,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Toplam	120.000 İstanbul Kilesi (3.000 ton)	20.000 İstanbul kilesi un (500 ton)	40.000 İstanbul kilesi (1.000 ton)

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Sivas Eyaleti'ndeki sancak ve kazalardan Erzurum için toplam da 120.000 İstanbul kilesi arpa, 20.000 İstanbul kilesi çuvalıyla birlikte un, 40.000 İstanbul kilesi buğday gönderilmiştir. Arpanın her bir kilesi için 20 akçe, un için 50 akçe, buğday için de 40 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Arpa için 2 milyon 400 bin akçe, un için 1 milyon akçe, buğday için de 1 milyon 600 bin akçe masraf yapılmıştır. Toplam yapılan masraf da 5 milyon akçe (41.666 guruş 20 akçe⁹¹) olmuştur. Bu yapılan masrafın 24.402 guruşu Sivas hazinesi malından, 5.598 guruşu ise Sivas avarızından karşılanmıştır. Mubayaacı Mehmed'e de 5.000 guruş gönderilmiştir⁹².

Dergâh-ı Âli gönüllülerinden Süleyman Ağa mübaşeretiyle 1746- 1747 (1159) tarihlerinde Sivas Eyaleti'nden, Erzurum ve sair mahallere nakledilmek için 40.000 İstanbul kilesi buğday, 20.000 İstanbul kilesi un, 120.000 İstanbul kilesi arpa mubayaa edilmiştir. Sivas hazinesi malından havale olunan 41.666,5 guruş 20 akçe ile ve mîrî fiyat üzere 85.270,5 İstanbul kilesi arpa, 28.674 İstanbul kilesi buğday ve 14.162 İstanbul kilesi un Sivas ve Tokat kazalarından satın alınmıştır. Buğday, arpa ve unun her bir İstanbul kilesi için belirlenen fiyata bakıldığında; arpa için 20 akçe, buğday için 40 akçe, un içinde 50 akçelik bir fiyat ortaya konulmuştur. Böylece arpa için 1.705.410 akçe, buğday için 1.146.960 akçe, un için ise 708.100 akçelik bir fiyat oluşmuştur. Her üç ürünün toplam bedeli 3.560.470 akçe (29.670,5 guruş 10 akçe) olmuştur⁹³.

1.3. Balkanlar

Erzurum Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı dönem dönem Balkanlar'dan da karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1578 yılında Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığında İran ile yapmış olduğu savaşlarda ilk defa Rumeli'den Trabzon'a zahire nakliyatı gerçekleşmiştir⁹⁴. Daha sonraki Osmanlı- Safevi savaşlarında bu durum devam etmiştir. Sefer esnasında Balkanlar'dan gelen zahire, gemilerle Trabzon iskelesine ve Trabzon'dan da Bayburt ve Erzurum ambarlarına nakledilmiştir⁹⁵.

5 Mart 1742 (27 Zilhicce 1154) tarihinde Trabzon Valisi Vezir Paşa'ya, Trabzon Kadısına ve Trabzon Ambar Emimi Osman'a gönderilen bir fermanla, Erzurum Seraskeri ve Veziri Numan Paşa'ya Kalas, Silistre sancağına bağlı İshakçı ve Eflak Eyaleti'ne bağlı İbrail iskelelerinden Trabzon iskelesine gemilerle zahire ve peksimetin ulaştırılacağı bildirilmiştir. Trabzon'a ulaştırılan bu zahire ve peksimetin de mekkâre tavileleriyle Erzurum'a ulaştırılması ferman olunmuştur. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilen zahire ve peksimetin taşınma masrafının da Erzurum'da bulunan ordu defterdarı tarafından mekkâre taifesine verilmesi istenmiştir⁹⁶. Dolayısıyla Balkanlarda bulunan Eflak, Silistre ve Tuna kıyılarından Erzurum'a zahire ve peksimetin gemilerle önce Trabzon'a sonra da Erzurum'a getirildiğini anlamaktayız

Osmanlı Devleti kara nakliyatının araba ve at, katır, deve, manda, öküz gibi binek hayvanlarıyla gerçekleştirilmekteydi. Manda ve inek ekseriyetle top arabası taşınmasında kullanılmaktaydı. Farklı türdeki binek hayvanları arazi ve iklim şartlarına göre yük taşımacılığında tercih edilmekteydi. Nakliye işi ise; devletin sahip olduğu mîrî hayvan ve arabayla, kiralama ve

⁹¹ Bir guruş; 120 akçe olarak hesaplanmıştır.

⁹² BA., *D.MKF.d.* 29657, s. 2-3.

⁹³ BA., *D. BŞM.d.* 2860, s. 10.

⁹⁴ İşbilir, " *İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu* ", s. 22.

⁹⁵ Ömer İşbilir, *İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, s. 34.

⁹⁶ BA., *C.AS.* 10067; BA., *C.AS.* 10073.

üçüncüsü; halkı vergilendirilmek suretiyle ellerindeki hayvanlardan istifade etme olmak üzere üç farklı yolla yapılmıştır. Devlet yük hayvanlarını ya kiralama ya da satın alma yoluyla temin etmekteydi.

Trabzon'dan Erzurum'a gönderilecek malzemeler bölgenin coğrafi özelliklerinin zorluğundan dolayı öncelikle Bayburt'a getirilmekte ve bir müddet sonra Erzurum'a nakledilmekteydi. Doğu Karadeniz dağlarının engebesi yüzünden daha çok katırlar tercih edilmekteydi⁹⁷.

1743- 1744 (1156) yılları arasında Erzurum'da bulunan askerlerin tayinatları için Sofya Sancağı'na bağlı Etropoli kazası ile Lofca Sancağı'ndan 8.000 İstanbul kilesi arpa, 1.500 İstanbul kilesi unun Hüseyin Ağa yediyle Niğbolu iskelesinden gönderilmesi istenmiştir. 8.000 İstanbul kilesi arpanın her bir kilesi için 20 akçe, unun her bir İstanbul kilesi için 50 akçelik bir değer biçilmiştir. Un ve arpanın toplam masrafı 235.000 akçe olup, ancak yapılan 55.000 akçelik bir tenzil ile 180.000 akçelik bir fiyat ortaya çıkmıştır⁹⁸.

1745- 1747 (1158- 1159) yılları arasında Erzurum'daki askeri sınıfların tayinatları için İsakçı ambarında ve Belgrat Kalesi'nde bulunan zahirenin yine İsakçı, Belgrat ve Niğbolu iskelelerinden Erzurum'a gemilerle gönderildiğini tespit etmekteyiz.

İshakçı İskelesi'nden 1745- 1747 (1158- 1159) yılları içerisinde İsakçı Ambarı'nda bulunan zahirenin yedi gemiyle Erzurum'daki askeri birliklere gönderildiğini anlamaktayız. Kıbrıslı Molla Ali Reis'in komuta ettiği gemide 1.846 İstanbul kilesi arpa ve 2.900 İstanbul kilesi un bulunmaktadır. Arpa ve unun her bir kilesi için 9 akçelik bir fiyat tespit edilmiştir. Dolayısıyla Arpa ve un için toplamda 42.714 akçelik bir bedel ortaya çıkmıştır. Gemide çalışan 21 neferin ücreti ve yapılan yemek masrafıyla birlikte gemi için toplamda 70.074 akçelik bir masraf ortaya çıkmıştır⁹⁹.

Ruşçuk sakini Molla Ahmed Reis'in komuta ettiği gemide; 242,5 İstanbul kilesi un, 1.100 İstanbul kilesi arpa bulunmuştur. 1.342,5 İstanbul kilesi un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için yine 9 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Gemide bulunan un, arpa, çalışan 5 nefer ve diğer masrafların tutarı toplam 19.282 akçedir¹⁰⁰. Rusçuk sakini Molla Ahmed Reis'in komuta ettiği diğer bir gemide ise 1.100 İstanbul kilesi arpa, 4.470 İstanbul kilesi un olmak üzere toplam 5.570 İstanbul kilesi un ve arpa bulunmuştur. Her bir İstanbul kilesi için 9 akçe bir bedel oluşturulmuş ve gemi de çalışan 22 neferin masraflarıyla birlikte toplamda 81.810 akçe bir bedel ortaya çıkmıştır¹⁰¹.

Ruşçuk sakini Ali Reis'in gemisine 1.000 İstanbul kilesi arpa, 4.230 İstanbul kilesi un olmak üzere toplamda 5.230 İstanbul kilesi un ve arpa yüklenmiştir. Her bir İstanbul kilesi için yine 9 akçe ve gemide çalışan 21 nefer ile yapılan tüm masraflar 77.310 akçedir¹⁰².

Ruşçuk sakini Ahmed Paşa'nın komuta ettiği gemide 19.776 İstanbul kile un bulunmuştur. Gemide çalışan 9 nefer ile taşıma hizmetine yapılan diğer masraflarla birlikte 32.736 akçelik bir tutar ortaya çıkmıştır¹⁰³.

Ruşçuk sakini es- seyyid İbrahim Paşa'nın gemisinde 1.450 İstanbul kilesi arpa, 2.500 İstanbul kilesi un bulunmuştur. Un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için 9 akçelik bir bedel oluşturulmuştur. Dolayısıyla un, arpa ve gemi de bulunan 16 neferle birlikte toplam tutar 58.590 akçedir¹⁰⁴.

⁹⁷ İşbilir, "Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu" s. 25, 26

⁹⁸ BA., C.AS. 44893.

⁹⁹ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰⁰ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰¹ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰² BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰³ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰⁴ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

Ruşçuk sakini Hasan Reis'in komuta ettiği gemide toplamda 5.742 İstanbul kilesi un ve arpa bulunmuştur. Diğer gemilerde olduğu gibi un ve arpa için 9 akçelik bir bedel oluşturulmuştur. Gemide görev alan 23 nefere ve yapılan taşıma hizmetine toplam 84.798 akçe ödenmiştir¹⁰⁵.

Belgrad Kalesi ile Niğbolu iskelelerinden bulunan zahirenin Erzurum'a gönderilmesi için Tuna Nehri iskelesinin mübayaacısı Ali Ağa tarafından 9.087 İstanbul kilesi arpa, 1.068 İstanbul kilesi un alınmıştır. Arpa, un ve gemide bulunan 40 nefer için yapılan toplam masraf 128.965 akçedir¹⁰⁶.

18 Temmuz 1746 (28 Cemâziye'l-âhir 1159) tarihinde Niğbolu İskelesi'nden iki gemiye Erzurum'da bulunan ordu için zahire nakledilmiştir. Niğbolu sakini Cebbar Ahmed Paşa'nın komuta ettiği gemide 4.537 İstanbul kilesi arpa, 302 İstanbul kilesi un bulunmuştur. Gemide bulunan 4.839 İstanbul kilesi un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için daha öncekilerden farklı olarak 9 akçe yerine 7,5 akçelik bir fiyat ortaya konulmuştur. Böylece un ve arpa için toplamda 36.293 akçelik bir masraf bedeli kaydedilmiştir. Un ve arpanın her 1.000 İstanbul kilesi için 4 neferin bulunması hesap edilmiş ve böylece 19 nefer taşıma hizmetinde kullanılmıştır. Bu neferlerin 11 akçelik yemek masrafiyla birlikte toplamda 61.373 akçe harcanmıştır.

Niğbolu iskelesi'nden gelen diğer gemide ise 4.550 İstanbul kilesi arpa, 766 İstanbul kilesi un bulunmaktadır. Toplam un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için yine 7,5 akçelik bir değerle toplam da 39.872 akçedir. Ayrıca gemide çalışan 21 neferin taşıma hizmeti ve 11 akçelik yemek masrafı ile birlikte toplam 69.592 akçe harcanmıştır¹⁰⁷.

Sonuç olarak Erzurum'da bulunan ordu için 1745- 1747 (1158- 1159) yılları arasında Belgrad, Niğbolu ve İshakçı Ambarları'ndan 456.719,5 İstanbul kilesi arpa, 47.577 İstanbul kilesi buğday, 165.579,5 İstanbul kilesi un gönderilmiştir. Peksimet yapmak için de 36.250 İstanbul kilesi un alınmış ve 14.500 kantar peksimet üretilmiştir. Buna ilave olarak 1.139 kantar peksimet daha temin edilmiştir. Yapılan masraflara bakıldığında 5 Nisan 1745 (3 Rebiyü'l-evvel 1158) tarihinde Erzurum'daki ordu için zahire taşıyan gemiler için 7.500 guruş, peksimetin pişirilmesi ve çuval masrafı için 1 Ağustos 1745 (8 Receb 1158) tarihinde 4000 guruş ödeme yapılmıştır. Belgrad'tan gelen gemi ve çalıştırılan neferler için 6 Kasım 1747 (3 Zilkade 1160) tarihinde 7.122 guruş 31 akçe masraf yapılmıştır. Yapılan tüm bu masraflar hazîne-i âmireden karşılanmıştır¹⁰⁸.

Sonuç

Osmanlı Devleti sınır boylarında bulunan kalelerinin askeri gücünü özellikle sefer sırasında artırmış; bu yerlerde uzun süre yetebilecek kadar gıda stoku yapılmasına önem vermiştir. Bu nedenle hudut boylarında bulunan kalelere buğday, arpa, un, yem gibi temel besin kaynakları göndermiştir. Erzurum Kalesi, Osmanlı- Safevi savaşlarının yaşandığı 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusunun en önemli konaklama, barınma, lojistik ve iaşe temininin sağlandığı merkezlerden biridir. Belgelerde İslam ordusu olarak kendisini vasıflandıran bu ordunun ihtiyaç duyduğu zahire üç bölgede temin edilmiştir. Bu bölgelerden ilki Erzurum eyaletine bağlı çeşitli sancak ve kazalardır. Zahirenin sağlandığı ikinci bölgede; Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Arapkir ve Turhal gibi İç Anadolu'da bulunan sancak ve kazalar ile Trabzon ambarıdır. Üçüncüsü bölge ise Orta Avrupa ve Balkanlardır. Orta Avrupa ve Balkanlardan temin edilen zahireler gemilerle Trabzon limanına ve Trabzon'dan da Erzurum Kalesine nakledilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a nakledilecek zahireler için de Trabzon'da mekkâre tavileleri kiralanmıştır. Binek hayvanlarına yüklenen zahireler Trabzon'dan Bayburt üzeri Erzurum Kalesine ulaştırılmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynaklar

1.1. Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye (C. AS.)

¹⁰⁵ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰⁶ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1- 2.

¹⁰⁷ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1- 2.

¹⁰⁸ BA., *D.MKF.d. 30694*, s. 4

1.2. Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Defterleri (D.MKF.d)

No: 29061, 29604, 29657, 30694

1.3. Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Mubayaa Mübaşiri Kalemî Defterleri (D.MKF. MBS. d)

No: 31826

1.4. Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyun Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM)

No: 164.

2. Diğer Kaynaklar

AHMET CEVDET PAŞA; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, Yayına Kurulu: Mustafa Gencer, Dünder Ali kılıç, Abdüllatif Armağan, Gaye Yavuzcan, İrfan Bülbül), C. I, İstanbul, 2008.

AKTEPE, Münir; Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28-29, 1974- 1975, s.113- 122.

CLAUSEWITZ, Carl Von; *Savaş Üzerine*, İstanbul, 2011.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar; *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714- 1716)*, İstanbul, 2007.

_____, "Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590- 597.

İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004.

İŞBİLİR, Ömer; 17. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1996.

_____; "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", *Türkler*, C. X, Ankara, 2002, s. 19- 40.

Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, (Çev. Vecdi Bürün), İstanbul, 1991.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; *Kars Tarihi*, Kars, 1963.

KOÇ, Yahya; "149 Numaralı Mühime Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743) İnceleme- Çeviri, Yazı- Dizin", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2011.

KULBİLGE, İlker; "18. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir, 2010.

KÜRKMAN, Garo; *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, İstanbul, Ocak 2013.

MURPHEY, Rhoads; *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007.

PARLATIR, İsmail; *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006

ŞEM'DÂNÎ- ZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't Tevârih*, C. I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul, 1976.

TAŞKIN, Ünal; "Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2005.

TOURNEFORT, Joseph; *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), C. II, 2008, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara 1988.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 4 cm. boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 0,7 cm boşluk bırakılarak aslı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar ve paragraflar öncesinde 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 12 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfa**yı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfta bulunulan kaynaklar metin içinde, yazarın soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, bilgisayar ortamında hazırlanıp, A4 formatında bilgisayar çıktısı olarak 3 nüsha teslim edilir. Nüshalardan ikisinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten bir yazı (teslim formu) imzalanır.
3. Makalenin teslimi sırasında posta işlemlerinde kullanılmak üzere, her biri 1 TL değerinde 40 adet posta pulu, 10 adet 26x35 ebadında zarf ve dört poşet dosya ile bir plastik kapaklı dosya da teslim edilir.
4. Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şeklini gösteren bir nüsha yazı ile birlikte 3½ inch'lik micro floppy disk (disket) ya da CD ortamında teslim edilir.
5. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80

Faks: 0 (424) 233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3739